

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΔΙΑΚΟΜΑΝΩΛΗΣ-ΠΡΙΓΓΗΣ

ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Αφιέρωμα στα 200 χρόνια
δημιουργικής ζωής των ελεύθερων Ελλήνων

„Θέσπισ ελευθερία συλλογική. συλλογικά μέγα.“

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: ΑΡΧΕ-ΤΥΠΟ, Ευάγγελος Διακομανώλης-Πριγγής

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ευστάθιος Γεωργίου

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ευστάθιος Γεωργίου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΑΡΧΕ-ΤΥΠΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Ευαγγελία Τσονάκα

Πρώτη Έκδοση: Άμφισσα, 2023

© Ευάγγελος Διακομανώλης-Πριγγής

ISBN: 978-618-00-4187-3

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του συνόλου ή μέρους του παρόντος με οποιοδήποτε μέσο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό ή άλλο, καθώς και κάθε εκμετάλλευσή του χωρίς γραπτή άδεια του συγγραφέα, σύμφωνα με τις διατάξεις του Νόμου 2121/1993 και των συμβάσεων του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

*Δεν έχω δικαίωμα να αφιερώσω αυτό το βιβλίο
στους γονείς μου: αυτοί το έγραψαν.*

Περιεχόμενα	6
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Συγγραφέα	10
Το Φύλλο	10
Τα ατομικά επιτεύγματα	10
Συλλογικά επιτεύγματα	11
Οι αλύτρωτοι Έλληνες - Πρόσφυγες	12
Ο Ελληνισμός στη διασποράς - Παλλινοστούντες	13
Το υλικό και ο στόχος του βιβλίου	14
Ο Ελληνικός Πίνακας	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Βουλευτή Φωκίδας και Ιωάννη Μπούγα, Μάρτιος 2021	17
A. ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΛΑΒΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ	21
A.1. ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ: Η Κιβωτός της Γλώσσας και της Εθνικής Συνείδησης	21
Η Ρωμανία	21
Οι επιτυχημένοι κατακτητές της Ιστορίας	22
Ο Οθωμανός	23
Η ορθόδοξη Κιβωτός	25
Γένος και Εκκλησία: τα Χρέη	26
A.2. ΚΛΕΦΤΟΥΡΙΑ: Ο απροσκύνητος Παλμός του Γένους, το Κλαρί της Λευτεριάς	29
A.3. ΡΗΓΑΣ: Σάλλιγγα Διαφωτισμού, Κήρυκας Ελευθερίας των Λαών	32
A.4. ΦΙΛΙΚΟΙ: Σκουφάς, Ξάνθος και Τσακάλωφ, το Όραμα της Ανάστασης	36
A.5. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ: Ο Αρχηγός του Αγώνα, το Σώμα της Επανάστασης	42
A.6. ΣΟΛΩΜΟΣ: «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», το Πνεύμα του Έθνους (Ζάκυνθος 1798 - Κέρκυρα 1857)	45
A.7. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ: Ο Πρώτος Κυβερνήτης, ο Νους του Κράτους (Κέρκυρα 1776 - Ναύπλιο 1831)	49
B. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ	57
B.1. ΠΑΙΔΕΙΑ	57
B.1.1. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ (Σμύρνη 1748 - Παρίσι 1833)	57
B.1.2. ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	62
B.1.3. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ (Αμφισσα 1880 - Αθήνα 1956)	67
B.1.4. ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ «Τα ψηλά βουνά»	70
B.1.5. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ (Πειραιάς 1900 - Αθήνα 1982)	73
B.2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ	76
B.2.1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ (Βερολίνο 1873 - Μόναχο 1950)	76

B.2.2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ (Κύμη 1883 - Μαϊάμι 1962)	80
B.2.3. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήνα 1948)	84
B.2.4. ΜΑΝΩΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (Προύσα 1919 - Θεσσαλονίκη 1992)	90
B.2.5. ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ (Κωνσταντινούπολη 1912 - Αθήνα 1986)	95
B.3. ΤΕΧΝΗ	98
B.3.1 ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ	98
B.3.2. ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ , πραγματικό όνομα Θεόφιλος Κεφαλάς ή Κεφάλας (Βαριά Λέσβου 1870 - Βαριά Λέσβου 1934)	102
B.3.3. ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ (Πειραιάς 1910 - Αθήνα 1989)	106
B.3.4. ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ (Προύσα 1908 - Αθήνα 1987)	109
B.3.5. ΚΑΤΙΝΑ ΠΑΞΙΝΟΥ (Πειραιάς 1900 - Αθήνα 1973)	112
B.4. ΠΟΙΗΣΗ	115
B.4.1. ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ (Πάτρα 1859 - Αθήνα 1943)	117
B.4.2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΑΦΗΣ (Αλεξάνδρεια 1863 - Αλεξάνδρεια 1933)	123
B.4.3. ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ (Βουρλά Σμύρνης 1900 - Αθήνα 1971)	130
B.4.4. ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ (Ηράκλειο Κρήτης 1911 - Αθήνα 1996)	135
B.4.5. ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ (Μονεμβασιά 1909 - Αθήνα 1990)	141
B.5. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	147
B.5.1 ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ (Συρράκο 1868 - Άρτα 1894)	147
B.5.2. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ (Σκιάθος 1851 - Σκιάθος 1911)	150
B.5.3. ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ (Αλεξάνδρεια 1874 - Αθήνα 1941)	153
B.5.4. ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ (Ηράκλειο 1883 - Φράμπουργκ 1957)	156
B.5.5. ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ (Αϊδίνιο 1909 - Αθήνα 2004)	161
B.6. ΜΟΥΣΙΚΗ	164
B.6.1. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήνα 1896 - Μιλάνο 1960)	164
B.6.2. ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΛΑΣ (Νέα Υόρκη 1923 - Παρίσι 1977)	167
B.6.3. ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ (Σμύρνη 1883 - Αθήνα 1962)	172
B.6.4. ΜΑΝΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ (Ξάνθη 1925- Αθήνα 1994)	176
B.6.5. ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ (Χίος 1925 - εν ζωή!, βλ. υστερόγραφο)	180
B.7. ΛΑΪΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ, ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	185
B.7.1. ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΤΣΑΝΗΣ (Τρίκαλα 1915 - Λονδίνο 1984)	185
B.7.2. ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ (Ν. Ιωνία Αττικής 1931 - Αθήνα 2001)	188
B.7.3. ΝΙΚΟΣ ΞΥΛΟΥΡΗΣ (Ανώγεια Κρήτης 1936 - Αθήνα 1980)	192
B.8. ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ	195
B.8.1. ΣΠΥΡΟΣ ΛΟΥΗΣ (Μαρούσι 1873 - Μαρούσι 1940)	197
B.8.2. ΕΘΝΙΚΗ ΜΠΑΣΚΕΤ 1987	199
B.8.3. ΒΟΥΛΑ ΠΑΤΟΥΛΙΔΟΥ (Τριπόταμος Φλώρινας 1965)	203

B.8.4. ΠΥΡΡΟΣ ΔΗΜΑΣ (Χειμάρρα 1971)	205
B.8.5. ΒΑΣΙΛΗΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗΣ (Τασκένδη 1954)	207
B.9. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑ	209
B.9.1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΑΚΗΣ (Ψαρά 1745 - Ζάκυνθος 1825)	212
B.9.2. ΖΑΠΠΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΗΣ (Λάμποβο 1800 - Μπροστένι Ρουμανίας 1865) και ΖΑΠΠΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Λάμποβο 1814 - Μαντόν Νότιας Γαλλίας 1892)	216
B.9.3. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΒΕΡΩΦ (Μέτσοβο 1815 - Αλεξάνδρεια 1899)	220
B.9.α. ΝΑΥΤΙΛΙΑ: Αρχαία και σύγχρονη δόξα των Ελλήνων.	224
B.9.4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΩΝΑΣΗΣ (Σμύρνη 1906 - Παρίσι 1975)	227
B.9.5. ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ (Αθήνα 1909 - Ζυρίχη 1996)	232
B.10. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ	236
B.11. ΕΘΝΟΦΥΛΑΚΕΣ	241
B.11.1. ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ, Μακεδονικός Αγώνας (Μασσαλία 1870 - Στάτιστα, σήμερα Μελάς, 1904)	241
B.11.2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ, Μικρασιατική Εκστρατεία (Μορφοβούνι Καρδίτσας 1883 - Αθήνα 1953)	244
B.11.3. ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΟΥ '40	248
B.11.4. ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ	254
B.11.5. ΟΙ ΑΚΡΙΤΕΣ	258
α. Η ΚΥΡΑ ΤΗΣ ΡΩ (Καστελόριζο 1890 - Ρόδος 1982)	258
β. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΜΠΙΔΟΥ-ΦΩΤΑΚΗ (Μεγάλο Ζαλούφι Ανατολικής Θράκης 1904 - Μαράσια Έβρου 2011)	259
B.12. ΞΕΡΙΖΩΜΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: Πλούτος ψυχής και προκοπή στο νέο Κράτος	260
B.13. Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΥ ΕΜΠΝΕΙ	269
B.13.1. ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ (Λονδίνο 1788 - Μεσολόγγι 1824)	269
B.13.2. ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (Μπεζανσόν 1802 - Παρίσι 1885)	277
B.13.3. ΕΫΝΑΡΔΟΣ (Λυών 1775 - Γενεύη 1863)	280
B.13.4. ΠΑΤΡΙΚ ΛΗ ΦΕΡΜΟΡ (Λονδίνο 1915 - Λονδίνο 2011)	285
B.13.5. ΖΥΛ ΝΤΑΣΣΕΝ (Μίντλταουν Κονέκτικατ, ΗΠΑ 1911 - Αθήνα 2008)	291
Γ. Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΜΑΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ	293
Γ.1. Η ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ	294
Γ.2. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	296
Γ.3. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ	298
Γ.4. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΧΘΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	302

Δ. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, Η ΚΡΙΣΗ (;) ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΜΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ	304
Δ.1. ΝΕΑ ΣΥΝΟΛΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΑΣ	305
Δ.2. ΝΕΕΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ	306
Δ.2.1. ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ: ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΜΕΡΟΛΗΨΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ	308
Δ.2.2: Η ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	310
Δ.3. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΣΜΟΣ	312
Δ.4. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΑΣ ΦΙΛΟΤΙΜΟ	313
Δ.5. Η ΦΥΣΙΚΗ ΜΑΣ ΥΓΕΙΑ	315
Δ.6. ΤΑ ΧΡΕΗ ΜΑΣ	316
Δ.7. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΑΣ	319
Δ.8. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ	322
ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ - ΕΠΙΜΕΤΡΟ	324
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	327
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	329
Τα δικά μου χρέη	329
Περί επιμέλειας	331
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ - ΑΝΑΦΟΡΕΣ	332

Το Φύλλο

Η αφορμή για τη συγγραφή του βιβλίου δόθηκε από την έκδοση του επετειακού φύλλου του Συλλόγου των Απανταχού Αμφισσέων «Τα Σάλωνα» για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Περήφανοι για την ιδιαίτερή μας πατρίδα, η οποία ήταν πρωτοπόρος¹ και πρωταγωνίστρια στον Αγώνα, τα Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου αποφασίσαμε να εκδώσουμε ένα επετειακό φύλλο της τριμηνιαίας εφημερίδας του Συλλόγου, το οποίο προσπάθησε να δώσει μια περιεκτική και συμβολική απεικόνιση:

Α. των κοινωνικών και πνευματικών συντελεστών που προετοίμασαν και που πέτυχαν την Αναγέννηση του Έθνους: τη διατήρηση της γλώσσας και της εθνικής συνείδησης από την Ορθοδοξία· τη διαφύλαξη της τιμής και της αξιοπρέπειας του υπόδουλου Γένους από την Κλεφτουριά· τις αγτίδες του φωτός που έστειλε ο Διαφωτισμός μέσα από το κήρυγμα του Ρήγα· το όραμα που αποκρυστάλλωσε και η μυστική προετοιμασία που ανέλαβε η Φιλική Εταιρεία· το στιβαρό χέρι του Κολοκοτρώνη που καθοδήγησε αποφασιστικά το γιαταγάνι των Αγωνιστών την ώρα της μάχης· τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» του Σολωμού που απαθανατίζει το πνεύμα του αγώνα· την τιτάνια προσπάθεια του Πρώτου Κυβερνήτη να δημιουργήσει σύγχρονο ευρωπαϊκό Κράτος.

Β. της συμβολής της τοπικής μας πατρίδας στον Αγώνα: ήρωες, τόπους, γεγονότα.

Γ. των **επιτευγμάτων της ελευθερίας** των Ελλήνων στα 200 χρόνια που πέρασαν από την Επανάσταση.

Δ. της σημερινής θέσης της Ελλάδας στην παγκόσμια σκηνή και του οράματος για το μέλλον του Έθνους.

Τα ατομικά επιτεύγματα

Για την τρίτη ενότητα, ένας ενδιαφέρων τρόπος παρουσίασης ήταν να παρατεθούν οι προσωπογραφίες των Ελλήνων οι οποίοι άριστευσαν και πρωταγωνίστησαν σε διάφορες δημιουργικές πτυχές της ζωής του Έθνους, στον αθλητισμό, στην οικονομία, στην τέχνη, στην ποίηση, στην επιστήμη, στη μουσική και αλλού.

Λόγω της οικονομίας του χώρου, στο φύλλο επιλέχθηκαν και παρουσιάστηκαν από πέντε προσωπικότητες σε κάθε τομέα ή συμβολικές εικόνες ιστορικών θεμάτων. Η επιλογή των προσώπων ήταν –ενοείται– υποκειμενική. Βασιζόταν όμως στα κριτήρια της αριστείας, όπως αυτή επιβραβεύθηκε από τους

¹ Η Επανάσταση στην Ρούμελη κηρύχθηκε στις 24 Μαρτίου από τον Δεσπότη Σαλώνων Ησαΐα μαζί με τους οπλαρχηγούς, στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία που βρίσκεται κάτω από τους Δελφούς. Το Κάστρο των Σαλώνων –μετά από πολιορκία του Πανουργιά– ήταν το πρώτο που κυριεύτηκε από τους Έλληνες, την Κυριακή 10 Απριλίου, ανήμερα του Πάσχα. Στα Σάλωνα επίσης συγκεντρώθηκαν τον Νοέμβριο του 1821 οι πρόκριτοι της Ανατολικής Ρούμελης, για να συντάξουν τον «Κανονισμό της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας», τον λεγόμενο Άρειο Πάγο.

ελλανοδίκες της επιστήμης, της τέχνης, του αθλητισμού κ.λπ. –σε κάθε τομέα ξεχωριστά. Κύριο κριτήριο αποτέλεσε επίσης η αναγνωρισιμότητα των προσώπων, τόσο από τους σημερινούς Έλληνες όσο και από το παγκόσμιο κοινό.

Όσοι επιλέχθηκαν ήταν πρώτιστα διάσημοι για την πανελλήνια ή και την παγκόσμια ακτινοβολία της δημιουργίας τους. Η αριστεία τους υπερβαίνει την όποια κομματική ή πολιτική ένταξη και τους ορίζει ως σημεία αναφοράς στον διακριτό χώρο της δράσης και της δημιουργίας τους.

Κάθε μία από τις προσωπικότητες έχει βέβαια τις ιδιαίτερες κοινωνικές και ιδεολογικές της καταβολές, που χρωματίζουν και νοσηματοδοτούν ξεχωριστά τον βίο και την πολιτεία του ατόμου. Όπου όμως επιλέχθηκαν πολιτικά πρόσωπα, αυτό έγινε με γνώμονα την ευρεία εθνική συναίνεση την οποία πλέον συμβολίζουν. Ο Καποδίστριας και ο Τρικούπης έρχονται από πολύ μακριά στον χρόνο για να διεγείρουν οποιαδήποτε πολιτικά πάθη, ενώ έχουν ταυτιστεί –ο καθένας στον καιρό του– με τον εκσυγχρονισμό του Κράτους. Ο Βενιζέλος και ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος απεικονίζονται και οι δύο μαζί, συμβολικά, όταν δρούσαν συνεργατικά στη διπλωματία και στις στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά την εθνική προσπάθεια που διπλασίασε τη χώρα. Ο Πλαστήρας επιλέχθηκε μόνο για τη στρατιωτική του δράση, όταν έσωζε αμέτρητους από τη σφαγή και τον ατιμασμό κατά την εκκένωση της Μικρασίας.

Με τον τρόπο αυτό οι προσωπικότητες των Ελλήνων που παρέλασαν στο φύλλο συγκεντρώνουν την αποδοχή και τον σεβασμό της μεγάλης πλειοψηφίας των Ελλήνων.

Συλλογικά επιτεύγματα

Οι ιδιαίτερες δημιουργικές αρετές των Ελλήνων προϋπήρχαν της Επανάστασης, αλλά το τάλαντο του Έλληνα καρποφορούσε πλέον μέσα σε ένα νέο κλίμα εθνικής ανάταξης και αυτοπεποίθησης. Καθεμιά από τις προσωπικότητες που παρουσιάζονται εδώ προβάλλει ένα δείγμα των εξαιρετικών ατομικών ικανοτήτων των Ελλήνων. Τα έργα τους όμως εξελίχθηκαν σε πνευματικά, αθλητικά και οικονομικά επιτεύγματα παγκόσμιου βεληνεκούς, μετά και την καθοριστική συμβολή της πνευματικής, υλικής και ηθικής ώθησης που τους έδωσε το πρώτο στην ιστορία εθνικό Ελληνικό Κράτος.

Το αίσθημα ανεξαρτησίας αποδέσμευσε τις δημιουργικές δυνάμεις όσων ζούσαν στις απελευθερωμένες περιοχές, απαλλάσσοντάς τους από την αγωνία για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία τους, ό,τι δηλαδή τους είχε στερήσει η μακραίωνη σκλαβιά.

Η προοδευτική και επίμοχθη θεμελίωση μιας οικονομικά βιώσιμης και ευνομούμενης Ελληνικής Πολιτείας από τις γενιές που έζησαν μετά την Επανάσταση, οδήγησε στην ευημερία που απολαμβάνουμε σήμερα, 200 τόσα χρόνια μετά, εμείς οι Ελλαδίτες Έλληνες: σύγχρονο Σύνταγμα που κατοχυρώνει τα θεμελιώδη δικαιώματα του Ανθρώπου, λαϊκή κυριαρχία μέσω της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης, στέρεες υποδομές για την ανάπτυξη της οικονομίας,

αύξηση του εδάφους και του πληθυσμού σε βιώσιμο μέγεθος –παρά την Καταστροφή του '22–, ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μετά από πολλές δυσκολίες και παλινδρομήσεις, η Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη γραμμή των ευημερούντων κρατών του κόσμου. Οι εικόνες για τα συλλογικά πολιτικά επιτεύγματα των Ελλήνων φιλοδοξούν ακριβώς να συμβολίσουν την ανοδική πορεία του Έθνους, από την αυγή της νέας του εποχής μέχρι το σήμερα.

Τα επιτεύγματα της νεοαποκτηθείσας εθνικής ελευθερίας αγγίζουν και αφορούν τον κάθε Έλληνα. Πέρα από τους πολυάριθμους χαρισματικούς Έλληνες, υπάρχουμε όλοι εμείς οι υπόλοιποι που ζούμε και δημιουργούμε σε μικρότερο κοινωνικό χώρο, με μικρότερη δημιουργική εμβέλεια, αλλά με την ίδια όρεξη και ζωηρότητα.

Γι' αυτό τιμούμε ξεχωριστά εδώ τους Έλληνες του μόχθου, αυτούς που πέτυχαν την καταπληκτική άνοδο της υλικής και κοινωνικής βάσης της ζωής τους κοπιάζοντας στο χωράφι και στον ελαιώνα, στις θάλασσες και στις βοσκές των βουνών, στο εργαστήριο του τεχνίτη, στο εργοστάσιο και στην οικοδομή, στο χωριό και στην πόλη.

Οι αλύτρωτοι Έλληνες - Πρόσφυγες

Δεν ξεχνάμε όσους άφησαν πίσω τις αρχαίες πατρίδες του Ελληνισμού, ξεριζωμένοι είτε από τον πόλεμο είτε από την καταπίεση: τον Πόντο, την Καππαδοκία, τη Μικρασία, την Πόλη, τη Βόρεια Ήπειρο, την Ανατολική Ρωμυλία, την κατεχόμενη Κύπρο.

Όλοι ευημερούσαν στο τόπο τους, ως ικανοί έμποροι, επιδέξιοι τεχνίτες και αποδοτικοί αγρότες. Διακρίνονταν ανάμεσα στον μικτό πληθυσμό ως εργατικοί και συνεργατικοί τελεστές προόδου. Είτε ως πλούσιοι αστοί είτε ως απλοί άνθρωποι του αγρού, ήταν άπαντες κοσμοπολίτες. Είχαν ανεπτυγμένη κοινοτική οργάνωση και πνεύμα ειρηνικής συνύπαρξης, τόσο με τους πλειοψηφικούς αλλοεθνείς όσο και με τις υπόλοιπες εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες του τόπου. Άλλωστε, αν και μειονοτικοί πλέον στις αρχαίες αυτές κοιτίδες ελληνικού πολιτισμού, ήταν εντούτοις οι πιο αληθινοί «ντόπιοι» και έτσι ακριβώς, ως απόγονους των παλαιών ιδιοκτητών τούς προσλάμβαναν οι νεήλυδες.

Σε κάθε αρχαία πατρίδα όπου ακόμη ρίζωναν, τούτοις οι Έλληνες είχαν δημιουργήσει έναν ζηλευτό πολιτισμό, εμπλουτισμένο από τη συμβιωτική εμπειρία με τους πλειοψηφικούς συγκατοίκους: συλλογικότητα, αλληλεγγύη και αυτονομία στο εσωτερικό της κοινότητας· χαλιναγωγή της πολιτικής έκφρασης εξωτερικά· ζηλευτή πνευματική και πολιτιστική ζωηρότητα· δραστήρια, εξωστρεφής και επικερδής οικονομική ζωή· διαφύλαξη της ελληνικότητας μέσα από τα έθιμα και τα ήθη.

Η εθνική ανεξαρτησία έδωσε φτερά και σε αυτούς τους Έλληνες, όσο και αν βρίσκονταν μακριά από την Ελλάδα του 1831. Η ατομική ελευθερία, η ισονομία και η ασφάλεια, θεσμοί και ιδανικά που αναστήθηκαν στην κοιτίδα

του Ελληνισμού, ήταν πλέον ορατά στον ορίζοντα για τους απανταχού Έλληνες. Υπήρχε τώρα μια μικρή αλλά ανεξάρτητη και ελεύθερη Πατρίδα, όπου μπορούσες να αντικρίσεις τη ζωή με τα μάτια ψηλά, με θάρρος και αυτοπεποίθηση.

Για τους αλύτρωτους Έλληνες το νέο ανεξάρτητο Κράτος έγινε φάρος ελευθερίας αλλά και έσχατο καταφύγιο. Για όσους έμελλε να ζήσουν την αποφράδα ημέρα του ξεριζωμού –και ήταν δυστυχώς εκατομμύρια– υπήρχε τουλάχιστον ένα ασφαλές Ελλαδικό Κράτος για να προσφύγουν σε αυτό, να τους δεχθεί και να τους περιθάλψει.

Οι πρόσφυγες έγιναν με τη σειρά τους το πιο δημιουργικό ίσως κομμάτι του νέου Ελληνισμού, συμβάλλοντας έκτοτε –και πρωταγωνιστώντας συνήθως– στην εθνική πορεία προς νέα και ανώτερα ατομικά και συλλογικά κατορθώματα. Το νεοσύστατο Κράτος στάθηκε συνεπώς βασικό επίτευγμα για την ασφάλεια και την ελευθερία των απανταχού Ελλήνων.

Ο Ελληνισμός της διασποράς - Παλιννοστούντες

Οι αναζητήσεις για τις ανάγκες του βιβλίου έγιναν ένα συναρπαστικό ταξίδι στον χρόνο και στον χώρο ενός οικουμενικότερου Ελληνισμού, ο οποίος απλωνόταν πέρα από τα όρια του σημερινού Ελλαδικού Κράτους, ακόμα και πέρα από τα παλαιά όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μέσα από την ποικιλία της ιδιαίτερης καταγωγής και μέσα από το πλήθος των χωρών όπου δραστηριοποιήθηκαν οι Έλληνες, αναδεικνύεται το εύρος της παρουσίας τους γύρω από τη Μεσόγειο –και πέρα από αυτή– από τον 18^ο αιώνα και μετά. Διαφαίνεται η εντυπωσιακή διασπορά του νεότερου Ελληνισμού, η οποία συνοδευόταν πάντα από υλικό και πνευματικό έργο με ευδιάκριτη, καμιά φορά και δεσπόζουσα, επιρροή στις χώρες εγκατάστασης.

Τη στιγμή της μέγιστης εξάπλωσης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι Έλληνες είχαν βρεθεί ξανά ακροβολισμένοι γύρω από τη Μεσόγειο «σαν βατράχια στις όχθες της λίμνης», όπως περιέγραφε ο Πλάτων τις αρχαίες αποικίες.

Μόνο μετά την οριστική επικράτηση του εθνικισμού στις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα και κυρίως μετά τον Μεγάλο Πόλεμο, το μεγαλύτερο τμήμα του νεότερου Ελληνισμού συρρικνώθηκε στα περιορισμένα γεωγραφικά όρια του σημερινού Ελλαδικού Κράτους.

Για όσους επέστρεψαν οίκαδε από τις δύσκολες χώρες όπου είχαν μεταναστεύσει από γενιές (Βαλκάνια, πρώην ΕΣΣΔ, Αφρική), ισχύει ότι και για τους πρόσφυγες του Ελληνισμού: οι παλιννοστούντες διακρίνονται για τον πολύχρωμο κοσμοπολιτισμό τους, καρπό της πλούσιας κοινωνικής εμπειρίας με Έλληνες της κοινότητας, με αλλόχθονες και με αυτόχθονες του ξένου τόπου. Έχουν επίσης την ίδια έντονη αίσθηση ελληνικότητας, αυτή που συνειδητοποιείς μόνο όταν βρίσκεσαι μακριά από την Πατρίδα.

Σήμερα η άμπωτις έχει πάλι αντιστραφεί, απότοκος τόσο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα όσο και των δυνατοτήτων που προσφέρει η παγκοσμιοποίηση.

Τιμούμε λοιπόν στο βιβλίο και τη δημιουργικότητα των Ελλήνων που μετανάστευσαν σε άλλες χώρες, μακριά από τη μικρή τοπική πατρίδα, στεριώνοντας έναν νέο και τίμιο βίο σε ξένους τόπους, κουβαλώντας πάντα με υπερηφάνεια την Ελλάδα στην ψυχή τους.

Το υλικό και ο στόχος του βιβλίου

Με την ευκαιρία της πρώτης έρευνας για τη δημιουργία και τη ζωή αυτών των εκλεκτών Ελλήνων, αντιλήφθηκα ότι ορισμένες πλευρές της εργογραφίας και της βιογραφίας τους ήταν μάλλον άγνωστες στο ευρύ κοινό –στο οποίο συμπεριλαμβάνω και τον εαυτό μου–, καμιά φορά ίσως και παρεξηγημένες. Αναζήτησα περισσότερες πληροφορίες από διάφορες πηγές, ώστε να κατανοήσω καλύτερα το συνολικό έργο τους: την αφετηρία και τον σκοπό του, τις προϋποθέσεις και τα μέτρα της αριστείας του, καθώς και το μέγεθος της επιρροής του.

Από τα βιογραφικά στοιχεία αυτών των προσώπων μαθαίνει κανείς τις συνθήκες –δύσκολες πολλές φορές– μέσα στις οποίες ξύπνησε στον καθένα και την καθεμιά η όρεξη της δημιουργίας. Αντιλαμβάνεται πώς εξελίχθηκε ο βίος και η πολιτεία τους, συνήθως μέσα σε εξωτερικές δυσκολίες, συχνά με εσωτερικές αμφιταλαντεύσεις.

Για την κάθε βιογραφία και εργογραφία η επιλογή των γεγονότων του βίου και των έργων που αναφέρονται στο βιβλίο είναι ένα απόσταγμα μόνο από ό,τι προσωπικά θεώρησα αντιπροσωπευτικό και σημαντικό. Μέσα από την επιλεκτική περίληψη, προσπάθησα να διακρίνω με ποιον τρόπο το ταλέντο και το χάρισμα εκπληρώθηκαν τελικά σε δημιουργικό αποτέλεσμα με πανελλήνια ή και παγκόσμια απήχηση, ακριβώς εξαιτίας της επιβλητικής ποιότητάς του έργου, όπως αυτό προέκυψε από τη δύναμη χαρακτήρα του δημιουργού, από τη συνεπή και επίμονη προσπάθεια, από την εντατική προσήλωση στον στόχο.

Η αναζήτηση συνοδεύεται από επίσκεψη στον χώρο της λογοτεχνίας, της ποίησης, της μουσικής, της επιστήμης, του αθλητισμού, των επιχειρήσεων κ.λπ., εκεί όπου βρίσκεται το ξεχωριστό δημιουργικό πεδίο του καθενός και της καθεμιάς. Με την ευκαιρία προσπάθησα να εμπλουτίσω αντίστοιχα τις όποιες γενικές και αποσπασματικές μου γνώσεις. Όπου νόμισα ότι κατανόησα τον θεματικό χώρο ή το έργο επαρκώς, επιχείρησα να δώσω μια σύνοψη και κάποια ερμηνεία, έχοντας όμως συναίσθηση των ορίων μου.

Ερευνώντας τη διακριτή ατομικότητα και την έμπνευση κάθε δημιουργού, αναδεικνύεται σταδιακά –αλλά αναμφισβήτητα– η κοινή πολιτισμική αφετηρία: ο ανθεκτικός ιστός της συνεκτικής ελληνικής κοινωνίας.

Παρά τον θρυλικό ατομισμό του καθενός μας, που κάνει το Ελλαδικό Κράτος μέχρι σήμερα εξόχως δυσκυβέρνητο, ο ελληνικός βίος χαρακτηρίζεται από μοναδική κοινωνικότητα και συλλογικότητα. Οι διακεκριμένοι Έλληνες και οι Ελληνίδες του πνεύματος και της δράσης δεν δημιουργούν έργο χωρίς να

εμβαπτίζονται από τα γεννοφάσκια τους στα νάματα της γλώσσας και της παράδοσης, χωρίς στήριξη από το αφανές υπόβαθρο της μικροκοινωνίας που μας περιέχει και μας περιβάλλει μέσα από την οικογένεια, τη γειτονιά, την ενορία, την πόλη, μέσα από την κάθε μικρότερη ή μεγαλύτερη κοινότητα Ελλήνων.

Μελετώντας τις προσωπικότητες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, αυτό που στάθηκε το πλέον αποκαλυπτικό για μένα ήταν το κοινό τους στοιχείο: η έντονη συνείδηση ελληνικότητας. Ήταν όλοι σε τέτοιο βαθμό κορυφαίοι που δίκαια πρώτευαν στους μεγάλους διεθνείς στίβους της δράσης και του πνεύματος. Παρότι μπορούσαν να κερδίσουν αλλού μεγαλύτερη φήμη και υλική ανταμοιβή, οι περισσότεροι διάλεξαν να παραμείνουν ή να επιστρέψουν στην ελλαδική τους βάση. Άλλοι, ακόμα και αν δημιουργούσαν πλούτο, τέχνη και επιστήμη παγκόσμιας ακτινοβολίας σε άλλες χώρες, διατηρούσαν εντούτοις την Ελλάδα ως θεμελιώδη ψυχική τους αναφορά. Άπαντες χόρευαν ένα γαϊτανάκι με κέντρο την Ελλάδα και τον Ελληνισμό.

Το βιβλίο προσπαθεί να μεταδώσει αυτή τη συγκινητική δήλωση ταυτότητας των Ελλήνων μέσω της ελληνικότητάς τους.

Ο Ελληνικός Πίνακας

Με τη μελέτη των βιογραφιών λίγων προβεβλημένων Ελλήνων αποκαλύπτεται βαθμιαία ένας καταπληκτικός ανάγλυφος **Πίνακας**, με ατέλειωτη ποικιλότητα σε μορφές και χρώματα. Τον συναποτελούμε με τη ζωή και το έργο μας όλοι οι Έλληνες, του παρελθόντος και του παρόντος, οι διαπρεπέστεροι αλλά και οι λιγότερο διακεκριμένοι. Απεικονίζει έναν Ελληνισμό που τον διατρέχει μια υποδόρια συνοχή, μέσα από τη γλώσσα, τη θρησκεία και τα έθιμα, μέσα από τη συνείδηση και την υπερηφάνεια της κοινής καταγωγής. Η τεχνοτροπία του Πίνακα, αυτή που συναρμολόγει τα μέρη σε ένα ελληνικό «όλον», κατάγεται από τον αρχαίο και τον βυζαντινό τρόπο, τους οποίους αφομοιώνει και συντάσσει ενοποιητικά.

Τον Πίνακα αντικρίζουν και άνθρωποι με αλλοεθνή καταγωγή, προερχόμενοι από περήφανες πατρίδες, πλούσιες σε πολιτισμό, σε ιστορία και σε οικονομικά επιτεύγματα. Μπορεί κάθε ξένος να τον βλέπει από τη δική του διαφορετική οπτική γωνία και να εστιάζει σε διαφορετικά εικαστικά χαρακτηριστικά, προσφιλή στον ίδιο μόνο. Αυτοί οι φιλότεχνοι νιώθουν όμως ότι η σύνθεση που λέγεται νεότερος Ελληνισμός είναι ένα από τα μεγάλα έργα του σύγχρονου ανθρώπινου πολιτισμού. Τέτοιοι φιλόκαλοι θαυμαστές του Ελληνικού Πίνακα στάθηκαν οι Φιλέλληνες. Θα αφηγηθούμε εδώ τον θαυμασμό –ή πιο σωστά την αγάπη– για τον Ελληνισμό των πιο περίβλεπτων από αυτούς.

Αλλά και εμείς οι Έλληνες, βλέπουμε τη σύνθεση με διαφορετικά μάτια, με προσωπικά αισθητικά κριτήρια, σε διαφορετικό εύρος και αναλυτικό βάθος ο καθένας. Το ίδιο υποκειμενικά την παρατηρώ και την αντιλαμβάνομαι και εγώ. Δεν μεταφέρονται συνεπώς σε αυτό το βιβλίο μόνο ξένα, ουδέτερα ή περιγραφικά σχόλια. Αναφέρονται και όσα συγκροτούν τη δική μου προσωπική

κριτική και εντύπωση, ό,τι δηλαδή με συγκινεί και ό,τι κρίνω σημαντικό σύμφωνα με την προσωπική μου αξιολογική κλίμακα.

Ας δούμε το βιβλίο με αυτόν τον τρόπο, σαν μια αποσπασματική –αναγκαστικά– περιήγηση πάνω στον Πίνακα, σε λίγα κύρια μόνο σημεία εστίασης, προσωπικά επιλεγμένα· ή πιο σωστά, πάνω σε μερικές διάσημες κορυφές του ανάγλυφου. Το κάνουμε με κάθε σεβασμό και επιφύλαξη για τα σημεία και τις κορυφές που –για την ώρα– δεν επισκεφτήκαμε ακόμη.

Ελπίζω το βιβλίο να παρακινήσει και άλλους να διευρύνουν και να εμβαθύνουν τη δική τους παρατήρηση, να ερευνήσουν τις υπόλοιπες φωτεινές και σκιερές περιοχές του Πίνακα, να συγκινηθούν και να αισθανθούν με τον δικό τους τρόπο και με τις δικές τους δυνάμεις την αξία αυτού του υπέροχου έργου τέχνης.

ΥΓ.1: Τα διαφορετικά κεφάλαια του βιβλίου στις ενότητες Α και Β, μπορούν να διαβαστούν χωρίς ακολουθία, μια και κάθε προσωπικότητα ή κάθε θέμα διατηρεί την αυτοδυναμία του. Τα κεφάλαια των ενότητων Γ και Δ, τα οποία είναι λιγότερο εγκυκλοπαιδικά και περισσότερο υποκειμενικά, διατηρούν την αυτονομία τους αλλά έχουν κάποια μεγαλύτερη σχέση συνέχειας μεταξύ τους.

ΥΓ.2: Η πρώτη γραφή του βιβλίου τελείωσε τον Μάρτιο του '21. Οι επαγγελματικές υποχρεώσεις και τα γεγονότα της ζωής δεν επέτρεψαν την έκδοσή του πριν περάσουν σχεδόν δύο χρόνια ακόμη. Δόθηκε όμως χρόνος για να εμπλουτιστεί η ύλη και να προστεθούν τα κεφάλαια Γ και Δ. Αυτά κοιτούν προς το μέλλον του Ελληνισμού και στο περιβάλλον των σημερινών διεθνών προκλήσεων.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Βουλευτή Φωκίδας κου Ιωάννη Μπούγα, Μάρτιος 2021

Η Επανάσταση του 1821 υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της μακραίωνης Ελληνικής Ιστορίας, με έντονο αποτύπωμα στην παγκόσμια Ιστορία. Όσοι γιορτάζουμε και τιμούμε τη μεγάλη Επέτειο νιώθουμε το μεγαλείο του εγχειρήματος των αγωνιστών του '21. Τετρακόσια ολόκληρα χρόνια αλυσοδεμένο το γένος των Ελλήνων, βρήκε τη δύναμη να αντισταθεί πνευματικά, να επιβιώσει, να σπάσει τις αλυσίδες του και να ελευθερωθεί. Ελάχιστα, σχεδόν ανύπαρκτα, τα υλικά εφόδια.

Αμέτρητα και ακατάβλητα τα πνευματικά όπλα που μας κράτησαν όρθιους. Τα σημαντικότερα: η Ελληνορθόδοξη αυτοσυνειδησία των προγόνων μας και η ακλόνητη πίστη τους στη Δικαιοσύνη, στην Ελευθερία και στην Ανεξαρτησία. Τα στοιχεία αυτά προσδιορίζουν και τον χαρακτήρα της Επανάστασης όπως τον εκφράζει αυθεντικά ο μεγαλύτερος πρωταγωνιστής της, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης: *«...Η επανάστασις η εδική μας δεν ομοιάζει με καμμιάν απ' όσαις γίνονται την σήμερον εις την Ευρώπην. Της Ευρώπης αι επαναστάσεις εναντίον της διοικήσεως των είναι εμφύλιος πόλεμος. Ο εδικός μας πόλεμος είναι ο πλέον δίκαιος, ήτον έθνος με άλλο έθνος, ήτον με έναν λαόν όπου ποτέ δεν ηθέλησε να αναγνωρισθεί ως τοιούτος, ούτε να ορκιστεί παρά μόνον ό,τι έκαμνεν η βία. Ούτε ο Σουλτάνος ηθέλησε να θεωρήσει τον Ελληνικόν λαόν ως λαόν, αλλά ως σκλάβους...».*

Το 1821 ο υπόδουλος Ελληνισμός χάρη στην κρυφή και φανερή παιδεία, που τέσσερις αιώνες κράτησε άσβεστη την εθνική φλόγα, ξεσηκώθηκε ν' αγωνιστεί για να συνεχίσουν να ζουν και να υπάρχουν Ελεύθεροι οι Έλληνες στη χώρα των προγόνων τους. Έβλεπαν τους εαυτούς τους διαδόχους και συνεχιστές του αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος. Ο Σαλώνων Ησαΐας και ο Αθανάσιος Διάκος, σε προκήρυξή τους που δημοσιεύθηκε σε εφημερίδα της Τεργέστης, διακηρύττουν ότι αγωνίζονται *«...Για τον Χριστό και για τον Λεωνίδα...»*. Πίστευαν ακράδαντα ότι το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος είναι «διάδοχος» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Λίγους μήνες από το ξέσπασμα της Επανάστασης, τον Νοέμβριο του 1821, στο πρώτο μετεπαναστατικό συνταγματικό κείμενο, η Εθνική Συνέλευση των αντιπροσώπων των αγωνιζόμενων Ελλήνων εξέδωσε στα Σάλωνα τη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος στην οποία ορίζεται ότι *«...ισχύον δίκαιον αποτελούν οι κοινωνικοί νόμοι των αιμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων»*, ορίζοντας μέσω του Δικαίου τις προσδοκίες και τις επιδιώξεις των επαναστατημένων Ελλήνων.

Ο εορτασμός των διακοσίων ετών από την εθνική μας παλιγγενεσία θεωρήθηκε από κάποιους ευκαιρία για να ξαναγράψουμε ή να αναθεωρήσουμε την ιστορία μας ή για να δοθεί βήμα σε κάποιες μεμονωμένες ή αιρετικές απόψεις για τον χαρακτήρα της επανάστασης και τον ρόλο των ηρώων του 1821. Δυστυχώς, οι Έλληνες δεν παύουμε ν' αναζητούμε νέες εστίες (μικρών ή μεγάλων) διχασμών.

Ωστόσο, με την απόσταση του μεγάλου χρόνου που έχει μεσολαβήσει και που απαιτείται για τέτοιες εθνικές αποτιμήσεις σε συνδυασμό με την ιστορική

γνώση και την εμπειρία, οριοθετήσαμε εγκαίρως τους βασικούς άξονες του χαρακτήρα του εορτασμού, στοχεύοντας:

- να φωτίσουμε όλες τις πτυχές των γεγονότων της Επανάστασης του 1821 ως καταστατικού στοιχείου της Ελληνικής Ιστορίας αλλά και ως ψηφίδα της παγκόσμιας Ιστορίας,
- να δούμε την πορεία και τα επιτεύγματα της Χώρας μας μέσα από την ιστορία δύο αιώνων ελευθερίας και ανεξαρτησίας,
- να τιμήσουμε τους μεγάλους Έλληνες που άφησαν το αποτύπωμά τους στον κόσμο τα τελευταία 200 χρόνια και
- να στοχαστούμε, με βάση τις διδαχές και τα ιστορικά συμπεράσματα δύο αιώνων, το μέλλον του Έθνους μας στον σύγχρονο κόσμο.

Η Επανάσταση του 1821 είναι αναμφίβολα το κορυφαίο γεγονός στην Ιστορία της Φωκίδας. Οι αγωνιστές στη Φωκίδα, τηρώντας τις μεταξύ Μοραΐτων και Ρουμελιωτών συμφωνίες κι ακολουθώντας τις οδηγίες της Ανώτατης Αρχής, επαναστάτησαν ταυτόχρονα με τους Μωραΐτες και έδωσαν την ενεργή παρουσία τους από την πρώτη μέρα του ιερού αγώνα για την Ελευθερία.

Ο Σύλλογος των Απανταχού Αμφισσέων «Τα Σάλωνα», έχοντας δείξει στη μακρά πολιτιστική του πορεία εμπράκτως την αγάπη και το ενδιαφέρον του για τον τόπο μας, για να αποδώσει τη δέουσα τιμή στην Επέτειο, εξέδωσε ένα Επετειακό Φύλλο της τριμηνιαίας Εφημερίδας του Συλλόγου, το οποίο αποτελεί ένα περιεκτικό πανόραμα δύο αιώνων Ελληνικής Ιστορίας.

Ευρωπαϊκά κινήματα, όπως ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση, πρόσωπα που έδρασαν πριν και προετοίμασαν τον ένοπλο αγώνα της Ανεξαρτησίας, ένδοξες μάχες, θυσίες και Ολοκαυτώματα για την Πίστη και την Πατρίδα που ενέπνευσαν και συνήγειραν ένα ενθουσιώδες φιλελληνικό κίνημα, Ήρωες της επανάστασης, ιστορικά τοπόσημα, πολεμικά λάβαρα, προσωπικότητες της πολιτικής, του πνεύματος, της τέχνης και της επιστήμης που χάρη στον αγώνα των προγόνων μας έζησαν ελεύθερα, ξεχώρισαν για την προσφορά τους στην Πατρίδα μας και διακρίθηκαν διεθνώς, θαυμαστά επιτεύγματα της Ελευθερίας παρουσιάζονται με τρόπο θετικό και σε αρμονική σύνδεση στο λεύκωμα και ανοίγουν το παράθυρο προς το μέλλον για την Ελλάδα και τους Έλληνες. Κατακλείδα η υπόμνηση του διαχρονικού καθήκοντός μας το οποίο συνοψίζεται στον όρκο του Αθηναίου εφήβου «...την Πατρίδα ουκ ελάσσω παραδώσω, πλείω δε και αρείω όσης αν παραδέξωμαι...».

Για τον συγγραφέα του βιβλίου αυτού η απεικόνιση των μορφών και των συμβόλων δεν είναι αρκετή. Έκρινε καθήκον του να φωτίσει με τη δύναμη των λέξεων άγνωστες ή λιγότερο γνωστές πτυχές της προσωπικότητας των πρωταγωνιστών και των γεγονότων, που αποτελούν τις επιμέρους εικόνες ενός θαυμάσιου Πίνακα δύο και πλέον αιώνων Ελληνικής Ιστορίας.

Με γραφή στιβαρή χωρίς τίποτα υπερβολικό ή περιττό, παραθέτει χρήσιμα βιογραφικά στοιχεία των προσωπικοτήτων που προβάλλονται στο βιβλίο με κοινό σημείο αναφοράς την αγάπη τους για την Ελλάδα, τη θετική συνεισφορά τους στον Ελληνισμό και στην καλή φήμη της Πατρίδας μας. Ξεναγεί τον

αναγνώστη στον χώρο προσφοράς και δημιουργίας καθενός μέσα στο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής τους και επιχειρεί να διακρίνει τα νοήματα που εκδηλώνονται στις πράξεις τους. Δεν παραγνωρίζει ότι στην Ιστορία δρα η ελευθερία αλλά και η αναγκαιότητα και ανάλογα με το καθεστώς που έδρασε κάθε πρόσωπο επιχειρεί να διακρίνει το άνυσμα της επιρροής του στην ιστορική μας διαδρομή, στην κατάκτηση των κότινων της ηθικής αριστείας και να αιτιολογήσει, εν τέλει, την παρουσία του στο Φύλλο.

Με παρηρησία ομολογείται ότι η επιλογή των πολιτικών προσώπων έγινε με γνώμονα την εθνική συναίνεση που σήμερα συμβολίζουν και την πανελλήνια ή διεθνή ακτινοβολία τους.

Η θέση αυτή είναι ευεξήγητη. Η Ελλάς στη μακράιωνη ιστορία της πορεύεται μέσω πολέμων και διχασμών για τους οποίους θεωρούνται κυρίως υπεύθυνοι οι πολιτικοί, είτε επειδή τους προκάλεσαν είτε επειδή δεν τους απέτρεψαν. Ωστόσο, επίτευγμα βασικά των πολιτικών, προεξάρχοντος του Κωνσταντίνου Καραμανλή, είναι –και αναγνωρίζεται στο βιβλίο– ότι σήμερα η Ελλάς βρίσκεται στην πρωτοπορία των Κρατών του σύγχρονου κόσμου, έχει ένα στέρεο δημοκρατικό πολίτευμα και οι πολίτες απολαμβάνουμε την προστασία των ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων που μας παρέχει το Σύνταγμα μας και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

Ανέκαθεν οι Έλληνες κερδίζαμε φίλους. Η κλασική παιδεία των πολιτικών και πνευματικών ηγετών της Ευρώπης και του Δυτικού Κόσμου γενικότερα, η θεώρηση των επαναστατημένων Ελλήνων ως συνεχιστών των αρχαίων προγόνων τους και η ταύτιση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους με την Αρχαία Ελλάδα και τα ιδανικά της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας που συμβολίζει, συγκίνησαν και ενέπνευσαν ένα μεγάλο ρεύμα φιλελληνισμού που προσέφερε στον αγώνα του 1821 και στήριξε σε κρίσιμες στιγμές την Πατρίδα μας τους τελευταίους δύο αιώνες.

Η αναφορά στους μεγάλους Φιλέλληνες στο Επετειακό Φύλλο και στο βιβλίο δείχνει ότι τιμάμε τους ανθρώπους που στάθηκαν και στέκονται δίπλα μας στις δύσκολες στιγμές στη διαδρομή των διακοσίων ετών. Ταυτόχρονα υπενθυμίζει την υποχρέωσή μας να τιμούμε τους σύγχρονους φίλους μας, που βοηθούν την Ελλάδα και εργάζονται συστηματικά για να αναδείξουν τις δυνατότητες και τις προοπτικές της χώρας μας ως έσχατο όριο της Δύσης.

Οι προσωπικότητες που αναφέρονται στο βιβλίο καταξίωσαν τον χρόνο του βίου τους με πράξεις προσφοράς και αυτοθυσίας, έργα πνευματικής δημιουργίας και ηθικής άθλησης που αποτελούν αυτόθεα και αυτοδύναμα στοιχεία της Ιστορίας μας.

Η συγγραφή του βιβλίου είναι χρέος τιμής και ευλάβειας του κ. Ευάγγελου Διακομανώλη - Πριγγή προς τον βίο και την προσφορά των επιφανών προσωπικοτήτων που βιογραφεί και αποτελεί συνάμα τη συνεισφορά του προς τον εορτασμό της λαμπρής Επετείου. Καταθέτει την προσωπική του συμβολή στην κοινή προσπάθεια να εγχαραχθούν στη συλλογική μνήμη έργα μεγάλα, άξια να μνημονεύονται εσαεί και ν' αποτελούν πηγή έμπνευσης και φρονηματοτισμού των επόμενων γενεών. Θα πρόσθετα επίσης ότι το βιβλίο είναι και μια

μικρή αντίσταση στην ευδαιμονία της άγνοιας και στην τάση της απαξίωσης των σπουδαίων και σημαντικών που παρατηρείται τα τελευταία ιδίως χρόνια και που, αν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα, θα οδηγήσει την Κοινωνία μας σε μεγαλύτερη σύγχυση και κρίση.

Τα διακόσια χρόνια ελεύθερου βίου είναι ένα μικρό κομμάτι της Ελληνικής Ιστορίας, είναι όμως το πιο κοντινό σε μας, αυτό που ο συγγραφέας αναδεικνύει μέσα από τις βιογραφικές προσωπογραφίες των πρωταγωνιστών για να καταδείξει ότι ο Ελληνισμός έρχεται από τα βάθη της Ιστορίας και να στοιχειοθετήσει τη ζείδωρη πίστη του κι ελπίδα μας ότι προχωρά πολύ μακριά μέσα στην ιστορική προοπτική της ανθρωπότητας.

Ο κ. Διακομανώλης - Πριγγής, αν και Φυσικός, διαθέτει κλασική παιδεία που οφείλει κυρίως στους γονείς του και δασκάλους του, τη Φιλολογο καθηγήτρια κα Αργυρούλα Πριγγή και τον Θεολόγο καθηγητή κ. Θωμά Διακομανώλη, που ευτυχήσαμε να έχουμε δασκάλους όσοι φοιτήσαμε στο Γυμνάσιο και Λύκειο Άμφισσας τις δεκαετίες '70, '80 και '90 και έχουμε τη χαρά να διατηρούμε συνεχή προσωπική επικοινωνία μαζί τους επί σαράντα περίπου χρόνια. Ποτισμένος από τα καλύτερα νάματα της παράδοσής μας, με την προσφορά του μέσω του Συλλόγου των Απανταχού Αμφισσέων «Τα Σάλωνα» στερεώνει γερά το χρέος του προς την ιδιαίτερη πατρίδα μας.

Εύχομαι στον κ. Ευάγγελο Διακομανώλη - Πριγγή να συνεχίσει –στον βαθμό που εκείνος κρίνει– την ενασχόλησή του με την ιστορία, τον πολιτισμό και την παράδοσή της, δεδομένου ότι η Φωκίδα χρειάζεται ανθρώπους με γνώσεις, ήθος, ήπιο λόγο, αγάπη κι ενδιαφέρον για τον τόπο τους, για να φωτίζουν τη δική της πινελιά στον υπέροχο Πίνακα του Ελληνισμού.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΓΑΣ

ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ Δρ.Ν.

(παρ' Αρείω Πάγω & ΣτΕ)

ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΦΩΚΙΔΑΣ – Πρ. ΥΦ/ΓΟΣ

A. ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΛΑΒΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

A.1. ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ: Η Κιβωτός της Γλώσσας και της Εθνικής Συνείδησης

*Ορῆνος κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς καὶ στεναγμὸς καὶ λύπη,
Θλίψις ἀπαραμύθητος ἔπαιεν τοῖς Ρωμαίοις.
Ἐχάσασιν τὸ σπίτιν τούς, τὴν Πόλιν τὴν ἁγία,
τὸ θάρρος καὶ τὸ καύχημα καὶ τὴν ἀπαντοχὴν τους...*

«Το ανακάλημα της Κωνσταντινούπολης», δημοτικό, απόσπασμα

Η Ρωμανία

Το ελληνόγλωσσο ορθόδοξο Γένος θρήνησε σπαρακτικά την Άλωση της Πόλης, αυτής που στάθηκε η καρδιά της δικής του χιλιόχρονης Αυτοκρατορίας. Χίλια χρόνια πέρασαν από τότε που την ίδρυσε ο Βύζας (658 π.Χ.) μέχρι που ο Μέγας Κωνσταντίνος την έκανε πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων. Στα επόμενα χίλια χρόνια η «*Νέα Ρώμη*» μετενσαρκώθηκε στην «*Κωνσταντίνου Πόλη*», τη μεγαλύτερη, την πλουσιότερη, τη λαμπρότερη του κόσμου. Αναδείχθηκε σε περήφανη έδρα της αυτοκρατορικής δύναμης και έγινε σταυροδρόμι του εμπορίου, θησαυροφυλάκιο του χρυσού και θεματοφύλακας της κλασικής γραμματείας. Η Πόλη έγινε το βάθρο του δικεφάλου αετού που άπλωνε περήφανα την εξουσία του σε Ανατολή και Δύση: έγινε επίσης ο φάρος της Ορθοδοξίας για όλη την Οικουμένη.

Η ρωμαϊκή κληρονομιά και η Ορθοδοξία συναντήθηκαν σε έδαφος ελληνικό και καρποφόρησαν τον ελληνικό πολιτισμό που οι λόγιοι του Μεσαίωνα ονόμασαν «*Βυζαντινό*»². Από την κλασική αρχαιότητα, στην ελληνιστική εποχή και μέχρι το Βυζάντιο, συνεχίζει αδιάπτωτη η δράση και η συνείδηση του Ελληνισμού. Η ελληνική γλώσσα των λογίων (αττικίζουσα ελληνική) και της καθημερινής ζωής του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού της Ανατολικής Αυτοκρατορίας (η κοινή), έγινε από τον 7^ο αιώνα και γλώσσα της διοίκησης.

Σταδιακά, η πολυεθνική αυτοκρατορία απέκτησε νέα συνείδηση: πολιτισμικά ελληνική και πολιτικά ρωμαϊκή. Οι κάτοικοί της θεωρούσαν τον εαυτό τους Ρωμαίο πολίτη, κληρονόμο των πολιτικών δικαιωμάτων της οικουμενικής Αυτοκρατορίας, αλλά και Έλληνα στην πνευματική καταγωγή, στην παιδεία και στον πολιτισμό. Οι ίδιοι ονόμαζαν το κράτος τους «*Ρωμανία*», ενώ οι ξένοι μιλούσαν για την «*Αυτοκρατορία των Ελλήνων*». Τέτοιου μεγέθους και παγκόσμιας σημασίας ήταν η πολιτική και πολιτισμική κληρονομιά που χάθηκε με την Άλωση.

² Ο όρος «βυζαντινός» είναι νεολογισμός που εισήγαγε το 1562 ο ιστορικός Ιερώνυμος Βολφ (1516-1580), βιβλιοθηκάρχης και γραμματέας των Φούγκερ, των Γερμανών τραπεζιτών του Άουγκσμπουργκ. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε κατόπιν σταδιακά και από άλλους λόγιους, ώστε τελικά επικράτησε να δηλώνει ξεχωριστά το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος, το οποίο ήδη από τον 5^ο αιώνα διακρίνεται από την ελληνικότητα και την Ορθοδοξία του και το οποίο στα μάτια των υπηκόων του, αλλά και των ξένων λαών εκτός των συνόρων του, συνιστά τον μοναδικό νόμιμο κληρονόμο του ενιαίου Ρωμαϊκού Κράτους.

Οι Ρωμιοί όμως δεν έπαυσαν να κρατούν μέσα στην ψυχή τους τη θύμηση της Βασιλεύουσας και του Αυτοκράτορα. Το μεγαλείο χάθηκε, αλλά δεν έπαψε να είναι περήφανη ανάμνηση, νόμιμη αξίωση κληρονομιάς και ιδανικό προς επανάκτηση. Το δοξασμένο παρελθόν συνέχισε να ζει μέσα στα τραγούδια, στους θρύλους και στα παραμύθια των Γραικών. Το υποσχόμενο μέλλον θα συναντούσε ξανά το κλέος του παρελθόντος γιατί «...πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι!» Μέχρι ν' αναστηθεί ο Μαρμαρωμένος Βασιλιάς, μέχρι να 'ρθει κάποτε η λύτρωση, το Γένος είχε μπροστά του ένα μακρύ και σκοτεινό παρόν, καθώς βρέθηκε υπόδουλο σε έναν κυρίαρχο που ήταν αλλόδοξος, αλλόφυλος και βάνουσος.

Οι επιτυχημένοι κατακτητές της Ιστορίας

Για να κυβερνήσουν τους νικημένους λαούς, οι δημιουργοί πολυεθνικών αυτοκρατοριών χρησιμοποιούν μαζί και τον Φόβο και τον Νόμο, σε διαφορετική αναλογία κάθε φορά.

Όσοι από τους κατακτητές κλίνουν προς τον Νόμο –έστω σκληρό³– εγκαθιδρύουν αρχικά τη νέα εξουσία σε εθνική και φυλετική βάση. Δημιουργούν όμως και σταθερότερη ειρήνη. Προσφέρουν στους κατακτημένους ένα νέο καθεστώς πολιτικής και οικονομικής υποταγής, που μολαταύτα εγγυάται επαρκή σταθερότητα και σχετική προστασία απέναντι στην αυθαιρεσία.

Οι νομοπαρασκευαστές κατακτητές έχουν ως πρώτο μέλημα να επαναφέρουν τις συνθήκες ατομικής ασφάλειας και τις εγγυήσεις προστασίας της ατομικής περιουσίας και τιμής. Αποκαθίστανται σταδιακά η εσωτερική τάξη, η κοινωνική ηρεμία, η διοικητική λειτουργία. Αν αυτές οι βασικές συνιστώσες της ομαλής καθημερινότητας βελτιωθούν μάλιστα σε σχέση με την προηγηθείσα ταραχή, τότε οι πρώην αυτο-κυρίαρχοι λαοί, παρηκμασμένοι πια από την τρυφλότητα και τον ατομισμό, κουρασμένοι από τη γενική αναρχία και εξουθενωμένοι από τις εσωτερικές συγκρούσεις που έφεραν οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, ίσως να μην προβάλλουν σοβαρή αντίσταση στην κατάκτηση.

Το δεύτερο που πετυχαίνουν οι ικανοί κατακτητές είναι η οικονομική σταθερότητα, αργότερα και η δυνατότητα ανάπτυξης ίσως. Ο μεγαλύτερος οικονομικός και πολιτικός χώρος έχει άλλωστε πολλά και απτά οφέλη: ενοποίηση μέτρων και σταθμών, επέκταση των αγορών, μεγέθυνση επιχειρήσεων. Δημιουργούνται ξανά ευκαιρίες οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε αντιπαράθεση με την προηγούμενη οικονομική ανισότητα, την πολυνομία και τη διοικητική αυθαιρεσία. Ως αναγκαίο τίμημα της επαναφοράς της τάξης έναντι της αταξίας επέρχεται φυσικά και η φορολόγηση των κατακτημένων από τους κατακτητές. Στις επιτυχημένες όμως κατακτήσεις η φορολογία δεν καταλήγει σε αφαίμαξη. Τα όποια κοινωνικά στρώματα του κατακτημένου λαού που επωφελούνται από τις συνθήκες οικονομικής ανάταξης, γίνονται έτσι ανεκτικά, έως

³ Dura lex, sed lex.

και υποστηρικτικά της συνύπαρξης με τους κατακτητές.

Αφού αποκατασταθεί η ατομική ασφάλεια και γίνει ξανά δυνατή η ατομική προκοπή, τα επόμενα που ζητούν οι κατακτημένοι είναι η ανοχή ως προς τη γλώσσα και το θρήσκευμα, η παράλληλη χρήση του εθιμικού δικαίου, ο σεβασμός των διακριτών ηθών και της πολιτιστικής τους ιδιαιτερότητας. Με έναν λόγο: ο σεβασμός του πολιτισμού τους.

Οι σώφρονες κατακτητές είναι ανεξίθρησκοι και επιτρέπουν την καθημερινή χρήση της γλώσσας των κατακτημένων, προκειμένου να διευκολυνθεί η οικονομία και η διοίκηση. Στις πιο ανεκτικές περιπτώσεις η γλώσσα των κατακτημένων αναγνωρίζεται επισήμως και ισότιμα από το Κράτος. Γίνεται λοιπόν ανεκτή η διακριτή εθνική, γλωσσική και θρησκευτική ταυτότητα των κατακτημένων λαών και παραχωρούνται κάποια περιθώρια αυτοδιοίκησης για τοπικά, εθιμικά ή θρησκευτικά θέματα.

Με αυτόν τον τρόπο διασώζεται αρχικά η αυτοσυνείδηση των υπηκόων λαών. Ξεχωριστοί μεν, υπήκοοι δε. Οι ίσες ευκαιρίες τις οποίες αποκαθιστούν η ευνομία, η μεγαθυμία και η προσαρμογή του κατακτητή, αργότερα ο συγκρητισμός και η πολιτιστική ώσμωση, κατοπινά οι επιγαμίες, όλα μαζί καταλήγουν να κάνουν σταδιακά δυσδιάκριτο τον αρχικό διαχωρισμό, δημιουργώντας ένα νέο πολιτιστικό και πολιτειακό κράμα.

Με αυτά τα κριτήρια, στους επιτυχημένους κατακτητές του μεσογειακού χώρου συγκαταλέγονται οι αρχαίοι Πέρσες, οι Πτολεμαίοι, οι Άραβες. Οι δε Ρωμαίοι παραμένουν οι μεγάλοι της Ιστορίας ως προς την τέχνη της κατάκτησης.

Ο Οθωμανός κατακτητής

Ο νομάδας κατακτητής της Πόλης ήταν όμως διαφορετικός. Ήταν άξεστος γιατί ήλθε από τόπους απέραντους, φέρνοντας μαζί του τον σκληροτράχηλο αλλά γεμάτο πρωτόγονη ζωτικότητα πολιτισμό της στέπας. Ως νεοπροσήλυτος στο Ισλάμ ήταν επίσης φανατικά θρησκόληπτος.

Υπέταξε ταχύτατα και με βάρβαρη βία λαούς που είχαν δημιουργήσει χιλιόχρονους πολιτισμούς, εκλεπτυσμένους αλλά πλέον εξαντλημένους. Άραβες, Βυζαντινοί και Βενετσιάνοι νικήθηκαν αποφασιστικά. Οι λαοί των Βαλκανίων υποτάχθηκαν διαδοχικά. Όλοι σαρώθηκαν από την οθωμανική ορμή, παραδίνοντας τα εδάφη τους στη νέα, πανίσχυρη στρατιωτικά Αυτοκρατορία. Οι υπόλοιποι ευρωπαίοι τρομοκρατήθηκαν, περιμένοντας τη δική τους σειρά.

Θα μπορούσε η οθωμανική κατάκτηση να είναι «επιτυχής» όπως και η Ρωμαϊκή; Θα μπορούσε να φέρει επίσης ένα πιο «δίκαιο» νομικό σύστημα, να θεσπίσει κανόνες εκμετάλλευσης ανεκτούς από τους κατακτημένους (φορολογία, στρατολόγηση, διοικητική ιεραρχία) και να θεμελιώσει έτσι έναν νέο τεχνολογικό, οικονομικό και πολιτικό πολιτισμό;

«*Ex oriente lux!*» αναφώνούσαν με θαυμασμό οι Ρωμαίοι, αναφερόμενοι στην πνευματικότητα που φωτοβολούσε η ελληνιστική Ανατολή, η οποία αφομοίωνε τη σοφία της Ελλάδας και των αρχαίων χωρών της Αιγύπτου και της Με-

σοποταμίας. Από τότε όμως που τον ίδιο αυτό ιστορικό χώρο τον κατέλαβε ο ασιάτης κατακτητής, εξ ανατολών ερχόταν σκοτάδι!

Έξω από το απώτατο όριο της οθωμανικής πλημμυρίδας (από τη Βιέννη και δυτικά), είχε προβάσει πια μια νέα Δυτική Ευρώπη. Στηριζόμενη στα πνευματικά θεμέλια της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και στην πολιτική κληρονομιά του Καρλομάγνου, η Δύση αναδύθηκε ως κυρίαρχη πολιτισμική δύναμη: ίδρυσε Πανεπιστήμια, έβαλε τις βάσεις της νέας οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, γνώρισε την κλασική γραμματεία με τα χειρόγραφα που μετέφεραν εκεί μαζί τους οι Βυζαντινοί λόγιοι πρόσφυγες και δημιούργησε έτσι την Αναγέννηση. Αργότερα, με τον Διαφωτισμό, προχώρησε και πέρα από τα πνευματικά σύνορα του Αρχαίου Κόσμου. Από αυτό το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι της ανάδυσης του νέου κυρίαρχου παγκόσμιου πολιτισμού –με τις λαμπρές τεχνολογικές, οικονομικές και πνευματικές πτυχές, παρά τα ηθικώς μελανά του σημεία– αποκόπηκαν σχεδόν πλήρως τα εδάφη που εξουσίαζε ο Οθωμανός Τούρκος.

Αφού ολοκληρώθηκε η κατάκτηση και μετά τους δυο πρώτους αιώνες της σχετικά ικανής και ανεκτικής οθωμανικής διοίκησης⁴, αντί να ενισχυθούν τα θεμέλια μιας αποδεκτής τάξης πραγμάτων (ευνομία, ανεκτή φορολογία, αναπτυξιακές υποδομές, επιδίωξη της τεχνολογικής προόδου), επικράτησαν ο αυταρχισμός, η αυθαιρεσία, ο συντηρητισμός και οι αναχρονιστικές συνθήκες παραγωγής. Επήλθε η οικονομική αποτελμάτωση και η γενικευμένη διαφθορά⁵. Σε επίμετρο της διοικητικής και οικονομικής οπισθοδρόμησης, η τρυφηλότητα, η μοιρολατρία και η θρησκοληψία αποχαύνωσαν τους κατακτητές τελειωτικά.

Καθώς η πρώτη ορμή ξεθύμανε και ήρθε η αδράνεια, η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε κυρίως τον Φόβο για να διοικήσει. Μήπως «Σουλτάνος» δεν σημαίνει μέχρι σήμερα μεταφορικά το άκρον άωτον της απολυταρχίας; Η σουλτανική εξουσία ήταν μια απόλυτη και «ελέω Θεού» Δεσποτεία, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι η ευρωπαϊκή Απόλυτη Μοναρχία –«φωτισμένη» ή μη. Άνθρωποι, γη και υλικά αγαθά ανήκαν στον Σουλτάνο προσωπικά και αυτός-ο-ίδιος μόνο τα εκχωρούσε στους Οθωμανούς υπηκόους του. Με την υπογραφή του (*το φερμάνι*) είχε απόλυτο δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω σε όλους τους υπηκόους, ακόμα και στους μωαμεθανούς. Ο Πατισάχ ενέπνεε όχι σεβασμό αλλά φόβο, μέχρι και στους ομόθρησκούς του⁶.

Για κάποιους αδιάλλακτους θρησκόληπτους κατακτητές –όπως μερικοί Σταυροφόροι ή οι Ισπανοί κονκισταδόρες– το δίλημμα προς τους κατακτημένους ήταν: αλλαξοπιστία ή θάνατος. Για το Ισλάμ όμως η επιταγή του Προφήτη

4 Το διάστημα στη διάρκεια του οποίου η Οθωμανική Διοίκηση κυβέρνησε με ικανότητα τους κατακτημένους λαούς, ιδωμένο σε ιστορική κλίμακα, είναι σχετικά σύντομο.

5 Αυτά τα στοιχεία της αρνητικής κληρονομιάς προσπαθούν μέχρι σήμερα ακόμη να αποτινάξουν όσα σύγχρονα εθνικά κράτη συστάθηκαν σε εδάφη που κατέκτησε και διοίκησε ο Οθωμανός.

6 Αντανακλώντας τον οθωμανικό αυταρχισμό σε κάθε επίπεδο εξουσίας, οι λέξεις «πασάς» και «αφέντης» δηλώνουν διαχρονικά και διεθνώς, αυτόν που επιβάλλεται με τη φυσική ή ψυχολογική βία' αυτόν που αυθαιρετεί χωρίς να λογοδοτεί, στηριζόμενος στο άγραφο δικαίωμα να εξασκεί καταναγκασμό.

είναι: Ισλάμ ή θάνατος ή...φόρος!⁷ Χορηγήθηκε λοιπόν αυτοδιοίκηση στις αλλόθρησκες κοινότητες (τα *μιλλέτ*), ώστε να ζήσουν ξεχωριστά, κάτω όμως από τους Οθωμανούς κυρίαρχους, πληρώνοντας με τον δικό τους μόχθο την καλοπέραση των κατακτητών.

Οι πιο θεμελιώδεις ελευθερίες που είχαν εκχωρηθεί στους υπηκόους του Ρουμ-μιλλέτ (στους Ρωμιούς, σημαίνοντας όλους τους ορθόδοξους πρώην υπηκόους του Βυζαντίου ανεξαρτήτως εθνικότητας) από την αρχή της κατάκτησης, ήταν να μιλάνε τη γλώσσα τους και να λατρεύουν τον Θεό τους. Μαζί με την αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων, δημιουργήθηκαν σιγά σιγά οι συνθήκες για να αρχίσει ο ραγιάς⁸ να ανασαίνει ξανά, να καταπιάνεται με το χωράφι, τη θάλασσα, το εμπόριο και την τέχνη του, για να ξυπνά πάλι η διάθεση για ζωή και προκοπή.

Τα βίαια ένστικτα της στέπας όμως δεν εξημερώθηκαν ποτέ. Με ένα άγριο ξαφνικό ξέσπασμα αταβιστικού θυμού, ο Οθωμανός μπορούσε να σβήσει την οικογενειακή και κοινοτική πρόοδο γενεών. Παρά τη σχετική πρόοδο, η απόσταση μεταξύ πιστού και άπιστου-γκιαούρ, παρέμενε τεράστια. Το καταθλιπτικό φορολογικό βάρος για τους ραγιάδες δεν ήταν μόνο υλικό αλλά και ηθικό: «*χαράτσι*» στοίχειωσε να λέγεται μέχρι σήμερα ο άδικος και αυθαίρετος φόρος· φόρος χρηματικός για κάθε κεφάλι χριστιανού· φόρος στην τιμή των κοριτσιών για τα χαρέμια των πασάδων· φόρος αίματος στη νιότη του Γένους για τ' ασκέρια. Στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς ο ραγιάς δεν είχε δικαίωμα στον πλούτο, στην ομορφιά, στη δύναμη.

Η ορθόδοξη Κιβωτός

Με το δικαίωμα που του έδινε η θρησκεία του, ο Τούρκος διαφέντευε τη ζωή, την τιμή και το βιός των ραγιάδων. Όσο ο Χριστιανός παρέμενε άπιστος-γκιαούρ, η υλική πρόσδος και η κοινωνική του άνοδος είχαν ηθικό και νομικό όριο. Αν λοιπόν ο φόρος για τους γκιαούρηδες ήταν βαρύς, αν η αξιοπρέπεια και η τιμή αβέβαιη, τότε γιατί δεν αλλαξοπίστησαν όλοι οι Έλληνες; Αφού με μία απόφαση μόνο ο ραγιάς μπορούσε να γίνει ξανά κύριος του εαυτού του, να περάσει από τη μια στιγμή στην άλλη στην πάνω βαθμίδα της κοινωνίας και του Κράτους, τότε γιατί η πλειονότητα των Ελλήνων δεν πρόδωσε τα ιερά και τα όσια;

Η ιστορία καταγράφει ότι λόγω της αφόρητης καταπίεσης, της φτώχειας και της καθημερινής περιφρόνησης, αρκετοί ορθόδοξοι αλλαξοπίστησαν και απαρνήθηκαν την ελληνική τους ταυτότητα. Αρκετοί –περισσότεροι από όσους μαθαίνουμε στα σχολικά βιβλία– αντάλλαξαν μνήμες, κληρονομιά και ιδανικά

⁷ Οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι του αρχικού Ισλαμικού Κράτους, οι *ντίμι*, (όπως οι «λαοί της Βίβλου» Εβραίοι και Χριστιανοί, αργότερα και οι Ζωροάστρες και οι Ινδουιστές), μπορούσαν να πληρώνουν τον κεφαλικό φόρο *τζιζιά* και να παραμείνουν στην θρησκεία τους. Οι ειδωλωλάτρες όμως είχαν μόνο τις δύο πρώτες επιλογές.

⁸ Από το αραβικό «*ra'iyga*» που σημαίνει την αγέλη, το κοπάδι, και δήλωνε απαξιωτικά τον μη μουσουλμάνο υπήκοο.

έναντι της κοινωνικής και οικονομικής προαγωγής που θα έφερνε η νέα πίστη. Οι συντριπτικά πολλοί όμως –αληθινοί μάρτυρες– έμειναν ακέρατοι, προσηλωμένοι στην προγονική πίστη και στην εθνική τους συνείδηση. Πώς και γιατί έγινε αυτό; Για την απάντηση πρέπει να εξετάσουμε την ιστορική δράση της Εκκλησίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Μετά την Άλωση, η Ορθόδοξη Εκκλησία έγινε από θρησκευτικός οργανισμός και πολιτικός ηγέτης των Ορθοδόξων. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης ορίστηκε αντιπρόσωπος του Ρουμ-μιλλέτ εμπρός στον Σουλτάνο. Από θρησκευτικός θεσμός, η Εκκλησία απέκτησε μαζί κοσμικά και διοικητικά καθήκοντα, έγινε υπεύθυνη για τη δικαιοσύνη και για την παιδεία των Ορθοδόξων, ορίστηκε επίσημα ως διαμεσολαβητής μεταξύ των χριστιανών και της κοσμικής εξουσίας των Οθωμανών.

Η Εκκλησία ανέλαβε να διαχειριστεί με «οικονομία»⁹ την αποστολή της επιβίωσης του Γένους, πάντα με σκοπό την προετοιμασία της εθνικής Ανάστασης. Στη διάρκεια της αιχμαλωσίας του Έθνους ο ανώτερος και ο κατώτερος Κλήρος, επώνυμος και ανώνυμος, λειτούργησαν σαν τον ποιμένα που μάχεται να σώσει το ποίμνιό του από την πυρκαγιά. Για αυτή την αποστολή της διάσωσης του Ορθόδοξου Γένους, η Εκκλησία αναγκάστηκε να ισορροπεί ανάμεσα στο φως και στο σκοτάδι.

Όπως η καμένη γη που κυοφορεί μέσα της τον σπόρο που απέμεινε από τ' αποκαΐδια, φυλάγοντάς τον να περάσει η συμφορά μέχρι να βρει τη δύναμη ξαναφυτρώσει, έτσι και η Ορθοδοξία έγινε το απώτατο καταφύγιο στον κατατρεγμό του Γένους, η Κιβωτός της γλώσσας και της εθνικής του συνείδησης.

Γένος και Εκκλησία: τα Χρέη

Δεν έχει σημασία πόση θρησκευτική πίστη έχει μέσα του ο σημερινός θρησκευόμενος –ή όχι– Έλληνας του σύγχρονου, πολυσυλλεκτικού Ελληνικού Κράτους. Όποια και αν είναι η σημερινή θρησκευτική του άποψη, ο σύγχρονος Έλληνας έχει μεγάλο χρέος προς την Ορθόδοξη Εκκλησία. Αυτή διατήρησε την αυτεπίγνωση για την ευγένεια της καταγωγής, τη μνήμη της περήφανης κληρονομιάς, την ελπίδα για ανασύσταση ενός νέου Ελληνικού Οικουμενικού Κράτους με τα ίδια συστατικά στοιχεία με αυτά του βυζαντινού μεγαλείου, όταν το Γένος –ελεύθερο πια– θα μπορούσε να ορίσει το νέο του πεπρωμένο, να βρει ξανά την τιμή και την προκοπή του.

Από την Άλωση και μέχρι την Επανάσταση, «Ρωμιός» αυτοπροσδιοριζόταν αυτός που έχει γλώσσα ελληνική και πίστη ορθόδοξη. Τόσο στη συνείδηση των Γραικών όσο και στη συνείδηση των ξένων λαών –ακόμα και των ίδιων των

⁹ Ο όρος ανάγεται στη βυζαντινή διπλωματία και συμβολίζει τη βέλτιστη χρήση των μέσων, την τέχνη της ισορροπίας μεταξύ συμβιβασμού, υποχώρησης και τελικής προόδου. Μέσω διπλωματικής και διοικητικής «οικονομίας» το Βυζάντιο επέζησε για χίλια χρόνια. Στη νεότερη εποχή, ένας άλλος επαναστάτης προσέφυγε στην αρχή της «οικονομίας», κηρύσσοντας προσωρινό συμβιβασμό μέχρι να στεριώσει και η δική του επανάσταση: «ένα θήμα μπρος, δύο θήματα πίσω»!

Οθωμανών—ο νόμιμος κληρονόμος της Ιστορίας και της Γεωγραφίας ήταν το Ελληνόγλωσσο Ορθόδοξο Έθνος. Όταν ο Ρήγας καλούσε τους υπόδουλους λαούς σε εξέγερση, ένα ήταν το περιούσιο Έθνος που θα αναλάμβανε —αυτονόητα— την ηγεσία του ομόδοξου πολυεθνικού γεωπολιτικού χώρου.

Όταν Ρώσοι, Εγγλέζοι και άλλοι Ευρωπαίοι έκαναν τις προβλέψεις τους για τη διάδοχη κατάσταση στον Οθωμανικό χώρο, αντιλαμβάνονταν τον δυναμισμό των ελληνικών παροικιών στις χώρες τους, παρατηρούσαν την γενική άνοδο των Ρωμιών μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και συναισθάνονταν την ισχύ της ιστορικής μνήμης του Ελληνισμού. Όλοι αυτοί οι ξένοι έκριναν —ίσως φθονερά— ότι οι Έλληνες θα αναλάμβαναν αναπόφευκτα τα οικονομικά και τα πολιτικά ηνία της νοτιοανατολικής Ευρώπης¹⁰.

Για τους ίδιους τους Ρωμιούς, κληρονόμος ήταν το «Γένος», λέξη που δηλώνει άμεση, γενετική σχέση με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, έτσι όπως την αισθάνονταν πάντα μέσα τους οι Ρωμιοί.

Στασίδι, κερί, οκτωήχι

Πόσα σκοτεινά χρόνια πέρασαν μπροστά στο ταπεινό ψαλτήρι, όπου με ένα κερί στο χέρι και μέσα από τις φθαρμένες σελίδες, ο απλός ιερωμένος και ο ανώνυμος λαϊκός —ο αναγνώστης— απήγγειλαν ψαλμούς σε μια δοξασμένη γλώσσα, αυτή που τρεις χιλιάδες χρόνια τώρα τη μιλούσαν οι πρόγονοί τους; Έψαλλαν εκεί, στο ταπεινό ξωκκλήσι, τις ίδιες μελωδίες που άλλοτε ακούγονταν υπερκόσμιες μέσα

στην Αγια-Σοφιά, «το Μέγα Μοναστήρι».

Στο τέλος, η πνευματική και ηθική δύναμη της Ορθοδοξίας, η σεμνή φλόγα του καντηλιού στο εικονοστάσι, κατάφεραν να νικήσουν το σκοτάδι και να φέρουν το τέλος της σκλαβιάς. Οι καμπάνες της Παλιγγενεσίας χτύπησαν χαρμόσυνα διακόσια τόσα χρόνια πριν τις μέρες μας.

Στη λαμπαδηφορία που ξεκινά με τον Όμηρο, ο πυρσός της Γνώσης που άναψε πρώτος ο Έλληνας, ο ίδιος που κάποτε φώτισε τον κόσμο όλο —και τον φωτίζει ακόμη— έγινε για τετρακόσια σκοτεινά χρόνια γλυκό θάλπος καντηλιού εμπρός στο εικονοστάσι. Το σεμνό αυτό ορθόδοξο φως έγινε το «άσβεστον πυρ» που ζέσταινε την ψυχή του κατατρεγμένου ραγιά· μέχρι να έρθει η ώρα να ξαναάψει ο δαυλός με νέα φωτοβόλα δύναμη.

Άχρονος κόσμος

Μέσα στην ατέλειωτη —ως του φαινόταν— διαδρομή των δύσκολων χρόνων, ο μοναχός στάθηκε να ατενίσει τους βράχους που ορθώνονταν γιγάντιο εμπρός του. Το σχήμα τους χανόταν μέσα στο σύννεφο, αληθινά μετέωρα μεταξύ γης και ουρανού. Πήγαινε πίσω στο μοναστήρι του για να διαβάσει το Ευαγγέλιο και να ψάλλει το Οκτωήχι. Δεν ήξερε πόσες γενιές

¹⁰ Στο τέλος όλοι τους αντιτάχθηκαν στην ανάδυση μιας νέας ορθόδοξης στρατιωτικής, οικονομικής και ναυτικής δύναμης στον κρίσιμο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς ήταν ενάντια στα γεωπολιτικά τους συμφέροντα. Το σχήμα που τους εξυπηρετούσε ήταν μια μικρότερη εξαρτημένη Ελλάδα, αγκάθι στα πλευρά μιας αδύναμης και επίσης εξαρτημένης Τουρκίας.

σκλαβιάς είχαν περάσει για το Γένος. Δεν ήξερε ούτε πόσες γενιές ακόμα θα συνέχιζαν να ανηφορίζουν τον Γολγοθά. Όμως, το δικό του Χρέος προς το Γένος –το Χρέος να θυμάται, να δοξάζει και να ελπίζει– αυτό του το Χρέος, το ήξερε καλά!

*...Η Ρωμανία 'πέρασεν, η Ρωμανία 'πάρθεν,
Η Ρωμανία αν 'πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο.*

«Ο Θρήνος της Τραπεζούντας», απόσπασμα

ΥΓ.: Η εικόνα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας παρουσιάζεται εδώ ελάχιστα κολακευτική, αλλά δεν πρόκειται για μνησίκακο εθνικισμό.

Ας αναλογιστούμε ποιοι είναι οι θεσμοί που άφησε πίσω της ως πολιτισμική της κληρονομιά: στη διοίκηση είναι ο υπερσυγκεντρωτισμός, η σουλτανική απολυταρχία και τα πασαλίκια, ό,τι δηλαδή έμεινε ως ανάμνηση αυθαιρεσίας και διοικητικής ανικανότητας.

Δεν υπήρξε πανεπιστήμιο στον οθωμανικό χώρο, ούτε καν στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, ενώ το νομικό σύστημα ήταν πρώτιστα θρησκευτικό παρά κοσμικό.

Όλοι σχεδόν οι σύγχρονοι θεσμοί των νεοσύστατων εθνικών κρατών που αναδύθηκαν στα πρώην εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (διάκριση εξουσιών, κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση, κοσμικό νομικό και εκπαιδευτικό σύστημα), έπρεπε να εισαχθούν αναγκαστικά από τη Δύση και να εγκαθιδρυθούν εκ του μηδενός.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι σχετικές με τη διοίκηση και τις συναλλαγές λέξεις που διατηρούνται ακόμη στην καθημερινότητά μας από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας (ντοβλέτι, ρουσφέτι, χαράτσι, αλισβερίσι, μπαχσίσι, ραχάτι κ.α.), είναι όλες τους αρνητικά προσημασμένες.

Ούτε στον υλικό και πνευματικό πολιτισμό υπήρξε αξιόλογη κληρονομιά: δεν έγιναν έργα υποδομής για την οικονομία (δρόμοι, λιμάνια, σιδηρόδρομοι), ενώ τα γεφύρια ήταν πρωτοβουλία των τοπικών κοινοτήτων, όχι του κεντρικού Κράτους: στη δε λογοτεχνία δεν υπήρξε κανένα έργο παγκόσμιας αξίας και εμβέλειας.

Κάπως ανώτερα είναι τα έργα της διακοσμητικής τέχνης και της αρχιτεκτονικής (θρησκευτικού χαρακτήρα κυρίως), με αφετηρία όμως τα αντίστοιχα βυζαντινά και αραβικά.

Η πιο ζωντανή πολιτισμική παράδοση εδράζει μάλλον στην κουζίνα, αλλά ας είμαστε και εδώ επιφυλακτικοί: η αυθεντική τουρκική κουζίνα είναι νομαδική και βασίζεται στο κρέας και στο βούτυρο, όχι στα λαχανικά και στο λάδι που είναι βυζαντινές καταβολές.

Γι' αυτό τελικά οι προοδευτικοί Τούρκοι της εποχής τους (Τανζιμάτ, Νεότουρκοι, Κεμαλιστές) πήραν οι ίδιοι την πρωτοβουλία να αποτινάξουν τον αναχρονιστικό οθωμανισμό τους. Το τελικό λοιπόν αποτύπωμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην παγκόσμια ιστορία είναι αυτό ενός ισχυρού απολυταρχικού στρατοκρατικού κράτους, με ροπή προς τη καταπίεση –και την εξόντωση ακόμα– των αλλόδοξων και αλλοεθνών υπηκόων του.

A.2. ΚΛΕΦΤΟΥΡΙΑ: Ο απροσκύνητος Παλμός του Γένους, το Κλαρί της Λευτεριάς

*Εγώ μ' ο γέρος Όλυμπος, στον κόσμο ξακουσμένος
Έχω σαράντα δυο κορφές κ' εξήντα δυο βρυσούλες
Κάθε κορφή και φλάμπουρο, κάθε κλαδί και κλέφτης.*

«Ο Όλυμπος κι ο Κίσαβος», δημοτικό, απόσπασμα

Αυτό έλεγε το δημοτικό τραγούδι για το βουνό των αρχαίων θεών, εκεί όπου στα χρόνια της σκλαβιάς ανάσαιναν ακόμα λεύτερα οι απροσκύνητες ψυχές του Γένους, οι Κλέφτες!

Η ζωή του ραγιά ήταν φτωχή, χωρίς γραπτό νόμο να τον προστατεύει από την αυθαιρεσία και από την αδικία, χωρίς δική του συλλογική δύναμη για να αντισταθεί στην καταπίεση. Μερικοί –οι κρυπτοχριστιανοί– λύγισαν, μα κράτησαν στα απόκρυφα εσώψυχα τη χριστιανική τους πίστη. Όσοι δεν τούρκεψαν¹¹, σκύβοντας αναγκαστικά το κεφάλι στον αφέντη, κράτησαν αφανέρωτη την αίσθηση της ατομικής αξιοπρέπειας και την ανάμνηση του χαμένου εθνικού μεγαλείου. Είχαν αυτοί οι πολλοί τη δική τους μεγάλη αποστολή: τη βιολογική συνέχεια του Γένους. Ήταν κατόρθωμα και μόνο να ζήσουν, να κάνουν οικογένεια και να στήσουν ένα ελάχιστο βιος, τόσο όσο για να τα βγάλουν πέρα μέχρι να φέξει η μέρα της Λευτεριάς. Τα βράδια στη φτωχική εστία, διηγούνταν στους γιους και στις κόρες, ό,τι άκουσαν από τις δικές τους γιαγιάδες για τα παλιά μεγαλεία, για τον Βασιλιά που καρτερούσε μαρμαρωμένους. Αυτή την πίστη και την κρυφή ελπίδα, δυστυχώς τις «έσκιαζε η φοβέρα»: τις «πλάκωνε η σκλαβιά».

Σε δύσκολους καιρούς κοινωνικής, θρησκευτικής και εθνικής καταπίεσης, αναδεικνύονται πάντα κάποιες περήφανες και ασυμβίβαστες ψυχές, οι λίγοι που έχουν το θάρρος, τη σωματική αντοχή και το ψυχικό σθένος για αντίσταση. Αψηφώντας το υλικό και κοινωνικό κόστος, αρθρώνουν λόγο περήφανο και ορθώνουν ανάστημα απέναντι στην αδικία. Άλλος εκκινεί από προσωπική δυστυχία, υπερασπιζόμενος την άδικα χαμένη περιουσία και τιμή του· άλλος πάλι αγανακτεί για τον κατατρεγμό που βιώνει ο φίλος, ο γείτονας, ο συντοπίτης, ο ομόθρησκος και ο ομόγλωσσος.

Συνειδητά ή όχι, όλοι αυτοί οι θαρραλέοι υπερασπίζονται κάτι περισσότερο από τα δικά τους ατομικά δίκαια. Όταν σηκώνουν τα όπλα απέναντι στην καταχρηστική και βίαιη εξουσία, τότε γίνονται μαζί εκδικητές όλων των αδύναμων και υποστηρικτές των λιγόψυχων. Με την έμπρακτη και τη φανερή τους αντίσταση, οι λίγοι αυτοί απροσκύνητοι γίνονται παράδειγμα για τους πολλούς. Αν μέσα στους αιώνες της σκλαβιάς δεν υπήρχαν αυτοί οι ήρωες του καιρού τότε το Γένος θα οδηγούνταν στην καταστροφική ηττοπάθεια, στον ηθικό ξεπεσμό και στην αποδοχή της υποτέλειας· ως να ήταν η δουλεία η φυσική και ηθική κατάληξη κάποιας εθνικής μειονεξίας.

Οι θαρραλέοι και οι περήφανοι αγανάκτησαν για τα λίγα και τα μικρά

¹¹ Η αλλαξοπιστία σήμαινε οριστικό και αμετάκλητο εξοστρακισμό από το σώμα του Ελληνισμού.

που άφηνε στον δούλο ο αφέντης: ένα πιάτο φαΐ για την επιβίωση, μια παράμερη γωνιά για ύπνο, ίσως ακόμα και μια ώρα ανάπαυσης, για να χαρεί κανείς μοναχικά και σιωπηρά –όσο μπορεί να χαρεί μια υπόδουλη ψυχή– ένα ήρεμο δειλινό.

Ήταν οι ψυχωμένοι που περιφρόνησαν την κάλπικη ασφάλεια της δουλικής ζωής στον κάμπο και στο χωριό. Είχαν τη δύναμη στην ψυχή και την αντοχή στο σώμα για να πάρουν τα βουνά, να κάνουν την αγανάκτηση ένοπλη αντίσταση. Ο αγώνας τους δεν ήταν εσωτερικός και ατομικός, αλλά ήταν περιλάλητα φανερός, συντροφικός και εθνικοκοινωνικός. Αδελφωμένοι σε ταϊφάδες, βρίσκονταν στο βουνό για να γίνουν παράδειγμα ευψυχίας για το Γένος.

Οι ανυπότακτοι αυτοί είχαν πάντα το μάτι άγρυπνο, αγριεμένο από την κακουχία, τη στέρηση, την καθημερινή βία. Όπως τα λέει το τραγούδι της «Κλέφτικης ζωής»:

*Μαύρη, μωρέ, μαύρη είναι η ζωή που κάνουμε.
Εμείς οι μαύροι κλέφτες, εμείς οι μαύροι κλέφτες.
Όλη, μωρέ, όλη μερούλα πόλεμο,
όλη μερούλα πόλεμο το θράδυ καραούλι.
Με φό –, μωρέ, με φόβο τρώμε το ψωμί,
με φόβο τρώμε το ψωμί, με φόβο περπατάμε.
Ποτέ, μωρέ, ποτέ μας δεν αλλάζουμε,
ποτέ μας δεν αλλάζουμε και δεν ασπροφορούμε.*

Ο άνθρωπος που κυνηγιέται σαν το αγρίμι από την άδικη εξουσία, αναγκαστικά κρύβεται και ξεκόβει από τους συνανθρώπους του. Φτάνει να αγριεύει ο ίδιος μέσα του. Εκδικείται τότε με τη σειρά του τους διώκτες του το ίδιο άγρια. Υπάρχει μια γραμμή πέρα από την οποία ο πολιτισμός σβήνει και έρχεται η αποθηρίωση, η ζωή μέσα στην τυφλή βία και η εξαπόλυση του τρόμου. Συμβαίνει τότε οι εκδικητές της αδικίας να γίνονται μέχρι και αδικητές του λαού τους οι ίδιοι.

Αυτό δεν έγινε με τους δοξασμένους Κλέφτες, για τους οποίους μαρτυρούνται η θρυλική αντοχή, οι υπεράνθρωπες ικανότητες στο τρέξιμο, στο πήδημα και στο σημάδι αλλά και ο σεβασμός στη γυναίκα και η βαθιά τους ευσέβεια.

Ήταν η απaráμιλλη αντρείσúνη, η ελευθεροφροσύνη και η παροιμιώδης συντροφικότητα της Κλεφτουριάς αυτές που έσωσαν την ηθική υπόσταση του Έθνους. Για τους αδύναμους που έμεναν αναγκαστικά κάτω από τον ζυγό, Κλέφτης στο βουνό σήμαινε γενναιότητα, αγωνιστικότητα, δυνατό και γρήγορο σώμα, αξιοσύνη στ' άρματα, ευλάβεια, γενναιότητα, αλληλεγγύη. Ήταν δόξα και τιμή να γίνεις Κλέφτης· ό,τι καλύτερο μπορούσε να ζητήσει κανείς από έναν γιο, έναν αδελφό, έναν φίλο, έναν σύζυγο.

Παράδοξο! Ο φυγάς του βουνού, αυτός που αρπάζει για να ζήσει, έγινε το ηρωικό πρότυπο του ραγιά. Δεν παίρνανε όμως οι Κλέφτες για να πλουτίσουν παρά μόνο για να πορευτούν, για να αντέξουν τα χιόνια στα βουνά μέχρι

να πέσουν σαν τα γεράκια της τιμωρίας πάνω σε όποιον αδίκησε τον σκλαβωμένο χωρικό, είτε Τούρκος ήταν ο εκμεταλλευτής είτε Έλληνας τουρκότροπος.

Αγέρωχη κλεφτουριά

Έτσι δείχνει στην εικόνα ο αρματωμένος Κλέφτης που επιστρέφει στο βουνίσιο γιατάκι μετά την καταδρομή: σαν σύμβολο της δύναμης του Γένους. Αντικρίζει αγέρωχα πίσω τον προσκυνημένο κάμπο, μαζί και κάποια αρχαία ερείπια που –καθώς λέγαν κάποιοι γραμματιζόμενοι– κρατούσαν από μακρινούς παππούδες.

Πετάει ο Κλέφτης: τρέχει γοργοπόδαρος ν' ανασάνει ξανά τον ελαφρύ αέρα του βουνού. Γιατί από εκεί ψηλά μόνο αξίζει το ηλιοβασίλεμα, σαν παρουσιάζεται θαύμα πραγματικό, αντάξιο του ελεύθερου Ανθρώπου.

Στην ώρα της αδικίας και της απελπισίας, ο βασανισμένος λαός κοιτούσε ψηλά στις κορφές και στις ραχούλες, ξέροντας ότι εκεί χτυπά ακόμη ελευθέρα ο παλμός της ψυχής του Γένους. Οι πολλοί κι αδύναμοι, ηττημένοι από την ανάγκη, συμβιβασμένοι ίσως με την ατολμία τους, ένοιωθαν να καθρεφτίζεται πάνω και σ' αυτούς κάτι από την κλέφτικη περηφάνια. Βλέποντας τους σκληροτράχηλους αδελφούς να αψηφούν παλληκαρίσια τον κατακτητή, βίωναν κι αυτοί την ελπίδα πως σύντομα, σε κάποια επόμενη αλλά όχι μακρινή γενιά, θα πληθύνει όλων η δύναμη, μαζί και η αποφασιστικότητα του Γένους για λευτεριά.

Μέχρι την ώρα που θα σήμαινε ο Ξεσηκωμός, ο λαός τραγουδούσε την περήφανη κλέφτικη ζωή, τα κατορθώματα και τις κακουχίες των λεοντόψυχων «πού 'χουνε πλάτες γι' άρματα και αρμούς για το λιθάρι»!

Στους κρίσιμους καιρούς του Έθνους (Τουρκοκρατία, Επανάσταση, Κατοχή, Δικτατορία), αλλά και στις ώρες της μεγάλης κρίσης των αξιών της Πολιτείας και της κοινωνίας, έρχεται η ώρα της ατομικής απόφασης: μένουμε ασφαλείς μέσα στους πολλούς και στους συμβιβασμένους ή βγαίνουμε μπροστά με τους λίγους, τους τολμηρούς και τους ασυμβίβαστους, έτοιμοι για κακουχία, για πόνο, ακόμα και για τη μέγιστη θυσία;

Αν ποτέ βρεθούμε στο δίλημμα, πριν την όποια απόφαση, ας έρχεται πρώτα στη θύμηση το θρυλικό παράδειγμα που λέγεται «κλέφτικο κλαρί».

A.3. ΡΗΓΑΣ: Σάλπιγγα Διαφωτισμού, Κήρυκας Ελευθερίας των Λαών

Ο Ρήγας είναι η πιο σύνθετη, η πιο γοητευτική και ηρωική μαζί προσωπικότητα που ανέδειξε το Έθνος στους αιώνες της ύστερης σκλαβιάς. Γεννήθηκε το 1757 ως Αντώνης Κυριαζής σε ένα άσημο χωριό του θεσσαλικού κάμπου¹², μια απλή τότε ευρωπαϊκή επαρχία της Αυτοκρατορίας. Στην εποχή του είχε πια χαράξει ο Διαφωτισμός αλλά –παράδοξα– στην Εσπερία. Στην ίδια την Ανατολή και όπου αλλού βασιλεύε το τούρκικο σαρίκι, βαθύ σκοτάδι πλάκωνε ακόμη τις ψυχές και το πνεύμα των υπόδουλων λαών. Σε αυτή την οριακή εποχή ο Ρήγας τάχθηκε να φέρει τον Διαφωτισμό στους ραγιάδες αδελφούς, σαν άλλος Προμηθέας· και αδελφούς ο Ρήγας εννοούσε όλους τους χριστιανικούς λαούς της Βαλκανικής.

Δεν ξέρουμε πολλά για τα πρώτα τριάντα χρόνια της ζωής του. Αυτά που μαθαίνουμε για την οικογένειά του –που δε φαίνεται να ήταν φτωχή για τα μέτρα της εποχής–, για την πρώτη του μόρφωση (στη Ζαγορά του Πηλίου και μετά στην Αθωνιάδα), για την απόφασή του να ξενιτευτεί (ίσως ο φόνος ενός Τούρκου συντοπίτη) και για την υπηρεσία του ως γραμματικού στην Πόλη, όλα είναι περισσότερο θρύλος και παράδοση παρά μαρτυρίες ιστορικών πηγών.

Φαίνεται να είχε αποκτήσει αρκετή παιδεία –αυτοδίδακτος κατά το περισσότερο– στις γλώσσες και στις φυσικές επιστήμες της εποχής, όταν 30 χρονών πια πήγε στη Βλαχία για να αναλάβει γραμματικός του ηγεμόνα Αλέξανδρου Υψηλάντη και κατόπιν του ηγεμόνα Νικόλαου Μαυρογένη¹³. Μετά την πτώση του τελευταίου το 1790 και την καρατόμησή του από τους Τούρκους¹⁴, ο Ρήγας έφυγε για τη Βιέννη. Εκεί συνδέθηκε με την ελληνική ομογένεια που περιλάμβανε πολλά φίλεργα και ανήσυχα πνεύματα: αρκετούς σπουδαστές και εμπόρους, κυρίως από τη Μακεδονία και την Ήπειρο, όπως οι εκδότες αδελφοί Πούλιου από τη Σιάτιστα στους οποίους τύπωσε τα κυριότερα έργα του. Σύντομα γύρισε στο Βουκουρέστι, που ήταν και αυτό έδρα μιας ακόμα ζωηρής ελληνικής παροικίας, πριν επιστρέψει για τελευταία φορά στη Βιέννη το 1796.

Στα χρόνια της ωριμότητάς του διήγε βίο έντονο, δημιουργικό και ανήσυχο. Τα ενδιαφέροντά του, οι στόχοι και η φιλομάθειά του αποκαλύπτονται μέσα από τις εκδόσεις των πιο γνωστών και σημαντικών έργων του:

«*Το σχολείον των ντελικάτων εραστών*» ήταν διασκευή γαλλικών διηγημάτων με πρωτοπόρο για την εποχή θέμα. Ο σκοπός ήταν να καταδείξει τη

12 Το Βελεστίνο, γνωστό στην αρχαιότητα ως Φερές, δεν ήταν το ίδιο άσημο στα αρχαία χρόνια. Αναφέρεται στον Όμηρο στον περίφημο «νεών κατάλογο» και ήταν σημαντική θεσσαλική πόλη, κυρίως κατά τους ελληνιστικούς χρόνους.

13 Ο Πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης (1726-1806) ήταν Μέγας Διερμηνέας του Σουλτάνου και παππούς του μετέπειτα αρχηγού της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρου Υψηλάντη (1792-1828). Ο Νικόλαος Μαυρογένης (1735-1790) ήταν αδελφός του παππού της Μαντώς Μαυρογένους.

14 Κατηγορήθηκε για την ήττα στον δεύτερο ρωσο-τουρκικό πόλεμο (1787-1792) στις παραδουναβίες χώρες, τις οποίες ο ίδιος κυβερνούσε εξ ονόματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

χαρά του έρωτα ως φυσικού δικαιώματος και έκφρασης ελευθερίας, κάτι που ακουγόταν επαναστατικό στις συνθήκες της εποχής, ακόμα και για τη Δυτική Ευρώπη.

Το «Απάνθισμα Φυσικής» ήταν επίσης πρωτοποριακό έργο, διασκευή γαλλικών και γερμανικών συγγραμμάτων και στόχευε στην ανάδειξη του κύρους του φυσικού νόμου και του ορθού λόγου. Ο Ρήγας ορθά θεωρείται λαμπροδηφύρος του Διαφωτισμού όταν διατρανώνει: «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά». Η θέση αυτή δεν είναι αυτονόητη ούτε και σήμερα ακόμη. Για εκείνη την εποχή όμως ήταν ένα πολύ επικίνδυνο κήρυγμα. Αν έσπαγε ο νους των ανθρώπων τις δικές του αλυσίδες, τότε θα ακολουθούσε και η διάρρηξη των πνευματικών, κοινωνικών και οικονομικών δεσμών που περίδεναν ασφυκτικά τους υπηκόους των απολυταρχικών πολυεθνικών κρατών της εποχής.

Το άλλο διάσημο έργο του Ρήγα, ο «Θούριος», ήταν τολμηρή πρόσκληση για εθνικό ξεσηκωμό σε έμμετρο λόγο. Το Αυστριακό Υπουργείο Αστυνομίας γεμάτο καχυποψία και ανησυχία, το χαρακτήρισε «επαναστατικότατο άσμα». Μέχρι και σήμερα, «Θούριος» ονομάζεται ένα ενθουσιώδες κείμενο που εμπνέει μια ευγενή επαναστατική ιδέα, ένα όραμα για καλύτερο κόσμο. Ο Γάλλος ιστορικός Φρανσουά Πουκεβίλ έγραψε αργότερα για τον «Θούριο»: «...Οι Έλληνες πολεμούσαν έχοντας στα χείλη τους τις τρομερές στροφές του Ρήγα...». Θαυμάζει κανείς πώς εκείνη την εποχή, με τα λιγοστά μέσα διανομής εντύπων και παρά τη χαμηλή μόρφωση του γενικού πληθυσμού, αυτό το σάλπισμα ελευθερίας είχε γίνει κτήμα του απλού Έλληνα επαναστάτη.

Η περίφημη «Χάρτα» του Ρήγα ήταν επίσης μνημείο πολυμαθειας, «δικαρκές έναυσμα στην ιστορική μνήμη των ραγιαδών, ζωντανή εικόνα του ένδοξου παρελθόντος της χώρας και των πρόσφατων επιδιώξεων του Έθνους», γράφει ο μελετητής του έργου του Ρήγα, Λέανδρος Βρανούσης. Πρόκειται για καταπληκτικό έργο, όπου πάνω σε δώδεκα φύλλα χαρτών που τυπώθηκαν στη Βιέννη (1796-'97) εμφανίζεται τεράστιο πλήθος γεωγραφικών και ιστορικών στοιχείων: παρουσιάζονται 162 (!) αρχαία και μεσαιωνικά νομίσματα, ονόματα ηγεμόνων (από τον Μέγα Αλέξανδρο μέχρι τους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες και τους Σουλτάνους), ονόματα αρχαίων ηρώων και σοφών, καθώς και δέκα επιπεδογραφίες σημαντικών αρχαίων πόλεων (Αθήνα, Δελφοί, Σαλαμίς, Πλαταιές, Φερές –η ιδιαίτερή του πατρίδα–, Κωνσταντινούπολις κ.α.). Ο αριθμός των 5.800 τοπωνυμίων και τα συνακόλουθα αρχαιολογικά στοιχεία που παρατίθενται είναι άκρως εντυπωσιακά. Η δε γεωγραφική κάλυψη είναι ενδεικτική του χώρου όπου ο Ρήγας προέβλεπε να ηγεμονεύει εκ νέου ο Ελληνισμός: ξεκινά από τον Δούναβη στον βορρά καταλήγοντας στην Κρήτη και στα Δωδεκάνησα στον νότο, ενώ περιλαμβάνει το Λιβυκό πέλαγος, την Αδριατική, τον Εύξεινο Πόντο, τη Μικρασία, το Ιόνιο και το Αιγαίο.

Ο Ρήγας έβλεπε τον χώρο και τον χρόνο πλατιά και γι' αυτό παρακινούσε όλους τους λαούς της Βαλκανικής, αδελφωμένους κάτω από την πνευματική ηγεσία του ελληνικού πολιτισμού, να διώξουν τον παρείσακτο νομάδα κατακτητή.

Από την περιγραφή της πολυσύνθετης επαναστατικής προσωπικότητας του Ρήγα, αντιλαμβανόμαστε πόσο μπροστά από την εποχή του ήταν και πόσο επίφοβος θα φάνταζε, όχι μόνο για τους Οθωμανούς, αλλά και για κάθε σύστημα πολιτικής και πνευματικής εκμετάλλευσης των λαϊκών στρωμάτων. Ήταν ένας προφήτης προγραμμαμένος από τη Μοίρα να βρει μαρτυρικό θάνατο.

Ο επικίνδυνος για το κατεστημένο άνθρωπος δυστυχώς προδόθηκε – κατά τα λεγόμενα– από Έλληνες. Συνελήφθη και τελικά παραδόθηκε με αισχρό τρόπο από την Αυστριακή αστυνομία στους Οθωμανούς, οι οποίοι επίσης τον καταζητούσαν. Οι Τούρκοι δήμιόι του τον στραγγάλισαν μετά από απάνθρωπα μαρτύρια στο Βελιγράδι τον Ιούνιο του 1798. Σήμερα ο τόπος του μαρτυρίου¹⁵ είναι μουσείο για το έργο του.

Οφείλουμε όμως να μνημονεύσουμε εδώ και τους συναγωνιστές και ομοϊδεάτες του Ρήγα, αυτούς που τον συντρόφεψαν και που βασανίστηκαν μαζί του. Τα βασανισμένα, άπνοα σώματά τους, μαζί με αυτό του Ρήγα, χάθηκαν για πάντα στα θολά νερά του Δούναβη. Είναι ελάχιστος φόρος τιμής ν' αναφέρουμε εδώ τα ονόματα των Μαρτύρων που έφυγαν από τη ζωή πάνω στο άνθος της ηλικίας τους:

- Ευστράτιος Αργέντης (31 χρονών, έμπορος από τη Χίο),
- Δημήτριος Νικολίδης (32 χρονών, γιατρός από τα Ιωάννινα),
- Αντώνιος Κορωνιός (27 χρονών, έμπορος και λόγιος από τη Χίο),
- Ιωάννης Καρατζάς (31 χρονών, λόγιος από τη Λευκωσία της Κύπρου),
- Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουντζιάς (22 χρονών, έμπορος από την Σιάτιστα),
- Ιωάννης Εμμανουήλ (24 χρονών, φοιτητής της Ιατρικής από την Καστοριά),
- Παναγιώτης Εμμανουήλ (22 χρονών, αδελφός του προηγούμενου και υπάλληλος του Αργέντη).

Ο τόπος καταγωγής των συντρόφων του Ρήγα δείχνει με χαρακτηριστικό τρόπο την πνευματική συνοχή του χώρου του υπόδουλου Ελληνισμού και την εκπληκτική για την εποχή και τα διαθέσιμα μέσα πρώιμη διάχυση των ιδεών του Διαφωτισμού στο εθνικό σώμα.

Η προσωπικότητα του Ρήγα, όπως αυτή εμφανίστηκε στο γύρισμα του 18^{ου} αιώνα, είναι επίσης δηλωτική της καινούργιας ζωτικότητας του Έθνους που αναγεννιόταν σαν τον φοίνικα. Οι πιο ανήσυχοι Έλληνες υπήκοοι του Πατισάχ¹⁶, διαπνέονταν από όρεξη για τη γνώση, σκέπτονταν φιλελεύθερα και κοινωνούσαν το πνεύμα του Διαφωτισμού της Δύσης. Ηρωικότερος ανάμεσά τους προφήτης της εθνικής πνευματικής και μορφωτικής αναγέννησης ήταν ο Αντώνης Κυριαζής «Βελεστινλής».

15 Πρόκειται για τον Πύργο Νεμπόισα, στις όχθες του Δούναβη. Η αναστήλωσή του (2007-2010) συγχρηματοδοτήθηκε από τη Σερβική Δημοκρατία και από το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας.

16 Το ξύπνημα ήταν εντονότερο στην ανερχόμενη και αύξουσα τάξη των εμπόρων-αστών στις παροικίες ανά την Ευρώπη.

Το πνεύμα του Ρήγα πέταξε με φτερά που του χάρισε η κληρονομιά του Γένους. Τα άσκησε γερά ο ίδιος με την φιλομάθεια, με την αγωνιστικότητα και με το πάθος του για ελευθερία. Από εκεί ψηλά όπου έφτασε είδε τον ορίζοντα πλατύ. Ένωσε πως όλοι οι άνθρωποι και όλοι οι λαοί έχουν τα ίδια δικαιώματα στη γνώση, στον έρωτα και στην ελευθερία.

Η τεράστια πνευματική επιρροή του Ρήγα στους σύγχρονούς του μορφωμένους Έλληνες, καθώς και στους απλούς Επαναστάτες του '21, φαίνεται μέσα από τα λόγια του Κολοκοτρώνη: *«Εστάθη ο μεγαλύτερος ευεργέτης της φυλής μας. Το μελάνι του θα είναι πολύτιμο ενώπιον του Θεού, όσο το αίμα του άγιο.»*

Ο δαυλός της Ελευθερίας που κρατά ο Ρήγας φωτίζει την Ψυχή και το Πνεύμα του Έθνους έως σήμερα.

A.4. ΦΙΛΙΚΟΙ: Σκουφάς, Ξάνθος και Τσακάλωφ, το Όραμα της Ανάστασης

Η σημαία της Φιλικής

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΘΑΝΑΤΟΣ γράφει το φοβερό σύνθημα πάνω στην παλαιότερη σημαία¹⁷ των επαναστατών, η οποία φέρει τα σύμβολα του εφοδιαστικού των ιερέων-εταίρων της Φιλικής.

Η Φιλική Εταιρεία είναι ένα φαινόμενο της εποχής του εταιρισμού, το οποίο εμφανίστηκε ιδιαίτερα ισχυρό στην αρχή του 19^{ου} αιώνα, όταν αστικές και εθνικές δυνάμεις εντός των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών συγκρότησαν μυστικές οργανώσεις –εταιρείες– με σκοπό να ανατρέψουν τον πολιτικό συντηρητισμό και την παντού υποχωρούσα φεουδαρχία. Ο βασικός αντίπαλος ήταν το πολιτικό σύστημα που είχε επιβληθεί μετά το Συνέδριο της Βιέννης το 1815, εκεί όπου θριάμβευσε ο απολυταρχισμός και επανήλθε προσωρινά στην εξουσία η κατά τα άλλα ήδη χρεωκοπημένη πολιτική τάξη.

Για την ελληνική εθνική υπόθεση της απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό, πρόδρομοι της Φιλικής Εταιρείας στάθηκαν το «*Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον*» (*Hôtel Hellénophone*) και η «*Φιλόμουσος Εταιρεία*». Το πρώτο ιδρύθηκε το 1809 στο Παρίσι του Βοναπάρτη με σκοπό την πνευματική αναγέννηση και διαφώτιση του Ελληνισμού, ενώ η δεύτερη είχε αρχικό σκοπό τη διευκόλυνση της γνωριμίας των Ευρωπαίων περιηγητών με τα εναπομείναντα στον ελληνικό χώρο μνημεία της κλασικής αρχαιότητας (παράρτημα Αθηνών) αλλά και την προαγωγή της εκπαίδευσης νέων Ελλήνων (παράρτημα Βιέννης).

Στο *Ξενοδοχείον*, το οποίο ιδρύθηκε από τον Θεσσαλονικίο λόγιο και διπλωμάτη Γρηγόριο Ζαλίκη, ιδρυτικό μέλος υπήρξε και ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, σπουδαστής τότε στο Παρίσι. Μετά την πτώση του Ναπολέοντα, ο οποίος γνώριζε και υποστήριζε το *Ξενοδοχείον*, ο Τσακάλωφ μετέφερε την έδρα του αρχικά στη Μόσχα και αργότερα στη νεοϊδρυθείσα πόλη της Οδησού¹⁸. Από τον μυστικό κανονισμό, τις οργανωτικές πρακτικές και τους συμβολισμούς του *Ξενοδοχείου* δανείστηκε ο Τσακάλωφ τα οργανωτικά και συμβολικά στοιχεία της ριζοσπαστικότερης Φιλικής Εταιρείας.

Η *Φιλόμουσος*, από την άλλη, είχε δύο χαλαρά συνδεδεμένα μεταξύ τους παραρτήματα, με προγενέστερο αυτό της Αθήνας (ιδρυτές της ήταν οι Ι. Μαρμαρορρύτης, Π. Ρεβελάκης και Α. Χωματιανός, το 1813). Με πρόταση του Άνθιμου Γαζή ιδρύθηκε το 1814 και η αντίστοιχη *Φιλόμουσος* της Βιέννης. Αυτό το

17 Λέγεται ότι σχεδιάστηκε κάτω από τις οδηγίες του Παλαιών Πατρών Γερμανού.

18 Η Μεγάλη Αικατερίνη και οι Ρώσοι αριστοκράτες σύμβουλοί της που διέθεταν ελληνική κλασική παιδεία –όπως ο Ποτέμκιν–, τίμησαν με ελληνικά ονόματα (Συμφερούπολη, Σεβαστούπολη, Θεοδοσία, Μελιτόπολη, Οδησός, Χερσώνα) τις νέες πόλεις που ιδρύθηκαν μετά την κατάκτηση το 1783 των παραλίων της Μαύρης Θάλασσας από τους Τούρκους. Τα νέο-κατακτημένα εδάφη ονομάστηκαν τότε Νέα Ρωσία και σήμερα αντιστοιχούν στις ντίτες περιοχές της Ουκρανίας και στην Κριμαία. Η αποσπασματική όμως γνώση της ιστορίας των αρχαίων ελληνικών αποικιών οδήγησε σε τοπογραφικά λάθη (η αρχαία Οδησός ήταν η σημερινή Βάρνα, ενώ η Βυζαντινή Χερσόνησος ήταν στην Κριμαία και όχι στις όχθες του Δνεύπερου).

παράρτημα τέθηκε εξ αρχής κάτω από την κηδεμονία του Ιωάννη Καποδίστρια και μέσω αυτού τη συνέδραμαν χρηματικά ακόμα και μέλη της Τσαρικής Οικογένειας. Η *Φιλόμουσος* της Βιέννης κυρίως χορηγούσε υποτροφίες σε φερέλπιδες Έλληνες νέους, ώστε να σπουδάσουν στα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια. Λειτουργήσε μέχρι και τις αρχές της Επανάστασης, όταν πολλοί από τους σπουδαστές που λάμβαναν τη χορηγία της επέστρεψαν στην Ελλάδα για να λάβουν ενεργό μέρος στον Αγώνα. Ας το δούμε αυτό ως δείγμα της επιτυχημένης επιλογής των υποτρόφων –ως προς το ήθος– αλλά και της ενίσχυσης του αισθήματος του πατριωτικού τους χρέους μέσω της παιδείας που πήραν.

Επειδή η ιστορία της Φιλικής διδάσκεται μέσα από τα σχολικά μας βιβλία, ας τονιστούν εδώ μόνο οι διαφορές της σε σχέση με το *Ξενοδοχείο* και τις δύο *Φιλόμουσες*. Όπως προαναφέρθηκε, οι τελευταίες είχαν πρωτίστως εκπαιδευτικούς και διαφωτιστικούς σκοπούς, δηλαδή τη δημιουργία μια νέας φωτισμένης τάξης που θα ανύψωνε το μορφωτικό επίπεδο του Έθνους. Αυτό θεωρούσαν οι ιδρυτές τους ότι ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την τελική αναμέτρηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η Φιλική όμως ήταν ριζοσπαστικότερη και είχε εξ αρχής επαναστατικό και απελευθερωτικό σκοπό. Ενώ οι άλλες ήταν ανοικτές, φανερές οργανώσεις της ανώτερης κοινωνικής τάξης, η Φιλική γεννήθηκε από την αναδυόμενη εμπορική τάξη (κυρίως έμποροι μέτρου οικονομικού βεληνεκούς). Δομήθηκε με

τις αρχές του –τόσο επίφοβου για τους ευρωπαϊούς μονάρχες– μυστικού εταιρισμού. Δήλωνε ρητά τον επαναστατικό της σκοπό και επεδίωκε τη σύγκρουση με την κατεστημένη πολιτική τάξη. Διατήρησε τη μυστικοπαθή της οργάνωση, ο όρκος της ήταν φρικτά δεσμευτικός, απαγορευόταν η ταυτόχρονη παρουσία σε άλλες παρόμοιες εταιρείες –όπως οι μασονικές στοές–, απαιτούσε κάθε θυσία ζωής και περιουσίας για τον εθνικό σκοπό, ενώ απαγόρευε τη μύηση μη Ελλήνων.

Το ρηξικέλευθο κήρυγμα της Φιλικής ήταν η άμεση επανάσταση με τις δυνάμεις του Έθνους και μόνο. Η αρχή αυτή, βασισμένη στην αίσθηση αυτοπεποίθησης για τις δυνατότητες του Ελληνισμού, παραμένει και σήμερα ακόμη εξαιρετικά ριζοσπαστική και μαζί επίκαιρη για τη σύγχρονη διαμόρφωση θαρραλέου εθνικού φρονήματος.

Είναι να απορεί κανείς που τρεις εμποροϋπάλληλοι, νεοφερμένοι στη δυναμική, αύξουσα, αλλά μικρή ακόμη παροικία των Ελλήνων της νέας πόλης της Οδησού, σε μια περιοχή που βρισκόταν στην περιφέρεια τότε του δικτύου των Ελλήνων του εξωτερικού (όχι δηλαδή στη Βιέννη, στην Τεργέστη, στη Μασσαλία ή στην Κωνσταντινούπολη, ούτε στα μεγάλα πολιτικά κέντρα της εποχής όπως το Παρίσι, το Λονδίνο, η Αγία Πετρούπολη), κατάφεραν να ανάψουν μια φωτιά που σε μερικά χρόνια φούντωσε και έγινε η μεγάλη πυρκαγιά που πυρπόλησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι Ιδρυτές της Φιλικής δεν είχαν ούτε καν πρώτου μεγέθους επιχειρηματι-

κά προσόντα. Δεν ανήκαν στους μεγιστάνες του επιχειρηματικού πλούτου, ούτε είχαν φτιάξει σημαντική δική τους περιουσία ώστε να έχουν κερδίσει τον επαγγελματικό σεβασμό των άλλων Ελλήνων εμπόρων και των αστών της εποχής. Ο Σκουφάς μάλιστα χρεωκόπησε, καθώς απασχολούνταν όλο και περισσότερο με την οργάνωση της Εταιρείας. Με κάποια δικαιολογημένη ίσως περιφρόνηση για τα επαγγελματικά τους επιτεύγματα, ο Καποδίστριας τους αποκαλούσε «*αποτυχημένους εμποροϋπαλλήλους*».

Αφού δεν εντυπωσίαζαν με το κοινωνικό και οικονομικό τους κύρος, οι Ιδρυτές πρέπει να πετύχαιναν τον προσηλυτισμό των νέων μελών μόνο με το σθένος και τη θέρμη της ομιλίας, μόνο με τη φλόγα που έκαιγε στα μάτια και – κυρίως – με τη δύναμη του αφηγήματος της εθνικής απελευθέρωσης. Οι άνθρωποι που άκουγαν το κήρυγμα, στις περισσότερες μάλλον περιπτώσεις πρέπει να διέθεταν κοινωνική, οικονομική και μορφωτική υπεροχή απέναντι στους Ιδρυτές. Και όμως, δέχονταν να παραβλέψουν τις όποιες συμβατικές αποστάσεις με τους ιεροκήρυκες του Σηκωμού για να ενστερνιστούν μαζί τους το όραμα, για να ασπαστούν τους αυστηρούς ιεραρχικούς κανόνες, για να πειθαρχήσουν στους όρκους της Φιλικής και για να συμβάλλουν υλικά και οργανωτικά στην προσπάθεια. Καθώς η Φιλική απαιτούσε απόλυτη υποταγή στον σκοπό –αντίθετα με το *Ξενοδοχείο* και τις *Φιλόμουσες*–, οι προσήλυτοι αναλάμβαναν τον μέγιστο κίνδυνο να χάσουν ολοκληρωτικά την περιουσία τους, ακόμα και τη ζωή τους.

Μετά τις πρώτες δυσκολίες στην προσέλκυση νέων μελών, από το 1817 και εφεξής η μύηση εξαπλώθηκε ραγδαία σε όλη την έκταση του Ελληνισμού. Αποφασιστική γι' αυτή την επιτάχυνση ήταν η οργανωτική και κυρίως η οικονομική βοήθεια του Παναγιώτη Σέκερη, μεγαλέμπορου της Πόλης¹⁹ που μυήθηκε από τον συμπατριώτη του αρκάδα Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο το 1818 –από τα πρώτα ηγετικά στελέχη και αυτός²⁰.

Σε εποχή που ο εταιρισμός ήταν υπό διωγμό στην Ευρώπη, ο παροικιακός Ελληνισμός συνωμοτούσε κάτω από τη μύτη των Οθωμανών. Στην ηπειρωτική καρδιά του Ελληνισμού, στην Ήπειρο, στη Μακεδονία, στον Μοριά και στη Ρούμελη, μουούνταν ολόένα και περισσότεροι λόγιοι, κλεφταρματολοί, κληρικοί,

19 Ήταν γιος εμπόρου και γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1783. Αντίθετα με τους Ιδρυτές της Φιλικής, αυτός ήταν επιχειρηματικός νους πρώτης τάξης. Όταν μυήθηκε το 1818, ξεχώριζε κατά πολύ για τις ικανότητες και τον πλούτο του. Μετά τη δική του μύηση στην Κωνσταντινούπολη, όπου δραστηριοποιούνταν και όπου είχε μεταφερθεί η έδρα της Εταιρείας από τον Σκουφά το 1818, με τα δικά του οικονομικά μέσα και με το οργανωτικό του πνεύμα, μόνο τότε πλέον κατόρθωσε η Εταιρεία να διευρύνει την επιρροή της πέρα από τον αρχικό κύκλο συνωμοτών.

20 Υπάρχει μία ακόμα άλυτη διαφωνία των ιστορικών για την παρουσία του Ξάνθου ή του Αναγνωστόπουλου στην αρχική ιδρυτική τριάδα. Στα μετεπαναστατικά χρόνια η μεταξύ των δύο διαμάχη για την αρχική τους ιεραρχική θέση ήταν οξεία και έλαβε δημόσιο χαρακτήρα, με εκατέρωθεν δημοσιεύσεις στον τύπο. Ο ιστορικός της Επανάστασης Φιλήμων πήρε αρχικά θέση κατά του Ξάνθου το 1834 –αργότερα όμως ανασκεύασε. Περιέργως, ούτε ο Τσακάλωφ ούτε ο Σέκερης πήραν –δημοσίως τουλάχιστον– θέση στο ζήτημα, ίσως λόγω της πικρίας για τον δικό τους παραγκωνισμό, τόσο από τους νέους πολιτικούς αρχηγούς κατά τη διάρκεια της Επανάστασης όσο και από το μετέπειτα επίσημο Ελληνικό Κράτος. Το βέβαιο είναι ότι ο Αναγνωστόπουλος είχε αποφασιστικό ρόλο στη μύηση σημαντικότητας μελών της Εταιρείας (ισχυρών οπλαρχηγών του Μοριά, καθώς και του ίδιου του Σέκερη).

προεστοί, μεγαλέμποροι, δείχνοντας έτσι τη συνοχή του Ελληνισμού πέρα και πάνω από κάθε κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση εντός του Γένους.

Τόσο η ταχύτητα της διάδοσης του μηνύματος όσο και η γεωγραφική και κοινωνική του διεισδυτικότητα, αποδεικνύουν πόσο έντονη ήταν σε κάθε γωνιά του Ελληνισμού η λαχτάρα για την αποτίναξη του αλλότριου ζυγού. Σε αντίθεση με τους πραγματιστές, στους οποίους περιλαμβάνονταν ο Κοραΐς και ο Καποδίστριας²¹ (είδαμε ότι οι άλλες «ανοικτές» εταιρείες θεωρούσαν αναγκαίες ορισμένες πνευματικές και οικονομικές προϋποθέσεις), η πανελλήνια αποδοχή του κηρύγματος για άμεση επανάσταση, χωρίς έξωθεν βοήθεια, καθώς και η καταπληκτική προθυμία σύνταξης στις γραμμές της Φιλικής Εταιρείας από τόσες διαφορετικές περιοχές και κοινωνικές τάξεις, δείχνει ακριβώς πόσο είχαν ωριμάσει οι συνθήκες ηθικής, οικονομικής και πνευματικής αναγέννησης του Έθνους.

Καταδεικνύει επίσης το τεράστιο γεωγραφικό άπλωμα αλλά και τη ισχυρή συνοχή του Ελληνισμού, ενώ αποδεικνύει ότι η βασική διάσταση της Επανάστασης ήταν εθνο-θρησκευτική και όχι ταξική.

Οι πραγματιστές είχαν υπολογίσει λάθος: παρά την εντυπωσιακή τους μόρφωση, την επαγγελματική καταξίωση, την πρακτική γνώση των κοινωνικών, οικονομικών και διπλωματικών συνθηκών στον χώρο τους, αποδείχθηκε ότι τους έλειπε ο «ιερός θυμός» του κατατρεγμένου, η δύναμη του ενθουσιασμού, το ακατέργαστο θάρρος και η ορμή, ακόμα και η ακλόνητη πίστη που αψηφά τις αμφιταλαντεύσεις. Ευτυχώς για το Έθνος και για τον καθένα μας σήμερα, αποδείχθηκε ότι το μεγάλο βήμα δεν ξεκίνησε πριν την ώρα του. Ήταν ο θρίαμβος του «επιθυμητικού» επί του «λογιστικού».

Πρόλαβαν όμως οι τρεις οραματιστές να δουν το όνειρό τους να πραγματοποιείται;

Ο Σκουφάς πέθανε το 1818 στην Κωνσταντινούπολη, όπου βρισκόταν για οργανωτική εργασία της Εταιρείας. Ίσως ήταν ο ευτυχέστερος των τριών, καθώς πέθανε χωρίς να δει την Πατρίδα ελεύθερη, αλλά άφησε την τελευταία πνοή χωρίς πρώτα να πικραθεί, βλέποντας να κορυφώνονται γύρω του οι προετοιμασίες για τον ξεσηκωμό²².

21 Ο Καποδίστριας λόγω της προσωπικής ιδεολογίας και της διπλωματικής του θέσης, όχι μόνο αποστρεφόταν τον εταιρισμό, αλλά και απέπεμψε με σκαίο τρόπο τον απεσταλμένο της Φιλικής Ν. Γαλάτη, όταν αυτός τον προσέγγισε με πρόταση για να αναλάβει την αρχηγία.

22 Τον Σκουφά, που θεωρείται ο πρώτος που είχε την ιδέα για την Εταιρεία, τον είχε κατηχήσει στον εταιρισμό ο Κωνσταντίνος Ράδος (1785-1865) από το Τσεπέλοβο των Ιωαννίνων. Η οικογένεια του Ράδου, καταδιωγμένη από τον Αλή Πασά, είχε φύγει από την Ήπειρο, αρχικά για το Γαλάτσι. Ο Ράδος σπούδασε στην Πίζα όπου γνωρίστηκε με τον καρμποναρισμό και τις μεθόδους του. Αργότερα, πήγε πρώτα στη Μόσχα (μέχρι το 1812) και μετά στην Οδησό ως εμπορευόμενος. Εκεί γνώρισε στον Σκουφά την καρμποναρική ιδέα και οργάνωση. Έγινε σύντομα και αυτός Φιλικός, αγωνίστηκε στην Επανάσταση και αργότερα συνδέθηκε με τον Καποδίστρια, ο οποίος του ανέθεσε διάφορες διοικητικές θέσεις. Το ελεύθερο Ελληνικό Κράτος τού χορήγησε «τιμής ένεκεν» μια μικρή σύνταξη για τις διάφορες υπηρεσίες του προς την Πατρίδα. Ο πρώτος «εταιριστής» πέθανε άσημος στην Αθήνα το 1865, αλλά είδε τουλάχιστον την επιτυχία του οράματός του.

Ο Τσακάλωφ πολέμησε με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στο Δραγατσάνι. Μετά την ήττα κατέβηκε στην επαναστατημένη Ελλάδα όπου περιφρονήθηκε από τους νέους ηγέτες της Επανάστασης. Ήταν άλλωστε τόση η απέχθεια των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων για τον συνωμοτικό εταιρισμό, ώστε στην προσπάθειά τους να προσελκύσουν τη θετική γνώμη των Ευρωπαίων, οι νεόκοποι πολιτικοί ταγοί της εξέγερσης αποκήρυξαν κάθε σχέση με τη Φιλική, με προεξάρχοντες του πολιτικού αυτού αφορισμού τον Μαυροκορδάτο και τον Επίσκοπο Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο. Όταν κερδήθηκε η ελευθερία του νέου κράτους, αναγνωρίζοντας ίσως τη λανθασμένη αρχική του εκτίμηση για την Φιλική, ο μεγάλθυμος Καποδίστριας διόρισε τον Τσακάλωφ σε μια ασήμαντη διοικητική θέση (μια κάποια αργομισθία στο Γενικό Φροντιστήριο του Στρατιωτικού Λογιστικού). Το 1829 και το 1831 εκλέχθηκε Πληρεξούσιος (Βουλευτής) Ηπείρου στις αντίστοιχες Εθνικές Συνελεύσεις. Αυτός που εκπροσώπησε το πνεύμα όλου του υπόδουλου Ελληνισμού, τώρα εκπροσωπούσε μια μικρή επαρχία, σκλαβωμένη ακόμη.

Μετά το 1832 έφυγε για τη Μόσχα όπου έμεινε ως τον θάνατό του το 1851, «βιώσας εν ειρήνη και ησυχία» όπως γράφει ο βιογράφος του Α. Γούδας. Δεν ξέρουμε αν πικράθηκε που δεν μετείχε των αξιωμάτων και της δίκαιης αναγνώρισης του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Όμως ξέρουμε ότι δεν ξεκίνησε αυτόν τον αγώνα πριν τόσα χρόνια στην Οδησό για να απολαύσει αξιώματα και πλούτο. Πρέπει να πέθανε ευτυχισμένος και μόνο που έβλεπε από μακριά την Πατρίδα ελεύθερη.

Ο Ξάνθος ήλθε και αυτός στην επαναστατημένη Ελλάδα μαζί με τον Τσακάλωφ το 1823, χωρίς να ανατεθεί ούτε σε αυτόν καμιά ιδιαίτερη αποστολή ή –έστω– να του δοθεί κάποια δευτερεύουσα αλλά τιμητική θέση. Περιφρονημένος και αυτός από τους «πολιτικούς» της Επανάστασης, προσπάθησε το 1826 να οργανώσει την απόδραση του Αρχηγού της Εταιρείας Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο οποίος βρισκόταν σε οικτρή κατάσταση, φυλακισμένος από τους Αυστριακούς²³. Απέτυχε όμως και αποσύρθηκε το 1827 στο Βουκουρέστι για να ιδιωτεύσει. Τόσο πολύ λησμονήθηκε που θεωρήθηκε ήδη νεκρός. Ο Φιλήμων (ιστορικός της Επανάστασης) στο έργο του «*Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*» που εκδόθηκε το 1834, κατηγορήσε τον Ξάνθο ότι καταχράστηκε χρήματα της «*Εθνικής Κάσσης*» (το ταμείο της Εταιρείας) και έτσι στη λήθη προστέθηκε και η προσβολή. Όταν το έμαθε ο Ξάνθος το 1837, από το Βουκουρέστι όπου διέμενε κατέβηκε στην Αθήνα για να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Του δόθηκε κάποια ηθική ικανοποίηση όταν του απονεμήθηκε ο Χρυσός Σταυρός του Σωτήρος (χωρίς όμως καμία οικονομική απολαβή). Μετά τη δημοσίευση από τον Ξάνθο των δικών του απομνημονευμάτων το 1845, ο Φιλήμων αναγκάστηκε να ανασκευάσει. Ο πρώην ηγέτης της προετοιμασίας του Ξεσηκωμού έζησε κατόπιν στην Αθήνα πάμπτωχος και πλέον οριστικά λησμονημένος

23 Αρχικά και μέχρι το 1823 φυλακίστηκε στο κάστρο Παλανόκ στο Μυνκάτς (σημερινό Μουκάτσεβο –Mukachevo– της Ουκρανίας). Αργότερα μεταφέρθηκε και έμεινε μέχρι το 1827 που αποφυλακίστηκε σε οικτρή σωματική και ψυχική κατάσταση, στο σημερινό Τερεζίν –Terezin– της Βοημίας (τότε Theresienstadt).

από τους σύγχρονούς του. Σκοτώθηκε σε ατύχημα το 1852 όταν έπεσε από την πίσω σκάλα της Παλαιάς Βουλής όπου πήγαινε τακτικά για να παρακολουθήσει τις συνεδριάσεις της. Στην κηδεία τουλάχιστον τού απονεμήθηκαν, έστω μεταθανάτια, τιμές εν ενεργεία στρατηγού.

Όταν γεννήθηκαν οι τρεις Ιδρυτές της Φιλικής (ο Εμμανουήλ Ξάνθος στην Πάτμο το 1772, ο Αθανάσιος Τσακάλος²⁴ στα Γιάννενα το 1790 και ο Νικόλαος Κουμπάρος²⁵ στο Κομπότι της Άρτας το 1779), οι τρεις αυτές φλογερές ψυχές δεν μπορούσαν να προβλέψουν ότι θα ξεκινούσαν μαζί την πρακτική προετοιμασία της Επανάστασης του Γένους και ότι, ενάντια σε κάθε πρόβλεψη, οι προσπάθειες τους θα άνοιγαν δρόμο για την επιτυχία όχι του αδύνατου, αλλά του απίστευτου.

Την ώρα του άσημου θανάτου, χωρίς να έχουν τιμηθεί ακριβοδίκαια για τη συμβολή τους, πριν ακόμη δουν την πραγμάτωση του οράματος στην πλήρη του έκταση, είναι σχεδόν βέβαιο, ότι σε αυτή την ύστερη στιγμή τους δεν μπορούσαν να προβλέψουν την τιμή και τη δόξα που τους αποδίδει σήμερα –επιτέλους!– το Έθνος.

Τα αθάνατα πλέον ονόματα σπάνια αναφέρονται ξεχωριστά. Στα χείλη των ευγνωμονούντων Ελλήνων αναφέρονται σχεδόν πάντα αχώριστοι και ίσοι μεταξύ τους: *«Οι τρεις Φιλικοί»!*

24 Αργότερα μόνο, όταν δραστηριοποιούνταν στη Ρωσία, εκρώσισε το όνομά του σε Τσακάλωφ.

25 Ονομάστηκε από κάποια εποχή και μετά Σκουφάς, λόγω της αρχικής επαγγελματικής του ενασχόλησης.

A.5. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ: Ο Αρχηγός του Αγώνα, το Σώμα της Επανάστασης

«Όταν αποφασίσαμε να κάμομε την Επανάσταση, δεν εσυλλογισθήκαμε ούτε πόσοι είμεθα, ούτε πως δεν έχομε άρματα ούτε ότι οι Τούρκοι εβαστούσαν τα κάστρα και τας πόλεις, ούτε κανέννας φρόνιμος μας είπε «πού πάτε εδώ να πολεμήσετε με σιταροκάραβα βατσέλα;», αλλά ως μία βροχή έπεσε εις όλους μας η επιθυμία της ελευθερίας μας, και όλοι, και ο κλήρος μας και οι προεστοί και οι καπεταναίοι και οι πεπαιδευμένοι και οι έμποροι, μικροί και μεγάλοι, όλοι, εσυμφωνήσαμε εις αυτό το σκοπό και εκάμαμε την Επανάσταση», Πνύκα 7 Οκτωβρίου 1838.

Πίνακας του Βρυζάκη: ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη Σημαία στην Αγία Λαύρα (σε φανταστική απεικόνιση)

Σπάνια ένα έθνος ευτύχησε να έχει στην πιο κρίσιμη στιγμή της ύπαρξής του έναν στρατιωτικό ηγέτη που να συνδυάζει σιδερένια αποφασιστικότητα, αταλάντευτη προσήλωση προς τον στόχο, ακατάβλητη δραστηριότητα, στρατηγικό νου και τακτική ευφυΐα. Να μπορεί επίσης να επικοινωνεί τη σκέψη –αλλά και τον θυμό του– με λόγο ευθύ, απλό και εύστοχο· να συντονίζεται άμεσα με τον παλμό του έθνους του, ώστε να το καθοδηγεί αβίαστα προς τον στρατηγικό στόχο, με τον λόγο και την πειθώ μόνο· να έχει τη φυσική αντοχή, το ψυχικό σθένος και τη σωτήρια ευρηματικότητα για να καταστρώνει σχέδια ενεργητικής αντίστασης στην ώρα του έσχατου κινδύνου· να αναγνωρίζεται από όλους τους συναρχηγούς μόνος αυτός ηγέτης τους, χωρίς τερτίπια, εξαγορές ή εκβιασμούς, πραγματικά ανώτερος στην αξία και γι' αυτό αδιαμφισβήτητος.

Είναι ακόμα πιο σπάνιο αυτός ο ξεχωριστός σε δύναμη και σε στρατηγική ευφυΐα, ούτε να παγιδεύεται σε αόρατα δεσμά κολάκων ούτε να ρέπει προς τον αυταρχισμό και την υπεροψία. Αντί να διολισθαίνει έτσι προς τη δικτατορία, να παραμένει αυτό γήινος, μαζί με τα ελαττώματά του· κοινός με όλους στις μικροαδυναμίες της ζωής και γι' αυτόν τον λόγο, να παραμένει και να δείχνεται όμοιος, προσιτός και αγαπητός στον λαό του. Μόνο με τον Τσώρτσιλ μπορεί να συγκρίνει κανείς τον Κολοκοτρώνη, αν και ο δικός μας ήταν σπλάχνο λαϊκό και όχι πορφυρογέννητος αριστοκράτης.

Ο «καπετάν Θοδωράκης» ήταν ο κορυφαίος της δρακογενιάς των Κολοκοτρωναίων. Κλέφτης, κάπος²⁶, κουρσάρος και πειρατής. Γνώριζε καλύτερα από όλους τον τρόπο και τις πονηριές του κλεφτοπόλεμου και της καταδρομής. Με την ευφυΐα του και την έμφυτη αντίληψη της αξίας της πειθαρχίας, μπόρεσε να μάθει επίσης την οργάνωση και τις

26 Αρχηγός σωματοφυλακής ή τοπικής χωροφυλακής. Στην πράξη διορισμένος στη δούλεψη των τοπικών κοτζαμπάσηδων. Γι' αυτό οι Δεληγιανναίοι τον θεωρούσαν πάντα υποτιμητικά ως πρώην έμμισθό τους.

τακτικές του δυτικού στρατού (κατατάχθηκε στο ελληνικό σώμα του Αγγλικού Στρατού όταν ήταν στη Ζάκυνθο²⁷ και έφτασε να γίνει Ταγματάρχης του).

Καπετάνιος στο σεφέρι αλλά και έμπορος στο μεταξύ του πολέμου· καλονοικοκύρης στην ειρήνη και φρόνιμος την ώρα της αυτοεξορίας· Αχιλλέας όταν φορούσε τ' άρματα· Νέστορας όταν νουθετούσε· Αγαμέμνονας όταν υπέγραφε για το Έθνος· μα πάνω από όλα, Οδυσσέας στο σχέδιο.

Ήταν πρώτος στην πονηριά με τον εχθρό, δάσκαλος στα κλέφτικα τερτίπια. Την ώρα της ειρήνης ήταν συναλλακτικός και καταφερτζής, γινόταν ισορροπιστής και διπλωμάτης, προσπαθώντας να φιλιώσει μεταξύ τους οπλαρχηγούς και προεστούς. Το τραχύ του πρόσωπο γινόταν αυστηρό και επιβλητικό σαν ήθελε να παρακινήσει τους άτολμους. Αγρίευε όμως και τιμωρούσε τους λιγόψυχους που σκορπούσαν τον πανικό την ώρα του κινδύνου. Ήταν μάστορας της επιβίωσης, τεχνίτης της νίκης αλλά και εκδικητής της παρασπονδίας και της προδοσίας, παράδειγμα ισορροπίας μεταξύ ορμής και σοφίας.

Τον παραδέχονταν για αρχιστράτηγό τους οι πιο τρανοί και ατρόμητοι καπεταναίοι, αναγνωρίζοντας τον «Γέρο» για πιο έμπειρό τους, πιο ευρύθωρο, πιο μακρύθωρο. Αντίθετα, τον μισούσαν τα Μοραΐτικα τζάκια (γιατί ήξερε «από τα μέσα» τα αλισβερίσια τους) και τον υποτιμούσαν για αγροίκο κλέφτη («βλάχο» τον ανεβοκατέβαζαν οι κοτζαμπάσηδες). Οι υπερόπτες Φαναριώτες και τα άλλα υστερόβουλα και δειλά αρπακτικά της εξουσίας, τον φθονούσαν γιατί με τη λαοφιλία του τούς έκοβε τη φόρα. Ο λαός όμως το λάτρευε αυτό το μαυροτσούκαλο («γύφτο» τον φώναζαν χαϊδευτικά μεταξύ τους οι άλλοι αρχηγοί), με το χοντροκόκκαλο σκαρί, τη γερακίσια μύτη και τη μακριά γκριζα χαιτή στη λιονταροκεφαλή.

Τα μικρά μαύρα μάτια γοργοκοίταγαν τον τόπο έναν γύρο, κοχεύοντας με το ένστικτο των Κολοκοτρωναίων το πιο σίγουρο μετερίζι για άμυνα, την καλύτερη μονιά για το γιουρούσι. Για την πολεμική του ικανότητα τον φοβούνταν και τον θαύμαζαν μαζί οι εχθροί στη μάχη, τόσο οι σκληροτράχηλοι Τούρκοι όσο και αυτός ακόμα ο πανούργος, αποφασιστικός και ενεργητικός Ιμπραήμ.

Κοίταζε με υπερηφάνεια το πολύβουο ορδί, γυρόφερνε το μάτι όλο έγνοια, να δει πώς πορεύονταν τα παλληκάρια. Η ματιά του σούβλιζε με περιφρόνηση τον φραγκοφορεμένο συνομιλητή, αν και ο Γέρος –μόνος ίσως από τους καπεταναίους– ένιωθε ότι στο τέλος του αγώνα, θα ήταν ανάγκη να πάρουν αυτοί οι «άκαπνοι» το τιμόνι του Έθνους στα χέρια τους. Γι' αυτό και δεν τους σύντριψε στην αρχή του πρώτου εμφυλίου, όταν είχε τη δύναμη με το μέρος του, όταν όλοι οι άνθρωποι των όπλων γύρω του τον παρακινούσαν να αναλάβει την ανώτατη αρχή. Ούτε τους εκδικήθηκε αργότερα που τόσο σκληρά και άδικα τον φυλάκισαν στον δεύτερο εμφύλιο. Αντίθετα, μπροστά στην ανάγκη να σωθεί η Πατρίδα από τον Ιμπραήμ, μόλις οι υστερόβουλοι τιμωροί του τον απελευθέρωσαν –από δική τους ανάγκη μόνο, για να διασωθούν οι

²⁷ Κατέφυγε στη Ζάκυνθο μετά από τον φοβερό κατατρεγμό του 1805 που σχεδόν αφάνισε την κλεφτουριά στον Μοριά. Έμεινε στο νησί με την οικογένειά του μέχρι και τις απαρχές της Επανάστασης, γυρνώντας στη Μάνη τον Γενάρη του 1821. Ασχολήθηκε στη Ζάκυνθο με το εμπόριο ζώων, ενώ μύηθηκε στη Φιλική το 1818.

ίδιοι— αυτός ανέλαβε αμέσως με υπεράνθρωπη αντοχή, πείσμα και εξυπνάδα, να συμμαζέψει όσες σκόρπιες δυνάμεις είχαν απομείνει, για να καταφέρει τελικά να ισορροπήσει τα πράγματα, φθείροντας ανεπανόρθωτα το υλικό και το ηθικό του Αιγύπτου Πασά²⁸.

Αν χρειαζόταν, τότε γινόταν και τραχύς, σκληρός αρχηγός. Πάντως έμεινε πάντα τίμιος και συνεπής στον λόγο του προς τους ηττημένους. Στεκόταν ίσος με τα παλληκάρια του στην κακουχία. Έμεινε απλός, καθημερινός, όμοιος με τον «χοντρό» λαό.

Ήταν επίσης και γλεντζές: του άρεσε το κρασί και τα στολίδια πάνω στα άλογα και στις γυναίκες. Μαζί και ματαιόδοξος: με περίσσιο καμάρι χαιρόταν την περικεφαλαία του Άγγλου Ταγματάρχη, για να θυμίζει ολόγυρα ότι αυτός είναι πιο ξεχωριστός. Χάιδευε ηδονικά και φανερά, εμπρός σε όλους, τα πλουμιστά ασημοκαπνισμένα άρματα που του έφερναν απ' τα λάφυρα, μερτικό αρχηγικό, δίκαια κερδισμένο καθώς πίστευε.

Έμαθε κουτσά στραβά αρκετά από την ιστορία του Έθνους —αυτοδίδακτα, κατά τον καιρό της αυτοεξορίας στη Ζάκυνθο— ώστε να μιλά στους Έλληνες του καιρού του για τα αρχαία μεγαλεία, για την πολιτεία του Αριστείδα και του Περικλή. Έμαθε πως χρόνους πολλούς πριν, μια άλλη Ασία κίνησε μέγα σεφέρι για να κατακτήσει τα χώματα της δικής του σύγχρονης Πατρίδας, η οποία —ήταν πια σίγουρος γι' αυτό— ήταν συνέχεια της παλιάς.

Έμαθε για τους αρχαίους «καπεταναίους», τον Λεωνίδα και τον Επαμεινώνδα, και πίστευε με ειλικρίνεια ότι ο καπετάν Θεωδώρακης ήταν ταπεινός συνεχιστής τους. Καθώς όμως αγνάντευε το Πανεπιστήμιο που χτιζόταν στην ελεύθερη Αθήνα, καταλάβαινε πως αν το σπαθί ανοίγει τον δρόμο για την ελευθερία, είναι τελικά ο λόγος που την κατακτά οριστικά και την κάνει θεμέλιο της προκοπής του ανθρώπου.

Έφαγε, ήπια, πολέμησε πολύ. Πικράθηκε, πόνεσε, έκλαψε περίσσια από την εκδίκηση και την κακία των εχθρών του. Αλλά χάρηκε τελικά την επιτυχία των κόπων του. Τίμησε με τη δράση του και μαζί θαύμασε ως αγνή ψυχή το ιστορικό δράμα της εποχής του. Θαυμάστηκε και αυτός πολύ από τους ξένους του καιρού του, αλλά περισσότερο από τον ίδιο τον λαό του. Αν πρέπει κανείς να διαλέξει έναν και μόνο καπετάνιο του Αγώνα, που αν δεν ήταν αυτός τότε εκεί, εμείς δεν θα ήμασταν τώρα εδώ, αυτός ο μοναδικός και ξεχωριστός Αρχηγός δεν είναι άλλος από τον «Γέρο του Μοριά».

28 Όχι, δεν ελευθερώθηκε η Ελλάδα από τον Μαιζόν και το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα των 15.000 που αποβιβάστηκαν στην Μεσσηνία το 1828 και αποτελείωσαν τον Ιμπραήμ (ο οποίος είχε Γάλλους αξιωματικούς στο στράτευμά του). Ήταν οι Έλληνες αγωνιστές και ο Καπετάν Θεωδώρας που είχαν ήδη καταγδάρει το θειό. Παρά τη σχολή των ιστορικών της έξωθεν βοήθειας, η Ελλάδα ελευθερώθηκε πρώτα και κύρια έσωθεν, με τον αγώνα του Κολοκοτρώνη, του Καραϊσκάκη, του Υψηλάντη και με την αριστοτεχνική διπλωματία του Καποδίστρια.

A.6. ΣΟΛΩΜΟΣ: «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», το Πνεύμα του Έθνους (Ζάκυνθος 1798 – Κέρκυρα 1857)

Ο Σολωμός έχει αναγνωρισθεί ως ο Εθνικός μας Ποιητής, όχι μόνο γιατί οι δύο πρώτες στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» ορίστηκαν με Βασιλικό Διάταγμα του 1865 ως ο Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας. Έγινε ο Εθνικός Ποιητής γιατί είχε το προνόμιο να ζήσει κατά την ώρα του μέγιστου εθνικού δράματος του νεότερου Ελληνισμού.

Με έμπνευση από τους καπνούς της καμένης γης και από τις βροντές της μάχης που έφταναν από το πολιορκημένο Μεσολόγγι απέναντι ίσαμε τη Ζάκυνθο, κατάφερε να εκφράσει με συγκλονιστικό ποιητικό λόγο τη μέγιστη ιδέα: την ελευθερία, εθνική και ατομική. Απαθανάτισε με επικό τρόπο μέσα στον στίχο του το νοηματικό μέγεθος της μάχης, καθώς και τη μοίρα και τις ελπίδες του Έθνους του.

Καταγόταν από πατέρα αριστοκράτη και από μητέρα λαϊκή. Γι' αυτό ίσως συναντώνται και συμβιώνουν διαλεκτικά στον Σολωμό η λόγια γνώση της αρχαίας φιλολογίας και των φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του (όπως τα μελέτησε ως φοιτητής στην Ιταλία και τα παρακολούθησε έκτοτε σε όλη τη ζωή του), μαζί και η έκφραση του λαού του στην πιο πηγαία δημοτική.

Κατείχε στον ύψιστο βαθμό την ποιητική τεχνική, τόσο στην ιταλική όσο και στην ελληνική γλώσσα. Έμαθε άλλωστε την ιταλική από τα παιδικά χρόνια και την τελειοποίησε κατά τις σπουδές του στην Παβία. Όταν λοιπόν γύρισε στη Ζάκυνθο, αρχικά συνέθετε σε αυτή τη γλώσσα, ενώ συναναστρεφόταν έναν κύκλο επτανήσιων λογίων που βρίσκονταν κάτω από την ιταλική λογοτεχνική επιρροή. Μέχρι που ο φίλος του Σπυρίδων Τρικoupης –ο ιστορικός της Επανάστασης και πατέρας του Χαρίλαου– τον έπεισε το 1822 να υιοθετήσει στην ποίησή του την ελληνική δημοτική γλώσσα. Ο Σολωμός τότε ξεκίνησε μια δική του ποιητική επανάσταση, ανοίγοντας –πρώτος αυτός σκαπανέας του λόγου– νέα λεωφόρο λογοτεχνικής δημιουργίας στην καθομιλουμένη γλώσσα του λαού.

Ήταν παράτολμη απόφαση, καθώς εκείνη την εποχή οι λόγιοι ταγοί του Έθνους στρέφονταν μακριά από τη δημοτική. Επεδίωκαν να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση της καθομιλούμενης γλώσσας με την αρχαία πρόγονή της και προσπαθούσαν αμήχανα να διαμορφώσουν μια νέα αρχαιοπρεπή επίσημη γλώσσα, κατάλληλη τόσο για τη διοίκηση του νέου Κράτους όσο και για την πνευματική ανόρθωση του απελευθερωμένου Έθνους.

Το γεγονός ότι ο Σολωμός –μεγαλωμένος μακριά από το λαϊκό περιβάλλον, με Ιταλούς δασκάλους και ιταλική παιδεία– έγινε ο πρώτος που καλλιέργησε τη δημοτική γλώσσα συστηματικά και με την υψηλότερη τεχνική, στάθηκε η απόδειξη της δημιουργικής δύναμης που ρέει στο αίμα του ελληνικού λαού και εκφράζεται μέσα από την καθημερινή του γλώσσα. Ο ποιητής ενσωμάτωσε στο έργο του την προγενέστερη λαϊκή δημιουργία (την κρητική

λογοτεχνία και τη δημοτική ποίηση) και ανύψωσε τη χρήση της δημοτικής στην ανώτατη βαθμίδα ποιητικής έκφρασης.

Πέραν όμως από την καινοτομία του γλωσσικού οργάνου, η δημιουργία του Σολωμού γίνεται εθνική και παγκόσμια, γιατί κάνει άλμα υψηλοφροσύνης ως προς το ύφος με τρόπο επικό, καινοτομεί ως προς το θεματικό περιεχόμενο, προσπερνώντας τον ρομαντισμό και εστιάζοντας στην αντίθεση πνεύματος και ύλης. Για το μεγαλειώδες του θέματος, του ύψους και του ύφους του λόγου, άξια συγκαταλέγεται ανάμεσα στους τιτάνες της παγκόσμιας ποίησης. Οι σύγχρονοι μελετητές του επαναπροσδιορίζουν σήμερα σε όλο και μεγαλύτερο μέγεθος το νοηματικό περιεχόμενο του έργου του.

Οι μεγαλειώδεις νοηματικές συλλήψεις απασχολούσαν τον ποιητή από την αρχή του έργου του αλλά με τη χρήση της δημοτικής γλώσσας ήταν σαν να άνοιξε ένα φράγμα και να ξεχύθηκε από αυτό ένας χείμαρρος ποιητικής δημιουργίας. Τα πιο γνωστά έργα της περιόδου αυτής είναι: «*Η Ξανθούλα*», «*Ο Κρητικός*», «*Ελευθεροί Πολιορκημένοι*» –το κορυφαίο του έργο, αληθινή σύνθεση ζωής για τον ποιητή–, «*Ο Πόρφυρας*», «*Γυναίκα της Ζάκυθος*», «*Λάμπρος*».

Οι στίχοι της σολωμικής ποίησης συνθέτουν εικόνα, μουσικό ρυθμό και νόημα με συγκλονιστικό τρόπο:

*Μάγεμα η φύσις και όνειρο στην ομορφιά και χάρη,
Η μαύρη πέτρα ολόχρυση και το ξερό χορτάρι.
με χίλιες θρύσες χύνεται, με χίλιες γλώσσες κραίνει:
Όποιος πεθαίνει σήμερα, χίλιες φορές πεθαίνει
«Ελευθεροί Πολιορκημένοι», Σχεδίασμα Β', απόσπασμα*

*Έστησε ο Έρωτας χορό με τον ξανθόν Απρίλη,
Κί' η φύσις ήυρε την καλή και τη γλυκιά της ώρα...
Αλαφροΐσκιωτε καλέ, για πες απόψε τι 'δες.
Νύχτα γιομάτη θάματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
«Ελευθεροί Πολιορκημένοι», Σχεδίασμα Γ', απόσπασμα*

*Η Κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρου
Αλλά δεν έχει δύναμη πάρεξ μακρυνά και πέρα...
Κοντά είναι εκεί στο νιο ομπρός ο τίγρης του πελάγου...
Αλλ' όπως έσχισ' εύκολα βάθος τρανό κι εβγήκε...κι όρμησε...
Κατά τον κατάσπρω λαιμό που λάμπει ωσάν τον κύκνο...
Απομεινάρι θαυμαστό ερμιάς και μεγαλείου,
Όμορφε ξένε και καλέ, και στον ανθό της νιότης,
Άμε και δέξου στο γιαλό του δυνατού την κλάψα.
«Ο Πόρφυρας», απόσπασμα*

Τα περισσότερα έργα του είναι αποσπασματικά, έτσι όπως τα παράτησε ανολοκλήρωτα, εξαντλημένος από τον βασανιστικό αγώνα για την τέλεια σύν-

θεση. Ήταν άθλος του Πολυλά (μαθητή και θαυμαστή του) η ανάγνωση, η ανασύνθεση και η πρώτη ευρεία έκδοση των έργων το 1859 –μετά από τον θάνατο του ποιητή.

Η αιτία της αποσπασματικότητας είναι η δραματική εσωτερική πάλη του Σολωμού για συμπύκνωση του νοήματος στον ελάχιστο χώρο. Η τελειομανία του άφηνε τελικά το έργο ανεκπλήρωτο και –όπως φαίνεται και από τα χειρόγραφα του– τον οδηγούσε σε συνεχείς διορθώσεις, αναθεωρήσεις, σχόλια –καμιά φορά απαξιωτικά– για το ίδιο το ποίημα.

Τυραννιόταν από το πάθος του αλχημιστή. Ζούσε μοναστικά κλεισμένος μέσα σε έναν προσωπικό αγώνα· ανικανοποίητος μέχρι να λυθεί το μυστήριο· λιώνοντας ξανά και ξανά το μέταλλο μέχρι να φτάσει στη φιλοσοφική λίθο, μέχρι να αποστάξει το ελιξίριο της αθανασίας του σίχου.

Μέσα σε αυτή τη μάχη έζησε, προσπαθώντας να κατασκευάσει το τέλειο γλωσσικό μέσο ώστε να εκφράσει το μέγιστο πανανθρώπινο ιδανικό, το υψηλότερο νόημα της ζωής: την ελευθερία. Μιλώντας ο ίδιος για το πάθος του, έγραφε: «Υποτάξου πρώτα στη γλώσσα του λαού και αν είσαι αρκετός, κυρίεψέ την». Και μετά εξομολογείται για την εσωτερική του πάλη: «Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;».

Ίσως ήταν η εξάντληση από τον διαρκή αγώνα εμβάθυνσης στην ελληνική γλώσσα που τον έκανε να ξαναγράψει στα ιταλικά προς το τέλος της δημιουργικής του ζωής, καθώς ζούσε πια στην Κέρκυρα.

Πάντως είχε προλάβει ν' αναγνωριστεί ως μέγιστος ποιητής από τους λόγιους του καιρού. Η ποίησή του ευδοκίμησε επίσης να γίνει κτήμα του λαού του ενόσω ζούσε ακόμη, καθώς οι Έλληνες, ήδη από τότε, γνώριζαν και τραγουδούσαν τον «Ύμνο εις την Ελευθερία»²⁹, άλλα και λίγα ακόμα από νεανικά του έργα τα οποία εκδόθηκαν πριν τον θάνατό του.

Αν και απολάμβανε μεγάλη φήμη στην Ελλάδα (είχε τιμηθεί το 1849 από τον Όθωνα με τον Χρυσό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρα), είναι χαρακτηριστικό της ιδιοσυγκρασίας του ότι δεν επισκέφθηκε ποτέ στη ζωή του την απελεύθερη χώρα. Φοβόταν ίσως να δει με τα μάτια ό,τι είχε πλάσει η φαντασία.

Ο Σολωμός ίσως δεν θα έφτανε στον ανώτατο βαθμό της δημιουργικής σύνθεσης και της σύλληψης του υψηλού νοήματος, αν δεν ζούσε την ώρα της Επανάστασης. Αυτή τον ενέπνευσε και αυτός αντίστοιχα έκαμε τον εθνικό αγώνα για πολιτική ελευθερία λόγο ποιητικό, για να τον τραγουδά το Έθνος των Ελλήνων εμπρός στη σημαία του.

Εκφράζοντας ποιητικά το Πνεύμα του Έθνους του, ο Ποιητής ανέβηκε στο κορυφαίο βάθρο της ελληνικής και στον Όλυμπο της παγκόσμιας ποίησης. Από τότε παραμένει εκεί ψηλά, εκεί όπου βρίσκεται ένας κόσμος-στολίδι, που μόνο

²⁹ Γράφτηκε το 1823, καθώς ο ποιητής στεκόταν αντίκρου από το πολιορκημένο Μεσολόγγι. Δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1824, ενώ η πρώτη μελοποίηση του Μάντζαρου έγινε το 1829. Με τη δεύτερη μελοποίηση του 1844, το ποίημα υποβλήθηκε στον Όθωνα για να γίνει Εθνικός Ύμνος αλλά εγκρίθηκε μόνο ως «θούριος», παρά τη βράβευση του Μάντζαρου και του Σολωμού. Με την τρίτη μελοποίηση του 1861 σε εμβατηριακό ρυθμό, εγκρίθηκε τελικά ως Εθνικός Ύμνος και καθιερώθηκε από το 1865 (μετά την ενσωμάτωση των Επτανήσων στην Ελλάδα, το 1864).

ο ποιητής μπορεί να περιγράψει με τέτοια πυκνότητα, χάρη και δύναμη έκφρασης:

*Μικρός προφήτης έριξε σε Κορασιά τα μάτια
και στους κρυφούς του λογισμούς χαρά γιομάτους είπε:
«Κι αν για τα πόδια σου, Καλή, κι αν για την κεφαλή σου,
κρίνους ο λίθος έβγανε, χρυσό στεφάν' ο ήλιος,
δώρο δεν έχουνε για Σε και για το μέσα πλούτος.
Όμορφος κόσμος ηθικός αγγελικά πλασμένος!»*

«Εις Φραγκίσκα Φραίζερ», επίγραμμα, 1847

A.7. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ: Ο Πρώτος Κυβερνήτης, ο **Νους** του Κράτους (Κέρκυρα 1776 – Ναύπλιο 1831)

Ο Κυβερνήτης! Αυτός είναι ίσως ο πιο ακριβόλογος χαρακτηρισμός της οργανωτικής μεγαλοφυΐας του Καποδίστρια. Ο Πρώτος της Ελλάδος, ίσως και ο μέγιστος, αλλά σίγουρα ο πιο τραγικός. Σε αυτόν πρόσπεσαν οι επαναστατημένοι Έλληνες όταν πια απόκαμαν από τον άνισο αγώνα και από την εσωτερική διχόνοια, ώστε να αναλάβει αυτός τη διακυβέρνηση της καμένης –στην κυριολεξία– γης που του παρέδιναν.

Ήταν ο λαμπρότερος Έλληνας της εποχής, αναγνωρισμένος ως προς την αξία της διάνοιας, του ήθους και του πνεύματος από τους κορυφαίους διπλωμάτες της εποχής και από τους Αυτοκράτορες, αλλά –παράξενο– ακόμα και από τους τραχείς καπεταναίους του Αγώνα και τους κλεφταρματολούς του βουνού.

Η λεπτή και ευγενική του φυσιογνωμία, με τα ορθάνοικτα μεγάλα μάτια κάτω από τα καλοσηματισμένα τοξωτά φρύδια, απέπνεε ήρεμη δύναμη και ευφυΐα. Η επιβολή του πήγαζε από φυσική αρχοντιά, από σπάνια ισορροπία πνεύματος και ήθους, αυτή που βλέπουμε στα μάτια του Δελφικού Ηνίοχου μόνο. Γιατί και αυτός βρέθηκε ηνίοχος πάνω σε δυσκυβέρνητο άρμα, σε ανελέητο ανταγωνισμό με σκληρούς αντιπάλους και σε κακοτράχαλο στίβο. Στάθηκε όμως πάνω στο άρμα με την ευγενή αξιοπρέπεια του Ηνίοχου, ίδια ήρεμος και αποφασισμένος για την πορεία, ίδια ανέγγιχτος στην ψυχή από την ένταση και τη βία γύρω.

Ήταν αρχοντογεννημένος, από πατέρα εξελληνισμένης και ορθόδοξης οικογένειας ιταλικής καταγωγής, ενώ η μητέρα του ήταν Κύπρια, από μεγάλη οικογένεια και αυτή. Ο μικρός κόμης γεννήθηκε και μεγάλωσε σε περιβάλλον χλιδής. Σε παρόμοια υλική άνεση και κοινωνική προβολή βρέθηκε και στα χρόνια της ωριμότητας, τότε πλέον στα πιο επίσημα σαλόνια των ευρωπαϊκών πρωτευουσών. Αυτός όμως παρέμεινε πάντα σεμνός, λιτοδίαιτος και ασκητικός. Έλαμψε με την ευφυΐα του στην αυλή του Τσάρου, ο οποίος τον έκανε Υπουργό του των Εξωτερικών. Ακόμη και όταν ο Καποδίστριας έχασε την εύνοια του πεισματάρη και στενόμυαλου Αυτοκράτορα, καθώς αρνούσαν να γίνει άβουλο όργανο των αποφάσεών του, προβάλλοντας ως υπέρτατο κριτήριο της βούλησης και της συνείδησής του την ελληνική του καταγωγή, ακόμη και τότε ο Τσάρος συνέχισε να τον εκτιμά, διακρίνοντάς τον από όλους τους αυλικούς του, ως άνθρωπο γενναίο, ακέραιο και πνευματώδη.

Τα αρχοντόπουλα του καιρού δεν έκαναν άλλο παρά να χαίρονται μια επικούρεια ζωή, απολαμβάνοντας τα κοινωνικά και οικονομικά προνόμια που κληρονόμησαν. Ο Καποδίστριας όμως, από νεαρός, με τη βαθιά θρησκευτικότητα και την αίσθηση αποστολής που τον χαρακτήριζε έβαλε στόχο να βοηθά τους ανθρώπους στη φτώχεια και στην αρρώστια. Όταν επέστρεψε στην Κέρκυρα μετά τις σπουδές του –σπούδασε γιατρός στην Ιταλία– ασχολήθηκε και συστηματικά με τη φιλανθρωπία, ενώ δεν δεχόταν αμοιβή από τους φτωχούς

συμπατριώτες του. Με τη φυσική του κλίση στην οργάνωση και τη διακυβέρνηση έβαζε πάντα στόχο να βελτιώνει την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή των ανθρώπων, ακόμα και των εθνών συλλογικά, ενεργώντας με τη σταθερή πεποίθηση ιεραπόστολου.

Είναι μακρύς ο κατάλογος, αλλά αξίζει να αναφέρει κανείς τα πολιτικά του κατορθώματα, ώστε να καταδείξει το μέγεθος του άνδρα που ανέλαβε τη μαρτυρική αποστολή του Πρώτου Κυβερνήτη.

Το Σύνταγμα της Επτανήσου Πολιτείας³⁰ του 1803 ήταν δικό του πνευματικό δημιούργημα, όταν νεότατος ακόμη εκλέχθηκε από τους πρεσβύτερους του άρχοντες ως νέος πολιτικός προεστός της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο πατέρας του παραιτήθηκε από τη θεσμική του θέση υπέρ του γιου, όταν αναγνώρισε την πολιτική του ιδιοφυΐα.

Σε μια πολύ δύσκολη ειδική αποστολή, ο νεαρός κόμης στάλθηκε από την Επτάνησο Πολιτεία το 1807 για να οργανώσει την άμυνα της Λευκάδας απέναντι στον Αλή Πασά. Ο λεπτεπίλεπτος άρχοντας βρέθηκε εκεί να στήνει τάβλες με ψητά και να παρακάθεται σε ένα ομηρικό συμπόσιο μαζί με τον Κατσαντώνη, τον Μπότσαρη, τον Κολοκοτρώνη και τους άλλους καπεταναίους που συγκεντρώθηκαν εκεί στο κάλεσμά του. Οι μπαρουτοκαπνισμένοι άντρες του βουνού παραδέχθηκαν ότι το σεμνό αρχοντόπουλο είχε τη στόφα του φυσικού ηγέτη, όχι γιατί έφερε τον τίτλο του κόμη, αλλά για την αύρα που ανέδιδε η παρουσία του, για τη στέρεη λογική, για τον ήμερο, σεβαστικό του λόγο και για την ανεξήγητα πρόωρη ωριμότητα.

Μετά τη διάσωση του νησιού, ο Καποδίστριας αποδέχθηκε την πρόταση των Ρώσων –που μετά τη Συνθήκη του Τίλσιτ το 1807 αποχωρούσαν από τα Επτάνησα παραχωρώντας τα στους Γάλλους– για να ενταχθεί στο δικό τους Διπλωματικό Σώμα, παρά το ότι οι Γάλλοι του πρόσφεραν επίσης αντίστοιχο τιμητικό αξίωμα. Λόγω των ξεχωριστών του ικανοτήτων ανήλθε ταχύτατα την ιεραρχική κλίμακα του Διπλωματικού Σώματος και έγινε ένας από τους κορυφαίους αξιωματούχους του Τσάρου.

Σύντομα διέπρεψε σε τέτοιο βαθμό στη διεθνή διπλωματία της εποχής –η οποία θεωρείται σήμερα κομβική στην ιστορία των διεθνών σχέσεων– ώστε με την επιρροή του κατάφερε να ευεργετήσει με άμεσο και διαχρονικό τρόπο την πολιτική ιστορία των μεγάλων ευρωπαϊκών εθνών.

Δική του πνευματική σύλληψη ήταν η θεμελίωση του ομοσπονδιακού συστήματος της Ελβετίας και η θεσμοθέτηση της ουδετερότητάς της, αποστολή που του ανατέθηκε από τον Τσάρο το 1813 ώστε να αποτρέψει τη ναπολεόντεια επιρροή στα Ελβετικά καντόνια. Γι' αυτή τη συμβολή του στην ομοσπονδιακή και συνταγματική τους ιστορία οι Ελβετοί τον τιμούν σήμερα ως εθνικό τους ήρωα.

Στο συνέδριο των νικητών του Βατερλώ το 1815 εισηγήθηκε στον νικητή Τσάρο πολιτική μεγαθυμίας, ώστε να διασωθεί η εδαφική ακεραιότητα και η

30 Η Επτάνησος Πολιτεία ήταν το πρώτο αυτόνομο κρατίδιο που συστάθηκε σε ελληνικά εδάφη μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

εθνική συνοχή της ηττημένης Γαλλίας, όταν οι υπόλοιποι εκδικητικοί νικητές της τήν έσερναν αδυσώπητα στην κλίνη του Προκρούστη προς εδαφικό ακρωτηριασμό. Έκρινε έτσι με διορατικότητα ότι το κοινό συμφέρον του Τσάρου και των Γάλλων ήταν μια Γαλλία ενιαία και μεγάλη. Οι Γάλλοι του οφείλουν πολλά για τη διάσωση της ακεραιότητας της πατρίδας τους.

Με αφορμή το θέμα της κατοχής της ηττημένης Γαλλίας, εισηγήθηκε πάλι τη δημιουργία μιας Πανευρωπαϊκής Συνεννόησης ως διαιτητικού οργάνου των ευρωπαϊκών ζητημάτων. Σε αυτό το όργανο ακόμα και τα μικρότερα κράτη θα είχαν θεσμική παρουσία και φωνή (θα ήταν δηλαδή ο αληθινός πρόδρομος της Ευρωπαϊκής Ένωσης!). Η ιδέα του Καποδίστρια θα έπαιρνε τελικά άλλα 142 χρόνια για να ευδοκιμήσει.

Προσπάθησε να πείσει τον πάντα επιφυλακτικό, ευμετάβλητο και ανασφαλή Τσάρο Αλέξανδρο, ώστε να υποστηρίξει την απελευθέρωση των βαλκανικών λαών από τον τουρκικό ζυγό, προτείνοντας τη δημιουργία νέων ορθόδοξων κρατών κάτω από την ηγεμονία της μεγάλης Ορθόδοξης Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Δυστυχώς, ο Τσάρος δεν πείστηκε να αναλάβει εκ νέου στρατιωτική σταυροφορία ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γιατί στο πνεύμα της Ιεράς Συμμαχίας με την Πρωσία και την Αυστρία, κάθε σκέψη για αλλαγή συνόρων μέσω εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων ήταν απαράδεκτη, ακόμα και αν επρόκειτο για τους χριστιανούς υπήκοους των Τούρκων.

Ο Καποδίστριας συνεχώς παρουσίαζε στο διπλωματικό προσκήνιο νέες ιδέες που βρίσκονταν μπροστά από τον καιρό του. Παντού ο νους του αναζητούσε την εξισορρόπηση της δύναμης με τη λογική και τη διαλλακτικότητα. Συνεχώς στόχευε και παρότρυνε προς την πρόοδο, τη δικαιοσύνη και την ειρήνη. Ο Μέττερνιχ, που ήταν ο κυρίαρχος ογκόλιθος της τότε ευρωπαϊκής διπλωματίας, ομολόγησε με σπάνια ειλικρίνεια πως μόνο ο Καποδίστριας παρουσίαζε ένα αντάξιό του πολιτικό αντίβαρο: σε διπλωματικούς ελιγμούς, σε γεωστρατηγικό όραμα και σε επιρροή πολιτικής σκέψης.

Όταν τελικά ο Καποδίστριας δεν κατάφερε να στρέψει τον Τσάρο μακριά από τη συντηρητική γραμμή του Μέττερνιχ και υπέρ του αγώνα για την απελευθέρωση της Πατρίδας του, τότε ζήτησε να παραιτηθεί από τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών. Ο Τσάρος δεν δέχθηκε, παρά μόνο τού έδωσε απεριόριστη άδεια «για λόγους υγείας». Δεν παραδεχόταν να αποστρατεύσει έναν άνθρωπο τέτοιας ευφυΐας και ηθικής αξίας.

Έζησε από το 1822 ως το 1827 στη Γενεύη, μάλλον ήρεμα για τα μέτρα του· πάντα λιτά, πάντα με το βλέμμα στραμμένο στο Έθνος του που έδινε τον υπέρτατο αγώνα. Ο ίδιος δεν πίστευε ότι οι συνθήκες είχαν ωριμάσει. Δεν είχε δεχθεί την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας όταν του την πρότειναν· ούτε την πρόδωσε όμως. Πίστευε σε μια έζωθεν βοήθεια –του Τσάρου– και προέβλεπε ότι αυτή θα ζητούνταν όταν ο λαός θα είχε πρώτα ανέβει σε μορφωτική στάθμη και πολιτική αυτοσυνείδηση.

Τον πρόλαβε όμως ο χείμαρρος που φούσκωσε στα σπλάχνα του σκλαβωμένου Γένους, παρά τις λογικές προβλέψεις και τους υπολογισμούς του. Από την αυτοεξορία του στη Γενεύη έκανε ό,τι μπορούσε ώστε να συγκινήσει

τους ευρωπαίους, να συντονίσει τους φιλέλληνες και για να στηρίξει υλικά και ηθικά τον Αγώνα.

Ωσπου ήλθε το κάλεσμα από το παραπαίον και καταρρακωμένο Έθνος να του ζητήσει να αναλάβει αυτός τις τύχες της Πατρίδας στην πιο κρίσιμη ώρα, όταν η πραγματική ανεξαρτησία δεν είχε ακόμη κερδηθεί. Καταλάβαινε τι τον περίμενε και έγγραφε στον φίλο του, τον Ελβετό τραπεζίτη Εϋνάρδο: «...η κάθσδος μου στην Ελλάδα, σημαίνει άνοδο εις τον Γολγοθάν μου...». Δεν θα μπορούσε να προφητέψει με μεγαλύτερη ακρίβεια το μέλλον του: άφησε την άνεση, την ασφάλεια, την καθολική αναγνώριση και τον σεβασμό των μεγάλων του καιρού, για να δεχθεί στην ίδια την Πατρίδα του –σχεδόν πανταχόθεν– ραπίσματα, συκοφαντία, ηθική διαβολή και στο τέλος, βίαιο θάνατο.

Το σκηνικό της αντίθεσης στη διακυβέρνησή του, τόσο των ντόπιων κατεστημένων συμφερόντων όσο και των ξένων –που συνασπίστηκαν με αυτά και τα έκαναν όργανά τους για τους δικούς τους σκοπούς– ήταν δραματικό, καθώς πριν ακόμη σβήσουν οι φωτιές της καταστροφής ξέσπασε αγώνας για εξουσία πάνω στα αποκαΐδια.

Ήταν ένας σκληρός ανταγωνισμός των αρχομανών ηγετίσκων –συδαιλισμένοι από τους ξένους– για οικονομικά και πολιτικά προνόμια πάνω σε ό,τι απέμεινε όρθιο. Αντιπαρατάχθηκαν μεταξύ τους η τάξη των παλιών τοπικών προνομιούχων –κοτζαμπάσδες, μαθημένοι αυτοί στην καθημερινή συνδιαλλαγή με το ντοβλέτι και ικανοποιημένοι με τη στασιμότητα–, με τους επιτήδειους επήλυδες –Φαναριώτες οι περισσότεροι, καλλιεργημένοι και εξόχως ικανοί, αλλά καιροσκόποι, φιλόδοξοι και αλαζόνες–, μαζί με όσους ντόπιους έγιναν γρήγορα οι πρόθυμοι πράκτορες των ξένων συμφερόντων –η αληπασαλίδικη σχολή του Κωλήτη και οι λοιπές νεόκοπες ξενόδουλες φατρίες. Όσο για τους πολεμιστές του Αγώνα, αυτοί είχαν αποκάμει από το τουφεκίδι με τους Τούρκους· ούτε μπορούσαν άλλωστε να ανταγωνιστούν όλους αυτούς στις πολιτικές «τέχνες» της ίντριγκας και της δολοπλοκίας.

Αυτοί οι «πολιτικοί» έδωσαν μεταξύ τους λυσσαλέα μάχη, όχι για τη λαφυραγώγηση του κινητού πλούτου που άφησαν πίσω τους οι Τούρκοι –αυτός είχε ήδη πλιατσικολογηθεί– αλλά για την κατοχύρωση δικαιωμάτων έναντι του όποιου μελλοντικού και πάντως ακόμα αβέβαιου εθνικού εισοδήματος (τελωνεία, φορολογία κ.λπ.).

Μέσα σε αυτή τη μανιασμένη θάλασσα ο Κυβερνήτης στάθηκε πάλι φύλακας των συμφερόντων των αδυνάτων. Η συνέπεια του ανθρώπου ως σκαπανέα προόδου, εισηγητή δικαιοσύνης και θεμελιωτή κοινωνικής ισορροπίας, φαίνεται μέσα από τις κατευθύνσεις της πολιτικής του δράσης και από τα επιτεύγματά του (μερικά δυστυχώς εφήμερα), κατά τη διάρκεια της σχεδόν τετράχρονης διακυβέρνησής του.

Πρώτα και κύρια, οι χειρισμοί του διπλωμάτη παγκόσμιας κλάσης ανέτρεψαν τους σχεδιασμούς των Μεγάλων Δυνάμεων και απέτρεψαν τη δημιουργία μιας μικρής αυτόνομης αλλά υποτελούς στον Σουλτάνο Ελλάδας, ή έστω, μιας θνησιγενούς εξαρτημένης Ελλάδας του Μοριά μόνο και των Κυκλάδων. Τα σύνορα του νέου Κράτους έφτασαν –και αυτό σήμερα φαντάζει λίγο– στον Αμ-

βρακικό, στη Ρούμελη και στην Εύβοια· εκεί δηλαδή που τα πήγε η διπλωματική επιδεξιότητα του Καποδίστρια, κεφαλαιοποιώντας αυτός –ευτυχώς– τις θυσίες των κλεφταρματωλών που είχε δεξιωθεί στη Λευκάδα κατά τη σύναξη του 1805 και των επιγόνων τους που πολέμησαν στον Αγώνα.

Μεγάλα εσωτερικά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά του επιτεύγματα και καινοτομίες είναι τα ακόλουθα: η περίθαλψη των ορφανών του Αγώνα (το Ορφανοτροφείο της Αίγινας) και η εξαγορά των εξανδραποδισμένων Ελλήνων από τα σκλαβοπάζαρα της Αλεξάνδρειας (ως πρωταρχικό εθνικό και χριστιανικό του καθήκον)· η ανάπτυξη της οικονομίας με την εισαγωγή γεωργικής τεχνολογίας και νέων καλλιιεργειών μέσω της ίδρυσης Γεωργικής Σχολής· η εγκαθίδρυση της τραπεζικής πίστης με την Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα μέσα από την έκδοση νέου νομίσματος (του Φοίνικα), μαζί με την ίδρυση του πρώτου Ασφαλιστικού Οργανισμού για το εμπόριο στη Σύρο· η θεμελίωση της νέας κρατικής δομής με βάση τη γεωγραφία, διατηρώντας όμως τις δημογεροντίες· η εγκαθίδρυση βασικών κρατικών θεσμών (Δικαστήρια, Ταχυδρομείο, Εθνικό Τυπογραφείο, Εθνική Βιβλιοθήκη κ.α.)· η δημιουργία τακτικού στρατού με την ίδρυση της Σχολής Ευελπίδων, απορροφώντας στις τάξεις του νέου στρατεύματος τους άτακτους και απελπισμένους απόστρατους του Αγώνα, μισθοδοτώντας και έτσι πειθαρχώντας τους· η καταπολέμηση της πειρατείας με τη δύναμη της πειθούς³¹, φιλοτιμώντας με τα λόγια τους παρανομούντες λόγω οικονομικής εξαθλίωσης ναυτικούς· η θέσπιση αυστηρών νόμων κατά της αρχαιοκαπηλίας για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς των επόμενων γενιών και η ίδρυση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου· η δημιουργία Υγειονομείων στα λιμάνια, καθώς και λοιμοκαθαρτηρίων για τη βελτίωση της υγείας του λαού (γιατρός άλλωστε και ο ίδιος).

Κύρια μέριμνά του ήταν η ηθική και πνευματική αναγέννηση του Έθνους μέσα από την Παιδεία. Στήριξε τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία στη βασική εκπαίδευση, ευελπιστώντας ότι σύντομα θα τροφοδοτούσαν την ίδρυση Πανεπιστημίου. Μεριμνήσε και για την επιμόρφωση του Κλήρου, του οποίου η εκπαίδευση είχε δυστυχώς ατροφήσει μετά από τόσους αιώνες σκότους, με την ίδρυση Εκκλησιαστικής Σχολής στον Πόρο.

Μπορεί να συνεχίσει κανείς ακόμα σε μάκρος την αφήγηση των ευεργετημάτων του. Καμιά δημιουργική προσπάθεια όμως δεν γινόταν χωρίς δυσκολίες και αντιδράσεις: υπήρχε η εγκατεστημένη πολιτική και κοινωνική αδράνεια, απόρροια του κλίματος αποτελμάτωσης της ύστερης Οθωμανικής εξουσίας· υπήρχε ο ανταγωνισμός από αντίπαλες πολιτικές ιδέες, ορισμένες από αυτές με σύγχρονη και προοδευτική λογική, ίσως μάλιστα πιο προοδευτική από ό,τι μπορούσε να δεχθεί ο τόπος.

Υπήρχε κυρίως η αντίσταση από τα εχθρικά συμφέροντα, τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά. Τουναντίον, δεν υπήρχαν τα αναγκαία υλικά μέσα που θα έδιναν γρήγορα αποφασιστική ώθηση προς τα εμπρός, παρουσιάζοντας

31 Οι Άγγλοι είχαν αφοπλίσει τους πειρατές που είχαν για ορμητήριο τη Γραμπούσα, αλλά στα υπόλοιπα νησιά και ιδιαίτερα στις Σποράδες, παρέμεναν ακόμη πολλές εστίες πειρατών.

σύντομα απτά οικονομικά αποτελέσματα, κάμπτοντας έτσι γρήγορα τις –ίσως εύλογες– αντιδράσεις.

Αυτούς τους ελάχιστους και πολύτιμους για το Έθνος διαθέσιμους υλικούς πόρους δεν τους παραχωρούσαν αυτοί που τους νέμονταν πριν τον Αγώνα και όσοι από τους καινούργιους μνηστήρες της εξουσίας –Έλληνες και ξένοι– επιβουλεύονταν το μέλλον της ερειπωμένης γης. Για να βοηθήσει τους πολλούς και για να φτιάξει σύγχρονο ευρωπαϊκό Κράτος, ζήτησε την υλική συμβολή αυτών που ακόμη είχαν και κατείχαν. Αναγκαστικά, ζήτησε δηλαδή τη συμβολή όσων είχαν ξοδέψει μεγάλες περιουσίες στον Αγώνα και τώρα ζητούσαν να αποζημιωθούν αναλόγως, πολιτικά και οικονομικά. Αυτοί όμως αρνήθηκαν πεισματικά να συνεισφέρουν ξανά, θεωρώντας ότι η εθνική ελευθερία δεν μπορεί να κερδηθεί σε βάρος τους μόνο, δηλαδή με μείωση της περιουσίας και της πολιτικής τους επιρροής.

Ο μεγάλος στόχος του Κυβερνήτη ήταν να πετύχει την αναδιανομή στους ακτήμονες Έλληνες των εθνικών γαιών, δηλαδή των κτημάτων των απελευθερωμένων εδαφών, που άφησαν πίσω τους φεύγοντας οι παλιοί αφέντες και που ήταν το μεγαλύτερο και γονιμότερο τμήμα της καλλιεργήσιμης γης. Η δημιουργία κτηματολογίου ευθύς αμέσως μετά τη σύσταση του Κράτους θα είχε τεράστιες πολιτικοκοινωνικές συνέπειες. Ο Κυβερνήτης μπορεί να μην ήταν δημοκρατικός στη μέθοδο, ήταν όμως δημοκρατικότερος ως προς τον στόχο, ο οποίος έμεινε δυστυχώς ανεκπλήρωτος³². Αυτή την ίδια γη τη ζητούσαν για δική τους αποζημίωση, ξεχωριστά ο καθένας: οι караβοκύρηδες, οι προεστοί, οι ξένοι δανειστές.

Ο Καποδίστριας δεν ήταν ούτε επαναστάτης ούτε ριζοσπάστης. Δεν διανόηθηκε όμως ούτε να γίνει δημαγωγός, ξεσηκώνοντας τους πολλούς ενάντια στους λίγους και ξεκινώντας έτσι ακόμα έναν νέο εμφύλιο. Πάντα συναισθανόμενος το δίκαιο και ισορροπιστής από χαρακτήρα, αναγνώριζε ότι και αυτοί οι λίγοι δυνατοί, υπήρξαν μπροστάρηδες στην Επανάσταση. Με τα δικά τους μέσα αρματώθηκαν τα καράβια που ασφάλισαν τη νίκη και τα δικά τους πλούτη δημεύτηκαν αρχικά από τους Τούρκους ή κλάπηκαν από τους ίδιους τους Έλληνες μέσα στο χάος των εμφυλίων. Η Πατρίδα όφειλε πρώτα και κύρια στους απλούς αγωνιστές που όρμησαν από την αρχή με το τουφέκι στο χέρι, όφειλε όμως και στους παλαιούς δυνατούς του πλούτου, οι οποίοι στήριξαν και αυτοί πολιτικά και υλικά τον Αγώνα³³.

Προσπάθησε να μοιράσει σε όλους –εκτός από τον ίδιο– από τα ελάχιστα κρατικά έσοδα που βρήκε διαθέσιμα, γιατί τα περισσότερα δεν του τα παρέδιδαν οι προύχοντες που τα νέμονταν. Τελικά, κατάφερε να βρεθούν όλοι δυσαρεστημένοι. Οι ισχυρότεροι από αυτούς, ακόμα και μερικοί από όσους αρχικά τον υποστήριξαν, έγιναν τώρα εχθροί του. Οι άλλοι που φιλοδοξούσαν

32 Μετά από πάμπολλες καθυστερήσεις, η αναδιανομή των εθνικών γαιών έγινε τελικά με την Κυβέρνηση του 1871, πενήντα ολόκληρα χρόνια μετά την έναρξη της Επανάστασης.

33 Ορισμένοι μετά από κάποια αρχική αμφιθυμία, αφού είχαν να διακινδυνεύσουν τη θέση και τον πλούτο τους.

να κυβερνήσουν στη θέση του –όργανα των ξένων δυνάμεων οι περισσότεροι– μηχανεύονταν την έξωσή του. Οι πιο μισαλλόδοξοι εξ αυτών αποφάσισαν την πολιτική και τη φυσική του εξόντωση.

Διαμορφώνοντας το πολιτικό του όραμα, ένας πολιτικός οφείλει να αναγνωρίζει συγκεκριμένα και λογικά πολιτικά συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Σε οποιαδήποτε πολιτεύμα, ακόμα και στο πιο συγκεντρωτικό και αυταρχικό, η ηγεσία συναθροίζει πίσω της πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα ως όρο απαραίτητο για τη διατήρηση της εξουσίας. Στη σημερινή δημοκρατία πιο συγκεκριμένα, ο ενάρετος πολιτικός πρέπει να μάχεται ειλικρινά και ανιδιοτελώς για τα συμφέροντα που εκπροσωπεί, είτε αυτά είναι πλειοψηφικά είτε μειοψηφικά. Πάντως εκπροσωπεί συνειδητά ένα κόμμα, μέρος δηλαδή μόνο του κοινωνικού σώματος. Ταυτόχρονα πιστεύει –πρέπει!– σε ένα όραμα ευεργετικό για το σύνολο³⁴.

Ο Καποδίστριας δεν διέθετε όμως ένστικτα πολιτικού αρχηγού, ώστε να αμυνθεί συγκροτώντας κάποιο πολιτικό ή ιδεολογικό μέτωπο, συστήνοντας ένα προσωποπαγές και με υποτυπώδη έστω οργάνωση υποστηρικτικό κόμμα, σαν τα πρωτόλεια κόμματα που ανέκυψαν μετά τη δολοφονία του (το «Ρωσικό», το «Γαλλικό» και το «Αγγλικό»). Ήταν πολύ αριστοκρατικός για να σκεφτεί ότι ένας ορθός νους μαζί με μια ευγενή βούληση δεν μπορούν από μόνα τους να πετύχουν πολλά. Πόσο μάλλον όταν η προσπάθεια γίνεται σε καιρούς ακραίας κοινωνικής και πολιτικής έντασης.

Καθώς έβλεπε πως ήταν πρακτικά αδύνατο να διαπραγματευτεί με συντεταγμένο και ειρηνικό τρόπο με τα αντίπαλα συμφέροντα –αυτός, ο μαίτρ της υψηλής διπλωματίας!– ζήτησε και πέτυχε να συγκεντρωθούν οι εξουσίες στο πρόσωπο του Κυβερνήτη και έτσι θα αποφάσιζε πλέον σχεδόν για όλα τα θέματα μόνος του και με βάση το δικό του κριτήριο ορθότητας και δικαιοσύνης. Όσοι τον κατηγορούσαν για δικτατορία και τυραννία το έκαναν ως πρόφαση μόνο, για να κρύψουν τον υστερόβουλο σκοπό και τα ιδιοτελή συμφέροντα που εκπροσωπούσαν. Είναι άλλωστε οι ίδιοι που σιώπησαν πλήρως μετά την εξόντωση του Κυβερνήτη –ο σκοπός είχε πια επιτευχθεί– όταν αργότερα υποδέχθηκαν ευμενώς την ταπεινωτική βαυαροκρατία και τον απολυταρχισμό του Όθωνα. Όσοι ιστορικοί σήμερα τονίζουν την «αντιδημοκρατική» διακυβέρνηση του Καποδίστρια κρίνουν τα πράγματα εκτός τόπου και χρόνου. Ο Καποδίστριας μόνο αρχομανής δικτάτορας δεν ήταν, ούτε βέβαια και γνήσιος δημοκράτης. Πίστευε περισσότερο στον φωτισμένο νου του.

Ο Καποδίστριας διέθετε ένα αφελές ίσως ανθρωπιστικό όραμα. Δεν μπορούσε να δεχθεί την αντίληψη της κοινωνίας ως αθροίσματος ατομικών ή συλλογικών ιδιοτελών βουλήσεων και ως στίβο αλληλοσυγκρουόμενων κερδοσκοπικών συμφερόντων. Ακόμα και αν μπορούσε να διακρίνει τον συνασπισμό οργανωμένων εγχώριων ή ξενόδουλων συμφερόντων πίσω από την αντιπολίτευση, αυτός πίστευε στη δύναμη της ορθής και δίκαιης κρίσης του.

³⁴ Ο δημαγωγός αντίθετα παλεύει για τα δικά του κρυφά συμφέροντα, παραπλανώντας όμως τον λαό πως μάχεται για το σύνολο.

Ήταν ένας άγιος της πολιτικής που προσπάθησε να κυβερνήσει με χρηστό ατομικό ήθος· με τη χιμαιρική αντίληψη ότι η αγαθότητα των προθέσεων του ενός αρκεί για να πειστούν οι πολλοί· με την πεποίθηση ότι αρκεί η λογική εξήγηση της σκέψης του Κυβερνήτη για να παραδειγματιστούν και οι δυνατοί για την ορθότητα των αποφάσεών του.

Σε έναν άλλο καιρό με λιγότερες εντάσεις, σε ένα άλλο κράτος με πιο αναπτυγμένους θεσμούς και οργάνωση, σε έναν άλλο λαό με λιγότερη εμπάθεια και ατομισμό και προικισμένο με μεγαλύτερη κλίση προς την κοινωνική συναίνεση, ο Καποδίστριας θα μπορούσε ίσως να γίνει επιτυχημένος πολιτικός ηγέτης, μετριάζοντας κάπως την απέραντη εμπιστοσύνη στην ορθότητα της δικής του γνώμης.

Στον τόπο που κυβέρνησε όμως και στην εποχή που τον κυβέρνησε, ήταν αταίριαστος. Στάθηκε ο επίδοξος ιδρυτής ενός πολιτικά ανεξάρτητου και μαζί κοινωνικά δίκαιου νέου Ελληνικού Κράτους, το οποίο όμως δεν ήταν ικανός να διαμορφώσει μόνος του· ενός Κράτους που δεν ήταν έτοιμος να περιμένει να οικοδομηθεί ούτε ο καταπονημένος και ανυπόμονος λαός του. Ο τραγικός Πρώτος Κυβερνήτης παραμένει όμως μέγας οργανωτικός Νους, προστάτης των απλών Ελλήνων του καιρού του, πολιτικός ευεργέτης των ευρωπαϊκών λαών και θεσμικός θεμελιωτής του Ελλαδικού Κράτους.

B. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

B.1. ΠΑΙΔΕΙΑ

B.1.1. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ (Σμύρνη 1748 - Παρίσι 1833)

Ο Κοραής υπήρξε η μεγαλύτερη μορφή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στο Παρίσι όπου ζούσε κατά τα προεπαναστατικά χρόνια είχε αποκτήσει τη φήμη σοφού ανάμεσα στους διανοούμενους και στους λόγιους της Ευρώπης και της Αμερικής, γι' αυτό οι απόψεις του για την Επανάσταση βάρυναν ιδιαίτερα στη θέαση που είχαν οι Ευρωπαίοι για τους Έλληνες και τον Αγώνα τους. Το κύρος του ανάμεσα στους εγγράμματους Έλληνες και στους λόγιους του Έθνους ήταν ακόμα μεγαλύτερο, έτσι οι θέσεις του στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, όπως και το συγγραφικό του έργο, επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη του επίσημου γλωσσικού οργάνου του νέου Κράτους, των εκπαιδευτικών του θεσμών και της εκπαιδευτικής του φιλοσοφίας. Κατά συνέπεια, η επιρροή του Κοραή ήταν τεράστια στην ιδεολογική και πνευματική εξέλιξη της νέας ελληνικής κοινωνίας.

Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748 σε ευκατάστατη και πολύ μορφωμένη οικογένεια³⁵ με καταγωγή εκ πατρός από τη Χίο και εκ μητρός από την Αρετσού (Ρύσιο της Βυθινίας). Ο ίδιος όμως αυτοπροσδιοριζόταν πάντα ως «Χίος» και μέχρι το τέλος της ζωής του υπερηφανευόταν για τον τόπο καταγωγής του. Από την εφηβική ηλικία έδειξε ιδιοφυή κλίση προς τα γράμματα και το προικισμένο του πνεύμα άρχισε να καταβροχθίζει όλη τη γύρω διαθέσιμη εγκυκλοπαιδική και φιλολογική γνώση. Είχε καταπληκτική κλίση στη γλωσσομάθεια (έμαθε 9 γλώσσες στη ζωή του) και ασχολήθηκε εντατικά, από νέος ακόμη, με την αρχαία ελληνική γραμματεία.

Ασφυκτιώντας, όπως δήλωνε, μέσα στο καθυστερημένο μορφωτικά περιβάλλον της Οθωμανικής Ανατολής, σε ηλικία 24 ετών έπεισε την οικογένειά του ώστε να τον αφήσουν να ανοίξει πανιά για το Άμστερνταμ. Με προκάλυμμα την αντιπροσώπευση του εμπορικού οίκου του πατέρα του, έζησε εκεί για έξι χρόνια. Ήταν μια περίοδος πνευματικά γόνιμη αλλά και γεμάτη ελαφρόμυαλες διασκεδάσεις. Γρήγορα έδειξε ότι δεν έκανε για το εμπόριο και τελικά ανακλήθηκε στην πατρική εστία, αφήνοντας με λύπη πίσω τις νεανικές ασωτίες.

Μαθημένος πια στους τρόπους της φιλελεύθερης και πολυπολιτισμικής εμποροκρατικής ευρωπαϊκής πόλης, τώρα πνιγόταν στην οπισθοδρομική, τουρκοκρατούμενη Σμύρνη. Κατάφερε να πείσει τους γονείς του να ξαναφύγει,

³⁵ Ο πατέρας του εκλεγόταν δημογέροντας και ήταν προβεβλημένο μέλος της κοινότητας (του *συστήματος*) των Χιωτών της πόλης. Η μητέρα του ήταν εγγράμματη –σπανιότατο για την εποχή– καθώς καταγόταν από οικογένεια λογίων (πατέρας της ήταν ο σχολάρχης της Ευαγγελικής Σχολής Αδαμάντιος Ρύσιος).

για να σπουδάσει αυτή τη φορά γιατρός στη φημισμένη σχολή του Μονπελιέ. Παρά την σχετικά προχωρημένη του ηλικία –ή ίσως γι' αυτό ακριβώς– σε αυτή την ενασχόληση διέπρεψε. Στο τέλος των σπουδών του και καθώς πλέον οι γονείς του είχαν φύγει από τη ζωή, ένιωσε ελεύθερος να μείνει στην Ευρώπη.

Επισκέφτηκε το Παρίσι λίγο πριν το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης, έχοντας σκοπό να μελετήσει στις εκεί βιβλιοθήκες την αρχαία ελληνική γραμματεία, η οποία παρέμενε η αρχική και πιο αγαπημένη του πνευματική κλίση. Εκεί ένιωσε σαν τον χρυσοθήρα που ανακάλυψε τη μεγάλη φλέβα. Δεν τον ένοιαζαν οι πρακτικές δυσκολίες όσο μάζευε με απληστία από ολόγυρά του το χρυσάφι της γνώσης. Έζησε αδιάλειπτα στο Παρίσι για τα επόμενα 45 χρόνια, μέχρι το τέλος της ζωής του, απορροφημένος από τις μελέτες του και βιώνοντας από κοντά και με τεράστιες δυσκολίες βιοπορισμού τα κοσμοϊστορικά γεγονότα της Επανάστασης, των Ναπολεόντειων πολέμων, της Παλινόρθωσης και της Επανάστασης του 1830.

Η σύντομη αυτή αναφορά στην πορεία του Κοραή από τη Σμύρνη στο Άμστερνταμ, στο Μονπελιέ και τελικά στο Παρίσι, είναι χαρακτηριστική της ταχείας οικονομικής και μορφωτικής ανόδου της αστικής τάξης των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ο παραδοσιακός αγωγός της δημιουργικότητας των Ρωμιών μέχρι τότε ήταν το εμπόριο. Με τα ταξίδια, την υλική βάση και τις διεθνείς εμπειρίες που αποκτούσε κανείς με το εμπόριο, ένας Ρωμιός προικισμένος με ανησυχία, τόλμη και ευφυΐα, μπορούσε να εκδηλώσει συνάμα ενδιαφέρον για τα πνευματικά και πολιτιστικά δρώμενα της Ευρώπης, ακόμα και να καλλιεργήσει τις κλίσεις του προς την καθαρή γνώση, τον πολιτισμό και τη φιλοσοφία. Οι πρώτες γενιές του εμπορίου άνοιξαν τον δρόμο για τις επόμενες γενιές του πνεύματος.

Ο Κοραής δραπέτευσε από την Ανατολή –τη γερασμένη και σκλαβωμένη μητέρα της γνώσης– γυρνώντας το βλέμμα προς τη Δύση του Διαφωτισμού και της πολιτιστικής προόδου. Ίσως από ιερό δέος προς τους προγόνους, αυτός στράφηκε στην αρχαιογνωσία, καταφέροντας να κατακτήσει στον μέγιστο βαθμό την κλασική γραμματεία, την οποία αξιολόγησε και αξιοποίησε μέσα από την προοπτική του σύγχρονου Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Με την ευρυμάθειά του απέκτησε τεράστια φήμη ανάμεσα στους υπόλοιπους ευρωπαίους αρχαιοδίφες, κερδίζοντας τη βαθιά εκτίμηση των πιο προβλημένων λογίων, καθώς και μέγιστων πολιτικών ηγετών³⁶, ενώ αναγνωρίστηκε εν ζωή καθολικά από τους σύγχρονούς του Έλληνες διανοούμενους ως πνευματικός φάρος του Γένους.

Άρχισε τις εκδόσεις των αρχαίων Ελλήνων κλασικών το 1799 (έργα του Θεόφραστου, του Ιπποκράτη, του Ηλίοδωρου κ.α.), αλλά από το 1805 και μετά –με τη χορηγία των Γιαννιωτών Ζωσιμάδων– ξεκίνησε τη σειρά «*Ελληνική Βι-*

36 Μετά από μεσολάβηση ενός καθηγητή του Κοραή, ο Ναπολέων τού είχε αναθέσει την μετάφραση στα γαλλικά των έργων του Στράβωνα. Ο Κοραής γνωρίστηκε επίσης προσωπικά με πολλούς επαναστάτες όπως και με τον Τόμας Τζέφερσον, με τον οποίο έκτοτε αλληλογραφούσε τακτικά.

βλιοθήκη», η οποία συνεχίστηκε έως το 1827 και η οποία στάθηκε το μεγάλο του έργο. Εκεί περιέλαβε έργα του Πλουτάρχου, του Ισοκράτη, του Αριστοτέλη, του Ξενοφώντα, του Γαληνού, του Στράβωνα κ.α. Οι εκδόσεις αυτές ήταν φιλολογικά γεγονότα στο Παρίσι. Στα «Προλεγόμενα» της εκάστοτε έκδοσης έβρισκε την ευκαιρία να περιγράψει την εικόνα του σύγχρονου Ελληνισμού και να παροτρύνει τους Ευρωπαίους για συμπαράσταση προς το Έθνος του. Τόσο στα «Προλεγόμενα» όσο και στις επιστολές του κατέθετε επίσης και τις απόψεις του για την παιδεία, τη διδασκαλία και το περιεχόμενο των εκπαιδευτικών εγχειριδίων, όπως και για την ίδια την ελληνική γλώσσα.

Μελετώντας τα έργα των κλασικών, προσπαθούσε να αποστάξει ό,τι μπορούσε να χρησιμεύσει για την αναγέννηση του δικού του Έθνους. Ο στόχος του ήταν να βοηθήσει ν' αποκτήσουν οι στερημένοι υπόδουλοι Έλληνες γενική μόρφωση, να δεχθούν και να αφομοιώσουν την καινούργια πνευματική παραγωγή της Δύσης. Θα κατάφερναν έτσι –«εν καιρώ»– όχι μόνο να επαναστατήσουν απέναντι στον Σουλτάνο αλλά και να πραγματώσουν μια σύγχρονη, δίκαιη, δημοκρατική και ελεύθερη κοινωνία.

Έβλεπε τα παλιά κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα του ελλαδικού χώρου αλλά και τις νέες αναδυόμενες πολιτικές δυνάμεις του Ελληνισμού, να αντιστέκονται στον πολιτικό του στόχο της πλατιάς διάχυσης του νάματος του Διαφωτισμού σε όλο τον Ελληνισμό μέσω της παιδείας. Από το Παρίσι εξαπέλυε με την πένα του βέλη βουτηγμένα στο οξύ: προς την κοσμική πλευρά της Εκκλησίας, προς το Πατριαρχείο, προς τη συμβιβασμένη νέα ελίτ του Φαναρίου, προς τους τουρκόδουλους κοτζαμπάσηδες. Προειδοποιούσε ότι, αν δεν ήταν έτοιμες οι πνευματικές και ηθικές συνθήκες στη λαϊκή βάση του πληθυσμού, τότε μπορεί ο Τούρκος να έφευγε μόνο και μόνο για να έρθουν οι «χριστιανοί τουρκίζοντες» όπως έγραφε.³⁷

Πίστευε και αυτός –όπως και ο Καποδίστριας, τον οποίο όμως αντιπολιτεύθηκε από το Παρίσι με σκληρότατο τρόπο³⁸– ότι για να έχει νόημα και τύχη ο εθνικός αγώνας χρειαζόταν να προπορευθεί η ηθική και μορφωτική ανάταξη του Έθνους και η γονιμοποίησή του με το πνεύμα του Διαφωτισμού. Έπρεπε να προηγηθεί η απελευθέρωση των δημιουργικών δυνάμεων του Γένους μέσω της «μετακένωσης» –δικός του όρος– της ευρωπαϊκής γνώσης και μετά μόνο να γεμίσουν τα καριοφίλια βόλια. Όταν λοιπόν ξέσπασε η Επανάσταση αυτός τη χαρακτήρισε άκαιρη (δηλαδή πρόωρη).

Το θεολογικό του έργο τον απασχολούσε συνεχώς, μιας και ήταν συ-

37 Κρίνοντας εμείς σήμερα αναδρομικά: είχε προβλέψει σωστά;

38 Η μεγάλη αντίθεση του Κοραή στον Καποδίστρια εστιαζόταν στα συμφέροντα των συμπατριωτών του Χιωτών που εγκαταστάθηκαν στη Σύρο και την έκαναν το μεταπολεμικό κέντρο του εμπορίου του Κράτους. Τα τελωνειακά έσοδα που επέβαλε ο Καποδίστριας ήταν «κόκκινο πανί» γι' αυτούς. Έγραψαν στον Κοραή και αυτός ενστερνίστηκε αμέσως και άκριτα τις αιτιάσεις τους. Άρχισε να αποκαλεί τον Καποδίστρια «κοζάκο», «τύρανο» κ.λπ. Τα ίδια τελωνειακά έσοδα τα διεκδίκησαν για λόγου τους οι Υδραίοι (που έχασαν μεταπολεμικά την εργολαβία να μισθώνουν τα πλοία τους στην Κυβέρνηση) και αυτός ήταν ο κύριος λόγος της δικής τους εναντίωσης στον Κυβερνήτη.

νειδητός και πιστός ορθόδοξος. Η στάση που κράτησε ήταν σύμφωνη με την προσέγγιση ενός λόγιου. Έβλεπε τη δογματική διδασκαλία να έχει ατονήσει πλήρως λόγω της απαιδευσίας των κληρικών, ιδίως των μοναχών. Η θεολογία είχε καταντήσει λαϊκή ηθικολογία και μόνο. Γι' αυτό εντόπισε και μετέφρασε από την γερμανική έκδοση το ρωσικό κατηχητικό έργο «*Ορθόδοξος Διδασκαλία*», το οποίο έκρινε ως το πληρέστερο από τα διαθέσιμα. Μετά την Απελευθέρωση, η «*Κατήχησις*» του Κοραή εκδόθηκε με έγκριση της Εκκλησίας και του Κράτους για χρήση από τα σχολεία και τα Γυμνάσια και βοήθησε στη γενική αναβάθμιση της στάθμης της ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας.

Η θέση του για την κοσμική-διοικητική πλευρά της Εκκλησίας είχε επηρεαστεί από τη Γαλλική Επανάσταση και έτσι ήταν κάθετος ως προς την ανάγκη διαχωρισμού της από την Πολιτεία. Η Εκκλησία έπρεπε να είναι ένας θρησκευτικός θεσμός, συνοδικός, αυτοδιοικούμενος και εποπτευόμενος από το Κράτος. Ήθελε επίσης την Εκκλησία της Ελλάδος αυτοκέφαλη, ανεξαρτημένη από το αιχμάλωτο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Θεωρούσε την καθομιλούμενη γλώσσα του λαού ως εμπόδιο στην προσπάθεια για πνευματική και ηθική αναγέννηση. Έβλεπε τη δημοτική να έχει «μολυνθεί» μέσα στους αιώνες της τουρκοκρατίας με λέξεις των κατακτητών, οι οποίες παρέπεμπαν στην καταπιεστική καθημερινότητα και στην ηθική της δουλοφροσύνης. Αυτός που πέρασε τη ζωή του μελετώντας τη δοξασμένη αρχαία γλώσσα, θεωρούσε ανάγκη να «καθαρίσει» η δημοτική γλώσσα από τα βαρβαρικά στοιχεία που αλλοίωναν το υψηλό ήθος του αρχαίου λόγου.

Το γλωσσικό ζήτημα απασχόλησε όχι μόνο τον Κοραή αλλά και την πλειονότητα των Ελλήνων λογίων της εποχής. Ο ίδιος όμως δεν υποστήριξε τα άκρα. Δεν ζήτησε ούτε την επαναφορά της αρχαίας γλώσσας ούτε την εγκαθίδρυση της κοινής (δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας του νέου Κράτους. Ούτε ήταν αυτός που έφτιαξε και παρέδωσε έτοιμη για χρήση από το Έθνος μια επινοημένη –in vitro– «καθαρεύουσα» γλώσσα. Όπως επισημαίνει ο Peter Mackridge, «...δεν σημαίνει ότι ο Κοραής και οι ομόφρονες με αυτόν διανοούμενοι επινόησαν την καθαρεύουσα: αυτή η μορφή της Ελληνικής που πρότειναν ως γλώσσα του κράτους και της παιδείας υπήρχε ήδη, αλλά ήταν πιο πολύ το αποτέλεσμα τυχαίας συνάντησης αρχαίας και νεότερων στοιχείων παρά κάποιος μεθοδικά σχεδιασμένος συμβιβασμός». Η υποστήριξη όμως της γλωσσικής «κάθαρσης» από τη δική του αυθεντία ήταν καθοριστική για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος, μέχρι την ανακήρυξη της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του Κράτους το 1976.

Αν και έζησε το ώριμο μέρος της ζωής του στη Δύση, όπου εργαζόταν με επιτυχία και δικαίως τον τιμούσαν εν ζωή για την τεράστια συνεισφορά του στην ευρωπαϊκή παιδεία, αυτός παρέμενε εντούτοις πάντα Έλληνας στη συνείδηση, δηλώνοντας πως ό,τι σκεφτόταν και ό,τι οραματιζόταν το έκανε για το Γένος του.

Πρώτα και κύρια όμως ένωθε Χιώτης και κληροδότησε τα βιβλία του –

το μόνο αλλά πολύτιμο περιουσιακό του στοιχείο– στη βιβλιοθήκη της Χίου³⁹ και όχι στην πρωτεύουσα του νέου Κράτους. Αν και έγινε επίτιμο μέλος της ελίτ του νέου ευρωπαϊκού πνεύματος, παρόλα αυτά, η καρδιά του παλλόταν πάντα χιώτικα.

Πέθανε 84 ετών στο Παρίσι, αφού έζησε μια γονιμότατη πνευματική ζωή προσφέροντας ακάματα στον αγώνα για την πνευματική και ηθική αναγέννηση του Γένους. Ήταν ένας διανοητής παγκόσμιας εμβέλειας, ένας παθιασμένος Ρωμιός, μα πάνω από όλα, ένας περήφανος Χιώτης.

39 Φέρει σήμερα το όνομά του.

B.1.2. ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Το Αθήνησι

Η Βασική Εκπαίδευση είναι το πρώτο θεμέλιο της παιδείας ενός έθνους. Από την παιδική ηλικία όλοι οι πολίτες πρέπει να αποκτήσουν τα εφόδια για την ορθή χρήση της γλώσσας, την ικανότητα εκτέλεσης των βασικών αριθμητικών πράξεων, τη θεμελιώδη γνώση της γεωγραφίας και της ιστορίας του τόπου τους.

Η Πολιτεία επιδιώκει ύστερα να προετοιμάσει τους μελλοντικούς πολίτες ώστε να ενταχθούν ομαλότερα σε έναν κόσμο όπου ο όγκος της συνολικής γνώσης αυξάνεται ταχύτατα. Ανέρχεται συνακόλουθα και το ελάχιστο επίπεδο βασικής γνώσης που θεωρείται απαραίτητη για τον ώριμο κοινωνικό και πολιτικό, αλλά ακόμη επαγγελματικά ανειδίκευτο βίο. Γι' αυτό η Μέση Εκπαίδευση η οποία ακολουθεί, επιδιώκει να εμβαθύνει και να διευρύνει τη βασική γνώση, περιλαμβάνοντας μεγαλύτερο γνωστικό πεδίο σε κάθε θέμα. Στη διάρκεια της γυμνασιακής τους εκπαίδευσης οι έφηβοι διαισθάνονται ποιο πεδίο γνώσης αγαπούν και αντιλαμβάνονται βαθμιαία ποιο ταιριάζει στις δυνατότητές τους. Τότε παίρνουν και την πρώτη μεγάλη απόφαση ζωής: τις ικανότητες και τις γνώσεις με τις οποίες επιθυμούν να ενταχθούν στην παραγωγική και κοινωνική ζωή.

Κατόπιν, στην Ανώτερη βαθμίδα Εκπαίδευσης έρχεται η εξειδίκευση και η επιστημοσύνη. Εδώ δεν μεταδίδεται μόνο η υφιστάμενη γνώση αλλά παράγεται και νέα, μέσα από την επιστημονική έρευνα. Από αυτήν τη βαθμίδα προκύπτουν οι επιστήμονες που θα επεκτείνουν τα όρια της θεωρητικής και της πρακτικής έρευνας και θα δημιουργήσουν ακόμα και νέα γνωστικά πεδία.

Η κατάρτιση πολιτών με εξειδικευμένη γνώση στην εφαρμοσμένη επιστήμη και στην τεχνολογία, η διδασκαλία των μηχανισμών οργάνωσης της εργασίας και της οικονομίας, η εμφύσηση καινοτόμου και δημιουργικού πνεύματος, αλλά και η γενικότερη συγκρότηση πολιτών με ευρύτητα σκέψης και ποιότητα ατομικού και κοινωνικού ήθους, όλα μαζί αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για την κοινωνική και οικονομική πρόοδο και τη δημιουργία του «ανθρώπινου κεφαλαίου» ενός έθνους. Οι σημερινοί κοινωνικοί επιστήμονες και οι οικονομολόγοι συγκρίνουν τα κράτη μεταξύ τους με αυτούς τους δείκτες άυλου κεφαλαίου. Η δύναμη των όπλων είναι, αντίθετα, ένας σκληρός και βραχυπρόθεσμος μόνο μηχανισμός προβολής ισχύος. Σε βάθος γενεών η μόνη κλίμακα που οδηγεί στην πρόοδο είναι η παιδεία.

Όλα τα κράτη αντιλαμβάνονται τη θεμελιώδη σημασία της Ανώτατης Εκπαίδευσης για την επίτευξη της οικονομικής τους αυτάρκειας και της πολιτικής τους ανεξαρτησίας. Γνωρίζουν την οικονομική, πολιτική και πολιτισμική επιρροή των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων⁴⁰, αφού σε αυτά ολοκληρώνεται μορφωτικά και συνειδητοποιείται ο εξειδικευμένος επαγγελματίας, ο αυριανός πολιτικός, ο διανοητής.

40 Ο διεθνής όρος είναι «μαλακή ισχύς» (soft power).

Οι διοικητικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό και στην οικονομία απαιτούν άλλωστε αναβαθμισμένες ικανότητες και εξειδίκευση που μόνο η Ανώτατη Εκπαίδευση μπορεί να δημιουργήσει. Κανένα κράτος δεν μπορεί να εισάγει επί μακρόν αλλοδαπούς για τις κρίσιμες θέσεις εργασίας και διοίκησης, συνειπώς ακόμα και τα πιο φτωχά κράτη προσπαθούν να αποκτήσουν το δικό τους Πανεπιστήμιο, ένα ίδρυμα όπου θεραπεύονται όλες οι επιστήμες.

Η ίδια ανάγκη εμφανίστηκε και στη μικρή απελεύθερη Ελλάδα, ώστε με την «ενηλικίωσή» του, το νεοσύστατο και φτωχότατο σε υλικούς πόρους Ελλαδικό Κράτος να απεξαρτηθεί από την πολιτική κηδεμονία των Βαυαρών όσο και από την οικονομική και πολιτική του υπαγωγή στις διαθέσεις και στην προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ο Καποδίστριας ασχολήθηκε με τη θεμελίωση της Εκπαίδευσης αμέσως μετά την κάθοδό του στην απελεύθερη Ελλάδα, πρώτα όμως με τη Βασική και τη Μέση. Δεν προχώρησε στην άμεση σύσταση Ανώτατου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος γιατί πίστευε ότι μόνο μετά τους πρώτους καρπούς των κατώτερων βαθμίδων θα μπορούσε να ιδρύσει Πανεπιστήμιο. Πού να βρει πρόθυμους καθηγητές; Ακόμα δυσκολότερα –όπως θα δούμε παρακάτω– πού να βρει φοιτητές; Τον κατηγόρησαν γι' αυτή του την διστακτικότητα, η οποία όμως ήταν σύμφωνη με τον μεθοδικό και συγκρατημένο χαρακτήρα του.

Οι Βαυαροί που τον διαδέχθηκαν στον σχεδιασμό της κρατικής παιδείας δεν είχαν τέτοια διλήμματα. Σε οποιαδήποτε περίπτωση άλλωστε, αυτοί μεταφύτευαν μηχανικά τους δικούς τους θεσμούς στο νέο Κράτος, άλλοτε πρόωρα άλλοτε πάρωρα.

Ας αναγνωρίσουμε πάντως ότι δεν αντιτάχθηκαν στην ίδρυση Πανεπιστημίου καθώς το είδαν –ορθά– ως ένα ίδρυμα που θα συνδέει πνευματικά – και πολιτικά– τη Βαυαρία με το νεοσύστατο Κράτος. Στον δημόσιο έρανο που διεξήχθη σε όλη την επικράτεια για την ανέγερση των Προπυλαίων –τα οικονομικά του κράτους δεν αρκούσαν– συνεισέφεραν γενναία τόσο ο Όθων όσο και ο πατέρας του και ένθερμος φιλέλληνας, Λουδοβίκος Α΄ της Βαυαρίας.

Το πρώτο κτίριο στην Πλάκα

Το «Οθώνειο Πανεπιστήμιο», όπως ονομάστηκε κατά τη Γερμανική παράδοση, ιδρύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 14 Απριλίου του 1837 και εγκαινιάστηκε στις 3 Μαΐου του ίδιου χρόνου. Στεγάστηκε αρχικά στην κατοικία του αρχιτέκτονα Σταμάτη Κλεάνθη στη βορειοανατολική πλευρά της Ακρόπολης (σήμερα είναι μουσείο για την ιστορία του Πανεπιστημίου).

Το 1841 μεταστεγάστηκε στο Κεντρικό Κτίριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, σχεδιασμένο από τον Δανό Χ. Κ. Χάνσεν και διακοσμημένο από τον ζωγράφο Καρλ Ραλ (K. Rahl)⁴¹, με τη χορηγία του εν Βιέννη μεγιστάνα και Εθνικού Ευεργέτη Σίμωνα Σίμου, καταγόμενου από τη Μοσχόπολη της Β. Ηπείρου.

⁴¹ Είναι το ένα από τα τρία κτίρια της περίφημης «αρχιτεκτονικής τριλογίας της Αθήνας», μαζί με την Εθνική Βιβλιοθήκη και την Ακαδημία Αθηνών.

Ήταν το πρώτο Πανεπιστημιακό Ίδρυμα, όχι μόνο του Ελληνικού Κράτους αλλά και όλης της Ανατολικής Μεσογείου!⁴²

Αποτελούνταν από τέσσερις σχολές: των Γενικών Επιστημών (Φιλοσοφίας, Φιλολογίας, Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών), της Θεολογίας, της Ιατρικής και των Νομικών και Πολιτικών Επιστημών. Ξεκίνησε με πρώτο Πρύτανη τον Κωνσταντίνο Σχινά, μαζί με 33 Τακτικούς και Έκτακτους Καθηγητές και 52 φοιτητές. Μόνο οι 18 παρακολουθούσαν τα μαθήματα και από αυτούς ελάχιστοι έλαβαν πτυχίο. Υπήρχαν ακόμα 75 μη εγγεγραμμένοι ακροατές (οι περισσότεροι φουστανελοφόροι αγωνιστές του '21, άλλοι ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ κάποιοι ήταν ακόμη μαθητές του Γυμνασίου).

Αν και η αρχή ήταν δύσκολη έως απογοητευτική, σιγά σιγά με την προσπάθεια των ανθρώπων του, καθηγητών, διοικητικών και φοιτητών, το Πανεπιστήμιο Αθηνών ρίζωσε, μεγάλωσε και καρποφόρησε. Στην πρώτη του περίοδο και μέχρι το γύρισμα του 20^{ου} αιώνα, το μοναδικό ακόμη τότε Πανεπιστήμιο της χώρας ευτύχησε να έχει τη σταθερή πολιτική στήριξη της Πολιτείας, η οποία σε μεγάλο βαθμό διαφύλαξε την αυτόνομη διοίκησή του, δεν επέβαλε παραταξιακούς διαχωρισμούς στη λειτουργία του, δεν προσπάθησε να επηρεάσει το γνωστικό αντικείμενο και τη μέθοδο εκπαίδευσης, ούτε και να επιβάλλει ιδεολογίες ή τα παραταξιακά συμφέροντα της εκάστοτε κυβέρνησης. Οι καθηγητές απολάμβαναν σχεδόν καθολικού κύρους, τόσο από την κοινωνία όσο και από τους πολιτικούς. Αποτελούσαν ένα είδος δακτυλοδεικτούμενης μορφωμένης και σεβαστής ελίτ, η οποία αφέθηκε από την Πολιτεία –ως όφειλε– στη θεραπεία της Επιστήμης.

Το Πανεπιστήμιο –και σύντομα το Πολυτεχνείο⁴³– λειτούργησαν ως σταθερός πόλος έλξης των ευεργεσιών του Ελληνισμού της Διασποράς (εκεί άλλωστε βρίσκονταν οι πιο πλούσιοι Έλληνες). Οι περισσότεροι από τους Εθνικούς Ευεργέτες όφειλαν την οικονομική και κοινωνική τους επιτυχία όχι στην ανώτερη και στην εξειδικευμένη επιστημονική εκπαίδευση, αλλά στην εργατικότητα και το ήθος που ενστάλαξαν μέσα τους στον μακρινό και φτωχό τόπο καταγωγής τους –με πενιχρά συνήθως μέσα– η Βασική και η Μέση Εκπαίδευση. Μέχρι εκεί άλλωστε πρόλαβαν να φτάσουν οι περισσότεροι απόδημοι πριν ξενιτευτούν.

Κάθε άνθρωπος που μόχθησε πολύ για να πετύχει την κοινωνική και οικονομική του πρόοδο αντιλαμβάνεται το πλεονέκτημα που προσφέρει η παιδεία. Γι' αυτό οι Εθνικοί Ευεργέτες θέλησαν να βοηθήσουν τη νέα ελληνική γενιά ώστε να παλέψει αυτή με καλύτερους όρους για την ατομική και την εθνική της πρόοδο από ό,τι οι ίδιοι. Πολλοί βοήθησαν τη Βασική και τη Μέση Παιδεία στις τοπικές τους πατρίδες, χτίζοντας σχολεία και χορηγώντας υποτροφίες. Άλ-

42 Από αυτή την πρωτιά αντιλαμβάνεται κανείς την υστέρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε καλλιέργεια του ανθρώπινου κεφαλαίου και την αποτελμάτωση της σε ανατολικού τύπου απολυταρχία.

43 Συστάθηκε το 1836, αρχικά ως «Βασιλικό Σχολείο των Τεχνών», διαμορφώθηκε ως «Ίδρυμα των Βιομηχανικών και Καλών Τεχνών» με το Σύνταγμα του 1844 και ως «Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα» το 1887.

λοι κατεύθυναν τις ευεργεσίες τους στα Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της νέας πρωτεύουσας, πρώτιστα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Πολυτεχνείο.

Με αυτές τις προϋποθέσεις υλικής και ηθικής στήριξης, το «Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών» (ΕΚΠΑ) έφτασε να είναι σήμερα ένα γιγάντιο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα με οκτώ Σχολές και 43 Ακαδημαϊκά Τμήματα, περίπου 40 χιλιάδες φοιτητές, 8.800 υποψήφιους διδάκτορες, 14.200 μεταπτυχιακούς φοιτητές, 2.100 διδάσκοντες και ερευνητές και 1.000 περίπου διοικητικούς υπαλλήλους. Το 2018 βρισκόταν κάπου μεταξύ των θέσεων 501-600 παγκόσμια κατάταξη «*The Times Higher Education*» (THE).

Κομβική στιγμή στην ιστορία ελληνικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης είναι και η δημιουργία το 1925 του «Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» (ΑΠΘ), ως δεύτερου ελληνικού Πανεπιστημίου. Η ίδρυσή του έχει συνδεθεί με την προσπάθεια μορφωτικής και οικονομικής αναβάθμισης της Νέας Ελλάδας, των περιοχών δηλαδή που απελευθερώθηκαν με τους Βαλκανικούς Πολέμους και οι οποίες μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών δέχθηκαν στα εδάφη τους το μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα.

Το «Αριστοτέλειο» συνδέθηκε στο ξεκίνημά του με καθηγητές και διοικητικούς οι οποίοι είχαν προοδευτικότερη κατεύθυνση ως προς το γνωστικό αντικείμενο, τη διδακτική μέθοδο και την αυτονομία της διοίκησής του, σε αντίστιξη με το τότε –κατεστημένο– αθηναϊκό πανεπιστημιακό περιβάλλον. Σήμερα το «Αριστοτέλειο» είναι συγκρίσιμο σε μέγεθος προσωπικού, φοιτητών και ποιότητα εκπαίδευσης με το ΕΚΠΑ.

Ο πολλαπλασιασμός όμως σήμερα των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων περισσότερο ακολουθεί παρά καθορίζει την κοινωνικοπολιτική και ιδεολογική πορεία του Κράτους. Η ίδρυση Πανεπιστημίων, Σχολών και Τμημάτων σε διάφορες πόλεις απαντά όχι μόνο στη ζήτηση για περισσότερη γνώση μέσα στον σύγχρονο και συνεχώς απαιτητικότερο κόσμο, αλλά εξυπηρετεί ταυτόχρονα και άλλους πολιτικούς, διοικητικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς σκοπούς –ίσως μάλιστα κυρίως αυτούς.

Η μέθοδος παραγωγής και εκμετάλλευσης της εξειδικευμένης επιστημονικής γνώσης είναι για κάθε κοινωνία μια σύνθετη διαδικασία στοχοθεσίας και καθορισμού προτεραιοτήτων, όπως και υπολογισμού και διαχείρισης του σχετικού κόστους σε υλικούς και ανθρώπινους πόρους. Η σημερινή εικόνα της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης φαντάζει δυστυχώς πληθωρική και υπέρβαρη. Δεν είναι σίγουρα αντίστοιχη με τις οικονομικές δυνάμεις και τις μορφωτικές ανάγκες του Έθνους, αντανακλώντας τις γενικότερες πολιτικές και οικονομικές κατευθύνσεις της ελληνικής κοινωνίας από τη Μεταπολίτευση και ένθεν. Χρειάζεται συνεπώς απαραίτητα και άμεσα, ολικός επαναπροσδιορισμός της εκπαιδευτικής στόχευσης, της χωροταξίας, του μεγέθους και των όρων αυτοδιοίκησης των ιδρυμάτων, ακριβώς γιατί η ικανή και ανταγωνιστική Ανώτατη Εκπαίδευση είναι κρίσιμος όρος για τη μακροπρόθεσμη πρόοδο και για την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Παρά τη λοξοδρόμηση των τελευταίων δεκαετιών, οι Έλληνες πρέπει να είμαστε υπερήφανοι επειδή η Ελλάδα ευτύχησε να αποκτήσει Ανώτατη Παι-

δεία σχεδόν αμέσως μετά την απελευθέρωσή της. Τα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα που από τότε φωτίζουν το πνεύμα και διευρύνουν τον νου των Ελλήνων είναι μέγιστα επιτεύγματα του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους και αποτέλεσαν τα πιο σημαντικά θεμέλια της προόδου του.

ΥΓ.: Ας αναφέρουμε ως επίλογο το πώς απέκτησε το σημερινό του όνομα το ΕΚΠΑ, το οποίο από «Οθώνειο» αρχικά, το 1862 μετονομάστηκε σε «Εθνικό Πανεπιστήμιο».

Λειτουργησε πάλι εδώ ο πλούτος και το δοτικό πνεύμα ενός ξενιτεμένου Έλληνα από τη μεγάλη σειρά των Ηπειρωτών Ευεργετών. Ο δωρητής Ιωάννης Δομπόλης (1769-1850) ήταν πλούσιος έμπορος γεννημένος στη Ρωσία, όπου συνέχιζε να ζει και να δραστηριοποιείται επιχειρηματικά πριν την Επανάσταση. Υπήρξε στενός φίλος του Καποδίστρια και διετέλεσε ταμίας της «Φιλομούσου Εταιρείας» της Βιέννης. Κατέβηκε μαζί με τον Κυβερνήτη το 1828 στην Ελλάδα, αναλαμβάνοντας την άμισθη θέση του «Ταμία της Ελλάδας». Για λόγους υγείας όμως –ή ως πρόφαση, ώστε να αποφύγει να βλέπει μπροστά του τον πολιτικό αλληλοσπαραγμό;– γύρισε στη Ρωσία το 1829 όπου και παρέμεινε ως τον θάνατό του.

Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση Έλληνα της Διασποράς ο οποίος, αν και απολάμβανε πλούτο και κοινωνική καταξίωση στον ξένο τόπο όπου γεννήθηκε και επιχειρούσε, έμεινε εντούτοις ακέραιος Έλληνας στην ψυχή. Έζησε όλη του τη ζωή με την Ελλάδα στο μυαλό. Όταν πέθανε διέθεσε όλη του την περιουσία στο Ελληνικό Δημόσιο, ώστε να ιδρυθεί μετά από 50 χρόνια Πανεπιστήμιο στην πρωτεύουσα της Ελλάδας. Πίστευε ακράδαντα ότι αυτή θα ήταν η Κωνσταντινούπολη και το δήλωσε ρητά στη διαθήκη του. Ο Δομπόλης έβαλε επίσης όρο πως το νέο ίδρυμα θα ονομαζόταν Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο προς τιμήν του φίλου του Πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδος.

Επειδή η διαθήκη ανέφερε την Κωνσταντινούπολη ως έδρα του Πανεπιστημίου, η απόδοση της περιουσίας του στο Ελληνικό Κράτος καθυστέρησε για σχεδόν 60 χρόνια μετά τον θάνατό του. Το 1911, και παρά το ότι το όνειρο του Δομπόλη δεν είχε ακόμη εκπληρωθεί, πάρθηκε η απόφαση να διχοτομηθεί το Εθνικό Πανεπιστήμιο σε δύο –τύποις– ανεξάρτητες νομικά οντότητες: στο «Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον», στο οποίο θα ανήκαν οι Θεωρητικές Σχολές και στο «Εθνικόν Πανεπιστήμιον», στο οποίο θα ανήκαν οι Θετικές Σχολές. Τα δύο νομικά πρόσωπα συγχωνεύθηκαν αργότερα με τον Οργανισμό του 1932 και το ενιαίο πλέον ίδρυμα μετονομάστηκε σε «Αθήνησι Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον», επίσημη ονομασία που διατηρεί έως σήμερα.⁴⁴

44 Από την περιουσία του Δομπόλη, μόνο η πρώτη δόση ποσού 7.700.000 δραχμών αποδόθηκε από τη Ρωσική Κυβέρνηση. Τα ποσά που δεν παραδόθηκαν μέχρι το 1918 εξανεμίστηκαν λόγω του πληθωρισμού του ρωσικού νομίσματος ως συνέπεια της Οκτωβριανής Επανάστασης.

B.1.3. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ (Άμφισσα 1880 – Αθήνα 1956)

Ο Αλέξανδρος Δελμούζος γεννήθηκε στην Άμφισσα και εκεί ολοκλήρωσε την εγκύκλια μόρφωσή του⁴⁵. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1897-1903), όπου ήλθε σε επαφή με το κίνημα του δημοτικισμού. Μετά το 1905 συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία (Λειψία και Ιένα).

Γυρίζοντας στην Αθήνα το 1907 αρθρογράφησε στην εφημερίδα «Ακρόπολις» και το 1908 ανέλαβε τη διεύθυνση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου του Βόλου. Εκεί για δύο χρόνια πρωτοπόρησε στην εφαρμογή της δημοτικής αλλά και των νέων παιδαγωγικών μεθόδων σύμφωνα με τις νέες ευρωπαϊκές παιδαγωγικές θεωρίες. Η εκπαιδευτική τομή δεν ήταν μόνο στη γλωσσική επιλογή αλλά και στη μεταστροφή από «το ραγιαδισμό και τις ασυναρτησίες των παπαγάλων», προς την καλλιέργεια της παρατήρησης και της κρίσης, προς την έκφραση λόγου με ζωντάνια και ακρίβεια. Η δημοτική γλώσσα όχι μόνο μπορούσε αλλά και έπρεπε να είναι το κατάλληλο όργανο γι' αυτόν τον σκοπό.

Το «Αλφαβητάρι»,
εξώφυλλο

Γλώσσα και ιδεολογία είναι αλληλένδετες και η μία διαμορφώνει την άλλη. Η ριζοσπαστική υιοθέτηση της δημοτικής στη διδασκαλία της Μέσης Εκπαίδευσης –ιδίως εκείνα τα χρόνια– είχε έντονο κοινωνικοπολιτικό πρόσημο. Δημιουργήθηκαν έντονες αντιδράσεις, οι οποίες σχετίζονταν και με τη σύνδεση του Δελμούζου με το Εργατικό Κέντρο Βόλου. Ο καθηγητής κατηγορήθηκε σαν άθεος, διαφθορέας της γλώσσας και της ηθικής. Το 1911 έγιναν συλλαλητήρια εναντίον του. Το Παρθεναγωγείο έκλεισε και ο Δελμούζος σύρθηκε σε δίκη στην οποία αθωώθηκε μόνο το 1914. Τα γεγονότα της δίκης έμειναν στην ιστορία ως τα «Αθείκά του Βόλου».

Το 1910, από κοινού με τους Δημήτρη Γληνό και Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ο Δελμούζος πρωτοστάτησε στην ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου», σωματείου που αποσκοπούσε στην προώθηση του δημοτικισμού. Οι τρεις άντρες συνεργάστηκαν για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση από θέσεις ευθύνης που ανέλαβαν στο Υπουργείο Παιδείας της Επαναστατικής Κυβέρνησης Βενιζέλου. Την περίοδο 1917-1920 ο Δελμούζος ολοκλήρωσε το γραμμένο στη δημοτική

45 Το «Γιάγτζιο-Δελμούζιο» Γυμνάσιο της Άμφισσας δεν πήρε την επωνυμία του από τον Αλέξανδρο Δελμούζο, αλλά από τον συγγενή του και ευεργέτη της πόλης Γιαννακό Δελμούζο. Αυτός άφησε το 1928 στη διαθήκη του 1.000.000 δραχμές –μεγάλο ποσό τότε– για την ανέγερση Δημοτικού Σχολείου στην Άμφισσα. Η συγχώνευση του κληροδοτήματος Δελμούζου με το Γιάγτζιο Κληροδότημα, οδήγησε αργότερα στην κατασκευή του σύγχρονου Γυμνασίου της Άμφισσας. Ο Γιαννακός Δελμούζος ήταν λάτρης της κλασικής μουσικής και σε ξεχωριστό ευεργέτημα κατέθεσε σε λογαριασμό της Εθνικής Τράπεζας το σεβαστό ποσό των 500.000 δραχμών για τον Μουσικό Σύλλογο Άμφισσας, ώστε από τους τόκους να πληρώνονται ο μαέστρος και οι μουσικοί της Φιλαρμονικής της Άμφισσας, η οποία είχε ιδρυθεί από τον Μουσικό Σύλλογο.

«Αλφαθητάρι με τον Ήλιο» (σε συνεργασία με τους Π. Νιρβάνα, Δ. Ανδρεάδη, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδη και τον ζωγράφο Κ. Μαλέα). Ένα αναγνωστικό με καινοφανή χαρακτηριστικά και καινοτόμα διδακτική μεθοδολογία (ήδη από το εξώφυλλο του δηλώνεται ο χαρούμενος, ανάλαφρος και αισιόδοξος τόνος του, ο οποίος ακολουθείται και στη γραφή).

Ο Δελμούζος συμμετείχε από κοινού με τον Ζαχαρία Παπαντωνίου και στη σύνταξη του Αναγνωστικού της Γ΄ Τάξης του Δημοτικού «*Τα Ψηλά Βουνά*», ένα βιβλίο θρυλικό για τη θεματολογία, την ομορφιά των εικόνων της φύσης που περιγράφει και για το ήθος που αποπνέει.

Και τα δύο παραπάνω βιβλία αποσύρθηκαν από την επίσημη Βασική Εκπαίδευση μετά την ήττα του Βενιζέλου το 1920 και ο Δελμούζος έφυγε ξανά για τη Γερμανία. Εκεί επανασυνδέθηκε με την πρωτοπορία της παιδαγωγικής θεωρίας (το εκπαιδευτικό κίνημα του «*Σχολείου Εργασίας*»). Επέστρεψε στην Αθήνα το 1923 και ανέλαβε από τον επόμενο χρόνο τη διεύθυνση του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Μαράσλειο Εκπαιδευτήριο, ενώ ο ομοϊδεάτης του Γληνός ήταν διευθυντής στη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία.

Ξανά εφαρμόστηκε η νέα παιδαγωγική μέθοδος, ξανά δημιουργήθηκε νέος κύκλος αντιδράσεων (γνωστών ως τα «*Μαρασλειακά*») και ξανά έγινε δίκη. Ο Δελμούζος απολύθηκε ξανά από τη θέση του, όπως και ο Γληνός. Μόνο μετά την πτώση της δικτατορίας Θ. Πάγκαλου το 1926 και μετά από πρωτοβουλία του Υπουργού Δικαιοσύνης Κ. Τριανταφυλλόπουλου, η περίπτωση του Δελμούζου επανεξετάστηκε και ο ίδιος αθωώθηκε και αποκαταστάθηκε ηθικά.

Το 1927 ο Δελμούζος διαφώνησε με τον συνιδρυτή του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Γληνό, σχετικά με τους σκοπούς του Σωματίου. Ενώ ο Γληνός κατεύθυνε τη δράση και την ιδεολογία του Ομίλου προς τις σοσιαλιστικές ιδέες, ο Δελμούζος υποστήριξε τον ουδέτερο, υπερταξικό, εθνικό χαρακτήρα του Σωματίου, το οποίο ακολούθως διασπάστηκε.

Το 1929 διορίστηκε Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, θέση που διατήρησε ως το 1937. Υπήρξαν αρκετές διακυμάνσεις στη σχέση του με το Υπουργείο Παιδείας, ανάλογα με την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική και ηγεσία. Ως φιλελεύθερο πνεύμα, ο Δελμούζος υποστήριξε ενεργά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929-1932, συγκρούστηκε με τον Υπουργό Παιδείας της κατοπινής Κυβέρνησης και το 1935 απολύθηκε –προσωρινά– από το Πανεπιστήμιο. Παραιτήθηκε οριστικά κάτω από την πίεση του καθεστώτος του Μεταξά. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε σχετικά αθόρυβα, ιδιωτεύοντας στην Αθήνα.

Ήταν άνθρωπος ενθουσιώδης αλλά και μετριοπαθής· ήταν μεταρρυθμιστής, όχι όμως επαναστάτης. Πίστευε στον ανθρωπισμό ως αξία πέρα και πάνω από την κοινωνική και πολιτική ιδεολογία. Στόχευε στην εξύψωση του ατόμου και του Έθνους μέσα από ένα Σχολείο που θα μπορούσε να μορφώσει τον μαθητή με την εφαρμογή ενός παιδαγωγικού συστήματος βιωματικού και με τη χρήση ενός γνήσια φυσικού –αντί ενός τεχνητού– εκφραστικού οργάνου.

Φαίνεται παράδοξο να μιλάμε για καθιέρωση της δημοτικής ως «επίσημης γλώσσας» του Κράτους, λες και η Ελλάδα ήταν δίγλωσση, λες και μιλιόταν

μαζί και κάποια άλλη ξένη γλώσσα. Η γλώσσα που μιλούσαν οι περισσότεροι Έλληνες στην καθημερινή ζωή δε χρειαζόταν φυσικά νομιμοποίηση. Το παράδοξο είναι ότι τόσα χρόνια μετά την Επανάσταση μια τεχνητή αρχαϊζουσα γλώσσα είχε πάρει με επίσημο τρόπο τη φυσική θέση της καθομιλουμένης δημοτικής στα κρατικά έγγραφα.

Η τεχνητή γλώσσα είχε βέβαια αριστοκρατικές αρετές, καθώς ήταν εκλεπτυσμένη, κομψή και πνευματώδης. Ήταν ιδιαίτερα παραγωγική και γι' αυτό λεξιλογικά πλούσια και ακριβόλογη. Παρ' όλα αυτά, εφόσον δεν πήγαζε από την παράδοση και την καθημερινή επικοινωνία, απαιτούσε μακροχρόνια και επίπονη εκμάθηση. Εξαιτίας της ανάγκης εκμάθησης, η κατάκτησή της διαφοροποιούσε μορφωτικά και κοινωνικά τον χρήστη, ο οποίος χαρακτηριζόταν πλέον ως «λόγιος». Σε μια κοινωνία που η πρόσβαση στην παιδεία ήταν ακόμη εξαιρετικά περιορισμένη⁴⁶, αυτό δημιουργούσε μια τομή στο κοινωνικό σώμα, με συνέπεια τη δημιουργία μιας άρχουσας γλωσσικής μειοψηφίας με σαφή πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά επακόλουθα.

Αυτή τη γλωσσική στρέβλωση η οποία ανήγειρε επικοινωνιακούς και κοινωνικούς φραγμούς κατέργησε το 1976 ο Νόμος 309/30.04.1976 «Περί Οργάνωσης και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» του Υπουργού Παιδείας Γεωργίου Ράλλη. Με τον Νόμο αυτόν νομοθετήθηκε οριστικά και αμετάκλητα η χρήση της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης του Ελληνικού Κράτους.

Η αποκατάσταση της γλωσσικής ομαλότητας και η κατάργηση των τεχνητών εμποδίων στην απόκτηση γνώσης και στην έκφραση του λόγου, ήταν ένα από τα μεγάλα επιτεύγματα της ελευθερίας των Ελλήνων. Η συμβολή του Δελμούζου σε αυτή την εξομάλυνση ήταν αποφασιστική και γι' αυτό κατατάσσεται στους μεγάλους παιδαγωγούς του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους.

⁴⁶ Σε μια όχι πολύ μακρινή εποχή, το ίδιο συνέβαινε και με την κατοχή ξένων γλωσσών, που τότε αποτελούσε προνόμιο και πλεονέκτημα των ολίγων. Καθώς η πρόσβαση για την εκμάθησή τους έγινε σταδιακά ευκολότερη και το κόστος χαμήλωσε (η διδασκαλία τους σήμερα προσφέρεται δωρεάν στην Ελληνική Δημόσια Εκπαίδευση και μάλιστα προβλέπεται πλέον να διδάσκονται δύο ξένες γλώσσες), η προηγούμενη διαφοροποίηση και η ανισότητα μεταξύ ξενόγλωσσων ή μη Ελλήνων αμβλύνθηκαν ταχύτατα.

B.1.4. ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ «Τα ψηλά βουνά»

Το εξώφυλλο

Ποιος δεν έχει διαβάσει τις εμπειρίες που έζησε η παρέα των 25 συμμαθητών της τελευταίας τάξης του Ελληνικού Σχολείου όταν πέρασαν ενάμιση μήνα καλοκαιρινών διακοπών στο βουνό Χλωμός της Ευρυτανίας⁴⁷; Ας πάρουμε λοιπόν μια εικόνα των παραθεριστών και της ζωής τους στο βουνό.

Τα παιδιά τα συνοδεύει ένας ενήλικας, αλλά ως βοηθός μόνο. Κατασκηνώνουν στο δάσος, το οποίο στα ελληνικά παραμύθια είναι ένα φιλικό και οικείο στοιχείο της ορεινής φύσης. Αντίθετα, στα παραμύθια της Ευρώπης το δάσος είναι σκοτεινό και άγριο, ένας τρομακτικός τόπος, άβατος για παιδιά και μεγάλους. Το ρουμελιώτικο δάσος

του Αναγνωστικού όμως είναι κοντά στο χωριό και έτσι τα παιδιά που το επισκέπτονται προσωρινά για τις διακοπές τους απογαλακτίζονται με ομαλό τρόπο από τη σιγουριά του χωριού. Διαβιούν σε μια απόσταση που επιτρέπει την αυτενέργεια, διατηρώντας όμως την αίσθηση της ασφάλειας. Δηλώνεται έτσι μέσα από το βιβλίο η εκπαιδευτική πρόταση για ισορροπημένη απόσταση τόσο μεταξύ των γονιών από τα παιδιά τους όσο και μεταξύ του σχολείου από τους μαθητές του.

Όλο το βουνό είναι ζωντανό, καθημερινά γεμάτο από ανθρώπους που βγάζουν το βιος τους από αυτό, συνεργατικά και με σεβασμό προς τη φύση: είναι οι τσοπάνηδες, οι υλοτόμοι, οι ξωμάχοι. Το δάσος κατοικείται όμως κυρίως από τους φυσικούς του ιδιοκτήτες, τα άγρια ζώα: την αλεπού, τον λύκο, το κουνάβι. Άνθρωποι και ζώα του δάσους ζούνε αναμεταξύ τους σε αναγκαίο αλλά ισορροπημένο ανταγωνισμό: τότε τα σκυλιά διώχνουν τον λύκο και την αλεπού, τότε ο λύκος καταφέρνει να ξεκόψει κανένα πρόβατο του τσοπάνη και τότε η αλεπού τρυπώνει στο κοτέτσι και θερίζει τις κότες. Πρόκειται για καθημερινές εμπειρίες των Ελλήνων της υπαίθρου, της πλειοψηφίας άλλοτε του ελληνικού πληθυσμού, οι οποίες είναι για τους περισσότερους σήμερα νοσταλγικές αναμνήσεις ή ακούσματα από διηγήσεις παλαιότερων γενεών.

Τα παιδιά διαχειρίζονται τα ίδια την καθημερινότητά τους, ξεπερνώντας με εφευρετικότητα και αποφασιστικότητα τις πρακτικές δυσκολίες που ανακύπτουν. Μαθαίνουν στην αυτάρκεια φτιάχνοντας το φαγητό τους, καθαρίζοντας και φροντίζοντας τα οικόσιτα. Οι μεγάλοι γύρω τα βοηθούν, αλλά διακριτικά και από απόσταση. Δεν εργάζονται για τα παιδιά και δεν τα κατευθύνουν σε δουλειές που αποφασίζουν οι ίδιοι. Τους μαθαίνουν όμως πώς να τα καταφέρνουν μόνο τους.

Οι μικροί παραθεριστές έχουν πολύ διαφορετικούς χαρακτήρες (μερικοί μάλιστα είναι ιδιαίτερα έντονοι): άλλος είναι πιο στοχαστικός, άλλος πιο θαρραλέος, άλλος πιο λαίμαργος· έχουν όμως όλα πνεύμα ομάδας και συνεργα-

⁴⁷ Πατρίδας του συγγραφέα του βιβλίου Ζαχαρία Παπαντωνίου.

σίας. Τη συνεργασία με τη φύση τη διδάσκονται στην πράξη επίσης από τους ανθρώπους του βουνού, αυτούς δηλαδή που ζουν με σεβασμό για όσα τους δίνει το βουνό, σε ένα ζωντανό μάθημα οικολογίας και φυσιολατρίας.

Βλέπουν μαζί και το τραχύ πρόσωπο του βουνού (όπως ακριβώς αναμένεται να συναντήσουν στη ζωή και τις εξωτερικές δυσκολίες, κοινωνικές και οικονομικές) αλλά και την φυσική του ομορφιά. Ζουν τα έντονα καιρικά φαινόμενα, μαθαίνουν να φυλάγονται από τη θύελλα, να θαυμάζουν τον νυκτερινό ουρανό και να χαίρονται τον ίσκιο του πεύκου.

Ιδιαίτερη φιγούρα είναι ο μικρός αγράμματος τσοπάνης, ο Λάμπρος, που τα παιδιά τον πρωτοσυναντούν όταν βόσκει το κοπάδι του. Καθώς δεν πήγε ποτέ του στο σχολείο, ο Λάμπρος είναι στην αρχή επιφυλακτικός με τους ξενόφερτους συνομήλικούς του και κοινωνικά άτολμος. Νιώθει μειονεκτικός που δεν μπορεί να επικοινωνήσει εύκολα μαζί τους και απαντά στις φιλικές τους ερωτήσεις κοφτά και μονολεκτικά («χα» για το ναι, «Ντς» για το όχι). Μέχρι που μαθαίνει τα πρώτα γράμματα –του τα μαθαίνουν οι νέοι του φίλοι– και έτσι ανοίγει ο νους του και λύνεται η γλώσσα του. Γίνεται γρήγορα ένα χαρούμενο και εκφραστικό παιδί που μπορεί να ονειρεύεται μια ζωή διαφορετική από την πατροπαράδοτη ασχολία της οικογένειάς του. Δίνεται έτσι ακόμα ένα μάθημα για την αρχική διστακτικότητα απέναντι στη μάθηση, καθώς και για τα κοινωνικά και πνευματικά χαρίσματα που προσφέρουν η γνώση και ο λόγος.

Το βουνό δεν είναι εντούτοις μια ειρηνική ουτοπία. Στον χώρο του εισέρχονται επίσης και παραβατικοί άνθρωποι, οι οποίοι αδιαφορούν για την οικολογία του βουνού. Είναι εγωιστές και ιδιοτελείς, ενώ μπορεί να γίνουν ακόμα και βίαιοι όταν παραβιάζουν τον νόμο. Παρουσιάζονται έτσι στα παιδιά και τα αρνητικά στοιχεία της κοινωνίας μας, όπως η αδιαφορία για το κοινό καλό και η εκμετάλλευση των εργατικών από τους οκνηρούς. Το βιβλίο δείχνει ότι η αδικία, η ιδιοτέλεια, ο εγωισμός, ο φόβος και όλα τα αρνητικά των ανθρώπων, συναντιόνται και αυτά μέσα στην κοινωνία. Έτσι τα παιδιά μαθαίνουν να προετοιμάζονται και να διακρίνουν πού οδηγεί η ανομία και η αδικία.

Το λογοτεχνικό ύφος και το ήθος του βιβλίου υποβάλει στον αναγνώστη μια ηρεμία, μέσα στην οποία μεταδίδεται η σοφία της ισορροπημένης σχέσης με την κοινωνία και τη φύση. Αυτή η διδακτική μέθοδος όμως ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με τον κυρίαρχο τότε στομφώδη, αξιωματικό και αυταρχικό –δασκαλιστικό– τρόπο που δεν κατεύθυνε αλλά αντίθετα επέβαλλε συμπεριφορές και ιδέες.

Η δε γλώσσα του βιβλίου ήταν επιλογή κάθετης ρήξης με την ως τότε καθιερωμένη διδασκαλία της καθαρεύουσας. Είναι όμως η δημοτική γλώσσα της αφήγησης, αυτή που χρησιμοποιούσαν τα παιδιά του σχολείου στην καθημερινή τους ζωή, αυτή η οποία περιγράφει με τόσο εύληπτο, απλό, αλλά ταυτόχρονα και τόσο πλούσιο και γοητευτικό τρόπο τα συναισθήματα των παιδιών, τις εικόνες της φύσης όπως και τις κοινωνικές εμπειρίες και τις περιπέτειες της ομάδας.

Μέχρι σήμερα, μικροί και μεγάλοι που διαβάζουν «Τα Ψηλά Βουνά» νιώθουν νοσταλγία για έναν κόσμο πιο απλό και φυσικό, πιο όμορφο και ισορρο-

πημένο. Ποια να ήταν άραγε η εντύπωση των πρώτων τυχερών παιδιών, όσων το πήραν στα χέρια τους όταν αυτό πρωτοδιδάχθηκε στο Δημοτικό του 1918;

Δύσκολα σήμερα καταλαβαίνουμε τη γλωσσική, εκπαιδευτική και ηθική στροφή που παρουσίαζε αυτό το βιβλίο σε εκείνα τα χρόνια. Αν και επαινέθηκε ενθουσιωδώς από τον Παλαμά και από τον Ξερόπουλο, κατηγορήθηκε ταυτόχρονα για «μαλλιαρισμό» και «μπολσεβικισμό» (!), για έλλειψη φιλοπατρίας και θρησκευτικότητας (παρότι στο βιβλίο τα παιδιά επισκέπτονται το γειτονικό τους μοναστήρι γεμάτα συγκίνηση και κατάνυξη)⁴⁸. Επικρίθηκε ακόμα και για απομείωση της σημασίας της οικογένειας. Λόγω αυτής της γενικευμένης αντίθεσης από το καθαρευουσιάνικο κατεστημένο, η χρήση του ως Αναγνωστικού του Δημοτικού καταργήθηκε αμέσως με την ήττα του Βενιζέλου το 1920.

Η ιστορία αυτού του βιβλίου, από τη δημιουργική του σύλληψη και την αρχική του επιτυχία μέχρι και την κατακραυγή που προκάλεσε, είναι χαρακτηριστικά των ιδεολογικών και κοινωνικών αντιθέσεων τις οποίες βίωσε ο τόπος στην αρχή του 20^{ου} αιώνα αλλά και αργότερα ακόμη. Η σημερινή ευρύτατη αποδοχή του –θεωρείται πλέον ένα κλασικό έργο μέσα στην απλότητά του– απεικονίζει επίσης και την τεράστια πρόοδο που έχει κάνει το Έθνος προς έναν πιο ανεκτικό και πιο ανοικτόμυαλο κόσμο. Έτσι «Τα ψηλά βουνά» πρέπει να θεωρείται ένα πραγματικό επίτευγμα της ελευθερίας των Ελλήνων του πνεύματος.

ΥΓ.: Στο βιβλίο έχει την τιμητική της και η φημισμένη πόλη των κουδουνιών, τα Σάλωνα. Μαζί με τα παιδιά είναι και ο Θύμιος ο κουδουνάς, ο «μουσικός του βουνού»! Όχι, δεν είναι ο ίδιος ο Θύμιος στο βουνό. Στα Σάλωνα βρίσκεται πάντα ο Θύμιος. Όμως εκεί πάνω στα ψηλά βουνά, αντί για αυτόν βρίσκονται τα κουδούνια του. Στολίζουν το κοπάδι και τραγουδούν τη μουσική του!

48 Πρωτοστάτης στην κριτική κατά του βιβλίου ήταν ο Καθηγητής Γεώργιος Χατζηδάκις, θεμελιωτής της Γλωσσολογίας στην Ελλάδα και από τα ιδρυτικά Μέλη της Ακαδημίας Αθηνών (αργότερα Πρόεδρος της). Είναι χαρακτηριστικό δείγμα των ακραίων αντιθέσεων γύρω από το γλωσσικό ζήτημα, το πώς ένας τέτοιος επιστημονικός ογκόλιθος αντιμετώπιζε με τέτοιο μένος τον δημοτικισμό.

B.1.5. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ (Πειραιάς 1900 – Αθήνα 1982)

Ο Παπανούτσος ήταν ο εμπνευστής της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1963-1965. Καταγόταν από την Αχαΐα, τελείωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στον Πειραιά και μετά φοίτησε στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Δίδαξε στο περίφημο Αβερύφειο Γυμνάσιο της Αλεξάνδρειας μεταξύ 1921-1923, όπου γνώρισε τον νέο κοσμοπολιτισμό της ιστορικής πόλης και της δραστήριας ελληνικής της κοινότητας.

Η πόλη του Αλεξάνδρου ήταν τότε ένα κόσμημα του Ελληνισμού. Έλληνες από την παλαιά Ελλάδα, τα νησιά, τη Μικρασία και από αλλού, εκμεταλλεόμενοι τις ευνοϊκές συνθήκες που είχαν δημιουργήσει οι Άγγλοι αποικιοκράτες αλλά και τον φυσικό πλούτο του τόπου, μέσα σε μια δυο γενιές είχαν δημιουργήσει μια πολυπληθή ακμάζουσα ελληνική κοινότητα. Η επιχειρηματική τους ευστροφία είχε μεταφραστεί σε πλούτο και κοινωνική δραστηριότητα και αποτελούσαν ένα πρωτοπόρο και ζωηρότατο κοινοτικό στοιχείο της πολυεθνικής πόλης. Έτσι ακριβώς άλλωστε, πολυσυλλεκτική, τη σχεδίασε στον νου του ο Μέγας Ιδρυτής της, ώστε να γίνει σύμβολο του κοσμοπολιτισμού.

Ο πλούτος και η αρχοντιά Αλεξανδρινών –όπως ο Αβέρωφ και ο Μπενάκης– ήταν σχεδόν μυθικός. Αλλά και οι όλοι οι Αλεξανδρινοί Έλληνες, λιγότερο ή περισσότερο πλούσιοι, διακρίνονταν από τους Ελλαδίτες για την αστική ευγένεια και για την κοινωνικότητά τους. Ξεχώριζαν από τους άλλους ξένους μετανάστες στην Αίγυπτο για την εργατικότητα και για την προσαρμοστικότητά τους στις συνθήκες του ξένου τόπου. Σέβονταν ντόπιους και αλλοδαπούς στον ίδιο χώρο, ως βασικό όρο της ειρηνικής συνύπαρξης με τους ξένους λαούς⁴⁹. Οι Αλεξανδρινοί Έλληνες στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα είχαν την αίσθηση της αυτοπεποίθησης – όχι την αλαζονεία των Άγγλων διοικητών– την οποία προσδίδει η επιτυχία που κερδήθηκε με κόπο και ευφύια μέσα στην πολύχρωμη διαφορετικότητα. Μόνο με τους Κωνσταντινουπολίτες και τους Σμυρνιούς της εποχής μπορεί να τους συγκρίνει κανείς.

Για τη γοητευτική Αλεξάνδρεια του καιρού του, την πολύγλωσση πόλη των επιχειρήσεων, της μόδας, της τέχνης και του πνεύματος, γράφει ο Παπανούτσος: *«Εκεί άνοιξαν το μάτια μου. Άνοιξαν οι ορίζοντές μου. Έφυγα από την μικρή, παλιά Ελλάδα και βρέθηκα σε μια Ελλάδα άλλη⁵⁰, μ' εκείνο τον Ελληνισμό που έχει ο Καβάφης στα ποιήματά του»*.

Αυτός ο ανθηρός παροικιακός Ελληνισμός –δείγμα γενικής οικονομικής άνεσης αλλά και ευρύτητας πνεύματος– χορήγησε στον Παπανούτσο μια υπο-

49 Σε μια επίσκεψη για δουλειά στο Κάιρο το 2009 με πλησίασε ένας ψηλός 40άρης Αιγύπτιος για να μου μιλήσει, όταν έμαθε ότι ήμουν Έλληνας. Μου είπε ότι στη γειτονιά του στην Αλεξάνδρεια ήταν κάποτε πολλοί Έλληνες. Έπαιζαν μαζί και ήταν φίλοι –θυμόταν και μερικές ελληνικές λέξεις. Στο τέλος της κουβέντας κατέληξε με νοσταλγία: ...«Good people». Ευχαριστούμε σήμερα εμείς αυτούς τους Αιγυπτίους Έλληνες που άφησαν τόσο καλές αναμνήσεις σε έναν λαό εξίσου υπερήφανο για την ιστορία του όσο και εμείς.

50 Παρατηρήστε ότι για Ελλάδα μιλά, όχι για ξένο τόπο!

τροφία για τη Γερμανία. Ο πλούσιος Αλεξανδρινός Χ. Νομικός είχε την αρχοντιά, αλλά και την ευαισθησία, να γίνει ο ευεργέτης ενός προικισμένου Έλληνα –πραγματική πνευματική υιοθεσία– για να τον βοηθήσει να εμβαθύνει στη Φιλοσοφία η οποία ήταν η μεγάλη αγάπη και το κύριο αντικείμενο σκέψης και του πνευματικού έργου του Παπανούτσου.

Μετά από δύο χρόνια λαμπρών σπουδών στη Γερμανία, ο Παπανούτσος γύρισε στην Αλεξάνδρεια και δίδαξε ξανά στο Αβερύφειο μέχρι το 1931, οπότε επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα, που πρέπει να του φάνηκε πλέον μικρή και φτωχή. Προσπερνώντας γρήγορα την περιγραφή της περιόδου της ζωής του μέχρι που ανέλαβε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας μεταξύ 1963-1964, ας αναφερθεί εδώ μόνο ότι σταδιοδρόμησε ως Διευθυντής σε εκπαιδευτικά ιδρύματα της Μέσης Εκπαίδευσης στην επαρχία και στην πρωτεύουσα⁵¹.

Η μεγάλη ώρα της δημιουργίας του δικού του πνευματικού, πολιτικού και κοινωνικού κληροδοτήματος ήλθε με την εκπόνηση του σχεδιασμού της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1963-1965 (σε συνεργασία με τον καθηγητή Ιωάννη Κακριδή), έργο που του ανατέθηκε από την κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου. Μερικές από τις κύριες κατευθύνσεις της Μεταρρύθμισης στο σκέλος της Μέσης Εκπαίδευσης ήταν:

- η ανάπτυξη της τεχνικής και της επαγγελματικής εκπαίδευσης,
- η καθιέρωση και της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση ως ισότιμης με την καθαρεύουσα,
- ο διαχωρισμός της Μέσης Εκπαίδευσης στις βαθμίδες Γυμνασίου και Λυκείου,
- η εννιάχρονη δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση (ένα ισχυρό αντιστάθμισμα που θέσπιζε η Πολιτεία απέναντι στην οικονομική ανάγκη, η οποία οδηγούσε τα αγόρια στην πρόωρη βιοπάλη και τα κορίτσια στην πρόωρη παντρεία),
- η κατάργηση του υποχρεωτικού μαθήματος των Λατινικών και η εισαγωγή νέων μαθημάτων, όπως τα Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος, η Φιλοσοφία, η Ψυχολογία, η Οικονομική Επιστήμη (διακρίνεται εδώ η προοδευτική και εκσυγχρονιστική κατεύθυνση),
- η σίτιση και η δωρεάν μεταφορά των μαθητών (αν και οι οικονομικές δυνατότητες της χώρας ήταν –και παραμένουν ακόμη– ανεπαρκείς για να εφαρμοστεί καθολικά ένα τέτοιο μέτρο).

51 Διδασκαλείο Μυτιλήνης (1931), Διευθυντής στην Παιδαγωγική Ακαδημία Αλεξανδρούπολης (1934-1936), Διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων (1937 -1938), Καθηγητής στη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία (1938-1939), Διευθυντής στην Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης (1939-1943), συν-Διευθυντής και μετά Διευθυντής στη Ράλλειο Παιδαγωγική Ακαδημία Πειραιά (1943-1944). Γενικός Διευθυντής (1944-1946) και αργότερα (1950 και 1963) Γενικός Γραμματέας στο Υπουργείο Παιδείας – Πρωθυπουργός ο Γ. Παπανδρέου. Το 1958 ίδρυσε, ως Αντιπρόεδρος του Αθηναϊκού Τεχνολογικού Ινστιτούτου, τις Τεχνικές Σχολές Δοξιάδη.

Με την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης από το 1965 και μετά οι μεταρρυθμίσεις ατόνησαν, μέχρι που η Απριλιανή Δικτατορία τις κατάργησε πλήρως. Με την έλευση της Μεταπολίτευσης, ο τότε Υπουργός Παιδείας Γ. Ράλλης κάλεσε ξανά τον Παπανούτσο για να εισηγηθεί νέες μεταρρυθμίσεις στην Παιδεία.

Με αυτόν τον τρόπο ο Παπανούτσος συνέβαλε ξανά και σε μεγάλο βαθμό ώστε να επανέλθουν τα μέτρα της προηγούμενης εκσυγχρονιστικής προσπάθειας, πολλά από τα οποία ισχύουν ακόμη.

Η περιπέτεια και οι παλινδρομήσεις της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης μάς δημιουργούν μια πικρία για την οξύτητα των πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων που ταλανίζουν τη σύγχρονη Ελλάδα.

Η Παιδεία είναι φυσικά ένα προνομιακό πεδίο εφαρμογής της πολιτικής και της ιδεολογίας των κυβερνήσεων. Λόγω της ιδιαίτερης σημασίας της, στον χώρο της Παιδείας ενδημεί μεταπολιτευτικά ένα εξαιρετικά τεταμένο κλίμα αντιπαραθέσεων, οδηγώντας σε ένα διαρκές «ράβε ξήλωνε», όπου η κάθε κυβέρνηση ακυρώνει και αντιστρέφει βασικά στοιχεία του έργου της προηγούμενης.

Τα παραδείγματα της ακύρωσης της Μεταρρύθμισης του Παπανούτσου και των νεωτερισμών του Α. Δελμούζου δείχνουν πόσο πολύτιμο χρόνο και ενέργεια σπαταλά το Έθνος όταν δεν υπάρχει ένα μακρόπνοο σχέδιο για μια Εθνική Παιδεία, ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που να εστιάζει στη δημιουργική σύνθεση και τη σύγκλιση ιδεών αντί της προσπάθειας επιβολής της εκάστοτε κυβερνητικής ιδεολογίας (ή ιδεοληψίας). Παρηγορούμαστε όμως με τη σκέψη ότι παρά ταπισωγυρίσματα τελικά το Έθνος –όπως και η ζωή– *«τραβάει την ανηφόρα»*.

B.2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ

B.2.1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ (Βερολίνο 1873 - Μόναχο 1950)

Η μεγάλη οικογένεια των Καραθεοδωρή κατάγεται από τη Βύσσα (Βοσνοχώρι) της Αδριανούπολης. Το οικογενειακό δέντρο ξεκινά με τον Θεωρή, μικρέμπορο της Αδριανούπολης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Μετά από γόνιμη διασταύρωση με άλλες διακεκριμένες οικογένειες, το δέντρο των Καραθεοδωρή έχει δώσει μέχρι σήμερα στο Έθνος πολλούς και πολύτιμους καρπούς: διπλωμάτες, γιατρούς, στρατιωτικούς, λογοτέχνες, νομικούς, πρωθυπουργούς. Ο

λαμπρότερος γόνος αυτού του πολύκλαδου δέντρου είναι μια μαθηματική μεγαλοφυΐα, ένας πολύγλωσσος διανοούμενος και ένας των μέγιστων Ελλήνων της σύγχρονης εποχής.

Ο Στέφανος Καραθεοδωρή, πατέρας του Κωνσταντίνου, ήταν κορυφαίος διπλωμάτης και πρεσβευτής του Σουλτάνου στις σημαντικότερες για την Οθωμανική Αυτοκρατορία πρωτεύουσες (Αγία Πετρούπολη, Βερολίνο, Βρυξέλλες). Αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση της διείσδυσης των μορφωμένων Ελλήνων στα ανώτατα αξιώματα της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ξεκινώντας από τη Βύσσα, οι γόνοι του άσημου Θεωρή έγιναν μέσα σε μια δυο γενιές προσωπικοί γιατροί των Σουλτάνων και διπλωμάτες της ανώτατης βαθμίδας.

Ακόμα εντυπωσιακότερο φαινόμενο όμως είναι η ισορροπία που διατηρούσαν ανάμεσα στην ελληνική τους ταυτότητα και στα επίσημα καθήκοντά τους ως αξιωματούχοι της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως θα δούμε, η θέση τους στην ανώτατη γραφειοκρατία της φθίνουσας –αλλά ακόμη τεράστιας– Αυτοκρατορίας, δεν αδυνάτισε καθόλου το έντονο αίσθημα ελληνικότητας που ένιωθαν. Ούτε και η επαφή τους με τον Δυτικό Πολιτισμό –ο οποίος αντιπροσώπευε την πιο προηγμένη, φιλελεύθερη και προοδευτική σκέψη στον κόσμο– τους δημιούργησε αίσθημα μειονεξίας ή μιμητισμού.

Ο Κωνσταντίνος μεγάλωσε σε μεγαλοαστικό και κοσμοπολίτικο περιβάλλον διανοουμένων, με ξεκάθαρες ευρωπαϊκές πνευματικές συντεταγμένες. Έχασε τη μητέρα του από έξι ετών και ανατράφηκε στις Βρυξέλλες με τις φροντίδες της γιαγιάς του. Από μικρός έδειξε την κλίση του στα μαθηματικά, κερδίζοντας όταν ήταν στο Γυμνάσιο δύο φορές συνεχόμενες το βραβείο του Βελγικού Μαθηματικού Διαγωνισμού. Φοίτησε κατόπιν στη Στρατιωτική Σχολή του Βελγίου και αποφοίτησε ως στρατιωτικός μηχανικός.

Πήγε ακολούθως στην Αίγυπτο το 1898 για να εργαστεί ως μηχανικός στη βρετανική εταιρεία που κατασκεύαζε –από τότε– το φράγμα του Ασουάν. Κατά τον χρόνο που η πλημμύρα του Νείλου διέκοπτε αναγκαστικά τις εργασίες, αυτός μελετούσε όσα βιβλία Ανώτερων Μαθηματικών βρίσκονταν διαθέσιμα κοντά του. Αντιλήφθηκε τελικά ότι ήταν φτιαγμένος για μαθηματικός παρά για μηχανικός.

Ήταν αρκετά μεγάλος –ήδη 27 ετών– όταν έφυγε αρχικά για το Βερολίνο και μετά για το Γκέτινγκεν, ώστε να σπουδάσει κοντά στους μεγαλύτερους μαθηματικούς της εποχής του.

Σε αυτό το τόσο απαιτητικό και αυστηρό επιστημονικό περιβάλλον, η διάνοιά του έλαμψε αμέσως. Παρουσίασε τη διατριβή του –υπό την καθοδήγηση του μεγάλου Μινκόφσκι– και κατόπιν έγινε Υφηγητής μέσα σε πέντε μόλις χρόνια, ο συντομότερος χρόνος που είχε ποτέ επιτευχθεί στη Γερμανία, η οποία τότε ήταν η Μέκκα της παγκόσμιας Επιστήμης. Κέρδισε τον σεβασμό των μεγάλων της Μαθηματικής Επιστήμης που δίδασκαν εκείνη την εποχή τόσο στο Γκέτινγκεν (του Κλάιν και του Χίλμπερτ), όσο και στο Βερολίνο (Φρομπένιους, Σβαρτς, Σμιτ). Αυτοί οι μαθηματικοί κολοσσοί τον παραδέχθηκαν ως ισότιμό τους, ένα σπάνιο φαινόμενο εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας, όπου ο τίτλος της αυθεντίας απονέμεται άτυπα μετά από αμέτρητο διανοητικό μόχθο και μετά από διαδοχικές –αλλά και επισφαλείς– νίκες στις αδιάκοπες ενδοπανεπιστημιακές επιστημονικές διαμάχες.

Ο Καραθεοδωρή όμως εντυπωσίαζε τους πάντες με την καινοτομία των ιδεών του, με τη γόνιμη εργασία του σε πολύ διαφορετικά μεταξύ τους μαθηματικά πεδία, καθώς και με την κομψότητα και την αψεγάδιαστη καθαρότητα των μαθηματικών του συλλογισμών. Ο ίδιος ο Αϊνστάιν ζήτησε τη βοήθειά του για τα προβλήματα της κίνησης του φωτός που τον απασχολούσαν κατά τη διατύπωση της Γενικής Θεωρίας της Σχετικότητας (1915) και πάντα ανέφερε το όνομά του με ξεχωριστό σεβασμό.

Ο Καραθεοδωρή διέπρεψε επίσης και στη Φυσική, όπου έδωσε μια νέα διατύπωση στο 2^ο Θερμοδυναμικό αξίωμα με έναν κομψό και «καθαρό» μαθηματικό φορμαλισμό. Πρόκειται για αυτό που σήμερα αναφέρεται ως «Αξίωμα Καραθεοδωρή» ή και «Διατύπωση Καραθεοδωρή», η οποία εντυπωσίασε τις αυθεντίες της εποχής για την πρωτοπόρο μαθηματική της προσέγγιση.

Διέθετε σπάνια και πολύπλευρη διάνοια· αρκούσε να τον διεγείρει μια συζήτηση με κάποιον από τους συναδέλφους του –όλοι τους γίγαντες της επιστήμης– σε κάποιον απογευματινό τους περίπατο, ώστε μετά από ένα ερέθισμα σκέψης να καταπιαστεί με ένα νέο πεδίο γνώσης, πάντα με δημιουργικό αποτέλεσμα. Όλοι οι συνάδελφοί του άλλωστε επεδίωκαν τη συναναστροφή μαζί του, διότι τους γοήτευε η αρχαιογνωσία του.

Στο επιστημονικό του έργο περνούσε με χαρακτηριστική άνεση από τα πιο αφηρημένα μαθηματικά στην εφαρμοσμένη γνώση. Οι εργασίες του ήταν πάντα βαθυστόχαστες, ακριβείς και συνάμα κομψά διατυπωμένες.

Η πολυγλωσσία ήταν χαρακτηριστικό όλης της οικογένειάς του και αυτός έφτασε σε τέτοια άριστη κατανόηση της γερμανικής γλώσσας, ώστε οι επιστημονικές του εργασίες θεωρούνται γλωσσικά κομψοτεχνήματα της Γερμανικής. Μιλούσε με άνεση επιπλέον γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά, τουρκικά, αρχαία ελληνικά και λατινικά. Ήταν επίσης ονομαστός για τις διαλεκτικές και ρητορικές του ικανότητες.

Αυτός ο μέγας επιστήμων και κοσμοπολίτης διανοητής δεν έπαψε να έχει την Ελλάδα στο κέντρο της ψυχής του. Αμέσως μόλις αναγορεύτηκε διδάκτορας

στο Γκέτινγκεν το 1904, αντί να ενταχθεί στον κύκλο των σοφών που ήδη τον προσκαλούσαν σε τιμητική θέση δίπλα τους, αυτός ζήτησε να έρθει να διδάξει στο Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα. Του απάντησαν όμως ότι μόνο ως δάσκαλος σε επαρχιακό σχολείο μπορούσε να διοριστεί.

Νωρίτερα, το 1895, όταν είχε επισκεφτεί τον θείο του Αλέξανδρο Καραθεοδωρή που ήταν τότε Γενικός Διοικητής της Κρήτης, γνωρίστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και έκτοτε οι δύο άνδρες συνδέθηκαν με στενή φιλία. Δέχθηκε έτσι αμέσως την πρόσκληση του Βενιζέλου το 1911 για να συμμετάσχει στην επιτροπή επιλογής καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Στον κολοφώνα της επιστημονικής του δόξας, το 1920, άφησε πίσω του την επίζηλη έδρα του Πανεπιστημίου του Βερολίνου (ως διάδοχος του μεγάλου μαθηματικού Σβάρτς) και δέχθηκε ξανά την πρόσκληση του Βενιζέλου να αναλάβει την ίδρυση του Ιόνιου Πανεπιστημίου Σμύρνης, το οποίο προοριζόταν να είναι φάρος παιδείας για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό αλλά και για όλη την Ανατολική Μεσόγειο.

Ο Καραθεοδωρή έζησε έτσι από κοντά, ως πρωταγωνιστής, τις δραματικές στιγμές του νεότερου Ελληνισμού όταν βρισκόταν πάνω στον υδροκρίτη της ιστορίας του: τόσο κοντά στην πραγμάτωση του ονείρου της ανασύστασης του παλαιού μεγαλείου και στην εκκίνηση ενός εξίσου λαμπρού μέλλοντος, και μαζί τόσο τραγικά κοντά –αλίμονο– στο οριστικό τέλος της παρουσίας του στη Μικρασία.

Ως εντολοδόχος του Βενιζέλου για την ίδρυση του Ιόνιου Πανεπιστημίου, με την χαρακτηριστική του μεθοδικότητα αλλά και με ενθουσιασμό για τον εθνικό σκοπό, ο Καραθεοδωρή περιόδευσε στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για να επιλέξει ο ίδιος και να αγοράσει προσωπικά τα επιστημονικά βιβλία και τον εργαστηριακό εξοπλισμό που θα στελνόταν στη Σμύρνη.

Οι τραγικές εξελίξεις δεν τον άφησαν να ολοκληρώσει τον σχεδιασμό του και το υπό ίδρυση Πανεπιστήμιο δεν πρόλαβε καν να δεχθεί φοιτητές. Μόλις που μπόρεσε ο Καραθεοδωρή να διασφαλίσει τη βιβλιοθήκη και τον εξοπλισμό που είχε αγοράσει. Κατάφερε να τα φυγαδεύσει με τα πλοία που αναχωρούσαν με τους πρόσφυγες, ώστε να μη χαθεί ό,τι του είχε εμπιστευθεί και χρηματοδοτήσει η Ελληνική Πολιτεία⁵². Επειδή ασχολήθηκε μέχρι τέλους με τη διάσωση του πανεπιστημιακού υλικού, ο ίδιος έφυγε μόλις από τους τελευταίους και μάλιστα με μυθιστορηματικό τρόπο: τον περιμάζεψε μέσα σε μια κωπήλατη βάρκα κάποιος δημοσιογράφος που έτυχε να τον γνωρίζει. Αγώνιστηκαν πολύ κωπηλατώντας οι δυο τους συνεχώς μέχρι να φτάσουν στο πολεμικό «*Νάξος*», που ήδη είχε αποπλεύσει, τελευταίο αυτό από όλα τα πλοία της σωτηρίας.

Παρά τη συντριβή του έργου του στη Σμύρνη, ο Καραθεοδωρή έμεινε στην Αθήνα για να διδάξει στο Πανεπιστήμιο και μετά στο Πολυτεχνείο μέχρι το 1924. Όμως η Ελλάδα της δυστυχίας που ακολούθησε την Καταστροφή, καθώς και η ενδημική μικροψυχία της ελληνικής πραγματικότητας, τον απογοήτευ-

⁵² Όλα αυτά τα βιβλία και ο εξοπλισμός έχουν διαφυλαχθεί και εκτίθενται σήμερα στο Μουσείο Φυσικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Αθήνας.

σαν. Η Γερμανία αντίθετα τον δέχθηκε πάλι πίσω με τιμές. Παρά τη μακρόχρονη απουσία του, τού πρότειναν αμέσως τη θέση του Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου την οποία και ανέλαβε.

Τόσο ολόψυχη ήταν η αφοσίωσή του στην Ελλάδα που παρά την προηγούμενη πικρία, ξαναήλθε στην Αθήνα όταν ο Βενιζέλος τον κάλεσε άλλη μια φορά το 1930, ώστε να συμβάλει στην αναδιοργάνωση του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και στην ενίσχυση του νεοσύστατου τότε Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το τελευταίο οφείλει πολλά στη συμβολή του, τόσο στη σύνταξη του κανονισμού οργάνωσης όσο και στην καθιέρωση του επιστημονικού του προσανατολισμού. Από τότε είναι που το «Αριστοτέλειο» θεωρείται όχι μόνο ένα άξιο ακαδημαϊκό αντίβαρο του «Καποδιστριακού», αλλά και ένα προοδευτικότερο Πανεπιστημιακό Ίδρυμα, πιο ανοικτό στην καινοτομία.

Ο Καραθεοδωρή έζησε κατόπιν στη Γερμανία μέχρι τον θάνατό του, συνεχίζοντας το δημιουργικό του επιστημονικό έργο και απολαμβάνοντας καθολική τιμή και σεβασμό από την επιστημονική κοινότητα της Γερμανίας.

Σε όποια γλώσσα και αν μιλούσε, ο πολύγλωσσος Καραθεοδωρή κυριεύε το ακροατήριό του με την εμβρίθεια των γνώσεων, την καθαρότητα του λόγου και την υψηλοφροσύνη των ιδεών του. Ήταν πρώτιστα μια ευφυΐα της γλώσσας και τα Μαθηματικά φαίνεται ότι ήταν μια ακόμα συμβολική γλώσσα μέσα από την οποία εκφραζόταν η υψηλή του διάνοια. Ήταν σαν ένας πολυτάλαντος μουσικός που περνά με την ίδια ευκολία από το πιάνο, στα έγχορδα και μετά στα πνευστά, παίζοντάς τα πάντα με την ίδια θαυμαστή δεξιοτεχνία και με την ίδια μουσική χάρη.

Το όνομα του Καραθεοδωρή επάξια βρίσκεται σε τιμητική θέση στον Όλυμπο της διεθνούς Επιστήμης, καθώς και στο πάνθεο των μεγάλων σύγχρονων Ελλήνων.

ΥΓ.: Τα παιδιά του πολύγλωσσου επιστήμονα, ο Στέφανος και η Δέσποινα μεγάλωσαν στη Γερμανία και πήγαν σε γερμανικό σχολείο. Σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση, έγιναν και αυτά πολύγλωσσα. Στο σπίτι των Καραθεοδωρή όμως η οικογένεια μιλούσε αυστηρά μία μόνο γλώσσα, τη γλώσσα των προγόνων, αυτή που μιλούσε μερικές γενιές πριν και ο γενάρχης τους στη Βύσσα της Αδριανούπολης.

B.2.2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ (Κύμη 1883 – Μαϊάμι 1962)

Ο Παπανικολάου έδειξε από παιδί ότι ήταν προικισμένος με ξεχωριστή ευφυΐα και φιλομάθεια. Όταν τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο στην Κύμη Ευβοίας όπου ζούσε η οικογένειά του, ο ιατρός και βουλευτής πατέρας του τον έστειλε να ολοκληρώσει τις εγκύκλιες σπουδές του στην Αθήνα. Σε ηλικία μόλις 15 ετών γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου πήρε το πτυχίο του σε ηλικία 21 ετών.

Στα φοιτητικά του χρόνια ασχολήθηκε εντατικά και με την εκμάθηση ξένων γλωσσών, τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και τη μουσική, μαθαίνοντας και βιολί, το οποίο έγινε η αγαπημένη του ψυχαγωγία. Από τα φοιτητικά του χρόνια τον επηρέασε βαθύτατα ο Νίτσε, κάνοντας έτσι το ασκητικό ιδεώδες του Υπερανθρώπου την κατευθυντήρια γραμμή στην ιδεολογία του Παπανικολάου και στις θεμελιώδεις επιλογές της ζωής του.

Τελειώνοντας τη στρατιωτική του θητεία επέστρεψε στην Κύμη, αρνούμενος την πρόταση του πατέρα του να γίνει στρατιωτικός ιατρός ή –έστω– να ασκήσει το ιατρικό επάγγελμα μαζί με τον πατέρα του στον γενέθλιο τόπο. Ήδη ένιωθε ότι μόνο η προσήλωση στην έρευνα και στην καθαρή σκέψη ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία του. Αντί να συμβιβαστεί με την πρακτική του ιατρικού επαγγέλματος στην επαρχία, προτιμούσε να περιπατεί ασταμάτητα στις εξοχές της Κύμης διαβάζοντας εντατικά Φιλοσοφία και Λογοτεχνία. Παράλληλα, ασκούσε το σώμα και το πνεύμα του επιμένοντας να καλλιεργεί ο ίδιος τα πατρικά κτήματα.

Για να δώσει διέξοδο στην ενεργητικότητα του γιου, ο οποίος καταφανώς ασφυκτιούσε μέσα στο επαρχιακό περιβάλλον, ο πατέρας του τον έστειλε το 1907 για μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία. Ο Παπανικολάου πήρε εκεί το διδακτορικό του δίπλωμα με την εργασία «*Περί των συνθηκών της διαφοροποιήσεως του φύλου των Δαφνιδών*». Η ποιότητα αυτής της εργασίας –αλλά και η τύχη συνάμα, όπως θα φανεί σε λίγο– έπαιξε αργότερα αποφασιστικό ρόλο στη ζωή του.

Σημειώνεται ότι στην απόφασή του να πάει στη Γερμανία επηρεάστηκε και από την προτροπή του στενού του φίλου, του Αμφισσέα Αλέξανδρου Δελμούζου, με τον οποίο αλληλογραφούσε τακτικά. Ο Παπανικολάου ήταν από τότε ένθερμος δημοτικιστής, κάτι το οποίο δήλωνε για τους αστικούς κύκλους εκείνης της εποχής έναν –σχεδόν– κοινωνικό επαναστάτη.

Όταν ξαναγύρισε από τη Γερμανία στην Κύμη ένιωσε πάλι, αλλά τώρα με ακόμα πιο δραματικό τρόπο, τη διάσταση μεταξύ των επιθυμιών του οικογενειακού του περιβάλλοντος για επαγγελματική και κοινωνική αποκατάσταση και της αποστολής την οποία ο ίδιος είχε προσδιορίσει για τον εαυτό του.

Βρισκόταν έτσι μετέωρος και ανικανοποίητος το καλοκαίρι, όταν έτυχε να γνωρίσει τη μέλλουσα σύζυγό του, την Μυκονιάτισσα Ανδρομάχη (Μάχη)

Μαυρογένους⁵³, η οικογένεια της οποίας παραθέριζε στην Κύμη. Η γυναίκα αυτή έγινε ακούραστη σύντροφος ζωής αλλά και αφοσιωμένος υπηρέτης της πολύ ιδιαίτερης ιδιοφυίας του Παπανικολάου.

Ο νεαρός γιατρός διέγινωσε αμέσως στη Μάχη αυτό που ζητούσε ως στήριξη στα φιλόδοξα του σχέδια: αντοχή, διακριτική παρουσία, ανιδιοτέλεια. Της έθεσε τρεις όρους πριν παντρευτούν: να μην κάνουν παιδιά –γιατί θα ήταν εμπόδιο στη δική του αφοσίωση στην έρευνα· να μην έχει καμία προσωπική απαίτηση· να τον ακολουθήσει σε περίπτωση που αναγκαζόταν να φύγει από την Ελλάδα.

Η Μάχη φαίνεται κερδήθηκε χωρίς μάχη και έτσι το ζεύγος παντρεύτηκε σχεδόν αμέσως, παρά την αντίθεση των γονιών του που επεδίωκαν έναν πιο συμβατικό γάμο, ίσως με μια ντόπια πολύφερνη νύφη. Ο Γεώργιος και η Μάχη όμως έζησαν έκτοτε με απόλυτη συζυγική αρμονία, με την αίσθηση ότι ο καθένας ήταν συμμετοχος σε μια ανώτερη κοινή ηθική προσπάθεια, η οποία πραγματώνεται μέσω της επιστημονικής εργασίας του ενός και με την ανιδιοτελή στήριξη του άλλου.

Η οροθεσία του Παπανικολάου προς τη σύζυγο, ακατάληπτη και κατακριτέα σήμερα, φανερώνει την αποφασιστικότητά του και την αίσθηση αποστολής που τον κατείχε. Δηλώνει όμως ταυτόχρονα και την εγωιστική του πεποίθηση ότι του οφείλονται όλα τα υλικά και ηθικά μέσα για την εκπλήρωση του έργου του. Για τον γάμο του ο ίδιος είπε: *«Εις τον γάμον δεν εξήτησα ούτε την ευτυχίαν, εις την οποίαν δεν πιστεύω, ούτε την απόλαυσιν, την οποία περιφρονώ, αλλά την ενδυνάμωσιν του εαυτού μου και την πλήρην συγκέντρωσιν, η οποία θα μου επιτρέψει να εργασθώ εντατικότερον και να φτάσω ασφαλέστερον εις το τέρμα των πόθων μου. Το ότι θα υποφέρω το ξεύρω, αλλά δεν με φοβίζει...»*.

Έφυγαν μαζί για την Αμερική το 1913, όπως τον συμβούλεψαν κάποιοι Ελληνοαμερικανοί εθελοντές ιατροί με τους οποίους συνυπηρέτησε κατά τους Βαλκανικούς πολέμους το 1912. Έφυγαν όμως χωρίς χρήματα και χωρίς εξασφαλισμένη εργασία, με την ελπίδα μόνο, αλλά και με τη σταθερή πεποίθηση ότι πορεύονται προς την πραγμάτωση του πεπρωμένου του συζύγου.

Για να τα βγάλουν πέρα τους πρώτους μήνες ο γιατρός έκανε τον πωλητή χαλιών σε πολυκατάστημα –ακόμα και βιολί αναγκάστηκε να παίξει για βιοπορισμό–, ενώ η Μάχη έραβε κουμπιά για 5 δολάρια την εβδομάδα. Τότε ήταν που τους στάθηκε η καλή τύχη. Ο καταβεβλημένος και αποθαρρημένος πλέον Παπανικολάου απευθύνθηκε στον διάσημο εκείνη την εποχή γενετιστή Τ. Μόργκαν, ο οποίος είχε χρησιμοποιήσει στο έργο του τα πορίσματα της διδακτορικής διατριβής του Έλληνα ερευνητή. Σε αυτό το αταίριαστο για τον χαρακτήρα του Παπανικολάου βήμα τον παρακίνησε έντονα η σύζυγός του. Όπως ανέμενε με σιγουριά η Μάχη, ο Μόργκαν τον δέχθηκε με πολλή ευγένεια. Αμέσως μεσολάβησε ώστε να δοθεί στον Παπανικολάου μια θέση στο παθολογοανατομικό εργαστήριο του Νοσοκομείου της Νέας Υόρκης.

53 Απόγονο συγγενών της Μαντώ Μαυρογένους, της ηρωίδας της Επανάστασης.

Μόλις άνοιξε η πρώτη σημαντική πόρτα, ο Παπανικολάου ξαναβρήκε το σθένος του την αποφασιστικότητά του. Η εργατικότητα, η παραγωγικότητα και η μεθοδικότητά του τού χάρισαν σύντομα μια θέση στο ανατομικό εργαστήριο του περίφημου Πανεπιστημίου Κορνέλ. Αυτή την ευκαιρία ζητούσε, δηλαδή να βρεθεί εκεί που υπάρχει αφθονία μέσων και όπου ήταν δυνατή η γενναϊόδωρη διάθεσή τους σε μια εκκολλαπτόμενη ιδιοφυΐα. Ήξερε φυσικά ότι δεν μπορούσε να βρει τέτοιο παραγωγικό περιβάλλον στην Ελλάδα. Όπως έγραφε στον φίλο του Γ. Σεφέρη, ήταν δυστυχώς απόλυτα απογοητευμένος από τη στενότητα του χώρου, από τη φτώχεια των μέσων και τη συντηρητικότητα των ιδεών στην πατρίδα του.

Έμεινε στο Κορνέλ συνολικά 44 χρόνια, ανεβαίνοντας όλη την κλίμακα της πανεπιστημιακής ιεραρχίας, μέχρι αυτή του Ομότιμου Καθηγητή. Δεν βγήκε όμως ποτέ από το εργαστήριο για να διδάξει. Μέσα σε αυτό το εργαστήριο έδινε τον καθημερινό πολύωρο αγώνα του με την Επιστήμη, ενώ η Μάχη ήταν πάντα δίπλα του για να αναλαμβάνει εκείνη όλες τις φροντίδες της πρακτικής ζωής. Αυτή οδηγούσε το αυτοκίνητό τους στη μοναδική σχεδόν διαδρομή που έκαναν, δύο ώρες μεταξύ Πανεπιστημίου και σπιτιού και πάλι πίσω, καθόσον αυτός διάβαζε τις επιστημονικές του εργασίες στην πίσω θέση του αυτοκινήτου. Αυτή πάλι φρόντιζε για το φαγητό και για την αλληλογραφία του, ζώντας μέσα στη μονολιθική ζωή που επέλεξε ο σύζυγος, την οποία όμως η Μάχη αποδέχθηκε πρόθυμα και καρτερικά. Φαίνεται ότι στη σχέση τους πραγματώθηκε η συζυγία, με όλο το μεταφορικό νόημα της λέξης.

Έκαναν ένα και μοναδικό διάλειμμα στη μονοδιάστατη και κοινωνικά στερημένη τους ζωή, όταν επισκέφθηκαν –μετά από 44 χρόνια– για δύο μήνες την Ελλάδα. Αγαπούσαν πάντα την πατρίδα, τη νοσταλγούσαν, αλλά γνώριζαν ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να τον ικανοποιήσει επιστημονικά. Ένωθαν σαν να είχε αποχωριστεί από ανάγκη ο προικισμένος γιος τη φτωχή μάνα, ώστε να αποκτήσει τα μέσα που χρειαζόταν το ξεχωριστό του ταλέντο, αναζητώντας τα εκεί που μπορούσε να τα προσφέρει ένα άλλο, μακρινό, αλλά φιλόξενο σπίτι.

Ο Παπανικολάου ξεχώριζε από τους άλλους επιστήμονες για το νιτσεικό υπόβαθρο της προσωπικότητάς του: ιεραποστολική προσήλωση, ακατάβλητη εργατικότητα, επιμονή και ακλόνητη αυτοπεποίθηση. Ήταν μονομερής και εξαιρετικά αυστηρός άνθρωπος, πρώτιστα όμως με τον εαυτό του. Έχοντας ορίσει τη δική του θέση στη ζωή και τον δικό του ξεχωριστό στόχο, συνέταξε με τρομερή πειθαρχία και σθένος όλες του τις φυσικές και πνευματικές δυνάμεις για την επιτυχία του σκοπού του.

Δεν επρόκειτο όμως για ιδιοτελή εγωκεντρικό σκοπό και για φιλάρεσκη φιλοδοξία. Αντίθετα, ο στόχος του ήταν υψηλής ηθικής αξίας και υπερέβαινε τις υλικές επιδιώξεις και την εφήμερη ατομική δόξα. Εκμηδενίζοντας τις ατομικές υλικές του ανάγκες, μαζί και τις συμβατικές κοινωνικές του υποχρεώσεις, αφοσιώθηκε πλήρως στην Επιστήμη, πιστεύοντας ότι αγωνιζόταν ακούραστα και ανιδιοτελώς για επιτεύγματα πανανθρώπινης αξίας.

Αυτή είναι η διαφορά που τον καταξιώνει ηθικά σε σχέση με άλλους που έχουν παρόμοια μονομανία και μεταχειρίζονται κάθε μέσο γύρω τους για την

επιτυχία του ιδιοτελούς σκοπού τους. Ο Παπανικολάου εμπνεόταν από υψηλόφρονα αυτοπεποίθηση και γι' αυτό εξέφραζε πάντα με ειλικρινή και ξεκάθαρο τρόπο τους όρους που απαιτούσε για τη συνεισφορά των άλλων στο έργο του.

Ας έχουμε βέβαια υπόψιν ότι τέτοια απόκλιση από τα συνηθισμένα μέτρα κοινωνικής συμπεριφοράς δικαιώνεται μόνο όταν το έργο είναι τελικά επιτυχές. Αλλιώς καταδικάζεται ως άρρωστη ιδιοτροπία και αντικοινωνικότητα.

Ο Παπανικολάου –ευτυχώς για την ανθρωπότητα– πέτυχε στους επισημονικούς του στόχους και μάλιστα στον μέγιστο βαθμό. Ξεκίνησε το 1917 με τη μελέτη του κολπικού επιχρίσματος των κατώτερων θηλαστικών και μετά επεκτάθηκε στον άνθρωπο (η ίδια η Μάχη αρχικά στάθηκε το πρώτο του «πειραματόζωο»). Συσχέτισε τη μελέτη των αποφολιδομένων κυττάρων με την καρκινοπάθεια του τραχήλου της μήτρας. Το 1928 δημοσίευσε την εργασία του για την έγκαιρη διάγνωση του καρκίνου με κυτταρολογική μέθοδο, αντί για την επικρατούσα τότε μέθοδο διάγνωσης μέσω επίπονης τομής, σώζοντας έτσι τις γυναίκες από μεγάλη ταλαιπωρία και σωματικό πόνο.

Αντιμετώπισε αρχικά τη δυσπιστία, μέχρι και τον σαρκασμό των συναδέλφων του. Δεν ήταν όμως από αυτούς που αμφιταλαντεύονται και λιγοψυχούν. Με τη Μάχη πάντα συμπολεμίστρια δίπλα του, έδειξε πόσο μαχητής ήταν και αυτός ο ίδιος. Συνέχισε να ερευνά, να δημοσιεύει και να κάμπει σταδιακά τις αμφιβολίες των συναδέλφων του πείθοντάς τους με την ποιότητα της επιστημονικής του έρευνας. Από τη δεκαετία του 1940 και μετά κατάφερε να πετύχει τη μεταστροφή της επιστημονικής κοινότητας, καταλήγοντας στον αδιαμφισβήτητο πλέον επιστημονικό του θρίαμβο και στην καθολική αναγνώριση των ανακαλύψεών του.

Προτάθηκε δύο φορές για το Νόμπελ Ιατρικής, χωρίς όμως επιτυχία. Αυτή η άρνηση της Επιτροπής του Βραβείου εξηγήθηκε εκ των υστέρων με την υπόθεση ότι εκείνα τα χρόνια βραβεύονταν όχι η διαγνωστική μέθοδος, αλλά μόνο η αποδεδειγμένη θεραπεία. Η αποτυχία να κατακτήσει το δάφνινο στεφάνι όμως δεν τον κατέβαλε. Συνέχισε την έρευνά του με την εργατικότητα εφήβου μέχρι και την τελευταία του πνοή, σαν να είχε μπροστά του άλλα τόσα χρόνια ζωής και έρευνας. Πέθανε μόλις είχε δεχθεί μια επίζηλη θέση στο Μαϊάμι της Φλόριντα, πηγαίνοντας να ιδρύσει εκεί ένα νέο και πρωτοποριακό Ερευνητικό Τεχνολογικό Ινστιτούτο.

Εξαιτίας αυτού του Έλληνα, οι γυναίκες σε όλο τον κόσμο μπορούν ανώδυνα, ακίνδυνα και σχετικά ανέξοδα να διαγνώσουν σε πρώιμο στάδιο τον καρκίνο της μήτρας. Η μέθοδος διάγνωσης του «Παπ-Τεστ», όπως το ονόμασαν οι Αμερικανοί, είναι σήμερα ο λόγος για τον οποίο σώζονται οι ζωές των μητέρων, των αδελφών, των συζύγων μας, των θυγατέρων μας.

Δισεκατομμύρια ευγνωμονούσες γυναίκες σε όλο τον κόσμο μάλλον δεν γνωρίζουν ότι το πρώτο συνθετικό της λέξης «Pap-Test», σε μια από τις αρχαίες και κορυφαίες γλώσσες του κόσμου σημαίνει τον ορθόδοξο ιερέα. Στην περίπτωση του Γεωργίου Παπανικολάου, δηλώνει έναν αφοσιωμένο Έλληνα Ιερέα της Επιστήμης, προφανώς μακρινό απόγονο κάποιου άσημου παπα-Νικόλα.

B.2.3. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήνα 1948)

Τα τελευταία 120 χρόνια η κατανόηση των γενικών νόμων του Σύμπαντος έχει προχωρήσει με ασύλληπτο ρυθμό, αναμορφώνοντας πλήρως την εικόνα του Κόσμου που είχαν οι άνθρωποι για χιλιετίες. Η πρόοδος αυτή της εξερεύνησης του Κόσμου⁵⁴ μπορεί να συγκριθεί με την εποχή των γεωγραφικών Ανακαλύψεων από τους Μεγάλους Θαλασσοπόρους. Τότε πάλι, μέσα σε 3-4 γενιές η γνωστή Γη πλάτυνε απότομα και οι άνθρωποι γνώρισαν νέες ηπείρους και νέους πολιτισμούς, νέες φυλές ανθρώπων, εξωτικά ζώα και φυτά.

Η επιστημονική πρόοδος που έχει γίνει από το 1900 μέχρι σήμερα για την κατανόηση των φυσικών νόμων είναι όμως ακόμα πιο αλματώδης και ακόμα πιο σημαντική για την Ανθρωπότητα. Της έδωσε τη δυνατότητα να κυριαρχήσει σε τέτοιο βαθμό πάνω στον πλανήτη, ώστε να μπορεί να ταξιδέψει ακόμα και μακριά του ή να μπορεί να τον καταστρέψει ολοκληρωτικά μέσα σε λίγα λεπτά. Ασύλληπτες δυνατότητες, πέρα από τη φαντασία όλων των προηγούμενων γενιών!

Σε αυτή τη συλλογική διεθνή προσπάθεια κατανόησης των θεμελιωδών νόμων της Φύσης έχουν συμβάλει πολλοί Έλληνες επιστήμονες. Ο γνωστότερος ανάμεσά τους είναι ο Δημήτρης Νανόπουλος, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στην πιο διακεκριμένη κατηγορία των σύγχρονων Μεγάλων Εξερευνητών.

Ο ομώνυμος παππούς του λεγόταν Δημήτρης Νάκας. Ήταν Βορειοηπειρώτης και γύρισε από την Αμερική, όπου είχε πάει μετανάστης, για να συμμετάσχει στον Εθνικό Αγώνα της Βόρειας Ηπείρου το 1914⁵⁵. Ο διάσημος εγγονός του γεννήθηκε στην Αθήνα και πήγε Δημοτικό σχολείο αρχικά στο Χαρβάτι (η σημερινή Παλλήνη) και κατόπιν στους Αμπελόκηπους και στο Ζωγράφου (στο Γυμνάσιο). Ήταν παιδί που ξεχώριζε για τη λογική και την υπολογιστική του ικα-

54 Η λέξη εδώ με την έννοια του Σύμπαντος. Η πρωταρχική της σημασία στην αρχαία ελληνική γλώσσα είναι «ομορφιά», «στολίδι».

55 Μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων το 1913, ο Ελληνικός Στρατός απελευθέρωσε στη συνέχεια και τις πόλεις της Βόρειας Ηπείρου. Τον Φεβρουάριο του 1914 οι Μεγάλες Δυνάμεις της Αντάντ, υποστηρίζοντας τις γεωπολιτικές φιλοδοξίες της Ιταλίας, αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την ελληνική κυριαρχία και απείλησαν με αντίμετρα ως προς τα επίσης νεοαπελευθερωθέντα νησιά του Βορείου Αιγαίου. Σε αντίδραση αυτής της ανθελληνικής διπλωματικής κατάστασης, οι Βορειοηπειρώτες ανακήρυξαν την 1^η Μαρτίου 1914 στο Αργυρόκαστρο την «Αυτόνομο Δημοκρατία της Βορείου Ηπείρου». Η Ελλάδα όμως πείστηκε διπλωματικά και αναγκάστηκε να αποσύρει τον στρατό της, ενώ με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (Μάιος του 1914), αναγνωρίστηκε στη Βόρεια Ήπειρο αυτονομία υπό Αλβανική κυριαρχία. Ξέσπασαν τότε ταραχές και ο Ελληνικός στρατός ανακατέλαβε την περιοχή τον Οκτώβριο του 1914. Πάλι όμως αναγκάστηκε να αποσυρθεί κάτω από διεθνή διπλωματική πίεση. Μέχρι τη μέρα που ο Ελληνισμός της Βόρειας Ηπείρου υποδέχθηκε με ενθουσιασμό την τρίτη απελευθέρωσή της από τον Ελληνικό Στρατό, τον χειμώνα του 1940. Όμως, η μεταπολεμική ενσωμάτωσή της στο Ελληνικό Κράτος, η ιστορική ελπίδα των Βορειοηπειρωτών, τελικά δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

νότητα, για την ισχυρή του αυτοπεποίθηση αλλά και για τον ενοχλητικό καμιά φορά για τους δασκάλους –όπως γράφει ο ίδιος– ορθολογισμό του.

Τα ιδιαίτερα προτερήματά του τον ξεχώριζαν από τους συνομήλικούς του και έτσι η αδυναμία να βρει φίλους με τα ίδια ενδιαφέροντα τον έκανε ένα εσωστρεφές αλλά όχι ακοινωνήτο παιδί. Ο ίδιος μέχρι σήμερα θεωρεί τον εαυτό του «κοσμοκαλόγερο». Όπως εξομολογείται, επιζητά και χαίρεται τη μοναξιά, η οποία του επιτρέπει να αποσύρεται στις πιο αφηρημένες σκέψεις, ταξιδεύοντας στους πιο απομακρυσμένους ορίζοντες της Θεωρητικής Φυσικής. Ταυτόχρονα, αναφέρει, ασχολείται με ειλικρινή άνεση και ευχαρίστηση με τα κοινωνικά και επαγγελματικά καθήκοντα του καθηγητή και του ακαδημαϊκού.

Ένωσε από τα μαθητικά του χρόνια ενδιαφέρον για τη Φυσική, αλλά την καθοριστική συμβολή για την κατεύθυνση που ήταν ταγμένος να πορευτεί την είχε ο καθηγητής του της Φυσικής στο Γυμνάσιο. Ο Νανόπουλος τον ευγνωμονεί γιατί αυτός αντιλήφθηκε την ξεχωριστή του διάνοια και τον αντιμετώπιζε ως ισότιμό του στις μεταξύ τους συζητήσεις για τα φυσικά φαινόμενα.

Ως φοιτητής του Φυσικού στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, διακρίθηκε για το γερό μυαλό του που κατανοούσε την επιστήμη με στέρεο τρόπο και χωρίς κενά. Δεν άφησε στη Σχολή την ανάμνηση και το αποτύπωμα της ατίθασης ιδιοφυΐας, η οποία καλπάζει ξέφρενα στον δικό της ξεχωριστό δρόμο. Δεν ήταν το παιδί-θαύμα με μια κάποια σπάνια υπερτροφία μιας πλευράς του εγκεφάλου, το οποίο θα εκτοξευόταν στον ουρανό της επιστήμης ήδη από τα εφηβικά χρόνια. Αυτή η πρόωρη ανάπτυξη μερικές φορές οδηγεί τη νεαρή ιδιοφυΐα σε μια σύντομη μετεωρική πορεία, πριν δύσει γρήγορα προς την αφάνεια κατά τα χρόνια της ωριμότητας. Ο Νανόπουλος ήταν αντίθετα ένα ιδιαίτερα προικισμένο μυαλό, που με τη συνεχή κοπιαστική προσπάθεια και αντλώντας από ένα ευεργετικό περιβάλλον, ευδοκίμησε για να παράξει έκτοτε πολύτιμους πνευματικούς καρπούς με συνέπεια και με συνέχεια.

Από τη στιγμή που ο Νανόπουλος διάλεξε το αντικείμενο της ενασχόλησής του, χάραξε με χαρακτηριστική πρώιμη σιγουριά τον στόχο ζωής και αποφασίστηκε πλήρως σ' αυτόν. Έκτοτε δεν λοξοδρόμησε ποτέ, πορευόμενος διαρκώς ανοδικά στη λεωφόρο της γνώσης, βαδίζοντας εμπρός με ενθουσιασμό και αποφασιστικότητα. Με την ευφυΐα και τον χαρακτήρα του κατάφερε να πάει πολύ μακριά, εκεί που φτάνει μόνο μια συντροφιά λίγων και εκλεκτών συνοδοιπόρων.

Αφού εξάντλησε τις δυνατότητες που προσφέρονταν στην Ελλάδα για επαφή με τη μοντέρνα Φυσική, μεταγράφηκε διαδοχικά σε κορυφαία Πανεπιστήμια και Ερευνητικά Κέντρα του εξωτερικού (Sussex, Wisconsin, Harvard, Texas A&M, CERN). Σε κάθε νέο του βήμα η επιστημονική του πρόοδος ήταν εντυπωσιακή. Εντάχθηκε ισότιμα με τους κορυφαίους Φυσικούς του καιρού του στο περιβάλλον της εκχειλίζουσας ενέργειας και της καινοτόμου δημιουργικότητας που χαρακτηρίζει τα κορυφαία Πανεπιστήμια στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Συμμετείχε ενεργά και με ενθουσιασμό στο κέντρο της δράσης, ως δραστήριος μέτοχος στις έντονες συζητήσεις μεταξύ των κορυφαίων της Φυσικής

σχετικά με την κατεύθυνση και τους στόχους της θεωρητικής έρευνας. Απόλαυσε την αφθονία των μέσων (βιβλιοθήκες, εργαστήρια, συνέδρια κ.λπ.) και εκμεταλλεύτηκε τη λειτουργικότητα και το εύφορο διανοητικό περιβάλλον που προσφέρουν στους ερευνητές τα αμερικανικά Πανεπιστήμια. Με αυτές τις εμπειρίες και τις προϋποθέσεις, η διάνοιά του απογειώθηκε⁵⁶.

Από τη στιγμή που, ως μαθητής ακόμη, πρωτοδιάβασε για την προσπάθεια του Αϊνστάιν να ενοποιήσει τις δυνάμεις της Φύσης, δεν έπαψε να εστιάζει τη σκέψη του και να κατευθύνει την επιστημονική του εργασία στην αναζήτηση της ενιαίας εικόνας του Σύμπαντος, δηλαδή της «*Θεωρίας του Ενός*». Ασχολήθηκε έτσι με τη Φυσική Υψηλών Ενεργειών, η οποία αναζητά την ενοποίηση των Θεμελιωδών Δυνάμεων της Φύσης.

Δεν πρόκειται απλά για έναν φιλόδοξο επιστημονικό στόχο μιας από τις διάφορες επιστήμες που ερευνούν το φυσικό περιβάλλον και τον ανθρώπινο πολιτισμό. Πρόκειται για το μέγιστο εγχείρημα της Ανθρωπότητας: την ανακάλυψη της ύστατης αλήθειας για τον υλικό κόσμο, με άμεσες συνέπειες για τη Φιλοσοφία και τη Θεολογία.

Το πρωταρχικό γεγονός της υλικής δημιουργίας, αυτό από το οποίο ξεκίνησαν όλα όσα γίνονται γύρω μας, είναι η Μεγάλη Έκρηξη. Αν δεν εμβαθύνουμε στη μαθηματική γλώσσα της φύσης, τότε τα όρια της εποπτικής ικανότητάς μας επιτρέπουν να καταλάβουμε τη Μεγάλη Έκρηξη συνήθως με απλοϊκό τρόπο: σαν την έκρηξη ενός ελάχιστου κόκκου ύλης, κάπου μέσα σε έναν μεγάλο κενό χώρο και πολύ πολύ πίσω στον χρόνο. Οι Φυσικοί όμως γνωρίζουν ότι δεν ισχύει αυτή η απλή εικόνα. Αν και όλη η ύλη που υπάρχει σήμερα στο Σύμπαν ήταν πράγματι συμπυκνωμένη μέσα σε αυτόν τον απειροελάχιστο «*κόκκο*», εκεί μέσα όμως ήταν κουβαριασμένοι, αεχώριστοι μεταξύ τους, ο ίδιος ο χώρος μαζί και ο χρόνος!

Μοιάζει ασύλληπτο και πρέπει να υπερβεί κανείς τα όρια της εποπτείας των αισθήσεων ώστε να το προσεγγίσει νοητικά. Δεν πρόκειται όμως για ενορατική ή φιλοσοφική θεωρητική σύλληψη, σαν αυτές με τις οποίες δοκίμασαν πρώτοι οι μεγάλοι Φυσικοί Φιλόσοφοι της Ιωνίας να ερμηνεύσουν τον κόσμο. Αντίθετα, την αλήθεια για τον φυσικό κόσμο μάς την παρουσιάζουν σήμερα οι μετρήσεις που κάνουμε πάνω στα φυσικά μεγέθη τα οποία εμφανίζονται στα διάφορα φαινόμενα –δεδομένα εκπληκτικής ακρίβειας. Τη σύνδεση των μετρήσεων μεταξύ τους την περιγράφουν οι πολύπλοκες αλλά τελικά κομψές ποσοτικές –μαθηματικές– σχέσεις μεταξύ αυτών των φυσικών μεγεθών. Με αμφίδρομο τρόπο, θεωρία και πείραμα είτε προβλέπουν τα φαινόμενα είτε τα ερμηνεύουν και τα επιβεβαιώνουν.

Είναι συγκλονιστικό πόσο κοντά έχει φτάσει η ανθρωπότητα τις τελευταίες 3-4 γενιές στην πλήρη και ακριβή αναπαράσταση της Μεγάλης Έκρηξης.

⁵⁶ Ειδικά για την επιστήμη της Φυσικής, αυτές οι υλικές και πνευματικές συνθήκες οι οποίες οδηγούν στη συγκέντρωση των καλύτερων νέων επιστημόνων, απαιτούν διαφορετικές κλίμακες οικονομικής δυνατότητας και ταυτόχρονα μια μακρά και ζωηρή ερευνητική παράδοση εντός των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων, κάτι που δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες του ίδιου μεγέθους.

Ως συνέπεια αυτής της κατακτημένης γνώσης, μπορούμε πλέον να εξηγήουμε πώς το Σύμπαν εξελίχθηκε μέχρι εδώ. Μπορούμε επίσης να προσπαθούμε να προβλέψουμε πώς θα είναι το μέλλον του Σύμπαντος.

Μιλώντας για πείραμα και μετρήσεις, γνωρίζουμε επίσης με απόλυτη ακρίβεια τους ποσοτικούς περιορισμούς που επιβάλλει η ίδια η Φύση σε κάθε πρόβλεψη, με μια αυστηρά μαθηματικά διατυπωμένη και πλήρως επιβεβαιωμένη νομοτέλεια (την Κβαντομηχανική Θεωρία), συγκλονιστική από μόνη της για την ερμηνεία του τυχαίου, καθώς και για την απώτατη δυνατή ακρίβεια των μετρήσεων μας.

Ερμηνεύοντας τα φαινόμενα στο απείρω μικρό αλλά και στο απείρω μεγάλο και μακρινό, οι φυσικοί προσπαθούν να διεισδύσουν ακόμα βαθύτερα, ακόμα πιο πίσω στην ιστορία της Μεγάλης Έκρηξης, τότε που όλα ήταν «Ένα». Προσπαθούν με αυτή την αναδρομή να ανακαλύψουν ποια είναι η γενικότερη «Θεωρία των Πάντων», αυτή που ερμηνεύει πώς συγκρατούνταν μαζί χώρος, χρόνος και ύλη, εξηγώντας έτσι πλήρως τον Κόσμο, όπως έχει σήμερα προκύψει γύρω μας.

Τα ονόματα των θεωριών που προτείνουν λύσεις στο πρόβλημα και τις οποίες επεξεργάζονται μερικά από τα μεγαλύτερα μυαλά του κόσμου είναι «Υπερσυμμετρία», «Κβαντική Βαρύτητα», «Υπερχορδές». Ονόματα εξωτικά, ακατάληπτα, παρά μόνο για τους πολύ λίγους και μνημένους. Ακόμα λιγότεροι είναι αυτοί που όχι μόνο καταλαβαίνουν αλλά και συμβάλλουν στη διαμόρφωση αυτών των Θεωριών Ενοποίησης.

Σε αυτούς τους ελάχιστους ανήκει και ο Νανόπουλος. Την τιμητική θέση την οφείλει πρώτιστα στους συναδέλφους του κορυφαίους φυσικούς, καθώς το 2001 οι επιστημονικές δημοσιεύσεις του μετρήθηκαν να έχουν τον τέταρτο μεγαλύτερο δείκτη ετεροαναφοράς⁵⁷ στον κόσμο ανάμεσα στους υπόλοιπους θεωρητικούς φυσικούς (έρευνα του Πανεπιστημίου Stanford).

Ειδικότερα, είναι διάσημη πλέον η δημοσίευση του Νανόπουλου –στην αγγλόφωνη επιστημονική κοινότητα λέγεται paper– μαζί με άλλους δύο ερευνητές⁵⁸ για το σωματίδιο Higgs (το περίφημο «σωματίδιο του Θεού» όπως ονομάστηκε αργότερα, εξαιτίας του κεντρικού ρόλου που παίζει στις θεωρίες ενοποίησης). Η δημοσίευση αυτή έδειξε τον δρόμο για την πειραματική ανακάλυψη του σωματιδίου το 2012 στο CERN. Με την πειραματική ανακάλυψή του ο Peter Higgs, ο οποίος προέβλεψε θεωρητικά την ύπαρξη του σωματιδίου που φέρει το όνομά του, πήρε το 2013 το Νόμπελ Φυσικής. Στην ομιλία του κατά την απονομή του Βραβείου, ο Higgs εκθείασε τον ρόλο της συγκεκριμένης δημοσίευσης και της έρευνας του Νανόπουλου.

Ο ίδιος ο Νανόπουλος προτάθηκε για το Νόμπελ Φυσικής το 1990 για το σύνολο της συμβολής του στην έρευνα για τις Θεωρίες Ενοποίησης. Είναι η

57 Πόσες φορές οι δημοσιεύσεις άλλων επιστημόνων αναφέρονται στις δικές του δημοσιευμένες εργασίες.

58 Το διάσημο paper είναι το: John Ellis, Mary K. Gaillard, D.V. Nanopoulos, *Nuclear Physics*, B106 (1976), 292.

πρώτη και μοναδική ανάλογη τιμή για Έλληνα επιστήμονα. Αν και δεν κέρδισε το Νόμπελ, παρ' όλα αυτά έχει κερδίσει και συνεχίζει να κερδίζει πολλές άλλες υψηλές και τιμητικές διακρίσεις στο εξωτερικό για το επιστημονικό του έργο. Στη συνείδηση της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας είναι ήδη ένας κορυφαίος της γενιάς του.

Εκτός από τις επιστημονικές διακρίσεις στη Φυσική, ο Νανόπουλος εκλέχθηκε Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών το 1997 και διετέλεσε Πρόεδρος της το 2015.

Ο Βορειοηπειρώτης παππούς του αγωνίστηκε στην ξενιτιά για να προσφέρει καλύτερους υλικούς όρους στην οικογένειά του. Αγωνίστηκε επίσης για τα εθνικά ιδανικά και για τους συμπατριώτες του. Ο εγγονός του σήμερα δίνει τον δικό του επιστημονικό αγώνα, συμβάλλοντας αυτός σε πνευματικά κατορθώματα ιστορικής και πανανθρώπινης σημασίας.

Για να φτάσει όμως να ανέβει με αυτοπεποίθηση σε αυτόν τον παγκόσμιο επιστημονικό στίβο, έπρεπε να έχει τα εφόδια που του χάρισε η οικογένεια και η Πατρίδα του: ασφάλεια, ευμάρεια, εγκύκλια παιδεία, ανώτατη εκπαίδευση. Με αυτά τα αγαθά που προσφέρει δωρεάν στα παιδιά της η ελεύθερη Ελλάδα μπόρεσε και ο Νανόπουλος να αξιοποιήσει και να εξοπλίσει τη διάνοιά του, ώστε να διακριθεί εκεί όπου συγκεντρώνονται τα μεγαλύτερα μυαλά της εποχής μας.

Όπου και αν βρέθηκε, ο ίδιος τίμησε το όνομα της Ελλάδας. Η Πατρίδα του έχει κάθε λόγο να καυχιέται για το μεγάλο τέκνο της που βρίσκεται ανάμεσα στους «θαλασσοπόρους», οι οποίοι ταξιδεύουν αγέρωχοι προς τα ανεξερεύνητα εδάφη όπου κρύβονται –ακόμη– τα μυστικά της Μεγάλης Έκρηξης.

ΥΓ.1: Υπάρχουν δύο μεγάλα εργαστήρια όπου μπορούμε να μελετήσουμε τα φαινόμενα που αποκαλύπτουν ποιες δυνάμεις συνέχουν την ύλη. Το πρώτο είναι φτιαγμένο από τους ανθρώπους και είναι οι γιγάντιες υπόγειες εγκαταστάσεις που ονομάζονται επιταχυντές. Με τεράστιο κόστος σε ενέργεια, με τη χρήση ενός απίστευτα σύνθετου τεχνολογικά και κολοσσιαίου σε μέγεθος μηχανισμού, τα στοιχειώδη σωματίδια της ύλης επιταχύνονται σε ασύλληπτες ταχύτητες, αρκετά κοντά σε αυτές του φωτός. Αποκτούν έτσι υψηλές ενέργειες και συγκρούονται βιαιότατα μεταξύ τους.

Από το πώς συμπεριφέρονται μετά τη σύγκρουση, προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε τι συμβαίνει μέσα τους καθώς «σπάνε» σε μικρότερα «κομμάτια» και τότε ανακαλύπτονται νέα, ακόμα πιο θεμελιώδη συστατικά σωματίδια. Η κίνηση αυτών των θραυσμάτων μετά τη σύγκρουση αποκαλύπτει τις φυσικές ιδιότητές τους, τα παράξενα φορτία τους, το πώς αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Πρόκειται για την έρευνα του απείρως μικρού σε πειραματικές συνθήκες ελεγχόμενες από τον άνθρωπο.

Το άλλο μεγάλο «εργαστήριο» που παρακολουθούν οι Φυσικοί είναι τα πιο μακρινά, τα πιο λαμπερά και μεγάλα άστρα, οι γαλαξίες και τα εξωτικά αστρικά σώματα όπως οι μαύρες τρύπες. Αυτό το «εργαστήριο» βρίσκεται στα

απώτερα όρια του αντιληπτού Σύμπαντος, εκεί όπου τα μεγέθη είναι τρομακτικά μεγάλα και τα αντίστοιχα φαινόμενα τερατωδώς βίαια. Είναι η έρευνα του απείρως μεγάλου, εκεί που ο άνθρωπος είναι μόνο ένας άπειρα μακρινός και ελάχιστος παρατηρητής.

Ο άνθρωπος κατάφερε όμως από τη μικρή μας Γη –και πλέον από το κοινό μας διάστημα– να στήσει εξαιρετικά ευαίσθητα και ευρυγώνια «μάτια», ώστε να δει τα αποτελέσματα αυτών των τιτάνιων φαινομένων, όπως αυτά συνέβησαν απείρως μακριά μας και απείρως πίσω στον χρόνο⁵⁹. Πρόκειται για τα τεράστια οπτικά τηλεσκόπια και τα ραδιοτηλεσκόπια που στήνουμε είτε στα ψηλά βουνά και στις ερήμους –όπου η ατμόσφαιρα είναι καθαρή από τη φωτορύπανση και την υγρασία– είτε στο διάστημα, σε τροχιά γύρω από τη Γη.

Υπάρχουν επίσης οι ανιχνευτές θεμελιωδών σωματίων, βαρυτικών κυμάτων και της ακτινοβολίας υπεριψηλής συχνότητας, τους οποίους έχουμε τοποθετήσει βαθιά μέσα στα βουνά και στη θάλασσα. Σε αυτές τις τεχνητές εγκαταστάσεις περιμένουμε να δούμε το επισκεπτήριο σήμα –ένα μόνο από τις αμέτρητες φευγαλέες επισκέψεις– ενός μυστηριώδους σωματιδίου ή ενός κύματος το οποίο η θεωρητική πρόβλεψη των φυσικών νόμων μάς έχει προειδοποιήσει να δούμε.

Είναι σαν να περιμένουμε να φτάσει στην όχθη μιας τεράστιας λίμνης ένας ελάχιστος κυματισμός που προκλήθηκε από το πέρασμα μια πεταλούδας καθώς αυτή πετούσε πάνω από την επιφάνεια στο πολύ πολύ μακρινό κέντρο της λίμνης!

Η πρόσφατη επιτυχής παρατήρηση των βαρυτικών κυμάτων τον Φεβρουάριο του 2016, δηλαδή των απειροελάχιστων διακυμάνσεων του χωρόχρονου της γειτονιάς μας, οι οποίες οφείλονται στις κολοσσιαίες διαταραχές από αστρικά σώματα που βρίσκονταν απείρως μακριά μας, επιβεβαιώνει πανηγυρικά τις θεωρητικές προβλέψεις της Γενικής Σχετικότητας για τη φύση του χώρου. Μάλλον πρόκειται για τη μεγαλύτερη επιστημονική ανακάλυψη –μέχρι σήμερα– του 21^{ου} αιώνα. Ήταν ακριβώς ο κυματισμός της πεταλούδας που ο ανθρώπινος νους είχε προβλέψει ότι θα έφτανε κάποτε στην όχθη της λίμνης!

ΥΓ.2: Το 1998 υπήρξε πρωτοβουλία ομάδας 32 πανεπιστημιακών (κυρίως μελών ΔΕΠ) του τμήματος Φυσικής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για τη μετάκλησή του στο συγκεκριμένο Τμήμα. Το εντεκαμελές εκλεκτορικό σώμα που κλήθηκε να αποφασίσει απέρριψε την πρόταση με ψήφους 6-4.

⁵⁹ Ό,τι βλέπουμε σήμερα δεν υπάρχει πια. Υπήρχε πολύ πολύ πριν από τη σημερινή μας παρουσία στον εδώ χώρο και στον εδώ χρόνο. Βλέπουμε σήμερα μόνο τα αποτελέσματα φαινομένων, μακριά πίσω στον χρόνο και μακριά πέρα στον χώρο.

B.2.4. ΜΑΝΩΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (Προύσα 1919 – Θεσσαλονίκη 1992)

Όταν ήμασταν παιδιά, όλοι μας κάποια στιγμή παίξαμε το παιχνίδι του χαμένου θησαυρού. Ήταν συνήθως ένα αγαπημένο αντικείμενο που μας το έκρυψαν οι μεγάλοι για να έχουμε τη χαρά της ανακάλυψης. Γυρεύοντας το μαθαίναμε τις άγνωστες γωνιές του σπιτιού και τους κρυψώνες του. Άλλες παρέες, με ερεθίσματα από την παιδική λογοτεχνία ή από τις ιστορίες των μεγάλων⁶⁰ μηχανεύονται αναζητήσεις σε σπηλιές και σε παλιά εγκαταλελειμμένα αρχοντικά, μήπως και εκεί βρεθεί το κρυμμένο χρυσάφι.

Ο Ανδρόνικος στάθηκε ένα πολύ τυχερό «παιδί». Ανακάλυψε πραγματικό και άφθονο χρυσάφι από νεκρικά στολίδια θαμμένα από αιώνες πριν στη Μακεδονική γη. Μαζί με τον χρυσό ανακάλυψε και τις αποδείξεις της ιστορικής συνέχειας του Έθνους των Ελλήνων. Κατέδειξε ότι η συλλογική μνήμη και οι ιστορικές πηγές δεν κάνουν λάθος: οι Μακεδόνες είναι ένα από τα ελληνικά φύλα. Οι αυτοαποκαλούμενοι απόγονοι του Ηρακλή έγραφαν, ζούσαν, ομόρφαιναν τη ζωή τους ως Έλληνες, λάτρευαν τους θεούς όλων των Ελλήνων, πέθαιναν και θάβονταν με τον ελληνικό τρόπο. Αυτό ακριβώς δηλώνουν τα ευρήματα στους τάφους που ανακάλυψε και γι' αυτό το Έθνος τίμησε ξεχωριστά τον άνθρωπο που επιβεβαίωσε με τόσο επιστημονικά πειστικό τρόπο την ιστορική του συνοχή.

Ο Ανδρόνικος γεννήθηκε στην Προύσα από πατέρα Σάμιο και μητέρα Ίμβρια. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή η οικογένειά του βρήκε καταφύγιο στα απελευθερωμένα χώματα της Νέας Ελλάδας⁶¹ και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Τα μακεδονικά χώματα που έγιναν η νέα του πατρίδα έκρυβαν επίσης και τους θησαυρούς που αυτός θα ανακάλυπτε αργότερα.

Η Αρχαιολογία είναι πολύ ιδιαίτερη επιστήμη η οποία βασιίζεται στη βαθιά γνώση των πηγών της σύγχρονης και της αρχαίας γραμματείας. Απαιτεί σφαιρική γνώση της ιστορίας της τέχνης, των χρηστικών εργαλείων κάθε εποχής, των βασικών μέσων παραγωγής, των οικονομικών σχέσεων μέσα στην κοινωνία, του μηχανισμού και της ιστορίας του εμπορίου. Αξιώνει γνώσεις κοινωνικών και πολιτικών επιστημών σχετικά με τη λειτουργία των μηχανισμών κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ακόμα και γνώση για την ψυχολογία του ατόμου. Ο αρχαιολόγος πρέπει να συγκεντρώνει στο μυαλό του τη μέγιστη δυνατή εποπτεία τόσο του σύγχρονου του πολιτισμού όσο και των πολιτισμών του παρελθόντος. Μόνο έτσι μπορεί να ανασυνθέτει την ιστορική ζωή του συγκεκριμένου

⁶⁰ Όπως «Οι περιπέτειες του Τομ Σόγιερ» του Μαρκ Τουέν αλλά και οι αφηγήσεις για τις εγγλέζικες λίρες που χρηματοδοτούσαν το αντάρτικο και που ακόμη ψάχνουν οι λογής θησαυροθήρες.

⁶¹ Η «Παλαιά» και η «Νέα Ελλάδα» είναι όροι της καθομιλουμένης που εμφανίστηκαν μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, για να σηματοδοτήσουν αντίστοιχα τις περιοχές εντεύθεν κακείθεν του Ολύμπου, εκεί περίπου όπου έφτανε η Ελλάδα πριν την απελευθέρωση των νέων εδαφών.

χώρου και της εποχής που μελετά. Πρέπει επίσης να μπορεί να διακρίνει από όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, τι μένει ίδιο και τι αλλάζει, πώς και πότε.

Ο αρχαιολόγος οφείλει όχι μόνο να είναι πανεπιστήμων αλλά να διαθέτει και κάποιες ξεχωριστές ικανότητες τις οποίες απαιτεί η Αρχαιολογία: να έχει απέραντη υπομονή και επιμονή στην προσπάθειά του να συνθέσει με συνεκτικό και λειτουργικό τρόπο ένα χαοτικό σύνολο μικροερωτημάτων, πάντα αποσπασματικό, πάντα ελλειμματικό και γι' αυτό αινιγματικό. Να συναρμολογεί ορθά τις αρχικά ασυνάρτητες μεταξύ τους ενδείξεις και να καταλήγει σε ερμηνεία συνεπή με τις πηγές και με τα φαινόμενα, να αρθρώνει δηλαδή μια θεωρία που να έχει λογική συνέπεια και αξιοπιστία. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο αρχαιολόγος καταλήγει να θέσει περισσότερα νέα ερωτήματα από τις απαντήσεις που κατάφερε να δώσει στα παλαιότερα ερωτήματα.

Εκτός από την επιστημονικότητα μεθόδου, ο αρχαιολόγος απαιτείται να έχει και φαντασία, ώστε να ανασυνθέτει εικόνες χρησιμοποιώντας τις ελάχιστες προσλαμβάνουσες. Πολλές φορές θεωρεί πρώτος αυτός αντικείμενα, συμπεριφορές και κοινωνικές σχέσεις που δεν έχουν ακόμη εμφανιστεί ξανά μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Χρειάζεται να σταματά με το ένστικτό του πάνω από το έδαφος όπου οι άλλοι προσπερνούν αδιάφορα, νιώθοντας –ενορατικά σχεδόν– ότι κάτι σημαντικό, ίσως πολύτιμο αλλά αφανές ακόμη, τον περιμένει κάτω από το χώμα για να του διηγηθεί την ιστορία του.

Με αυτά τα εφόδια ο αρχαιολόγος στοχεύει στο κατάλληλο σημείο, ορίζει τον χώρο της αναζήτησης και προσαρμολογεί τη μέθοδό του. Αν έχει και τύχη, τότε μπορεί να συμβεί κάτι εξαιρετικά σπάνιο. Να είναι ο πρώτος που ξαναφέρει στο φως κάτι που θάφτηκε με φροντίδα ή που ίσως πετάχτηκε αφρόντιστα από τον αρχαίο κάτοχό του. Αυτό το ελάχιστο εύρημα μπορεί να έχει τη δική του ατομική ιστορία, όμως κουβαλά πάντα και ένα κομμάτι –καμιά φορά τον πολύτιμο χαμένο κρίκο– της ιστορίας ενός τόπου. Γιατί τις περισσότερες φορές, κάτω ή πάνω από το χώμα έχει προηγηθεί ο αρχαίος τυμβωρύχος, ο ανυποψίαστος γεωργός, ο περαστικός καταστροφέας, ο φανατισμένος βάνδαλος, ο κατοπινός κάτοικος αλλά και ο βιαστικός εργολάβος.

Ο Ανδρόνικος είχε όλα όσα προαναφέραμε: τεράστια μόρφωση και επιστημοσύνη, ακατάβλητη επιμονή και υπεράνθρωπη υπομονή, στέρεη λογική, όπως επίσης φαντασία και ένστικτο. Είχε όμως και πολλή τύχη!

Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης (1936-1940), υπηρέτησε ως φιλόλογος στο Διδυμότειχο (1941), αλλά με την Κατοχή έφυγε για να στρατευτεί στη Μέση Ανατολή, όπου υπηρέτησε στον Ελληνικό Στρατό ως λοχίας. Μετά τον πόλεμο εργάστηκε στη Σχολή Σχοινά της Θεσσαλονίκης και το 1949 διορίστηκε Επιμελητής Αρχαιοτήτων στην εφορεία Κεντρικής Μακεδονίας. Το 1952 έγινε καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Στο διάστημα 1954-1955 μετεκπαιδεύτηκε στην Οξφόρδη και το 1957 εξελέγη Υφηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με τη διατριβή «*Λακωνικά ανάγλυφα*».

Το 1961 εκλέχθηκε Έκτακτος Καθηγητής της Β' Έδρας Αρχαιολογίας και από το 1964 έγινε Τακτικός Καθηγητής στην ίδια Έδρα, έτσι την ώρα της μεγά-

λης ανακάλυψης των μακεδονικών θησαυρών ήταν ήδη ένας κορυφαίος αρχαιολόγος και ακαδημαϊκός.

Δεν ήταν ο πρώτος που έσκαψε στη Βεργίνα, η οποία τότε ήταν ένα δυσπρόσιτο και φτωχό προσφυγοχώρι φιλόξενων κατοίκων, Ποντίων στην καταγωγή, με τους οποίους ο Ανδρόνικος και οι συνεργάτες του συνδέθηκαν με θερμή φιλία. Ο δάσκαλός του ο Κ. Ρωμαίος είχε ήδη ανασκάψει τον χώρο του μακεδονικού Ανακτόρου, το οποίο βρισκόταν στην επιφάνεια κοντά στο χωριό. Κανείς όμως δεν συνέδεε τη Βεργίνα με την παλαιά πρωτεύουσα του Μακεδονικού Βασιλείου. Ο Ανδρόνικος ανέλαβε τη συνέχιση της ανασκαφής του χώρου από το 1952 και –με διακοπές– μέχρι το σημαδιακό 1977.

Με ό,τι καταπιανόταν ο Ανδρόνικος το μελετούσε με προσοχή και στην εντέλεια. Ερευνούσε λεπτομερειακά οτιδήποτε του επέτρεπε να καλύψει κενά στην αντίληψη του πράγματος που τον απασχολούσε. Ήταν άνθρωπος με ξεχωριστή επιμονή και δεν μετέθετε εύκολα την προσοχή του σε άλλο χώρο αν δεν ένιωθε επαρκή την υφιστάμενη έρευνά του. Εξαιτίας αυτής του της ιδιότητας, ένιωθε ότι το μνημειακό σε μέγεθος Ανάκτορο της Βεργίνας πρέπει να ήταν εξαιρετικά σημαντικό για τους Μακεδόνες. Αυτό μάλλον το είχαν σκεφτεί και άλλοι αρχαιολόγοι, οι οποίοι όμως δεν επέμειναν στη δημιουργική ανασύνθεση μιας φανταστικής, αλλά λογικά πειστικής εικόνας του όλου χώρου.

Σαν το λαγωνικό που με τις ασκημένες του αισθήσεις συλλαμβάνει τη φευγαλέα οσμή στον ελαφρύ αέρα, ξεχωρίζοντας ανάμεσα στα φυλλάματα που σείονται στον άνεμο το ένα μοναδικό φυλλαράκι που προδίδει την κίνηση του ζώου, διακρίνοντας μέσα στην παραλλαγή σχημάτων και χρωμάτων ένα ελάχιστο τμήμα από το περίγραμμα του θηράματος, έτσι ακριβώς λειτούργησε και το ένστικτο του Ανδρόνικου. Ξαναγύρισε στη μελέτη των αρχαίων πηγών και αντιλήφθηκε ότι, για σοβαρούς λόγους, η αρχαία πρωτεύουσα των Μακεδόνων οι Αιγές δεν πρέπει να βρισκόταν στη σημερινή Έδεσσα όπως θεωρούνταν τότε, αλλά στη θέση της σημερινής Βεργίνας, κοντά στο ανάκτορο που είχε ήδη ανασκαφεί. Με πίστη στην επιλογή του εστίασε τις έρευνες στη Βεργίνα και στις τούμπες που βρίσκονταν κοντά στο Ανάκτορο. Τελικά, η επιμονή του ανταμείφθηκε πλουσιοπάροχα.

Η πεποίθησή του για την ορθότητα της θεωρίας του, η σταθερότητά του για πολυετή έρευνα στον χώρο –παρά τις δύσκολες καιρικές συνθήκες και παρά τους υποτυπώδεις όρους διαμονής στο χωριό– αλλά και η καλή του τύχη, όλα συνέργησαν ώστε να έρθει στο φως μαζί με άλλους συλημένους τάφους, ένας άθικτος και εντυπωσιακά μεγαλοπρεπής τάφος. Λόγω του μεγέθους του, ανήκε καταφανώς σε κάποιον σημαντικό νεκρό· ίσως –όπως σίγουρα λαχτάρησε ο Ανδρόνικος– σε Μακεδόνα βασιλιά!

Με δυσκολία και με μεγάλη προσοχή, ώστε να μην καταστρέψει κάποιο υλικό ή να διαταράξει τη διάταξη των αντικειμένων εντός του ασύλητου χώρου, κατάφερε να εισέλθει στον τάφο από τα πλάγια, με την τεχνική των τυμβωρύχων. Έβλεπε με συγκίνηση πρώτος αυτός, μετά από χιλιάδες χρόνια σκότους και σιωπής, ότι με ξεχωριστή φροντίδα αποτέθηκε στον τάφο για να τιμά και να συντροφεύει τον νεκρό. Αντίκρισε πάμπολλα αντικείμενα, ακατάστατα,

σκορπισμένα, φθαρμένα, ευτυχώς όμως άθικτα από τους ανθρώπους μετά από την ώρα που σφράγισε η πόρτα του τάφου. Ήταν η ιερή στιγμή που ονειρεύεται κάθε αρχαιολόγος.

Άρχισε αμέσως να επεξεργάζεται στο μυαλό του θεωρίες για την ταυτότητα του νεκρού. Δεν περίμενε φυσικά ο τάφος να έγραφε στο έμπα του: «*Φίλιππος, Βασιλεύς Μακεδόνων*», έτσι σαν δήλωση για τον κατοπινό επισκέπτη. Το μυστήριο έπρεπε να το λύσει ο ίδιος μόνος του. Τα σκόρπια κτερίσματα, τα θρυμμένα έπιπλα, η χρυσή λάρνακα, τα χρυσά φύλλα του στεφανιού, τα καμένα οστά, τα κρίσιμα για την ταυτοποίηση του νεκρού ελεφάντινα μικρόγλυφα κεφαλάκια, όλα αυτά χρειάζονταν να φωτογραφηθούν προσεκτικά και υπομονετικά, να καθαριστούν και να συναρμολογηθούν, ώστε με τη φαντασία και τη λογική να ανασυσταθεί το ταφικό σύνολο ενός νεκρού, ο οποίος ήταν φανερά ένας μεγάλος άρχοντας του καιρού του.

Μπορεί η ανακάλυψη του ασύλητου μεγαλοπρεπούς τάφου να ήταν ένας θρίαμβος εξυπνάδας και επιμονής, αλλά η αποτίμηση του ευρήματος, δηλαδή η χρονολόγηση και η αναγνώριση του νεκρού, ήταν ακόμα πιο δύσκολος αγώνας. Η ταυτοποίηση του νεκρού είναι σχεδόν πάντα ένας δυσεπίλυτος γρίφος. Αλλά σε τούτη την περίπτωση ο λύτης ήταν δυνατός και αποφασισμένος.

Αφού μελέτησε και αξιολόγησε τα ευρήματα με τη γνωστή του προσοχή στη λεπτομέρεια, ο Ανδρόνικος κατέληξε χωρίς μεγάλες αμφιταλαντεύσεις ότι επρόκειτο για τον Φίλιππο, τον μεγάλο σε κατακτητικό έργο και δύναμη βασιλιά των Μακεδόνων και πατέρα του μέγιστου των Ελλήνων. Τη θεωρία του την αμφισβήτησαν έντονα από την αρχή, ίσως γιατί μερικοί δεν μπορούσαν να δεχθούν ότι η αρχαιολογία μπορεί να είχε σταθεί τόσο τυχερή. Η πιο σκληρή κριτική και η πιο φανατική απόρριψη ήρθαν από ορισμένους Έλληνες αρχαιολόγους. Η τότε «*Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*», ο «*Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων*» ακόμα και η «*Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών*», δεν τον συγχάρηκαν για τα ευρήματά του.

Η επιστημονική πληρότητα του Ανδρόνικου ήταν όμως τέτοια ώστε εξέθεσε την ολοκληρωμένη του άποψη με απόλυτη πειστικότητα. Αντιμέτωπος με θαυμαστή μετριοπάθεια την αντιγνωμία και ανασκεύασε την καλόπιστη αμφιβολία ενώ παρέβλεψε μεγαλόψυχα τη ζηλόφθονη αμφισβήτηση. Μόνο μια περιθωριακή μειοψηφία υποστηρίζει σήμερα ότι στη θέση του Φιλίππου του Β΄, του χωλού, καταπληγμένου, ακατάβλητου βασιλιά (εικόνα ταιριαστή με την οστεολογική μελέτη των ευρημάτων), ίσως κείται ένας άλλος νεκρός Μακεδόνας βασιλιάς.

Ας δούμε τι είπε για τον Ανδρόνικο ο καταξιωμένος Βρετανός ιστορικός N. Hammond: «*Στις πολλές επισκέψεις μου στη Βεργίνα θαύμασα την εκπληκτική δεινότητα του Ανδρόνικου και της ομάδας αρχαιολόγων και τεχνικών του, όπως και την τελειότητα των ερευνών τους υπό την καθοδήγησή του. Ήταν ο εξαιρετικός ανασκαφέας, μελετητής και ιστορικός τέχνης της γενιάς του, που ανέτρεψε άρδην την αντίληψή μας για την αρχαία Μακεδονία, σε τέτοιο βαθμό που ποτέ δεν θα υπάρξει όμοιός του. Όπως φάνηκε και από την επιστολή που μου έστειλε, ήταν ένας εξαιρετικά γενναιόδωρος συνάδελφος, ένας τολμηρός*

στοχαστής και άνθρωπος της δράσης, στον οποίο οι απανταχού μελετητές πρέπει να αισθάνονται βαθύτατο χρέος».

Ακόμα μεγαλύτερο χρέος προς τον Ανδρόνικο οφείλουν οι σημερινοί Έλληνες γιατί τους έδωσε μια απόδειξη της συνέχειας και της συνοχής της εθνικής τους ιστορίας. Και αυτή η συμβολή του έχει σήμερα τεράστια εθνική και πολιτική σημασία απέναντι σε αρπακτικούς επίβουλους σφετεριστές και υστερόβουλους κάπηλους της ιστορίας.

Ο Ανδρόνικος στάθηκε ένα υπερτυχερό «παιδί». Χάρηκε το παιχνίδι της γνώσης, βρήκε τον κρυμμένο θησαυρό, τον χάρισε στο Έθνος του και γι' αυτό στο όνομά του αποδίδεται μέγιστη τιμή και ευγνωμοσύνη από όλους τους Έλληνες.

B.2.5. ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ (Κωνσταντινούπολη 1912 – Αθήνα 1986)

Η Αμαλία γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 28 Ιουνίου του 1912 και ήταν κόρη του διακεκριμένου δερματολόγου Χαρίλαου Κουτσούρη, ο οποίος είχε δική του κλινική στην Πόλη. Η οικογένειά της κατέφυγε το 1914 στην Αθήνα, όταν δεν άντεξε στο κλίμα δώξεων που εγκαθίδρυσε το καθεστώς των Νεότουρκων (ο πατέρας της αρνήθηκε να υπηρετήσει στον τουρκικό

στρατό και γι' αυτό έχασαν το σπίτι τους ενώ η κλινική κατασχέθηκε).

Έλαβε πλούσια γενική μόρφωση, αντίστοιχη με την οικονομική δυνατότητα της οικογένειάς της και έδειξε σύντομα ότι ήταν πολυτάλαντη. Επιθυμούσε να σπουδάσει Φιλολογία και Φιλοσοφία, ενώ αγαπούσε πολύ και τα Μαθηματικά. Τελικά υπερίσχυσε η επιρροή του πατέρα της και έτσι γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήταν από τις πρώτες γυναίκες που φοίτησαν στην Ιατρική Αθηνών, αναγορεύτηκε Διδάκτωρ Μικροβιολογίας και μετά την αποφοίτησή της συνέχισε τις σπουδές της στο Παρίσι και στο Λονδίνο.

Στη διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση μαζί με τον πρώτο της σύζυγο, τον αρχιτέκτονα Μανώλη Βουρέκα. Χρησιμοποίησε το σπίτι μιας πλούσιας θείας της, την οποία κληρονόμησε, ως κρησφύγετο Βρετανών και Νεοζηλανδών στρατιωτών, μέχρι αυτοί να διαφύγουν από την κατεχόμενη Ελλάδα. Με τη βοήθεια της Αστυνομίας έβγαζε επίσης πλαστές ταυτότητες για Έλληνες Εβραίους και άλλους καταδιωκόμενους από τους κατακτητές, ώστε αυτοί να φυγαδευτούν από την Ελλάδα.

Οι κατοχικές αρχές τελικά τη συνέλαβαν προς το τέλος της Κατοχής, αλλά αυτή προσποιήθηκε κρίση σκληροκοιτίτιδας και έτσι κατάφερε την εισαγωγή της σε νοσοκομείο, με σκοπό σύντομα να αποδράσει από εκεί. Το τέχνασμά της αποκαλύφθηκε, αλλά ευτυχώς η Αμαλία στάθηκε τυχερή, καθώς σώθηκε από την εκτέλεση από τους προελαύνοντες Βρετανούς.

Με το τέλος του πολέμου το 1945, πήρε υποτροφία από το Βρετανικό Συμβούλιο για να εργαστεί ως ερευνήτρια στη Βρετανία. Μαζί με την ακαδημαϊκή της επάρκεια συνεκτιμήθηκε και η αντιστασιακή της δράση και γι' αυτό της δόθηκε το προνόμιο της επιλογής του ερευνητικού ιδρύματος όπου θα ήθελε να εργαστεί. Αυτή διάλεξε το φημισμένο Wright Fleming Institute, δίπλα στον Νομπελίστα μικροβιολόγο Αλεξάντερ Φλέμινγκ, ο οποίος είχε ήδη κερδίσει Νόμπελ Ιατρικής και Φυσιολογίας το 1945 και ήταν αναγνωρισμένος στη Βρετανία ως Ήρωας του Πολέμου, αφού με τις ανακαλύψεις του είχε σώσει εκατομμύρια ζωές στρατιωτών.

Ο Φλέμινγκ εντυπωσιάστηκε από την εργατικότητα και την επιστημονική αξία της Αμαλίας. Μαζί με τις ικανότητές της τον κατέκτησαν επίσης και η ομορφιά και ο προσηνής χαρακτήρας της. Οι πηγές μιλούν για τον ανομολόγητο έρωτα του Φλέμινγκ ο οποίος, ως άνθρωπος εσωστρεφής και τίμιος, δεν διαζεύχθηκε ποτέ την από χρόνια σύζυγό του (η Αμαλία είχε ήδη διαζευχθεί τον πρώτο σύζυγό της από το 1945).

Η Αμαλία επέστρεψε στην Αθήνα το 1949 για να αναλάβει τη διεύθυνση του Μικροβιολογικού Εργαστηρίου του Ευαγγελισμού. Από τη θέση αυτή προσκάλεσε το 1949 τον παλιό της μέντορα για να έρθει στην Ελλάδα για διαλέξεις και με αυτό τον τρόπο ανανέωσαν την επαφή τους. Με αφορμή έναν άλλο κύκλο διαλέξεων του νομπελίστα στην Ελλάδα το 1953, ο χήρος πια Φλέμινγκ τη ζήτησε σε γάμο και η Αμαλία δέχθηκε. Έμειναν μαζί μόνο δύο χρόνια, μέχρι που ο Φλέμινγκ απεβίωσε (ήταν κατά 30 χρόνια μεγαλύτερός της).

Κατά τη διάρκεια της Απριλιανής Δικτατορίας η Φλέμινγκ ανέπτυξε πάλι έντονη αντιδικτατορική δράση. Συνελήφθη τον Αύγουστο του 1971, με την κατηγορία ότι σχεδίαζε την απόδραση του Αλέκου Παναγούλη. Ύστερα από ανάκριση εικοσιπέντε ημερών, στη διάρκεια της οποίας βασανίστηκε, η Φλέμινγκ δικάστηκε και καταδικάστηκε από το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών. Η Δικτατορία την άφησε ελεύθερη, φοβούμενη τον αντίκτυπο που θα είχε στη διεθνή κοινότητα η φυλάκισή της. Την απέλασαν όμως και της αφαίρεσαν την ελληνική ιθαγένεια.

Η Αμαλία επέστρεψε στο Λονδίνο από όπου ξαναγύρισε μόνο μετά την πτώση της Δικτατορίας. Κατέθεσε ως μάρτυρας στη δίκη των βασανιστών της ΕΑΤ-ΕΣΑ, όπου αναφέρθηκε στη χρήση παραισθησιογόνων και άλλων ουσιών κατά την διάρκεια ανακρίσεων στην περίοδο της Χούντας. Εξελέγη Βουλευτής Επικρατείας το 1977 και Βουλευτής Α΄ Αθηνών το 1981 και το 1985 με το ΠΑΣΟΚ.

Πέθανε στις 26 Φεβρουαρίου του 1986, χωρίς να προλάβει να δει τη δημιουργία του *Ιδρύματος Βασικής Βιοϊατρικής Έρευνας «Αλέξανδρος Φλέμινγκ»*, το οποίο ιδρύθηκε λίγα χρόνια αργότερα στη Βάρη και σήμερα θεωρείται ως ένα από τα πληρέστερα του είδους του στον κόσμο. Αργότερα, το Νοσοκομείο «*Σισμανόγλειο-Αμαλία Φλέμινγκ*» έλαβε το όνομά του προς τιμήν της. Υπήρξε και Πρόεδρος του «*Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων*» (ΣΕΕ) και το 1965 τιμήθηκε με το παράσημο Ευποίας. Παράλληλα, ανέπτυξε δραστηριότητα για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα δικαιώματα των γυναικών και την ειρήνη σε συλλογικούς οργανισμούς όπως οι: «*Διεθνής Αμνηστία*» (πρώτη πρόεδρος του Ελληνικού τμήματος), «*Ένωση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*», «*Επιτροπή για τον Επαναπατρισμό των Πολιτικών Προσφύγων*», κ.α.

Η Αμαλία τυπικά είχε τον τίτλο της Λαίδης (αφού ο Φλέμινγκ είχε χριστεί Ιππότης), όμως δεν τον χρησιμοποίησε ποτέ. Το επώνυμο του συζύγου της έδωσε βέβαια τη δυνατότητα να αποκτήσει μεγάλη προβολή, την οποία αξιοποίησε για τις δικές της αξίες: του αγώνα για μια πιο δίκαιη και ελεύθερη κοινωνία και για τη θεραπεία των ανθρώπων από την αρρώστια και τον πόνο.

Το βαρύ συζυγικό επώνυμο δεν πρέπει να επισκιάζει την εικόνα της προσωπικότητας της Αμαλίας Φλέμινγκ-Κουτσούρη. Ήταν από τις πρώτες Ελληνίδες που απέκτησε τόσο επίζηλο ακαδημαϊκό τίτλο και το όνομά της αντιπροσωπεύει την κάθε Ελληνίδα επιστήμονα. Ήταν επίσης μια εξαιρετικά επιτυχημένη ερευνήτρια που κέρδισε τον έπαινο των συναδέλφων της στο πιο ανταγωνιστικό και απαιτητικό διεθνές περιβάλλον.

Το πιο σημαντικό της επίτευγμα, αυτό για το οποίο τιμάται πρώτα και κύρια, είναι η αγωνιστικότητα και τα ιδανικά της. Σαν άξια Ελληνίδα, συνέχισε

μια παράδοση έμπρακτης αντίστασης κατά της υποταγής σε ξένες δυνάμεις και έδωσε συνεχείς αγώνες υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας, της ατομικής ελευθερίας, της δίκαιας κοινωνίας και της ισότητας των φύλων.

Η ίδια είπε: *«Γεννήθηκα Ελληνίδα και αυτό είναι αγιάτρευτη αρρώστια, που τίποτε και κανένας δεν μπορεί να θεραπεύσει ή να αλλάξει».*

Αν η Αμαλία ζούσε πριν από 200 τόσα χρόνια, τότε μάλλον θα γινόταν κλέφτης στα βουνά.

B.3. ΤΕΧΝΗ

B.3.1 ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ

Μπροστά σε ένα άσπρο φωτισμένο πανί στην πλατεία του χωριού, μικροί και μεγάλοι περιμένουν με λαχτάρα να φανεί η φιγούρα του Καραγκιόζη, του άσχημου, ρακένδυτου, ξυπόλητου καμπούρη με τη χοντρή μύτη και το μακρύ χέρι, που όλο και ξύνει το κεφάλι του για να βρει τρόπο να βγάλει και σήμερα ένα πιάτο φασόλια για την

οικογένεια. Περιμένουν να δουν και τον Μπαρμπαγιώργο να καταχερίζει τον Βεληγκέκα, αλλά και τον σιορ Νιόνιο να τραγουδάει τις ζακυνθινές του καντάδες. Πρόκειται για έναν ανατολίτη, τον Μαυρομάτη Καρά-γκιοζ (Karagöz στα τούρκικα) που εμείς τον κάναμε Έλληνα, μαζί και τη συντροφιά του.

Το θέατρο σκιών έχει αρχική καταγωγή από την Ανατολή. Από την Ινδία πέρασε στην Περσία και από εκεί στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο θρύλος λέει ότι ο Καραγκιόζης και ο φίλος του ο Χατζηαβάτης ήταν υπαρκτά πρόσωπα και ότι συμμετείχαν στην κατασκευή ενός τζαμιού για τον Σουλτάνο Ορχάν στην Προύσα του 14^{ου} αιώνα. Ήταν, λέει, τόσο χωρατατζήδες που από τα αστεία τους όλη μέρα το εργοτάξιο δεν κρατούσε τα γέλια του. Όταν ο Σουλτάνος έμαθε γιατί καθυστερούσαν οι εργασίες, τους θανάτωσε και τους δύο. Αργότερα όμως μετάνιωσε και τότε κάποιος Σείχ Κιουστερί δημιούργησε τις φιγούρες τους και μαζί επινόησε το θέατρο σκιών, ώστε να παρηγορεί τον μετανοημένο Σουλτάνο. Σήμερα στην Προύσα υπάρχει ένα μνημείο του Καραγκιόζη και του Χατζηαβάτη. Μάλιστα οι Τούρκοι πέτυχαν να ανακηρύξει η UNESCO τον Καραγκιόζη το 2010 ως άυλο στοιχείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς με τουρκική καταγωγή. Αυτό αιφνιδίασε την επίσημη Ελλάδα που τον νόμιζε πια για δικό της και έτσι υπήρξαν διαμαρτυρίες από το Υπουργείο Πολιτισμού, διεκδικώντας τουλάχιστον ίσο μερίδιο σ' αυτή την πολιτιστική κληρονομιά. Κάτι οικείο και σε μας λοιπόν έκανε τον υιοθετημένο ανατολίτη Μαυρομάτη σύμβολο της λαϊκής μας τέχνης.

Η αρχική μορφή του θεάτρου σκιών του Τούρκου Καραγκιόζη, όπως διαδόθηκε στη Βαλκανική από τον 17^ο αιώνα και μετά, ήταν μια παράσταση χονδροειδούς αισχρολογίας. Οι καραγκιοζοπαίχτες ήταν αρχικά Τούρκοι και αργότερα Αθίγγανοι και Εβραίοι, ενώ οι διάλογοι γίνονταν στα τουρκικά, όπως καταγράφει ο Άγγλος περιηγητής Hobhouse, ο οποίος είδε μια παράσταση στα Γιάννενα το 1809. Από τότε και μετά όμως εμφανίζονται Έλληνες καραγκιοζοπαίχτες –κυρίως Ηπειρώτες– οι οποίοι έδωσαν ελληνικό χαρακτήρα στη θεματολογία του Καραγκιόζη.

Φαίνεται ότι το ύφος και η όψη της παράστασης παρέμεναν ακόμη ανατολίτικα, γιατί υπάρχει δημοσίευμα της εφημερίδας «Αθηνά» το 1852 που ζητά την απαγόρευση των «αισχρών και άσεμνων πράξεων... στα βωμολοχικά ταύτα των Ασιατών θεάτρα». Μπορεί η φραγγοφορεμένη νέα αστική τάξη να αντι-

δρούσε, αλλά το δημοσίευμα δείχνει επίσης ότι ο Καραγκιόζης ήταν ήδη μια δημοφιλής ψυχαγωγία των λαϊκών στρωμάτων.

Η οριστική αφομοίωση του Καραγκιόζη στην ελληνική λαϊκή τέχνη, με την πλήρως ελληνική πατριωτική θεματολογία, φαίνεται να συντελέστηκε μετά το 1890 στην Πάτρα από τον Δημήτρη Σαραντούνη, τον Μίμαρο όπως τον αποκαλούσαν. Αυτός στάθηκε πραγματικός αναμορφωτής της παράστασης, καθώς εξελληνίσε τη θεματολογία και εφηύρε νέα πρόσωπα, όπως τον Νιόνιο και τον Κολλητήρη, τον Μπαρμπαγιώργο (αυτή την πιο αγαπητή και πατριωτική φιγούρα του δράματος, μάλλον την έπλασε ο μαθητής του Μίμαρου, ο Γιάννης Ρούλιας). Ο Μίμαρος μεγάλωσε τη σκηνή, θεσμοθέτησε την καλύβα (πάντα στα αριστερά) και το σαράι (πάντα στα δεξιά), χρησιμοποίησε πρώτος χαρτόνι κ.α. Ήταν –κατ’ αναλογία– ο Αισχύλος του θεάτρου σκιών.

Από τότε και μέχρι το 1950 ο Καραγκιόζης έζησε την ακμή του. Οι καραγκιοζοπαίχτες μάθαιναν προφορικά την υπόθεση και γέμιζαν τις πλατείες του χωριού και της πόλης. Ήταν όλοι επιδέξιοι τεχνίτες, επειδή απαιτούνταν να έχουν ικανότητα του χειρισμού των χαρτονένιων μορφών (τις έφτιαχναν οι ίδιοι) και ταυτόχρονα να είναι εγγαστρίμυθοι, αποδίδοντας με ανάλογο ύφος την προσωπικότητα του κάθε ήρωα.

Ο Έλληνας Καραγκιόζης παρίστανε έναν φτωχό και καταφρονημένο υπήκοο μιας ξένης, αυταρχικής και άδικης εξουσίας, έτοιμης να τον καταχερίσει με κάθε αφορμή. Ανήμπορος στο σώμα και άτολμος στην ψυχή ώστε να αντιδράσει με υπερηφάνεια και με τη δύναμη παλληκαριού, κατάφερνε εντούτοις να επιβιώσει με την πονηριά και μόνο, φυλάσσοντας στα εσώτερα της ψυχής την καταπιεσμένη του αξιοπρέπεια. Ο ευτελισμός ήταν μόνο εξωτερικός, ενώ το ζητούμενο ήταν η εξοικονόμηση της ζωής με τη σωτήρια ευρηματική ευφυΐα του αδυνάμου αντί της θαρραλέας αντίστασης και της περήφανης αναμέτρησης με την εξουσία. Κοιτάζοντας το σαράι, ο Καραγκιόζης αναμετρούσε τη δύναμή του και την έβρισκε λίγη. Προσπαθούσε έτσι να καρπωθεί μόνο το όφελος της στιγμής, να καταφέρει να τα βγάλει πέρα –για σήμερα μόνο– αποφεύγοντας την εξοντωτική τιμωρία που τον απειλούσε αν αντιστεκόταν ή αν ανακαλύπτονταν οι πονηριές του.

Από τη μια το λιοντάρι που απολαμβάνει ράθυμα και αυτάρεσκα τη λεία του –ο Πασάς στο Σαράι– και από την άλλη το επινοητικό τσακάλι –ο Καραγκιόζης– που παραμονεύει παραπέρα, για να αρπάξει κάποιο αποφάγι και να τρέξει γρήγορα μακριά, πριν το πάρει είδηση και το συντρίψει η οργή του βασιλιά. Έτσι και ο Μαυρομάτης, προσπαθεί να απομακρυνθεί έγκαιρα, πριν έρθει η τιμωρία. Δεν αλλάζει όμως τακτική: αντί για τη φρονιμάδα του εργατικού ανθρώπου που βρίσκεται μέχρις εκεί όπου τον φτάνουν οι δυνάμεις του, αυτουνού του αρέσει η ζωή στο όριο. Παίρνει εργολαβίες από το Σεράι, ξέροντας ότι η ανοργανωσιά και η αδεξιότητά του δεν φτάνουν για τη δουλειά. Χλευάζει τους πειθαρχημένους, τους εργατικούς και όσους είναι υποταγμένοι στον ρυθμό της εξουσίας. Ξέρει αυτός ο κυνικός ότι όποιος εργάζεται θρέφει με τον κόπο του πρώτα απ’ όλους τον αφέντη. Ο Μαυρομάτης είναι όμως σαρκαστής της υποταγής, ελεύθερο πνεύμα, απαλλαγμένος από το άγχος της πρόβλεψης. Επωφε-

λείται από το παρόν και...«*αύριο πάλι μέρα είναι*».

Ο Καραγκιόζης αγαπήθηκε από τον λαό γιατί μπορεί να του λείπει το θάρρος, όχι όμως και η αίσθηση αξιοπρέπειας. Γνωρίζει την ευγενική του καταγωγή και είναι περήφανος γι' αυτή. Για την αδυναμία του όμως φταίει η δουλεία, η άδικη εξουσία. Έτσι και αυτός την εκδικείται με πονηριά. Αξιοποιεί το παρόν και τα μέσα γύρω του με τον πιο αποδοτικό τρόπο, πετυχαίνοντας κάθε φορά άλλη μια μικρή καθημερινή νίκη επιβίωσης κάτω από τη μύτη της εξουσίας. Δεν είναι παθητικός αλλά ενεργητικός. Είναι επίσης μόνιμα απαλλαγμένος από την πρόβλεψη και τον απολογισμό, γι' αυτό και είναι μόνιμα εύθυμος.

Αντίθετα, ο Χατζηαβάτης περιφρονείται από το ακροατήριο, γιατί αυτός είναι έτοιμος να υποταχθεί στον Πασά. Είναι η ενσάρκωση του δουλόφρονου συμβιβασμού με την εξουσία, ξένη ή ντόπια. Η αντιπαράθεση της δουλοπρέπειάς του με την εσωτερική ηθική αντίσταση του Καραγκιόζη προβάλλει έτσι το εθνικό και ατομικό ιδανικό του τελευταίου.

Ο Μπαρμπαγιώργος από τη μεριά του είναι ο Ρουμελιώτης θεός που έρχεται από το χωριό για δουλειές στην πόλη. Είναι η προσωποποίηση της λεβεντιάς και η πιο αγαπητή μορφή από όλες: ακέραιος, τίμιος και μαζί χερσόμενος βουνίσιος, ενσαρκώνει τις πρωτόγονες αρετές της Φυλής. Κατανικάει τον Βεληγκέκα και ξεμπλέκει με την παλληκαριά από εκεί που τον έμπλεξε «*ουλουμποδύτς*»⁶², ο ανιψιός του.

Στην ύστερη εποχή του ο Καραγκιόζης εμπλουτίστηκε με ιστορική και ηρωική θεματολογία (πάλι ο Μίμαρος θεωρείται ο μεταρρυθμιστής). Ο Μεγαλέξαντρος αποθεώνεται κάθε φορά από την πιτσιρικαρία την ώρα που λογχίζει και κατανικά –σαν άλλος Αη Γιώργης– «*τον κατηραμένον όφιν*», ενώ ο Κατσαντώνης, ο Διάκος, ο Μπότσαρης παρελαύνουν περήφανοι και ατρόμητοι στον δρόμο της θυσίας για το Γένος.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα νεοφανή πολιτικά και ιδεολογικά ρεύματα, τόσο από την αστική όσο και από την αριστερή διανόηση, επιδίωξαν την ανόρθωση της κοινωνικής, οικονομικής, μορφωτικής στάθμης του λαού με την απομάκρυνση από την ανατολίτικη κληρονομιά, η οποία κρίθηκε οπισθοδρομική· με τον ίδιο τρόπο που ο «φραπές» αντικατέστησε το μερακλίδικο αρωματικό καφεδάκι· έτσι όπως και τα ξένα τσιγάρα πήραν τη θέση των ελληνικών, που φτιάχνονταν με τα περίφημα αρωματικά καπνά «ανατολικού τύπου».

Η καμπούρα του Καραγκιόζη άρχισε αργά αλλά σταθερά να χάνει την ταύτισή της με το λαϊκό υποσυνείδητο. Η νεοπαγής μικροαστική τάξη, αυτοί δηλαδή που πριν γέμιζαν την πλατεία του χωριού όταν ερχόταν ο Καραγκιόζης και που τώρα γέμιζαν τις νεόκτιστες συνοικίες της πόλης, άρχισε να αποφεύγει την σύνδεση με την καχεκτική του φιγούρα και τις μίζερες συνήθειές του. Έφτασαν να καταγγέλλουν το ηθικό του πρότυπο («*τι καραγκιοζιλίκια είναι αυτά;*»). Τα πιο μορφωμένα στρώματα, θεωρώντας αυτές τις συνήθειες απομεινάρια ραγιαδισμού –προσβλέποντας αυτοί στην πρόσδεση με την δυτική κουλτούρα–

62 Η λέξη επιβιώνει अपαράλαχη στην ελληνική γλώσσα πάνω από 25 αιώνες, δείγμα γλωσσικής και εθνικής συνέχειας.

δήλωναν αποστροφή ακόμα και στην ιδέα της ένταξης του Καραγκιόζη στην ελληνική πολιτιστική κληρονομιά.

Πέρα από την αλλαγή του κοινωνικού και πολιτιστικού παραδείγματος, το θέατρο σκιών και ως ψυχαγωγικό θέαμα δεν άντεξε τον ανταγωνισμό, πρώτα από τον κινηματογράφο και μετά από την τηλεόραση.

Καταλαβαίνουμε όμως γιατί ο Καραγκιόζης αγαπήθηκε τόσο πολύ την εποχή της δόξας του, τότε που στην ελεύθερη αλλά ακόμη φτωχή Ελλάδα οι μνήμες από την καταπίεση της οθωμανικής εξουσίας ήταν ακόμη έντονες. Άλλωστε, η νέα εξουσία –ελληνική αυτή τη φορά– δεν είχε καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των λαϊκών στρωμάτων⁶³ διαιωνίζοντας την εικόνα αντίθεσης μεταξύ του άδικα εξουσιαζόμενου αδυνάτου και του ανάληπτου πανίσχυρου γραφειοκράτη-εξουσιαστή.

Ο Καραγκιόζης είναι σήμερα σε όλους συμπαθής γιατί στάθηκε σύμβολο της αντίστασης του ανίσχυρου, προσωποποίηση της πρακτικής εξυπνάδας και της τέχνης της επιβίωσης. Σήμερα είναι πλατιά αποδεκτός ως μέρος της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς μας και ως παράδειγμα της αφομοιωτικής δύναμης του Ελληνισμού. Είναι η προβολή, πάνω σε ανατολίτικο καμβά, της δύσκολης ζωής των Ελλήνων κάτω από την όποια άδικη εξουσία.

Όπως γράφει ο Γιώργος Ιωάννου για τον Καραγκιόζη: *«Το σπουδαιότερο μήνυμά του μπροστά στην απελπισία της νεοελληνικής ζωής, είναι ο αντιστασιακός αμοραλισμός του και το αιώνιο κέφι του».*

⁶³ Ίδιες ρίζες είχε και το φαινόμενο της ηρωοποίησης της ληστείας από τους πληθυσμούς της επαρχίας.

Β.3.2. ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ, πραγματικό όνομα Θεόφιλος Κεφαλάς ή Κεφάλας (Βαριά Λέσβου 1870 - Βαριά Λέσβου 1934)

Ο θεωρούμενος σήμερα σημαντικότερος λαϊκός ζωγράφος γεννήθηκε σε ένα χωριό της τουρκοκρατούμενης ακόμη Λέσβου, σημαδεμένος να ζήσει μια ζωή περιπετειώδη και μοναχική, ταπεινή και καταφρονημένη, σαν αντιήρωας σε μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκι.

Ήταν το μεγαλύτερο από τα οκτώ παιδιά της οικογένειας. Ο πατέρας του Γαβριήλ ήταν τσαγκάρης, ενώ η μάνα του ήταν κόρη αγιογράφου.⁶⁴ Φαίνεται ότι από τον παππού του κληρονόμησε το καλλιτεχνικό τάλαντο και από αυτόν απέκτησε τις βασικές γνώσεις ζωγραφικής. Οι παιδικές αρρώστιες όμως τον άφησαν καχεκτικό και οι συνομήλικοί του τον κοροϊδευαν για «αχμάκη», δηλαδή χαζό.

Ήταν επίσης τραυλός και –ακόμα χειρότερα– αριστερόχειρας! Αυτή την κατά κυριολεξία αδεξιότητα προσπάθησαν να τη «θεραπεύσουν» με την καταπίεση και με τη βία, τόσο η οικογένειά του όσο και το σχολείο (ο δάσκαλος τού έδενε το αριστερό χέρι, ώστε να μάθει να εργάζεται με το δεξί). Λόγω του καταναγκασμού και της καχεξίας, ο νεαρός Θεόφιλος έγινε ένας κλειστός και απροσάρμοστος αλαφροϊσκιωτος. Η ζωγραφική έγινε το καταφύγιο και η διέξοδος του. Από τα πρώτα του σχέδια φάνηκε ότι μπορούσε να αποδίδει με ρεαλισμό το πρωτότυπο. Αλλά το επάγγελμα του ζωγράφου δεν σήμαινε τίποτε σοβαρό στο χωριό, το αντίθετο μάλιστα.

Αποφάσισε έτσι να δραπετεύσει από τη γενική περιφρόνηση και πριν τα 18 του χρόνια βρέθηκε απέναντι στη Σμύρνη, η οποία αναδυόταν ως μια εμπορική μεγαλούπολη στο κέντρο του αιγιακού και του μικρασιάτικου Ελληνισμού⁶⁵. Ο Θεόφιλος γυρόφερνε έξω από το Ελληνικό Προξενείο και –καθώς έλεγε– έγινε καβάσης, δηλαδή θυροφύλακας του Προξενείου. Είναι όμως σχεδόν σίγουρο ότι έπλασε ο ίδιος αυτή την ιστορία.

Υπήρχαν δύο κόσμοι για τον Θεόφιλο: αυτός της ατομικής του μειονεξίας και ο άλλος του ηρωισμού της ελληνικής φυλής. Οι αλύτρωτοι ακόμη Έλληνες των νησιών και της Μικρασίας ζούσαν και ανάσαιναν με την ελπίδα της λευτεριάς. Τα βράδια ιστορούσαν τις ηρωικές πράξεις των κλεφταρματολών, του Μπότσαρη, του Ανδρούτσου, του Καραϊσκάκη και διηγούνταν τη θυσία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Σε αυτόν τον δεύτερο κόσμο του ηρωισμού ήταν που απέδραμε με τη φαντασία του από μικρός ο Θεόφιλος. Γι' αυτό φορούσε από τα νιάτα του φουσανέλα, μια φορεσιά που δεν ήταν καν τοπική της Λέ-

64 Ο παππούς του λεγόταν Μιχαήλ και όταν αξιώθηκε να προσκυνήσει στους Άγιους Τόπους, κατά τη συνήθεια της εποχής, απέκτησε το τιμητικό πρόθεμα Χατζη-Μιχαήλ. Φαίνεται ότι ήταν ο άνθρωπος με την πιο αποφασιστική επιρροή στη ζωή του εγγονού του Θεόφιλου, μέσα από τα παραμύθια και τις ιστορίες που του διηγούνταν όταν του μάθαινε μαζί και τα βασικά της αγιογραφίας.

65 Η περίφημη Άπιστη Σμύρνη ή *Γκιαούρ Ιζμίρ*, ακριβώς για τον ανοικτό και πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα.

σβου και που γι' αυτή καθημερινά απορούσαν και τον χλεύαζαν οι περαστικοί. Ήταν όμως η φορεσιά των παλληκαριών, της περήφανης κλεφτουριάς.

Τους ήρωες του '21, που τόσο πολύ ήθελε να τους μοιάζει, ο Θεόφιλος τους ζωγράφιζε στους τοίχους των σπιτιών στη Σμύρνη. Στα δέκα περίπου χρόνια που έμεινε εκεί περιδιαβαίνοντας το Προξενείο και γυροφέρνοντας τα άλλα ελληνικά ιδρύματα, φαίνεται να έμαθε κάποια πράγματα και για το αρχαίο παρελθόν της Πατρίδας. Στους κατοπινούς του πίνακες επέκτεινε το θεματολόγιό του προς τους δοξασμένους αρχαίους προγόνους: «*Ο Περικλής από της Πνυκός δικαιολογών χάριν της Ακροπόλεως δαπάνας*», «*Η μονομαχία του Αχιλλέα*», «*Η ποιήτρια της νήσου Λέσβου Σαπφώ και ο κιθαρωδός Αλκαίος*», κ.α.

Ως άξιο παλληκάρι—όπως ένιωθε ο ίδιος τον εαυτό του— ήταν πάντα έτοιμος να αγωνιστεί για το μεγαλείο της σύγχρονης Ελλάδας. Έτσι, όταν ξέσπασε ο ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 αποφάσισε να φύγει για την Ελλάδα. Ξεμπάρκαρε στον Βόλο, κοντά στο μέτωπο, με σκοπό να καταταγεί στρατιώτης. Όμως ο πόλεμος τέλειωσε με ταπεινωτικό τρόπο πριν προλάβει να στρατευθεί, ενώ η πόλη πέρασε στην κατοχή των Τούρκων (ελευθερώθηκε ξανά την άνοιξη του 1898).

Ο Θεόφιλος ξέμεινε πλέον στον Βόλο, προσπαθώντας να βιοπορίζεται όπως όπως μέσα από τη ζωγραφική. Κατά τις εθνικές γιορτές διοργάνωνε λαϊκές θεατρικές παραστάσεις με τους ήρωες της Επανάστασης. Στις Απόκριες ντυνόταν Μεγαλέξαντρος. Έφτιαχνε στολές δικής του έμπνευσης για τους πιτσιρικάδες και μετά τους παρέτασσε σε φάλαγγα, σαν αρχαίους Μακεδόνες.

Η αλλοκοτία της εμφάνισής του όμως προκαλούσε συνεχώς το γέλιο. Δεν άντεξε την κοροϊδία και έφυγε απογοητευμένος για το Πήλιο, όπου σεργιανώντας από χωριό σε χωριό πέρασε τα υπόλοιπά του χρόνια μέχρι το 1927. Γύριζε σε καφενέδες, σπίτια και καπηλειά, όπου με αμοιβή ένα πιάτο φαΐ και μερικές δεκάρες για τα χρώματά του, ανέσυρε εικόνες από τον κόσμο της φαντασίας του και από τον κόσμο των ηρώων, αποθέτοντάς τες είτε σε έναν ταπεινό σοβά («*σοβατζή*» τον αποκαλούσαν υποτιμητικά) είτε πάνω σε κάποιο χαρτόνι, σε ξύλα και σε τενεκέδες.

Ευτυχώς που το 1912 ένας εύπορος κτηματίας και μυλωνάς, ο Γιάννης Κοντός, τον εκτίμησε ως ζωγράφο και ως άνθρωπο. Έγινε προστάτης του και του ανέθεσε την τοιχογράφηση του σπιτιού του στην Ανακασιά του Πηλίου. Ο Θεόφιλος ξετύλιξε εκεί εικόνες από την Επανάσταση του '21, από το Βυζάντιο, τους αρχαίους θεούς, καθώς και φυσικά τοπία. Το ιστορικό αυτό για την ελληνική λαϊκή τέχνη αρχοντικό ανήκει σήμερα στο Υπουργείο Πολιτισμού.

Μετά από ένα χοντρό χωρατό που του έκαναν σε κάποιο κοντινό χωριό και το οποίο τον πρόσβαλε τελειωτικά και αθεράπευτα, αποφάσισε να ξαναγυρίσει στο χωριό του στη Λέσβο. Καθώς ήταν ηθικά εξουθενωμένος από την ασταμάτητη χλεύη στον ξένο τόπο, με την επιστροφή στη γενέθλια γη η ψυχή του φάνηκε να ηρεμεί και να συμφιλιώνεται με το παλιό κοινωνικό του περιβάλλον.

Ο καταλαγιασμός της ψυχικής έντασης φάνηκε και από τη στροφή στη θεματολογία του. Ο δραματικός ηρωικός κόσμος έδωσε την θέση του στον ει-

ρηνικό υλικό κόσμο που στεκόταν πραγματικός και χαρμόσυνος μπροστά του: ο καθημερινός βίος στο σπίτι και στο χωράφι, η οικογένεια, τα ήμερα τοπία της αιολικής γης, η ομορφιά του κόλπου του Γέρας. Είναι σαν η ψυχή του να επέστρεψε ανακουφισμένη στο οικείο και ήμερο λιμάνι μετά από ένα βασανιστικό ταξίδι σε αφιλόξενους τόπους.

Σε αυτή τη φάση της ζωής του τον ανακάλυψε⁶⁶ ο διάσημος συντοπίτης του, ο εγκατεστημένος στο Παρίσι τεχνοκριτικός Στρατής Ελευθεριάδης. Ο Τεριάντ, όπως είχε εκγαλλίσει το όνομά του, κατάλαβε αμέσως την αξία του λαϊκού ζωγράφου και του παρέιχε με γενναιοδωρία τα ζωγραφικά μέσα που με δυσκολία εξοικονομούσε ο Θεόφιλος (χρώματα, πανιά και πινέλα). Του ζήτησε να κρατά τους πίνακες που θα ετοιμάζε και του υποσχέθηκε ακόμα και μια δική του έκθεση στο Παρίσι.

Για την ταλαιπωρημένη ψυχή τού Θεόφιλου, αυτή η αναγνώριση και η ελπίδα που του γέννησε, ήταν δυστυχώς ένα βάλαμο πάνω στην τελευταία του μόνο ώρα. Έφυγε για πάντα τον Μάρτη του 1934, μάλλον από τροφική δηλητηρίαση, μέσα στην ταπεινή του καλύβα και δίπλα στα χρώματα, στα πινέλα και στα πανιά που αγάπησε.

Ο Τεριάντ πάντως κράτησε τον λόγο του και το 1935 δημοσίευσε στην εφημερίδα «Αθηναϊκά νέα» συνέντευξη για τον «άγνωστο μεγάλο Έλληνα ζωγράφο» και τον επόμενο χρόνο οργάνωσε στο Παρίσι την έκθεση έργων που του υποσχέθηκε. Ο μεγάλος Λε Κορμπυζιέ χαρακτήρισε τον Θεόφιλο ως «ένα ζωγράφο γεννημένο από το ελληνικό τοπίο και τα έθιμά του». Το 1961 έγινε μεγάλη αναδρομική έκθεση με τα έργα του Θεόφιλου στο Λούβρο, ξανά με οργανωτή τον Τεριάντ. Από τα μικρομάγαζα του Βόλου και από τα χωριά του Πηλίου, τα έργα του Θεόφιλου βρέθηκαν να παρουσιάζονται στο πιο σεβαστό σαλόνι της υψηλής τέχνης και εκεί γοήτευσαν τους απαιτητικούς κριτές με τον αυθεντικό, απλό και ειλικρινή τους ψυχισμό. Η καταξίωση του καταφρονημένου καλλιτέχνη έτσι ήλθε θριαμβευτικά, αλλά δυστυχώς μετά την οριστική του αποδημία.

Τα πρόσωπα του Θεόφιλου έχουν μάτια ανοικτά και αποπνέουν βυζαντινή πνευματικότητα. Τα φρύδια ακολουθούν ένα απαλό τόξο, σημάδι ήρεμης αυτοπεποίθησης, ενώ τα χείλη ακουμπούν ανάλαφρα το ένα πάνω στο άλλο, δείγμα και αυτό νηφάλιας εσωτερικότητας. Είναι πρόσωπα γεμάτα αξιοπρέπεια, χωρίς δραματική ένταση, αναδίδουν ένα απολλώνιο πνεύμα συλλογής και πνευματικότητας, είτε απεικονίζουν τον Κωνσταντίνο στην ύστατη μάχη με τους Αγαρηνούς είτε τον Μεγαλέξανδρο «φονεύον δράκον», είτε τον θηριόψυχο Καπετάν Ανδρούτσο, είτε τους χωρικούς στο «Μάζεμα των ελαιών εν Μυτιλήνη». Γι' αυτό το έργο του Θεόφιλου, παρά την εθνική του θεματολογία, έχει και υπερεθνική καλλιτεχνική αξία.

Το δράμα της ζωής και οι πολιτισμικές καταβολές του Θεόφιλου έχουν επίσης ξεχωριστή σημασία, γιατί ήταν ένας εκπρόσωπος του αλύτρωτου ακόμη

66 Μετά από σύσταση των ζωγράφων Γιώργου Γουναρόπουλου, γεννημένου στην Σωζόπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας, και του Φώτη Κόντογλου, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί (Κυδωνίες).

Ελληνισμού, ο οποίος τραγουδούσε και υπερηφανευόταν για την πρώτη εθνική νίκη του '21, από τη μορφωμένη κορυφή ως τη λαϊκή του βάση, αναμένοντας με λαχτάρα τη σειρά του.

Την ώρα της αποτίμησης των 200 χρόνων ελεύθερης εθνικής ζωής, το έργο του Θεόφιλου απηχεί για τους σημερινούς Έλληνες κάτι συμβολικό και διδακτικό μαζί.

B.3.3. ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ (Πειραιάς 1910 – Αθήνα 1989)

Το έργο του Τσαρούχη είναι μια πνευματική σύνθεση αρχαιοελληνικού, βυζαντινού, ευρωπαϊκού και λαϊκού υλικού, με το ζήτημα της ταυτότητας της Ελλάδας να το διατρέχει συνολικά.

Γεννήθηκε στον Πειραιά από πατέρα ευκατάστατο έμπορο από την Αρκαδία και μητέρα που είχε καταγωγή από τα Ψαρά. Μεγάλωσε σε μεγαλοαστικό περιβάλλον υψηλής αισθητικής, όπου η κλασική μουσική, οι δεξιώσεις και οι συζητήσεις για φιλοσοφικά και καλλιτεχνικά θέματα δημιουργούσαν από τη μικρή του ηλικία αντίστοιχα πνευματικά ερεθίσματα. Παρότι η οικογένεια μετοίκησε στην Αθήνα το 1927, ο ίδιος παρέμεινε βαθύτατα επηρεασμένος από τον Πειραιά των παιδικών του χρόνων, από την ατμόσφαιρα και την αισθητική του λιμανιού, καθώς και από τους απλούς ανθρώπους του.

Φοίτησε στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών του Μετσόβιου Πολυτεχνείου (1929–1935) με καθηγητές τους Ιακωβίδη, Βικάτο και Παρθένη. Βαθύτατη ήταν η επιρροή του Φώτη Κόντογλου στο έργο του (μαθήτευσε κοντά του μεταξύ 1931-1934), καθώς και του φίλου του, Δημήτρη Πικιώνη.

Την περίοδο 1935–1936 ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη για να δει τα μωσαϊκά της Αγιασοφιάς και, όπως δήλωνε αργότερα, το ταξίδι αυτό στάθηκε αποκαλυπτικό για την πνευματικότητα της βυζαντινής τέχνης. Ήταν γι' αυτό αποφασιστικό στη διαμόρφωση της δικής του καλλιτεχνικής κλίσης και τεχντροπίας. Επισκέφτηκε μετά την Ιταλία, όπου ήλθε σε επαφή με τις δημιουργίες της Αναγέννησης. Πριν επιστρέψει στην Ελλάδα, ακολούθησε η επίσκεψη στο Παρίσι, όπου μελέτησε τον Ιμπρεσιονισμό και τα σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα. Εγκαταστάθηκε στο Παρίσι από το 1967 μέχρι τη Μεταπολίτευση, οπότε και επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα. Μαζί με τη μελέτη της ευρωπαϊκής εικαστικής πρωτοπορίας τον απασχολούσε η λαϊκή αρχιτεκτονική και ενδυμασία, ενώ εκτιμούσε όσο λίγοι σύγχρονοί του το έργο του Θεόφилου.

Αντλώντας από όλες αυτές τις πλούσιες πολιτιστικές πηγές, τις τεχντροπίες και τις παραδόσεις, κατάφερε μια πρωτότυπη και καινοτόμο σύνθεση, τόσο στη ζωγραφική όσο και στη σκηνογραφική του δημιουργία. Ο ίδιος έλεγε για το έργο του ότι θεμέλιο της αισθητικής του ήταν οι πρώτες εικόνες του ουρανού του Πειραιά *«που δεν τον απάντησε πουθενά αλλού»*. Δήλωνε ότι τα κριτήριά του ήταν πάντα ελληνικά. *«Ακόμη και όταν ζωγραφίζω την Αναγέννηση, τα μέτρα τα έχω πάρει από την Ελλάδα»*. Δεν ήθελε όμως να τον θεωρούν ούτε οπαδό του φολκλόρ ούτε νοσταλόγο του αρχαιοελληνικού κάλλους, ούτε όμως και οπαδό του σύγχρονου άκριτου κοσμοπολιτισμού: *«Η Ελλάδα –έλεγε– είναι Ευρώπη, αλλά και η συνείδησή μας για την Ελλάδα δεν πρέπει να είναι γραφική»*.

Ο προσδιορισμός της σχέσης της Ελλάδας με την Ευρώπη ήταν άλλωστε το κεντρικό ζήτημα της ποιητικής και καλλιτεχνικής Γενιάς του '30, στην οποία ανήκει και ο Τσαρούχης. Ο ίδιος προσέγγισε την απάντηση στο ερώτημα με

πολύ ιδιαίτερο τρόπο. Αν και προερχόταν από εξευρωπαϊσμένο κοινωνικό και αισθητικό περιβάλλον, αυτός στράφηκε θεματικά προς τη λαϊκή ελληνική φυσιογνωμία. Εκεί που στα πρόσωπα των καθημερινών Ελλήνων άλλοι έβλεπαν τραχύτητα και ρυτίδες χαραγμένες από τις έγνοιες του καθημερινού βίου, αυτός έβλεπε ευαισθησία. Διέκρινε εκεί την ανάδυση μιας φυσικής αρχοντιάς που ερχόταν από τα βάθη του Βυζαντίου και μια πνευματικότητα που παραπέμπει στα ελληνιστικά πορτραίτα του Φαγιούμ⁶⁷.

Ήταν πολυμαθής και πολύπλευρα μορφωμένος καλλιτέχνης, διακρινόταν όμως για την ήρεμη αυτοπεποίθησή του και ήταν προσιτός σε όλους. Συναναστρεφόταν με την ίδια ευκολία και μιλούσε με την ίδια φυσική ευγένεια τόσο με τους ανθρώπους των σαλονιών και της διανόησης όσο και με τη Ρόζα Εσκενάζυ και τον Ευγένιο Σπαθάρη. Τα παιδικά ακούσματα στο πιάνο του νεοκλασικού μεγάρου της θείας του, Δέσποινας Μεταξά (στο σπίτι της οποίας μεγάλωσε), ήταν ο Όφενμπαχ, ο Σοπέν και ο Σούμπερτ. Αυτός όμως έγινε ταυτόχρονα και θαυμαστής του ζειμπέκικου, που το χόρευε και ο ίδιος μέχρι τα γεράματά του. Στις λαϊκές ρεκλάμες του Θεάτρου Σκιών που συναντούσε στους δρόμους της πόλης, ο Τσαρούχης ανακάλυπτε στοιχεία τόσο της βυζαντινής όσο και της αρχαίας τέχνης.

Η ζωγραφική του είναι ανθρωποκεντρική, με μορφές στοχαστικές, ακίνητες και ερωτικές. Εκφράζουν τη δική του ψυχосύνθεση, αυτή του φιλοσοφημένου μοναχικού ανθρώπου, «*Ως στρουθίον, μονάζον επί δώματος*» όπως τιτλοφόρησε ένα από τα βιβλία του. Αν και ήταν διάσημος και περιζήτητος στους πνευματικούς και ανώτερους κοινωνικούς κύκλους, διατηρούσε εντούτοις την απόσταση του διανοητή από αυτές τις, πολλές φορές, κενόδοξες κοσμικότητες.

Αγαπούσε να επισκέπτεται το Άγιον Όρος, ιδιαίτερα στο γέρμα της ζωής του. Σε κάποιο από αυτά τα ταξίδια στο караβάκι της επιστροφής, οι φοιτητές που τον συνόδευαν και μερικοί προσκυνητές που τον αναγνώρισαν τον απασχόλησαν κάμποσο με τις ερωτήσεις τους, αναζητώντας ψήγματα από τη σοφία του. Όταν προς το τέρμα της διαδρομής τού ζήτησαν συγνώμη για τις κουραστικές ίσως συζητήσεις, αυτός τους είπε: «*Μην σας απασχολεί αυτό, πάντοτε κρατώ τη ζωγραφική απόσταση*».

Ο Τσαρούχης εργάστηκε επίσης στο θέατρο ως σκηνογράφος και ενδυματολόγος, συνεργάστηκε δε ιδιαίτερα με τον Κάρολο Κουν. Στη σκηνογραφία της αρχαίας τραγωδίας ήταν πολύ προσεκτικός με την προσέγγισή του, δείγμα της βαθύτατης παιδείας και της ισορροπίας στη δημιουργία του. Έλεγε πως τα κοστύμια και το σκηνικό πρέπει να υποτάσσονται σε ένα ύφος μυθολογικό. Θεωρούσε όμως ότι οι κατάλληλοι σκηνογράφοι και ενδυματολόγοι της αρχαίας τραγωδίας είναι μόνο οι σπάνιοι οραματιστές που δημιουργούν φανταστι-

67 Νεκρικές προσωπογραφίες πάνω σε ξύλο ή πανί που φιλοτεχνήθηκαν μεταξύ 1^{ου} και 3^{ου} αιώνα μ.Χ. από συνεχιστές της ελληνιστικής ζωγραφικής παράδοσης. Απεικονίζουν πρόσωπα με άπνοα, σφραγισμένα χείλη, με τα μελαγχολικά τους μάτια να θέτουν με συγκλονιστικό τρόπο το ερώτημα για το εφήμερο και το αιώνιο. Τα πρώτα και περισσότερα δείγματα βρέθηκαν στην όαση Φαγιούμ στην Αίγυπτο, όπου διατηρήθηκαν σε εξαιρετική κατάσταση λόγω του ξηρού κλίματος.

κούς κόσμους (η σύνδεση με τον αρχαίο μύθο), χωρίς να μισούν τη σύγχρονη ζωή (η επαφή με τη σημερινή αισθητική). Ο Τσαρούχης κατάφερε έτσι να ισορροπεί ανάμεσα στο παρελθόν και στο σύγχρονο, ανάμεσα στο ελληνικό και στο οικουμενικό.

Ο Ανδρέας Εμπειρικός έγραψε για το έργο του Τσαρούχη: «Όταν αντικρίσει κανείς το έργο του Γιάννη Τσαρούχη, έχει αμέσως την εντύπωση ότι βλέπει αυτό που ονομάζουμε ελληνική ζωγραφική, περισσότερο παρά σε οποιαδήποτε θεώρηση έργων άλλων Ελλήνων ζωγράφων, με μοναδική εξαίρεση το έργο του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ. Είναι αλήθεια καταπληκτική η «ελληνικότης» του έργου του Τσαρούχη. Θα ήτο όμως λάθος να τοποθετήσουμε τον καλλιτέχνην αυτόν σε βάθρο αποκλειστικά εθνικό και να αξιολογήσουμε την τέχνη του με τα κριτήρια της σχετικότητας τα εκτεινόμενα στον χώρο που περιλαμβάνεται συνήθως μόνο στα πλαίσια της ελληνικής ζωγραφικής. Διότι ο Τσαρούχης δεν είναι ένας ζωγράφος που μόνο στη χώρα του μπορεί να θεωρηθεί ως ξεχωριστός, μα ένας από τους λίγους Έλληνας που έχει να παρουσιάσει τάλαντον, τοιαύτης εντάσεως, ποιότητας και πρωτοτυπίας, που ασφαλώς θα έπρεπε να τον είχαμε κατατάξει από ενωρίς στην πλειάδα εκείνη των τηλαυγών ζωγραφικών αστέρων, που με εξαίεση λαμπρότητα φωτίζουν το παγκόσμιο στερέωμα της τέχνης και αναγνωρίζονται παντού ως άστρα πρώτου μεγέθους».

Ο μεγάλος ζωγράφος διέκρινε στο πρόσωπο του σύγχρονου λαϊκού Έλληνα τη συνέχεια στον χώρο και στον χρόνο. Διείσδυσε στον ψυχισμό του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος είναι ταγμένος από τη γεωγραφία να στέκεται στο μεταίχμιο μεταξύ της Ανατολής και της Δύσης.

Για τον Τσαρούχη όμως ο Ελληνισμός δεν στέκεται σε αυτό το σύνορο ενεδός και αναποφάσιτος, συνεχώς αποπροσανατολισμένος μέσα στη διχογνωμία του. Στο πρόσωπο του καθημερινού λαϊκού ανθρώπου που ενσαρκώνει τον σύγχρονο Ελληνισμό, μαζί με τις ζωτικές δυνάμεις του παρόντος, ο Τσαρούχης βλέπει αντίθετα να διαχέεται υποδόρια και το πνεύμα του ευγενούς παρελθόντος, προβάλλοντας μια σύνθεση γεμάτη αυτοπεποίθηση και απολλώνια ηρεμία.

Αυτόν τον σύνθετο, ρωμαλέο και ευαίσθητο μαζί Ελληνισμό παρουσίασε στο έργο του ο κορυφαίος ζωγράφος και διανοητής, παραδίδοντάς το σε μας ως πολύτιμη και διεθνώς καταξιωμένη κληρονομιά της σύγχρονης Ελλάδας.

B.3.4. ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ (Προύσα 1908 – Αθήνα 1987)

Ο Κουν είναι για το σύγχρονο ελληνικό θέατρο η πιο προβεβλημένη μορφή σκηνοθέτη, διδασκάλου και αναμορφωτή. Λίγοι είναι οι άνθρωποι της Τέχνης που με το προσωπικό τους ύφος και έργο έχουν αφήσει τόσο έντονο αποτύπωμα στον δημιουργικό τους χώρο, τέτοιο που το όνομά τους να συνδεθεί πλέον στενά με αυτόν. Τέτοιος είναι ο Κουν για το Θέατρο.

Γεννήθηκε στην Προύσα από πατέρα κοσμοπολίτη, ο οποίος είχε μαζί χριστιανικές και εβραϊκές ρίζες, ενώ η μητέρα του, Μελπομένη Παπαδοπούλου, ήταν ορθόδοξη. Αργότερα οι γονείς του χώρισαν και ίσως γι' αυτό ο Κάρολος εξελίχθηκε σε ένα μοναχικό παιδί. Παρά τον χωρισμό των γονιών του, μεγάλωσε μέσα σε υλική άνεση, έχοντας κατ' οίκον διδασκάλους στις γλώσσες και στη μουσική, εκδηλώνοντας από νωρίς ζωηρή φαντασία και καλλιτεχνικές κλίσεις. Πέρασε την εφηβεία εσώκλειστος στην αμερικανική Ροβέρτσιο Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Στον εκεί θεατρικό Όμιλο ξεκίνησε και την ενασχόλησή του με τις θεατρικές παραστάσεις.

Η Μικρασιατική Καταστροφή όμως άλλαξε απότομα τη ζωή του, όταν ο πατέρας του πτώχευσε και οι συγγενείς του διασκορπίστηκαν. Αποφοιτώντας το 1928 έφυγε για να σπουδάσει Αισθητική στη Σορβόνη. Σύντομα όμως επέστρεψε και εγκαταστάθηκε από το 1929 οριστικά στην Ελλάδα μαζί με τη μητέρα του. Εργάστηκε ως καθηγητής των αγγλικών στο Κολλέγιο Αθηνών, όπου άρχισε τις πρώτες θεατρικές παραστάσεις σε μικρά σκετς που έγραφε ο ίδιος. Παράλληλα δίδασκε και αγγλικά για βιοπορισμό.

Ο Κουν ανήκει στους μεγάλους δημιουργούς του Μεσοπολέμου, οι οποίοι προσπάθησαν να επαναπροσδιορίσουν την ελληνικότητα της σύγχρονης τους Ελλάδας. Έχοντας μεγαλώσει μέσα στον –δύοντα πια μετά την Καταστροφή– αστικό Ελληνισμό της Πόλης, γνώρισε από κοντά τα βυζαντινά και ανατολικά στοιχεία που περιέχονταν στην ελληνική πολιτιστική παράδοση. Είχε όμως δεχθεί και σημαντικές επιρροές από την ευρεία δυτικότροπη παιδεία του. Η ισορροπημένη και βαθυστόχαστη προσωπικότητά του τού επέτρεψε να συγκεράσει δημιουργικά στο έργο του τα ανατολίτικα συστατικά μαζί με τα στοιχεία του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Καθοριστική ήταν η σχέση του με τον Φώτη Κόντογλου, ο οποίος τον έκανε να νιώσει, όπως γράφει ο Κουν, «ξάνοιγμα προς κάθε τι Ελληνικό». Η ανακάλυψη του «Ρωμαϊκού» ήταν ο στόχος της ίδρυσης το 1933 της Λαϊκής Σκηνής μαζί με τον Τσαρούχη και τον δημοσιογράφο Διονύση Δεβάρη. Συνεργάστηκε αργότερα με τους θιάσους της Μαρίκας Κοτοπούλη και της Κυρίας Κατερίνας. Το όνειρό του ήταν να αποκτήσει το δικό του θεατρικό εργαστήριο με τους δικούς του αφοσιωμένους συντελεστές. Το πραγματοποίησε το 1942 με την ίδρυση του Θεάτρου Τέχνης, ατυχώς, μέσα στην πιο δύσκολη στιγμή της Κατοχής.

Το εγχείρημα ήταν οικονομικά καταδικασμένο εξ' αρχής, γι' αυτό η προσπάθεια διακόπηκε το 1950. Ο Κουν αναγκάστηκε να σκηνοθετήσει στο θεω-

ρούμενο «ακαδημαϊκό» Εθνικό Θέατρο (Διευθυντής του ήταν τότε ο Γιώργος Θεοδοκάς). Από το 1954 και μετά όμως ξανάστησε το εργαστήρι του Θεάτρου Τέχνης και συνέχισε εκεί τη δημιουργική του εργασία μέχρι τον θάνατό του.

Το Θέατρο Τέχνης παρομοιάζεται πάντα με εργαστήριο, γιατί ο Κουν είχε το πάθος του εργαστηριακού ερευνητή. Όπως και στην επιστήμη έτσι και στην τέχνη, πειραματισμός δεν σημαίνει τυχαία και ασχεδίαστη διαδρομή προς το άγνωστο. Αντίθετα, η χάραξη νέας πορείας προϋποθέτει αφομοίωση της υφιστάμενης θεωρίας. Η νέα στόχευση βασίζεται τόσο στη δημιουργική έμπνευση όσο και στη δυνατότητα πρακτικού υπολογισμού. Είναι μια ισορροπία αφηρημένης νοητικής σύλληψης και πραγματισμού, στοιχείων που διέθετε συνδυαστικά ο Κουν.

Ένα πετυχημένο επιστημονικό –είτε καλλιτεχνικό– εργαστήριο αποτελείται από μια προικισμένη και συνεκτική ομάδα μελών, με θερμό συναδελφικό δεσμό μεταξύ τους. Πρώτα και κύρια όμως χρειάζεται ένας ηγέτης που να είναι υπόδειγμα γνώσης και εργατικότητας, ένας καθοδηγητής με όραμα, ο οποίος να εμπνέει σεβασμό και αφοσίωση στο πρόσωπό του. Ο ηγέτης εμπνέει στους συνεργάτες του ομαδικό πνεύμα, δημιουργεί σε όλους την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια ξεχωριστή ομάδα πρωτοπορίας και πειραματισμού. Αυτό το πνεύμα αφοσίωσης, ομαδικότητας και μύησης στον καλλιτεχνικό σκοπό κατάφερε να μεταδώσει ο Κουν στην ομάδα του Θεάτρου Τέχνης και γι' αυτό οι συνεργάτες του τον αποκαλούσαν τιμητικά «*Δάσκαλο*».

Οι σκηνοθεσίες του Κουν στα έργα των Πιραντέλλο, Ίψεν, Τσέχωφ, Γκόρκι, Τ. Γουίλιαμς, Α. Μίλερ, Μπρεχτ, Μπέκετ, Γ. Ξενόπουλου κ.α., έμειναν ιστορικές για την ποιότητά τους. Το Θέατρο Τέχνης βοήθησε επίσης στην ανακάλυψη και καθιέρωση νέων Ελλήνων συγγραφέων (Ι. Καμπανέλλη, Λ. Αναγνωστάκη, Γ. Αρμένη κ.α.). Οι ηθοποιοί και οι θεατράνθρωποι που πέρασαν από το Θέατρο Τέχνης έζησαν την καλλιτεχνική εμπειρία μέσα σε οικογενειακή ατμόσφαιρα. Ήταν τέτοια η επιρροή του Θεάτρου Τέχνης στο θεατρικό γίνεσθαι της εποχής του, ώστε το μεγαλύτερο μέρος των ηθοποιών του καιρού είτε μαθήτευσε κοντά στον Κουν είτε επηρεάστηκε βαθύτατα από αυτόν.

Ο Κουν προσκλήθηκε πολλές φορές να σκηνοθετήσει στο εξωτερικό. Από τις λίγες φορές που δέχθηκε ήταν το 1967, μετά από την πρόσκληση του κορυφαίου Βασιλικού Σαιξπηρικού Θεάτρου της Αγγλίας, για τη σκηνοθεσία του «*Ρωμαίος και Ιουλιέτα*». Ήταν ο δεύτερος μέσα σε τριάντα χρόνια ξένος που προσκλήθηκε να σκηνοθετήσει –στην ίδια την καρδιά του σαιξπηρικού θεάτρου⁶⁸– το διάσημο κλασικό έργο. Η σκηνοθεσία θεωρήθηκε καταπληκτική από το απαιτητικότατο εγχώριο κοινό. Ήταν ένας θρίαμβος και οι βρετανικές θεατρικές κριτικές μίλησαν για την καλύτερη παράσταση της δεκαετίας.

68 Ας αναλογιστούμε πόσο δύσκολο είναι να φτιάξει ένας αλλοδαπός αρχιμάγειρας το αγαπημένο παραδοσιακό φαγητό ενός άλλου τόπου. Δεν του ζητείται η πιστή αντιγραφή –αυτό το πετυχαίνουν πάντα καλύτερα οι ντόπιοι– αλλά η δική του πρόταση παραλλαγής, η οποία οφείλει όμως να διατηρεί ανόθευτο το βασικό σώμα της γεύσης. Πρέπει ο ξένος σεφ να πετύχει τέτοια ισορροπία, ώστε να ικανοποιεί ταυτόχρονα τους παραδοσιακούς και μαζί να διεγείρει τους τολμηρούς.

Σημαντικότερη για την Ελληνική Τέχνη ήταν η σχέση του Κουν με το Αρχαίο Δράμα, με το οποίο ασχολήθηκε συστηματικά από το 1957 και μετά ανεβάζοντας έργα του Αριστοφάνη («Πλούτος», «Λυσιστράτη», «Αχαρνής», «Βάτραχοι» κ.α.), καθώς και των τριών μεγάλων τραγικών («Προμηθέας Δεσμώτης», «Επτά επί Θήβας», «Ηλέκτρα», «Οιδίπους τύραννος», κ.α.).

Οι «Πέρσες» (1965, σε μουσική του μεγάλου και αδικοχαμένου Γιάννη Χρήστου και με σκηνικά του Γ. Τσαρούχη) και οι «Όρνιθες» (1959, πάλι με σκηνικά του Τσαρούχη, μουσική του Χατζιδάκι και χορογραφία της Ραλλούς Μάνου), αποτέλεσαν τομή για τη σύγχρονη ερμηνεία του αρχαίου θεάτρου, σε αντιδιαστολή με την πιο ακαδημαϊκή γραμμή του Εθνικού Θεάτρου.

Σύμφωνα με τη μοίρα του κάθε πειραματιστή, ήταν αναμενόμενο να μην έχει πάντα στην Ελλάδα την ομόφωνη εύνοια του κοινού και των κριτικών. Ειδικά η παράσταση «Όρνιθες» ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων για μια συγκεκριμένη σκηνή, όπου η εμφάνιση ενός ορθόδοξου ιερέα με καλυμμαύχι σε μια σκηνή θυσίας πυροδότησε την αγανάκτηση μερίδας των θεατών που την θεώρησαν βέβηλη και παρωδία των θρησκευτικών αισθημάτων του κοινού και των Ελλήνων. Η παράσταση διακόπηκε με απόφαση του τότε Υπουργού της Προεδρίας της Κυβερνήσεως Κωνσταντίνου Τσάτσου. Η οξύτητα των αντιδράσεων δείχνει ότι επρόκειτο για παράτολμο νεωτερισμό που ξεπέρασε την ανοχή της κοινής γνώμης στη δεδομένη εποχή.

Οι σκηνοθετικοί πειραματισμοί του Κουν δεν γίνονταν όμως απερίσκεπτα και με μόνο κίνητρο την πρόκληση. Δεν ήταν απροσημάτιστη και άμετρη απόκλιση από την προηγούμενη ισορροπία. Η καινοτομία προτεινόταν με όρους ποιότητας, όπως οι σοβαροί πειραματιστές, οι οποίοι υπολογίζουν με σύνεση και με κάθε δυνατή ακρίβεια τα αναγκαία μέτρα ασφαλείας του πειραματικού τους χώρου.

Ο Κουν άφησε τεράστια δημιουργική παρακαταθήκη στο νέο Ελληνικό Θέατρο. Μέσα από τη δική του προσπάθεια πρόσφερε τη δυνατότητα στο ελληνικό κοινό να κοινωνήσει με τα έργα των μεγάλων δραματουργών του εξωτερικού αλλά και νεότερων Ελλήνων δημιουργών. Πέτυχε επίσης να κάνει τους σύγχρονους του Έλληνες να δουν την αρχαία θεατρική τους κληρονομιά με σύγχρονα μάτια. Για όλα αυτά τα κατορθώματα ανήκει στους μεγάλους της Ελληνικής Τέχνης.

B.3.5. ΚΑΤΙΝΑ ΠΑΞΙΝΟΥ (Πειραιάς 1900 – Αθήνα 1973)

Στο ρόλο της Πιλάρ

Η Παξινού ήταν κόρη του αλευροβιομήχανου Βασίλη Κωνσταντόπουλου και της Ελένης Μαλανδρίνου. Ήταν από μικρή ένα ξεχωριστό παιδί: ζωηρότατη, με ενέργεια που ξεχείλιζε, με εξάισια φωνή και έντονη καλλιτεχνική κλίση. Ήταν επίσης εξαιρετικά πεισματάρια και ζητούσε να γίνονται τα πράγματα με τους δικούς της όρους. Έδειχνε έτσι από μικρή ότι θα γινόταν πρωταγωνίστρια της ζωής.

Για να κάμψουν τον αντίθασο χαρακτήρα της, οι γονείς της την έστειλαν από τη Σχολή Χιλλ της Αθήνας σε Σχολή Καλογραφιών στην Τήνο και μετά εσωτερική στην Ελβετία. Η Κατίνα βρήκε εκεί την ευκαιρία να καλλιεργήσει τη μουσική της κλίση και τη φωνή της στο Ωδείο της Γενεύης, καθώς και στη Βιέννη και στο Βερολίνο. Η φωνή της κρίθηκε από τους δασκάλους της ως φαινομενική⁶⁹.

Στους μεγαλοαστικούς κύκλους της εποχής όμως, η μουσική ήταν για τα νέα κορίτσια περισσότερο ένα διαπιστευτήριο για έναν συμφερτικό γάμο, μια συμπληρωματική μόνο πνευματική καλλιέργεια η οποία θα συνόδευε τις εκλεπτυσμένες συζητήσεις σε κοσμικές δεξιώσεις. Έτσι η Κατίνα, που είχε ήδη χάσει τον πατέρα της σε ηλικία 8 ετών, συνάντησε την έντονη αντίρρηση της μητέρας της στα σχέδιά της για επαγγελματική ενασχόληση με τη μουσική.

Φαίνεται ότι η ένταση στη σχέση με τη μητέρα της, ίσως και ο παρορμητικός της χαρακτήρας, την ώθησαν να παντρευτεί, ενώ ήταν έφηβη ακόμη, έναν νέο Έλληνα μεγαλοβιομήχανο από τη Ρουμανία, τον Γιάννη Παξινό. Με τον κομψό αλλά και πολύ μορφωμένο σύζυγό της –ήταν και ο ίδιος θεατρικός συγγραφέας– απέκτησε τις δύο κόρες της.

Η φωνή της είχε προλάβει να εντυπωσιάσει τον εξάιτερο πιανίστα και ανερχόμενο συνθέτη Δημήτρη Μητρόπουλο, ο οποίος έγραψε ειδικά για την Παξινού την όπερα «Αδελφή Βεατρίκη» (1920)⁷⁰. Η Κατίνα πρωταγωνίστησε φυσικά στην εξαιρετικά επιτυχημένη παράστασή της στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιώς. Μετά όμως από αυτή την καλλιτεχνική της επιτυχία, οι Παξινοί αναχώρησαν οικογενειακά για την Κωνσταντινούπολη. Προς απογοήτευσή της, εκεί η Κατίνα αποκόπηκε από την καλλιτεχνική δραστηριότητα και κάπως έτσι άρχισαν οι τριβές στον γάμο της. Έφυγε πρώτα για την Ελλάδα και μετά για τη Γερμανία και το Βερολίνο, όπου ξανασυναντήθηκε με τον Μητρόπουλο που εργαζόταν και αυτός τότε εκεί, ξαναρχίζοντας έτσι τις μουσικές της σπουδές. Φιλοδοξούσε μάλιστα να γίνει βαγκνερική τραγουδίστρια.

69 Εισήλθε παράτυπα στη Σχολή, κρύβοντας με ένα τέχνασμα την πραγματική της ηλικία, χαρακτηριστικό της επιμονής και της αυτοπεποίθησής της. Αποφοίτησε σε χρόνο ρεκόρ με άριστα και χρυσό βραβείο.

70 Με τον κατοπινό μεγάλο μαέστρο τούς συνδέει στενή φιλία από τα μικρά τους χρόνια και η ίδια έλεγε ότι χρωστούσε τη μεγάλη της αγάπη για τη μουσική στον Μητρόπουλο. Είχε φιλία παιδιόθεν και με τον Τσαρούχη, ο οποίος ήταν γείτονάς της στον Πειραιά και με τον οποίο συμεριζόταν την αγάπη για τη απλή ζωή και τους ανθρώπους του λιμανιού.

Φαίνεται όμως ότι δεν άντεξε την απομάκρυνση από τα παιδιά της και έτσι επέστρεψε στη Ρουμανία ώστε να παραλάβει τις κόρες της και να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Σε μια παράσταση της Μαρίκας Κοτοπούλη το 1928 στην Αθήνα, συνάντησε για πρώτη φορά τον Αλέξη Μινωτή. Επρόκειτο για μοιραία έλξη και από τότε δέθηκαν μεταξύ τους για την υπόλοιπη ζωή τους. Ο Μινωτής άλλωστε ήταν αυτός που την έπεισε ότι η Ελληνική Μυθολογία είναι το πεπρωμένο της –αντί για τους τευτονικούς μύθους του Βάγκνερ– και έτσι έστρεψε την Κατίνα από το Μελόδραμα στο Πεζό Δράμα. Σύντομα παντρεύτηκαν, αφού η Κατίνα είχε ήδη χωρίσει με τον Παξινό –εντούτοις κράτησε για πάντα το επώνυμό του–, ξεκινώντας μια θρυλική κοινή πορεία καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Η πρώτη θεατρική της εμφάνιση ήταν το 1929 στο Θέατρο Κοτοπούλη στο «*Γυμνή Γυναίκα*», με την οποία και καθιερώθηκε ως ερμηνεύτρια δραματικών χαρακτήρων. Μαζί με τον Μινωτή και τον Βεάκη παρουσίασαν με τον «*Συνεταιρικό Θίασο*» έργα της διεθνούς δραματολογίας. Από το 1932 ως το 1940 εμφανίστηκε στο Εθνικό Θέατρο γνωρίζοντας την καλλιτεχνική καταξίωση στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Εμφανίστηκε ακόμα στο Λονδίνο, στη Φρανκφούρτη και στο Βερολίνο ερμηνεύοντας την Ηλέκτρα στο ομώνυμο έργο του Σοφοκλή. Η ερμηνεία της εκείνη στο Βερολίνο στάθηκε κομβική για τη μελλοντική καλλιτεχνική της πορεία, γιατί έτυχε να την παρακολουθήσει με πολύ ενδιαφέρον και ο μετέπειτα παραγωγός της χολιγουντιανής κινηματογραφικής παραγωγής «*Για ποιον χτυπά η καμπάνα*».

Η Παξινού βρισκόταν στο Λονδίνο για θεατρικές παραστάσεις όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και έτσι έμεινε ξαφνικά αποκλεισμένη από την Ελλάδα και τον Μινωτή. Κατευθύνθηκε στη Νέα Υόρκη όπου άρχισε εμφανίσεις στο Μπρόντγουεϊ⁷¹ και εκεί την αντάμωσε πάλι ο Μινωτής μετά από κάποιο καιρό. Η Κατίνα βρισκόταν ακόμη στο Μπρόντγουεϊ όταν της προτάθηκε ο εμβληματικός ρόλος της Πιλάρ στην ταινία του Σαμ Γουντ, βασισμένη στο έργο του Χέμινγουεϊ «*Για ποιον χτυπά η καμπάνα*», η οποία είχε θέμα τον πρόσφατο Ισπανικό Εμφύλιο. Το μυθιστόρημα εκδόθηκε το 1940 με τεράστια επιτυχία και όλοι πλέον ανέμεναν την ομώνυμη χολιγουντιανή υπερπαραγωγή.

Εκείνη την ώρα πάντως για την Κατίνα χτυπούσε η καμπάνα της επιτυχίας. Η τεράστια αυτοπεποίθηση που τη διέκρινε από παιδί τη συνόδευσε και στις ακροάσεις. Δεν είχε κανένα αίσθημα κατωτερότητας όταν της προτάθηκε μια τόσο περιζήτητη υποκριτική εργασία. Απεναντίας, δεν δέχτηκε να κάνει ακροάσεις με τους βοηθούς του σκηνοθέτη που πήγαν για τα δοκιμαστικά στο Μπρόντγουεϊ. Είπε ότι θα δεχόταν να κάνει πρόβες μόνο αν έπαιρνε τον ρόλο και αφού θα είχε συνηνοηθεί με τον ίδιο τον σκηνοθέτη, εκθέτοντάς του τις δικές της απόψεις για την προσέγγισή του.

Ο παραγωγός που την είχε δει στο Βερολίνο και θυμόταν την αξία και τον δυναμισμό της, δεν δίστασε καθόλου να την επιλέξει για ένα από τα κεντρικά πρόσωπα της ταινίας. Η Παξινού μάλιστα δήλωσε πως μόνο αυτή, με τη μεσογειακή της καταγωγή, θα μπορούσε να αποδώσει την Ισπανίδα αντάρτισσα, την ώριμη σε

⁷¹ Το πλοίο της μάλιστα βυθίστηκε από γερμανικό υποβρύχιο. Την Κατίνα και τους υπόλοιπους ναυαγούς τους συνέλεξε ένα συμμαχικό πλοίο μετά από τρεις μέρες που πέρασαν στον ωκεανό.

ηλικία αλλά δυναμική και αποφασιστική Πιλάρ. Για την ηθοποιία της η Κατίνα κέρδισε το Βραβείο Όσκαρ Β΄ ρόλου το 1944 (το μόνο Όσκαρ της ταινίας). Ήταν η πρώτη Ελληνίδα που κέρδιζε Όσκαρ και παραμένει μέχρι σήμερα η μόνη. Ήταν επίσης η πρώτη φορά που ένα Όσκαρ το κέρδιζε μια μη Αμερικανίδα. Στον λόγο της κατά την απονομή του βραβείου, η σκέψη της ήταν πίσω στην Ελλάδα: «*Το δέχομαι για λογαριασμό όλων των συναδέλφων μου του Εθνικού Θεάτρου, ζωντανών ή νεκρών*».

Σε άλλες μεγάλες κινηματογραφικές παρουσίες της συνεργάστηκε με τον Όρσον Γουέλς («*Ο κύριος Αρκάντιν*», 1955) και τον Λουκίνο Βισκόντι («*Ο Ρόκο και τ' αδέρφια του*», 1960), ενώ το 1949 τιμήθηκε με το Βραβείο Κοκτώ στο Φεστιβάλ Μπιαρτίτς για την ερμηνεία της στην ταινία του Ντάντλεϊ Νίκολς «*Το πένθος ταιριάζει στην Ηλέκτρα*». Ο Όρσον Γουέλς την αποκαλούσε «*μεγάλη και μοναδική*» αλλά και «*θηριώδη Κατίνα*»!

Μετά την επιστροφή της στην Ελλάδα στη δεκαετία του '50, άρχισε ξανά τις εμφανίσεις της στο Εθνικό Θέατρο, αλλά το κύριο πλέον ενδιαφέρον της έγινε το Αρχαίο Δράμα. Πήρε μέρος σε παραστάσεις στο Ηρώδειο και στην Επίδαυρο παίζοντας εμβληματικά στην «*Εκάβη*», στη «*Μήδεια*», στις «*Φοίνισσες*», στις «*Βάκχες*». Η ίδια έγραψε και τη μουσική για την τραγωδία «*Οιδίπους τύραννος*», την οποία ανέβασε το Εθνικό Θέατρο το 1965 σε σκηνοθεσία του Μινωτή –που ήταν και ο πρωταγωνιστής. Ξεχώριζε για τη μουσική της καλλιέργεια και αυτό της επέτρεπε να είναι από τις λίγες ηθοποιούς που μπορούσαν να ακολουθούν τον μελωδικό ρυθμό του αρχαίου ποιητικού λόγου.

Κατά τη διάρκεια της Απριλιανής Δικτατορίας η Κατίνα Παξινού και ο Αλέξης Μινωτής συγκρότησαν δικό τους θίασο ανεβάζοντας τον «*Ματωμένο γάμο*» του Λόρκα, το «*Η Ηρα και το παγώνι*» του Ο΄ Κέισυ, κ.α. Ο τελευταίος ρόλος της στον κινηματογράφο ήταν στην ταινία «*Το νησί της Αφροδίτης*» (1969), ενώ το κύκνειο άσμα της στο θέατρο ήταν ο ρόλος της μάνας στο έργο του Μπρεχτ «*Μάνα κουράγιο*» (1971/1972). Για να τα καταφέρει στον ρόλο χρειαζόταν και η ίδια δυστυχώς πολύ κουράγιο, καθώς είχε προσβληθεί το 1969 από καρκίνο, ο οποίος τελικά την κατέβαλε μετά δύο χρόνια.

Η Παξινού ήταν η πρώτη Ελληνίδα ηθοποιός που η φήμη της πέρασε τα ελληνικά καλλιτεχνικά σύνορα. Οι ρόλοι που ερμήνευσε ενσάρκωναν τα τραγικότερα πάθη της γυναικείας φύσης. Είχε άλλωστε βιώσει νωρίς στη ζωή της τον πόνο της μάνας, με την απώλεια της κόρης της σε μικρή ηλικία, από βαριά αρρώστια. «*Είμαι ένας άνθρωπος όπως όλοι*», είχε πει. «*Έζησα. Έκανα παιδιά. Έθαψα παιδιά. Και πόνεσα θάβοντας αυτά τα παιδιά*».

Αν και είχε από μικρή την αυτοπεποίθηση και τον αέρα της ντίβας, ήταν επίσης μια πολυτάλαντη γυναίκα που της άρεσε η απλότητα της καθημερινότητας απολαμβάνοντας τη ζωή σε όλες τις διαφορετικές της διαστάσεις. Αγαπούσε το μαγεύρεμα και το κέντημα, καλλιεργούσε λουλούδια με πολλή φροντίδα, ζωγράφιζε, διάβαζε συνεχώς και άκουγε πολύ την αγαπημένη της μουσική.

Η Παξινού μνημονεύεται σήμερα για το πάθος της για τη ζωή και για την Τέχνη. Με το δραματικό της ταλέντο, την εκφραστικότητα και την ευαισθησία της, κυριολεκτικά ενσάρκωνε τη μορφή που ερμήνευε και βρίσκεται έτσι πανάξια ανάμεσα στις κορυφαίες προσωπικότητες του Ελληνικού Θεάτρου.

B.4. ΠΟΙΗΣΗ

Η ποίηση είναι η ανώτατη τέχνη του λόγου. Είναι η λιτή και μουσική έκφραση του νου, της φαντασίας και του συναισθήματος. Με την ποίηση εκφράζονται «τα έσω» της ψυχής ενώ, αντίστροφα, εισχωρεί στην ψυχή η ουσία του έξω κόσμου.

Είναι έκφραση συναισθημάτων σε μείζονα ή ελάσσονα τρόπο. Έτσι το περιεχόμενο μπορεί να είναι υψιπετές ή υποχθόνιο, φανερό ή συγκαλυμένο, ευφρόσυνο ή μελαγχολικό, να υποβάλλει την ψυχική έξαρση ή τη θλίψη.

Ο ποιητικός λόγος αρθρώνεται με μουσικότητα, δηλαδή με ρυθμό και αρμονία. Όπως η μοντέρνα ατονική μουσική απορρίπτει την «ομορφιά» της τონικής ιεραρχίας, έτσι και η σύγχρονη ποίηση έχει τροπές που απορρίπτουν τους κλασικούς κανόνες και τις «όμορφες» αναλογίες. Η μοντέρνα ποίηση διαλέγει ανάμεσα σε ένα απέραντο φάσμα τρόπων, από την αρμονική τελειότητα μέχρι την επιτηδευμένη δυσαρμονία.

Η ποίηση είναι επίσης διαλεκτική σύνθεση περιεχομένου και μορφής. Άλλοτε βαρύνει το νόημα και το συναίσθημα, με τη μορφή να επικουρεί τη σύνθεση, ενώ άλλοτε οι καινοτόμες μεταμορφώσεις της φόρμας αναπροσαρμόζουν ή και μεταθέτουν τα όρια της αισθητικής, παράγοντας έτσι ένα αυτόνομο νοητικό και φιλοσοφικό αποτέλεσμα.

Ο ποιητής συντάσσει τον λόγο σε οικονομημένη δομή και με τη μέγιστη εκφραστική δύναμη. Δεν είναι όμως αποφθεγματικές ρήσεις και παραγγέλματα ούτε ένας πυκνός φιλοσοφικός λόγος που απευθύνεται στον νου. Η ποίηση είναι αντίθετα έντεχνος λόγος που απευθύνεται στο συναίσθημα. Επιχειρεί να δομήσει τα αισθητήρια της ψυχής και στοχεύει στη συγκίνηση. Σαν τους δελφικούς χρησμούς, «ούτε λέγει ούτε κρύπτει, αλλά σημαίνει». Μέσα από το συναίσθημα παρακινεί και μαζί προβληματίζει το νου, γονιμοποιώντας τη σκέψη.

Οι μεγάλοι ποιητές είναι φιλόσοφοι, ερευνητές του βαθύτερου νοήματος του κόσμου και μαζί προφήτες. Είναι πειραματιστές του ύφους και της μορφής, αλημιστές του περιεχομένου. Ζουν συνήθως μακριά από τον χωρόχρονο των υπολοίπων μας: άλλοτε αφηρημένοι μέσα στην αχλή της ενόρασης, προσπαθώντας να αντικρίσουν τον κόσμο με την πιο πλατιά κατά το δυνατό ματιά και άλλοτε καταδύονται στα σκοτεινά βάθη της ψυχής, ψάχνοντας να ανιχνεύσουν εκεί τον πιο σιγανό και κρυφό παλμό της.

Ο κάθε ποιητής μαθαίνει από παιδί να σκέφτεται, να αισθάνεται και να μιλά, πρώτα και κύρια στη γλώσσα με την οποία συρρέουν γύρω του και εισρέουν μέσα του τα νανουρίσματα, οι παραδόσεις, τα έπη, τα πάθη και η υπερηφάνεια του λαού του. Μπορεί να μάθει αργότερα και άλλες αλλότριες γλώσσες, ίδια πλούσιες και εκφραστικές, ώστε να μπορεί να επικοινωνεί και να γονιμοποιείται από τον πολιτισμό και τον ψυχισμό άλλων λαών. Ίσως τέλος, να φτάσει στο ανώτατο στάδιο ποιητικής δημιουργίας: να γράφει στη δική του μητρική γλώσσα αλλά, μέσα από τα πανανθρώπινα νοήματα που εκφράζουν οι στίχοι του, να καταφέρνει να συγκινεί κάθε άνθρωπο όπου γης και να εμπνέει κάθε λαό.

Τέτοιους ποιητές, εθνικούς και μαζί παγκόσμιους, μεγάλους στον στοχασμό και στην ποιητική μορφή, έχει γεννήσει και η σύγχρονη Ελλάδα. Πήραν στα στιβαρά χέρια τους τη λύρα που κρατούσαν οι ανώνυμοι λαϊκοί βάρδοι του δημοτικού τραγουδιού⁷² πριν την απελευθέρωση.

Μετά την Ανεξαρτησία, αφότου άνοιξαν οι πνευματικοί ορίζοντες του Έθνους, ήρθαν οι νέοι Έλληνες ποιητές ελεύθεροι τώρα να ατενίσουν το μέγεθος του κόσμου, να γονιμοποιηθούν από την ξένη ποίηση και να οραματιστούν το μέλλον του λαού τους στο μεγάλο πλάτος του χώρου και στο μεγάλο μάκρος του χρόνου. Η νεότερη ελληνική ποίηση απέκτησε έτσι υπερεθνικό βεληνεκές και αναγνωρισιμότητα.

Θα αναφερθούμε σε λίγους κορυφαίους της νέας Ελληνικής Ποίησης των οποίων το νοηματικό περιεχόμενο, το ύφος, αλλά και η απήχηση του έργου τους τούς κατατάσσουν στους μεγάλους της παγκόσμιας ποίησης.

Είναι όλοι τους «εθνικοί», μιας και όλοι σεμνύνονται για την ελληνική γλώσσα και για το Έθνος τους και επειδή όλοι αντιλαμβάνονται ότι είναι εφήμεροι τελεστές σε μια συνέχεια ελληνικού πνεύματος, από το δοξασμένο παρελθόν προς το υποσχόμενο μέλλον.

72 Αν και δεν επισκέφθηκε ποτέ την Ελλάδα, ο Γάλλος ακαδημαϊκός Κλωντ Φωριέλ (Claude Fauriel) ήταν ο πρώτος που δημοσίευσε συγκροτημένη έκδοση νεοελληνικών δημοτικών τραγουδιών με τον τίτλο «*Chants populaires de la Grèce moderne*», στο Παρίσι σε δύο τόμους (1824 - 1825). Μέσα από αυτό το έργο γνώρισε η Δυτική Ευρώπη την ελληνική δημοτική ποίηση και τα ήθη των κλεφτών οι οποίοι παρουσιάζονται ως ευγενικοί υπερασπιστές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Η έκδοση συνέβαλε σημαντικά στο φιλελληνικό κίνημα που υποστήριξε τον Αγώνα στα κρίσιμα πρώτα χρόνια.

B.4.1. ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ (Πάτρα 1859 – Αθήνα 1943)

Ο Παλαμάς είναι τεράστιο μέγεθος για την τέχνη της ποίησης και για το Έθνος. Θεωρείται ο δεύτερος εθνικός ποιητής μετά τον Σολωμό και όσο ζούσε υπήρξε κορυφαίος πνευματικός ταγός και αληθινή συνείδηση της Ελλάδας. Ήταν στο κέντρο του πνευματικού και του γλωσσικού γίνεσθαι και η κρίση του γινόταν σημείο αναφοράς όλων των Ελλήνων του πνεύματος οι οποίοι έζησαν στο μεταίχμιο των μεγάλων γεγονότων του νεότερου Ελληνισμού (Πόλεμος του 1897, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μικρασιατική Καταστροφή, Μεσοπόλεμος).

Η αναγνώριση της ποιητικής αξίας του έργου του ήταν καθολική ενόσω ζούσε, το ίδιο και η θέση του ως σημείου αναφοράς στην πνευματική ζωής της Ελλάδας. Αν και η προσωπική οικογενειακή του ζωή ήταν βασανισμένη, τουλάχιστον αξιώθηκε –αριστίδην– την πρυτανική έδρα του Εθνικού Ποιητή, ενώ κατά την ώρα του ήρεμου δειλινού της ζωής απόλαυσε τον διεθνή σεβασμό για το έργο του.

Τα ποιητικά του επιτεύγματα και η θέση στον Παρνασσό της εθνικής ποίησης κερδήθηκαν με πολύ πόνο ψυχής και υλικές δυσκολίες, με προσωπικό θάρρος και καρτερία, αλλά και με ισχυρή πίστη στις ιδέες του. Έδωσε αγώνα με τη μοίρα και με τον εαυτό του, ενώ αντιτάχθηκε στους δυνατούς και τους φθονερούς του καιρού του (στο ιδεολογικό και γλωσσικό κατεστημένο της εποχής, αλλά και στους ζηλόφθονους ανταγωνιστές). Σε ένα αυτοβιογραφικό τετράστιχο περιγράφει ο ίδιος τη βασανιστική προσπάθεια για την καλλιτεχνική, ακόμα και για τη φυσική του επιβίωση:

*Πατέρα και μητέρα δεν τους γνώρισα,
ο αντίλογος μ' ανάθρεψε, με πότισε το μίσος,
γύρω μου τιποτένιοι, η έχτρα αυτοκρατόρισα,
λίγη φροντίδα μέσα μου και πόλεμος περίσσοι.*
Συλλογή «Ασάλευτη Ζωή/Εκατό φωνές/Πρώτη Νύχτα», απόσπασμα

Είχε πάντως δίκιο να κριματίζει τη μοίρα, η οποία θα μπορούσε να του είχε σταθεί πιο ευνοϊκή –ή μήπως γι' αυτό έγινε τόσο μεγάλος; Ήταν γόνος παλαιάς μεσολογγίτικης οικογένειας με παράδοση στους εθνικούς αγώνες και στην εκπαίδευση. Ο προπάππος του Παναγιώτης Παλαμάς ίδρυσε στο Μεσολόγγι την περίφημη Παλαμιαία Σχολή, ενώ ο παππούς του Ιωάννης δίδαξε στην Πατριαρχική Ακαδημία στην Πόλη. Ο ποιητής γεννήθηκε στην Πάτρα, όπου ο πατέρας του ήταν δικαστικός. Έχασε όμως και τους δύο γονείς του μέσα σε 40 ημέρες στα έξι του χρόνια. Την κηδεμονία του ανέλαβε ο θείος του Δημήτριος Παλαμάς στο Μεσολόγγι, ο οποίος ήταν αξιόλογος εκπαιδευτικός, ελληνιστής, ψάλτης και υμνογράφος. Η λιμνοθάλασσα της ιστορικής πόλης ενστάλαξε μέσα του τη μελαγχολική της ηρεμία, το υπόβαθρο στο οποίο σταθερά επιστρέφει η ποίηση του Παλαμά μετά από τις εξάρσεις πατριωτικών και φιλοσοφικών οραμάτων.

Η πλούσια βιβλιοθήκη του θείου του ήταν μια παρηγοριά, αλλά δεν μπόρεσε ποτέ να αναπληρώσει το χαμένο μητρικό χάδι. Τα παιδικά του χρόνια πέρασαν με θλίψη και με εσωστρέφεια, πλάθοντας μια συγκρατημένη και χαμηλόφωνη ψυχική υπόσταση. Στα 17 του έφυγε για να γραφτεί στη Νομική της Αθήνας, άλλα η κλίση του προς την ποίηση τον έκανε να αφήσει τις νομικές σπουδές. Με την απόφαση αυτή σφράγισε και την υλική του ζωή, καθώς έζησε τις επόμενες δύο δεκαετίες σε δεινή φτώχεια, κοινή μοίρα των περισσότερων ανθρώπων των γραμμάτων της εποχής.

Ευτύχησε όμως γιατί η σύζυγός του Μαρία Βάλβη, από αρχοντική μεσο-λογγίτικη οικογένεια και αυτή, του στάθηκε πολύτιμος σύντροφος και συμπαραστάτης στις καθημερινές δυσκολίες, από το 1887 όταν παντρεύτηκαν μέχρι και τον σχεδόν ταυτόχρονο θάνατό τους το 1943. Φαίνεται ότι η οικογενειακή ανέχεια έπαιξε καταλυτικό ρόλο όταν έχασαν το 1898 το μικρότερο από τα τρία τους παιδιά, τον Άλκη, σε ηλικία μόνο τεσσάρων ετών. Ο πληγωμένος από τα παιδικά χρόνια ψυχισμός του ποιητή ανέβλυσε πατρικό πόνο στον θρηνητικό «*Τάφο*», ποίημα που εκδόθηκε το ίδιο έτος.

Μέχρι τον διορισμό του ως Γραμματέα του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1897 –τιμής ένεκεν και λόγω των γνωστών σε όλους οικονομικών του προβλημάτων– ο ποιητής βιοποριζόταν με δημοσιεύματα, άρθρα, σημειώματα και δημοσιογραφικές συνεργασίες με τις κυριότερες εφημερίδες και περιοδικά της Αθήνας (*Ραμπαγάς, Μη χάνεσαι, Ακρόπολις, Εστία, Το Άστυ, Νουμάς* κ.α.).

Δεν ήταν όμως μια εύκολη δημοσιοϋπαλληλία, για να του αποδίδει απλά ένα ελάχιστο εισόδημα, χαρίζοντάς του όμως τον χρόνο και την ηρεμία ώστε να επιδοθεί στην προσωπική του δημιουργία. Καθώς ο Παλαμάς ήταν από εκείνα τα χρόνια καταξιωμένος ποιητής και πνευματικός ηγέτης, η όποια θέση του για τα πνευματικά, γλωσσικά, ποιητικά και πολιτικά πράγματα ήταν όχι μόνο περίβλεπτα ορατή, αλλά και ιδιαίτερα βαρύνουσα για τους ανθρώπους των γραμμάτων. Οι απόψεις του είχαν πάντα ξεκάθαρο πρόσημο, ήταν όμως διατυπωμένες με ευγένεια και νηφαλιότητα. Όμως, λόγω του ειδικού βάρους της γνώμης, οι τοποθετήσεις του συνήθως δημιουργούσαν πόλωση: είτε κρίνονταν θριαμβευτικά ενισχυτικές από τους ομοϊδεάτες είτε θεωρούνταν κραυγαλέα εσφαλμένες από τους αντιφρονούντες.

Με τα αρχικά ποιητικά σχεδιάσματα δοκίμασε την τύχη του –χωρίς επιτυχία– στους ποιητικούς διαγωνισμούς του Πανεπιστημίου Αθηνών οι οποίοι, εκείνη την εποχή της παντοδυναμίας της «*Α' Αθηναϊκής Σχολής*»⁷³, ήταν ορόσημα στην ανάδειξη των νέων ποιητών. Συνέχισε όμως με αυτοπεποίθηση, παρά τις μεγάλες οικονομικές δυσκολίες, στην επεξεργασία της δικής του άποψης για την ποιητική δημιουργία και τη γλώσσα.

Με το σημαντικό ποίημα «*Μισολόγγι*» (1877) και με την ποιητική συλλογή «*Τραγούδια της Πατρίδος μου*» (1886), η οποία είχε θέματα από τη βυ-

73 Πρόκειται για τη συνολική ποιητική δημιουργία μεταξύ 1830-1880, που κυριαρχούνταν από επιρροές του εισαγόμενου ρομαντισμού και του φαναριώτικου λογιωτατισμού. Κύριοι εκπρόσωποι της ήταν οι Παναγιώτης Σούτσος, Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής κ.α. Η Σχολή εκφραζόταν κυρίως στην καθαρεύουσα.

ζαντινή και νεότερη ιστορία, τις λαϊκές παραδόσεις και το δημοτικό τραγούδι, ο Παλαμάς έγινε η κεντρική μορφή της νέας ποιητικής γενιάς που ονομάστηκε «Γενιά του 1880» ή «Νέα Αθηναϊκή Σχολή».

Ακολούθησαν ο «Ύμνος εις την Αθηνάν» (1889) και «Τα Μάτια της Ψυχής» (1892, προφανής αναφορά στον Σολωμό). Με τις δημιουργίες αυτές ο Παλαμάς φανέρωσε πλήρως το ποιητικό και πνευματικό μέγεθός του. Διέθετε εύρος οράματος, καταπληκτική εποπτεία της κλασικής γραμματείας και της ελληνικής παράδοσης, όπως επίσης υψηλοφροσύνη ύφους και άμεμπτη τεχνική. Δείγμα της καθιέρωσής του είναι η ανάθεση σε αυτόν της σύνθεσης του «Ολυμπιακού Ύμνου» για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896.

Έγινε ο ηγέτης της στροφής προς τη δημοτική γλώσσα, όταν το θέμα αυτό συντάρραζε όχι μόνο την ποίηση –απροσπέλαστη στους πολλούς– αλλά και τα ίδια τα πολιτικοκοινωνικά θεμέλια του νέου Κράτους. Η συνεπής και θαρραλέα στάση του Παλαμά στα «Ευαγγελικά» το 1901, όπως και στα «Ορεσטיακά» το 1903, του στοίχισε τον κλονισμό της θέσης του στο Πανεπιστήμιο και μαζί τη σκληρότατη κριτική από τους αντίζηλους. Ήταν όμως και αυτός μαχητικός, αλλά με ευγενή και ιπποτικό τρόπο. Αντιμετώπιζε τους αντιπάλους με σταθερότητα αλλά και μετριοπάθεια, ξεχωρίζοντας για την ηθική του ανωτερότητα, όντας αντίθετος με την όποια ακρότητα και οξύτητα.

Με τη συλλογή «*Ίαμβοι και Ανάπαιστοι*» (1897) συνέχισε να πλαταίνει την πατριωτική του θεματολογία. Ξεχωρίζουν εκεί τα δύο ποιήματα με αναφορά στον Διγενή Ακρίτα, με τα οποία ήθελε να τονώσει το μαχητικό πνεύμα του Έθνους, ακριβώς την εποχή που η ψυχή όλων σχεδόν των Ελλήνων παλλόταν από ενθουσιασμό για τη Μεγάλη Ιδέα. Τόσο οι απελευθερωμένοι όσο και οι αλύτρωτοι Έλληνες πίστευαν στη –σχεδόν νομοτελειακή για τους μεγαλοϊδεάτες– ανασύσταση πολιτικά και γεωγραφικά, ενός Ελληνισμού πρώτου μεγέθους, αντάξιου του ένδοξου παρελθόντος. Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο Παλαμάς αντιλαμβανόταν την πατριωτική του αποστολή να αναλάβει αυτός σημαιοφόρος κατά την εθνική πορεία ανόδου.

Μετά όμως από την ταπείνωση που έφερε ο πόλεμος του 1897, ο τόνος της ποίησής του κάμφθηκε προσωρινά. Στο εξής η νέα του δημιουργία στόχευε στην ανόρθωση του ηθικού των ηττημένων Ελλήνων.

Είχε πια μπει στην περίοδο της μεγάλης ποιητικής του ακμής με τη συλλογή «*Ασάλευτη ζωή*» (1904), ένα αριστούργημα λυρισμού και ποιητικής τεχνικής με θεματολογία από τη ζωή και τη φιλοσοφία. Εκεί συμπεριλαμβάνονται οι «*Εκατό φωνές*», ο «*Ασκραίος*» (αναφορά στην ησιόδειο παράδοση) και η «*Φοινικιά*», την οποία οι νεότεροι φιλόλογοι θεωρούν το άριστο των ποιημάτων του.

Η Φοινικιά με τη μεγαλοπρέπεια και τη σιωπή της συμβολίζει το παντοτινό απέναντι στο εφήμερο (απόσπασμα):

*Ω Φοινικιά, μᾶς ἔσπειρεν ἐδῶ ἓνα χέρι,
καὶ θὰ ξαναπλωθῆ, καὶ θὰ μᾶς ξερριζώση,
καὶ θὰ πεθάνουμε· τὸ κῦμα καὶ τ' ἄγέρι
καὶ τὸ νερὸ ἀνελεήμονα θὰ μᾶς σαρώση,*

καὶ δὲ θὰ κλάψῃ μας τ' ὀλόανθο καλοκαίρι,
 κ' ἢ πλατιά πλάσῃ τὸ χαμό μας δὲ θὰ νιώσῃ,
 καὶ κάτου ἀπὸ τοῦ ἴσκιου σου τὰ μάγια πάλι
 θ' ἀναστηθῇ μοσκόπνοη μὴ βλάστηση ἄλλη.
 Καὶ μήτε θὰ βρεθῇ γιὰ μᾶς κανένα μνηῆμα
 τοῦ διάβα μας τὸ φάντασμα νὰ συγκρατήσῃ·
 μονάχα ὀλόφωτο τριγύρω σου ἓνα ντύμα
 μὲ νέα μία λάμψη ἀχάλαστη θὰ σὲ στολίσῃ,
 καὶ θὰ εἶναι ἡ σκέψῃ μας κι ὁ λόγος μας καὶ ἡ ρίμα.
 Καὶ θὰ φανῆς ἐσὺ στὴν ξαφνισμένη χτίση
 σὰν ἓνα χρυσοπράσινο καινούριο ἀστέρι.
 Καὶ μήτ' ἐσὺ, μήτε κανεὶς δὲ θὰ μᾶς ξέρῃ...

Το δαχτυλίδι με τη σφραγίδα του Εθνικού Ποιητῆ θα του απονεμηθεῖ μετά τις επικές συνθέσεις «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου» (1907) και «Η Φλογέρα του Βασιλιά» (1910, βλέπε παρακάτω απόσπασμα από τον εντέκατο λόγο). Εκεί η εκφραστική τόλμη, το μέγεθος των φιλοσοφικών ιδεών, η παρουσίαση του συνεχούς της ιστορίας του Έθνους και του πεπρωμένου του, δόθηκαν όλα με επιβλητικό και μεγαλόπρεπο λόγο (απόσπασμα από τη «Φλογέρα», Λόγος εντέκατος):

*Εἶπα: Ρωμαῖκο ὅπου φυσά κι ὅπου παλεύει Ελλάδα,
 κι ὅπου σταυρώνεται ἡ φυλή κι ὅπου εἶν' ἡ ὁρμή στο Γένος,
 σε γενεές γενεών, παντού, σ' αἰῶνες αἰώνων πάντα.
 Στο σπάρασμα, στον ξεπεσμό, στο χάραμα, στη νύχτα,
 Ρωμαῖκο, κι ὅπου θὰ βαστάς, Ελλάδα, ὅπου θὰ ρεῦεις,
 εἴτε σε μια τετράπλατη γῆ Πολιτεία, που κόσμος
 ἀπὸ στεριές και θάλασσες, λαοὺς και τόπους εἶναι,
 εἴτε στου σκλάβου το κλουβί, σε χαμοκέλα χώρα,
 και μες στα χρυσοτρίκλινα, και στη μονιά του λύκου,
 και σε βυζαντινά θρόνια και σε αττικά συντρίμια,
 και με πορφύρα βασιλιά, και με φλοκάτα κλέφτη,
 ὅπου εἶν' ἀντίσταση, σταυρός, αγρύπνια, σπαθί, δρόμος,
 θὰ εἰμ' ἐγώ, πνέμα, ἐγώ, ψυχὴ, θὰ πνέω, θὰ ζωντανεύω.
 Σκέλεθρο, και θὰ τραγουδῶ με το ἐπικό τραγοῦδι,
 ἀνάβρα ἀπὸ το στόμα μου ξένης φλογέρας, πάντα,
 βαλμένης για περίγelo, που, ἀλλάζοντας, θὰ κάνει
 του ξένου το περίγelo λειτουργικό τροπάρι.
 Μαρμαρωμένος βασιλιάς, και θὰ ξυπνῶ· ἀπ' το μνημα
 το μυστικό και το ἄβρετο που θὰ με κλει, θὰ βγαίνω,
 και τη χτιστή Χρυσόπορτα ξεχτίζοντας, θὰ τρέχω,
 και καλιφάδων νικητῆς και τσάρων κυνηγάρης,
 πέρα στην Κόκκινη Μηλιά θὰ παίρνω την ἀνάσα.*

Συνέχεια της ποιητικής ακμής ήταν τα «Σατιρικά γυμνάσματα» (1912), οι «Καημοί της Λιμνοθάλασσας» (1912) και «Οι Βωμοί» (1915). «Τα παράκαιρα» και «Τα δεκατετράστιχα» (1919) απηχούν το αίσθημα δικαίωσης για τους αγώνες του Έθνους και για τη –σχεδόν ορατή πια– πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.

Καταλαβαίνει κανείς ποια ήταν η συντριβή του ποιητή από το γύρισμα της μοίρας του Έθνους μετά το 1922. Αισθάνθηκε σαν τον προφήτη που πλανήθηκε. Επέστρεψε πίσω στον λαό του με το μόνο που μπορούσε να του χαρίσει πια: τον παρηγορητικό λόγο. Δεν βρίσκονται πλέον στην ποίησή του οι πατριωτικές εξάρσεις, αλλά μόνο η φροντίδα για την επούλωση του εθνικού τραύματος. Έργα αυτής της περιόδου είναι: «Τα παθητικά κρυφοφιλήματα», «Λύκοι», «Δύο Λουλούδια» (1925), «Ο Κύκλος των Τετράστιχων» (απόσπασμα του τελευταίου):

*Η Ελλάδα! Πάντ' ανάσταση μέσ' απ' το κρύο το χώμα.
Πάντα θα 'χει ξαφνική και μια Δευτέρα Παρουσία.
Μην την κρατάτε στης λατρείας κλεισμένη τα Μουσεία,
το τραγούδι το στερνό δεν το τραγούδησε, όχι, ακόμα.*

Η συνεισφορά όμως του Παλαμά στα ελληνικά γράμματα είναι πολύ ευρύτερη από την ποιητική του δημιουργία. Έγραψε επίσης και σε πεζό λόγο, με πιο γνωστό το διήγημα «Ο θάνατος του παλληκαριού» (1901), όπου μοιρολογείται ζωντανός ο περήφανος νέος, αφού διάλεξε τον θάνατο από την ανάξια ζωή του σακάτη. Έγραψε επίσης το θεατρικό «Η Τρισεύγεννη» (1903), που ανέβηκε με επιτυχία το 1935 από το Εθνικό Θέατρο.

Πάντως, η δεύτερη σε αξία συνεισφορά του Παλαμά στα ελληνικά γράμματα ήταν το κριτικό του έργο. Εκεί φανερώθηκε η εμβριθής γνώση της ευρωπαϊκής και της ελληνικής κλασικής και νεότερης λογοτεχνίας, η αναλυτική του ακρίβεια, το αισθητήριο που αναγνωρίζει την κρυμμένη αξία, όπως και η καλοπροαίρετη, φιλόξενη υποδοχή του νεωτερισμού. Διέθετε –ίσως από κληρονομικότητα– το ήθος και τη σοβαρότητα του ακριβοδίκαιου και αμερόληπτου δικαστή.

Η σπάνια σύμπτωση αυτών των αρετών αρκούσε από μόνη της να κάνει τον κριτικό-Παλαμά κορυφαίο παράγοντα της ελληνικής γραμματείας. Ήταν άλλωστε αυτός που ανακάλυψε τον Κάλβο και αυτός που κατόπιν έστρεψε το βλέμμα προς την επτανησιακή ποιητική παραγωγή, την οποία έθεσε στο κέντρο της προσοχής των λογοτεχνών και φιλολόγων.

Σηματοδότησε επίσης τη σημασία των «Απομνημονευμάτων» του Μακρυγιάννη, ενώ πρώτος αργότερα διαισθάνθηκε την αξία του Ρίτσου και του Σεφέρη. Οι σύγχρονες φιλολογικές έρευνες αποφαίνονται σήμερα για την ορθή από μέρους του απόδοση των επαίνων, με σπάνια μόνο κριτικά σφάλματα. Τα βιβλιοκριτικά του σημειώματα υπερβαίνουν τα δυόμισι χιλιάδες και σ' αυτά προστίθενται οι μελέτες και τα πολλά δημοσιεύματα για την ποίηση, την πεζογραφία, το γλωσσικό ζήτημα και τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα.

Με τη συστηματική παρακολούθηση της ευρωπαϊκής λογοτεχνικής δη-

μιουργίας, ο Παλαμάς παρουσίασε και εισηγήθηκε στο ελληνικό κοινό συγγραφείς, έργα και λογοτεχνικές τάσεις του ευρωπαϊκού χώρου όπως ο Ουγκώ, ο Τολστόι, ο Ρενάν, ο Ανατόλ Φρανς. Οι μελέτες του και το κύρος του λειτούργησαν ως δίαυλος για τη μεταφορά των ευρωπαϊκών ρευμάτων στην Ελλάδα.

Παρά τη μεγάλη της προβολή και την πλατιά αποδοχή της από τους σύγχρονους του, υπήρχαν και κουραστικά στοιχεία στην ποίησή του. Γινόταν κάποτε υπερβολικά μεγαλόστομος και εμφατικός. Περιστασιακά, ο λυρισμός ή το επικό στοιχείο βάραιναν υπερβολικά το ύφος. Άλλοτε θεωρήθηκε δυσνόητος και εγκεφαλικός άλλοτε υπερβολικά διαφανής και εύκολος. Η όποια κριτική όμως δεν μπορεί να παραβλέψει το μέγεθος στοχασμού και οράματος, την ποιητική τεχνική, την ειλικρίνεια και ευγένεια του ήθους, την καλλιέργεια ύφους, συνολικά δηλαδή, τις αρετές του μεγάλου της Ποίησης και του Πνεύματος.

Ήταν ο πρώτος Έλληνας ποιητής που η φήμη του διαπέρασε τα σύνορα της Ελλάδας και προτάθηκε τιμητικά αρκετές φορές για το Νόμπελ στη δεκαετία του 1930, όταν βρισκόταν όμως στην καθοδική πια καμπύλη της ζωής και της ποιητικής δημιουργίας.

Έγινε επίσης ιδρυτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών το 1926 και Πρόεδρος της το 1930. Πρυτάνευσε έως το τέλος της ζωής του ως σεβάσμια πνευματική μορφή του τόπου, ως εστιακό σημείο των ανθρώπων της ποίησης και του πνεύματος γενικότερα. Η επιρροή του, το ενδιαφέρον και ο σεβασμός για την προσωπικότητά του διατηρήθηκαν ακόμη και όταν η κλονισμένη του υγεία τον απέκοψε από τη δημόσια ζωή από τα μέσα του 1930.

Γι' αυτό και ο θάνατός του τον Φλεβάρη του 1943, σε μια μαύρη στιγμή για το Έθνος, συγκίνησε τους χειμαζόμενους Έλληνες, οι οποίοι συνέρρευσαν στην κηδεία του παρά την απαγόρευση των κατοχικών αρχών. Δίκαια στον επικήδειο λόγο ο Σικελιανός μίλησε για το φέρετρο όπου «...σ' αυτό ακουμπά η Ελλάδα».

Ο λαός ένιωθε ότι ο Εθνικός του Ποιητής, πάνω στο ξόδι, απευθυνόταν σ' αυτόν για ύστατη φορά, καλώντας να ενωθούν όλοι οι Έλληνες προς μια νέα εθνική ανάταση. Τέτοια αισθήματα για την αξιосύνη του Έθνους, για το δοξασμένο παρελθόν και το φωτεινό του μέλλον, γεννά πάντα στους Έλληνες η ποίηση του Παλαμά.

B.4.2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΑΦΗΣ (Αλεξάνδρεια 1863 - Αλεξάνδρεια 1933)

«Είμαι Κωνσταντινουπολίτης την καταγωγήν, αλλά εγεννήθηκα στην Αλεξάνδρεια – σ' ένα σπίτι της οδού Σερίφ-μικρός πολύ έφυγα, και αρκετό μέρος της παιδικής μου ηλικίας το πέρασα στην Αγγλία. Κατόπιν επισκέφθην την χώραν αυτήν μεγάλος, αλλά για μικρόν χρονικόν διάστημα. Διέμεινα και στη Γαλλία. Στην εφηβικήν μου ηλικίαν κατοίκησα υπέρ τα δύο έτη στην Κωνσταντινούπολι. Στην Ελλάδα είναι πολλά χρόνια που δεν επήγα. Η τελευταία μου εργασία ήταν

υπαλλήλου εις ένα κυβερνητικόν γραφείον εξαρτώμενον από το υπουργείον των Δημοσίων Έργων της Αιγύπτου. Ξέρω Αγγλικά, Γαλλικά και ολίγα Ιταλικά». Έτσι περιγράφει ο ίδιος με λιτό και χαρακτηριστικά ξερό τόνο την εξωτερική του ζωή. Ο ίδιος άλλωστε δεν ήθελε να παρουσιάζει αυτή κάτι αξιοπαρατήρητο. Η κοινότητα αμφίεση κατά τον ορατό βίο ήταν το προστατευτικό κέλυφος που του επέτρεπε να διαφυλάσσει την ιδιωτικότητά του.

Γεννήθηκε σε πλούσιο και κοινωνικά προβεβλημένο περιβάλλον, το ένα-το παιδί μιας οικογένειας με φαναριώτικες ρίζες και από τους δύο γονείς. Τα επτά αδέρφια του ήταν όλα αγόρια και η μόνη αδελφή του πέθανε βρέφος ακόμη. Γι' αυτό η μητέρα του, Χαρίκλεια Φωτιάδη, ήταν ιδιαίτερα τρυφερή με το στερνοπαίδι της. Ο πατέρας του, Πέτρος, ήταν μεγαλέμπορος βαμβακιού, αλλά πέθανε όταν ο Κωνσταντίνος ήταν 7 ετών (είχαν μεγάλη διαφορά με τη μητέρα του). Μέχρι τότε η οικογένεια απολάμβανε τη ζωή της μεγαλοαστικής τάξης των Αλεξανδρινών, με ξένους παιδαγωγούς και πολλούς ντόπιους υπηρέτες. Όμως η ευημερία παρήλθε και η οικογένεια έζησε μέχρι και την ταπείνωση της πώλησης των επίπλων και των ασημικών της –κυριολεκτικώς. Αναγκάστηκαν να μετακομίσουν μετά δύο χρόνια, αρχικά στο Λίβερπουλ και αργότερα στο Λονδίνο, όπου με τη συνδρομή των παλαιών εμπορικών συνεργατών και των εκεί συγγενών του πατέρα θα μπορούσαν ίσως να σταδιοδρομήσουν επαγγελματικά οι μεγαλύτεροι αδελφοί του.

Τα έξι χρόνια που έζησε ο Καβάφης στην Αγγλία επέδρασαν αποφασιστικά στη μετέπειτα ποιητική του δημιουργία. Απέκτησε εκεί την εξαιρετική κατοχή της αγγλικής γλώσσας και κυρίως την αίσθηση του φλεγματικού αγγλικού λόγου. Η σημερινή παγκόσμια εξάπλωση του ποιητικού του έργου αποδίδεται από πολλούς στη συνάφεια ύφους με τον αγγλικό λόγο. Οι πρώτες μεταφράσεις του έγιναν στα αγγλικά, γι' αυτό διαδόθηκαν γρήγορα και ευρέως στον αγγλόφωνο κόσμο και απετέλεσαν την αφετηρία των πολλών δευτερογενών μεταφράσεών του σε πολλές άλλες γλώσσες.

Η οικογένεια επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια το 1878, αλλά στάθηκε ξανά άτυχη, αφού το 1882 ξέσπασε στην Αίγυπτο η εθνικιστική «εξέγερση του Αραμί». Όπως οι περισσότεροι ευρωπαίοι, αναγκάστηκαν και αυτοί πάλι να φύγουν, για την Κωνσταντινούπολη αυτή τη φορά, πηγαίνοντας κοντά στους εκεί συγγενείς. Έτσι ο Καβάφης, στο μεταίχμιο μεταξύ εφηβείας και νεότητας, βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη και εκεί άρχισε να συνειδητοποιείται ποιητικά,

συναισθηματικά και ερωτικά. Μετά από τρία χρόνια στην Πόλη, η οικογένεια επέστρεψε οριστικά πλέον στην Αλεξάνδρεια.

Όπως και η Βασιλεύουσα, έτσι και η δική του γενέθλια πόλη υπήρξε η δόξα του Μεγάλου Ιδρυτή της και η έδρα μιας κραταιάς ελληνιστικής δυναστείας. Ο Φάρος φώτιζε τον δρόμο των πλοίων προς το λιμάνι με τον τρόπο που και η Βιβλιοθήκη της και το Μουσείο προσέλκυαν στην Αλεξάνδρεια τους σοφούς του ελληνιστικού κόσμου, κάνοντας την πόλη την πραγματική πρώτη κοιτίδα του ελληνιστικού και κατόπιν παγκόσμιου φαινομένου που ονομάζουμε «κοσμοπολιτισμό».

Μαζί με την άλω της αρχαίας δόξας η σύγχρονη Αλεξάνδρεια του Καβάφη είχε αποκτήσει και μια καινοφανή ζωτικότητα. Η γονιμότητα της αιγυπτιακής μαύρης γης⁷⁴, τα νερά του Νείλου και η εργασία των φελάχων, έκαναν να ευδοκιμεί εκεί το βαμβάκι –ο λευκός χρυσός της εποχής– όταν ο παγκόσμιος πληθυσμός αυξανόταν ραγδαία και μαζί η ανάγκη για να ντυθεί. Το διεθνές χρηματιστικό κεφάλαιο επένδυσε μαζικά στην αρχαία γη, ενώ οι ευρωπαίοι μετανάστες και η αγγλική διοίκηση δημιούργησαν μια σφύζουσα εμποροκρατική οικονομία του βαμβακιού με κέντρο την Αλεξάνδρεια.

Μαζί με τους άλλους ευρωπαίους εισέρευσαν στην Αίγυπτο –κυρίως στην Αλεξάνδρεια– Έλληνες κάθε κοινωνικής καταβολής και καταγωγής, τόσο από την απελεύθερη όσο και από την αλύτρωτη Ελλάδα. Η πολυεθνική Αλεξάνδρεια του Καβάφη ζούσε τότε μια εφήμερη αναγέννηση.⁷⁵ Τα ξεχωριστά έθνη των ευρωπαίων συγκροτούσαν ζηηρές κοινοτικές οργανώσεις, συνεργάζονταν μεταξύ τους αλλά και ανταγωνίζονταν σε έναν αγώνα δρόμου για τη δημιουργία πλούτου. Η ελληνική κοινότητα ήταν από τις πιο δραστήριες και στους κόλπους της δημιούργησε μεγιστάνες του πλούτου. Περιουσίες ασύλληπτες για τα δεδομένα της «Ψωροκώστυνας» –ακόμα και για τα διεθνή μέτρα– δημιουργούνταν και χάνονταν, όχι σε βάθος γενεών, αλλά μέσα σε λίγα χρόνια. Μια τέτοια δραματική ανατροπή βίωσε όπως είδαμε και ο ίδιος ο Καβάφης.

Ο σύγχρονος αυτός αλεξανδρινός κοσμοπολιτισμός, όπως και η αντανάκλαση του ελληνιστικού παρελθόντος της πόλης, επηρέασαν την ιδιάζουσα ψυχοσύνθεση του ποιητή, το πνευματικό και συναισθηματικό υπόβαθρο και τους οραματισμούς του. Εξαιτίας του υπεροπτικού ίσως αισθήματος που τον διακατείχε, ως προς την ευγένεια καταγωγής και την πνευματική του υπεροχή, ο ποιητής βίωσε με ακόμα πιο τραγικό τρόπο την ταπεινωτική πτώχευση και τον συνακόλουθο κοινωνικό υποβιβασμό, σε μια πόλη όπου ο πλούτος κυρίως και όχι η καταγωγή αποτιμούσε την κοινωνική θέση του καθενός, σχεδόν χρηματιστηριακά.

Η ερωτική κλίση του Καβάφη, που για εκείνη την εποχή ήταν σκανδαλώδης, συνέβαλε επίσης στη διατήρηση μιας διακριτικής απόστασης από τις

74 Στα αρχαία αιγυπτιακά το όνομα της χώρας ήταν Kemet, που σήμαινε «Μαύρη γη».

75 Σε λιγότερο από δύο γενιές ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, που εξουθένωσε τους Βρετανούς, μαζί με την άνοδο του εθνικισμού και τις εθνοκοιμήσεις του Νάσερ στη δεκαετία του '50, οδήγησαν στη μαζική έξοδο σχεδόν όλων των ευρωπαίων από την Αίγυπτο και φυσικά και των περισσότερων Ελλήνων Αιγυπτιωτών.

υποθέσεις της κοινότητας των Ελλήνων Αλεξανδρινών. Αυτή ήταν ίσως η αιτία για την επιλογή της συμβατικής και αθόρυβης επαγγελματικής ζωής. Έτσι για 30 περίπου χρόνια παρέμεινε υπάλληλος της Βρετανικής Υπηρεσίας Αρδεύσεων. Η θέση αυτή του απέφερε ένα μέτριο αλλά σταθερό εισόδημα. Κυρίως όμως του παρείχε τον απαραίτητο χρόνο και την ελάχιστη διανοητική όχληση, ώστε να μπορεί μετά την εργασία του να επιδίδεται ελευθέρως στις δικές του προσωπικές ενασχολήσεις.

Πέρα από μερικά ταξίδια στην Ελλάδα, στο Λονδίνο και στο Παρίσι, ο Καβάφης δεν ξανάφυγε ποτέ για καιρό μακριά από την πόλη του. Έζησε σε ένα μέτριο ενδιαίτημα, σε μια μάλλον κακόφημη γειτονιά και έσβησε τελικά μέσα στη μοναξιά –τα πιο συγγενικά του πρόσωπα είχαν φύγει από τη ζωή πολύ νωρίτερα– από καρκίνο του λάρυγγα στο Ελληνικό Νοσοκομείο της Αλεξάνδρειας, ανήμερα των γενεθλίων του το 1933.

Την περίοδο της διαμονής στην Κωνσταντινούπολη είχε αρχικά ξεκινήσει να γράφει ποιήματα σε καθαρεύουσα, καθώς και πεζά κείμενα (ορισμένα περιείχαν ενδιαφέροντα εθνικού χαρακτήρα, όπως το άρθρο του «*Τα Ελγίνεια Μάρμαρα*»). Μετά την οριστική εγκατάσταση στην Αλεξάνδρεια πέρασε στην ωριμότητα με το ποίημα «*Τείχη*» (1897), μεταφρασμένο στα αγγλικά από τον αδελφό του Τζων, ενώ ακολούθησε –ανάμεσα σε αρκετά άλλα– και το διάσημο «*Περιμένοντας τους Βαρβάρους*» (1904).

Ο ποιητής είχε επίσης ιδιόρρυθμη εκδοτική συμπεριφορά, τυπώνοντας τεύχη ποιημάτων και μονόφυλλα σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων (μερικά μέχρι 50). Αργότερα εξέδιδε ο ίδιος συλλογές τις οποίες διένειμε σε καταγεγραμμένους ονομαστικά αποδέκτες (από 100 ως 400). Ήταν άλλωστε και ο αυστηρότερος κριτικός των έργων του, που περιλαμβάνουν:

- τα 154 «*Δημοσιευμένα ή καθιερωμένα*» ποιήματα, δηλαδή αυτά που αποφάσισε να δημοσιεύσει,
- τα 27 «*Αποκηρυγμένα*», όσα ρητώς ο ίδιος αποκήρυξε και ανήκουν κυρίως στην πρώιμη δημιουργία του (δημοσιεύτηκαν το 1983, έκδοση Σαββίδη),
- τα 83 «*Κρυμμένα*», τα οποία έμειναν αδημοσίευτα με απόφαση του ποιητή,
- τα 30 «*Ατελή*», τα οποία εκδόθηκαν μόνο το 1994 (Ίκαρος, 1994).

Οι περιορισμένες εκδόσεις, η ιδιαιτερότητα τόσο της γλώσσας (μίγμα καθαρεύουσας και δημοτικής), όσο και του ύφους (υπαινικτικό, ουδέτερο, σε τόνο λιτό και με απότομες εναλλαγές έντασης, ούτε λυρικό ούτε επικό), η ιστορική και ψευδοϊστορική θεματική, ο λανθάνων ομοερωτισμός, όλα μαζί τον είχαν κάνει γνωστό στην Ελλάδα ήδη στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα⁷⁶.

⁷⁶ Δημιούργησε αίσθηση στους κύκλους των γραμμάτων ήδη από την εποχή που επισκέφτηκε για πρώτη φορά την Ελλάδα μαζί με τον αδελφό του Αλέξανδρο το 1901, με σκοπό να γνωριστεί και να συναναστραφεί με τους Ελλαδίτες ποιητές.

Η αναγνώρισή του ως ποιητικού μεγέθους πρώτης σειράς δεν άργησε, με την πρώτη ευμενή κριτική να έρχεται από τον Γ. Ξενόπουλο.⁷⁷ Σύντομα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλεξάνδρεια, οι γνώμες πολώθηκαν μεταξύ αντιπάλων και οπαδών του ιδιάζοντος ύφους του.

Η φήμη του πάντως αυξανόταν συνεχώς και στο σπίτι του στην οδό Σερίφ συνέρρεαν ως επισκέπτες επώνυμοι και μη λογοτέχνες, για να γνωρίσουν από κοντά τον ιδιοφυή Αιγυπτιώτη ποιητή. Τους υποδεχόταν με κάποια επιμελημένη σκηνοθεσία, ανάλογα την περίπτωση. Αν αποδοκίμαζε ή περιφρονούσε τον επισκέπτη, τότε καθόταν σε μια πολυθρόνα απέναντι και μακριά, ενώ φρόντιζε το φως στο δωμάτιο να είναι αμυδρό. Αντίθετα γινόταν προσηνής, προσιτός και φιλόξενος με όσους επιδοκίμαζε. Διατήρησε όμως πάντα τη ματαιοδοξία και την αίσθηση ανωτερότητας του εκλεπτυσμένου αριστοκράτη.

Ο Καβάφης δεν ασχολήθηκε με την υμνολογία της σύγχρονης του Ελλάδας, η οποία αναδυόταν νικηφόρα μέσα από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Δεν τον απασχόλησε καν η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική Καταστροφή. Ούτε τον ενδιέφεραν οι ταξικοί αγώνες και οι μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές κοσμοθεωρίες του καιρού. Η θεματολογία του ήταν ανθρωποκεντρική, αλλά έξω από τις ιδεολογικές αναμετρήσεις του 20^{ου} αιώνα. Σε αντιδιαστολή με τον Παλαμά, δεν θεωρήθηκε από τους σύγχρονούς του ως εθνικός ποιητής, καθώς δεν ασχολήθηκε με την Ελλάδα την ίδια, ούτε καν με την κλασική της εποχή, αλλά περισσότερο με τον ελληνιστικό πολιτισμό.

Μολαταύτα, η αποδοχή του από τους ομολόγους του (π.χ. Σεφέρης) και η διεθνής του φήμη⁷⁸ διευρύνονταν συνεχώς και εξακολουθούν να μεγαθύνονται μέχρι και τη σημερινή εποχή, όπου η αναφορά στον Καβαφικό στίχο έχει γίνει σχεδόν συρμός.

Ο ίδιος διέκρινε την ποιητική του παραγωγή σε τρεις κατηγορίες ποιημάτων: τα «φιλοσοφικά» ή «της σκέψεως», τα «ιστορικά, και τα «ηδονικά» ή «αισθησιακά». Αυτή η δική του προσωπική κατηγοριοποίηση είναι χαρακτηριστική των ενδιαφερόντων και των κλίσεών του.

Στην ποίησή του διαισθάνεται κανείς τη λεπτή ειρωνεία, τον μηδενισμό και τη συγκατάβαση του ξεπεσμένου ευπατρίδη· νιώθει κανείς σαν από το ψηλό παράθυρο του παλαιού αρχοντικού ο ποιητής να παρακολουθεί με φλέγμα και κάποια υπεροψία τους νεόκοπους αγοραίους τύπους του δρόμου, καθώς αυτοί συνωστίζονται και ασχολούνται με εφήμερες, μάταιες και κενόδοξες επιδιώξεις.

Η απουσία επιθέτων –παρεκτός αν περιέχουν την κύρια σήμανση του ποιήματος– κάνουν το ύφος του σχεδόν πεζό. Ο χαμηλότονος θαυμασμός του ωραίου –η έξαρση του ποιητή μετριάζεται από την αποστροφή του θορύβου–,

77 Αντίθετα, ο Παλαμάς έδωσε επιφυλακτικό τόνο στην κριτική του: «Τα έργα του Καβάφη, στίχος, γλώσσα, έκφραση, μορφή και ουσία, μου φαίνονται σημειώματα που δεν ημπορούν ή που δεν καταδέχονται να γίνουν ποιήματα».

78 Έχει μεταφραστεί σε 19 γλώσσες και έχει ασκήσει μέγιστη επίδραση στο ύφος πολλών σύγχρονων ποιητών ακόμα και εκτός της Ελλάδας.

η αίσθηση μοναξιάς, η μελαγχολική αποτίμηση της φθοράς και των ανεκπλήρωτων ονείρων, όλα αυτά αγγίζουν μια ευγενή και ευαίσθητη πλευρά μας, η οποία λανθάνει μέσα στην περιδίνηση της καθημερινότητας.

Έχουν γίνει ευρύτατα γνωστοί –σχεδόν έχουν εκλαϊκευτεί– κλασικοί του στίχοι όπως:

- «...Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς...» «Η Πόλις», 1910,
- «...Άλλα ζητεί η ψυχή σου, γι' άλλα κλαίει. Τον έπαινο του Δήμου και των Σοφιστών, τα δύσκολα και τα ανεκτίμητα Εύγε...», «Η Σατραπεία», 1910,
- «...Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος, αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει...» «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον», 1911,
- «Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη, να εύχεται να είναι μακρύς ο δρόμος...», «Ιθάκη», 1911,
- «Επέστρεφε συχνά και παίρνε με...», «Επέστρεφε», 1912, διάσημο για το ηθελημένο γραμματικό λάθος,
- «Τιμή σ' εκείνους που στη ζωή τους όρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες...», «Θερμοπύλες», 1903,
- «...και τώρα τι θα γενούμε χωρίς βαρβάρους. Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις.», «Περιμένοντας τους Βαρβάρους», 1904,
- «Κι αν δεν μπορείς να κάμεις τη ζωή σου όπως την θέλεις, τούτο προσπάθησε τουλάχιστον όσο μπορείς: μην την εξευτελίζεις μες την πολλή συνάφεια του κόσμου, μες στες πολλές κινήσεις και ομιλίες...», «Όσο μπορείς», 1913,
- «Χωρίς περίσκεψην, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ, μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη...», «Τείχη», 1897,
- «...Υπήρξεν δίκαιος, σοφός, γενναίος, Υπήρξεν έτι το άριστον εκείνο, Ελληνικός – ιδιότητα δεν έχ' η ανθρωπότης τιμιότεραν...», «Επιτύμβιον Αντιόχου, Βασιλέων Κομμαγηνής», 1923.

Μετά από αυτή τη σταχυολόγηση, παρατίθεται και ολόκληρο ένα ποίημα που, μαζί με τη διάσημη αναφορά στην ακαταδεξιά των ξεπεσμένων «Λακεδαιμονίων», συμπυκνώνει όλο το αίσθημα υπερηφάνειας του Καβάφη για την ελληνικότητά του. Είναι ένας ύμνος προς τον οικουμενικό ελληνιστικό κόσμο (ποίημα «Στα 200 π.Χ.»):

Στα 200 π.Χ.

«Άλέξανδρος Φιλίππου καί οί Έλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων» —
Μπορούμε κάλλιστα να φαντασθούμε
πως θ' αδιαφόρησαν παντάπασι στην Σπάρτη
για την επιγραφὴν αὐτή. «Πλὴν Λακεδαιμονίων»,
μα φυσικά. Δεν ἦσαν οἱ Σπαρτιάται
για να τους οδηγούν και για να τους προστάζουν
σαν πολυτίμους υπηρέτας. Άλλωστε

μια πανελλήνια εκστρατεία χωρίς
 Σπαρτιάτη βασιλέα γι' αρχηγό
 δεν θα τους φαίνονταν πολλής περιωπής.
 Α βεβαιότατα «πλήν Λακεδαιμονίων».
 Είναι κι αυτή μια στάσις. Νιώθεται.
 Έτσι, πλην Λακεδαιμονίων στον Γρανικό·
 και στην Ισσό μετά· και στην τελειωτική
 την μάχη, όπου εσαρώθη ο φοβερός στρατός
 που στ' Άρβηλα συγκέντρωσαν οι Πέρσαι:
 που απ' τ' Άρβηλα ξεκίνησε για νίκη, κι εσαρώθη.
 Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία,
 την νικηφόρα, την περίλαμπρη,
 την περιλάλητη, την δοξασμένη
 ως άλλη δεν δοξάσθηκε καμιά,
 την απaráμιλλη: βγήκαμ' εμείς·
 ελληνικός καινούριος κόσμος, μέγας.
 Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς,
 οι Σελευκείς, κι οι πολυάριθμοι
 επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας,
 κι οι εν Μηδία, κι οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι.
 Με τες εκτεταμένες επικράτειες,
 με την ποικίλη δράσι των στοχαστικών προσαρμογών.
 Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
 ως μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ως τους Ινδούς.
 Για Λακεδαιμονίους να μιλούμε τώρα!
 «Αναγνωρισμένα», 1931

Για τον Καβάφη το βαθύτερο νόημα του ελληνικού πνεύματος μπορεί να εκκινεί από τη φυλετική καταγωγή, αλλά πάντως την υπερβαίνει. Η ελληνικότητα προσπερνά την όποια σχέση με τον λόγιο κλασικό Ελληνισμό, ο οποίος είχε έντονα τοπικιστικό και εθνικιστικό –σχεδόν σοβινιστικό– χαρακτήρα.

Ο οικουμενικός Έλληνας, όπως ο ελληνιστικός Αλεξανδρινός, όπως και ο σύγχρονος του Καβάφη Αλεξανδρινός, διακρίνεται τόσο για τη συναίσθηση της αρχοντικής του κληρονομιάς όσο και για τη θαρραλέα εξεταστική όραση ενός πλατύτερου κόσμου, στοχεύοντας σε μια νέα κατασκευή: έναν σύγχρονο Ελληνικό Πολιτισμό, δεκτικό σε νέες συνεισφορές, τις οποίες αφομοιώνει στο υφιστάμενο σώμα, διατηρώντας με υπερηφάνεια τη συναίσθηση της ευγενικής καταγωγής.

Ο Καβάφης δεν προτείνει κάποιον συγκρητισμό. Αυτός ο οικουμενικότερος Ελληνικός Πολιτισμός δεν αυτοδιαλύεται όταν έρχεται σε επαφή με τη συστατική ουσία άλλων λαών, γλωσσών, θεών και ξένων πολιτισμών. Αντίθετα, ενδυναμώνεται μέσω της ώσμωσης, διατηρεί την ανωτερότητά του και γίνεται αντικείμενο θαυμασμού και απομίμησης των σύγχρονων ξένων πολιτισμών.

Όπως στο ποίημα «Φιλέλλην», όπου ο άγνωστος ξένος βασιλιάς κάπου

πέρα από το όρος Ζάγρο, βαθιά μέσα στην Ασία, ζητά να κόψει νομίσματα με την ελληνική τεχνοτροπία και με την ελληνική γραφή. Κάτω από το ελληνότροπο «*Βασιλεύς Σωτήρ*» στην όψη της κεφαλής, ζητά να γράψουν και «*Φιλέλλην*», καθώς άλλωστε το γράφουν και τόσοι άλλοι βαρβαρότεροί του: «...*Ωστε ανελλήνιστοι δεν είμεθα, θαρρώ*», καταλήγει.

Αυτόν τον μείζονα και κοσμοπολίτικο Ελληνισμό έχει ως πρότυπό του ο Καβάφης όταν σεμνύνεται για την ελληνική του ταυτότητα: «*Είμαι και εγώ Ελληνικός. Προσοχή όχι Έλλην, ούτε Ελληνίζων, αλλά Ελληνικός*».

Στην εποχή της δικής μας παγκοσμιοποίησης, η καβαφική ποίηση παραμένει οραματική και επίκαιρη, δηλώνοντας τον περήφανο τρόπο με τον οποίο ο σύγχρονος Ελληνισμός μπορεί να αναπτύξει τις δυνάμεις του, για να γίνει ξανά οικουμενικός αλλά πάντα ισότιμος και διακριτός.

B.4.3. ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ (Βουρλά Σμύρνης 1900 - Αθήνα 1971)

Ο Σεφέρης είναι ο πρώτος Έλληνας που βραβεύτηκε με Νόμπελ. Δεν είναι τυχαίο που το Βραβείο ήλθε στη λογοτεχνία, αναγνωρίζοντας ότι η ελληνική γλώσσα δίνει μορφή εδώ και χιλιετίες στον πιο υψηλόφρονα λόγο της ποίησης, της επιστήμης, της φιλοσοφίας. Επίσης και της πίστης.

Ο Σεφέρης ένιωσε ότι στη βράβευσή του αντανακλάται η δόξα της γλώσσας του και το εξέφρασε με τα παρακάτω λόγια (απόσπασμα από τον λόγο του κατά τη βράβευση): «... Αλήθεια, η Σουηδική Ακαδημία έκρινε πως η προσπάθειά μου σε μια γλώσσα περιλάλητη επί αιώνες, αλλά στην παρούσα μορφή της περιορισμένη, άξιζε αυτή την υψηλή διάκριση... Ανήκω σε μια χώρα μικρή. Ένα πέτρινο ακρωτήριο στη Μεσόγειο, που δεν έχει άλλο αγαθό παρά τον αγώνα του λαού του, τη θάλασσα, και το φως του ήλιου. Είναι μικρός ο τόπος μας, αλλά η παράδοσή του είναι τεράστια και το πράγμα που τη χαρακτηρίζει είναι ότι μας παραδόθηκε χωρίς διακοπή. Η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ της να μιλιέται. Δέχτηκε τις αλλοιώσεις που δέχεται καθ'επί ζωητό, αλλά δεν παρουσιάζει κανένα χάσμα. Άλλο χαρακτηριστικό αυτής της παράδοσης είναι η αγάπη της για την ανθρωπιά· κανόνας της είναι η δικαιοσύνη»...

Πριν αναφερθούμε στον ποιητή, ας μιλήσουμε σύντομα και για τη σταδιοδρομία του πατέρα του, Στέλιου Σεφεριάδη, που ήταν και αυτός μια έξοχη εκδήλωση της δημιουργικότητας του μικρασιατικού Ελληνισμού στο γύρισμα προς τον 20^ο αιώνα.

Ο πατέρας Σεφεριάδης ήταν γεννημένος στη Σμύρνη, σπούδασε νομικά στη Γαλλία, κατόπιν επανήλθε στη γενέτειρά του με τον διδακτορικό του τίτλο και ιδιώτευσε ως δικηγόρος. Ήταν άνθρωπος με ευρεία παιδεία και με λογοτεχνική κλίση. Κέρδισε το «Πανιώνιον Βραβείο» το 1902 για την ποιητική συλλογή του «Θεός, ο τα πάντα τεύχων», ενώ μετέφρασε τον «Οιδίποδα Τύραννο» στη δημοτική. Αυτή ήταν ρηξικέλευθη επιλογή για την εποχή, καθώς στους ανώτερους κοινωνικούς κύκλους της Σμύρνης κυριαρχούσε η φαναριώτικη καθαρεύουσα. Διορατικός όπως ήταν, προέβλεψε τις επερχόμενες δυσκολίες για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό και εγκατέστησε την οικογένειά του στην Αθήνα από το 1913 (μαζί με τη Ναξιτίσσα σύζυγό του Δέσπω Τενεκίδη είχαν αποκτήσει τρία παιδιά, τον Άγγελο, τον Γιώργο και την Ιωάννα⁷⁹) και ο ίδιος πήγε στο Παρίσι για να ασκήσει εκεί τη δικηγορία. Όταν επέστρεψε το 1919 στην Αθήνα, εξελέγη Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Έγινε Πρύτανης του Πανεπιστημίου (1933-1934), ενώ το 1933 εξελέγη και Τακτικό Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών στην έδρα του Διεθνούς Δικαίου. Διετέλεσε Νομικός Σύμβουλος του Υπουργείου Εξωτερικών και του Πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου, Μέλος του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, καθώς

⁷⁹ Η οποία παντρεύτηκε τον Καθηγητή, Ακαδημαϊκό και Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Τσάτσο.

και Μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας κατά την ίδρυσή του. Από αυτή την πλούσια ρίζα, χαρακτηριστική του υψηλού μορφωτικού επιπέδου των ελληνικών πληθυσμών της Μικρασίας, βλάστησε ο γιος, ο οποίος έγινε ακόμα πιο τρανός από τον πατέρα.

Ο Γιώργος γεννήθηκε στα Βουρλά και από παιδί κράτησε δυνατές αναμνήσεις από την ευλογημένη γη της Ιωνίας. Έγραφε το 1941: «...*Η Σκάλα του Βουρλά ήταν για μένα ο μόνος τόπος που και τώρα ακόμη μπορώ να ονομάσω πατρίδα με την πιο ριζική έννοια της λέξης...*». Η βαθιά αγάπη του Σεφέρη για τη φύση (ο οποίος έζησε το υπόλοιπο της ζωής του σε αστικό περιβάλλον), ανάγεται σε αυτά τα χρόνια. Η ποίησή του μιλά συνεχώς για εικόνες της φύσης και αντίστοιχους συμβολισμούς (πέτρες, θάλασσα, ηλιοβασιλέματα, περιγιάλι κ.λπ.).

Η Μικρασιατική Καταστροφή ενστάλαξε μέσα του την πικρία για τον χαμένο κόσμο της παιδικής ηλικίας, απώλεια η οποία διατρέχει το έργο του. Η Παλαιά Ελλάδα, η οποία μετρούσε ήδη σχεδόν 100 χρόνια από την απελευθέρωση, δεν μπορούσε να νιώσει την αγωνία του αλύτρωτου Μικρασιατικού Ελληνισμού για την τελική πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Μόνο οι ίδιοι οι Μικρασιάτες μπορούσαν να περιγράψουν την τραγική αντιστροφή μεταξύ ελπίδας και συμφοράς., Παρότι ζούσε ασφαλής στην Αθήνα, η οικογένεια Σεφεριάδη βίωσε την Καταστροφή με το ίδιο αίσθημα συντριβής όπως και οι υπόλοιποι Μικρασιάτες, αναπολώντας έκτοτε με νοσταλγία την οριστικά χαμένη Πατρίδα.

Προηγουμένως παρακολούθησαν στην Αθήνα τα εξευτελιστικά για το Έθνος γεγονότα του Εθνικού Διχασμού (η οικογένεια ήταν ακραιφνώς Βενιζελική), για τα οποία ο Σεφέρης γράφει «...*μου θύμισαν καταπληκτικά τα καμώματα των Τούρκων. Για τους ανθρώπους του Κωνσταντίνου, εμείς που ερχόμασταν από το σκλαβωμένο Έθνος, που είχαμε ανατραφεί μόνο με μια λαχτάρα, την Ελλάδα, ήμασταν οι Τουρκόσποροι*».

Το 1918 ο Σεφέρης πήγε στο Παρίσι για να σπουδάσει νομικά κοντά στον πατέρα του και έμεινε μέχρι να πάρει το διδακτορικό του το 1924. Τα χρόνια αυτά ασχολήθηκε εντατικά με τη λογοτεχνία και ιδιαίτερα με το κίνημα του Μοντερνισμού, ο οποίος ήταν τότε στο αποκορύφωμά του, με κυρίαρχες μορφές τους Μπρακ, Πικάσο, Μπρετόν, Ελύαρ, Προυστ, Απολλιναίρ κ.α. Με την επιστροφή του στην Αθήνα ο Σεφέρης έγινε από τους πρωτοπόρους της Γενιάς του '30, η οποία έφερε την ελληνική ποίηση σε επαφή με τα ρεύματα του Συμβολισμού και του Μοντερνισμού.

Εντάχθηκε στο Διπλωματικό Σώμα το 1926 ξεκινώντας μια διακεκριμένη καριέρα διπλωμάτη, ενασχόληση που ταίριαζε στην εσωστρεφή και συγκρατημένη του φύση. Στη διπλωματική του διαδρομή, μεταξύ άλλων, υπηρέτησε στο Προξενείο της Κορυτσάς, ακολούθησε αργότερα την επίσημη Ελληνική Κυβέρνηση στη Μέση Ανατολή (Κάιρο, Αλεξάνδρεια κ.λπ.), υπηρέτησε στην Πρεσβεία της Άγκυρας και μετά στο Λονδίνο, όπου διετέλεσε Πρεσβευτής από το 1957 μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1962. Από τη θέση του Πρέσβη στο Λονδίνο είχε σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό Ζήτημα.

Ήταν ιδιαίτερα τυπικός στις επαγγελματικές του υποχρεώσεις, όπου χρησιμοποιούσε την καθιερωμένη υπηρεσιακή καθαρεύουσα. Στην ποίηση όμως χρησιμοποιούσε τη δημοτική. Διέπρεψε και ως κριτικός της λογοτεχνίας, εκφράζοντας προωθημένες ως και ριζοσπαστικές απόψεις – ασυνήθιστη παρασπονδία για έναν επαγγελματία διπλωμάτη.

Αν και μεγάλωσε σε περιβάλλον διανοουμένων και συνέχισε να ζει στον στυλιζαρισμένο κόσμο της Διπλωματίας, αυτός από μικρός ένιωθε πιο οικείο το λαϊκό στοιχείο στη ζωή και στην τέχνη. Αναθυμόταν τις ώρες που περνούσε με τους βαρκάρηδες στη Σκάλα του Βουρλά, εκθειάζε τη ζωγραφική του Θεόφιλου και υπήρξε ίσως ο πιο ενθουσιώδης υμνητής του Μακρυγιάννη, τον οποίο ονόμασε δάσκαλό του κατά τη βράβευση του Νόμπελ. Χαρακτηριστικά έγραφε γι' αυτόν: «...ήταν μια από τις πιο μορφωμένες ψυχές του ελληνισμού. Και η μόρφωση, η παιδεία που δηλώνει ο Μακρυγιάννης δεν είναι κάτι ξέχωρο, αποσπασματικό δικό του. Είναι κοινό κτήμα, η ψυχική περιουσία μιας φυλής, παραδομένης για αιώνες και χιλιετίες, από γενιά σε γενιά, από ευαισθησία σε ευαισθησία. Κατατρεγμένη και πάντα ζωντανή, αγνοημένη και πάντα παρούσα – είναι το κοινό κτήμα της μεγάλης λαϊκής παράδοσης του Γένους».

Τον έθελε ο δεκαπεντασύλλαβος του δημοτικού τραγουδιού, για τον οποίο έγραφε ότι «...πλησίασε πιο κοντά από κάθε άλλο ρυθμό τον βαθύτερο κυμάτισμα της λαλιάς μας». Η ενασχόλησή του με το δημοτικό τραγούδι, τη θεματολογία και τους τρόπους του, τον έφερε σε επαφή με τον ψυχισμό των λαϊκών ανθρώπων⁸⁰.

Η πρώτη του μεγάλη ποιητική συλλογή πολύ εύστοχα ονομάστηκε «Στροφή» (1931), καθώς συντάραξε την ελληνική ποίηση με την εισαγωγή του Μοντερνισμού. Άλλοι όπως ο Κατσιμπαλης, ο Καραντώνης, ο Θεοτοκάς κ.α., είδαν σε αυτή τη συλλογή την έναρξη μιας νέας δημιουργικής εποχής, ενώ μερικοί όπως οι Άλκης Θρύλος, Παπατσώνης κ.α., αντιμετώπισαν τον Σεφέρη σαν έναν εγκεφαλικό ποιητή που χρησιμοποιούσε δυσερμηνεύτα σύμβολα. Ακόμα και ο ηγεμόνας της λογοτεχνικής κριτικής, ο Παλαμάς, έγραφε με κάποια αμφιθυμία: «...Τα ποιήματα της Στροφής είναι κρυπτογραφικά⁸¹. Χρειάζονται κάποιο κλειδί. Δεν το βλέπω... Χωρίς να υποτιμήσω τη χάρη του απλού και ξάστερου στίχου, μήτε αστόχαστα ν' αδιαφορήσω μπροστά στην αστρόφεγγη λάμψη του νυχτωμένου σκοταδερού στίχου – από προσεκτική ανάγνωση στου στίχου του, φτάνω στο συμπέρασμα πως ο ποιητής αυτός βρίσκει το στοιχείο του στο απaráδοτο. Τα εκφραστικά του μέσα, εικόνες, υποβολές, υπαινιγμοί, σύμβο-

80 Είναι χαρακτηριστικό ότι ο «Ερωτικός Λόγος», που περιέχεται στη συλλογή «Στροφή», ήταν από τα τελευταία ποιήματα που έχουν γραφτεί σε δεκαπεντασύλλαβο. Η πρώτη καταγραφή γίνεται με τον δημοτικό στίχο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου «Ίδε το έαρ το γλυκύ πάλι επανατέλλει» και η τελευταία, του Σεφέρη, γράφει: «...«τρικύμισμα της θάλασσας...ο κόσμος είναι απλός». Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος ανταποκρίνεται στον φυσικό ρυθμό της νεοελληνικής γλώσσας. Είναι το βασικό στιχουργικό εργαλείο της δημοτικής ποίησης και γι' αυτό αποκαλείται «εθνικός στίχος».

81 Αν και άγνωστο τότε στον Παλαμά, ο Σεφέρης εκείνη την εποχή εργαζόταν στην Κρυπτογραφική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών.

λα, λέξεις κ.τ.λ., είναι το καθένα αυτόνομο, ανεξάρτητο, άσχετο, απόλυτο, πώς να το πω! ...».

Από τις θέσεις του Σεφέρη για τη λαϊκή παράδοση και το δημοτικό τραγούδι, φαίνεται ότι έβλεπε την ποίησή του περισσότερο ως συνέχεια παρά ως ρήξη. Ευαγγελιζόταν την καινοτομία, αλλά την προσάρμοζε με περίσκεψη και με φροντίδα πάνω στο ποιητικό κληροδότημα που παρέλαβε. Ο Γ. Θεοτοκάς έγραφε σχετικά: «Ένας μοντερνισμός τολμηρός, αλλά που κρατούσε το νήμα της παράδοσης, με αίσθημα ευθύνης και με σεβασμό για την γλώσσα».

Οι κύριοι σταθμοί του ποιητικού του έργου μετά τη «Στροφή» ήταν: η «Στέρνα» (1932), η συνεργασία από το 1935 στο περιοδικό «Νέα Γράμματα» –τον φορέα έκδοσης της ποίησης της γενιάς του '30– το «Μυθιστόρημα» (1935), το «Τετράδιο Γυμνασμάτων» (1940), το «Ημερολόγιο Καταστρώματος Α΄» (1940), η ομιλία στην Αλεξάνδρεια για τον Μακρυγιάννη και στο Κάιρο για τον Παλαμά (1943), το «Τετράδιο Γυμνασμάτων Β΄» (1943), οι «Δοκιμές» (1944)⁸², το «Ημερολόγιο Καταστρώματος Β΄» (1944), η «Κίχλη» (1947), το «Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ΄» (1955).⁸³

Πέρα από τον ποιητή και τον θεωρητικό της λογοτεχνίας υπάρχει και ο μεταφραστής Σεφέρης. Μετέφερε στα νέα ελληνικά αρκετά αρχαία κείμενα όπως στίχους από τραγωδίες, την Οδύσσεια και τον Σιμωνίδη, καθώς και φιλοσοφικά κείμενα, κυρίως του Πλάτωνα. Ανάλογη μεταφορά έκανε και με εκκλησιαστικά κείμενα όπως για το «Άσμα Ασμάτων» και την «Αποκάλυψη του Ιωάννη». Αυτές οι ενδογλωσσικές «μεταγραφές» όπως τις ονόμαζε, δεν πρόσφεραν κάποια νέα και σημαντική άποψη στην κατανόηση των παλαιών κειμένων. Αντίθετα, οι διαγλωσσικές του μεταφράσεις –που ο ίδιος ονόμασε «αντιγραφές»– έτυχαν ενθουσιώδους υποδοχής από τους κριτικούς και είχαν σημαντική επίπτωση στη νέα ελληνική γραμματεία, κυρίως μέσα από τη μετάφραση του Τ. Σ. Έλιοτ και ειδικά του ποιήματος «Ερημη Χώρα», η οποία συνέβαλε στην αλλαγή προτύπου στην ελληνική ποίηση, προτείνοντας τη συχνότερη χρήση του ελεύθερου στίχου.

Το αποκορύφωμα της ζωής του Σεφέρη ήταν φυσικά η αναγνώριση και η επιβράβευση της συμβολής του στην παγκόσμια ποίηση και φυσικά στην ελληνική ποίηση, με την απονομή του Νόμπελ το 1963.

Από χαρακτήρα, προτιμούσε να ζει στην αθόρυβη ιδιωτική πλευρά της ζωής. Δεν θέλησε να εμπλακεί στην πολιτική, αν και είχε τη δυνατότητα, τουλάχιστον όταν το 1945 διετέλεσε Διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του τότε Αντιβασιλέα, Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Ούτε εξέφραζε ποτέ προσωπικές πολιτικές θέσεις –εννοείται, μετά τη συνταξιοδότησή του– με εξαίρεση την περίφημη απαξιωτική δήλωσή του στο BBC για τη Απριλιανή Δικτατορία τον Μάρτιο του 1969, λόγω της οποίας στερήθηκε τον τίτλο του «Πρέσβευς επί

82 Κριτικά δοκίμια που κατά τον Δ. Δημηρούλη «...ως ύφος και ως θεωρία, είναι ίσως το υψηλότερο επίτευγμα στον χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνικής κριτικής...».

83 Με αναφορά στην Κύπρο. Η διπλωματική εμπλοκή του Σεφέρη στο ζήτημα της Κύπρου, από πολλούς δεν θεωρήθηκε ικανοποιητική για τα εθνικά συμφέροντα.

τιμή», μαζί και το διπλωματικό του διαβατήριο.

Το ευρύτερο κοινό γνωρίζει την ποίησή του κυρίως μέσα από τη μελοποίηση από τον Μίκη Θεοδωράκη το 1961 τεσσάρων ποιημάτων με τον τίτλο «Επιφάνεια», ανάμεσα στα οποία βρίσκεται η «Άρνηση» ή «Στο περιγιάλι το κρυφό» όπως είναι περισσότερο γνωστό.

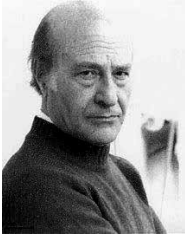
Γενικά, η ποίηση του Σεφέρη δεν έχει διαδοθεί τόσο όσο αυτή άλλων ποιητών που μελοποιήθηκαν από τον Θεοδωράκη, όπως π.χ. του Ρίτσου ή του Ελύτη. Παραμένει ένας μοντέρνος ποιητής που η επικοινωνία μαζί του απαιτεί προσπάθεια.

Παρά τον συγκρατημένο χαρακτήρα και τον πολύ προσεκτικό δημόσιο λόγο του ενόσω βρισκόταν στη διπλωματική υπηρεσία, ως συνειδητοποιημένος διανοούμενος και λογοτέχνης, ο Σεφέρης ζούσε καθημερινά με την αίσθηση της ευθύνης για την ανάδειξη της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας και εργαζόταν διαρκώς για τον εμπλουτισμό της μέσα από την επαφή της με την ξένη λογοτεχνική πρωτοπορία. Όπως έγραψε ο Α. Καραντώνης, ο Σεφέρης είναι «...ένας σύγχρονος Έλληνας, τόσο υπερτροφικά συνειδητός, ώστε αυτή η βαριά συνείδηση της πολλαπλής ελληνικότητας, αυτό το ιστορικό βάρος των ελληνικών χιλιετηρίδων να είναι κάτι σαν μυστική τραγωδία που παίζεται μέσα στο έργο του».

Έχοντας επιλέξει ο ίδιος να μείνει στο παρασκήνιο της δημόσιας ζωής, έφυγε οριστικά τον Σεπτέμβριο του 1971. Επειδή είχε αποκηρύξει τη Δικτατορία, η πάνδημη παρουσία του απλού κόσμου στην κηδεία του απέκτησε αντιδικτατορική διάσταση. Το πλήθος τον αποχαιρέτησε τραγουδώντας τους πιο γνωστούς στίχους του, οι οποίοι αποπνέουν κάποια μελαγχολία άλλα και έξοχο λυρισμό:

*Πάνω στην άμμο την ξανθή
γράψαμε τ' όνομά της
ωραία που φύσηξε ο μπάτης
και σβήστηκε η γραφή.
«Στροφή/ Κοχύλια, Σύννεφα/ Άρνηση», απόσπασμα*

Β.4.4. ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ (Ηράκλειο Κρήτης 1911 – Αθήνα 1996)

Μια άλλη μεγάλη διεθνής δόξα της ελληνικής ποίησης είναι ο Οδυσσεάς Ελύτης (Αλεπουδέλης), ο δεύτερος Έλληνας ποιητής που βραβεύτηκε με Νόμπελ λογοτεχνίας.

Γεννημένος στην Κρήτη, όπου ο πατέρας του διατηρούσε εργοστάσιο σαπωνοποιίας, ήταν το μικρότερο από τα έξι παιδιά των Λέσβιων γονιών του. Το 1914 η οικογένεια μετακόμισε στην Αθήνα όταν ο πατέρας του μετέφερε την οικογενειακή επιχείρηση στον Πειραιά. Με τις δυνατότητες μιας ευκατάστατης αστικής οικογένειας, η παιδική ηλικία του Οδυσσέα υπήρξε ιδανική. Εγγράφηκε στο ιδιωτικό λύκειο Μακρή, πρότυπο τότε σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ περνούσε ευχάριστα τα καλοκαίρια του στην Κρήτη, στη Λέσβο και στις Σπέτσες.

Η οικογένειά του ήταν ακραιφνώς Βενιζελική –είχαν μάλιστα φιλοξενήσει τον Βενιζέλο στο εξοχικό τους στη Λέσβο– και μετά το 1920 υπέστησαν αναπόφευκτα διώξεις, μέχρι και την προσωρινή σύλληψη του πατέρα του. Η οικογένεια ταξίδεψε το 1923 σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και συναντήθηκαν με τον ίδιο τον Βενιζέλο, ο οποίος βρισκόταν τότε αυτοεξόριστος στη Λωζάνη.

Ενώ στην υπόλοιπη οικογένεια επικρατούσε το επιχειρηματικό πνεύμα, οι κλίσεις του νεαρού Οδυσσέα ήταν, αντίθετα, μόνο καλλιτεχνικές. Από το 1924 συνεργαζόταν με το περιοδικό «*Η Διάπλασις των Παίδων*» και απασχολούνταν εντατικά με το διάβασμα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Τα ενδιαφέροντά του ήταν επίσης φυσιολατρικά και αθλητικά (συμμετείχε σε πρωτοποριακό ορειβατικό όμιλο της εποχής), όμως μια παρατεταμένη ασθένεια το 1927 τον έστρεψε οριστικά προς τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική.

Για να μην έρθει σε αντίθεση με τα οικογενειακά πρότυπα, μετά την αποφοίτησή του σκέφτηκε να σπουδάσει πρώτα χημικός. Τελικά προτίμησε να εγγραφεί στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1930, μάλλον όμως ως προκάλυμμα για την οριστική απόφασή του να ασχοληθεί με τη λογοτεχνία. Στο Πανεπιστήμιο συμμετείχε ως εκπρόσωπος των φοιτητών στην «*Ιδεοκρατική Φιλοσοφική Ομάδα*», η οποία συστάθηκε το 1933 από τους Κ. Τσάτσο, Π. Κανελλόπουλο, Ι. Θεοδωρακόπουλο και τον Ι. Συκουτρή. Την εποχή αυτή συνδέθηκε και με τον ποιητικό κύκλο της Γενιάς του '30 (Γ. Σεφέρης, Γ. Θεοτοκάς, Α. Τερζάκης, Α. Σικελιανός, Κ. Πολίτης). Η Γενιά του '30 επεξεργαζόταν μια νέα προσέγγιση της λογοτεχνίας με βάση τα μοντέρνα ευρωπαϊκά ρεύματα και κυρίως τον Υπερρεαλισμό. Στόχευε σε μια καινούργια ταυτότητα της ελληνικής λογοτεχνίας η οποία, μετά τη διάψευση της Μεγάλης Ιδέας, έπρεπε να επαναπροσδιορίσει τη σχέση της ελληνικής παράδοσης με τον ευρωπαϊκό Μοντερνισμό.

Σε αυτόν τον διακεκριμένο κύκλο διανοουμένων μετείχε και ο Οδυσσεάς, πάντα όμως με τον διακριτικό και χαρακτηριστικά συγκρατημένο του τρόπο. Έπρεπε μάλιστα να τον παροτρύνουν ισχυρά οι σύντεχνοί του για να πειστεί να δημοσιεύσει τα πρώτα του ποιήματα στο περιοδικό «*Νέα Γράμματα*», το οποίο άρχισε να εκδίδεται το 1935 ως «όργανο» της Γενιάς του '30 και το οποίο εισή-

γαγε στην Ελλάδα τα νέα σύγχρονα ευρωπαϊκά ποιητικά ρεύματα. Σε εκείνη την περίοδο υιοθέτησε και το ψευδώνυμο Ελύτης⁸⁴.

Οι μεγάλες φιλίες που δημιούργησε εκείνη την εποχή ήταν με τον Ανδρέα Εμπειρίκο, κύριο εκπρόσωπο του Υπερρεαλισμού στην Ελλάδα και από τον οποίο επηρεάστηκε αποφασιστικά, επίσης και με τον Νίκο Γκάτσο. Γνωρίστηκε επίσης με τους ζωγράφους Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα και Γιάννη Μόραλη, ενώ τον συνεπήρε η ζωγραφική του συμπατριώτη του, Θεόφιλου. Άλλωστε η ζωγραφική ήταν, από τη μαθητική κιόλας ηλικία, μια ξεχωριστή του αγάπη και ο ίδιος αργότερα φιλοτέχνησε πίνακες με τη μέθοδο της χαρτοκολλητικής (collage).

Τα χρόνια μέχρι το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου ήταν περίοδος θεωρητικής κατάρτισης, πειραματισμού και εσωτερικής αναζήτησης. Διατηρούσε στάση λιγομίλητου διανοητή, βρισκόταν μακριά από την έντονη κοινωνική ζωή, ενώ δεν τον απασχόλησαν –λογοτεχνικά τουλάχιστον– οι δραματικές προπολεμικές ιδεολογικές διαμάχες μεταξύ φασισμού και κομμουνισμού. Τα ενδιαφέροντά του παρέμειναν πιο εσωτερικά και πιο εκλεκτικά.

Με την κήρυξη του Μεγάλου Πολέμου ο Ελύτης υπηρέτησε ως Έφεδρος Ανθυπολοχαγός, αρχικά σε Διοίκηση Στρατηγείου, προωθήθηκε όμως σύντομα στη ζώνη του πυρός. Κόντεψε να πεθάνει από τύφο, αλλά το σώμα του παλαιού αθλητή κατάφερε τελικά να αντιδράσει. Επέστρεψε καταταλαιπωρημένος και συγκλονισμένος στην κατοχική Αθήνα. Εντούτοις, δεν συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση.

Ήταν άλλωστε άνθρωπος της διάνοησης, όχι της δράσης. Έχοντας δει με τα μάτια του ποιητή τον υλικό αγώνα για να μείνεις ζωντανός και συνάμα τον ηθικό αγώνα για να μείνεις ζωντανός και άνθρωπος *μαζί*, η δική του αποστολή ήταν να κάνει την εμπειρία του ποιητικό λόγο.

Προπολεμικά είχε παρουσιάσει την ποιητική συλλογή «*Προσανατολισμοί*» (1939) και το 1943 εξέδωσε τη συλλογή του «*Ήλιος ο πρώτος, μαζί με τις παραλλαγές πάνω σε μια αχτίδα*». Η αισιοδοξία και η φωτεινότητα που αποπνέει η ποίησή του μέσα στο κατοχικό σκοτάδι ήταν φαίνεται για τον Ελύτη η δική του αντιστασιακή πράξη. Το 1945 δημοσιεύτηκε η ελεγεία του «*Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας*», όπου εμπνέεται από τον θάνατο του φίλου του ποιητή Γιώργου Σαραντάρη, ο οποίος δεν κατάφερε να νικήσει και αυτός τον τύφο μετά την επιστροφή από το μέτωπο. Ήταν το πρελούδιο του «*Άξιον Εστί*», του επόμενου επικού έργου που δημοσιεύτηκε μόλις το 1959, μετά από 14 χρόνια σιωπής.

Στα μεταπολεμικά χρόνια του Εμφυλίου επικράτησαν στην Ελλάδα ο κοινωνικός και πολιτικός διχασμός όπως και η πολιτική ένταση, ακρότητες δηλαδή που ο Ελύτης πάντα αποστρεφόταν. Έφυγε από την Αθήνα το 1948 και εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας στη Σορ-

84 Κατά μία εκδοχή, του άρεσε που περιείχε το Ελ- που βρισκόταν σε αγαπημένες λέξεις όπως Ελλάδα, ελπίδα, ελευθερία, Ελένη. Κατά άλλη εκδοχή, σημασία είχε και ο συνειρμός με το διακριτό και το εκλεπτυσμένο, το στοιχείο ελίτ που τον χαρακτήριζε. Η αλλαγή επιθέτου, όπως έγραψε ο ίδιος, σηματοδοτούσε τη ρήξη του με το εμποροκρατικό οικογενειακό περιβάλλον.

βόννη. Εκεί γνωρίστηκε άμεσα με την πρωτοπορία της γαλλικής και της ευρωπαϊκής διανόησης (είχε προσωπική γνωριμία με τους Μπρετόν, Ελύάρ, Καμύ, Μιρό, κ.α.), ενώ με τη διαμεσολάβηση του συμπατριώτη του Στρατή Ελευθεριάδη (Ε. Teriade), γνωρίστηκε και με τους μεγάλους ζωγράφους του καιρού του (Ματίς, Σαγκάλ, Τζακομέτι, Ντε Κίρικο και ιδιαίτερα τον Πικάσο). Ταξίδεψε επίσης στην Ισπανία και συνεργάστηκε στο Λονδίνο με το BBC, για μικρό όμως χρονικό διάστημα.

Γυρίζοντας στην Ελλάδα το 1952 έγινε μέλος της «Ομάδας των 12»⁸⁵, μέλος της «Ευρωπαϊκής Εταιρείας του Πολιτισμού» στη Βενετία, πρόεδρος του ΔΣ του «Ελληνικού Χοροδράματος» και για λίγο μόνο χρόνο Διευθυντής Προγράμματος του Ε.Ι.Ρ. Ασχολήθηκε επίσης με μεταφράσεις θεατρικών έργων για το Εθνικό Θέατρο και για το Θέατρο Τέχνης. Στην πράξη όμως, ποιητικά σιωπούσε. Σιωπούσε και σχεδίαζε.

Φαίνεται ότι τα δημιουργικά ένζυμα που είχε αναπτύξει τόσα χρόνια με τις θεωρητικές του μελέτες και τις εσωτερικές αναζητήσεις, χρειάζονταν τη σιωπή και τον χρόνο για να μετουσιώσουν σε ποίηση την πρώτη ύλη που αποκαλύφθηκε μέσα στη φωτιά του πολέμου, ψηλά στα χιονισμένα βουνά της Βόρειας Ηπείρου.

Ο πόλεμος προσδίδει συγκλονιστικό μέγεθος τόσο στο Καλό όσο και στο Κακό. Όσοι τον έζησαν –και επιβίωσαν– κρατούν ανεξίτηλα στη μνήμη τις φοβερές εικόνες από τη βία, τη δυστυχία, τον πόνο και τον θάνατο. Ευτυχώς όμως, στον πόλεμο αποκαλύπτεται με ελπιδοφόρο τρόπο και η θετική πλευρά του ανθρώπου: η γενναιότητα, η αλληλεγγύη, η πίστη στο καλό. Η ατομική μνήμη όσων έζησαν τον πόλεμο από κοντά περνά μέσα από τις διηγήσεις στους γύρω (οικογένεια, φίλοι, συνάδελφοι), μέχρι που μετά μια δυο γενιές, μόλις που αντιφέγγει στη ζωή των πιο ύστερων απογόνων.

Χρειάζεται ο μεγάλος ποιητής για να αφηγηθεί με τον επικό του λόγο την εμπειρία του πολέμου, μαζί και να ερμηνεύσει πώς ο πόλεμος και τα επακόλουθά του επανακαθορίζουν την ατομικότητα του καθενός, μέσα από την ταύτιση με το Έθνος, τη Θρησκεία, την Ιστορία. Μόνο ο υψηλόφρων ποιητικός λόγος –όχι ο επιστημονικός ιστορικός λόγος– αποτυπώνει ανεξίτηλα το πολεμικό δράμα στη συλλογική μνήμη του λαού και καταφέρνει να το κληροδοτεί στις γενεές που έρχονται.

Τέτοιας επικής δύναμης και διάρκειας είναι ο λόγος του Ελύτη («Άξιον Εστί», απόσπασμα, Τα Πάθη, ι'):

*Της αγάπης αίματα με πορφύρωσαν
και χαρές ανείδωτες με σκιάσανε
οξειδύθηκα μες στη νοτιά των ανθρώπων
μακρινή Μητέρα, Ρόδο μου Αμάραντο.*

...

⁸⁵ Ομάδα 12 Ελλήνων λογοτεχνών που ιδρύθηκε με στόχο τη βράβευση πεζού έργου νέου λογοτέχνη, ενώ αργότερα τα έπαθλα που απένειμε επεκτάθηκαν και σε άλλα είδη λόγου.

*Της πατρίδας μου πάλι ομοιώθηκα
μες στις πέτρες άνθισα και μεγάλωσα
των φονιάδων το αίμα με φως ξεπληρώνω
μακρινή Μητέρα, Ρόδο μου Αμάραντο⁸⁶.*

Το «Άξιον Εστί» είναι σταθμός στην ελληνική λογοτεχνία. Πρόκειται για μια μεγαλειώδη σε πλάτος οράματος και σε εκφραστικό ύψος λυρική σύνθεση της αρχαίας, της βυζαντινής και της νεότερης ελληνικής κληρονομιάς μαζί με τα παγκόσμια πανανθρώπινα ιδανικά.

Η επίσημη Πολιτεία τού απένειμε για το «Άξιον Εστί» το Α΄ Κρατικό Βραβείο Ποίησης το 1960. Το μεγάλο όμως βραβείο –η αναγνώριση ότι η ποίησή του συγκινεί σύψυχα τον λαό του– ήλθε με τη μελοποίηση του έργου σε μορφή ορατορίου από τον Θεοδωράκη το 1964. Από τότε και μέχρι σήμερα οι Έλληνες τραγουδούν το έργο του σε στιγμές ανάτασης, υψηλού φρονήματος και ευγενών κοινωνικών αγώνων. Με τη μελοποίηση του «Άξιον Εστί» –και κυρίως κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας– ο Ελύτης έγινε από ελίτ...λαϊκός.

Ο ίδιος πάντως μάλλον δεν ένιωθε άνετα να εκπροσωπεί κανένα συγκεκριμένο πολιτικό ή κοινωνικό σύνολο και σύντομα επέστρεψε στην ιδιωτική του σιωπή. Μετά από το 1960, όταν δημοσίευσε τις «Έξη και μία τύψεις για τον ουρανό», ξαναεμφανίστηκε μόνο το 1971, όταν εκδόθηκαν «Ο Ηλιος ο Ηλιάτορας», «Το Φωτόδεντρο και η Δέκατη Τέταρτη Ομορφιά». Με τα ποιήματα αυτά επανήλθε στην ενδοστροφή, η οποία όμως είναι πάντα βαθυστόχαστη. Ακολούθησαν το «Μονόγραμμα», τα «Ρω του Έρωτα» το 1972, τα «Ετεροθαλή» (1974) και η «Μαρία Νεφέλη» (1978).

Όταν βραβεύτηκε με το Νόμπελ το 1979, αισθάνθηκε τη δικαίωση τόσο της δικής του ποίησης όσο και της Γενιάς του '30 –που είχε ήδη στέψει τον Σεφέρη– αλλά και όλης της ελληνικής ποιητικής παράδοσης. Με τη διακριτική και σεμνή αξιοπρέπεια που τον χαρακτήριζε, μίλησε στην απονομή για τις ποιητικές καταβολές και για το όραμά του: «Ας μου επιτραπεί, παρακαλώ, να μιλήσω στο όνομα της φωτεινότητας και της διαφάνειας. Επειδή οι ιδιότητες αυτές είναι που καθόρισαν τον χώρο μέσα στον οποίο μου ετάχθη να μεγαλώσω και να ζήσω. Και αυτές είναι που ένιωσα, σιγά σιγά, να ταυτίζονται μέσα μου με την ανάγκη να εκφρασθώ... Ο τρόπος με τον οποίο μεταχειρίστηκαν την ύλη οι γλύπτες της Κυκλαδικής περιόδου, που έφτασαν ίσια-ίσια να ξεπεράσουν την ύλη... Όπως επίσης, ο τρόπος που οι εικονογράφοι του Βυζαντίου επέτυχαν από το καθαρό χρώμα να υποβάλλουν το «θείο». Μια τέτοια, διεισδυτική και συνάμα μεταμορφωτική, επέμβαση, μέσα στην πραγματικότητα επεχείρησε πιστεύω ανέκαθεν και κάθε υψηλή ποίηση. Όχι ν' αρκεστεί στο «νυν έχουν» αλλά να επεκταθεί στο «δυνατόν γενέσθαι»... Προσκάται η γλώσσα στο μάκρος των

86 Το «Ρόδο της Ιερικούς» ή «Ρόδο της Παναγίας» είναι ένα φυτό της ερήμου που έχει την ικανότητα να καταφέρνει να ανοίγει και να πρασινίζει με ελάχιστο νερό. Ζει χιλιάδες χρόνια και λέγεται ότι το ευλόγησε η Παναγία κατά το ταξίδι της στην Αίγυπτο. Έκτοτε «Ρόδο Αμάραντο» για τους Ορθόδοξους είναι η Αειπάρθεος Μαρία.

αιώνων ένα ορισμένο ήθος. Και το ήθος αυτό γεννά υποχρεώσεις. Χωρίς να λησμονεί κανείς ότι στο μάκρος εικοσιπέντε αιώνων δεν υπήρξε ούτε ένας, επαναλαμβάνω ούτε ένας, που να μην γράφτηκε ποίηση στην ελληνική γλώσσα. Να τι είναι το μεγάλο βάρος παράδοσης που το όργανο αυτό σηκώνει. Το παρυσιάζει ανάγλυφα η νέα ελληνική ποίηση... Δεν αρκεί να ονειροπολούμε με τους στίχους. Είναι λίγο. Δεν αρκεί να πολιτικολογούμε. Είναι πολύ. Κατά βάθος ο υλικός κόσμος είναι απλώς ένας σωρός από υλικά. Θα εξαρτηθεί από το αν είμαστε καλοί ή κακοί αρχιτέκτονες το τελικό αποτέλεσμα.

Παρά το αίσθημα συνέχειας και χρέους προς τον Ελληνισμό και την ορθόδοξη παράδοση, ο Ελύτης είναι ένας διεθνής μοντέρνος ποιητής, με προσωπικό όραμα και με το πανανθρώπινο μήνυμα: φως και διαφάνεια!

Ούτε στη μετέπειτα ποιητική του πορεία δεν κόπασε μέσα του η ένταση για την αναζήτηση της βαθύτερης αλήθειας που συνέχει και διέπει τον κόσμο. Εξακολούθησε να πασχίζει για την τελειότητα της έκφρασης. Οι ύστερες ποιητικές συλλογές του «Ο μικρός Ναυτίλος» (1985), «Τα ελεγεία της Οξέπετρας» (1991), «Δυτικά της λύπης» (1995) αποτελούν κορυφαίες για την ελληνική λογοτεχνία δημιουργίες.

Μετά τη βράβευσή του με το Νόμπελ, η διασημότητα που κέρδισε συνοδεύτηκε και από την «εύκολη» ερμηνεία του έργου του. Ταυτίστηκε με το ηλιόλουστο Αιγαίο, με τα αφρισμένα ακρογιαλίες, με τον ξέγνοιαστο καλοκαιρινό ερωτισμό, γι' αυτό και οι διασημότερες φωτογραφίες τον παρουσιάζουν να ρεμβάζει το γαλάζιο του πελάγους. Η ερμηνεία του ως «ποιητή του Αιγαίου» ταιριάζει άλλωστε στο τουριστικό αφήγημα της χώρας, ενώ συνάδει και με τις ισχυρές εικόνες των στίχων, ακόμα και με τους τίτλους των έργων του.

Ο Ελύτης όμως, από τα νεανικά του χρόνια, πίστευε σε μια πραγματικότητα υπερρεαλιστική, πέρα και πάνω δηλαδή από τη φανερή πραγματικότητα. Μιλά ο ίδιος για την αναζήτησή του ως εξής:

«Για όποιον η θάλασσα στον ήλιο είναι «τοπίο» — η ζωή μοιάζει εύκολη και ο θάνατος επίσης. Αλλά για τον άλλον είναι κάτοπτρο αθανασίας, είναι «διάρκεια». Μια διάρκεια που μόνον το ίδιο της το εκθαμβωτικό φως δε σ' αφήνει να τη συλλάβεις.

Εάν υπήρχε τρόπος να βρίσκεται κανείς, την ίδια στιγμή, μπρος και πίσω απ' τα πράγματα, θα καταλάβαινε πόσο το άνοιγμα του χρόνου, που καταβροχθίζει απλώς γεγονότα, χάνει τη σημασία του· όπως, ακριβώς, μέσα σ' ένα ποίημα. Και τότε —αφού είναι μια ανάπτυξη του ακαριαίου ή, αντίστροφα, μια σύμπτυξη του ατέρμονος το ποίημα— να κερδίσει την ελευθερία του χωρίς να καταφύγει σε κανενός είδους πυρίτιδα. Μόνον ένα πράγμα να μπορούσε να συνειδητοποιήσει: ότι δεν τα κρατάνε όλα οι ζωντανοί.» Ο Μικρός Ναυτίλος, «Μυρίσαι το Άριστον», XXIV.

Όταν ο Ελύτης ατενίζει στοχαστικά το Αιγαίο δεν βρίσκεται στη δική μας χαλαρή διάθεση διακοπών και δεν απολαμβάνει τη γλυκιά μέθη που χαρίζει σ' εμάς, τους πιο πεζούς, το λευκό και το γαλάζιο του πελάγους. Το πρόσωπό του προδίδει αντίθετα διανοητική προσπάθεια, αναζήτηση και πνευματική εγρήγορση. Υποδηλώνει επίμοχθη πνευματική δράση για τη σύνταξη των αισθήσε-

ων μαζί και του νου, ώστε να συλλάβει τη βαθύτερη διεργασία που ζυμώνει και συνέχει τον κόσμο. Με το φως του, το Αιγαίο είναι περισσότερο ένα δικό του προνομιακό πεδίο για τη διερεύνηση της ανατομίας του κόσμου, όπως ήταν κάποτε σκηνικό της έμπνευσής του και τα βουνά της Αλβανίας κατά τον παγωμένο χειμώνα του '40.

Η σιωπηρή ενατένιση του Ελύτη δεν είναι ούτε μυστικιστική αναζήτηση. Είναι μια προϋπόθεση για την προσεκτική ακρόαση της υπόκωφης αρμονίας που συνταιριάζει τη φύση, αυτή που ορίζει τις αναλογίες φωτός και χρωμάτων. Ο ποιητής προσπαθεί να ανακαλύψει τον νόμο που ιεραρχεί και διατάσσει τα βασικά συστατικά του κόσμου, την αρχή που διέπει την αφαίρεση και τη σύνθεση των μορφών του.

Για τη δική του Πατρίδα, φαίνεται πως η αναζήτησή του έφτασε κοντά στην αλήθεια:

«Αν αποσυνθέσεις την Ελλάδα, στο τέλος θα δεις να σου απομείνουν μια ελιά, ένα αμπέλι και ένα καράβι. Που σημαίνει: με άλλα τόσα την ξαναφτιάχνεις» (Ο Μικρός Ναυτίλος, απόσπασμα).

B.4.5. ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ (Μονεμβασιά 1909 – Αθήνα 1990)

Ο Ρίτσος είναι άνθρωπος ξεχωριστής αξίας γιατί είναι ταυτόχρονα μέγιστος ποιητής και μαζί ακατάβλητος αγωνιστής της ζωής, ένας άνθρωπος που βίωσε με δραματικό τρόπο, σύντομες χαρές και μεγάλες λύπες. Ατύχησε να ζει με τη συνεχή απειλή της αρρώστιας και του θανάτου. Πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του μέσα σε σωματικές και ψυχικές κακουχίες, από δική του κυρίως επιλογή, στέκοντας ακλόνητος για τις ιδέες που ενστερνιζόταν και παρά την ασθένεια που απειλούσε συνεχώς να τον αφανίσει.

Είναι δείγμα της ευγενικής και αισιόδοξης φύσης του χαρακτήρα του, καθώς και της ισχυρής πνευματικής του κράσης, ότι όχι μόνο επιβίωσε της αρρώστιας, αλλά και την ξεπέρασε με αξιοπρέπεια. Μέσα στις χειρότερες υλικές και σωματικές συνθήκες, κατάφερε να εκφράσει το όραμά του για έναν καλύτερο κόσμο με πνευματική και ποιητική δημιουργία παγκόσμιας εμβέλειας. Μόνο οι άγιοι των θρησκειών, με τη μεγάλη τους πίστη, καταφέρνουν να μετουσιώσουν με τον ίδιο τρόπο την κακουχία και τον διωγμό σε έναν φωτεινό, αισιόδοξο και οικουμενικό λόγο αδελφοσύνης και ειρήνης.

Ο μεγαλοκτηματίας πατέρας του είχε κρητική καταγωγή, ενώ η επίσης πλούσια καταγωγής μητέρα του ήταν από το Γύθειο. Ο Γιάννης γεννήθηκε στην Μονεμβασιά, το τέταρτο από τα παιδιά τους. Ο βασιλόφρων πατέρας του ήταν δραστήριος άνθρωπος αλλά πνευματικά πεζός. Ο Ρίτσος όμως κληρονόμησε τη φιλόκαλη φύση της καλλιεργημένης μητέρας του. Στην ξέγνοιαστη αλλά σύντομη παιδική του ηλικία, ο μελλοντικός ποιητής έδειξε κλίση στη μουσική (πιάνο) και στη ζωγραφική, ενώ έγραψε τους πρώτους στίχους σε ηλικία 7 ετών.

Το πρώτο πλήγμα ήλθε το 1917, όταν με την αγροτική μεταρρύθμιση η κτηματική περιουσία της οικογένειας απαλλοτριώθηκε. Έκτοτε, η οικονομική άνεση μετατράπηκε σε δεινή ανέχεια. Η τραγική μοίρα της οικογένειας συνεχίστηκε το 1921 με τον θάνατο του μεγαλύτερου αδελφού του, Δημήτρη, από φυματίωση –τη μάστιγα του καιρού. Λίγο μετά έχασε και τη μητέρα του από την ίδια αρρώστια. Η μεγάλη του αδελφή Νίνα είχε ήδη παντρευτεί και έτσι ο Γιάννης έμεινε με τη μικρότερη αδελφή του, Λούλα, με την οποία μοιραζόταν έναν ξεχωριστό ψυχικό δεσμό. Το 1924 δημοσίευσε τα πρώτα του ποιήματα στο περιοδικό «Διάπλασις των Παίδων» με το ψευδώνυμο «Ιδανικόν Όραμα», τα οποία υποδέχθηκε πολύ ευνοϊκά ο αρχισυντάκτης του περιοδικού Γρ. Ξενόπουλος.

Τα δύο αδέρφια εγκαταστάθηκαν από το 1925 στην Αθήνα, δουλεύοντας και οι δύο για τα προς το ζην. Ο Ρίτσος εργαζόταν σε συμβολαιογραφείο ως δακτυλογράφος και ως καλλιγράφος–αντιγραφέας. Η κομπή του γραφή ήταν καθρέπτης της καλλιτεχνικής του φύσης και της ψυχικής του ευγένειας.

Σύντομα όμως η οικογενειακή αρρώστια πρόσβαλε και τον ίδιο. Αρχίζοντας τις αιμοπτώσεις, μπήκε τελικά στο νοσοκομείο «Σωτηρία». Εκεί συνάντη-

σε αρκετούς αριστερόφρονες, οι οποίοι τον μύησαν στις πολιτικές ιδέες που έγιναν έκτοτε οδηγός της πράξης ζωής και του πνευματικού του έργου. Γνωρίστηκε επίσης με τη Μαρία Πολυδούρη (ποιήτρια και άλλοτε σύντροφο του Κ. Καρυωτάκη). Συναντιούνταν στην αίθουσα υποδοχής του νοσοκομείου, όπου ο Ρίτσος έπαιζε μοναχικά στο πιάνο τα απογεύματα, αναζητώντας κάποια παρηγοριά. Μεταξύ τους αναπτύχθηκε ευγενική φιλία και ίσως κάποιο ερωτικό αίσθημα. Το 1930 όμως εκείνη έφυγε από τη ζωή και αυτός μεταφέρθηκε –ως άπορος που δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει στα έξοδα νοσηλείας– στο φθισιατρείο Καψαλώνας στα Χανιά.

Εκεί οι συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής ήταν άθλιες. Ο Ρίτσος ανέλαβε να καταγγείλει την κατάσταση στην τοπική εφημερίδα και, όπως γράφει, «Για πρώτη φορά ένωσα τον εαυτό μου εντολοδόχο, υπεύθυνο ενός κόσμου». Εκεί επίσης συνέθεσε και τις πρώτες του ποιητικές συλλογές «Τρακτέρ» και «Πυραμίδες».

Σε όλη την υπόλοιπη ζωή του, στα σανατόρια και στην εξορία, θα καταφέρνει τον άθλο μέσα στην αθλιότητα: να οραματίζεται έναν καλύτερο κόσμο, να συνθέτει υψηλή ποίηση, να διατηρεί τη φυσική του ευγένεια και την αξιοπρέπεια αληθινού πνευματικού ανθρώπου. Σαν ένα λουλούδι που ανθίζει παντού, μέσα στο κρύο του χιονιού, μέσα στην υγρασία του βάλτου, ακόμα και ανάμεσα στις πέτρες της ερήμου, έτσι και το ποιητικό του έργο δεν έπαψε ποτέ να αναδίδει ευγένεια και ευφροσύνη.

Είναι σαν θαύμα το ότι κατάφερε να αναρρώσει και να επιστρέψει το 1931 στην Αθήνα. Η αδελφή του Λούλα είχε παντρευτεί με έναν μετανάστη στην Αμερική και με τα εμβάσματα που του έστελνε έδωσε τουλάχιστον στον αδελφό της μια οικονομική ανάσα, τόση όση του επέτρεπε να ασχολείται περισσότερο με την ποίηση. Ο Ρίτσος ασχολήθηκε και με το θέατρο –έπαιζε και σκηνοθετούσε στο Θέατρο των Συνδικάτων–, ενώ ανέλαβε και διευθυντής του καλλιτεχνικού τμήματος της Εργατικής Λέσχης.

Η σύντομη αυτή ήρεμη ανάπαυλα έληξε όταν το 1934 ο πατέρας του παραφρόνησε –μάλλον λόγω της ανέχειας– και μεταφέρθηκε στο Δημόσιο Ψυχιατρείο, όπου πέθανε το 1938. Έναν χρόνο μετά η αδελφή του επέστρεψε από την Αμερική με έναν γιό, αλλά σύντομα χώρισε με τον άντρα της, με αποτέλεσμα τον σοβαρό ψυχικό κλονισμό της. Ο Ρίτσος αναγκάστηκε πάλι να βιοπορίζεται εργαζόμενος ως χορευτής (!) και ως ηθοποιός σε διάφορα θέατρα, εμφανιζόμενος με ψευδώνυμο.

Η φωτογραφία που
ενέπνευσε
τον «Επιτάφιο»

Το κομβικό γεγονός για την ποιητική του δημιουργία ήταν τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη, όταν η καταστολή της απεργίας των καπνεργατών οδήγησε σε 12 νεκρούς. Η φωτογραφία της μητέρας του 25χρονου νεκρού αυτοκινητιστή Τάσου Τούση να σπαράζει πάνω από τον νεκρό της γιο δημοσιεύτηκε στον «ΡΙζοσπάστη», συγκλόνισε τον Ρίτσο και του ενέπνευσε το πιο γνωστό έργο του, «Επιτάφιος». Είναι ένα μοιρολόι που αντηχεί τον θρή-

νο της Μεγάλης Παρασκευής και έχει την ίδια δύναμη να συγκινεί όπως και τα Εγκώμια.

Τα ποιήματα του «*Επιταφίου*» έγιναν τραγούδι στα χείλη όλων των Ελλήνων μετά τη μελοποίησή τους από τον Θεοδωράκη το 1961. Ήταν μια συνεργασία ιστορική ταυτόχρονα και ριζοσπαστική· η πρώτη φορά που μέσα από μελωδίες του λαϊκού τραγουδιού η υψηλή ποίηση ερχόταν σε επαφή με το μεγάλο πλήθος των Ελλήνων και γινόταν πνευματικό απόκτημα του απλού λαού, για να τραγουδιέται παλλαϊκά, όπως ψάλλονται οι θρησκευτικοί ύμνοι και ο Εθνικός Ύμνος.

Ήταν επίσης ριζοσπαστική και η επιλογή του Θεοδωράκη να χρησιμοποιήσει το εκφραστικό μπουζούκι του Χιώτη και τη λαϊκή φωνή του Μπιθικώτση. Ακριβώς με αυτή την οικειότητα του λαϊκού προσήμου στην ενορχήστρωση διείσδυσε ο ήχος των τραγουδιών στη λαϊκή ψυχή⁸⁷.

Γοητευμένος από τη δουλειά που είχε γίνει στον μελοποιημένο Επιτάφιο (είχε και αυτός αρχικά αντιρρήσεις για τον ρεμπέτη τότε Μπιθικώτση), ο Ρίτσος θα πει κάποτε στον ίδιο τον Θεοδωράκη: «*Ήταν τα πρώτα ποιήματά μου που είχαν μελοποιηθεί. Μου έκανε τρομερή εντύπωση: μα είναι δυνατόν η ποίηση να βρει μια πλήρη αντιστοιχία με τη μουσική; Μέχρι τότε έλεγα ότι η κάθε τέχνη είναι αυτάρκης και δεν έχει ανάγκη από τη βοήθεια της άλλης. Αλλά όταν έγραψες τον Επιτάφιο και αργότερα φυσικά τη Ρωμιούσνη, που ήταν η μεγάλη δόξα σου, είπα πραγματικά ότι εδώ πέρα είναι ένας δρόμος για να πλησιάσει η ποίηση, μέσω της μουσικής, εκείνους τους ανθρώπους που δεν θα τους πλησίαζε ίσως ποτέ.*»

Μέσα στις δύσκολες συνθήκες της εργασίας του στο θέατρο, η υγεία του υποτροπίασε. Για μερικούς μήνες έζησε στο σανατόριο της Πάρνηθας (Οκτώβριος 1937-Απρίλιος 1938). Εκεί τον βρήκε η είδηση του εγκλεισμού και της αδελφής του Λούλας στο Ψυχιατρείο, τον Φλεβάρη του 1937 (βρισκόταν μάλιστα κοντά στον θάλαμο του πατέρα τους). Ο νέος πόνος του ποιητή εκφράστηκε στο «*Τραγούδι της Αδερφής μου*»:

...Ό,τι αγάπησα
μου το πήρε ο θάνατος
κι η τρέλα.
Έμεινα μόνος
κάτω από τα ερείπια του ουρανού μου
ν' αριθμώ τους θανάτους...

Ο λυρισμός του έργου συγκίνησε τον Παλαμά, ο οποίος διαλάλησε με στίχους ο ίδιος τη λογοτεχνική αξία του ποιήματος:

⁸⁷ Αφού μελοποίησε τα ποιήματα, ο Θεοδωράκης τα έστειλε στον Μάνο Χατζιδάκι, ο οποίος τα ενορχήστρωσε με βάση τα δικά του αισθητικά πρότυπα (σε λυρικό τόνο, με πιάνο και με τη φωνή της Νανάς Μούσχουρη). Το αποτέλεσμα δεν άρεσε ούτε στον Ρίτσο ούτε στον Θεοδωράκη, ο οποίος καταπίεστηκε με τη δικής του έμπνευσης ενορχήστρωση.

*Το ποίημά σου το πικρό, το ζουν ιχώρ κ' αιθέρας,
καθάριος όρθρος της αυγής, μηνάει το φως της μέρας.
Σε μια φρικίαση τραγική, χαμογελάει μιας πλάσης ρυθμός.
Παραμερίζουμε, ποιητή, για να περάσσης.*

Τα έργα που ακολούθησαν ήταν η «*Εαρινή συμφωνία*» (1938) και το «*Το εμβατήριο του ωκεανού*» (1940). Την εποχή εκείνη εργάστηκε στο Βασιλικό Θέατρο –όπου συνδέθηκε με ισόβια φίλια με τον Μάνο Κατράκη–, καθώς και στη Λυρική Σκηνή ως χορευτής. Η ενασχόλησή του με το θέατρο επηρέασε την ποίησή του πολλαπλά. Από εκεί προκύπτουν οι κατοπινές του αναφορές σε προσωπεία, σύνεργα και αμφιέσεις, οι προσομοιώσεις στην ποίησή του θεατρικών μονολόγων και χορικών, ακόμα και οι αρχαιόθεμοι τίτλοι των έργων του.

Ως άνθρωπος όχι μόνο της διάνοησης αλλά και της δράσης, κατά τη διάρκεια της Κατοχής πήρε μέρος στην Αντίσταση. Η αρρώστια του υποτροπίασε ξανά και γι' αυτό κατέφυγε –σχεδόν ημιθανής– στο φιλόξενο σπίτι του ζεύγους τού Τάσου Φιλιακού και της Μιράντας Βούλγαρη, οι οποίοι τον περιέθαλψαν με προθυμία. Κινδύνεψε από ασιτία το 1942 και όταν οι συνάδελφοί του ποιητές έκαναν έρανο γι' αυτόν, ο ίδιος δεν δέχθηκε την προσφορά τους, με το αιτιολογικό ότι και άλλοι βρίσκονταν σε χειρότερη θέση (όπως π.χ. ο Παλαμάς).

Η τελική επιβίωσή του ήταν ξανά ένας θρίαμβος της θέλησης. Ακόμα και σε αυτή την κατάσταση όμως, δεν έπαψε να δημιουργεί. Εξέδωσε τη «*Δοκιμασία*» (ποιητικές συνθέσεις της περιόδου 1935-1943 που περιλαμβάνουν το απαγορευμένο «*Παραμονές ήλιου*»), το μονόπρακτο «*Η Αθήνα στ' άρματα*» (1945), τη συλλογή «*Αγρύπνια*» (1954), η οποία περιλαμβάνει ποιήματα της περιόδου 1941-1953.

Εκεί μέσα θα εντάξει και τα δύο μείζονα ποιήματά του τη «*Ρωμιοσύνη*» και την «*Κυρά των Αμπελιών*» (1945-1947), στα οποία εκφράζει την υπερηφάνεια του για την αντοχή του Ελληνισμού στον χρόνο και στα πάθη, όπως καθαγιάστηκε από την εποποιία του '40 και της Αντίστασης. Στα ποιήματα αυτά ο ποιητής δοξάζει τη συνέχεια του αγωνιστικού πνεύματος της Ρωμιοσύνης· από τον Διγενή στην Κλεφτουριά, στην Μπουμπουλίνα, στην Εθνική Αντίσταση.

Επειδή ήταν με το μέρος των ηττημένων του Εμφυλίου, μετά τον πόλεμο εξορίστηκε μέχρι το 1949 στη Λήμνο και μετά στη Μακρόνησο και στον Αη Στράτη, από όπου απολύθηκε οριστικά το 1952. Η ζωή τού χαμογέλασε μετά από πολύ καιρό, όταν το 1954 παντρεύτηκε την παιδίατρο Γαρυφαλιώ (Φαλίτσα) Γεωργιάδου, με την οποία απέκτησαν τη μοναχοκόρη τους Έρη το 1955. Γι' αυτήν έγραψε το ποίημα «*Πρωινό άστρο*» με υπότιτλο «*Μικρή εγκυκλοπαίδεια υποκοριστικών για την κορούλα μου*».

Το 1956 γνωρίστηκε με τη Νανά Καλλιανέση (ιδρύτρια του νέου εκδοτικού οίκου «*Κέδρος*»), που έγινε η πιστή φίλη και εκδότριά του για τα μεγάλα έργα που ακολούθησαν όπως «*Η Σονάτα του Σεληνόφωτος*» (1956) –ενταγμένο στη συλλογή «*Τέταρτη Διάσταση*», με αναφορά στον χρόνο– για την οποία θα παραλάβει το Α' Βραβείο Κρατικής Ποίησης, κερδίζοντας έτσι και τη διεθνή αναγνώριση. Ταξίδεψε στη Σοβιετική Ένωση και στη Ρουμανία, όπου τον δέ-

χθηκαν με μεγάλες τιμές. Αυτή ήταν και η εποχή που η μελοποίηση του «*Επιταφίου*» και αργότερα της «*Ρωμοσύνης*» τον έκαναν γνωστό και αγαπητό σε όλους τους Έλληνες.

Η Απριλιανή Δικτατορία διέκοψε την εφήμερη ανάπαυλα της οικογενειακής ηρεμίας και της ευδόκιμης ποιητικής παραγωγής, σημαίνοντας για τον Ρίτσο νέες εξορίες και νέα απομόνωση. Αρχικά στάλθηκε στη Γυάρο και μετά στη Λέρο, όπου το 1968 τον χτύπησε και ο καρκίνος. Χειρουργήθηκε στον Άγιο Σάββα και επέστρεψε στη Λέρο, ενώ αργότερα στάλθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό στο Καρλόβασι της Σάμου –τόπο καταγωγής της γυναίκας του– το οποίο έγινε η δεύτερή του πατρίδα.

Το 1970 με αφορμή τον θάνατο της αδελφής του Νίνας, έγραψε το ποίημα «*Ελένη*». Εκείνη τη χρονιά προσκλήθηκε ως τιμώμενο πρόσωπο στο Διεθνές Φεστιβάλ Ποίησης του Λονδίνου. Δεν δέχθηκε όμως την πρόταση του Σ. Παττακού να του επιτραπεί η συμμετοχή αλλά με τον όρο να μην αναφερθεί αρνητικά στο καθεστώς. Έτσι δεν παραστάθηκε στην τιμητική εκδήλωση. Λόγω της νέας επιδείνωσης της υγείας του, χειρουργήθηκε ξανά στη Γενική Κλινική και έκτοτε παρέμεινε στην Αθήνα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και μέχρι τον θάνατό του, μοίραζε τον χρόνο του μεταξύ πρωτεύουσας, Σάμου και διεθνών ταξιδιών. Ήταν πλέον ένας ποιητής του ανώτατου διεθνούς λογοτεχνικού στερεώματος. Απολάμβανε επίσης την καθολική αποδοχή των Ελλήνων, ανεξαρτήτως των πολιτικών πεποιθήσεων του καθενός, εξ αιτίας της μελοποίησης της «*Ρωμοσύνης*», του «*Επιταφίου*», αλλά και των κατοπινών «*18 Λιανοτράγουδων της Πικρής Πατρίδας*»⁸⁸.

Η πολύπλευρη καλλιτεχνική και δημιουργική προσωπικότητα του Ρίτσου εκφραζόταν και μέσα από τη ζωγραφική, μια δραστηριότητα που ασκούσε ακόμα και στα χρόνια της πιο σκληρής εξορίας (έκανε ακουαρέλες και σχέδια πάνω σε ό,τι υλικά είχε διαθέσιμα, ενώ ζωγράφιζε ακόμα και πάνω σε πέτρες).

Σημαντικό είναι και το μεταφραστικό του έργο –κυρίως συνεργασίες σε μεταφράσεις– σε έργα ρωσικής λογοτεχνίας (Α. Τολστόι, Β. Μαγιακόβσκι, Α. Μπλοκ, Η. Έρενμπουργκ), του Ν. Χικμέτ, καθώς και σε ανθολογίες της Ρουμανικής, Τσεχικής και Σλοβακικής ποίησης.

Τα χρόνια της καταξίωσης από το '75 και μετά, συνοδεύτηκαν από πολλές διεθνείς βραβεύσεις και εξαιρετικές τιμές για το σύνολο του ποιητικού του έργου. Επαινέθηκε ιδιαίτερα για τον αγωνιστικό του χαρακτήρα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό⁸⁹. Το κορυφαίο βραβείο για τον ίδιο, το οποίο παρέλαβε με έκδηλη συγκίνηση, ήταν το Βραβείο Λένιν (1977), η ύψιστη διάκριση των σοσιαλιστικών χωρών, αντίστοιχη με το βραβείο Νόμπελ του δυτικού κόσμου.

88 Γραμμένα στην εξορία της Λέρου και τα οποία επίσης μελοποίησε ο Θεοδωράκης μεταξύ 1971-1973.

89 Κυρίως βέβαια από στις σοσιαλιστικές χώρες, όπως ακριβώς ήταν αναμενόμενο στα χρόνια της ακραίας πολιτικής πόλωσης.

Η εργογραφία του είναι απέραντη, μιας και ήταν πολυγραφότατος, γι' αυτό θα χρειάζονταν σελίδες για να αναφερθεί με κάποια πληρότητα. Ήταν μοναδικό φαινόμενο πολυτάλαντου ανθρώπου: ακαταπόνητου, οραματιστή, ευαίσθητου και ταυτόχρονα χαλκέντερου, νηφάλιου και ριζοσπάστη.

Κάτω από τις πιο αντίξοες υλικές και πνευματικές συνθήκες, ο Ρίτσος τραγουδούσε την ομορφιά και την αδελφοσύνη των ανθρώπων σαν το αηδόνι που, παρά το υγρό σκοτάδι της νύχτας, συνεχίζει το κελάηδημά του λες και βρίσκεται στον πιο φωτεινό και χαρμόσυνο κόσμο.

Ο ποιητής με το οικουμενικό βλέμμα δεν έπαψε να υπερηφανεύεται για την Πατρίδα του, χώρα του μέτρου, της σεμνής ομορφιάς, της δικαιοσύνης και του αγώνα:

*...Και έτσι στητή και δυνατή καταμεσής στον κόσμο
κρατώντας στο ζερβί σου χέρι τη μεγάλη ζυγαριά και στο δεξί την άγια σπάθα
είσαι η ομορφιά κι η λεβεντιά κι είσαι η Ελλάδα.*

«Κυρά των Αμπελιών», Απόσπασμα

B.5. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

B.5.1 ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ (Συρράκο 1868 – Άρτα 1894)

Στην πλατεία της Αγίας Τριάδας της σημερινής Παλαιάς Πεντέλης⁹⁰ υπάρχει μια προτομή του Κρυστάλλη με την κάτωθι αφιέρωση: «Ο άνθρωπος αυτός αγαπητέ διαβάτη, ήταν ένας αληθινός ποιητής. Εκτός από την εθνική δράση του, τραγούδησε με όλη τη φλογερή του πνοή τα βουνά και την ομορφιά της ζωής του ελληνικού υπαίθρου, δείχνοντας έτσι το δρόμο προς τη φύση, που δίνει υγεία, δύναμη και χαρά. Η

Ομοσπονδία Εκδρομικών Συλλόγων Ελλάδος έστησε, τον Μάιο του 1940».

Την ώρα που τα σύννεφα της καταιγίδας μαζεύονταν απειλητικά πάνω από την Ελλάδα, οι πρωτοπόροι φυσιολάτρες αναγνώριζαν από τότε τον Κρυστάλλη ως τον αγνό υμνητή του βουνού και της υπαίθρου. Μέσα σε αυτή την αφιέρωση περιγράφεται συνοπτικά όλη η ανθρώπινη αξία του νεαρού Κρυστάλλη, του οποίου η φλόγα έσβησε δυστυχώς πριν την ώρα της, πριν να προλάβει να δει ο ίδιος ελεύθερα τα βουνά στα οποία γεννήθηκε και τα οποία λάτρευσε.

Υπάρχουν μεγαλύτερα ποιητικά μεγέθη που ίσως θα έπρεπε να προβληθούν σε μια αναδρομή στα 200 χρόνια ελεύθερου δημιουργικού βίου των σύγχρονων Ελλήνων. Ο Κρυστάλλης βρίσκεται καταχωρημένος στην Λογοτεχνία σε αυτό το βιβλίο «τιμής ένεκεν» για τον πατριωτισμό του, ο οποίος τον οδήγησε στην εξορία και στη φτώχεια. Ξεχωρίζει επίσης και για τη δύναμη του χαρακτήρα, που τον έκανε να διατηρεί την ποιητική του φλόγα μέσα στην κακουχία, αυτή που τελικά τον οδήγησε στον πρόωρο θάνατο. Αν ακολουθούσε μια άλλη πιο συμβατική ζωή –ποιος ξέρει;– μπορεί να ήταν ένας πιο ολοκληρωμένος και πιο καταξιωμένος ποιητής.

Καταγόταν από το Συρράκο της Ηπείρου (ονομαστό βλάχικο χωριό, γενέτειρα επίσης του Ι. Κωλέττη και του Γ. Ζαλοκώστα) και ήταν γιος γνωστού εμπόρου των Ιωαννίνων και ένθερμου πατριώτη. Οι βουνίσιοι πληθυσμοί των Βλάχων της Ηπείρου, παρά τη λατινογενή τους γλώσσα, είχαν αποδεδειγμένα στέρεη ελληνική συνείδηση. Ονομαστότεροι από αυτούς είναι οι μεγάλοι πατριώτες και ευεργέτες βλάχικης καταγωγής όπως οι Μετσοβίτες Γεώργιος Αβέρωφ και Μιχαήλ Τσιτσίκας, ο Νικόλαος Δούμπας (με καταγωγή από την Μακεδονία), καθώς και οι Γεώργιος και Σίμων Σίνας (από τη Μοσχόπολη της Β. Ηπείρου)⁹¹.

Από μαθητής ακόμη της Ζωσιμαίας Σχολής στην τουρκοκρατούμενη τότε

90 Ο χώρος προπολεμικά ήταν αφητηρία για εξορμήσεις ορειβατικών και φυσιολατρικών συλλόγων προς το «Βριλησσόν όρος», κατάφυτο και ονομαστό για τη φρεσκάδα και την ξηρότητα του αέρα –εξ ου και τα σανατόρια– καθώς και για τις μαρμάρινες φλέβες του, από τις οποίες κατασκευάστηκε ο Παρθενώνας.

91 Το ίδιο φλογερό πατριώτες, από τα χρόνια της κλεφτουριάς και πριν, υπήρξαν και οι άλλοι ονομαστοί νομάδες του βουνού, οι Σαρακατσάνοι, οι οποίοι μιλάνε όμως ελληνικά. Αυτοί είναι φανατικά περήφανοι για την ελληνική τους καταγωγή, για την οποία υποστηρίζουν ότι κρατάει από τα απώτατα χρόνια, από τους αρχαίους αυτόχθονες Έλληνες της υπαίθρου.

Ήπειρο, ο Κρυστάλλης τύπωσε και διένειμε το επικό ποίημα «*Αι σκιαί του Άδου*», που αναφερόταν στην Επανάσταση του '21. Καταδικάστηκε γι' αυτό ερήμην από τους Τούρκους σε 25ετή εξορία στη Βαγδάτη. Απέδρασε πριν τη μεταγωγή του και κατέφυγε στο χωριό του, το οποίο μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους βρισκόταν στη μεθόριο με την ελεύθερη Ελλάδα. Καταδιώχθηκε και εκεί, μέχρι που τελικά διέφυγε –με μυθιστορηματικό τρόπο– πρώτα στην Άρτα και μετά στην Αθήνα.

Η ζωή του στην πόλη στάθηκε μια συνεχής σωματική και ψυχική ταλαιπωρία. Για μια ελάχιστη αμοιβή, ίσα που να του επιτρέπει να διατρέφεται ισχνά, εργάστηκε σε έναν συμπατριώτη του ως τυπογράφος. Εργαζόταν και κοιμόταν εκεί –πάντα με τα ίδια ρούχα με τα οποία ήλθε από τα Γιάννενα– μέσα στις άθλιες συνθήκες του τυπογραφείου. Φαίνεται ότι εκεί ήταν που το σώμα του προσβλήθηκε από το σαράκι της φυματίωσης.

Προσπαθώντας να βελτιώσει τα οικονομικά του, απευθύνθηκε στους εκδότες του περιοδικού «*Εβδομάς*», όπου προσλήφθηκε ως γραμματέας. Βρήκε αργότερα μια υπαλληλική θέση σε εκδοτήριο εισιτηρίων των Ελληνικών Σιδηροδρομών. Όμως δεν άντεξε την υπαλληλία –«*εχτίκιασα βρε αδερφέ*», έγραφε δυσοίωνα σε έναν φίλο του– και απολύθηκε μετά από δύο χρόνια. Προσπάθησε να συμπληρώσει το εισόδημά του με κάποιες μικρές αμοιβές από συνεργασίες με περιοδικά και εφημερίδες, καθώς και για την έκδοση του Λεξικού Μπαρτ.

Ακόμα και κάτω από αυτές τις συνθήκες, κατάφερε να ασχοληθεί με την ποίηση και να αναδειχθεί ως σημαντικός νέος ποιητής. Η αξία του αναγνωρίστηκε από τους σύγχρονους του λογοτέχνες (τον Ξενοπούλο, τον Β. Γαβριηλίδη, τον Μ. Μητσάκη, τον Ταγκόπουλο του «*Νουμά*» κ.α.). Το 1891 δημοσίευσε στο «*Εβδομάς*» όπου δούλευε τη μελέτη του «*Οι Βλάχοι της Πίνδου*». Στον Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό του 1890 συμμετείχε με τα «*Αγροτικά*» του (κερδίζοντας τον έπαινο της Επιτροπής), καθώς και το 1892 με την ποιητική συλλογή «*Ο ποιητής του χωριού και της στάνης*», στην οποία απονεμήθηκε «*πρώτος και θερμότατος έπαινος*». Άλλα προηγούμενα έργα του που τυπώθηκαν όσο ακόμη ζούσε ήταν «*Αι σκιαί του Άδου*» (1887), «*Ο Καλόγερος της Κλεισούρας του Μεσολογγίου*» (1890) και ο τόμος «*Πεζογραφήματα*».

Ήταν πολυγραφότατος (έγραφε συνεχώς ποιήματα, διηγήματα, ιστορικές και λαογραφικές μελέτες), αλλά πολλά έργα του ή χάθηκαν ή έμειναν ημιτελή. Όσα χειρόγραφα του βρέθηκαν μετά τον θάνατό του στο δωμάτιο που νοίκιαζε, τα έκαψε η σπιτονοικοκυρά του όταν έμαθε ότι ήταν φυματικός. Αργότερα εκδόθηκαν από διάφορους εκδότες τα «*Άπαντά*» του, με πιο επιμελή την έκδοση του 1952 από τον Μιχάλη Περάνθη.

Ξεκίνησε από την καθαρεύουσα (αυτή διδασκόταν τότε στα ελληνικά σχολεία, ακόμα και στην υπόδουλη Ελλάδα), σύντομα όμως έγινε πρωτοπόρος της δημοτικής. Στο έργο του Κρυστάλλη ρέει άλλωστε ακόμη η παραδοσιακή δημοτική ποίηση, τόσο στα θέματα όσο και στο ύφος. Είναι το τελευταίο στάλαγμα της πλούσιας πηγής από όπου ανέβρυσαν για αιώνες τα δημοτικά τραγούδια των ανώνυμων λαϊκών βάρδων. Ο Φώτος Πολίτης ανέφερε για τον Κρυστάλλη: «*Αν ζούσε σε πολύ παλιότερα χρόνια, θα ήταν ένας από τους άγνωστους δημοτικούς*

ποιητές, που σφιχτοδεμένοι στην παράδοση δίνουν την πρώτη αυθόρμητη μορφή στο λαϊκό τραγούδι, πριν το πάρουν ακόμη και το ταιριάζουν τα κορίτσια».

Στην εποχή που ζούσε ο Κρυστάλλης ο κόσμος είχε ανοίξει πλατιά, οι ποιητές αντλούσαν εμπειρίες και επηρεάζονταν κατά την τεχνική, το περιεχόμενο και το ύφος από τα μεγάλα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα. Ο Κρυστάλλης εισήλθε στους λογοτεχνικούς κύκλους νεότατος αλλά κατατρεγμένος, χωρίς να προλάβει να αποκτήσει πλατιά λογοτεχνική παιδεία. Αυτός όμως, ακόμα και χωρίς τις λόγιες επιρροές, συνεισέφερε στην ποίηση της Πατρίδας του το δροσερό πηγαίο τάλαντο με το οποίο τραγούδησε τις εικόνες της βουκολικής φύσης και του βουνού.

Η αγανάκτησή του για την ταλαίπωρη ζωή που έζησε στην πόλη μαζί με την εθνική του δράση και τον φλογερό του πόθο για τα βουνά, τον έκαναν αργότερα ήρωα της ελευθερίας και προφήτη της φυσιολατρίας.

Για την τραγωδία του μιλάει ο ίδιος στις επιστολές του, οικτίροντας τη μοίρα του: «... δεν ηδυνήθην να εύρω παρ' ουδενός προστασίαν, ούτε παρά της κυβερνήσεως προς εξακολούθησιν των σπουδών μου, ως επεθύμουν, κατήντησα δε να μένω και ημερονύκτια τινά άνευ άρτου, απεφάσισα να κάμω οϊανδήποτε εργασίαν εύρω, διά τον άρτον τουλάχιστον. Ούτω έγιννα τυπογράφος... Τα συμπτώματα της καταστροφής μου τα βλέπω επί της υγείας μου...».

Μια τύχη αγαθή, μα αργοπορημένη και περιπαιχτική, του χάρισε ένα μικρό τελευταίο δώρο: κέρδισε σε μια κλήρωση του Λαχείου των Αρχαιοτήτων 2.500 ολόκληρες δραχμές (όταν το μηνιάτικο της μιζέριας στο τυπογραφείο ήταν 30 δραχμές). Είχε ήδη όμως κάνει την πρώτη αιμόπτυση στο καφενείο του Γαμβέττα, εκεί όπου σύχναζαν οι σύγχρονοί του λογοτέχνες. Με τα χρήματα του Λαχείου προσπάθησε να βελτιώσει την υγεία του φεύγοντας για την Κέρκυρα.

Όμως ήταν πια αργά. Ίσα που πρόλαβε να φτάσει στην Άρτα στην αδελφή του, για να πεθάνει τουλάχιστον σε ελεύθερο ελληνικό έδαφος και όσο πιο κοντά γινόταν στην ακόμη σκλαβωμένη ορεινή πατρίδα του. Ήταν μόλις 26 χρονών.

Οι στίχοι του εκφράζουν κάθε λάτρη της ελεύθερης φύσης και νοσταλγό του βουνού:

*Άπό ήμερόδεντρον άητέ, θέλω νά τρώω θαλάνια,
θέλω νά τρώω τυρί άλαφιοῦ και γάλα άπ' άγριο γίδι.
Θέλω ν' άκούω τριγύρω μου πεῦκα κι όξιές νά σκούζουν,
θέλω νά περπατῶ γκρεμούς, ράϊδιά, ψηλά στεφάνια,
θέλω κρεμάμενα νερά δεξιά ζερβιά νά βλέπω.
Θέλω ν' άκούω τά νύχια σου νά τά τροχᾶς στά θράχια,
ν' άκούω τήν άγρια σου κραυγή, τόν ἴσκιο σου νά βλέπω.
Θέλω, μᾶ δέν ἔχω φτερά, δέν ἔχω κλαπατάρια,
και τυραννιέμαι, και πονῶ, και σβυιέμαι νύχτα μέρα.*

*Παρακαλῶ σε, σταυραητέ, για χαμηλώσου όλίγο
και δῶσ' μου τές φτεροῦγες σου και πάρε με μαζί σου,
Πάρε με άπάνου στά βουνά, τι θᾶ με φάη ό κάμπος!*

«Στο Σταυραητό», απόσπασμα

B.5.2. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ (Σκιάθος 1851– Σκιάθος 1911)

Γεννήθηκε στη Σκιάθο σε πολυμελή οικογένεια (είχε δύο αδελφούς και τέσσερις αδελφές). Ο πατέρας του ήταν λαϊκός ιερέας, ενώ η μητέρα του προερχόταν από οικογένεια με καταγωγή από την Πελοπόννησο⁹², κλάδος της οποίας κατέφυγε στη Σκιάθο μετά τα Ορλωφικά. Ο Αλέξανδρος μεγάλωσε έτσι σε πολύ φτωχό και θρησκευόμενο περιβάλλον. Η άλλη ορίζουσα του ειρηνικού, στοχαστικού και εσωστρεφή του χαρακτήρα

στάθηκε η ήρεμη και γλυκιά φύση του νησιού του.

Παρά τις πολλές οικονομικές δυσκολίες, κατάφερε τελικά να ολοκληρώσει τις εγκύκλιες σπουδές του (φοίτησε διαδοχικά στη Σκόπελο, μετά στον Πειραιά και τέλος στο Βαρβάκειο). Νιώθοντας από μικρός ροπή προς τον ασκητισμό, πριν αποφοιτήσει είχε μείνει για λίγους μήνες στο Άγιον Όρος. Έκρινε όμως ότι δεν είχε το ηθικό σθένος για να μονάσει στην Αθωνική Πολιτεία.

Γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθήνας χωρίς να πάρει ποτέ πτυχίο. Έμαθε μόνος του Αγγλικά και Γαλλικά σε αξιοσημείωτο επίπεδο, πράγμα που του επέτρεψε να ασχοληθεί αργότερα με επιτυχία πάνω σε απαιτητικές λογοτεχνικές μεταφράσεις. Με τη μεσολάβηση του πρώτου εξαδέλφου του, Αλέξανδρου Μωραϊτίδη (επίσης εξαιρετου διηγηματογράφου), εργάστηκε περιστασιακά ως καθηγητής και γνωρίστηκε με σημαντικούς δημοσιογράφους και λογοτέχνες του καιρού του.

Δημοσίευε για βιοπορισμό τις συνέχειες των μυθιστορημάτων και των διηγημάτων του σε περιοδικά και εφημερίδες. Το ταλέντο του εκτιμήθηκε γρήγορα και απέκτησε σημαντική φήμη, ποτέ όμως χρήματα. Ακόμα και όταν του προσφερόταν κάποια καλύτερη αμοιβή, αυτός τη μείωνε από μόνος του, σαν να είχε ενοχές και να θεωρούσε αμαρτωλή την άνετη διαβίωση. Ο εκδότης της εφημερίδας «*Η Ακρόπολις*» Βλάσης Γαβριηλίδης τού παραστάθηκε στις οικονομικές δυσκολίες, δίνοντάς του μια σταθερή και σχετικά αξιοπρεπή αμοιβή. Ο Παπαδιαμάντης όμως ξαναγινόταν φτωχός την επαύριον της πληρωμής του μισθού: εξοφλούσε πρώτα το νοίκι και τον λογαριασμό στη μία και μοναδική ταβέρνα όπου έτρωγε όλα τα 27 χρόνια που έμεινε στην Αθήνα και τα υπόλοιπα τα έστελνε στις ανύπαντρες αδελφές του στη Σκιάθο ή τα μοίραζε σε φτωχούς. Δεν του έμενε ποτέ τίποτε για ρουχισμό (φορούσε συνεχώς τα ίδια ρούχα και ήταν σε τέτοιο βαθμό ατημέλητος, ώστε προκαλούσε απελπισία στους γύρω του).

Η λογοτεχνική αξία του Παπαδιαμάντη μπορούσε άνετα να τον καθιερώσει σε ένα λόγιο αστικό περιβάλλον, μακριά από τον μικρό τόπο που γεννήθηκε. Εκεί θα μπορούσε να μετέχει σε ποικιλόμορφη και πλούσια πνευματική ζωή, να επιτύχει την οικονομική άνεση και την κοινωνική προβολή. Αυτός όμως έδειχνε να επιδιώκει πάντα τη φτώχεια και την ερημική ζωή, να προτιμά τον περίπατο δίπλα σε ένα ξωκλήσι πάνω στο ακρογιάλι. Σε τέτοιο ησυχαστικό περιβάλλον

⁹² Τα μέλη της οικογένειάς Μωραϊτή ασχολήθηκαν για γενιές με την εκπαίδευση.

εμπνεόταν για τα έργα του, παρακολουθώντας την απλή, καθημερινή ζωή των ανθρώπων του τόπου του. Παρέμεινε ένας αναχωρητής που ζούσε μέσα στην πολιτεία. Αυτή ακριβώς την εικόνα απαθανάτισε η φωτογραφία του Π. Νιρβάνα έξω από το καφενείο της Δεξαμενής. Ο Παπαδιαμάντης γέρνοντας το κεφάλι, αγνάντευε νοσταλγικά με κλειστά μάτια τον δικό του γαλήνιο κόσμο.

Μαζί με την εντατική εργασία, τη στενόχωρη ζωή και το ξενύχτι στο ημί-φως της λάμπας θυέλλης, η ροπή του στο πιετό και στο τσιγάρο κατέστρεψαν πρόωρα την υγεία του. Η ψυχή του πάντως γαλήνευε όταν, μαζί με τον εξάδελφό του Μωραϊτίδη, έψαλλε στον Άγιο Ελισσαίο στο Μοναστηράκι.

Όταν η φυσική και οικονομική του κατάσταση επιδεινώθηκε, οι φίλοι του λογοτέχνες (Μ. Μαλακάσης, Π. Νιρβάνας Α. Προβελέγγιος, Ε. Δεληγιώργης, Δ. Κακλαμάνος) οργάνωσαν το 1908 μια φιλολογική γιορτή προς τιμήν του στην αίθουσα του «Παρνασσού». Με τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν κατάφερε να πληρώσει τα χρέη του και να αποδεσμευτεί από την Αθήνα, τη «μικρή Βαβυλώνα» όπως την αποκαλούσε. Έτσι στο γέρμα της ζωής του αποσύρθηκε οριστικά στο νησί του, εξίσου φτωχός όπως έφυγε, αλλά ανεπανόρθωτα άρρωστος. Τον Γενάρη του 1911 απεδέμησε οριστικά προς τον γαλήνιο κόσμο της σιωπής που πάντα επιζητούσε.

Τα έργα του καθρεπτίζουν την ιδεολογία του και την πίστη του στα στοιχεία που διαμορφώνουν τον αγνό, λαϊκό, ελληνικό πολιτισμό: χριστιανισμός, βυζαντινή παράδοση, συμπάθεια για τα βάσανα των ανθρώπων, ήμερος βίος μέσα σε ένα αγαθό φυσικό περιβάλλον.

Τα τρία μυθιστορήματά του γνώρισαν μεγάλη επιτυχία: «*Η Μετανάστis*» όπου μιλά για τη διαφύλαξη της ελληνικότητας του ξενιτεμένου Έλληνα, «*Οι Έμποροι των Εθνών*» το οποίο αναφέρεται στην αρπακτικότητα της φραγκοκρατίας, ενώ «*Η Γυφτοπούλα*» θρηνεί την Άλωση και τις συνέπειές της. Η νουβέλα «*Χρήστος Μηλιώνης*» υμνεί την κλεφτουριά και τον αγώνα για εθνική ελευθερία. Το πιο γνωστό και αγαπημένο από τα έργα του, «*Η Φόνισσα*», συγκλονίζει με τον τραγικό τρόπο που περιγράφει την κοινωνική αδικία και το ανθρώπινο πάθος.

Η μεγάλη όμως δόξα του Παπαδιαμάντη βρίσκεται στα 180 διηγήματά του, αν και κανένα από αυτά δεν τυπώθηκε σε βιβλίο όσο ζούσε. Τα σύντομα αυτά έργα, σαν μικροί ειδυλλιακοί ζωγραφικοί πίνακες, καλύπτουν έναν πλούτο θεμάτων της απλής ζωής των λαϊκών ανθρώπων, των καημών και των παθών τους. Ο συγγραφέας αντλεί από μια οικεία θεματολογία, με ήρωες απλούς και γραφικούς ανθρώπους. Αναπαριστά με λυρισμό τις εικόνες της φύσης της ιδιαίτερης πατρίδας του και περιγράφει με λιτότητα και ρεαλισμό την καθημερινή ζωή του καιρού του στην Αθήνα και στο νησί του.

Ως προς το ήθος και τον στόχο, πρόκειται για το λογοτεχνικό ανάλογο του λαϊκού ζωγράφου, που ενώ μπορεί να αποκτήσει τα πνευματικά και τεχνικά μέσα για καλλιτεχνική επαφή με τη δυτική ζωγραφική, αυτός στρέφεται αποκλειστικά προς την παραδοσιακή βυζαντινή αγιογραφία. Η γραφή του Παπαδιαμάντη έχει και αυτή την ίδια εσωστρέφεια, την ίδια επιδίωξη της ανάδειξης της θείας χάρης που εμπνέει τους αγίους και διαπνέει τον ψυχισμό των απλών

ανθρώπων. Όπως ο αγιογράφος δεν ενδιαφέρεται για προοπτικές, συμμετρίες, νατουραλιστικές λεπτομέρειες, κομψές παραστάσεις προσώπων, έτσι και ο Παπαδιαμάντης ασχολείται περισσότερο με το νοηματικό περιεχόμενο του καθημερινού βίου. Αποσπάται και αυτός από την ταραχή των μεγάλων γεγονότων του κόσμου (ιδεολογίες, πόλεμοι, ταξικοί αγώνες) για να περιγράψει μόνο τη συστατική ουσία. Παρά την αποστασιοποίησή του –ή ίσως εξαιτίας της– ο Παπαδιαμάντης μπορούσε όμως να περιγράψει με γλαφυρό τρόπο τη φύση και την καθημερινότητα και να ψυχογραφεί τον πυρήνα του ανθρώπινου χαρακτήρα.

Ως προς το γλωσσικό όργανο, ο Παπαδιαμάντης γράφει σε αυστηρά προσωπική γλώσσα, σε ένα μοναδικό κράμα ρυθμικής καθαρεύουσας, την οποία πλαισιώνουν τα διαλογικά μέρη που εκφράζονται σε καθημερινή δημοτική. Στα ύστερα έργα του η δημοτική αντικατέστησε πλήρως την καθαρεύουσα.

Οι λογοτέχνες και κριτικοί δεν τον εγκωμίασαν ομόφωνα όσο ζούσε. Αντίθετα, για όλα αυτά τα στοιχεία της ακραίας ιδιαιτερότητάς του (γλώσσα, ιδεολογία, στάση ζωής), οι γνώμες ήταν διχασμένες. Άλλοι τον θεωρούσαν καθαρευουσιάνο και άλλοι δημοτικιστή. Οι δυτικότροποι και οι μοντέρνοι του καιρού τον θεωρούσαν αναχρονιστικό και ιδεολογικά ξεπερασμένο, αδιάφορο για τα σύγχρονα λογοτεχνικά και πνευματικά ρεύματα. Άλλοι παρέβλεψαν την αδιαφορία του για τη σύγχρονη τέχνη και εξύμνησαν τη λογοτεχνική του αξία, τη λαϊκή προέλευση αυθεντικότητας του έργου του και την ηθική αγνότητα που περιβάλλει τους τραγικούς του ήρωες.

Με μια παράξενη στροφή αμέσως μετά τον θάνατό του, ακόμα και οι λογοτέχνες που έμειναν σιωπηλοί για το έργο του όσο ζούσε (π.χ. ο Γ. Ξενόπουλος), έδειξαν να ομολογούν ότι η δημιουργία του ήταν ένας λογοτεχνικός θησαυρός, μοναδικά ελληνικός, αυθεντικός και ανεπηρέαστος από τη σύγχρονή τους ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Αυτός που, μαζί με τον Νιρβάνα, είχε εκθειάσει ιδιαίτερα το έργο του κατά την διάρκεια της ζωής του ήταν ο Παλαμάς, ο οποίος και έγραφε: *«Δίνει την άυλη χαρά της τέχνης... ένα περιβόλι είναι ο κόσμος που μας παρουσιάζει στις ιστορίες του... Παντού τα συγκεκριμένα και τα χειροπιαστά, ζωγραφιές των πραγμάτων, όχι άρθρα... Πρόσωπα, όχι δόγματα. Εικόνες, όχι φράσεις. Κουθέντες, όχι κηρύγματα, διηγήματα, όχι αγορεύσεις».*

Για την ψυχογραφική του ικανότητα τον αποκάλεσαν –με κάποια υπερβολή– Έλληνα Ντοστογιέβσκι. Για την ειλικρίνεια και την αμεσότητα, για το σεμνό ήθος και το γαλήνιο ύφος, για την οικεία ατμόσφαιρα που αναδίδει το έργο του, ο Παπαδιαμάντης είναι μια κορυφή της Ελληνικής Λογοτεχνίας και παραμένει σήμερα ένας από τους πιο αγαπημένους και πολυδιαβασμένους Έλληνες συγγραφείς.

B.5.3. ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ (Αλεξάνδρεια 1874 – Αθήνα 1941)

Η Πηνελόπη Δέλτα είναι η αγαπημένη συγγραφέας των παιδιών και το όνομά της ταυτίζεται με την αγάπη για την Ελλάδα και για την ιστορία της.

Οι περισσότεροι από εμάς είμαστε εξοικειωμένοι με τους ήρωες των αγαπημένων παιδικών αναγνωσμάτων: «Ο Μάγκας», «Τα μυστικά του Βάλτου», «Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου», «Για την πατρίδα», «Παραμύθι δίχως όνομα». Ίσως ακόμα πιο έντονα θυμούμαστε την ιστορία του τρελόπαιδου, του «Τρελαντώνη» Μπενάκη, γραμμένη από την αδελφή του την Πουλουδιά, η οποία, όταν μεγάλωσε και έγινε η Πηνελόπη Δέλτα, έγραψε ένα βιβλίο γεμάτο καμάρι για τις αρετές του αδελφού της: ξέφρενο παιχνίδι, ατελείωτες σκανταλιές, θάρρος, τόλμη και ονειροπόληση, αγάπη για την πατρίδα, την ιστορία και τη φύση. Αυτά ήταν και τα ιδανικά του παιδιού που ήθελε να διαπλάσει η Δέλτα μέσα από τα βιβλία της.

Η Πηνελόπη ήταν το τρίτο από τα έξι παιδιά του Αλεξανδρινού μεγιστάνα του εμπορίου βαμβακιού, Εμμανουήλ Μπενάκη, και της Βιργινίας Χωρέμη⁹³. Στην εποχή που γεννήθηκε και μεγάλωσε, οι Έλληνες άκμαζαν στο εμπόριο της πόλης με το ένδοξο όνομα και την περιλαμπρή ιστορία, η οποία ξαναζούσε εποχές πλούτου και κοσμοπολιτισμού⁹⁴. Και οι δύο οικογένειες των γονιών της βρίσκονταν στην κορυφή της κοινωνικής κλίμακας, ως βαθύπλουτες αλλά και ως παραδείγματα προσφοράς προς την Ελληνική Κοινότητα της Αιγύπτου. Ο πατέρας της όμως ήταν πολύ αυταρχικός (μεγάλη φυσιογνωμία και ο ίδιος της οικονομικής και πολιτικής ζωής της νεότερης Ελλάδας), ενώ η μητέρα της ήταν αυστηρή και πολύ πιο απόμακρη από ό,τι λαχταρούσε η ευαίσθητη Πηνελόπη.

Τα παιδιά μεγάλωναν με γκουβερνάντες και δασκάλους στο σπίτι, με μαθήματα ξένων γλωσσών, μουσικής και καλών τρόπων. Την τρυφερότητα που δεν βρήκε στη μητέρα της η Πηνελόπη την αντλούσε από τη Χιώτισσα γιαγιά της, η οποία της εξιστορούσε τα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης, τους διωγμούς των χριστιανών, αλλά και το μεγαλείο του βυζαντινού παρελθόντος. Αυτή φύτεψε στην ψυχή της Πηνελόπης τον πατριωτισμό και την αγάπη για την ιστορία.

Ένας πρώτος νεανικός έρωτας με έναν νεαρό απόγονο της οικογένειας Μαυροκορδάτου δεν ευδοκίμησε, γιατί η απόφαση του πατέρα ήταν διαφορετική και τελειωτική: η 21χρονη κόρη του θα παντρευόταν τον κατά 11 χρόνια μεγαλύτερο της Φαναριώτη Στέφανο Δέλτα, στο πλαίσιο σύμπληξης εμπορικών συμφερόντων.

Ας μιλήσουμε λίγο και γι' αυτόν τον αξιότατο άνθρωπο, ο οποίος επισκίαστηκε από τη ρομαντική σχέση της συζύγου του με τον νεότερο και ερωτικότερο

93 Βλ. Πηγή 22, όπου το χρονολόγιο του εγγονού της Π.Α. Ζάννα, καταγράφει τη ζωή της σε παραλληλία με τα γεγονότα στην Ελλάδα.

94 Βλ. Πηγή 23, για μια επιβλητική εικόνα της Αλεξάνδρειας του πρώτου μισού του 20ου αιώνα.

Ίωνα Δραγούμη. Ο Δέλτας καταγόταν από την πλευρά της μητέρας του από την περίφημη οικογένεια Καραθεοδωρή (του μεγάλου μαθηματικού). Όπως όλα τα μέλη της οικογένειας, ήταν εξαιρετικά μορφωμένος, προοδευτικός, κοινωνικά και εθνικά δραστήριος (πολέμησε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897). Ήταν αρχαιογνώστης –μετέφραζε τους Στωικούς– αλλά και ένθερμος δημοτικιστής. Αυτός εισήγαγε τη νεαρή καθαρευουσιάννα Πηνελόπη –αυτή τη γλώσσα μάθαιναν και μιλούσαν οι μορφωμένοι και οι αρχοντογεννημένοι– στους λογοτεχνικούς κύκλους των δημοτικιστών (Α. Πάλλης, Α. Εφταλιώτης, Π. Βλαστός, Α. Δελμούζος, Γ. Ψυχάρης), με πολλούς από τους οποίους η Πηνελόπη έκτοτε αλληλογραφούσε. Της γνώρισε επίσης τον Κ. Παλαμά, ο οποίος έκτοτε την περιέβαλλε πάντα με πολλή αγάπη και παρακολουθούσε στενά την πρόοδο του λογοτεχνικού της έργου.

Ο Δέλτας ήταν επίσης συνιδρυτής, μαζί με τον πεθερό του, του Κολλεγίου Αθηνών. Διετέλεσε πρώτος Διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας (ιδρύθηκε από τον στενό του φίλο, Ελευθέριο Βενιζέλο), Μέλος του Συμβουλίου της «Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων» και Μέγας Ευεργέτης του Ερυθρού Σταυρού.

Παρόλα τα ψυχικά και πνευματικά προσόντα του συζύγου, η νεαρότερη Πηνελόπη ερωτεύτηκε σφοδρά τον Ίωνα Δραγούμη, τον οποίο γνώρισε ως υποπρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια το 1905. Ο Δραγούμης, ως άνθρωπος δραστήριος, εκδηλωτικός και οραματιστής, συνεπήρε την Πηνελόπη στον φλογερό πατριωτισμό του. Με τη δική του επιρροή σφράγισε την καλλιτεχνική της δημιουργία, προσανατολίζοντάς την οριστικά στην αφήγηση των εθνικών αγώνων και του ένδοξου βυζαντινού παρελθόντος, το οποίο επρόκειτο να αναβιώσει με την αναμενόμενη πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.

Μέσα από την εξέλιξη και τις τροπές του ειδυλλίου μπορεί κανείς να σκιαγραφήσει και τον χαρακτήρα της Πηνελόπης. Η ευθύτητα και η πίστη της στον θεσμό του γάμου διακρίνονται ακριβώς στην απόφασή της να ομολογήσει τον έρωτά της με ειλικρίνεια στον σύζυγό της, παρότι η σχέση της με τον Δραγούμη ήταν μόνο πνευματική. Έκανε συνειδητά έναν δύσκολο εσωτερικό αγώνα για να διατηρήσει τον γάμο της και την οικογενειακή συνοχή (είχαν αποκτήσει τρεις θυγατέρες μαζί με τον σύζυγό της). Δεν μπορούσε να ζει μια διπρόσωπη ζωή, ούτε όμως αισθανόταν ευτυχισμένη, καθώς η ευαίσθητη γυναικεία της φύση συγκινούνταν από έναν εξιδανικευμένο και γι' αυτό ανέφικτο έρωτα.

Ο Δραγούμης όμως, αργότερα, συνδέθηκε ερωτικά με την ηθοποιό και ντίβα της εποχής, τη Μαρίκα Κοτοπούλη. Από το 1912 που το έμαθε, η Πηνελόπη μαυροφορέθηκε για πάντα· ακόμα και τα κοσμήματα που φορούσε έκτοτε ήταν μόνο μαύρα. Ο πλατωνικός έρωτας με τον Δραγούμη έληξε οριστικά το 1916, όταν η βασιλική παράταξη που υποστήριζε ο Δραγούμης διαπόμπευσε τον πατέρα της, που τότε ήταν Δήμαρχος Αθηναίων. Αυτά τα γεγονότα την έκαναν να επιλέξει οριστικά τη βενιζελική παράταξη.

Η οικογένειά της διατήρησε έκτοτε μια στενότατη προσωπική σχέση με τον Βενιζέλο (η απόπειρα εναντίον της ζωής του το 1933 έγινε κατά την επιστροφή του από δείπνο στο σπίτι των Δέλτα στην Κηφισιά). Παρ' όλα αυτά η Πηνελόπη θρήνησε με πολύ πόνο τη δολοφονία του Δραγούμη από τους βενι-

ζελικούς, σε αντίποινα για την απόπειρα κατά του Βενιζέλου στον Σταθμό της Λυών το 1919.

Η ζωή της Δέλτα συμπλέει με τις κρίσιμότερες στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Λόγω της οικονομικής και κοινωνικής επιφάνειας, αλλά και λόγω της οικογενειακής παράδοσης ενεργού συμμετοχής σε κάθε κρίσιμο εθνικό γεγονός, οι Δέλτα βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή της εθνικής δράσης και της φιλανθρωπικής προσφοράς. Χαρακτηριστική είναι η τεράστια υλική και ηθική τους συμπαράσταση στους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής και η μεγάλη υλική ενίσχυση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Κατά τα χρόνια μέχρι τον θάνατό της αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα υγείας, αλλά από τις διηγήσεις των απογόνων της φαίνεται ότι –αντίθετα με τη μητέρα της– αυτή στάθηκε μια πολύ γλυκιά και πρόσχαρη μητέρα και γιαγιά. Η εξιδανίκευση της εθνικής ελευθερίας και της θυσίας για την Πατρίδα φανερώθηκαν τραγικά στην τελευταία πράξη της ζωής της: αυτοκτόνησε λίγο πριν η φάλαγγα των Γερμανών κατακτητών που εισερχόταν στην πρωτεύουσα περάσει δίπλα από το σπίτι της στην Κηφισιά.

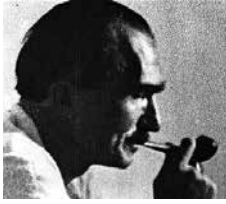
Η Πηνελόπη Δέλτα αποτελεί μια τομή στη λογοτεχνική δημιουργία της νεότερης Ελλάδας, τόσο για την επιλογή του κοινού στο οποίο απευθυνόταν –τα παιδιά– όσο για το προσωπικό της ύφος. Ήταν μια από τις πρώτες συγγραφείς παιδικών βιβλίων, ένα νέο τότε λογοτεχνικό είδος σε μια εποχή στην οποία τα βιβλία απευθύνονταν μόνο στους μεγάλους.

Ο χαριτωμένος και αφηγηματικός τρόπος με τον οποίο εισήγαγε στα βιβλία της τα ιδανικά της διάπλασης ενός ψυχικά, πνευματικά και σωματικά υγιούς νέου ανθρώπου, έρχονταν σε αντίθεση με το καθηγητικό, διδακτικό και ξερό ύφος της διαπαιδαγώγησης του καιρού. Η Δέλτα τοποθέτησε τα ιδανικά του πατριωτισμού, της φιλίας και της θυσίας όχι στους μεγάλους, αλλά στον χαρακτήρα νεαρών ηρώων. Με αυτή τη σκηνοθεσία κατάφερε να μεταφέρονται ευκολότερα στον ψυχισμό των νεαρών της αναγνωστών οι αρετές των «ωρίμων».

Η ροή της γλώσσας στα έργα της είναι γάργαρα· η πλοκή των θεμάτων είναι απλή, αυτοτελής και γοητευτική, ενώ η δράση είναι ζωηρή και συνεχής· οι χαρακτήρες ήταν έντονοι, όπως και στην οικογένειά της, η οποία ήταν γεμάτη από τέτοιους τολμηρούς, δυνατούς και ευθείς τύπους. Η ίδια ασχολήθηκε επίσης ενεργά με την προσπάθεια των δημοτικιστών για εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση.

Το ημερολόγιό της, που τηρούσε από τη νεαρή ηλικία, είναι ένας θησαυρός αναμνήσεων, σκέψεων και εντυπώσεων από τον εσωτερικό της κόσμο, αλλά και από τις ιστορικές στιγμές της νεότερης Ελλάδας. Τιτλοφορημένο από την ίδια «*Ο Φιλντισένιος Πύργος*», είναι ένα ευαίσθητο και κάπως θλιμμένο κελάηδημα μέσα από χρυσό κλουβί, για την ευτυχία που βρίσκεται εκεί έξω, στον απέραντο ελεύθερο ορίζοντα.

Ήταν λογοτέχνιδα, παιδαγωγός, παθιασμένη πατριώτισσα και μαζί δημιουργική και φλογερή γυναίκα. Έγινε έτσι το πρότυπο της δυναμικής, καλλιεργημένης και κοινωνικά δραστήριας Ελληνίδας του 20^{ου} αιώνα.

B.5.4. ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ (Ηράκλειο 1883 – Φράιμπουργκ 1957)

Ο Καζαντζάκης είναι ίσως ο πιο πολυδιαβασμένος και παγκόσμια γνωστός Έλληνας συγγραφέας⁹⁵, κυρίως λόγω των διάσημων μυθιστορημάτων του και εξαιτίας της πολύ ιδιαίτερης φιλοσοφικής και κοινωνικής του τοποθέτησης.

Όσο διάσημος είναι άλλο τόσο παραμένει ένας αμφιλεγόμενος συγγραφέας και στοχαστής. Ταξίδεψε πολύ και γνώρισε τον κόσμο σε πλάτος και σε βάθος, καταγράφοντας στο έργο του ετερόκλητες φιλοσοφικές, θρησκευτικές και ιδεολογικές απόψεις. Παρά την τεράστια διεθνή εμπειρία του και την ενσωμάτωση στο έργο και στη σκέψη του σχεδόν του συνόλου της παγκόσμιας διανόησης του καιρού του, ο ίδιος παραδεχόταν –και συνάμα καυχιόταν– ότι έμεινε στη ζωή του πάντα Κρητικός. Τα έργα του είναι άλλωστε γεμάτα χαρακτήρες που έχουν πηγαίο θαυμασμό για τη ζωή και μαζί διακατέχονται από συναισθηματική ένταση, έτσι όπως οι συντοπίτες του Κρητικοί βιώνουν έντονα την ομορφιά και την ασχήμια, τη χαρά και τη λύπη, τη ζωή και τον θάνατο.

Γεννήθηκε στο Ηράκλειο πριν την απελευθέρωση και ο ψυχισμός του ζυμώθηκε με τις ιστορίες και τα βιώματα των ξεσηκωμών, των σφαγών και της λαχτάρας για Ένωση της Κρήτης με το σώμα της Μητέρας Πατρίδας. Ο πατέρας του ήταν έμπορος γεωργικών προϊόντων και πραγματικό αρχέτυπο του Κρητικού πατριάρχη: αυταρχικός, λιγομίλητος, παντοδύναμος, απροσπέλαστος, έτσι όπως τον ανέπλασε ο γιος στο μυθιστόρημά του «*Ο Καπετάν Μιχάλης*». Παρά την προτίμηση για έναν γιο κατά το πατροπαράδοτο πρότυπο της κρητικής λεβεντιάς (σφρίγος σωματικό, έντονο θυμικό, άμεση και δραστήρια συμμετοχή στην πράξη της ζωής), ο πατέρας αναγνώρισε γρήγορα στον γιο την ξεχωριστή κλίση στα γράμματα και στον στοχασμό. Γενναιόδωρα, του παρείχε τα μέσα για να μορφωθεί όπως του άξιζε.

Αφού ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές στο Ηράκλειο, γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών απ' όπου αποφοίτησε με άριστα το 1906. Έφυγε για μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι το 1907, όπου του δόθηκε η ευκαιρία να παρακολουθήσει για δύο χρόνια τις διαλέξεις του διάσημου φιλόσοφου Ανρί Μπεργκσόν, ο οποίος επηρέασε αποφασιστικά το έργο του Καζαντζάκη. Γυρίζοντας στην Ελλάδα το 1909, τύπωσε στο Ηράκλειο τη διατριβή του «*Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη Φιλοσοφία του Δικαίου και της Πολιτείας*». Ο Νίτσε έγινε έτσι ο δεύτερος μεγάλος φιλόσοφος που επηρέασε βαθιά τον στοχασμό του Καζαντζάκη. Από το 1910 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα και το 1911 παντρεύτηκε τη Γαλάτεια Αλεξίου, από την οποία όμως χώρισε το 1926. Αργότερα, το 1946, παντρεύτηκε την Ελένη Σαμίου.

⁹⁵ Σε αυτό έχει παίξει ρόλο και η επιτυχία της κινηματογραφικής μεταφοράς του έργου του «*Ο Βίος και η Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*» (1964), σε σκηνοθεσία του Μ. Κακογιάννη, μουσική του Μ. Θεοδωράκη και με πρωταγωνιστή τον Α. Κουίν.

Στα χρόνια μέχρι τη συγγραφή της «*Ασκητικής*» (1922-23) ασχολήθηκε με μεταφράσεις και εμφανίστηκε στα γράμματα του καιρού του ως δημοτικιστής (ήταν ιδρυτικό μέλος του «*Εκπαιδευτικού Ομίλου*», βλ. Β. 1. 3.) με αξιοσημείωτη παρουσία σε περιοδικά («*Νουμάς*», «*Νέα Ζωή*», «*Γράμματα*») και σε εφημερίδες («*Ακρόπολις*). Πέτυχε να διακριθεί επίσης σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς (το 1907 στον Παντελίδειο Διαγωνισμό με το δράμα «*Ξημερώνει*», καθώς και στον Λασσάνειο Διαγωνισμό με την τραγωδία «*Θυσία*»).

Κομβικό γεγονός για τη ζωή του ήταν η γνωριμία το 1914 με τον Άγγελο Σικελιανό, με τον οποίο συνδέθηκε με βαθιά φιλία. Γύρισαν μαζί όλη την Ελλάδα. Επισκέφτηκαν το Άγιον Όρος, καθώς και τις πόλεις και τους τόπους που συνδέονταν με το αρχαίο κλέος, σε μια σχεδόν μυστικιστική –κατά τη κλίση του Σικελιανού– πνευματική επαφή με την Ελληνική Ιστορία.

Το 1919 ο Καζαντζάκης έζησε επίσης άμεσα το δράμα των ομογενών Ελλήνων, όσων κατά τα χρόνια των μεγάλων πολέμων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ζούσαν ακόμη σε επικίνδυνους τόπους. Ο Βενιζέλος τον διόρισε Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Περιθάλψεως, με αποστολή τον επαναπατρισμό των Ελλήνων της περιοχής του Καυκάσου, οι οποίοι βρέθηκαν έρμαιο των βίαιων ανακατατάξεων που ακολούθησαν τη Ρωσική Επανάσταση. Ήταν πληθυσμοί Ποντίων που κατέφυγαν στη Ρωσική επικράτεια για να γλυτώσουν τις σφαγές και τους διωγμούς των Νεότουρκων μετά το 1914, αλλά και ντόπιοι Πόντιοι ριζωμένοι από γενιές στην Κολχίδα. Παρά την αποκοπή τους από το κύριο σώμα του Ελληνισμού μετά την Άλωση, αυτοί οι πληθυσμοί εξακολουθούσαν να διατηρούν ατομικά και συλλογικά την πεποίθηση της κοινής τους Ελληνικής ταυτότητας. Ο Καζαντζάκης, σαν άλλος Μωυσής, εργάστηκε ακούραστα για να τους επαναπατρίσει με ασφάλεια στην αρχαία κοιτίδα της Φυλής.

Το λογοτεχνικό έργο που του χάρισε παγκόσμια φήμη ήταν το μυθιστόρημα στο οποίο αφηγείται τη γνωριμία και την περιπέτειά του το 1917 με τον εργάτη Γιώργη Ζορμπά. Μαζί με τον Ζορμπά (Αλέξη στο μυθιστόρημα), έναν λαϊκό άνθρωπο που συμπυκνώνει μέσα του τις ακατέργαστες αρετές και τις αδυναμίες του αιώνιου και παγκόσμιου ανθρώπου, απασχολήθηκαν οι δυο τους σε μια ουτοπική και εξαρχής οικονομικά καταδικασμένη προσπάθεια εκμετάλλευσης ενός λιγνιτωρυχείου στη Μάνη (στο μυθιστόρημα το σκηνικό είναι η νότια Κρήτη).

Το πιο αντιπροσωπευτικό του έργο και αληθινή βίβλος της κοσμοθεωρίας του είναι η «*Ασκητική*», με πρώτη γραφή το 1922 και τελευταία το 1944. Εκεί συμπυκνώνονται οι εμπειρίες ζωής και η προσωπική του φιλοσοφία, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από την αφομοίωση των μεγάλων φιλοσοφικών ρευμάτων του καιρού και από τους εξαντλητικούς εσωτερικούς του διαλογισμούς (το ασκητικό ιδεώδες).

Ήταν επίσης εξαιρετικός ταξιδιωτικός συγγραφέας. Γνώρισε σε βάθος τα μεγάλα έθνη και τους πολιτισμούς τους και στα έργα του με τίτλο «*Ταξιδεύοντας*»⁹⁶ προσπάθησε να αναλύσει, να κατανοήσει και να περιγράψει τον πολιτι-

96 Χρονολογία της εκάστοτε α' έκδοσης: *Ισπανία-Ιταλία-Αίγυπτος-Σινά* (1927), *Ρουσία* (1928), *Ισπανία* (1937), *Ιαπωνία-Κίνα* (1938), *Αγγλία* (1941).

σμό και την ψυχοσύνθεση των λαών των χωρών που επισκέφτηκε.

Όντας ανήσυχος πνεύμα και ακαταπόνητος, καταπιάστηκε και με πολλά άλλα λογοτεχνικά είδη όπως τη δοκιμιογραφία, το παιδικό μυθιστόρημα, το θέατρο, τις μεταφράσεις (έργα των Νίτσε, Δαρβίνου, Μπεργκσόν, τη «Θεία Κωμωδία» και κατόπιν την «Ιλιάδα» –σε συνεργασία με τον Ι. Κακριδή).

Μολαταύτα, ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του πρωτίστως ποιητή, με αντιπροσωπευτικότερο έργο του την επική σύνθεση «Οδύσσεια» (α' έκδοση το 1938), ένα τεράστιο έργο με 33.333 ανομοιοκατάληκτους 17σύλλαβους στίχους, χωρισμένους σε 24 ραψωδίες. Το έργο θεωρείται παρέκκλιση από τη συγγραφική κανονικότητα, λόγω της ιδιαιτερότητας του λογοτεχνικού είδους, του μεγέθους, αλλά και των 7.500 αθησαύριστων λέξεων⁹⁷.

Το παγκόσμιο αναγνωστικό κοινό αναγνωρίζει τον Καζαντζάκη κυρίως ως συγγραφέα μυθιστορημάτων. Εκτός από τον «Ζορμπά» (1944) και τον «Καπετάν Μιχάλη» (1950), τα μεγάλα του μυθιστορήματα είναι «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» (1948), «Ο τελευταίος πειρασμός» (1951), «Ο φτωχούλης του Θεού» (1953), «Οι Αδερφοφάδες» (1955), καθώς και το αυτοαναφορικό, αφηγηματικό «Αναφορά στον Γκρέκο» (1957). Οι βασικοί χαρακτήρες σε αυτά τα μυθιστορήματα είναι αδρόι και ρωμαλέοι (ο Καζαντζάκης είναι λογοτεχνικός Μιχαηλάγγελος, όχι Ραφαήλ), τανύζονται από πρωτόγονα πάθη, διαπνέονται από το αποστολικό νόημα της ζωής, τείνουν προς το απόλυτο.

Αυτό είναι το διαλεκτικό μοτίβο σε όλο το έργο του Καζαντζάκη: δεν μπορεί να διαλέξει ο ίδιος μια σταθερή πορεία χαραγμένη από τη φιλοσοφία ή τη θρησκεία, η οποία να καταλήγει σε έναν αθέατο ίσως ακόμη, αλλά πάντως στοχαστικά καθορισμένο τόπο. Σε κάθε βήμα απορεί για το πού βρίσκεται και πού πάει.

Θαυμάζει τον πρωτογονισμό του Ζορμπά, την αμεσότητα με την οποία ζει τη ζωή, το ολόψυχο δόσιμό του στη δράση. Αλλά το ιδανικό του ανθρώπου, «να κάμει τη σάρκα πνέμα», δεν το πραγματώνει κανείς με τον ατομικιστικό υλισμό του Ζορμπά. Αυτός ζει ηρωικά σε έναν χρόνο χωρίς μεγάλες διαστάσεις. Η μνήμη και ο σχεδιασμός του συνδέονται με την ηδονή της δράσης, όχι του στοχασμού. Δεν ενδιαφέρει τον Ζορμπά η έλλογη φραστική επικοινωνία με τους ανθρώπους. Όταν κάτι τον τυραννά ή τον ευφραίνει, τότε «το χορεύει». Αδιαφορεί για οτιδήποτε συλλογικό, ταξικό, ιδεολογικό. Έχει προσπεράσει τους συλλογικούς μύθους που λέγονται θρησκεία, πατρίδα, πολιτική, όχι γιατί τους κατάλαβε, αλλά γιατί δεν τους καταλαβαίνει.

Στον αντίποδα είναι το «αφεντικό», ο ουτοπιστής κεφαλαιούχος στον οποίο απεικονίζεται ο ίδιος ο συγγραφέας. Αυτός βρίσκεται αγκιστρωμένος από τη λογική, δέσμιος του αναστοχασμού και της πρόβλεψης, σε ατέρμονη αναζήτηση νέας πορείας· μένει έτσι πάντα μετέωρος και βασανιστικά αναποφάσιτος.

97 Κατηγορήθηκε γι' αυτό για λεξιπλασία. Αυτός όμως υποστήριζε ότι έγραψε μόνο τις λαϊκές λέξεις που άκουσε γυρίζοντας ανά την Ελλάδα.

Ο Καζαντζάκης θέλγεται από τους μεγάλους ιδρυτές θρησκείας και ιδεολογίας (Βούδας, Χριστός, Λένιν, όπως τους κατονομάζει), αλλά δεν μπορεί να αποφασίσει ποια «θρησκεία» –ακόμα και δικής του έμπνευσης– να ακολουθήσει με συνεπή τρόπο. Ρωτά ξανά και ξανά στα έργα του: σώζονται όλοι οι άνθρωποι μαζί ή ο καθένας ξεχωριστά; Σώζει ο Θεός τον άνθρωπο ή ο άνθρωπος τον Θεό; Ή μήπως σώζονται μαζί; Τα ίδια τα ερωτήματα αλλά και η αντιφατικότητά τους, δείχνουν τον εξόχως δημιουργικό αλλά ακατάληκτο στροβιλισμό του πνεύματός του γύρω από ένα πυρήνα βασικών υπαρξιακών ερωτημάτων.

Ως μεγάλος συγγραφέας όμως θαυμάζεται παγκοσμίως για την ευρυμάθειά του, για τις πλούσιες ιδέες και για τα ποικίλα ρεύματα που εμπεριέχει το έργο του. Είναι σαν να συνθέτει επιβλητικά ψηφιδωτά με αναρίθμητες ψηφίδες διαφόρων πολιτισμών. Ο θεατής θαυμάζει τοπικά την ιδιαιτερότητα, την πρωτοτυπία και τη δραματικότητα, στοιχεία τα οποία όμως καταλήγουν σε απορία –ίσως άλλωστε αυτό να επιδιώκεται. Παρά την εντυπωσιακή σε μέγεθος κατασκευή, την πολυχρωμία και την ποικιλία των ψηφίδων, λείπει τελικά η καινοτομία, η πρόοδος στη σύλληψη, η κατάληξη σε κάποιο συνεκτικό νόημα. Η εντυπωσιακά εμβριθής γνώση και η επίμοχθη προσπάθεια, οδηγούν σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα, σε ένα σύνολο κατώτερο της αρχικής φιλοδοξίας. Αφού κανείς κατά τη νεανική ηλικία γοητευτεί διαβάζοντας τα έργα του Καζαντζάκη, αφού βασανιστεί δημιουργικά με τα ερωτήματα που θέτει, το πιθανότερο είναι να μην τα περιδιαβεί ξανά στην ώριμή του ηλικία.

Γι' αυτή πάντως την πολύ ξεχωριστή και ιδιοφυή συνεισφορά στην παγκόσμια λογοτεχνία, ο Καζαντζάκης προτάθηκε εννέα φορές για το Νόμπελ Λογοτεχνίας. Είναι όμως βέβαιο ότι η αμφιλεγόμενη προσωπικότητα προκάλούσε λυσσαλέες αντιδράσεις ενάντια στην υποψηφιότητά του, εντός και εκτός Ελλάδας. Η τελική αποτυχία του να βραβευθεί ενδεχομένως δεν έχει τόσο σχέση με την αποτίμηση της λογοτεχνικής του αξίας όσο με τις διφορούμενες διαστάσεις της προσωπικότητάς του.

Στάθηκε ιδεολογικά με συμπάθεια προς τις σοσιαλιστικές ιδέες. Όπως και άλλοι κορυφαίοι φιλόσοφοι, διανοούμενοι και λογοτέχνες του καιρού, έβλεπε και αυτός με ενθουσιασμό –και κάποιον ρομαντισμό– το σοβιετικό πείραμα αναθεμελίωσης του συνόλου του ανθρώπινου πολιτισμού σε νέα βάση. Δεν μπορεί όμως να θεωρηθεί καθαρόαιμος μαρξιστής.

Η σχέση του με την Ορθόδοξη Εκκλησία δηλητηριάστηκε πάντως όχι για κάποιες από τις αριστερές του ιδέες, αλλά περισσότερο από τον τρόπο που αναπαριστούσε τους εκπροσώπους της Εκκλησίας στα έργα του –όπως π.χ. στον «*Καπετάν Μιχάλη*», όπου θεωρείται ότι προβάλλεται ασύμμετρα και βλάσφημα η κοσμική πλευρά της Εκκλησίας. Σκανδαλώδης θεωρήθηκε φυσικά και ο τονισμός της ανθρώπινης αντί της θείας διάστασης του Χριστού –όπως περιγράφεται π.χ. στον «*Τελευταίο Πειρασμό*». Ξεκινώντας ήδη από την κριτική που δέχθηκε για την «*Ασκητική*», η σχέση του με την Εκκλησία οξύνθηκε σε τέτοιο βαθμό τη δεκαετία του '50, ώστε απειλήθηκε ο

αφορισμός του από την Ελλαδική Εκκλησία, στον οποίο όμως δεν συναίνεσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο είχε και τη σχετική δικαιοδοσία⁹⁸. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αντίθετα συμπεριέλαβε τον «*Τελευταίο Πειρασμό*» στο –καταργηθέν πλέον– «*Index Librorum Prohibitorum*»⁹⁹.

Ο Καζαντζάκης είχε εγκατασταθεί ως αυτοεξόριστος στην Αντίμπ της Νότιας Γαλλίας (από το 1946), αφού είχε αποτύχει τον Μάρτιο του 1945 –για δύο ψήφους– να εκλεγεί στην Ακαδημία της Αθήνας. Από εκεί συνέχισε με εργώδη ρυθμό –«*μέχρι να προλάβει ν' αδειάσει*» όπως έλεγε– τη συγγραφή των μυθιστορημάτων του και την αδιάκοπη φιλοσοφική του αναζήτηση.

Έφυγε οριστικά από τη ζωή στα 74 του χρόνια σε νοσοκομείο της Γερμανίας, επιστρέφοντας από ταξίδι στην Κίνα (μάλλον προσβλήθηκε εκεί από ασιατική γρίπη). Λόγω της αντίθεσης της Εκκλησίας, δεν ενταφιάστηκε σε ορθόδοξο νεκροταφείο και η σορός του εναποτέθηκε στην Τάπια Μαρτινέγκο, πάνω στα βενετσιάνικα τείχη του Ηρακλείου. Όπως το ζήτησε, στον τάφο του χαράχθηκε η επιγραφή, «*Δεν ελπίζω τίποτα, δε φοβούμαι τίποτα, είμαι λέφτερος*».

Ο Αλέξης Μινωτής έγραψε γι' αυτόν: «*Έβαλε τον εαυτό του κάτω εξήντα χρόνια μοναξιάς, τον έστιψε κι έβγαλε την καλύτερη σταγόνα που έχουμε. Κι αν ακόμη αρνηθείς όλο του το έργο, μένει ο ίδιος ο άνθρωπος*». Σωστά. Από τον Καζαντζάκη που με την οικουμενική του ματιά γνώριζε όσο λίγοι διανοητές της εποχής τον παγκόσμιο πνευματικό πολιτισμό, από τον άνθρωπο που με το σώμα του ταξίδεψε στις χώρες άλλων μεγάλων πολιτισμών, αλλά που με τον νου του γύρισε τον κόσμο όλο, μένει στο τέλος ο άνθρωπος σκέτος, με την μία και μοναδική ταυτότητα: αυτή του Κρητικού.

Δεν έπαυε να εξομολογείται και το περιγράφει επακριβώς στην «*Αναφορά στον Γκρέκο*», ότι μία από τις μεγαλύτερες συγκινήσεις της ζωής του ήταν όταν ως 15χρονος νέος πήγε το 1898 μαζί με τον πατέρα του να δει τον Πρίγκιπα Γεώργιο –«*το Βασιλόπουλο της Ελλάδας*», όπως έγραφε– να αποβιβάζεται στην Κρήτη, για να αναλάβει με την εντολή των ξένων δυνάμεων Ύπατος Αρμοστής του Νησιού.

Ήταν η μέρα που περίμεναν αμέτρητες γενιές Κρητικών αγωνιστών της Ένωσης, από τον καιρό των Βενετσιάνων. Η Κρήτη ευτύχησε γιατί τη μεγάλη αυτή αναστάσιμη στιγμή την απαθανάτισε στο έργο του ένα από τα πιο προικισμένα και αγαπημένα της τέκνα.

Το επίτευγμα της ανάκτησης της ελευθερίας των Κρητικών ενέπνευσε το έργο του Καζαντζάκη και επέτρεψε να γίνει τόσο μεγαλόπνοο ώστε να αγκαλιάσει τον κόσμο όλο.

98 Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κρήτης υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

99 Ο περίφημος κατάλογος των απαγορευμένων βιβλίων που κρίθηκαν από την Παπική Εκκλησία είτε αιρετικά είτε επικίνδυνα για την ηθική. Ως επίσημος κατάλογος αναρτήθηκε το 1560 και καταργήθηκε το 1966.

B.5.5. ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ (Αϊδίνιο 1909 – Αθήνα 2004)

Η Σωτηρίου είναι εκπρόσωπος του μεσοαστικού Μικρασιάτικου Ελληνισμού. Ήταν μορφωμένη, δυναμική και κοινωνικά δραστήρια, δημιουργική και προοδευτική. Ήταν επίσης κοσμοπολίτισσα, πάντα χαμογελαστή και φροντισμένη στο λόγο και στην εμφάνισή της.

Το κορυφαίο της έργο, «*Τα ματωμένα χώματα*», αναφέρεται στα γεγονότα που σφράγισαν τη μοίρα των Μικρασιατών, μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες (ακόμα και στα τουρκικά) και της χάρισε παγκόσμια φήμη. Η Διδώ αναγνωρίζεται διεθνώς όχι μόνο ως λογοτέχνιδα μεγάλης αξίας αλλά και ως υπέρμαχος της συμφιλίωσης και της ειρηνικής συμβίωσης μεταξύ των δύο λαών.

Γεννήθηκε στο Αϊδίνιο σε εύπορη οικογένεια –ο πατέρας της Ευάγγελος Παππός είχε εργοστάσιο σαπωνοποιίας– σε μια εποχή που η φωτιά του εθνικισμού είχε αρχίσει να απειλεί την ισορροπία με την οποία συμβίωναν για γενιές μεταξύ τους Τούρκοι και Έλληνες της Μικρασίας. Σε λίγα χρόνια η φωτιά έγινε δυστυχώς πύρινη λαίλαπα και κατέκαψε τον Ελληνισμό, τερματίζοντας οριστικά την τρισχιλιετή παρουσία του στα αγαπημένα χώματα, με τόσο τραγικό τρόπο ώστε έγιναν πια τα «*ματωμένα χώματα*».

Ήταν το τρίτο από τα πέντε παιδιά της οικογένειας (η μικρότερη αδελφή της, η οποία γεννήθηκε το '20 στην Σμύρνη, ήταν η Έλλη Παππά, σύζυγος του Ν. Μπελογιάννη και έγινε και αυτή άνθρωπος του δημόσιου βίου και των γραμμάτων). Η Διδώ υιοθετήθηκε από την πλούσια, αλλά άτεκνη αδελφή του πατέρα της. Η ίδια θυμάται με πικρία τον αποχωρισμό της από τους γονείς και τα αδέρφια της.

Πάντως πρόλαβε και έζησε τα παιδικά της χρόνια στον Κιρκιντζέ του Αϊδινίου με οικονομική άνεση και με μεγάλη ελευθερία κινήσεων. Είχε την άδεια να гуιρίζει στα σοκάκια της πόλης και να αναμιγνύεται με Τούρκους και Έλληνες του καθημερινού βίου. Ήταν, όπως λέει η ίδια, «*ένα αλητάκι*» που ζωγράφιζε σκανταλιάρικα τους τοίχους του αρχοντικού της θείας της, ένα αγοροκόριτσο που σκαρφάλωνε στα δέντρα σαν αγρίμι.

Λόγω της αυξανόμενης έντασης με τους Τούρκους, η υπόλοιπη οικογένειά της εγκαταστάθηκε από το 1919 στη Σμύρνη και έζησαν εκεί μέχρι την Καταστροφή. Οι θείοι της μαζί με την υιοθετημένη τους κόρη πρόλαβαν ευτυχώς και έφυγαν πριν την επιδρομή των Τσετών. Με τα χρήματα που είχαν προνοητικά αποταμιεύσει στην Ελλάδα μπόρεσαν να ξαναστήσουν στην Αθήνα ένα σχετικά άνετο αστικό περιβάλλον για την ανατροφή της ψυχοκόρης τους. Η υπόλοιπη οικογένειά της Διδώς έφτασε και αυτή αργότερα, κατατρεγμένη όμως και σε πολύ χειρότερη κατάσταση.

Σπούδασε γαλλική φιλολογία στο Γαλλικό Ινστιτούτο, συνεχίζοντας τις σπουδές της στη Σορβόνη. Εκεί γνώρισε και συναναστράφηκε τους μαρξιστές Αντρέ Ζιντ και Αντρέ Μαλρώ. Μέσα σε τέτοια περιρρέουσα ατμόσφαιρα διαμόρφωσε και η ίδια τη ριζοσπαστική πολιτική και κοινωνική της πεποίθηση.

Όταν λοιπόν επέστρεψε στην Ελλάδα αναχώρησε από το σπίτι της θείας της, αφήνοντας πίσω τη συμβατικότητα της αστικής ζωής, την οποία θα μπορούσε άνετα να απολαύσει μέχρι να την κληρονομήσει. Το 1933 παντρεύτηκε τον Πλάτωνα Σωτηρίου, δίδυμο αδελφό της μητέρας της Άλκης Ζέη, η οποία θεωρούσε τη «θεία Διδώ» ως λογοτεχνική της μητέρα.

Το 1936 άρχισε να εργάζεται ως δημοσιογράφος σε διάφορα έντυπα και έγινε ανταποκρίτρια στο Παρίσι του περιοδικού «*Νέος Κόσμος της Γυναίκας*» (του εκδότη του «*Έθνος*», Σ. Νικολόπουλου). Όταν επέστρεψε από το Παρίσι το 1937, έγινε αρχισυντάκτρια του περιοδικού «*Γυναίκα*» (του ίδιου εκδότη). Κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941–1944) έλαβε ενεργό μέρος στην Εθνική Αντίσταση ασχολούμενη με τον αντιστασιακό τύπο. Το 1944 έγινε συντάκτρια του «*Ριζοσπάστη*» καλύπτοντας τα εξωτερικά γεγονότα και το 1946–47 αρχισυντάκτρια της νόμιμης έκδοσής του. Το 1947 διαγράφηκε από το ΚΚΕ λόγω της διαφωνίας της με την πολιτική του κόμματος στο Μακεδονικό ζήτημα. Όπως αφηγείται η ίδια η Σωτηρίου, αντιτάχθηκε και διαπληκτίστηκε έντονα με Γιουγκοσλάβους Σλαβομακεδόνες, οι οποίοι μιλούσαν μπροστά της με ωμό τρόπο για τα σχέδιά τους προς κατάληψη της Θεσσαλονίκης.

Εδώ όμως δεν θα μιλήσουμε για την πολιτική της δράση, αλλά κυρίως για τη γυναίκα, τη Μικρασιάτισσα, τη σύγχρονη Ελληνίδα, όπως αυτή εκδηλώθηκε στο έργο και στη ζωή της.

Ήταν δυναμική, γεμάτη αυτοπεποίθηση και εξωστρέφεια, μια πραγματική πρωτοπόρος της ισότιμης συμμετοχής της γυναίκας στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Κινούνταν με μοτοσυκλέτα και πρωτοστατούσε σε εκδρομές στη θάλασσα για κολύμπι –ήταν και γυμνίστρια– και στο βουνό για σκι.

Το μετεμφυλιακό γεγονός που συγκλόνισε την οικογένειά της ήταν η εκτέλεση του γαμπρού της, Νίκου Μπελογιάννη, το 1952. Η επίσης καταδικασμένη αδελφή της ήταν τότε έγκυος και έτσι δεν εκτελέστηκε, αλλά παρέμεινε φυλακισμένη μέχρι το 1964. Η Διδώ τότε ανέλαβε την ανατροφή του ανεψιού της. Η ίδια δεν έκανε δικά της παιδιά, ίσως –όπως εξομολογήθηκε– λόγω του πολυάσχολου τρόπου της ζωής της. Για το οικογενειακό δράμα της αδελφής της έγραψε το 1976 το μυθιστόρημα «*Εντολή*».

Το 1959 έγραψε το μυθιστόρημα «*Οι νεκροί περιμένουν*», με θέμα τα προσωπικά της βιώματα από την καταστροφή του Αϊδινίου. Η μεγάλη στιγμή της ως συγγραφέως ήταν η έκδοση το 1962 του κορυφαίου μυθιστορήματός «*Τα ματωμένα χώματα*». Το έργο μιλά για τα γεγονότα της Μικρασιατικής καταστροφής μέσα από την περιπέτεια του Ρωμιού αγρότη Μανώλη Αξιώτη: ξεκινώντας τον καιρό της ειρηνικής ζωής, όταν εργαζόταν στα τσιφλίκια, περνώντας σταδιακά στην εποχή της όξυνσης των αντιθέσεων των δύο εθνοτήτων, καταλήγοντας στην ένοπλη σύγκρουση και τελικά στο ολοκαύτωμα.

Στο έργο αυτό η Σωτηρίου δεν χρησιμοποιεί καταγγελτικό και επιθετικό λόγο κατά του τουρκικού εθνικισμού, δεν κραυγάζει κατά της εκδικητικής αγριότητας με την οποία εξολοθρεύθηκε το ελληνικό στοιχείο. Το έργο δεν είναι ούτε ένα νοσταλγικό μοιρολόγι για τις χαμένες πατρίδες. Η Σωτηρίου διατηρεί λογοτεχνική και ιδεολογική ισορροπία, παρουσιάζοντας το δράμα της σύγκρου-

σης των δύο λαών σε ατομικό, οικογενειακό και εθνικό επίπεδο, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης παγκόσμιων δυνάμεων, η οποία είναι πέρα από τον έλεγχο των δύο λαών. Δεν μεταχειρίζεται το στερεότυπο της αντίθεσης του πλούσιου Έλληνα με τον φτωχό Τούρκο, αλλά περιγράφει πώς οι απλοί χωρικοί πολώνονται βαθμιαία από το εθνικιστικό ρεύμα που ηλέκτρισε τον Βαλκανικό χώρο μετά από το κίνημα των Νεότουρκων, τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συσσωρεύοντας απειλητικά αμοιβαίο μίσος, το οποίο τελικά ξέσπασε σε φοβερή εθνοτική βία σε βάρος του ασθενέστερου πληθυσμιακά στοιχείου.

Η μετριοπάθεια του έργου, η καθαρή λογοτεχνική του αξία και η παγκοσμιότητα του μηνύματός του, οδήγησαν στη μετάφρασή του στα τουρκικά το 1970, χωρίς να το γνωρίζει η συγγραφέας. Παρά την αρχική απαγόρευση του βιβλίου στην Τουρκία, η Σωτηρίου βραβεύτηκε για το συνολικό της έργο το 1983 με το Βραβείο Ελληνοτουρκικής Φιλίας «*Αμπντί Ιπεκσί*». Το βιβλίο μεταφράστηκε αργότερα και σε όλες τις άλλες μεγάλες γλώσσες του δυτικού και ανατολικού –τότε– κόσμου, έγινε ανάγνωση στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης της Κύπρου και κείμενο στο οποίο εξετάζονταν κατ' επιλογή οι Άγγλοι νεοελληνιστές στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου.

Η Σωτηρίου βραβεύθηκε ακόμα με το Ειδικό Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας (1989), με το Βραβείο της Τάξης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών της Ακαδημίας Αθηνών (1990) και με το Βραβείο του Ελληνικού Ινστιτούτου της Αγγλίας (1993). Τιμήθηκε επίσης το 1996 με το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Τάγματος της Τιμής από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωστή Στεφανόπουλο, όπως και από τον Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Ζακ Σιράκ, με το παράσημο «*Commandeur De l'Ordre Du Mérite*».

Η Διδώ παρέμεινε μέχρι τα βαθιά της γεράματα μια χαμογελαστή, εύχαρις και δραστήρια φυσιογνωμία, πάντα φορώντας το χαρακτηριστικό της μπρέ. Ακόμη και ως ηλικιωμένη, φρόντιζε την εμφάνισή της όπως και στην εποχή της ακμής της ηλικίας, όχι με την έννοια της επιδεικτικής κοκεταρίας αλλά με αυτή του καλλωπισμού, ως φιλοφροσύνη προς τον επισκέπτη και τον συνομιλητή της.

Στη ζωή και στο έργο της συνευρίσκονται η παράδοση της κοινωνικής, φιλόξενης, φιλάρεσκης Μικρασιάτισσας, μαζί με την πρωτοπορία σύγχρονης γυναίκας, γεμάτης αυτοπεποίθηση και εξωστρεφή δημιουργικότητα.

B.6. ΜΟΥΣΙΚΗ

B.6.1. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήνα 1896 - Μιλάνο 1960)

Ο Μητρόπουλος ήταν εξαιρετος συνθέτης και άριστος πιανίστας, είναι όμως κυρίως γνωστός ως ένας από τους μεγαλύτερους αρχιμουσικούς του 20^{ου} αιώνα. Ξεκινώντας την καλλιτεχνική του πορεία από την Ελλάδα, εγκαταστάθηκε στην Αμερική στη δεκαετία του '30, αφήνοντας εποχή με τις ερμηνευτικές και τις διευθυντικές του ικανότητες στη συμφωνική μουσική και στο λυρικό θέατρο. Διηύθυνε στην Ευρώπη και στην Αμερική 45 ορχήστρες και ανέβηκε στο πόντιουμ

πάνω από 2.500 φορές. Η κληρονομιά της μουσικής του προσωπικότητας, είτε ως μαέστρου είτε ως εκτελεστή, παραμένει ακόμη σημαντικότερη στον κόσμο της κλασικής μουσικής.

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1896, έχοντας καταγωγή από τη Μελισσόπετρα Γορτυνίας. Ο πατέρας του ήταν ευκατάστατος έμπορος, ενώ η κοινωνικά φιλόδοξη μητέρα του επιμελήθηκε την πνευματική του ανατροφή και επέμεινε να δώσει στον γιο της εκλεκτή μόρφωση με ξένες γλώσσες και μουσική, γράφοντάς τον στο Βαρβάκειο Γυμνάσιο. Η οικογενειακή πλευρά του πατέρα του διακρινόταν για την ενασχόλησή της με την εκκλησιαστική παράδοση και ο ίδιος ο Μητρόπουλος ήταν βαθύτατα θρησκευόμενος.

Γράφτηκε στο Ωδείο Αθηνών το 1910 για σπουδές πιάνου και Ανώτερης Θεωρίας. Πήρε το δίπλωμα πιάνου το 1919 με άριστα παμψηφεί και με ιδιαίτερη τιμητική διάκριση («Βραβείο Ανδρέου και Ιφιγενείας Συγγρού»). Συνέχισε τις σπουδές του ως υπότροφος του Ωδείου Αθηνών στις Βρυξέλλες το 1920 με έξοδα του Εμμανουήλ Μπενάκη. Από το 1921 ως το 1924 εργάστηκε ως μουσικός εκγυμναστής και ως βοηθός του Έριχ Κλάιμπερ στην Κρατική Όπερα του Βερολίνου.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα, διηύθυνε διαδοχικά τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου (1924-25), τη Συμφωνική Ορχήστρα του Συλλόγου Συναυλιών (1925-27) και τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών (1927-1937). Το 1930 πραγματοποίησε την πρώτη του εμφάνιση στο εξωτερικό, ως προσκεκλημένος της Φιλαρμονικής Ορχήστρας του Βερολίνου, για να διευθύνει το Τρίτο Κοντσέρτο του Σεργκέι Προκόφιεφ. Όταν ο σολίστ αρρώστησε, ο Μητρόπουλος κάθισε ο ίδιος στο πιάνο διευθύνοντας από εκεί ταυτόχρονα και την ορχήστρα, κάτι πρωτοφανές μέχρι τότε. Αργότερα το επανέλαβε και με άλλες ορχήστρες, όπως για το εξαιρετικά δύσκολο τεχνικά 2^ο Κοντσέρτο του Μπραμς, για τις Συμφωνικές παραλλαγές του Σεζάρ Φρανκ, κ.α. Στο Βερολίνο παρουσιάστηκε επίσης η σύνθεσή του για Ορχήστρα «*Concerto grosso*».

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1920 εγκατέλειψε τη σύνθεση για να αφοσιωθεί αποκλειστικά στη διεύθυνση ορχήστρας. Διηύθυνε αρκετές από τις πιο σημαντικές Ευρωπαϊκές ορχήστρες αλλά η διεθνής του καριέρα απογειώθηκε όταν έφτασε στην άλλη όχθη του Ατλαντικού. Το 1936 προσκλήθηκε από τον

μεγάλο μαέστρο Σεργκέι Κουσεβίτσκι για να διευθύνει την περίφημη Συμφωνική Ορχήστρα της Βοστώνης. Αν και φάνηκε ότι θα γινόταν ο διάδοχός του στο πόντιουμ, ο αρχομανής Κουσεβίτσκι τελικά αντιτάχθηκε στη διαδοχή του από τον Μητρόπουλο και διατήρησε τη μονοκρατορία του μέχρι το 1949, οπότε και παρέδωσε τη διεύθυνση στον δικό του εκλεκτό, τον μετέπειτα επίσης κορυφαίο μαέστρο Λέοναρντ Μπέρνσταϊν.

Ο Μητρόπουλος εν τω μεταξύ ανέλαβε τη διεύθυνση της Συμφωνικής Ορχήστρας της Μινεάπολις, της οποίας διετέλεσε μόνιμος αρχιμουσικός από το 1938 έως το 1949. Κάτω από τη δική του διεύθυνση η Ορχήστρα έγινε ένα σύνολο ύψιστης καλλιτεχνικής αρτιότητας και ένα από τα πιο ονομαστά συγκροτήματα στην Αμερική και διεθνώς. Η επιτυχία ήταν τόσο εντυπωσιακή, ώστε ο πόθος του Μητρόπουλου να αναλάβει ένα από τα μεγάλα συγκροτήματα της Ανατολικής Ακτής έγινε πραγματικότητα το 1949, όταν ανέλαβε συν-διευθυντής της Φιλαρμονικής της Νέας Υόρκης, μαζί με τον περίφημο Λέοπολντ Στοκόφσκι.

Από το 1951 έως το 1957 άσκησε μόνος του τα καθήκοντα του Αρχιμουσικού και του Καλλιτεχνικού Διευθυντή της Φιλαρμονικής, αφήνοντας εποχή στα μουσικά χρονικά της Ανατολικής Ακτής. Ο Μητρόπουλος επέκτεινε το ρεπερτόριο της Φιλαρμονικής με έργα προκλασικής και κλασικής εποχής, της εποχής του ρομαντισμού και της σύγχρονης μουσικής της εποχής. Παρουσίασε πολλούς συνθέτες σε παγκόσμια πρώτη και έγινε ιδιαίτερα γνωστός για την ερμηνεία των συμφωνικών έργων του Μάλερ. Με τον Μητρόπουλο στο πόντιουμ η Φιλαρμονική έκανε και τις πρώτες μεταπολεμικές της περιοδείες στην Ευρώπη, ενώ περιόδευσε επίσης πολλές φορές εντός των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και στη Νότιο Αμερική.

Ακόμα πιο σημαντική ήταν η παρουσία του Μητρόπουλου ως μαέστρου της Όπερας. Το 1952 εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Σκάλα του Μιλάνου, ενώ από τη σεζόν 1954-55 εγκαινίασε τις εμφανίσεις του ως κύριος αρχιμουσικός στη Μετροπόλιταν Όπερα της Νέας Υόρκης (η οποία δεν είχε τότε επίσημο αρχιμουσικό). Οι ερμηνείες του Μητρόπουλου ξεχειλίζουν από δραματικότητα και αποτελούν μέχρι σήμερα υποδείγματα για την τέχνη της οπερικής διεύθυνσης.

Η τεχνική του Μητρόπουλου ήταν μοναδική. Ήταν εξοπλισμένος με καταπληκτική φωτογραφική μνήμη και διηύθυνε χωρίς παρτιτούρα –ακόμα και στις πρόβες– χωρίς μπαγκέτα, μόνο με χειρονομίες και με τη δραματική έκφραση του προσώπου του. Μπορούσε να συλλαμβάνει ορθά το πνεύμα του συνθέτη, αναπληρώνοντας δημιουργικά τη σημειογραφία όπου αυτή ήταν ανεπαρκής. Γι' αυτό οι κριτικοί απέδιδαν σε «θαύμα» την ερμηνεία και την άψογη τεχνική εκτέλεση των έργων που διηύθυνε ο Μητρόπουλος.

Η δισκογραφία του είναι σχετικά φτωχή, γιατί προτιμούσε την άμεση εκτέλεση εμπρός στο κοινό αντί για την ηχογράφηση στο στούντιο. Αντίθετα, αφιέρωσε πολύ χρόνο σε ομιλίες και διαλέξεις σε πανεπιστήμια και σε δημόσιους χώρους. Τα κείμενά του σε επιστολές, άρθρα, διαλέξεις και συνεντεύξεις αποτελούν μνημεία μουσικής ανάλυσης και στοχασμού.

Το συνθετικό του έργο ήταν επίσης αξιοσημείωτο, παρά το ότι από το 1930 και μετά η καριέρα του ως αρχιμουσικού τον απορρόφησε σχεδόν πλήρως.

Ήταν ο πρώτος Έλληνας συνθέτης –και από τους πρώτους παγκοσμίως– που εξερεύνησε την ατονικότητα της δωδεκάφθογγης μεθόδου του Σαίνμπεργκ (πριν από τον Νίκο Σκαλκώτα). Έγραψε συνολικά περίπου 40 έργα για ορχήστρα, πιάνο και φωνή, καθώς και την όπερα «*Αδελφή Βεατρίκη*» (σε σύνθεση του Άγγελου Σικελιανού).

Στην προσωπική του ζωή ήταν μονήρης και ασκητικός. Εργαζόταν ατελείωτες ώρες με την εμμονή του ζηλωτή, στην κυριολεξία αφιερωμένος στη μουσική. Έγραφε στον φίλο του Σεφέρη με τον οποίον διατηρούσε συχνή αλληλογραφία: «*Δυστυχώς, η λεγόμενη αφοσίωσή μου στη δουλειά μ' έχει πραγματικά πάρει ολωσδιόλου έξω από τη ζωή. Δε ζω πια παρά μόνο για τις στιγμές που είμαι πάνω στο πόδιον και για να ζήσω αυτές τις στιγμές. Ξοδεύω το υπόλοιπο της ζωής μου ετοιμάζοντας τον εαυτό μου με απογυμνωτική πειθαρχία, αμφιβολίες και ταπεινοσύνη*».

Είχε πρότυπό του τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης και ήταν αφιερωμένος με τον ίδιο τρόπο στην προσφορά προς τους ανθρώπους. Έγραφε: «*Είμαι ένας άνθρωπος που επιζητεί την αγάπη· και την τέχνη μου ακόμα την χρησιμοποιώ προς αυτόν τον σκοπό. Η καλλιτεχνική μου ζωή στάθηκε επιτυχής, επειδή εξέφραζε πάντα την ανάγκη επικοινωνίας και αγάπης ανάμεσα σε μένα και το ακροατήριό μου*».

Χαρακτηριστική ήταν και η έλλειψη ενασχόλησης με τη «διοικητική» πλευρά του αρχιμουσικού. Δεν ήταν ο αυταρχικός μαέστρος που θα κυριαρχούσε με την προσωπική εξουσία πάνω σε κάθε καλλιτεχνική, λειτουργική και επιχειρηματική πτυχή των συγκροτημάτων που διηύθυνε, όπως επιβάλλονταν αντίστοιχα ο Κουσεβίτσκι ή ο Κάραγιαν στις «δικές τους» ορχήστρες. Τον Μητρόπουλο άλλωστε τον απορροφούσε αποκλειστικά η καλλιτεχνική πλευρά του έργου, το ίδιο όπως δεν απασχολούσε ούτε τον Άγιο Φραγκίσκο η λειτουργική οργάνωση του δικού του μοναστικού Τάγματος. Ο Μητρόπουλος στάθηκε όμως ανιδιοτελής υποστηρικτής πολλών νέων μουσικών και αρχιμουσικών, με πιο διάσημο εξ αυτών τον Λ. Μπέρνσταϊν, ο οποίος τον αντικατέστησε το 1957 ως αρχιμουσικός στη Φιλαρμονική της Νέας Υόρκης και πάντα μιλούσε για τον μέντορά του με απέραντο σεβασμό.

Η υπερκόπωση και η εμμονική ζωή οδήγησε σε ένα καρδιακό επεισόδιο το 1952. Όμως η παθιασμένη με τη μουσική φύση του δεν μπορούσε να κάνει οποιαδήποτε «υπέρ υγείας» παραχώρηση σε βάρος του «ιεραποστολικού» του έργου. Ακολούθησε και άλλο επεισόδιο το 1959, μέχρι που η καρδιά του χτύπησε για τελευταία φορά στις 2/11/1960. Συνέβη πάνω στις δικές του επάλξεις, στο «πόδιον» της Σκάλας του Μιλάνου, κατά τη διάρκεια δοκιμής της αγαπημένης του 3^{ης} Συμφωνίας του Μάλερ. Η ψυχή του έτσι ευτύχησε να μείνει για πάντα ψηλά στα ουράνια, εκεί που ανέβαινε όταν διηύθυνε. Ήταν ίσως ο θάνατος που ονειρευόταν.

Σύμφωνα με τη διαθήκη του, η τέφρα του εναποτέθηκε με τιμές στην Αθήνα. Η κηδεία έγινε με την παρουσία των αρχών και πλήθος λαού που αποχαιρέτησαν με συγκίνηση τον μεγάλο Έλληνα αρχιμουσικό.

B.6.2. ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΛΑΣ (Νέα Υόρκη 1923 - Παρίσι 1977)

Υπάρχουν πρόσωπα που άφησαν τέτοια ανεξίτηλη σφραγίδα στον χώρο δράσης και δημιουργίας τους, ώστε το πέρασμά τους δημιουργεί καθοριστική τομή στον χρόνο, ορίζοντας το «πριν» και το «μετά». Αυτό συμβαίνει όταν η προσωπικότητα είναι μια ανεπανάληπτη μοναδικότητα, όπου μέσα της συνυπάρχουν με σπάνιο τρόπο και στο μέγιστο βαθμό η καινοτομία, η δημιουργικότητα, η αξεπέραστη τεχνική, η εξαντλητική προσήλωση στην επίτευξη στόχων που πριν φάνταζαν αδύνατοι για τα ανθρώπινα μέτρα. Μαζί και ξεχωριστά το καθένα, το τάλαντο και το σθένος υπερβαίνουν τα συνήθη μέτρα· αναμετρώνται πλέον όχι με τους ανταγωνιστές, αλλά με τα ίδια τα όρια του δημιουργικού χώρου.

Τα κατορθώματα αυτών των μεγάλων είναι τόσο ξεχωριστά, ώστε η φήμη τους ξεπερνά τον κύκλο όσων ασχολούνται με τον χώρο δράσης και δημιουργίας τους. Το όνομα συνδέεται πλέον συνειρμικά και γίνεται συνώνυμο με το πεδίο, ακόμα και για όσους γνωρίζουν τα ελάχιστα για αυτό¹⁰⁰.

Αυτή είναι και η σχέση της Κάλλας με την Όπερα. Όταν μουσικά εγγράμματοι και μη σε όλο τον κόσμο μιλούν ή ακούν για την Όπερα, σκέφτονται αναπόφευκτα τη Μαρία Κάλλας. Το όνομά της παραμένει παγκόσμιο σύμβολο της Μουσικής Τέχνης και δηλώνει το απόλυτο μέγεθος καλλιτεχνικής αξίας και δόξας.

Η Μαρία Άννα Καικιλία Σοφία Καλογεροπούλου γεννήθηκε στη Νέα Υόρκη από γονείς μετανάστες. Ο Μεσσήνιος πατέρας και η Πολίτισσα μητέρα της ήταν αταίριαστο ζευγάρι και η συζυγική δυσαρμονία στέρησε από τη Μαρία την ευτυχία της αγαπητικής και ενισχυτικής οικογένειας. Διακρίνοντας τις φωνητικές δυνατότητες της κόρης, η φιλόδοξη μητέρα έγινε σύντομα φορτική, αναγκάζοντας τη Μαρία να τραγουδά μπροστά σε κοινό από την ηλικία των 5 χρονών, τόσο για κοινωνικούς όσο και για οικονομικούς λόγους. Η κόρη της δεν συγχώρεσε ποτέ αυτή την καταπιεστική συμπεριφορά. Πόσο μάλλον που η μητέρα ήθελε να γεννήσει γιο αντί της Μαρίας και ευνοούσε σταθερά την άλλη, μεγαλύτερη και πιο όμορφη αδελφή της. Δυστυχώς, το έλλειμμα οικογενειακής αγάπης σημάδεψε την Κάλλας από παιδί.

Η συνεχής διαφωνία των γονιών οδήγησε τη μητέρα της να επιστρέψει στην Αθήνα το 1937 μαζί με τη Μαρία. Προσπάθησε να την εγγράψει στο φημισμένο Ωδείο Αθηνών, όμως ο Διευθυντής του Φιλοκτήτης Οικονομίδης δεν εντυπωσιάστηκε από τη φωνή της, τονίζοντας ότι δεν είχε κάνει ούτε την τυπική προεργασία στο σολφέζ.

Εγγράφηκε τότε στο νεότερο και πιο ανεκτικό Ελληνικό Ωδείο, όπου η πρώτη της δασκάλα Μαρία Τριβέλλα αναγνώρισε το ακατέργαστο διαμάντι με

100 Παραδείγματα: Πικάσο-μοντέρνα ζωγραφική, Πελέ-ποδόσφαιρο, Μπετόβεν-συμφωνική μουσική, Εσκοφιέ-υψηλή Γαλλική κουζίνα, Μπόμπι Φίσερ-σκάκι, Κομανέτσι-γυμναστική, Νουρέγιεφ-μπαλέτο, Σανέλ-υψηλή ραπτική, Σωκράτης-φιλοσοφία, Ράινχολντ Μέσνερ-ορειβασία.

αυτά τα λόγια: «Ο τόνος της φωνής ήταν ζεστός, λυρικός, έντονος, στριφογυρίζοντας και αναβοσβήνοντας σαν φλόγα, γεμίζοντας τον αέρα με μελωδική ηχώ. Από κάθε άποψη ήταν ένα καταπληκτικό φαινόμενο, ή μάλλον, ήταν ένα μεγάλο ταλέντο που χρειαζόταν έλεγχο, τεχνική εκπαίδευση και αυστηρή πειθαρχία για να λάμψει με όλη της της δύναμη». Και συνεχίζει η Τριβέλλα, η οποία δεν δέχθηκε αμοιβή για τη Μαρία: «Ήταν ένα πρότυπο μαθήτριας. Φανατική, ασυμβίβαστη, ψυχή τε και σώματι αφιερωμένη στις σπουδές της. Η πρόοδός της ήταν φαινομενική, εξασκούμενη επί 6 ώρες κάθε μέρα, μέσα σε έξι μήνες κατάφερε να τραγουδά με τη μεγαλύτερη μουσικότητα τις πιο δύσκολες άριες».

Ακόμα πιο καθοριστική για τη μουσική και την τεχνική της εκπαίδευση στάθηκε η δεύτερη δασκάλα της, η φημισμένη Ισπανίδα σοπράνο του Ωδείου Αθηνών Ελβίρα Ντε Ιντάλγκο, η οποία ανέλαβε τη Μαρία όταν αυτή αποφοίτησε μετά δύο έτη από το Ελληνικό Ωδείο και μπορούσε πλέον να εργαστεί επαγγελματικά. Η ίδια η Κάλλας αναγνωρίζει στη διδασκαλία της Ντε Ιντάλγκο την κατάκτηση της τεχνικής του μπελ-κάντο, ενώ η δασκάλα της είπε γι' αυτήν: «Ήταν φαινόμενο! Ερχόταν από το πρωί στο Ωδείο και έφευγε τελευταία από όλους, αφού είχε ακούσει με προσοχή κάθε σπουδαστή για να μάθει ό,τι μπορούσε από τον καθένα ξεχωριστά».

Η Ντε Ιντάλγκο τη βοήθησε να πάρει τους πρώτους της ρόλους στην Εθνική Λυρική Σκηνή, κερδίζοντας από το 1941 κάποια χρήματα που βοήθησαν την οικογένειά της να επιβιώσει μέσα στην Κατοχή. Η φωνή της δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητη. Οι πρώτες αντιδράσεις από τις καθιερωμένες «πρώτες φωνές» της Λυρικής ήταν ανταγωνιστικές και ειρωνικές (δεν βοηθούσε και το άκομψο παρουσιαστικό της Μαρίας). Όμως το μέταλλο της φωνής έλαμπε εντυπωσιακά. Σύντομα, όλοι αποστομώθηκαν και οι παλιές ανταγωνίστριες αναρωτιούνταν: «Θα μπορούσε όντως να υπάρχει κάτι θεϊκό και δεν το συνειδητοποιήσαμε;». Παραδεχόμενες την ανωτερότητά της, άρχισαν να την αποκαλούν «η θεϊκή», «*la divina*».

Μετά την Απελευθέρωση, η Ντε Ιντάλγκο της συνέστησε να εγκατασταθεί στην Ιταλία. Η Κάλλας όμως επέστρεψε κοντά στον πατέρα της στην Αμερική για να ξεκινήσει από εκεί τη διεθνή της καριέρα. Εντούτοις, η σταδιοδρομία της πρακτικά ξεκίνησε μόνο μετά τη γνωριμία με τον διάσημο Ιταλό μάεστρο Όπερας Τούλιο Σεραφίν, ο οποίος εντυπωσιάστηκε αμέσως με τη φωνή της. Η επιρροή του στην τελική διαμόρφωση της φωνής και στην τεχνική της ήταν αποφασιστική. Ήταν επίσης αυτός που την ώθησε και την ενίσχυσε ηθικά για να αναλάβει τους πιο απαιτητικούς ρόλους στην Αρένα της Βερόνα και στη Βενετία.

Το σημείο καμπής ήταν το 1949 στη Βενετία, όταν με την παρότρυνση του Σεραφίν ανέλαβε να εκτελέσει, μέσα σε μόνο λίγες ημέρες, διαμετρικά αντίθετους ρόλους, τόσο τεχνικά όσο και εκφραστικά. Η Κάλλας όμως μεγαλούργησε, ερμηνεύοντας με την ίδια δύναμη, με άψογη τεχνική και με μοναδική χάρη ένα μεγάλο φάσμα ρόλων, από βαγκνερικούς μέχρι μπελ-κάντο. Ήταν κάτι ανήκουστο μέχρι τότε, κάτι που απαιτούσε τεράστια τόλμη και αυτοπεποίθηση, καθώς και μοναδική έκταση και ένταση φωνής. Ήταν σαν ένας μουσικός να παίζει όλη

την τονική κλίμακα εξ ίσου άψογα τεχνικά και εκφραστικά, από το κοντραμπάσο, στο βιολοντσέλο και μέχρι το βιολί. Σαν ένα αθλητής να τρέχει δρόμους και μαζί να σηκώνει βάρη με την ίδια επιτυχία.

Οι δυνατότητες της φωνής της ήταν εντυπωσιακές: τεράστιο εύρος τονικότητας, κυριαρχική ισχύς, πλαστικότητα. Από τον ανεπανάληπτα συγκλονιστικό τόνο της φωνής έλειπαν όμως οι κομψές αρετές, όπως η στιλπνότητα και η απαλότητα, ενώ το ηχώχρωμα ήταν βαθύ, ίσως και ξερό. Όταν ακούει κανείς την Κάλλας αισθάνεται αναπόφευκτα ένα ξάφνιασμα, μια πρώτη ενστικτώδη αντίδραση σε αυτή την ιδιάζουσα χροιά. Δεν είναι η βελούδινη υφή που αναμένει κανείς. Είναι όμως μια λαβή κυρίαρχη: δυνατή και μαζί ευγενική, γεμάτη σιγουριά και θέρμη. Μετά την πρώτη εξοικείωση, παραδίνεται κανείς ολοκληρωτικά και αμετάκλητα στη μοναδική γοητεία. Με τον ίδιο τρόπο που η Μόνα Λίζα δεν είναι η ομορφότερη γυναίκα στον κόσμο, εντούτοις μαγεύει και κυριαρχεί πάνω σε μια βαθύτερη αίσθηση του ωραίου. Το ίδιο και η χροιά της Κάλλας είναι αμέσως αναγνωρίσιμη, συγκλονιστικά μαγευτική.

Η «θεϊκή φωνή» μεσουράνησε στην Όπερα της δεκαετίας του '50. Μαζί με τον σκηνοθέτη Λουκίνο Βισκόντι ανέβασαν στο πιο διάσημο λυρικό θέατρο στον κόσμο, τη Σκάλα του Μιλάνου, παραστάσεις που καταγράφηκαν ως σταθμοί στην ιστορία της Τέχνης: «*Σικελικοί Εσπερινοί*», «*Τραβιάτα*», «*Άννα Μπολένα*», «*Ιφιγένεια εν Ταύροις*», «*Η Υπνοβάτις*» κ.α.

Η Κάλλας δεν ήταν όμως μόνο ένα ωδικό φαινόμενο, καθώς ξεχώριζε και για τη δραματική σκηνική παρουσία. Είχε το ένστικτο –κληρονομιά της Φυλής– που της επέτρεπε να ερμηνεύει με δραματικό τρόπο και ειλικρίνεια την ψυχή της ηρωίδας. Επρόκειτο για ηθοποιία μέσω της μουσικής έκφρασης. Σύμφωνα με την εξήγηση της ίδιας, ό,τι δραματικό υπήρχε στον ρόλο το περιείχε ήδη ο συνθέτης στις νότες και δεν χρειαζόταν παρά η φωνή να το ερμηνεύσει με ειλικρίνεια. Η έκφραση του προσώπου και οι χειρονομίες της ήταν απλά φυσικές, αυθόρμητες σωματικές εκδηλώσεις, οι οποίες καθρέπτιζαν το συναίσθημα της ηρωίδας.

Πέρα από τη μοναδική καλλιτεχνική της αξία, η ίδια η ζωή και ο χαρακτήρας της Μαρίας επέβαλλαν γύρω την αύρα της «ντίβας». Στον κολοφώνα της δόξας, έχοντας πλήρη συναίσθηση της μοναδικής αξίας της, η Κάλλας ανέπτυξε –δικαιολογημένα– τον καλλιτεχνικό εγωισμό της κορυφαίας. Δεν επρόκειτο για αλαζονεία, όπως κατηγορήθηκε, αλλά για διακήρυξη του δικαιώματος της μεγάλης καλλιτέχνιδας να ορίζει το περιβάλλον της, να επιλέγει αυτή τα έργα και την παρουσία της αντί να ορίζεται από τα οικονομικά συμφέροντα τρίτων, ακόμα και από τις εφήμερες απαιτήσεις του κοινού.

Η Κάλλας δεν ακολουθούσε τους ρυθμούς που έθεταν οι οικονομικές απαιτήσεις του καλλιτεχνικού θεάματος. Επέλεγε η ίδια τις παραστάσεις της, ώστε να τραγουδήσει με την τελειότητα που ταίριαζε στη δική της καλλιτεχνική ιδιοφυΐα. Το 1957 για παράδειγμα, ενώ είχε συμβόλαιο με τη Σκάλα για τέσσερις παραστάσεις στο φεστιβάλ του Εδιμβούργου, για οικονομικούς λόγους και εν αγνοία της, η Σκάλα κανόνισε και μια πέμπτη παράσταση. Η Κάλλας όμως αρνήθηκε γιατί ήταν εξαντλημένη. Είχε εκπληρώσει το συμβόλαιό της και είχε

ήδη υποσχεθεί να παραβρεθεί στη Βενετία σε εκδήλωση προς τιμήν της. Αυτή η νόμιμη –με βάση το συμβόλαιό της– και απόλυτα δικαιολογημένη με βάση τις φυσικές της δυνάμεις αντίδραση, παρουσιάστηκε στον τύπο ως σκάνδαλο.

Με τον ίδιο σκανδαλοθηρικό τρόπο καταγράφηκε και η διακοπή της παράστασης «*Νόρμα*» το 1958 στη Ρώμη, με παρόντα τον Πρόεδρο της Ιταλικής Δημοκρατίας. Η Κάλλας ήταν αδιάθετη και είχε ήδη ειδοποιήσει την Όπερα ώστε να βρει εγκαίρως αντικαταστάτρια σε περίπτωση επιδείνωσης της υγείας της. Επειδή ένωσε βελτίωση πριν την παράσταση αποφάσισε να ξεκινήσει. Καθώς όμως η φωνή της την πρόδιδε και δεν μπορούσε πλέον να συνεχίσει –και αυτό αποτυπώθηκε από τη ζωντανή ηχογράφηση– αποφάσισε να διακόψει. Το γεγονός παρουσιάστηκε ξανά σαν ένα ακόμα «καπρίτσιο». Με όποιον τρόπο και να αποτιμήσει κανείς αυτά τα περιστατικά, η μορφή της Κάλλας όρισε –και ακόμη αποτελεί– το πρότυπο της ντίβας.

Την ίδια ώρα όμως που η λάμψη του διαμαντιού βρισκόταν στο εκτυφλωτικό της αποκορύφωμα, άρχισαν να γίνονται εμφανείς και οι ρωγμές στον κρύσταλλο. Οι φωνητικές ακροβασίες και οι παραστάσεις μέσα στην ίδια σεζόν, σε ρόλους με διαμετρικά αντίθετα τονικά όρια (μια απαγορευτική καλλιτεχνική πρακτική, ακόμα και για χρονική κλίμακα καριέρας), εξάντλησαν πρόωρα τις φωνητικές της χορδές.

Κατ' άλλους, η παρακμή της φωνής προήλθε από την εξαντλητική δίαιτα στην οποία η ίδια υπέβαλε τον εαυτό της. Ήταν η προσπάθεια να μεταμορφώσει το ασχημόπαπο σε κύκνο. Το έκανε και αυτό με την ίδια αποφασιστικότητα και τη χαρακτηριστική της εμμονή. Το αποτέλεσμα επέτρεψε στην Κάλλας να εμφανιστεί με ανανεωμένη θηλυκή αυτοπεποίθηση σε ρόλους που πριν φαίνονταν αταίριαστοι για τον σωματότυπό της.

Ήταν η ώρα που η γυναικεία φύση πρόβαλε τη δική της απαίτηση και η Κάλλας ανταποκρίθηκε με τον ίδιο προσωπικό και απόλυτο τρόπο. Καθώς το μουσικό της αστέρι καμπύλωνε την τροχιά του καθοδικά, αυξανόταν παράλληλα η ανάγκη για επιβεβαίωση της αξίας της, όχι πλέον στην Τέχνη αλλά στη ζωή την ίδια. Η θύελλα του έρωτα χτύπησε πάνω της όταν εμφανίστηκε ο Ωνάσης, μια τρομερά δυναμική μορφή ο ίδιος και ο μόνος που κατάφερε –σαν τον Αλέξανδρο με τον Βουκεφάλα– να δαμάσει τον εγωισμό της. Χώρισε μετά από νομικές περιπέτειες από τον πρώτο της άντρα, τον Μενεγκίνι, ο οποίος είχε σταθεί σημαντικός συμπαραστάτης στην καριέρα της. Της είχε λείψει από την παιδική ηλικία η αγάπη, γι' αυτό και παραδόθηκε στο όνειρο μιας ερωτικής ευτυχίας, παραμελώντας την καλλιτεχνική της ζωή. Η ευτυχία όμως δεν κράτησε πολύ. Ακολούθησε η εγκατάλειψη από τον Ωνάση, η ολοκληρωτική απογοήτευση και η καταθλιπτική μοναξιά.

Βασική ανάγκη των ανθρώπων είναι να χαίρονται την ανθρώπινη αγάπη, η οποία συνοδεύει με διαφορετικό όρισμα και αντικείμενο κάθε στάδιο της ζωής: η γονική στοργή σε μια παιδική ηλικία γεμάτη παιχνίδι με συνομήλικους· ο έρωτας και η ειλικρινής φιλία κατά τη νεότητα· η συζυγία και η αφοσίωση στη συν-δημιουργία μιας καινούργιας οικογένειας· η χαρά της μέριμνας για την επόμενη γενιά και η αναγνώριση της φροντίδας των γεννητόρων με την

ανταπόδοση τιμής και σεβασμού στους προγόνους. Είναι η ικανοποίηση για μια αποδοτική και δημιουργική εργασία στον ώριμο βίο. Είναι το μικρό έστω ή μεγαλύτερο –αν γίνεται– σύνολο ανθρώπων που σε εκτιμούν για την επαγγελματική και κοινωνική σου παρουσία. Είναι ακόμα η υπερηφάνεια που σε γεμίζει μια πατρίδα μικρή ή μεγαλύτερη, επειδή ακριβώς της ανήκεις.

Τέτοια απλά συστατικά της ευτυχίας κάνουν τους περισσότερους απλούς ανθρώπους πλήρεις και ευδαίμονες. Όταν όμως λείπει η βασική αγάπη, είτε στην παιδική είτε στην ώριμη ηλικία, τότε ακόμα και μια «θεϊκή» καταλήγει δυστυχημένη.

Συναισθανόμενη την καλλιτεχνική παρακμή και συντριμμένη από τον άτυχο έρωτα, η Κάλλας αποσύρθηκε αξιοπρεπώς από τη δημοσιότητα, σε σχετικά μικρή ηλικία για την τέχνη της. Για ένα άνθρωπο με τη δική της αίσθηση του απόλυτου, στην πράξη η ζωή είχε ήδη κάνει τον σύντομο αλλά ηρωικό της κύκλο.

Το αστέρι της έσβησε τον Σεπτέμβριο το 1977 στο Παρίσι, μέσα στη μοναξιά και στην πικρή αναπόληση της εποχής του μεγαλείου. Η Γαλλική Δημοκρατία έστειλε με δικό της αεροπλάνο την λήκυθο με την τέφρα στην Αθήνα στις 3 Ιουνίου του 1979. Ο Υπουργός Πολιτισμού της Ελλάδας παρέλαβε τη σποδό για να σκορπιστεί από το κατάστρωμα του πλοίου του Πολεμικού μας Ναυτικού στα γαλανά νερά του Αιγαίου, σύμφωνα με την επιθυμία της.

Μπορεί η στάχτη του αστεριού να χάθηκε μέσα στη θάλασσα της Πατρίδας, όμως η τροχιά του στο στερέωμα της Τέχνης άφησε πίσω μια αστρική σκόνη που θα παραμένει παντοτινά λαμπερή, σαν τον Γαλαξία που τις καθαρές νύχτες μοιράζει στα δύο τον ουράνιο θόλο.

B.6.3. ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ (Σμύρνη 1883 - Αθήνα 1962)

Ο Μανώλης Καλομοίρης με τα θεωρητικά και με τα μουσικά του έργα θεμελίωσε τη νεοελληνική Εθνική Μουσική Σχολή. Εφάρμοσε για τη μουσική της πατρίδας του την τάση που ξεκίνησε από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα για την ίδρυση Εθνικών Σχολών στην κλασική μουσική, δηλαδή μουσικών έργων που ενσωματώνουν την εθνική λαϊκή μουσική παράδοση στις έντεχνες φόρμες της κλασικής μουσικής. Η αρχή έγινε στη Ρωσία (με τους «Πέντε»), και ακολούθησαν άλλες εθνικές σχολές στη Νορβηγία (Ε. Γκριγκ), στην Τσεχία (Β. Σμέτανα), στην Ισπανία (Ε. Γρανάδος κ.α.).

Με τον όρο «Εθνική Μουσική Σχολή» εννοούμε την αποστασιοποίηση των μουσικοσυνθετών από τον κλασικό κεντροευρωπαϊκό μουσικό τρόπο (αυτός ήταν κυρίως γερμανικός) και τη δημιουργία νέων μουσικών τρόπων και ρυθμών με βάση τα υλικά της εθνικής λαϊκής παραδοσιακής μουσικής. Τα λαϊκά μοτίβα, οι ρυθμοί και οι τονικότητες εμφυτεύονται με τεχνικά και αρμονικά μέσα της κλασικής μουσικής στις μεγάλες και απαιτητικές μουσικές φόρμες (συμφωνία, όπερα, κοντσέρτο κ.λπ.).

Δεν πρόκειται όμως για την αριστοκράτισσα που πειραματίζεται με λαϊκές φορεσιές, έτσι σαν παιχνιδιάρικο καπρίτσιο ή σαν φρεσκάρισμα μέσω της απλότητας. Πρόκειται αντίθετα για συνειδητή αναπροσαρμογή, για τον εμπλουτισμό της ακριβής ενδυμασίας με παραδοσιακά χρώματα, σχέδια και γραμμές, διατηρώντας όμως την κομψότητα, τη λεπτότητα και την ποιότητα της υψηλής ραπτικής. Είναι ο σεβασμός που αποδίδει η αριστοκράτισσα στην εθνική της καταβολή και η υπερηφάνεια για την απώτερη λαϊκή της καταγωγή.

Ο Καλομοίρης γεννήθηκε στη Σμύρνη από πατέρα γιατρό Σαμιακής καταγωγής (το νησί τότε ήταν μια Αυτόνομη Ηγεμονία εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) και από μητέρα Σμυρνια. Ο Μανώλης ορφάνεψε τεσσάρων ετών από πατέρα, μένοντας μόνο με την μάνα του η οποία δεν ξαναπαντρεύτηκε. Από την εκτεταμένη οικογένεια της μητέρας του (έξι αδέρφια), η σημαντικότερη παρουσία ήταν αυτή του θείου Μηνά Χαμουδόπουλου, ο οποίος ήταν ένας αγωνιστικός δημοσιογράφος με έντονη εθνική δράση. Εξελέγη Βουλευτής στην Τουρκική Βουλή το 1870 πρωτοστατώντας στους αγώνες υπέρ των δικαιωμάτων των Ρωμιών.

Ο μπαμπα-Μηνάς, όπως τον αποκαλούσε ο μικρός Μανώλης, στάθηκε ο στυλοβάτης της οικογένειας (ο ίδιος δεν παντρεύτηκε) και ήταν αυτός που στήριζε οικονομικά τις σπουδές του ανεψιού. Η Υψηλή Πύλη τον διόρισε Καγκελάριο (δηλ. Γραμματέα) της Τουρκικής Πρεσβείας στην Αθήνα το 1893, αλλά τον ανακάλεσαν στην Πόλη πριν το πόλεμο του 1897. Ο Μανώλης και η μητέρα του ακολούθησαν τον θείο Μηνά σε αυτές τις μετακινήσεις του.

Με αυτό τον τρόπο πάντως, ο Καλομοίρης πήρε την πρώτη του μουσική εκπαίδευση πρώτα στην Αθήνα και μετά στην Πόλη. Ο ίδιος θυμάται στην αυτοβιογραφία του («*Η ζωή μου και η τέχνη μου*» βλ. Πηγές 4) ότι από παιδί ήταν διαποτισμένος με τα ακούσματα των λαϊκών τραγουδιών, αυτά που του δίδαξε

η Σμυρνια γιαγιά του. Η καλοκάγαθη νενέ του «...ήξερε ένα σωρό δημοτικά μας τραγούδια...με νανούριζε και με ξυπνούσε πότε με τον «Λύγκο το Λεβέντη τον αρχιληστή», πότε με τα «Σαράντα παλληκάρια από τη Λιβαδειά» και καθισμένη δίπλα από το κρεβάτι μου, με αποκοίμιζε με τα παραμύθια της...».

Είναι εντυπωσιακή η τεράστια διάδοση των δημοτικών τραγουδιών και των λαϊκών παραμυθιών σε όλο τον ελληνικό κόσμο, ελεύθερο και αλύτρωτο. Καταδεικνύει την αντοχή στον χρόνο και τη συνεκτική δύναμη της λαϊκής παράδοσης, η οποία διατήρησε μέσα στις διηγήσεις, στους μουσικούς σκοπούς και στα έθιμα την εθνική συνείδηση και την ελπίδα της ανάστασης του Έθνους.

Ο Καλομοίρης, ήδη από την Αθήνα, αγαπούσε να αυτοσχεδιάζει μικρές μελωδίες, που στα αφτιά του μπαμπα-Μηνά ακούγονταν με έκπληξη «σαν Ελληνικά και σαν ανατολίτικα». Στην Πόλη ευτύχισε να ακούσει σε ένα ρεσιτάλ του φημισμένου και εγκατεστημένου στο Παρίσι, Έλληνα βαρύτονου Άραμη¹⁰¹, ο οποίος μετά τα λιντ και τις άριες του προγράμματος τραγούδησε και κάποια διασκευασμένα από τον ίδιο δημοτικά τραγούδια. Η εμπειρία αυτή ήταν που έκανε τον Καλομοίρη να εστιάσει στην ανάδειξη της δημοτικής μουσικής μέσα από τις κλασικές φόρμες.

Στην Πόλη είχε επίσης μια εξαιρετική καθηγήτρια του πιάνου, τη Σοφία Ιωαννίδου, η οποία του εμφύσησε τον ενθουσιασμό για την έντεχνη μουσική και του ανέλυε τη σημασία της εθνικής μουσικής του Νορβηγού συνθέτη Γκριγκ και τον σύνδεσμό του με τον εθνικό δραματουργό Ίψεν. Τη σχέση αυτή ο Καλομοίρης αργότερα την ανέπλασε μεταξύ του ίδιου και του δικού του ποιητικού ινδάλματος, του Κωστή Παλαμά.

Παρά τις αντιρρήσεις της μητέρας του που τον ήθελε γιατρό, ο ίδιος αποφάσισε να ασχοληθεί επαγγελματικά με τη μουσική και έφυγε για να σπουδάσει πιάνο, αρμονία, αντίστιξη και σύνθεση στο φημισμένο Ωδείο της Βιέννης. Απέκτησε στέρεη μουσική κατάρτιση και βρισκόταν σε αναζήτηση καλλιτεχνικής και δημιουργικής κατεύθυνσης, όταν μαγεύτηκε στο άκουσμα της «Σεχραζάτ» του Ρίμσκι Κόρσακοφ, εκπροσώπου της ρωσικής εθνικής μουσικής σχολής. Η καθοριστική αυτή εμπειρία τον έκανε να συνειδητοποιήσει οριστικά ποια κατεύθυνση έπρεπε να ακολουθήσει.

Μετά την αποφοίτησή του δίδαξε πιάνο στη μουσική σχολή του Λυκείου Ομπολένσκι στο Χάρκοβο της τότε Ρωσικής Αυτοκρατορίας (1906-1910). Στη Ρωσία εντυπωσιάστηκε βαθιά, όπως γράφει ο ίδιος, από την πηγαία αγάπη του ρωσικού λαού για τη μουσική, είτε κλασική είτε παραδοσιακή.

Είχε συνειδητοποιήσει πλέον την αποστολή του και διέθετε τα ηθικά, πνευματικά και καλλιτεχνικά εφόδια για να την υλοποιήσει. Με ισχυρότατη πίστη στη δημοτική ιδέα, έγινε ένθερμος οπαδός της δημοτικής γλώσσας. Σε ένα κομβικό γεγονός, κατά τον «Θεριστή του 1908», όπως έγραψε ο ίδιος στην πρό-

101 Πραγματικό ονοματεπώνυμο Περικλής Αραβαντινός (Ιωάννινα – Παρίσι Φεβρουάριος 1932). Ήταν Έλληνας βαρύτονος, γνωστός για τον γραφικό, αλλά και ρομαντικό του χαρακτήρα. Υπήρξε από τους πρώτους μουσικούς που ασχολήθηκαν με τη συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, έστω και εμπειρικά.

σκλησή του, ο Καλομοίρης αποφάσισε να δώσει μια συναυλία στην Αθήνα με έργα για πιάνο και με τραγούδια που είχε συνθέσει ο ίδιος με βάση τα εθνικά μουσικά υλικά.

Έγραψε μόνος του το πρόγραμμα σε προωθημένη δημοτική, πραγματικό μανιφέστο της Ελληνικής Εθνικής Μουσικής Σχολής –τηρείται η ορθογραφία: «Ο συνθέτης που πρωτοπαρουσιάζει σήμερα μικρό μέρος της αρχής του έργου του, ονειρέφτηκε να φτιάξει μian αληθινή Εθνική μουσική, βασισμένη από τη μια μεριά στη μουσική των αγνών μας δημοτικών τραγουδιών, μα και στολισμένη από την άλλη με όλα τα τεχνικά μέσα που μας χάρισεν η αδιάκοπη εργασία των προοδευμένων στη μουσική λαών... αποφέβγει να δανειστή μελωδίες των δημοτικών μας τραγουδιών στην εργασία του, μόνο που τα θέματά του...και οι μελωδίες του σε μερικά από τα τραγούδια του έχουν χτιστεί πάνω στο ρυθμό, τις κλίμακες και το χαρακτήρα των δημοτικών μας τραγουδιών...».

Η αρχή αυτή είχε μεγάλη συνέχεια μετά την επιστροφή και οριστική εγκατάσταση του Καλομοίρη στην Αθήνα. Το συνθετικό του έργο περιλαμβάνει όλα τα είδη μουσικής εκτός από τη θρησκευτική. Συνέθεσε πέντε όπερες, τρεις συμφωνίες, ένα κοντσέρτο για πιάνο, κύκλους τραγουδιών για φωνή και ορχήστρα ή για φωνή και πιάνο, έργα για πιάνο, μουσική δωματίου, χορωδιακά, καθώς και έργα για παιδιά.

Δεν θα μπορούσε κανείς να δείξει καλύτερα το είδος των βιωμάτων που ενέπνευσαν τον Καλομοίρη, παρά δίνοντας μια περιγραφή του έργου «Η συμφωνία της λεβεντιάς», το οποίο γράφτηκε από το καλοκαίρι του 1918 ως το καλοκαίρι του 1920 και είναι αφιερωμένη στον Παλαμά.

Ο συνθέτης υμνεί την ελληνική λεβεντιά, δηλαδή την ηθική στάση με την οποία βιώνεται η μεγάλη δύναμη και η μεγάλη τόλμη, η μεγάλη λύπη και η μεγάλη χαρά. Η λεβεντιά επιτρέπει να αφήνεσαι στην ένταση του συναισθήματος, ξέροντας ότι ως κυρίαρχος του εαυτού σου δεν θα παρεκτραπείς. Γι' αυτό μπορείς να χαρείς ελεύθερα και θαρραλέα την δύναμη του ορμητικού ρεύματος, σίγουρος ότι δεν θα παρασυρθείς.

- το Α' μέρος, «*Ηρωικά και Παθητικά*»: τραγουδά την ορμή της νιότης, τη χαρά του πάθους και της νίκης,
- το Β' μέρος, «*Το κοιμητήρι στη βουνοπλαγιά*»: μεταδίδει τη συγκίνηση που ένιωσε ο συνθέτης περνώντας μια βραδιά κοντά σε ένα στρατιωτικό κοιμητήρι του Σκρα, στο Μακεδονικό Μέτωπο του 1918:

...Πέρα στη βουνοπλαγιά βαθειά κοιμούνται τα παλληκάρια.

Τα νύχτια πουλιά πικρά τα μοιρολογάνε.

Καντήλια του τ' αστέρια και νανούρισμά τους το δροσερό αεράκι,

Όμως επάνω τους η Δόξα αιώνιο στεφάνι πλέκει...

- το Γ' μέρος, «*Σκέρτσο-γλέντι*»: εικόνα της γιορτής των παλληκαριών, παρά τη μοίρα που τα σημαδεύει (τούτ' η γης που την πατούμε, όλοι μέσα थे να μπορούμε),

- το Δ' μέρος, τα «Νικητήρια»: όπου το θέμα του ύμνου «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ τα Νικητήρια» πλέκεται συμφωνικά με το ηρωικό θέμα του πρώτου μέρους, σε μια θριαμβική αναλογία με το έργο του Τσαϊκόφσκι «1812» (το οποίο αναφέρεται στην νίκη της Ρωσίας κατά του Ναπολέοντα).

Ο Καλομοίρης εργάστηκε ακούραστα και με συνέπεια για τις αρχές της Εθνικής Μουσικής όπως τις διακήρυξε στην ιστορική συναυλία του 1908. Δίδαξε στο Ωδείο Αθηνών μεταξύ 1911 και 1919, ενώ ίδρυσε μαζί με άλλους το Ελληνικό Ωδείο το 1919, το οποίο διηύθυνε ως το 1926. Τότε ίδρυσε το Εθνικό Ωδείο, του οποίου ήταν Διευθυντής μέχρι το 1948 και στο οποίο παρέμεινε ως τον θάνατό του Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου. Διετέλεσε επίσης Πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Μουσουργών, Γενικός Διευθυντής της Λυρικής Σκηνής και Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Για τη μεγάλη του συμβολή σε όλο το φάσμα της πνευματικής ζωής του τόπου, κηδεύτηκε με δημόσια δαπάνη και με ιδιαίτερες τιμές από τη Πολιτεία.

ΥΓ.: Πέρα από τον θεωρητικό και ηγέτη της, θα αναφέρουμε –ονομαστικά μόνο– και τους άλλους κύριους συνθέτες της ελληνικής Εθνικής Μουσικής Σχολής: Γ. Λαμπελέτ (1875-1945), Δ. Λαυράγκας (1860-1941), Μ. Βάρβογλης (1885-1967), Α. Ριάδης (1886-1935), Δ. Λεβίδης (1886-1951), Γ. Σκλάβος (1888-1976).

Αντίθετα, τα έργα των Δ. Μητρόπουλου (1896-1960) και Ν. Σκαλκώτα (1904-1949) είναι επηρεασμένα από τις νεότερες μουσικές τάσεις του 20^{ου} αιώνα και δεν ανήκουν στην Εθνική Σχολή.

B.6.4. ΜΑΝΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ (Ξάνθη 1925 – Αθήνα 1994)

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Εθνική Μουσική Σχολή ανέδειξε τους ρυθμούς και τις κλίμακες της δημοτικής και βυζαντινής μουσικής μέσα από τις φόρμες και τις τεχνικές απαιτήσεις της λόγιας κλασικής μουσικής. Η επόμενη μεγάλη καινοτομία στην έντεχνη ελληνική μουσική ήλθε όταν ο Χατζιδάκις (μαζί με τον σύγχρονό του Θεοδωράκη), ανέδειξαν την αξία της –μη δημοτικής– λαϊκής μουσικής, ως αγωγού πολιτιστι-

κής παιδείας για το σύνολο των Ελλήνων.

Ρυθμοί και όργανα της λαϊκής μουσικής που βρίσκονταν στο περιθώριο ενσωματώθηκαν στην έντεχνη μουσική και καθιερώθηκαν μέσα από τη σύζευξή τους με την ποίηση, το θέατρο και τον κινηματογράφο. Έτσι γνώρισε και αποδέχθηκε ο μικροαστικός και αστικός κόσμος το ρεμπέτικο και το μπουζούκι. Με αυτόν τον τρόπο αναδείχθηκε η καλλιτεχνική και πνευματική ποιότητα του λαϊκού τραγουδιού, αξίες που μέχρι τότε μονοπωλούσε η λόγια, κλασική μουσική. Μέσα από αυτή τη νέα μουσική δημιουργία έφτασε η υψηλή ποίηση να τραγουδιέται από τους Έλληνες κάθε τάξης, κάθε προέλευσης και ιδεολογίας, χωρίς προϋποθέσεις προηγούμενης φιλολογικής παιδείας.

Ο Χατζιδάκις γεννήθηκε στην Ξάνθη, όπου ο κρητικός καταγωγής πατέρας του εργαζόταν ως δικηγόρος σε καπνικές εταιρείες. Η μητέρα του ήταν Ανατολικοθρακιώτισσα από την Αδριανούπολη. Μετά τον χωρισμό των γονιών του και τον θάνατο του πατέρα το 1935, μαζί με τη μητέρα και την αδελφή του εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, όπου αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα.

Ο Μάνος αναγκάστηκε να εργαστεί για βιοπορισμό ως φορτοεκφορτωτής, παγοπώλης και βοηθός νοσοκόμος, παίρνοντας παράλληλα θεωρητικά μαθήματα μουσικής στο Ωδείο Αθηνών μέσα στην κατοχική περίοδο (1940-1943). Παρακολουθούσε επίσης ως ακροατής μαθήματα στη Φιλοσοφική Σχολή, αν και δεν έλαβε ποτέ κανένα πτυχίο. Φαίνεται όμως ότι η πνευματική του στάθμη ήταν ήδη εντυπωσιακή, όπως αποδεικνύει η γνωριμία και ο συγχρωτισμός του με ηλικιακά μεγαλύτερους του καλλιτέχνες και διανοούμενους όπως ο Γκάτσος, ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Τσαρούχης κ.α.

Κατά την ύστερη περίοδο της Κατοχής συμμετείχε στην ΕΠΟΝ, όπου γνώρισε και συνδέθηκε με ισχυρή φίλια με το άλλο ιερό τέρας της νεοελληνικής έντεχνης λαϊκής μουσικής, τον Μίκη Θεοδωράκη. Γνώρισε επίσης και τον Κάρολο Κουν, γράφοντας το 1944 τη μουσική για την κωμωδία «Ο Τελευταίος Ασπροκόρακας» για το νεοσύστατο τότε Θέατρο Τέχνης. Ήταν η πρώτη του εμφάνιση ως συνθέτη, σε ηλικία μόλις 19 ετών.

Πάνω στα ερείπια που άφησαν ο Πόλεμος, η Κατοχή και ο Εμφύλιος, επέρχονταν τεκτονικές μεταμορφώσεις στην πολιτική ζωή, στην κοινωνία, στην τέχνη και στη διάνοηση. Το τεταμένο κλίμα που συνοδεύει παρόμοιες περιόδους (για τον καταλογισμό των αιτίων, για τη στάση του καθενός κατά την ώρα του δράματος, για το τι είδους νέος δρόμος προόδου θα ξανοιχτεί μπροστά), αναδύει τη δημιουργικότητα των ιδιοφυών και ανήσυχων ανθρώπων και με

αυτόν τον τρόπο επιταχύνει την ωρίμανσή τους.

Γι' αυτό ίσως η ανέλιξη του Χατζιδάκι ως καλλιτέχνη και γενικότερα ως κορυφαίου πνευματικού ανθρώπου ήταν ταχύτατη. Ο Χατζιδάκις ήταν ακριβώς ένας «άνθρωπος του καιρού του», καθώς είχε ισχυρή συνείδηση της πολιτικής διάστασης του έργου του, παρότι δεν ήταν κομματικά στρατευμένος. Παρέμεινε σε όλη του τη ζωή ρηξικέλευθος και ξεκάθαρος στις απόψεις του. Υποστήριζε με πεποίθηση δύσκολες πολιτικοκοινωνικές θέσεις, είχε οξύ κριτικό πνεύμα και το εξέφραζε με ευθύ, ακριβό και εύστοχο λόγο.

Πρώτος αυτός αναγνώρισε την αξία του ρεμπέτικου τραγουδιού, που μέχρι τότε χαρακτηριζε ένα περιθωριακό κοινωνικό στρώμα, κάνοντας μια ιστορική διάλεξη το 1949 στο Θέατρο Τέχνης, την οποία ακολούθησε συναυλία με τον Μάρκο Βαμβακάρη και τη Σωτηρία Μπέλλου.

Η καλλιτεχνική δημιουργία του Χατζιδάκι από το 1950 και μετά απογειώθηκε. Το έργο του είναι τόσο εκτεταμένο, ώστε μόνο επιγραμματικά μπορεί να αναφερθεί κανείς σε τόσο περιορισμένο χώρο. Ως Διευθυντής από το 1950 του Ελληνικού Χοροδράματος της Ραλλούς Μάνου, παρουσίασε τέσσερα μπαλέτα: «*Μαρσύας*» (1950), «*Έξι Λαϊκές Ζωγραφιές*» (1951), «*Το Καταραμένο Φίδι*» (1951) και την «*Ερημιά*» (1958). Έγραψε μουσική για το αρχαίο δράμα: «*Χοηφόροι*» (1950, του ανατέθηκε από την Μ. Κοτοπούλη), «*Μήδεια*» (1956), «*Κύκλωπας*» (1959), «*Βάκχες*» (1962), «*Εκκλησιάζουσες*» (1956), «*Λυσιστράτη*» (1957) και «*Όρνιθες*» (1959), καθώς και για την τραγωδία «*Ο θάνατος του Διγενή*» (1950) του Άγγελου Σικελιανού.

Ξεκίνησε την αρίθμηση (opus 1) των έργων του για πιάνο με την «*Ιονική σουίτα*» (1952) και συνέχισε με τον κύκλο τραγουδιών για πιάνο και φωνή «*Ο Κύκλος του Carlos Novi Sanchez*» (1954), όπου θρηνεί τον θάνατο ενός νεαρού φίλου. Ας διαβάσουμε τα λόγια του για το έργο αυτό, καθώς αποτυπώνουν την ιδιαίτερη δημιουργική κλίση του καλλιτέχνη, την έμπνευση, τις επιρροές, την αισθαντικότητα και τον χαρακτήρα του όλου έργου του: «...*Τη δοκιμή την είχα κάμει ήδη στα μοιρολόγια για τις «Χοηφόρες» του Αισχύλου. Ξεκίνησα από τον ελεγειακό χαρακτήρα των δημοτικών μας τραγουδιών και σύγχρονα θέλησα να προχωρήσω πιο πέρα, για να δώσω όσο γίνεται περισσότερο το μεσογειακό χαρακτήρα. Τους στίχους τους έγραψα ή με τη μουσική ή πρώτα απ' αυτήν, ακολουθώντας πιστά ή ψάχνοντας πολλές φορές μια φόρμα, ένα σχεδιάγραμμα που να περικλείει με λιτότητα ό,τι ήθελα να πω. Το κλίμα του λιμανιού, του ερημικού λιμανιού, με την απεραντοσύνη της αγριεμένης θάλασσας και με τη λυπητερή έκφραση του ουρανού, νομίζω πως ταίριαζε καλύτερα στα τραγούδια μου αυτά, που θρηνολογούν τον άδικο χαμό ενός νέου παιδιού –θέμα παλιό μα πάντα πανίσχυρο και ζωντανό...»*

Από το 1955 και μετά η δημιουργική του ενέργεια κατευθύνθηκε στον κινηματογράφο, τέχνη με την οποία είχε πιο άμεση επαφή το ευρύτερο κοινό. Ακριβώς λόγω της ευρύτητας του ακροατηρίου, ο Χατζιδάκις απέκτησε μέσα από τον κινηματογράφο λαϊκή, πανελλήνια, αλλά και παγκόσμια αναγνώριση. Ταινίες σταθμοί όπως η «*Στέλλα*», το «*Λατέρνα, φτώχεια και φιλότιμο*», ο «*Δράκος*», έκαναν γνωστή τη μουσική του Χατζιδάκι σε όλους τους Έλληνες.

Στο παγκόσμιο στερέωμα έγινε διάσημος με το τραγούδι «*Τα παιδιά του Πειραιά*» (που και σήμερα ακόμη, μαζί με τον «*Ζορμπά*» του Θεοδωράκη, παραμένει το σήμα κατατεθέν της Ελλάδας στο εξωτερικό), ενώ το φιλμ του Ζυλ Ντασέν «*Ποτέ την Κυριακή*» (1961) του χάρισε το Όσκαρ, το δεύτερο για την Ελλάδα μετά από αυτό της Παξινού. Ο ίδιος δεν πανηγύρισε ιδιαίτερα διότι θεωρούσε τον εαυτό του καλλιτέχνη και διανοητή ανώτερης στάθμης, παρά συνθήτη ελαφράς μουσικής για την αναψυχή του κινηματογραφικού κοινού. Πάλι τα λόγια του ίδιου είναι χαρακτηριστικά του καλλιτεχνικού του εγωισμού: «*Για μένα το Όσκαρ δεν αποτελεί στεφάνωμα μιας σταδιοδρομίας, αλλά το αληθινό μου ξεκίνημα... Μπορεί ένα απλό τραγούδι να μου έφερε το Όσκαρ, οι φιλοδοξίες μου όμως και οι υποχρεώσεις μου δεν σταματούν σε αυτό...*».

Από την καλλιτεχνική και δημιουργική του πορεία –λόγω περιορισμένου χώρου– σημειώνουμε ότι ξεχωρίζουν η σπονδυλωτή παράσταση «*Οδός Ονειρών*» (1962), «*Το χαμόγελο της Τζοκόντας*», που το ηχογράφησε το 1965 σε συμφωνική μορφή με παραγωγό τον Κουίνσι Τζόουνς, η μουσική της συγκλονιστικής ταινίας «*Αμέρικα-Αμέρικα*» (1963) του Ελία Καζάν, ο κύκλος τραγουδιών «*ο Μεγάλος Ερωτικός*» (1972).

Ο Χατζιδάκις εργάστηκε γενικότερα για την προώθηση της υψηλής τέχνης στο ευρύ ελληνικό κοινό, με κορυφαία του συνεισφορά τη διεύθυνση του περίφημου «*Τρίτου Προγράμματος*» της ΕΡΤ, εκεί όπου η κληρονομιά του ζει ακόμη και σήμερα. Επίσης ίδρυσε την «*Ορχήστρα των Χρωμάτων*» το 1989 (τίτλος χαρακτηριστικός της πρωτότυπης μουσικής του προσέγγισης) για την παρουσίαση έργων κλασικών και σύγχρονων συνθετών.

Ο περισσότερος κόσμος γνωρίζει τις –ας πούμε– «εύκολες», αλλά τόσο υπέροχες μελωδίες των τραγουδιών του. Ο Χατζιδάκις ήταν όμως λόγιος μουσικός, ο οποίος αποστρεφόταν τη δημοσιότητα που του χάριζαν αυτές οι δημιουργίες. Οι κοινωνικές και πολιτικές του πεποιθήσεις ήταν πολύ πιο εκλεκτικές. Δεν έγραφε για τις μάζες με σκοπό την πολιτιστική τους καλλιέργεια. Ανήκε στους λίγους και ενδιαφερόταν μόνο για τους λίγους. Παραθέτοντας πάλι τον ίδιο: «*... Και για να εξηγηθούμε, όταν λέω κάτι λαϊκό δεν το εννοώ και για τον Λαό. Κατά σύμπτωση, ο Λαός κάθε άλλο παρά λαϊκός είναι. Τα μπουζούκια, οι μπαγλαμάδες και οι ζουρνάδες είναι η συνήθεια του. Εμένα μ' ενδιαφέρουν εκείνες οι λίγες, οι μοναδικές του στιγμές που ζει, χωρίς καλά-καλά να καταλαβαίνει, την αλήθεια του. Είναι οι στιγμές που είναι σκέτα άνθρωπος, χωρίς τη βία του Χρόνου, χωρίς την αγωνία του Χώρου, χωρίς τη φθορά της Τάξης του...*». Ήξερε να τρυγά το μαργαριτάρι, ήταν όμως μάλλον αδιάφορος, έως περιφρονητικός, για το στρείδι.

Ήταν ένας εικονοκλάστης διανοούμενος, στον λόγο και στη μουσική δημιουργία. Του άρεσε να προκαλεί, όπως ακριβώς και το δικό του αιρετικό πνεύμα αντιμετώπιζε τον κόσμο σαν συνεχή πρόκληση για καινοτόμο δημιουργική σύνθεση.

Θα μπορούσε να σταδιοδρομήσει, να δοξαστεί και να πλουτίσει στο εξωτερικό (έμεινε έξι χρόνια στην Αμερική μεταξύ 1966 και 1972). Το πνεύμα του όμως ήταν ελληνικό και μόνο. Ήταν ένα πολύ ιδιαίτερο και σπάνιο είδος λου-

λουδιού, με εκλεπτυσμένα άνθη που γοήτευαν την ευαισθησία των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο, το οποίο όμως ευδοκίμούσε μόνο στην Ελλάδα. Δημιούργησε μια νέα προσωπική μουσική, με ελληνικό υπόστρωμα, που η αισθαντικότητά της τήν έκανε παγκόσμιο άκουσμα.

Με τα δημιουργικά του επιτεύγματα ο Χατζιδάκις αποτελεί μια μεγάλη δόξα του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.

B.6.5. ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ (Χίος 1925 –εν ζωή!, βλ. υστερόγραφο)

Ο Θεοδωράκης μαζί με τον Μάνο Χατζιδάκι, με τον οποίο συνδεόταν με βαθιά φιλία και αμοιβαία εκτίμηση, δημιούργησε το «έντεχνο λαϊκό τραγούδι», όρο που εισήγαγε ο ίδιος. Πρόκειται για συνθέσεις που ξεπερνούν την απλή επαναλαμβανόμενη στροφή των λαϊκών ασμάτων και αποκτούν δομή, επεξεργασία και ανάπτυξη στο μουσικό τους θέμα. Η εννοχήστρωση είναι πιο πλούσια και σύνθετη· κρουστά, έγχορδα, πνευστά και πλήκτρα της κλασικής μουσικής αντισταθμίζουν την κυριαρχία των λαϊκών οργάνων και εξευγενίζουν τη σύνθεση. Η φαινομενικά παράδοση συζυγία είναι σοφά ισορροπημένη· εκπαιδευεί και αναβαθμίζει την αισθητική των λαϊκών στρωμάτων χωρίς να κουράζει με την εκζήτηση και την πολυπλοκότητά της. Το σημαντικότερο είναι ότι η όλη σύνθεση είναι ο φορέας με τον οποίο αναδεικνύεται η νεοελληνική ποίηση, ο έντεχνος λόγος που εκφράζει τον καημό και την ελπίδα του σύγχρονου Έλληνα με τον πιο υψηλόφρονα τρόπο.

Με τη μουσική του Θεοδωράκη ξαποσταίνει ο λαός στη σχόλη, λαχταρά και ονειρεύεται *«το περιγιάλι το κρυφό»*. Με τις νοσταλγικές του νότες μας φέρνει ο Μίκης στις φτωχογειτονιές του σαββατόβραδου, καθώς *«μοσχοβολούν βασιλικό κι ασβέστη»*. Με τη μουσική του επίκληση εμφανίζεται εδώ –μπροστά μας!– η Ρωμισούνη και *«νάτη, πετιέται από ΄ξ αρχής, κ' αντρείψει και θεριεύει!»* Με τον ρυθμό του αναφωνούμε μαζί με τον ποιητή: *«Της δικαιοσύνης Ήλιε νοητέ και μυρσίνη συ δοξαστική, μη παρακαλώ σας μη λησμονάτε τη χώρα μου!»*

Σε όλες τις βιογραφίες του Μίκη –όπως τον αποκαλούν με οικειότητα οι Έλληνες– όση έκταση έχουν οι αναφορές στον Μουσικό, άλλη τόση ή και μεγαλύτερη ακόμα έχουν αυτές για τον Αγωνιστή. Αυτό το πανύψηλο Κρητικό κυπαρίσσι με τα πλούσια ακατάστατα μαλλιά βλέπει τη ζωή σαν διαρκή αγώνα για την υπέρβαση των εθνικών, ταξικών, θρησκευτικών διαφορών των ανθρώπων. Γιατί ο Μίκης στοχεύει και κάνει πράξη με τη μουσική του αυτό που ευαγγελίζεται ο Ρίτσος: *«Εμείς, αδερφέ μου, δεν τραγουδάμε για να ξεχωρίσουμε από τον κόσμο. Εμείς, αδερφέ μου, τραγουδάμε για να σμίξουμε τον κόσμο»*.

Γεννήθηκε στη Χίο από πατέρα Κρητικό από τον Γαλατά Χανίων και μάνα Μικρασιάτισσα από τον Τσεσμέ. Ο πατέρας του, Γιώργης, πολέμησε στο Μπιζάνι, ήταν δικηγόρος και ανώτερος κρατικός υπάλληλος (Νομαρχιακός Επόπτης). Γι' αυτό και ο Μίκης γύριζε κάθε 2-3 χρόνια και σε διαφορετική πόλη της Ελλάδας. Στην Τρίπολη όπου ζούσε τότε όταν ήταν 17 χρονών και μέσα στην Κατοχή, παρουσίασε το έργο του *«Κασσιανή»* και αμέσως μετά συντάχθηκε με την ενεργή Αντίσταση. Οι Ιταλοί τον συνέλαβαν, αυτός όμως κατόρθωσε να αποδράσει και κατέφυγε στην Αθήνα. Γράφτηκε στην ΕΠΟΝ μαζί και στο Ωδείο Αθηνών, με καθηγητή τον Φιλοκτήτη Οικονομίδα.

Έλαβε ενεργό μέρος στα Δεκεμβριανά με την πλευρά των ηττημένων. Γι' αυτό και μέχρι το 1954, όταν έφυγε με υποτροφία για το Παρίσι, η ζωή του ήταν μια συνεχής δίωξη από τη νικητήρια παράταξη. Εξορίστηκε (σε Ικαρία και Μα-

κρόνησο) και βασανίστηκε σε βαθμό που αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει για να γλυτώσει από το πόνο. Αυτό που τον έκανε να αντέξει τη φοβερή φυσική και ψυχική ταλαιπωρία ήταν η γερή κράση του κορμιού του, η βοήθεια των δικών του¹⁰² και η πίστη στα ιδανικά του.

Δείγμα της αντοχής του ήταν ότι κατάφερε, παρά τις ταλαιπωρίες και τη φυσική απουσία, να πάρει από το Ωδείο το δίπλωμά στην αρμονία. Ούτε διέκοψε την ενασχόλησή του με τη σύνθεση, παρουσιάζοντας το 1950 στο Θέατρο «Ορφέας» το πρώτο του έργο κλασικής μουσικής, το «*Πανηγύρι της Ασή-Γωνιάς*» (1946) με την Κρατική Ορχήστρα Αθηνών και μαέστρο τον δάσκαλό του Φιλοκτήτη Οικονομίδη. Ο Μίκης θεωρεί αυτήν την περίοδο ως την πρώτη της μουσικής του δημιουργίας.

Στο Παρίσι όπου βρέθηκε μετά το 1954, εγγράφηκε στο Conservatoire (Ωδείο του Παρισιού) σπουδάζοντας μουσική ανάλυση και διεύθυνση ορχήστρας. Εκεί συνέθεσε έργα σε φόρμες της κλασικής μουσικής: το κοντσέρτο για πιάνο «*Ελικών*» (1952), την πρώτη συμφωνία «*Πρώτη Συμφωνία*» (1953), τρεις σουίτες για ορχήστρα (1954-1959), τα πρώτα μπαλέτα όπως το «*Ελληνικό καρναβάλι*» (1953) σε χορογραφία της Ραλλούς Μάνου και επίσης τους «*Εραστές του Τερουέλ*» (1958). Κέρδισε το 1957 το χρυσό μετάλλιο στο Μουσικό Φεστιβάλ της Μόσχας για το έργο «*Σουίτα Νο 1 για πιάνο και ορχήστρα*», με πρόεδρο των κριτών τον ίδιο τον Ντιμίτρι Σοστακόβιτς. Μετά την επιτυχή παράσταση του μπαλέτου «*Αντιγόνη*» στο Κόβεντ Γκάρντεν του Λονδίνου το 1959, προτάθηκε για το Βραβείο Κόπλεϊ, ως καλύτερου Ευρωπαίου συνθέτη της χρονιάς. Αυτή θεωρείται από τον ίδιο ως η δεύτερη δημιουργική του περίοδος.

Με την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1960 ξεκινά η τρίτη και πιο σημαντική περίοδος καλλιτεχνικής δημιουργίας. Με την ηχογράφιση του «*Επιτάφιου*» του Ρίτσου που γράφτηκε το 1958, εγκαινιάζεται η χρυσή εποχή του έντεχνου λαϊκού τραγουδιού. Σε μια ηχογράφιση σταθμό, το μπουζούκι στα χέρια του «αριστοκράτη» Μανώλη Χιώτη σέρνει μοιρολόγια σε ρυθμό ζεϊμπέκικο και χασάπικο, ενώ τον πόνο της χαροκαμένης μάνας τον εκφράζει –παράδοξα αλλά συγκλονιστικά– η αντρική «ξύλινη φωνή» –όπως την αποκάλεσε ο Θεοδωράκης– του «Σερ» του ελληνικού λαϊκού τραγουδιού Γρηγόρη Μπιθικιώτη¹⁰³: «*Να' χα τ' ανθάνατο νερό, ψυχή καινούργια να 'χα, να σου 'δυνα να ξύπναγες, για μια στιγμή μονάχα*». Με τη μουσική του Μίκης η ποίηση του Ρίτσου πέρασε από τις σελίδες του βιβλίου στα χείλη όλων των Ελλήνων.

Ο ίδιος ο Μίκης έγραφε για τον προσωπικό του στόχο: «*Εν αρχή ην ο λόγος... η μεγαλύτερή μου φιλοδοξία είναι να υπηρετήσω πιστά την νεοελληνική*

102 Ο πατέρας του, που τότε ζούσε στην Κρήτη, ονειρεύτηκε μια βραδιά με καταιγίδα ότι ο γιος του κινδύνευε. Το άλλο πρωί ξεκίνησε αμέσως για να τον βρει και να τον γλυτώσει. Ο Μίκης αφηγείται ότι ο πατέρας του τον βρήκε σχεδόν ημιθανή από τα βασανιστήρια και αποδίδει τη σωτηρία του στη δική του έγκαιρη επέμβαση και φροντίδα.

103 Είναι παράξενη η επιλογή αντρικής φωνής για το μοιρολόι της μάνας, όμως η ξερή και στεγνή φωνή του Μπιθικιώτη αποδίδει πειστικά τη στερεμένη από το κλάμα και τον πόνο μητρική φωνή. Για το γεγονός που έδωσε αφορμή για αυτή την ποιητική και μουσική δημιουργία, βλ. Β.4.5.

κυρίως ποίηση. Σε τέτοιο βαθμό, ώστε ακούγοντας ένα τραγούδι, να μην μπορέεις να φανταστείς τη μουσική σε άλλο κείμενο, ούτε όμως και το ποίημα με διαφορετική μουσική». Φαίνεται ότι τα κατάφερε με θριαμβευτικό τρόπο και μάλιστα ευτύχησε να χαρεί ο ίδιος την επιτυχία του εν ζωή.

Ο δρόμος που άνοιξε αυτή η μελοποίηση ακολουθήθηκε και από άλλους συνθέτες και έτσι το κίνημα της μελοποιημένης ποίησης που εγκαινίασε ο Μίκης επέτρεψε να γίνει κτήμα του λαού η ποίηση του Σεφέρη, του Ελύτη, του Γκάτσου, του Λειβαδίτη, του Ρίτσου, του Σολωμού (οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», σε μελοποίηση από τον Γιάννη Μαρκόπουλο).

Ο Μίκης τελείωσε το 1960 το κορυφαίο του ορατόριο «Άξιον Εστί» του Ελύτη, παρουσιάζοντάς το όμως το 1964. Συνέθεσε επίσης μουσική για δεκάδες κύκλους τραγουδιών που αποτέλεσαν για δεκαετίες το πιο ποιητικό και ποιοτικό άκουσμα για τον λαό («Επιφάνεια» σε ποίηση του Σεφέρη, «Μικρές Κυκλάδες», «Χρυσοπράσινο φύλλο», «Τα τραγούδια του Αγώνα», «Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της Πικρής Πατρίδας» –ποίηση του Ρίτσου, «Μπαλάντες» σε ποίηση Μανώλη Αναγνωστάκη, «Τα λυρικά» σε ποίηση Τ. Λειβαδίτη, κ.α.). Ο κύκλος τραγουδιών «Μαουτχάουζεν» σε ποίηση του Ιάκωβου Καμπανέλλη έχει γίνει εθνικό τραγούδι του Ισραήλ, δείγμα της παγκόσμιας αναγνώρισης του αγώνα του συνθέτη κατά του ολοκληρωτισμού κάθε μορφής. Ο Μίκης έχει επίσης γράψει τη μουσική για τον εθνικό ύμνο των Παλαιστινίων.

Ο Μίκης έγραψε επίσης όπερες («Καρυωτάκης», «Μήδεια», κ.α.), μουσική για θέατρο («Ομορφιά πόλη», «Το τραγούδι του νεκρού αδερφού», «Μαγική Πόλη», «η Γειτονιά των Αγγέλων» κ.α.), μουσική για το αρχαίο δράμα, καθώς και για τον κινηματογράφο («Συνοικία το όνειρο» του Αλέκου Αλεξανδράκη, «Φαίδρα» του Ζυλ Ντασσέν, «Ηλέκτρα» του Μιχάλη Κακογιάννη, «Ζ» του Κώστα Γαβρά, «Σέρπικο» του Σίντνεϊ Λιούμετ κ.α. Η μουσική για τον χορό του «Ζορμπά» στην ταινία του Κακογιάννη πάνω στο ομώνυμο έργο του Καζαντζάκη, αντιπροσωπεύει έκτοτε την Ελλάδα στο εξωτερικό. Ξεκινώντας αργόσυρτα, συγκρατημένα και λεβέντικα, με ένα θριαμβικό κρεσέντο, οδηγεί σε διονυσιακή μέθεξη χαράς για τη ζωή.

Η μουσική δημιουργία του Μίκη είναι ένας αστείρευτος ποταμός που πηγάζει από το Βυζάντιο και το δημοτικό τραγούδι. Περνώντας μέσα από τα χώματα της Μικρασίας και κάτω από τα κύματα του Αιγαίου, ξεχύνεται ορμητικός από τα βουνά της Κρήτης. Ο Μίκης διοχετεύει τα πλούσια νερά μέσα από διαφορετικές μουσικές φόρμες, ελληνικές παραδοσιακές αλλά και κλασικές ευρωπαϊκές, για να αρδεύσει τον πολιτισμό των λαών του κόσμου. Γιατί, παρά τη λατρεία του για την Ελλάδα, το έργο του Μίκη είναι παγκόσμιο. Ο Μίκης ζητά να εντοπίσει το κοινό μέρος της ψυχής των ανθρώπων, όπου γης, για να δονήσει τις χορδές της σε πανανθρώπινο ρυθμό.¹⁰⁴

104 Όταν οι αντάρτες που νίκησαν τους Ταλιμπάν έμπαιναν στην Καμπούλ μετά την πρώτη νίκη τους στον εμφύλιο του Αφγανιστάν το 1996, τα μεγάφωνα των φορητών που τους κουβαλούσαν έπαιζαν το «Μαουτχάουζεν». Πιθανολογείται ότι οι κασέτες με τη μουσική του Θεοδωράκη διαδίδονταν στην Κεντρική Ασία από τους Έλληνες εξόριστους, από την εποχή της Σοβιετικής Ένωσης.

Η μουσική του είναι επίσης μια προτροπή για αγώνα και πρόοδο. Ο ίδιος είναι άνθρωπος της δράσης και της συμμετοχής, γι' αυτό μαζί με τη μουσική του δημιουργία πρέπει να αναφερθεί, έστω με συντομία, και η πολιτεία του. Άλλωστε, ο ίδιος τοποθετεί αξιακά τον ενεργό Πολίτη πάνω από τον Συνθέτη: *«Η εθνική ενότητα υπήρξε ανέκαθεν η μεγάλη ουτοπία της ζωής μου... Έθεσα την ιδιότητα του πολίτη πάνω από εκείνη του καλλιτέχνη, μιας και τα δραματικά γεγονότα δεν μου επέτρεπαν να είμαι ένας απλός παρατηρητής και ως πολίτης θεώρησα πρώτο μου καθήκον την ανάμιξή μου στα κοινά».*

Ήταν πρόεδρος της «Νεολαίας Λαμπράκη» και εκλέχθηκε βουλευτής της ΕΔΑ το 1963. Φυλακίστηκε και εκτοπίστηκε από τη Δικτατορία και ελευθερώθηκε μετά από κατακραυγή πολλών διεθνών προσωπικοτήτων της τέχνης και της πολιτικής. Μεσολάβησε μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών το 1972. Επανεκλέχθηκε Βουλευτής το 1981 και το 1985 με το ΚΚΕ, όπως και το 1990 με τη Νέα Δημοκρατία. Το 2010 ίδρυσε δικό του κίνημα ανεξάρτητων πολιτών με την ονομασία «Σπίθα» και πρωτοστάτησε στα συλλαλητήρια για τη Μακεδονία το 2018.

Με την πολιτική του σκέψη και δράση παραμένει σήμερα η ζωντανή συνείδηση της Ελλάδας. Το πολιτικό και κοινωνικό του όραμα είναι όμως παγκόσμιο. Ο αγώνας του για να συμμαριστεί το όραμα με όλους τους λαούς του κόσμου είναι συνεχής και ακατάβλητος. Οι δημόσιες παρεμβάσεις του μπορεί να είναι ανατρεπτικές ή απρόσμενες, είναι όμως πάντα καινοτόμες, ειλικρινείς και θαρραλέες. Η άποψή του δεν είναι σταθερή και μονολιθική, δείγμα της πνευματικής και της πολιτικής του προσαρμοστικότητας.

Η πολιτική του στάση κάθε φορά δεν είναι επαμφοτερίζουσα, αλλά πάντα ξεκάθαρη και αποφασιστική. Δεν ενδιαφέρεται να τηρήσει πολιτικές ή κομματικές ισορροπίες. Είναι ένας πρωτοπόρος που βλέπει μακριά και γι' αυτό τραβά με ορμή, μπροστάρής αυτός, προς τα εκεί που η πίστη και το ένστικτο τον οδηγούν. Μπορεί να μη συμφωνεί κανείς μαζί του, αλλά όλοι υποκλίνονται και θαυμάζουν την ειλικρίνεια, το πάθος και την αγωνιστική του μέθεξη.

Η πιο δυνατή και χαρακτηριστική του εικόνα είναι όταν διευθύνει τα έργα του με τα χέρια διάπλατα ανοιχτά, κυριευμένος ο ίδιος από τη μουσική και τον στίχο. Σαν εκείνη τη στιγμή να οραματίζεται με τα μάτια της ψυχής κάτι μεγάλο, ευγενικό και πανανθρώπινο. Έτσι μας δείχνεται όταν τραγουδά ο ίδιος τη Ρωμιοσύνη στην ιστορική συναυλία του 1974¹⁰⁵. Πάλλεται σύγκορμος από μια παθιασμένη ιδέα, ότι το σώμα και η ψυχή της Φυλής του είναι φτιαγμένα από υλικά μοναδικά, στιβαρά, γεμάτα δύναμη και αντοχή. Κλείνει τα μάτια και βλέπει ένα παρελθόν δόξας και πόνου, μαζί και ένα μέλλον λευτεριάς και δημιουργίας. Συνεπαρμένος από το όραμα, σαν βιβλικός Προφήτης, εμπνέει και τον λαό του προς μια ηρωική ανάταση.

Ο μεγάλος αυτός Έλληνας είναι ο πυρφόρος Προμηθέας του νεότερου Ελληνισμού, αυτός που με τη μουσική του κατάφερε να φέρει το φως της υψηλής ποίησης μέσα στην ψυχή του λαού του.

105 <https://www.Youtube.com/watch?v=fLh9IxxuW00M>

ΥΓ.: Όταν γράφτηκε αυτή η βιογραφία, ο Μίκης ήταν ακόμη μαζί μας. Αποφάσισε όμως πως ήλθε η ώρα να φύγει και ετοίμασε αυτός ο ίδιος το ξόδι του, γράφοντας το θέλημά του σε διαθήκη. Διακήρυξε εκεί μέσα ξανά την πίστη του σε έναν καλύτερο κόσμο που περιμένει να 'ρθει και επιβεβαίωσε δημόσια, για τελευταία φορά, τη δέσμευσή του στην ιδεολογία που τον ενέπνευσε από τη νεαρή ηλικία.

Ζήτησε επίσης να τον ταξιδέψουν μέχρι την Κρητική γη με το πλοίο, μέσα από το Αιγαίο, για να ανταμώσει εκεί οριστικά με τους γονείς και τον αδελφό του, περιμένοντας την ώρα που θα τον συντροφέψει και η αγαπημένη σύζυγος.

Η Ελλάδα, συγκινημένη με έναν παράξενο τρόπο, δεν τον θρηνούσε. Ήταν σαν οι Έλληνες να τον νιώθαμε να ανεβαίνει, μέσα σε ένα σύννεφο δόξας, σε έναν άλλο ψηλότερο τόπο, χωρίς όμως να φεύγει μακριά μας.

Στο προσκύνημα στη Μητρόπολη, στον αποχαιρετισμό στο λιμάνι, στο ταξίδι στο Αιγαίο, στην πομπή στα Χανιά, στην εκκλησία στον Γαλατά Χανίων, παντού οι Έλληνες βρέθηκαν ενωμένοι να τον ασπαστούν, να τον χειροκροτήσουν, να τον αποχαιρετήσουν χριστιανικά, κάνοντας οι περισσότεροι τον σταυρό τους εμπρός στη σορό του –αυτόν, που στη διαθήκη του διατράνωσε άλλη μια φορά την κομμουνιστική του συνείδηση!

Έτσι το ονειρεύτηκε το ξόδι του και έτσι τον τιμήσαμε οι Έλληνες, με συγκινητική ανταπόδοση βαθιάς ευγνωμοσύνης.

Ο Μίκης είναι, θα είναι πάντα, η Ρωμιόςυνη. Τον ευχαριστούμε που έζησε και που θα ζει για πάντα, άφθαρτος πια, ως αθάνατος Έλληνας και παγκόσμιος Άνθρωπος!

B.7. ΛΑΪΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ, ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

B.7.1. ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΤΣΑΝΗΣ (Τρίκαλα 1915 – Λονδίνο 1984)

Ο Τσιτσάνης είναι από τους σημαντικότερους λαϊκούς συνθέτες, στιχουργούς και δεξιότεχνες του μπουζουκιού, με επιτυχίες που τραγουδιούνται συνεχώς εδώ και δεκαετίες, φέρνοντας έτσι ολόκληρο το μουσικό είδος που αντιπροσώπευε σε επαφή με το σύνολο των Ελλήνων.

Γεννήθηκε στα Τρίκαλα από ηπειρώτες γονείς. Ο πατέρας του είχε τσαρουχάδικο και αγαπούσε να παίζει κλέφτικα τραγούδια με το μαντολίνο. Ο πατέρας κατάλαβε ότι ο γιος είχε κλίση στη μουσική, δεν ήθελε όμως να μάθει αυτός μπουζούκι, ένα όργανο με ανατολίτικες καταβολές που ταυτιζόταν τότε με περιθωριοποιημένα κοινωνικά στρώματα. Έτσι ο Βασίλης αρχικά έμαθε βιολί και έπαιξε για πρώτη φορά μπουζούκι μόνο μετά τον θάνατο του πατέρα του το 1926. Ένας ντόπιος οργανοποιός μετέτρεψε ένα μαντολίνο σε μπουζούκι και με αυτό ο Τσιτσάνης έγραψε τα πρώτα τραγούδια σε ηλικία 15 ετών. Ήταν μια σημαδιακή αρχή, γιατί στο εξής η συνολική μουσική δημιουργία του Τσιτσάνη συνέβαλε αποφασιστικά στην αποδοχή του μπουζουκιού από όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Κατέβηκε στην Αθήνα το 1936 για να σπουδάσει νομικά, αλλά δεν παρακολούθησε τα μαθήματα. Για να συμπληρώσει το εισόδημά του έπιασε δουλειά παίζοντας σε νυκτερινό κέντρο. Από το 1937 και μετά ασχολήθηκε πλέον επαγγελματικά με το τραγούδι.

Τα χρόνια εκείνα το βαρύ ρεμπέτικο ήταν μουσικό είδος που αφορούσε έναν πολύ κλειστό και περιθωριακό κύκλο χασικλήδων του Πειραιά, με τους οποίους ο Τσιτσάνης απέκτησε σύντομα επαφές. Μάλιστα είχε το παρατσούκλι «ο βλάχος», αφού ήταν ο μόνος στεριανός ρεμπέτης (δεν απέβαλε ποτέ την τρικαλινή του προφορά). Όταν η δικτατορία του Μεταξά λογόκρινε αυστηρά τα ρεμπέτικα τραγούδια, αφαιρώντας κάθε αναφορά στους τεκέδες, στην ατμόσφαιρα και στις αμφιλεγόμενες συνήθειες του χώρου, τότε ο Τσιτσάνης βρήκε έναν νέο εκφραστικό δρόμο. Ελάφρωσε τον στίχο τραγουδώντας ερωτικά θέματα και εισήγαγε δυτικά μελωδικά στοιχεία στον ρεμπέτικο ρυθμό. Έτσι προέκυψε η πρώτη του μεγάλη επιτυχία «Η Αρχόντισσα», που μιλά για τον έρωτα ενός φίλου του για μια αστή, η οποία όμως δεν ανταποκρίθηκε.

Κατατάχθηκε στον στρατό και στον Πόλεμο του '40 βρέθηκε στο μέτωπο. Για να επιβιώσει κατά τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής μετακόμισε το 1941 στη Θεσσαλονίκη, όπου άνοιξε το δικό του μαγαζί, το ουζερί «Τσιτσάνης». Στο μαγαζάκι με τα δώδεκα τραπέζια και προσφέροντας ελάχιστα και φτωχικά εδέσματα, δεχόταν ποικίλη πελατεία, από ντόπιους λαϊκούς ανθρώπους, μέχρι και Αθηναίους αστούς που έρχονταν για δουλειές στη συμπρωτεύουσα και ήθελαν να τον ακούσουν. Απέκτησε γρήγορα φήμη τόσο για τη μουσική όσο και για τον

στίχο των τραγουδιών του. Ο ίδιος εντυπωσιάστηκε όταν, κατεβαίνοντας για να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα το 1946, έμαθε –τότε μόνο– πως τα τραγούδια του είχαν γίνει γνωστές επιτυχίες, χωρίς να έχουν ποτέ ηχογραφηθεί. Λέγεται ότι μερικοί θαμώνες τα είχαν απομνημονεύσει και τα διέδωσαν στα στέκια της Αθήνας με αυτοσχέδιο τρόπο.

Ενώσω ζούσε ακόμη στη Θεσσαλονίκη, συνέθεσε μερικές από τις μεγαλύτερες επιτυχίες του: «Μπαξέ τσιφλίκι», «Τα πέριξ», «Νύχτες μαγικές», «Ο Ζητιάνος», αλλά και το τραγούδι που τον κάνει δημοφιλέστατο μέχρι σήμερα, τη «Συννεφιασμένη Κυριακή». Αυτά τα τραγούδια ηχογραφήθηκαν όμως μετά τον πόλεμο μόνο.

Στην εποχή του Εμφυλίου ο Τσιτσάνης, όπως επιβεβαίωνε κατηγορηματικά ο ίδιος, δεν έλαβε μέρος σε καμία πολιτική οργάνωση. Τα τραγούδια αυτής της περιόδου δεν μιλάνε για τις ιδέες, τις ελπίδες και τις δυστυχίες μιας παράταξης, αλλά αγκαλιάζουν τον πόνο όλων των Ελλήνων. Όλοι συγκινούνταν με τη μουσική και τους στίχους του τραγουδιού «Κάποια μάνα αναστενάζει», ένα άσμα για κάθε μάνα που «το παιδί της περιμένει, που είχε χρόνια να το δει».

Ο Τσιτσάνης έμεινε μακριά από τα κόμματα και την πολιτική. Ακόμα και όταν στις αρχές του '80 ο Ανδρέας Παπανδρέου –με τον οποίο συνδεόταν φιλικά– του ζήτησε να βάλει υποψηφιότητα για Βουλευτής, αυτός αρνήθηκε ευγενικά λέγοντάς του ότι, αν το έκανε αυτό θα έπαυε να είναι ο Τσιτσάνης όλων των Ελλήνων. Εξ αιτίας αυτής της ουδέτερης πολιτικά στάσης, φαινόταν παράδοξη και η παλαιότερη κουμπιριά με τον μεταπολεμικό Διευθυντή της Ασφάλειας Θεσσαλονίκης, τον Νίκο Μουσχουντή. Ο τελευταίος μπορεί να ήταν λάτρης του ρεμπέτικου (είχε μεγάλη συλλογή δίσκων με ρεμπέτικα), αλλά ήταν και σκληρότατος διώκτης των πολιτικών αντιπάλων της κυβερνητικής παράταξης¹⁰⁶. Είναι ακόμα μια ένδειξη ότι ο Τσιτσάνης δεν εκδήλωνε τις πολιτικές του πεποιθήσεις και γενικότερα απείχε από τα πολιτικά πάθη.

Από το '50 ήταν ήδη ένας διάσημος συνθέτης του λαϊκού τραγουδιού, με κλασικές επιτυχίες όπως «Όμορφη Θεσσαλονίκη», «Το τραγούδι του Σακαφλιά», «Δροσούλα»¹⁰⁷, «Αντιλαλούνε τα βουνά», «Τα Καβουράκια».

Την εποχή εκείνη που η δημιουργικότητά του βρισκόταν στο απόγειό της, είχε μια έντονη διαμάχη με τον μουσικοσυνθέτη Απόστολο Καλδάρα για την ταυτότητα και την πορεία του λαϊκού τραγουδιού. Η έλευση του κινηματογράφου ως μορφής μαζικής ψυχαγωγίας έφερε στην Ελλάδα και ταινίες ινδικής και ανατολίτικης παραγωγής, μαζί και τη συνοδευτική μουσική τους επένδυση. Ο Τσιτσάνης αντιτάχθηκε σε αυτές τις ξενόφερτες μουσικές φόρμες, καθώς θεωρούσε ότι βρίσκονται έξω από την παραδοσιακή φλέβα του λαϊκού τραγουδιού.

106 Ο Μουσχουντής έπαιξε σκοτεινό ρόλο στην υπόθεση Πολκ. Θεωρείται ότι ήταν αυτός που κατασκεύασε την υποτιθέμενη ενοχή τού καθ' όλα αθώου δημοσιογράφου Γρηγόρη Στακτόπουλου, τον οποίο εξανάγκασε σε ομολογία ενοχής μετά από βασανισμό.

107 Το τραγούδι αρχικά είχε βαριά, χασικλίδικη αναφορά. Όταν όμως ο Θεοδωράκης στην εξορία όπου βρισκόταν άκουσε να το τραγουδάνε οι σύντροφοί του, τους ζήτησε να αλλάξουν τον στίχο και να το κάνουν: «*πρωί πρωί με τη δροσούλα, μες στην γλυκιάν αυγούλα*».

Άλλοι όμως, όπως ο Καλδάρας, αφομοίωσαν τις ξενικές επιρροές (όπως στα τραγούδια «Μαντουμπάλα», «Αμα θες να φύγεις φύγε», «Καρδιά μου καημένη») και έκαναν κυρίαρχη μόδα αυτές τις ανατολίτικες «ινδικές» μελωδίες.

Ο Τσιτσάνης κατηγορήσε ως μουσικοκάπηλους όσους ενσωμάτωσαν αυτούς τους ρυθμούς στα τραγούδια τους. Ίσως από απογοήτευση για την πορεία του λαϊκού τραγουδιού, την οποία αποδοκίμαζε, μεταξύ 1953 και 1959, την περίοδο που ο ίδιος ονόμασε «ινδοκρατία», αυτός στην πράξη σιώπησε.

Όταν ο Χατζιδάκις, με τον οποίον είχαν φιλία, άκουσε το 1955 το «Τρελέτσιγγανε», ζήτησε από τον Τσιτσάνη –και αυτός το επέτρεψε– να γίνει η μελωδία του τραγουδιού η βάση της δικής του μεγάλης επιτυχίας «Αγάπη που έγινες δίκοπο μαχαίρι». Το θρυλικό τραγούδι στη «Στέλλα» του Κακογιάννη, αξεπέραστα τραγουδημένο από τη Μελίνα, βασιζόταν λοιπόν στη μουσική του Τσιτσάνη.

Αντίστοιχη φιλία και συνεργασία είχε και με τον άλλο μεγάλο του έντεχνου λαϊκού τραγουδιού, τον Μίκη Θεοδωράκη. Αρκεί και μόνο η δήλωση του τελευταίου ότι θεωρεί τον Τσιτσάνη μέγα δάσκαλό του, ώστε να αποτιμήσει με τον πιο έγκυρο τρόπο την αξία του τελευταίου. Όπως είπε ο Μίκης το 1983 σε συναυλία προς τιμήν του Τσιτσάνη στη Νίκαια: «...Να όμως που εμείς, μια ολόκληρη γενιά, μουσικοί και ποιητές, σε αναγνωρίσαμε και σε αναγνωρίζουμε για δάσκαλό μας. Ακολουθήσαμε, με τις δικές μας δυνάμεις, τον δρόμο που εσύ και οι σύντροφοί σου πρώτοι χαράξατε.»

Ο Τσιτσάνης συνέχισε τη δική του αυθεντική, «ελληνική» γραμμή σύνθεσης λαϊκών τραγουδιών με «Τα Λιμάνια» (1962), «Κορίτσι μου όλα για σένα» (1967), «Με παρέσυρε το ρέμα» (1968), «Κάποιο αλάνι» (1968), «Της Γερακίνας γιος» (1975), «Το βαπόρι από την Περσία» (1977), που ήταν η τελευταία του μεγάλη επιτυχία– αν και λόγω θέματος δεν παιζόταν από το ραδιόφωνο.

Μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του εμφανιζόταν ζωντανά στο μαγαζί «Χάραμα» και δεν έπαψε να εργάζεται και να συνθέτει μέχρι που έφυγε για το Λονδίνο για να υποβληθεί σε εγχείρηση λόγω καρκίνου στον πνεύμονα. Δεν κατάφερε να αντεπεξέλθει στις επιπλοκές και απεβίωσε το 1984.

Άφησε πίσω μια πολύ προσωπική κληρονομιά στο λαϊκό τραγούδι, καταφέροντας να βγάλει το ρεμπέτικο από το περιθώριο, καταξιώνοντάς το σε ευρύτερα λαϊκά και αστικά στρώματα. Πλούτισε το λαϊκό τραγούδι με στίχους και μελωδίες που σήμερα τραγουδιούνται νοσταλγικά από όλους τους Έλληνες, ως «κλασικές» λαϊκές μελωδίες. Ήθελε πάντα να είναι «ο Τσιτσάνης όλων των Ελλήνων» και το κατάφερε.

B.7.2. ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ (Ν. Ιωνία Αττικής 1931 - Αθήνα 2001)

Ο Καζαντζίδης είναι ο θρύλος του ελληνικού λαϊκού τραγουδιού, η ελληνική «φωνή του αιώνα» –ίσως των αιώνων. Είναι επίσης ο αγαπημένος «Στελλάρας» των Ελλήνων.

Γεννήθηκε από γονείς πρόσφυγες. Ο πατέρας του, Μπάμπης, ήταν Πόντιος από τα Κοτύωρα και η μητέρα του, Γεσθημανή, την οποία υπεραγαπούσε, ήταν από την Αλάγια της νοτιοδυτικής Μικρασίας. Ήταν η πέμπτη γέννα της μητέρας του, η οποία τον έταξε στον Άγιο Στυλιανό γιατί είχε χάσει τα άλλα της παιδιά σε βρεφική ηλικία. Έζησε τα παιδικά του χρόνια στην προσφυγογειτονιά της Νέας Ιωνίας, βοηθώντας τον οικοδόμο πατέρα του στη βιοπάλη. Το βράδυ που ο πατέρας γυρνούσε από τη δουλειά, έχτιζαν μαζί οι τρεις τους, με το φως της λάμπας, το μικρό σπίτι όπου μεγάλωσε. Δεν έμελλε να χαρεί τον πατέρα του, επειδή αυτός ήταν πολιτικοποιημένος και δυστυχώς έπεσε θύμα των ακροτήτων του Εμφυλίου¹⁰⁸. Έτσι από τα 14 του χρόνια, όπως τόσα άλλα παιδιά του καιρού του σε αυτήν την ηλικία, ο Στέλιος δούλευε είτε ως βιοπαλαιστής σε εργοστάσια είτε ως μικροπωλητής.

Η προικισμένη φωνή όμως ανέβλυζε από μέσα του σαν γάργαραρη πηγή και έτσι ο μικρός Στέλιος δεν σταματούσε να τραγουδά, είτε βρισκόταν στον δρόμο είτε στη δουλειά. Στη γειτονιά έμαθε τις τεχνικές του λαϊκού τραγουδιού, τις ανάσες, το κλάμα στη φωνή («Μπορεί να κλάψει τραγούδι;» ρωτούσε ο ίδιος αργότερα για κάποιον νέο τραγουδιστή που του είπαν ότι μπορούσε να γίνει διάδοχος του στο λαϊκό τραγούδι).

Στο εργοστάσιο «Εσπερος» όπου εργαζόταν, τον άκουσε να τραγουδά το αφεντικό του (Πόντιος και αυτός) και του χάρισε μια κιθάρα, για να μπορεί να τραγουδάει σε νυκτερινά κέντρα και να συμπληρώσει το εισόδημά του (οι τραγουδιστές τότε έπρεπε να φέρνουν μαζί τους και το μουσικό όργανο που έπαιζαν).

Μια Κυριακή μεσημέρι, στις ώρες τηςσχόλης στο φτωχικό τους, τον άκουσε κατά τύχη να τραγουδά ένας περαστικός που είχε σχέση με τον χώρο του τραγουδιού. Ζήτησε να δει τον Στέλιο και αμέσως του πρότεινε να εμφανιστεί στο μαγαζί του. Με αυτόν τον απροσχεδίαστο τρόπο ξεκίνησε η καριέρα του μεγαλύτερου Έλληνα λαϊκού τραγουδιστή.

Την περίοδο των πρώτων αυτών εμφανίσεων μαθήτευσε κοντά στον τυφλό δάσκαλο της μουσικής, συνθέτη και λαϊκό τραγουδιστή Στέλιο Χρυσίνη. Η πρώτη επαγγελματική δουλειά ήταν το 1952 με τον Απόστολο Καλδάρα, αλλά δεν είχε επιτυχία. Ο ρεμπέτης Γιάννης Παπαϊωάννου αντιλήφθηκε όμως τις δυνατότητες της φωνής του και έτσι ηχογράφησαν μαζί τις «Βαλίτσες», τραγούδι που έγινε αμέσως επιτυχία. Χωρίς διαφήμιση και χωρίς οποιαδήποτε συστημα-

¹⁰⁸ Ξυλοκοπήθηκε άγρια από πολιτικούς αντιπάλους του, μπροστά στον γιό του, και πέθανε σύντομα από επιπλοκές.

τική προώθηση κατά την πρώτη αυτή περίοδο, η φωνή του Καζαντζίδα συγκίνησε τον κόσμο. Επιβλήθηκε γρήγορα σαν πρώτο μέγεθος στο λαϊκό τραγούδι και από τα είκοσί του χρόνια είχε γίνει διάσημος.

Πρόκειται για μοναδικό φωνητικό φαινόμενο. Η φωνή του έχει τεράστιο δυναμικό εύρος και μαζί φυσική, ανεπιτήδευτη πλαστικότητα. Από απαλή και χαμηλόφωνη μπορεί μεμιάς και αβίαστα να αποκτήσει επιβλητική ένταση και όγκο. Σαν να μαζεύει δύναμη στα έγκατα της ψυχής για ν' ανυψωθεί στα ουράνια.

«Ο Καζαντζίδης είναι ένα μεγάλο «Αααα!», είπε γι' αυτόν ο Δ. Σαββόπουλος. Με αυτό το σπαρακτικό «Αααα!» η φωνή του Καζαντζίδα πλημμυρίζει τον χώρο με τη σαρωτική δύναμη γιγάντιου κύματος. Είτε χαμηλότονη είτε υψηλότονη, η φωνή του έχει υφή γλυκιά και ευγενική, εκφραστική και θερμή. Είναι όμως πάντα πονεμένη, γι' αυτό και ήταν η φωνή που παρηγορούσε όσους ζούσαν μέσα στα βάσανα της βιοπάλης, του κοινωνικού αποκλεισμού και της ξενιτιάς.

Στα τραγούδια του Καζαντζίδα η φωνή και η προσωπικότητά του τραγουδιστή επιβάλλονται πάνω στον στίχο και στη μελωδία. Μόνο αυτός ερμηνεύει με τέτοια ειλικρίνεια και ευγένεια το βαθύ συναίσθημα του πόνου. Δεν μπορείς να ακούσεις άλλον να προσπαθεί να τον φτάσει. Είναι απλά ασύγκριτος και αξεπέραστος.

Όπως και η Κάλλας στην όπερα, έτσι και αυτός λατρεύτηκε από τον κόσμο, σαν να είχε και αυτός ένα θεϊκό χάρισμα. Με την ίδια συνείδηση της μεγάλης του αξίας, το ίδιο ασφυκτώντας μέσα στο περιβάλλον που του επέβαλλε η οικονομική πλευρά της ψυχαγωγίας, εντελώς αναντίστοιχο με την ευαισθησία και το ήθος του, ζήτησε και αυτός να ορίσει τον χώρο του με τον ίδιο τρόπο. Θέλησε να τον εξαγνίσει από την εκμετάλλευση του «συστήματος» και να αποδώσει στον καλλιτέχνη τη δίκαιη αμοιβή του. Η μοναδική ποιότητα της φωνής του χάριζε στον ίδιο μόνο δημοφιλία, ενώ πλούτιζε όλους τους άλλους. Απαίτησε επίσης να τραγουδά ό,τι πίστευε πως του ταιριάζει εκφραστικά και ψυχικά και να το ερμηνεύει όπως ο ίδιος το ένιωθε.

Όταν η περίφημη «Μαντουμπάλα»¹⁰⁹ έκανε πωλήσεις ρεκόρ, ο Καζαντζίδης ήταν ήδη κορυφαίος καλλιτέχνης. Ενώ όμως η δισκογραφική εταιρία κέρδισε εκατομμύρια από τον δίσκο, ο ίδιος ο τραγουδιστής αμείφθηκε μόνο με 1.000 δραχμές, αφού τότε οι μουσικοί αμείβονταν εφ' άπαξ μόνο, χωρίς ποσοστά. Ο Καζαντζίδης ξεκίνησε δικαστικό αγώνα για να αλλάξει το συμβόλαιό του. Δικαιώθηκε τελικά και έτσι οι υπόλοιποι τραγουδιστές οφείλουν την αλλαγή των συμβολαίων τους από το 1959 και μετά, στον δικό του αγώνα και στη δική του υπερηφάνεια.

109 Η Μαντουμπάλα (Mumtaz Jehan Begum Dehlavi, καλλιτεχνικό όνομα *Madhubala*, 1933-1969), ήταν θρυλική και πανέμορφη ηθοποιός του ινδικού κινηματογράφου. Το αντίπαλο δέος του τραγουδιού «Μαντουμπάλα» ήταν το τραγούδι του Στέλιου για μια άλλη ανατολίτισσα, τη «Ζιγκουάλα», τεράστια επιτυχία του και αυτή.

Ο Καζαντζίδης επαναστάτησε και κατά του κατεστημένου των «καλών» μαγαζιών στα οποία εμφανιζόταν. Οι θαμώνες δεν ήταν πια το λαϊκό κοινό στο οποίο απευθύνονταν τα τραγούδια του λαϊκού βάρδου, αλλά μεγαλοαστοί και νεόπλουτοι επιδείξεις, οι οποίοι πήγαιναν περισσότερο για να «δουν» το αστέρι του λαϊκού τραγουδιού, παρά για να «ακούσουν» και για να ταυτιστούν με τον καημό της φωνής του. Το τραγούδι γινόταν θέαμα, συνοδευόταν με σπασίματα πιάτων και ακριβά ποτά, ενώ τα αφεντικά των μαγαζιών έδειχναν δουλική συμπεριφορά προς τους ακριβοντυμένους πελάτες, ζητώντας από τις τραγουδίστριες να επισκέπτονται τα τραπέζια των πλουσιών.

Για τον Στέλιο όμως το τραγούδι ήταν κλάμα ψυχής, μυσταγωγία, κι όχι ψυχαγωγία για χοντρά πορτοφόλια. Απαυδισμένος από την εκμετάλλευση του ίδιου και των υπόλοιπων καλλιτεχνών, ο Καζαντζίδης αποφάσισε απότομα, οριστικά και αμετάκλητα, να διακόψει τις ζωντανές εμφανίσεις του το 1965.

Έμεινε ιστορική επίσης η διαμάχη του μετά το 1975 με την εταιρία ΜΙΝΟΣ, της οποίας το συμβόλαιο τού επέβαλλε καταχρηστικούς όρους. Ο Καζαντζίδης κατήγγειλε την επαχθή σύμβαση, διεκδικώντας τη δικαστική του δικαίωση. Στον αγώνα αυτόν το μεγαλύτερο ηθικό του όπλο ήταν η σιωπή. Αποσύρθηκε από το τραγούδι μέχρι που δικαιώθηκε, καθώς με ειδική νομοθετική ρύθμιση το 1986 καταργήθηκαν οι ισόβιες συμβάσεις στην Ελλάδα. Μόνο τότε επανήλθε στο τραγούδι, με τον *«Δρόμο της επιστροφής»* (1987), ολοκληρώνοντας τη συγκλονιστική του επαναφορά το 1988 με τον δίσκο *«Ελεύθερος»*. Σύμφωνα με τους αυτόπτες της ηχογράφησης, η φωνή με το χαρακτηριστικό *«Αααα!»*, ξεκούραστη και διψασμένη για έκφραση μετά την πολύχρονη σιωπή, έκανε τις βελόνες της κονσόλας στο στούντιο να φτάσουν στο κόκκινο!

Ήταν ήδη ένας μύθος του λαϊκού τραγουδιού. Η απουσία από το πάλκο και αργότερα η σιωπή, αντί να μειώσουν, αύξησαν αντίθετα την αγάπη του κόσμου. Η φωνή του δεν είχε θαυμαστές, αλλά πιστούς. Πιο έντονη ήταν η σχέση λατρείας με τους μετανάστες. Τα εργοστάσια στη Γερμανία, στην Αμερική ή στην Αυστραλία γέμιζαν με Έλληνες εργάτες που έφερναν όμως μαζί τους και τα τραγούδια του Καζαντζίδη, σαν φυλαχτό της Πατρίδας για να απαλύνει την πίκρα της ξενιτιάς.

Ήταν όμως και αυτός φτιαγμένος από εύθραυστο υλικό. Αγανακτούσε εύκολα, γινόταν καταγγελτικός και οξύς με όσους θεωρούσε ότι δεν τον σέβονταν, με όσους νόμιζε πως τον εκμεταλλεύονταν. Έκανε υγιεινή και μετρημένη ζωή, αλλά είχε και πρακτικές ανθρώπινες αδυναμίες, ενώ ήταν μάλλον ευκολόπιστος. Γι' αυτό και έχασε ξανά και ξανά τα χρήματά του σε αμφίβολες επενδύσεις, εκεί όπου τον παρέσυραν οι επιτήδριοι.

Ήταν επίσης ευαίσθητη ψυχή, δεν μπορούσε να αρνηθεί χατίρι σε κανένα. Έγινε νονός 268 φορές (!) και άλλες τόσες στεφάνωσε ζευγάρια, αφού έρχονταν άγνωστοί του από όλο τον Ελληνισμό –ακόμα και από την Αυστραλία– για να του ζητήσουν να βαφτίσει τον δικό τους μικρό Στέλιο και για να τους «ευλογήσει» με την παρουσία του στο μυστήριο. Ο ίδιος δυστυχώς δεν μπορούσε να αποκτήσει παιδιά λόγω ενός σοβαρού ατυχήματος κατά τη στρατιωτική του θητεία, κάτι που του στοίχισε μια μόνιμη πικρία στη ζωή του.

Αρραβωνιάστηκε με την Καίτη Γκρέυ, αλλά τελικά δεν παντρεύτηκαν. Αργότερα όμως παντρεύτηκε με την επίσης μεγάλη τραγουδίστρια Μαρινέλλα, με την οποία αποτέλεσαν ένα αλησμόνητο καλλιτεχνικό δίδυμο. Χώρισαν μετά από λίγους μήνες, γιατί ο Καζαντζίδης είχε μια πολύ πιο παραδοσιακή αντίληψη για τον γάμο, που δεν την συμεριζόταν η Μαρινέλλα. Πάντως παρέμειναν αγαπημένοι φίλοι και θαύμαζαν καλλιτεχνικά ο ένας τον άλλο.

Βρήκε την ηρεμία και την οικογενειακή θαλπωρή που ζητούσε στη δεύτερη σύζυγό του, τη Βάσω Κατσαβού, που την αποκαλούσε «Κυρά». Με πατρική στοργή αγάπησε τη θυγατέρα της και τα παιδιά της σαν να ήταν δικά του εγγόνια. Τη γαλήνη την έβρισκε επίσης στο μικρό και απλό εξοχικό του στον Άγιο Κωνσταντίνο, όπου ασχολούνταν καθημερινά με το ψάρεμα. Τραγουδούσε συχνά για το μεράκι του στη μικρή συντροφιά των φίλων του ψαράδων της περιοχής.

Είναι αμέτρητα τα τραγούδια του που έγιναν επιτυχίες. Η παρουσία του και μόνο σε μια συνεργασία με κάποιον συνθέτη ή στιχουργό, την έκανε κλασική. Αναφέρουμε ενδεικτικά δύο αριστουργηματικές ηχογραφήσεις του με τους δύο γίγαντες συνθέτες της ελληνικής μουσικής και οι οποίες έμειναν σταθμοί στην ελληνική μουσική:

-«*Το πέλαγο είναι βαθύ*», σε μουσική του Χατζιδάκι και ποίηση του Νίκου Γκάτσου, με τη συνοδεία της Μαρινέλλας και με το μπουζούκι του Μανώλη Χιώτη να κεντολογά μαζί τους μελαγχολικά και ονειροπόλα:

-«*Το σαββατόβραδο*», σε μουσική Θεοδωράκη και ποίηση του Τάσου Λειβαδίτη, πάλι σε μια αρμονική διφωνία με τη Μαρινέλλα και με το μπουζούκι του Χιώτη να ακολουθεί θρηνητικά τη φωνή του Στέλιου.

Τα ονόματα των κορυφαίων καλλιτεχνών στις ιστορικές αυτές συνεργασίες προκαλούν δέος από μόνα τους. Η συγκέντρωση τέτοιας καλλιτεχνικής αξίας στην έντεχνη λαϊκή μουσική δημιουργία σηματοδοτεί την ανεπανάληπτη χρυσή εποχή του ελληνικού τραγουδιού, καρπό της ελπίδας και του ονείρου μέσα στην Ελλάδα της προσφυγιάς και της βιοπάλης.

Σε μια συνάντηση του Καζαντζίδη με τον Θεοδωράκη, καλεσμένοι οι δυο τους σε τηλεοπτική εκπομπή, ο Μίκης είπε γι' αυτόν: «*Όταν τραγουδά ο Στέλιος, ο ίδιος χάνεται, δεν υπάρχει πια. Υπάρχει μόνο η φωνή του*». Και μετά, ακουμπώντας το χέρι του πάνω στην καρδιά του Στέλιου, συνέχισε: «*Δεν είναι το μέταλλο που τραγουδά, αλλά η καρδιά του, και αυτό είναι επίπονο γι' αυτόν. Είναι ένα σκεύος, μέσα από αυτό μας έρχονται φωνές από αιώνες... Γι' αυτό και οι Έλληνες κρεμιούνται από πάνω του σαν σπουργίτια!*»

«*Υπάρχω!*» τραγουδούσε το 1975 ο «Στελάρας» προκαλώντας παραλήρημα, γιατί στην κραυγή αυτή οι «πιστοί» του ένιωθαν ότι μιλά για τη δική τους ύπαρξη, αυτήν που άντεχε σε πείσμα της φτώχειας, του πόνου και της δυσκολίας.

Αλήθεια έλεγε: υπάρχει και θα υπάρχει πάντα η φωνή του Καζαντζίδη για να εκφράζει τους καημούς και τα βάσανα της ψυχής των Ελλήνων.

Β.7.3. ΝΙΚΟΣ ΞΥΛΟΥΡΗΣ (Ανώγεια Κρήτης 1936 – Αθήνα 1980)

Ο Νίκος Ξυλούρης είναι εμβληματική μορφή του λαϊκού, του δημοτικού και του έντεχνου τραγουδιού. Η φωνή του είναι ανεπανάληπτη σε εκφραστικότητα, αναδίνει ανθρώπινη ζεστασιά και μαζί αντηχεί μια αδρή Κρητική παλληκαριά. Είναι ο καθρέπτης της ψυχής του, καθώς ο Νίκος ήταν ευγενικός και γλυκομίλητος, ευθύς και απλός, περήφανος και σεμνός μαζί, αληθινό καύχημα της Λεβεντογέννας.

Γεννήθηκε στα Ανώγεια Μυλοποτάμου ανασαίνοντας από γεννησιμιού τον ελαφρύ αέρα του Ψηλορείτη. Η οικογένειά του είχε παράδοση στην κρητική λύρα, ο πατέρας του όμως, ο Ψαρογιώργης, δεν ήθελε να γίνει ο Ψαρωνικός λυράρης¹¹⁰, γιατί όπως πίστευε «λεφτά δεν θα έβγαζε». Ούτε και η μάνα του ήθελε ο γιος να ξημεροβραδιάζεται στους Κρητικούς γάμους –κρατούσαν βδομάδα ολόκληρη– για να παίζει λύρα χωρίς σταματημό στα Κρητικά γλέντια.

Η αντίσταση των γονιών στη φυσική του κλίση κράτησε μέχρι τα δέκα του χρόνια. Μετά από προτροπή και του δάσκαλου, ο οποίος κατάλαβε ποιο ήταν το μοναδικό του ενδιαφέρον, ο Ψαρογιώργης αγόρασε στον γιο την πρώτη λύρα. Από κει και μετά ο Νίκος αφιερώθηκε στη μουσική –παράτησε γρήγορα και το σχολείο– παίζοντας από παιδάκι σε γλέντια και σε γάμους σ’ όλη την Κρήτη. Κατέβηκε 17 χρονών στο Ηράκλειο για να πιάσει δουλειά στο κέντρο «Κάστρο», όπου σιγά σιγά άρχισε να γίνεται γνωστός, δουλεύοντας πολύ αλλά παραμένοντας πάμπτωχος, δικαιώνοντας έτσι τις αντιρρήσεις των γονιών.

Ο γάμος του έχει σχεδόν λαογραφικό ενδιαφέρον: σε κάποια γιορτή στις Απόκριες σε κάποιο χωριό όπου έπαιζε, είδε και αγάπησε μια 16χρονη κοπέλα που χόρευε με τις άλλες κοπελιές, την Ουρανία Μελαμπιανιάκη. Η κόρη προερχόταν από πλούσιο πεδινό χωριό και από οικογένεια με κοινωνική και οικονομική επιφάνεια. Μαζί με φίλους, για έναν χρόνο γυρώφερναν και έκαναν καντάδες ο καθένας στο κορίτσι που αγαπούσε. Έτσι και ο Νίκος τραγουδούσε στην Ουρανία, η οποία αγάπησε τη λεβεντιά, την ειλικρίνεια και την ευγένειά του. Τελικά οι δύο νέοι αποφάσισαν να παρακάμψουν με τον παλιό παραδοσιακό τρόπο της Κρήτης την κοινωνική και οικονομική απόσταση που χώριζε τις οικογένειες. Η Ουρανία άφησε ένα γράμμα γεμάτο σεβασμό στους δικούς της και μετά κλέφτηκαν με τον Νίκο. Ανέβηκαν στ’ Ανώγεια και παντρεύτηκαν την άλλη μέρα, χωρίς νυφικό. Αυτός ήταν είκοσι χρονών παλληκάρι και αυτή 17 χρονών κοπέλα. Πήρε κάμποσο καιρό μέχρι να συμφιλιωθούν με την οικογένεια της Ουρανίας, αλλά και με το χωριό της, που είδε στην πράξη αυτή μια συλλογική προσβολή. Έζησαν έκτοτε μια ευτυχισμένη συζυγική ζωή με τα δύο παιδιά τους¹¹¹.

Ο Νίκος γινόταν όλο και πιο γνωστός για το τραγούδι του στο Ηράκλειο,

110 Όλοι οι άντρες της οικογένειας αποκτούσαν το προσωνύμιο «Ψαρο», γιατί ο προπάππος της γενιάς τους –καθώς λέγανε– έτρωγε τους Τούρκους στον πόλεμο «σαν τα ψάρια».

111 Δυστυχώς ο γιος του έφυγε και αυτός νέος, σε αυτοκινητικό δυστύχημα.

μέχρι που το 1958 ηχογράφησε τον πρώτο δίσκο «Μια μαυροφόρα που περνά», που έγινε η πρώτη του ηχογραφημένη επιτυχία. Βγάζοντας από τότε και μετά και άλλους επιτυχημένους δίσκους 45 στροφών, άρχισε να ανασαίνει οικονομικά.

Το 1966 πήγε στον Σαν Ρέμο της Ιταλίας σε διαγωνισμό δημοτικής μουσικής και πήρε το πρώτο βραβείο παίζοντας ένα συρτάκι με τη λύρα του, ενώ το 1969 ηχογράφησε τον δίσκο «Ανυφαντής», που έγινε μεγάλη επιτυχία και στάθηκε η αφορμή για τη μετεγκατάσταση στην Αθήνα. Στην πρωτεύουσα έκανε την εμφάνισή του στο κέντρο «Κονάκι», με μικρή μάλλον επιτυχία, καθώς ο Ξυλούρης ήθελε να κάνει γνωστά στην Αθήνα τα κρητικά δημοτικά τραγούδια. Αυτό όμως δεν ήταν τόσο εύκολο όσο φαίνεται σήμερα για τον Κρητικό λυράρη, που δεν είχε ακόμη ασχοληθεί με το έντεχνο τραγούδι.

Εκείνα τα χρόνια άλλωστε ο επαρχιώτικος πληθυσμός που συνέρρεε στην Αθήνα βρισκόταν πολιτιστικά μετέωρος. Αν κάποιος νοσταλγούσαν τα πανηγύρια στο χωριό, μολαταύτα, οι περισσότεροι ήθελαν να δηλώσουν τη νέα μικροαστική ταυτότητα υιοθετώντας τα πολιτιστικά πρότυπα συμπεριφοράς και διασκέδασης που συναντούσαν στην πόλη. Πιο εύκολα στρέφονταν προς τα μπουζούκια και το «ελαφρολαϊκό», παρά νοσταλγούσαν το παραδοσιακό δημοτικό τραγούδι.

Ο Νίκος σκεφτόταν να γυρίσει μόνιμα στην Κρήτη όταν, σύμφωνα με τα λεγόμενα της Ουρανίας, ο διευθυντής της δισκογραφικής εταιρείας «Κολούμπια», Τάκης Λαμπρόπουλος, ανακάλυψε τις δυνατότητες της φωνής του ηχογραφώντας τον σε γάμο στα Ανώγεια. Από εκεί και μετά ήρθε σε επαφή με τον χώρο της έντεχνης μουσικής και η φωνή του έγινε γνωστή σε μεγάλους συνθέτες της εποχής, όπως ο Σταύρος Ξαρχάκος, ο Χρήστος Λεοντής και ο Γιάννης Μαρκόπουλος. Με τον τελευταίο ο Ξυλούρης ηχογράφησε ως πρώτη τους συνεργασία τον κύκλο τραγουδιών «Χρονικό».

Η κομβική στιγμή στην καλλιτεχνική του σταδιοδρομία, αλλά και για την ελληνική μουσική, ήταν όταν ηχογράφησαν μαζί με τον Μαρκόπουλο τα «Ριζίτικα» (1971), που είναι τα κρητικά δημοτικά τραγούδια του ανώνυμου δημιουργού, της τάβλας και της στράτας. Τα ριζίτικα δεν χορεύονται, είναι πάντα σοβαρά και μιλάνε για την παλληκαριά, τον πόνο και τον πόλεμο. Είναι χανιώτικης προέλευσης, όμως έγιναν γνωστά σε όλη την Ελλάδα από τον Ξυλούρη που ήταν Ανωγειανός. Από τα χείλη του Ψαρνίκου ακούστηκε επίσης στην Αθήνα και το εμβατήριο του αντιδικτατορικού αγώνα, «Πότε θά κάμη ξαστεριά».

Με τον Μαρκόπουλο ο Ξυλούρης θα ξεκινήσει από το 1971 τις εμφανίσεις του στην μπουάτ «Λήδρα», κάνοντάς τη διάσημο στέκι φοιτητών και αντιφρονούντων κατά της Δικτατορίας. Το 1973 εμφανίστηκε –μετά από πολλές αμφιβολίες λόγω του συνεσταλμένου του χαρακτήρα– σε ρόλο τραγουδιστή στην αντιδικτατορική παράσταση «Το μεγάλο μας τσίρκο», την οποία ανέβαζαν τότε ο Κώστας Καζάκος με την Τζένη Καρέζη. Η Τζένη καταγοητεύτηκε με την κορμιοστασιά του και με το αγέρωχο πρόσωπό του, αποκαλώντας τον «ο Αρχάγγελος της Κρήτης», που έκτοτε έγινε προσωνύμι του. Κατά την Εξέγερση του Πολυτεχνείου ο Ξυλούρης βρισκόταν συχνά κοντά στους χώρους του Πολυτε-

χνείου, ακούγοντας με υπερηφάνεια να τραγουδιέται από τους ξεσηκωμένους φοιτητές η δική του «Ξαστεριά».

Στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, από τα τραγούδια και τις συνεργασίες του ξεχώρισε η συμμετοχή του, το 1977, στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» του Σολωμού, πάλι σε μουσική Μαρκόπουλου, με την Ειρήνη Παππά στην αφήγηση και μαζί με τους Λάκη Χαλκιά και Ηλία Κλωναρίδη στο τραγούδι. Στο τρίτο άκουσμα, η φωνή του Ξυλούρη γίνεται αυτή του πολιορκημένου μαχητή. Παρά την οδύνη της φοβερής πείνας, η φωνή δεν σώθηκε, ακούγεται ολοκάθαρη και ανδροπρεπής, αντλώντας δύναμη από ένα άφθαρτο ακόμα ψυχικό απόθεμα. Η φύση γύρω βουβαίνεται σε απόκοσμη ησυχία: «*άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει*». Μαύρισαν τα μάτια του Σουλιώτη από την πείνα, στέκει μετέωρος ανάμεσα στην εγκράτεια και στην κατάλυση, καταμεσής του ηρωισμού και της υποταγής· από τη μια η αντίσταση της ψυχής, από την άλλη το κάλεσμα της ύλης. Αναφωνεί και κλαίει: «*Έρμο τουφέκι σκοτεινό, τι σ' έχω γω στο χέρι; σπού σου μού 'γινες βαρύ κι ο Αγαρηνός το ξέρει*». Αυτή η συνεργασία ήταν ίσως το αποκορύφωμα της δημιουργίας του Ψαρνίκου.

Ο Ξυλούρης έχει επίσης ερμηνεύσει με αξεπέραστο τρόπο τραγούδια-σύμβολα: «*Ήτανε μια φορά μάτια μου*», «*Μπήκαν στην πόλη οι Οχτροί*», «*Ζαβαρακατρανέμια*», καθώς και τα λαϊκά «*Φιλεντέμ*», «*Πραματευτής*», «*Μεσοπέλαγα αρμενίζω*». Η φωνή του δίνει ξεχωριστή ζωντάνια στα ριζίτικα «*Αγρίμια κι αγριμάκια μου*» και επική διάσταση στο ακριτικό «*Ο Διγενής ψυχορραγεί*». Είναι σαν τα τραγούδια αυτά να γράφτηκαν για αυτόν και μόνο· αδύνατο να τα τραγουδήσει άλλος.

Ο Ψαρνίκος μεσουρανούσε στη λαϊκή μουσική όταν τον λάβωσε ύπουλα και αθεράπευτα ο καρκίνος. Λες και μιλούσε για την ίδια του τη μοίρα όταν τραγούδησε το «*Έβαλε ο Θεός σημάδι*»¹¹². Όλη η Ελλάδα θρήνησε όταν ο Χάρος ήλθε χωρίς χρονοτριβή, για να πάρει πρόωρα μαζί του το παλληκάρι.

Η φωνή του Νίκου Ξυλούρη πηγάζει κατευθείαν από την κρήνη του λαϊκού τραγουδιού. Εκατό, διακόσια, πεντακόσια χρόνια πριν, στον Πόντο και στην Κρήτη, στην Ήπειρο και στην Κύπρο, η λαϊκή ψυχή ευθυμούσε και θλιβόταν στον ίδιο μουσικό τόνο. Άνθρωποι απλοί, απάιδευτοι και ευαίσθητοι, τραγουδούσαν τη χαρά και τη λύπη με τη συνοδεία της λύρας, της φλογέρας και του ζουρνά. Ο Αρχάγγελος της Κρήτης ήταν ένας από τους τελευταίους κρίκους σε αυτή τη μακριά χρυσή αλυσίδα λαϊκών αοιδών.

112 Στίχοι του Ν. Γκάτσου, μουσική του Σταύρου Ξαρχάκου, <https://www.Youtube.com/watch?v=iESjhcmPbJw>

B.8. ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Κάθε ατομικό αθλητικό επίτευγμα αντανακλάται και πάνω στην ευρύτερη ανθρώπινη ομάδα στην οποία ανήκουν οι αθλητές και οι αθλήτριες, είτε αυτή είναι ο αθλητικός τους σύλλογος είτε το έθνος με το οποίο μοιράζονται καταγωγή και αξίες. Κάθε μικρή τοπική πατρίδα, χωριό, πόλη ή περιφέρεια υπερηφανεύεται για τους συμπατριώτες που ξεχώρισαν με την ατομική τους αξία στην επιστήμη, στην τέχνη, στον πλούτο ή σε όποιο άλλο ανθρώπινο επίτευγμα¹¹³. Με τον ίδιο τρόπο θεωρείται μεγάλη εθνική τιμή η διάκριση των αθλητών ενός έθνους σε διεθνείς αγώνες, είτε ατομικούς είτε συλλογικούς, όταν εμφανίζονται τα εθνικά σύμβολα στο τελετουργικό της βράβευσης (σημαία και ύμνος).

Είναι άραγε τόσο μεγάλο επίτευγμα ο αθλητισμός, περισσότερο από την τέχνη και από την επιστήμη, ώστε η ατομική ή συλλογική αριστεία των αθλητών να προξενεί τέτοιο παραλήρημα χαράς στους συμπατριώτες και στους ομοεθνείς; Μπορεί η ξεχωριστή ικανότητα ενός Έλληνα ή μιας Ελληνίδας να στέλνουν μ' ένα μαστορικό χτύπημα της ρακέτας μια μικρή κίτρινη χνουδωτή μπάλα πάνω από ένα κοντό μακρύ δίχτυ στην άλλη πλευρά του γηπέδου, να είναι λόγος υπερηφάνειας για όλους τους Έλληνες; Μπορεί το κατόρθωμα ενός άλλου Έλληνα, που βάζει αυτός ξανά και ξανά μια άλλη μεγαλύτερη μπάλα, πορτοκαλιά τούτη τη φορά, σε ένα καλάθι χωρίς πάτο κρεμασμένο κάπου τρία μέτρα ψηλά, να είναι λόγος πανηγυρισμού για όλη την Ελλάδα;

Έτσι ακριβώς όμως γίνεται παντού στον κόσμο με τα αθλήματα, τα οποία σε πρώτη ματιά είναι απλά παιχνίδια για παιδιά και μεγάλους. Αυτοί που πετυχαίνουν αθλητικά κατορθώματα, κερδίζοντας πάνω στον ανταγωνισμό αθλητές ή ομάδες άλλων χωρών, γίνονται αμέσως εθνικά ινδάλματα, πρότυπα σωματικής διάπλασης, επιδεξιότητας, ακόμα και ήθους. Κάποια μεγάλη αξία λοιπόν πρέπει να βρίσκεται μέσα στον αθλητισμό.

Το πρώτο είναι προφανώς η ξεχωριστή σωματική ικανότητα των πρωταθλητών: ο συνδυασμός δύναμης, ευλυγισίας και ισορροπίας, ο συντονισμός των μυών του σώματος, η σωστή κατανομή της σωματικής ενέργειας, η ταχύτητα απόκρισης στις κινήσεις του αντιπάλου.

Το σωματικό τάλαντο όμως φτάνει στο όριο των φυσικών δυνατοτήτων μόνο ως αποτέλεσμα ηθικών και πνευματικών χαρισμάτων: εγκράτεια και πειθαρχία, συνέπεια, οργάνωση χρόνου, φιλοδοξία, ψυχραιμία και αποφασιστικότητα, έξυπνη εκτίμηση της σκέψης και της τακτικής του αντιπάλου, απόδοση του μέγιστου των δυνάμεων κατά τη διάρκεια του αγώνα.

Πέρα από τα σωματικά και πνευματικά χαρίσματα, οι επαγγελματίες αθλητές έχουν επίσης και τα ατομικά τους κίνητρα για διακρίσεις και οικονομικές απολαβές.

Το τελευταίο και πιο σημαντικό κίνητρο, αυτό που λειτουργεί πολλαπλασιαστικά για όλα τα προηγούμενα, είναι να διαθέτουν την αίσθηση ότι αντι-

¹¹³ Αυτό άλλωστε επιδιώκεται και εδώ, κάνοντας αναδρομή στα επιτεύγματα των ξεχωριστών Ελλήνων τα τελευταία 200 χρόνια.

προσωπεύουν ένα ευρύτερο σύνολο, το οποίο παρακολουθεί με αγωνία και ταυτίζεται με τον αγώνα τους. Αυτό είναι ένα ανώτερο, ψυχικό κίνητρο.

Όταν όλα αυτά τα στοιχεία συμβάλλουν ευεργετικά και συνεργατικά, τότε η σωματική αριστεία του ατόμου ή της ομάδας γίνεται ανώτερο επίτευγμα, αντίστοιχο αυτών της τέχνης και της επιστήμης. Τότε μόνο προσλαμβάνονται δικαιωματικά οι αθλητές και οι αθλήτριες ως παράδειγμα μίμησης, πηγή θαυμασμού και λόγος υπερηφάνειας για τους συμπατριώτες τους.

Αυτές τις σωματικές, ηθικές και ψυχικές αρετές έχουν οι Έλληνες αθλητές και αθλήτριες που θα αναφερθούν εδώ, ξεχωρίζοντας σε παγκόσμιο επίπεδο, ατομικά ή συλλογικά. Είναι ένα μικρό αλλά καταξιωμένο δείγμα αυτών με των οποίων τα αθλητικά κατορθώματα ταυτίστηκαν όλοι οι Έλληνες, πανηγυρίζοντας σύσσωμοι μαζί τους την ώρα της αθλητικής νίκης.

Είναι μερικοί από τους αθλητές και τις αθλήτριες που δεν αγωνίστηκαν μόνο για τον εαυτό τους, αλλά που την ώρα της τελικής προσπάθειας, το μεγάλο κίνητρο προσδιοριζόταν από την πρόθεσή να δοξάσουν την Πατρίδα. Την ώρα που βρίσκονταν στο όριο της σωματικής και ηθικής αντοχής, όλοι αυτοί άντλησαν την καθοριστική δύναμη για νίκη και από την αίσθηση ότι αγωνίζονταν για την Ελλάδα και για τους Έλληνες.

Ας έχουμε όμως κατανού και το εξής: όταν ένα έθνος υπολείπεται σημαντικά σε οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη, σε πολιτική ή στρατιωτική δύναμη, συμβαίνει τότε τα επιτεύγματα των αθλητών να προβάλλονται δυσανάλογα ως αιτία εθνικής υπερηφάνειας¹¹⁴. Όσο μεγαλύτερο είναι για ένα έθνος το αίσθημα υστέρησης σε πολιτική, οικονομική και στρατιωτική ισχύ, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η έκρηξη χαράς των απλών ανθρώπων για τον αθλητή, την αθλήτρια ή την ομάδα που κερδίζει τα διεθνή πρωτεία. Ακόμα περισσότερο δε, όταν η νίκη έρχεται σε βάρος αθλητών ανταγωνιστικών εθνών. Έζησε και η Ελλάδα τέτοια υπερβολή με τις αθλητικές επιτυχίες των αθλητών της.

Δεν μπορεί όμως να είναι τα αθλητικά επιτεύγματα αντιστάθμισμα της έλλειψης προόδου στην παιδεία, στις τέχνες και στις επιστήμες. Ας καμαρώνουμε λοιπόν για τα πρωτεία των Ελλήνων αθλητών και αθλητριών ή των ελληνικών ομάδων, διατηρώντας όμως ισορροπημένα το σωστό μέτρο στην αποτίμηση των αθλητικών επιτευγμάτων ως σημαντικών αλλά όχι ως των μέγιστων εθνικών κατορθωμάτων.

114 Τα αυταρχικά καθεστώτα δίνουν συνήθως υπερβολικά μεγάλη σημασία στα αθλητικά επιτεύγματα (ιδίως τα συλλογικά). Χαρακτηριστική είναι η πανηγυρική προβολή που επιφύλαξε το δικτατορικό καθεστώς στο κατά τα άλλα αθλητικά πανάξιο κατόρθωμα του ποδοσφαιρικού Παναθηναϊκού, όταν έπαιξε στον τελικό του Κυπέλλου Πρωταθλητριών Ευρώπης στο Γουέμπλεϊ το 1971. Για τον ίδιο λόγο η Δικτατορία στήριξε αποφασιστικά την προσπάθεια της καλαθοσφαιρικής ΑΕΚ το 1968, φέρνοντας τον τελικό του κυπέλλου Κυπελλούχων Ευρώπης στην Αθήνα, από την Πράγα όπου είχε οριστεί αρχικά (αντίπαλος της ΑΕΚ ήταν η Σλάβια Πράγας).

B.8.1. ΣΠΥΡΟΣ ΛΟΥΗΣ (Μαρούσι 1873 – Μαρούσι 1940)

Ο Σπύρος Λούης είναι ο πρώτος Έλληνας που ως –ερασιτέχνης– αθλητής έγινε εθνικός ήρωας. Με τη δι-αχρονική και παγκόσμια δόξα που κέρδισε το όνομά του μετά τη νίκη στον πρώτο σύγχρονο Μαραθώνιο Δρόμο, φαίνεται ότι κατά την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώ-νων του 1896 αναβίωσε και μια άλλη παράδοση της Αρ-χαίας Ελλάδας: ο αφηρωισμός του Ολυμπιονίκη.

Γεννήθηκε στη φτωχή οικογένεια του νερούλα¹¹⁵ πατέρα του και ο Σπύ-ρος τον ακολούθησε στο επάγγελμα. Φαίνεται ότι το νεροκουβάλημα –μέχρι και σήμερα η φράση σημαίνει κοπιώδη και ανιαρή εργασία– τον εξάσκησε σε τέτοιο βαθμό, ώστε η αντοχή του εντυπωσίασε τους διοικητές του κατά τη δι-άρκεια της στρατιωτικής του θητείας (1893-1895).

Στους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες θεσπίστηκε ως αγώνι-σμα και ο Μαραθώνιος Δρόμος, τιμώντας έτσι τον θρύλο του αρχαίου Αθηναίου μαραθωνοδρόμου και μάλιστα στην κλασική του διαδρομή: Τύμβος Μαραθώ-να - Καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό Στάδιο. Για τη σύγχρονη Ελλάδα ήταν μια ευ-καιρία να δηλώσει προς όλο τον κόσμο ότι είναι η άξια κληρονόμος των αρχαί-ων προγόνων. Γι’ αυτό δόθηκε από την Πολιτεία μεγάλη προσοχή στην επιλογή των 13 Ελλήνων αθλητών που θα διαγωνίζονταν στον Μαραθώνιο απέναντι σε τέσσερις άλλους ξένους αθλητές.

Ο Λούης φαίνεται ότι βρέθηκε την κατάλληλη ώρα στον κατάλληλο τόπο καθώς, την περίοδο που ξαναγεννιούνταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, βρισκό-ταν στην περίοδο της σωματικής του ακμής. Έτυχε επίσης ο διοργανωτής των προκαταρκτικών αγώνων να είναι ο Συνταγματάρχης Παπαδιαμαντόπουλος, ο οποίος υπήρξε διοικητής του Λούη κατά τη στρατιωτική του θητεία και τον θυ-μόταν ακόμη για την εξαιρετική του αντοχή. Μίλησε σχετικά στον Λούη και τον έπεισε να λάβει μέρος στον Μαραθώνιο. Ο Λούης όμως ήλθε μόνο πέμπτος στον δεύτερο προκαταρκτικό αγώνα.

Την ώρα του αγώνα, ο ίδιος ο Παπαδιαμαντόπουλος ήταν αυτός που έδωσε το σήμα εκκίνησης στον Τύμβο. Οι ξένοι αθλητές, οι οποίοι είχαν αγωνι-στεί προηγουμένως και σε άλλα αγωνίσματα δρόμου εντός του σταδίου, πήραν αρχικά το προβάδισμα. Αργότερα όμως δεν άντεξαν –ίσως την κούραση, ίσως το ανώμαλο του δρόμου– και σταδιακά ο Λούης τους ξεπέρασε.

Ένας Έλληνας νικητής γι’ αυτό το «ελληνικό» αγώνισμα ήταν ζήτημα τι-μής για το νέο Έθνος. Όταν ο Λούης εμφανίστηκε πρώτος στο στάδιο (είχε ήδη προαναγγελθεί η πρωτοπορία του), τότε το πλήθος άρχισε να παραληρεί φωνά-ζοντας «Έλλην, Έλλην!». Οι 80.000 θεατές και η βασιλική οικογένεια, που ήταν και αυτή παρούσα στο στάδιο, τον αποθέωσαν.

Ο Λούης μάλλον δεν μπορούσε να αντιληφθεί το μέγεθος της δόξας που

115 Επάγγελμα σημαντικό και απαραίτητο σε μια εποχή που δεν υπήρχε κατ’ οίκον δίκτυο ύδρευ-σης.

κέρδισε εκείνη τη στιγμή. Ούτε αντιλήφθηκε ότι μπορούσε να την εκμεταλλευτεί ανάλογα. Ο απλός, σεμνός και μάλλον συνεσταλμένος χαρακτήρας του δεν άλλαξε καθόλου. Όταν ο Βασιλιάς Γεώργιος τον ρώτησε για το δώρο που θα ήθελε να του προσφέρει, εκείνος του απάντησε: «Ένα γαϊδουράκι, να με βοηθάει να κουβαλάω το νερό».

Μετά το τέλος των Ολυμπιακών αγώνων γύρισε στο χωριό του, παντρεύτηκε και έκανε οικογένεια. Δεν ξανάτρεξε ποτέ και συνέχισε να ζει ήρεμα, στον απaráλλαχτο ρυθμό της μαρουσιώτικης αγροτικής ζωής. Το 1926 όμως κατηγορήθηκε για πλαστογράφηση στρατιωτικών εγγράφων και μπήκε στη φυλακή. Φαίνεται ότι δεν έκανε χρήση του δοξασμένου του ονόματος ώστε να πιέσει για άμεση αποφυλάκιση και έμεινε πάνω από έναν χρόνο στη φυλακή. Τελικά αθωώθηκε, όμως πρέπει να του έμεινε κάποια βαθιά απογοήτευση από τη στάση της Πολιτείας. Ίσως γι' αυτό αργότερα του δόθηκε τιμητικά και η θέση τοπικού αστυνομικού. Παρέμεινε όμως πάντα φτωχός.

Οι φήμες που κυκλοφόρησαν αργότερα, ότι κατά τη διάρκεια του μαραθωνίου είχε «κλέψει», πραγματοποιώντας μέρος της διαδρομής πάνω σε κάρο, δεν επιβεβαιώθηκαν ποτέ. Για όσους εύκολα υιοθετούν την αρνητική και συκοφαντική πλευρά των πραγμάτων, η καλύτερη απόδειξη της ακεραιότητας του ανθρώπου είναι η σεμνότητα με την οποία έζησε έκτοτε και η απλότητα του βίου του. Έτσι το όνομα του Σπύρου Λούη παραμένει σήμερα αγνό και πάντα ψηλά στην εθνική συνείδηση.

Η τελευταία του δημόσια εμφάνιση ήταν όταν προσκλήθηκε τιμητικά ως φιλοξενούμενος από τους διοργανωτές των Ολυμπιακών Αγώνων του Βερολίνου το 1936. Το ναζιστικό καθεστώς φιλοδοξούσε να διοργανώσει εντυπωσιακούς αγώνες, με αναφορές στο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Οι Γερμανοί ναζί ήταν άλλωστε αυτοί που διοργάνωσαν την πρώτη αφή και λαμπαδηφορία της ολυμπιακής φλόγας. Στη μεγαλοπρεπή εναρκτήρια τελετή στο Βερολίνο, ο παλιός νερούλας από το Μαρούσι εισήλθε στο στάδιο φορώντας τη λευκή του φουστανέλα αμέσως μετά τον σημαιοφόρο της Ελληνικής Ολυμπιακής Ομάδας. Η τραγική ειρωνεία είναι ότι παρέδωσε στον Χίτλερ –τον καταστροφέα της ανθρωπότητας– το κλαδί της ελιάς που κρατούσε στην παρέλαση, ως σύμβολο ειρήνης!

Ο ίδιος ο Λούης δεν έζησε για να δει τη σκλαβιά και τον όλεθρο που ζύγωνε. Αναπαύθηκε στη μαρουσιώτικη γη τον Απρίλιο του 1940. Περίπου 40 χρόνια αργότερα ανεγέρθηκε εκεί κοντά το νέο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας, το οποίο φέρει το όνομα του Σπύρου Λούη. Εκεί ακριβώς φιλοξενήθηκαν αργότερα –και με τον καλύτερο τρόπο– οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004.

Ο πρώτος Ολυμπιονίκης σύγχρονος μαραθωνοδρόμος ήταν απλός λαϊκός άνθρωπος. Δόξασε την Ελλάδα χωρίς να ζητήσει κάποια χρηματική εξαργύρωση για τη χαρά που πρόσφερε στην Πατρίδα του. Έκτοτε το όνομά του προφέρεται από όλους τους Έλληνες με ξεχωριστή οικειότητα και συμπάθεια, ενώ σημαίνει ακόμη σήμερα αυτόν που τρέχει γρήγορα: «Έγινε Λούης»!

B.8.2. ΕΘΝΙΚΗ ΜΠΑΣΚΕΤ 1987

Το μπάσκετ στην Ελλάδα βρισκόταν μέχρι το 1985 στη σκιά του ποδοσφαίρου –όπως και στις περισσότερες χώρες άλλωστε. Οι ελληνικές ομάδες και η Εθνική είχαν μια αξιοπρεπή εμφάνιση, όμως στη δεύτερη μάλλον κατηγορία δυναμικότητας του ευρωπαϊκού μπάσκετ. Η λαμπρότερη παλαιότερη επιτυχία ήταν το Κύπελλο Κυπελλούχων Ευρώπης το οποίο κέρδισε η ιστορική ΑΕΚ το 1968, σε ένα κατάμεστο από 80.000 θεατές Παναθηναϊκό Στάδιο¹¹⁶. Κορυφαίες ευρωπαϊκές χώρες στο άθλημα θεωρούνταν η Σοβιετική Ένωση, η Γιουγκοσλαβία, η Ιταλία, η Ισπανία και –σε κάποια απόσταση από αυτές– η Γαλλία.

Όλα άλλαξαν με την έλευση στην Ελλάδα του Νίκου Γκάλης το 1979, του κορυφαίου ίσως αθλητή που αγωνίστηκε στην Ελλάδα σε οποιοδήποτε ομαδικό άθλημα. Μέχρι τότε οι αθλητές ήταν φυσικά ταλέντα και μερακλήδες της άθλησης. Παίζανε περισσότερο για τη χαρά της συμμετοχής, αλλά και για τη «φανέλα» της ομάδας. Οι περισσότεροι είχαν τα καπρίτσια τους, τότε με τον προπονητή, τότε με τους συμπαίκτες. Επειδή τα λεφτά από το άθλημα δεν ήταν το κίνητρο, έτσι και η συμπεριφορά στο γήπεδο ήταν ερασιτεχνική.

Μέχρι τότε λοιπόν η Ελλάδα έβγαζε ταλέντα στο ποδόσφαιρο, στο μπάσκετ ή στα άλλα αθλήματα, τα οποία όμως δεν έφταναν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Έφταιγαν ξεχωριστά και μαζί: η ερασιτεχνική νοοτροπία, η ελλιπής υποδομή και οργάνωση, ο στρεβλός παραγοντισμός και η έλλειψη οικονομικών κινήτρων. Γι' αυτό ακόμα και οι καλύτεροι αθλητές συνήθως «έμεναν ταλέντα» μόνο.

Ο Γκάλης όμως έφερε μαζί του την προσήλωση στην προετοιμασία, στην οργάνωση του χρόνου, στην ορθολογική διαχείριση της φυσικής του κατάστασης, στην άψογη τεχνική και στην πειθαρχία μέσα στο γήπεδο. Την προσέγγιση αυτή όμως ο Γκάλης την απέκτησε όχι βέβαια στην Ελλάδα αλλά στην Αμερική, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε. Οι γονείς του ήταν μετανάστες, από τη Ρόδο ο πατέρας του και από την Κωνσταντινούπολη η μητέρα του.

Στην Αμερική σχεδόν κάθε δραστηριότητα, το ίδιο και ο αθλητισμός, έχει επαγγελματική βάση. Στοχεύει δηλαδή να προσφέρει ψυχαγωγία στο κοινό και ως αντίτιμο να αποφέρει χρήματα στον αθλητή και την ομάδα. Η επιτυχία μετριέται με δείκτες επιδόσεων αλλά και με το θέαμα, φέρνοντας έσοδα στους ιδιοκτήτες των ομάδων και στους χορηγούς (εισιτήρια, τηλεοπτικά δικαιώματα, διαφημίσεις).

Με βάση την αμερικανική του νοοτροπία, ο Γκάλης ήταν αυτός που εισήγαγε τον αθλητικό επαγγελματισμό στην Ελλάδα, σχεδόν σαν «αποκλειστικός αντιπρόσωπος» εισαγόμενου προϊόντος. Με την επιρροή του διαμόρφωσε γενι-

¹¹⁶ Προσέλευση που ακόμη παραμένει παγκόσμιο ρεκόρ για αγώνα μπάσκετ σε ανοικτό γήπεδο.

κότερα ένα εντελώς νέο για την Ελλάδα επαγγελματικό υπόδειγμα αθλητή: στη μετρημένη χαλάρωση μεταξύ αθλητικών περιόδων, στην εντατική προπόνηση και στη μεθοδική προετοιμασία, στην πειθαρχημένη παρουσία μέσα στον αγωνιστικό χώρο, στην προβλεπόμενη εξωγηπεδική ζωή, στην προσεκτική διαπραγμάτευση του συμβολαίου με τον σύλλογο.

Η ομάδα που τον έφερε στην Ελλάδα, ο Α.Σ «Άρης Θεσσαλονίκης», μόλις τότε αναδυόταν ως πρώτο μέγεθος στο μπάσκετ, κατακτώντας το πρωτάθλημα του 1979 με πρωταγωνιστή τον μεγάλο Χάρη Παπαγεωργίου¹¹⁷. Με την προσθήκη του Γκάλη το καλοκαίρι του 1979, ο Άρης σχεδόν μονοπώλησε τα πρωταθλήματα για την επόμενη δεκαετία.

Ήταν φανερό ότι ο Γκάλης συμπάρεσυρε το σύνολο της ομάδας (συμπαίκτες, προπονητή, διοίκηση) σε μια δραματική βελτίωση της ποιότητας του παιχνιδιού αλλά και στην αλλαγή της γενικότερης αθλητικής νοοτροπίας και του τρόπου διοίκησης του Συλλόγου. Ήταν τόσο ξεχωριστός ως αθλητής, που η παρουσία του και μόνο στην ομάδα επέβαλε την αλλαγή διοικητικών και προπονητικών δομών, ώστε να προσαρμοστούν στο νέο επίπεδο των αθλητικών φιλοδοξιών των παικτών και των οπαδών. Το κυριότερο δε, ήταν ότι μέσα από τον εγχώριο ανταγωνισμό και τις διεθνείς επιτυχίες –εθνικές και συλλογικές– η «επανάσταση» του Άρη διαδόθηκε και στις υπόλοιπες ομάδες.

Κατά ευτυχή συγκυρία, δίπλα στον Γκάλη, τόσο στον Άρη όσο και στην Εθνική, βρέθηκε ένα από τα μεγαλύτερα ταλέντα που έβγαλε το εγχώριο ελληνικό μπάσκετ. Ήταν ο Παναγιώτης Γιαννάκης, η «ψυχάρα» από τις προσφυγογειτονιές της Νίκαιας και ο ηγέτης του Ιωνικού.

Ο Νίκος έβαζε τα ξενόφερτα στοιχεία, όπως τον σχεδόν ψυχρό υπολογισμό της δυναμικής του παιχνιδιού, την άψογη τεχνική, την πειθαρχία στο σχέδιο του προπονητή. Ο Παναγιώτης έβαζε το ρωμαίικο πάθος, τον ενθουσιασμό και την ψυχωμένη μαχητικότητα. Σπάνια ο Γκάλης θα ξεσήκωνε το κοινό παροτρύνοντάς το με τα χέρια ψηλά και σπάνια ο Γιαννάκης θα είχε την εκτελεστική ψυχραιμία και τη συνέπεια που απαιτούσε ο αγώνας στις κρίσιμες στιγμές του.

Πριν να ταιριάζουν συμπληρωματικά μετά το 1984, όταν έγινε η μεταγραφή του Γιαννάκη στον Άρη, οι δυο τους βρίσκονταν σε έντονο αλλά τίμιο αθλητικό ανταγωνισμό. Ο αγώνας Ιωνικού-Άρη την περίοδο 1981-82 παραμένει ιστορικός, καθώς ο Άρης κέρδισε οριακά με 114-113, με τον Νίκο να σημειώνει 62 πόντους και τον Παναγιώτη 73! Με τέτοιο θέαμα, τέτοιο πάθος, τέτοια αποτελέσματα, το μπάσκετ στην Ελλάδα, από τη σκιά του ποδοσφαίρου άρχισε να αναδεικνύεται ως πρωταγωνιστής της αθλητικής ζωής του τόπου.

Με αυτούς τους δύο γίγαντες καλαθοσφαιριστές για ηγέτες χτίστηκε και μια γερή Εθνική ομάδα από παίκτες που είχαν πια μάθει να εργάζονται και να αγωνίζονται και αυτοί επαγγελματικά: Νίκος Σταυρόπουλος, Αργύρης Καμπούρης, Νίκος Λινάρδος, Παναγιώτης Καρατζάς, Μιχάλης Ρωμανίδης, Νίκος Φιλίππου, Παναγιώτης Φασούλας –η «Αράχνη»–, Μέμος Ιωάννου, Φάνης Χριστοδού-

¹¹⁷ Ήταν εξαιρετικός σουτέρ και αναδείχθηκε το 1979 σκόρερ του πρωταθλήματος με μέσο όρο 40 πόντους ανά παιχνίδι. Ένας σοβαρότατος τραυματισμός όμως αμέσως μετά, τερμάτισε ουσιαστικά την καριέρα του.

λου –ο «Μπέμπης»–, προπονητής ο Κώστας Πολίτης.

Αυτή την ώρα της ακμής του ελληνικού μπάσκετ, η Ελλάδα διοργάνωσε το Ευρωπαϊκό του 1987. Συνηθίζεται, η διοργανώτρια χώρα να διευκολύνεται αρχικά από την κατάταξη των ομίλων, ενώ στη διάρκεια του τουρνουά ευνοείται συνήθως –διακριτικά τουλάχιστον– από τη διαιτησία. Βοηθείται βέβαια κυρίως από τον ενθουσιασμό του κοινού. Αθροίζοντάς τα όλα αυτά μαζί, οι περισσότεροι Έλληνες οπαδοί και οι ξένοι αθλητικογράφοι προέβλεπαν μια αξιοπρεπή θέση, κάπου μεταξύ των μπάσκετικών υπερδυνάμεων που αναφέρθηκαν στην αρχή. Ποιος θα μπορούσε ποτέ να φιλοδοξεί για την κατάκτηση της κορυφής;

Στον πρώτο αγώνα η Εθνική νίκησε εύκολα τη Ρουμανία (109-77). Η τεράστια αλλαγή στην αγωνιστική κατάσταση και στη νοοτροπία της Εθνικής έγινε εμφανής στην πρώτη μεγάλη έκπληξη του τουρνουά με τη νίκη (84-78) επί της Γιουγκοσλαβίας, ομάδας που ακόμη και στις κακές της στιγμές προκαλούσε δέος με το όνομά της και μόνο. Θεωρήθηκε τότε ότι οι «Πλάβι» μάς υποτίμησαν. Στη συνέχεια η Ελλάδα έκανε δύο ήττες που ήταν μάλλον αναμενόμενες για την τότε ισορροπία δυνάμεων: μία από τον κακό της δαίμονα, την Ισπανία (86-69) και μία από μεγαθήριο της Σοβιετικής Ένωσης (66-69). Στον κρίσιμο τελευταίο αγώνα των ομίλων συναντήσαμε τη Γαλλία, ομάδα που ιστορικά βρισκόταν κοντά στο εκτόπισμα της Εθνικής μας. Η Ελλάδα νίκησε αποφασιστικά (82-69) και πέρασε στην οκτάδα. Πριν το τουρνουά, αυτό ήταν το βεληνεκές της φιλοδοξίας των περισσότερων αθλητών και οπαδών. Από εδώ και πέρα η οποιαδήποτε επιπλέον νίκη θα έφερνε την Ελλάδα πάνω από τις αρχικές προσδοκίες. Στον προημιτελικό όμως και με τη συγκλονιστική συμπαράσταση του κόσμου νικήσαμε με 90-78 την Ιταλία, ομάδα που δεν είχαμε νικήσει ποτέ μέχρι τότε. Στον ημιτελικό επαναλήφθηκε ο άθλος της νίκης επί της Γιουγκοσλαβίας με 81-77, αυτή τη φορά όμως με τρόπο που δεν επέτρεπε σε κανέναν να αμφισβητήσει την Ελλάδα ως την ανερχόμενη δύναμη του Ευρωπαϊκού μπάσκετ.

Η πρόκριση στον τελικό ήταν ήδη μια ανεπανάληπτη και απρόσμενη επιτυχία. Για τη συντριπτική πλειοψηφία ήταν το αποκορύφωμα, το τελικό όριο, ειδικά όταν μπροστά μας στεκόταν ο γίγαντας Τκατσένκο μαζί με όλα τα αστέρια του Σοβιετικού στερεώματος. Όταν μέσα στον πανζουρλισμό των πανηγυρισμών του ημιτελικού, ο δημοσιογράφος ρώτησε τον Γκάλη καθώς αυτός όδευε προς τα αποδυτήρια: «*Νίκο, είναι αυτή η μεγαλύτερη στιγμή της ζωής σου;*», εκείνος με τον γνωστό σοβαρό του τρόπο απάντησε: «*Είναι*». Και συμπληρώνοντας με την χαρακτηριστική του αυτοπεποίθηση: «*Μέχρι το επόμενο παιχνίδι!*» Ο κόσμος πάντως κατέβηκε στην Ομόνοια πανηγυρίζοντας όλο το βράδυ.

Στον μεγάλο τελικό το γήπεδο έβραζε. Όλοι οι Έλληνες, όπου γης, βρίσκονταν μπροστά στις οθόνες. Σε κανένα σημείο του αγώνα η Ελλάδα δεν έδειξε να φοβάται το αθλητικό μεγαθήριο που είχε μπροστά της. Μέσα σε μία εβδομάδα είχε πια γίνει και αυτή μεγάλη δύναμη του ευρωπαϊκού μπάσκετ. Κράτησε επαφή στο σκορ και με δύο αποφασιστικές βολές του Ανδρίτσου, δευτερόλεπτα πριν τη λήξη της κανονικής διάρκειας, έστειλε το ματς στην παράταση (89-89). Μπορεί ο Γιαννάκης να αποβλήθηκε λόγω φάουλ, όμως κάθε παίκτης ήταν πλέον ισοδύναμος σε πάθος και αποφασιστικότητα. Το βλέμμα του Αργύρη Καμπούρη,

γεμάτο ήρεμη σιγουριά, τα έλεγε όλα. Ο «αγαθός γίγαντας» από την Αστυπάλαια έγραψε με τις βολές του το 103-101¹¹⁸ και η Ελλάδα έγινε για πρώτη φορά χρυσή σε ομαδικό άθλημα. Η Εθνική Ελλάδας ψηφίστηκε από τους Αμερικανούς αθλητικογράφους ως η καλύτερη ομάδα όλων των αθλημάτων για το 1987 και η μεγαλύτερη μέχρι τότε έκπληξη του παγκόσμιου αθλητισμού στα ομαδικά αθλήματα.

Αυτή η Εθνική έφερε και ένα δεύτερο μετάλλιο, αργυρό αυτή τη φορά, στο επόμενο Ευρωπαϊκό του 1989, παρότι όλες οι συμμετέχουσες ομάδες εμφανίστηκαν ακόμα πιο ανταγωνιστικές. Νικήσαμε ξανά τους Σοβιετικούς, όμως η Γιουγκοσλαβία μέσα στην έδρα της ήταν ανίκητη, κερδίζοντάς μας πειστικά στον τελικό. Ο Ντράζεν Πέτροβιτς, το μεγάλο αστέρι των «Πλάβι», του οποίου ο υπέρογκος αθλητικός εγωισμός είχε τρωθεί από την ήττα πριν δύο χρόνια στην Αθήνα, δήλωσε με κάποια δόση κακίας: «Επαναφέραμε την τάξη στο ευρωπαϊκό μπάσκετ».

Αυτό όμως που είχε σημασία ήταν ότι η νίκη του 1987 είχε διάρκεια. Ακολούθησαν και άλλες διεθνείς επιτυχίες σε εθνικό, αλλά κυρίως στο συλλογικό επίπεδο (διαδοχικά πρωταθλήματα Ευρώπης από Παναθηναϊκό και Ολυμπιακό), μέχρι που τα βασικά στελέχη του '87 σιγά σιγά αποσύρθηκαν, για να έρθει σύντομα να ανατείλει μια άλλη γενιά αστέρων, η οποία ξανάστειλε την Εθνική στο ζενίθ με το χρυσό στο Ευρωπαϊκό του 2005, όταν είχε προπονητή πια τον αρχηγό του 1985, τον «Δράκο» Παναγιώτη Γιαννάκη.

Είχε προηγηθεί και η επιτυχία της ποδοσφαιρικής Εθνικής του 2004 με την κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος στη Λισαβόνα, οπότε η Ελλάδα έγινε η μόνη χώρα μετά τη Σοβιετική Ένωση η οποία κατείχε το ευρωπαϊκό χρυσό ταυτόχρονα στο μπάσκετ και στο ποδόσφαιρο. Αν συνδυαστούν τα παραπάνω με την επιτυχή διοργάνωση των Ολυμπιακών του 2004, η Ελλάδα είχε πετύχει μέσω του αθλητισμού να γίνει μια χώρα παγκοσμίως σεβαστή για τα πολιτιστικά και αθλητικά της επιτεύγματα.

Οι επιτυχίες αυτές έδωσαν μια νέα αισιοδοξία στο Έθνος. Η σημαντική τότε οικονομική ανάπτυξη και η συνακόλουθη αύξηση των διαθέσιμων εισοδημάτων των Ελλήνων, θεωρήθηκαν σημάδι της συνολικής αναβάθμισης της διεθνούς θέσης του Έθνους. Σύντομα όμως αποδείχθηκε ότι η ευημερία και η εθνική αυτοπεποίθηση των αρχών της δεκαετίας δεν στηρίζονταν σε στέρεες οικονομικές και πολιτικές βάσεις.

Η αθλητική δόξα των Ελλήνων αθλητών παραμένει μια ευγενική ατομική αριστεία και λόγος υπερηφάνειας για όλους τους υπόλοιπους Έλληνες, έχει όμως πολύ μεγαλύτερη αξία όταν οι γυμναστικοί άθλοι των αθλητών και των αθλητριών του Έθνους συνδυάζονται με την ποιοτική παιδεία, την παραγωγική και ανταγωνιστική οικονομία, τη συνεργατική κοινωνία και τον υψηλό πνευματικό πολιτισμό όλου του εθνικού σώματος. Όταν όλα αυτά είναι σε ισορροπία και συνεργασία μεταξύ τους, τότε θα μπορούμε να είμαστε ακόμα πιο υπερήφανοι για τον αθλητισμό μας.

118 Το άστοχο τρίποντο του Γιοβάνια στην εκπονή, σχεδόν ξεχάσαμε να το σταματήσουμε, λες και ήμασταν σίγουροι ότι «ο Θεός της Ελλάδας» είχε πια αποφασίσει.

B.8.3. ΒΟΥΛΑ ΠΑΤΟΥΛΙΔΟΥ (Τριπτόταμος Φλώρινας 1965)

Η ποντιακής καταγωγής γοργοπόδαρη Βούλα έδειξε την κλίση της για τον αθλητισμό από την παιδική της ηλικία και έτσι ο φυσικός επαγγελματικός της δρόμος έγινε ο αθλητισμός. Πήρε μέρος σε πέντε Ολυμπιακούς αγώνες: το 1988 στη Σεούλ (15^η θέση στα 100 μέτρα), το 1992 στην Βαρκελώνη στα 100 μέτρα «μετ' εμποδίων», το 1996 στην Ατλάντα ήλθε 10^η στο μήκος, ενώ το 2000 στο Σίδνεϊ και το 2004 στη δική μας Ολυμπιάδα, πήρε μέρος στην ομάδα σκυταλοδρομίας 4Χ100 μέτρα.

Η μεγάλη της επιτυχία στη Βαρκελώνη δεν ήλθε από το πουθενά. Ήταν χρυσή Βαλκανιονίκης (περιοχή με παράδοση στο γυναικείο σπριντ) στα 100 μέτρα και στα 100 μέτρα με εμπόδια το 1990, ενώ ήταν χρυσή στους Μεσογειακούς του 1991 στα 100 μέτρα. Το 1992 στη Βαρκελώνη πήγε με καλή επίδοση και με τη φιλοδοξία για συμμετοχή μέχρι τον ημιτελικό. Όταν το κατάφερε αυτό (τρίτη στη σειρά της στα προημιτελικά), είχε ήδη πετύχει την υψηλότερη διάκριση Ελληνίδας αθλήτριας σε αγώνισμα στίβου. Έτσι η πρόκρισή της στον τελικό (δεύτερη στη σειρά της) ξεπερνούσε τις προσδοκίες της, ακόμα και αυτές του προπονητή της.

Αφού κατάφερε να μπει όμως στον τελικό, όλα πια ήταν ανοικτά και μπορούσε να ελπίζει για μετάλλιο. Ήταν ένα κρυφό όνειρο, αλλά στις 5 Αυγούστου του 1992 η Βούλα Πατουλίδου έτρεξε τα 100 μέτρα που άλλαξαν τη ζωή της. Με την πιστολιά της εκκίνησης ξεκίνησε καλά· συνέχισε επίσης καλά προς τη μέση της κούρσας και μέχρι το προτελευταίο εμπόδιο ήταν μαζί με τις πρωτοπόρες, ενώ μπροστά της ήταν μόνο η Αμερικανίδα Ντέβερς, η οποία φαινόταν να έχει «καθαρίσει» την κούρσα. Κι όμως, στο τελευταίο εμπόδιο η άτυχη Αμερικανίδα σκόνταψε και κατέρρευσε. Απερίσπαστη από το ατύχημα της συναθλήτριάς της, η Βούλα όρμησε προς το νήμα, κόβοντάς το πρώτη σε 12,64". Συνειδητοποιώντας τη νίκη μετά από λίγες στιγμές, άρχισε να πανηγυρίζει τρελά. Άρπαξε μια σημαία και άρχισε να τρέχει γύρω από το στάδιο με την έκφραση ανθρώπου που του χάρισαν τον κόσμο όλο.

Δεν ήταν μόνο το πρώτο Ελληνικό Ολυμπιακό χρυσό μετάλλιο στον στίβο από το 1912, αλλά και το πρώτο για Ελληνίδα αθλήτρια του στίβου. Αυτό το κατόρθωμα αρκεί από μόνο του για να της χαρίσει μια μόνιμη θέση στο θεωρητικό του Ελληνικού αθλητισμού. Ακόμα πιο σημαντική όμως για τους Έλληνες ήταν η έκρηξη εθνικής υπερηφάνειας που την πλημμύρισε και η δήλωσή της εμπρός στις κάμερες στα αποδυτήρια, αφού πια τελείωσε τον γύρο του θριάμβου: *«Μπήκα στην κούρσα ευτυχισμένη που ήμουν στον τελικό και το μόνο που σκέφτηκα ήταν, ότι θα τρέξω...»* –εδώ τώρα σφίγγει τη γροθιά, τινάζει πλάγια πίσω το κεφάλι, λέγοντας με κλειστά τα μάτια– *«... για την Ελλάδα, ρε γαμώτο, για κανέναν άλλο»!*

Μίλαγε σαν το παιδί που έχοντας αριστεύσει στις δύσκολες εξετάσεις και ξέροντας τις θυσίες και τις ελπίδες των γονιών του, γυρνά στο σπίτι και ξεσπά

με χαρά: «Να, τα κατάφερα! Για σας το 'κανα»!¹¹⁹

Είχε κάτι το παιδίαστικο η αυθόρμητη χρήση του αγοραίου λόγου, που στην καθημερινή του χρήση εκφράζει θυμό ή αγανάκτηση. Βγαίνοντας έτσι αθώα και αβίαστα από την Ολυμπιονίκη, τα λόγια της εξέφραζαν αντίθετα την ευγνωμοσύνη που ήθελε να ανταποδώσει στην Πατρίδα που την ενέπνευσε.

Η φράση απενοχοποιήθηκε γλωσσικά μια για πάντα: «Για –τούτο–, ρε γαμώτο» λες σήμερα και όλοι καταλαβαίνουν ότι θα βάλεις τον καλύτερό σου εαυτό για να πετύχεις κάτι δύσκολο και αξιόλογο, κάτι που με υπερηφάνεια θα το προσφέρεις στους αγαπημένους σου που το περιμένουν με λαχτάρα.

Στη σημερινή εποχή που αναμετρούμε τα 200 χρόνια εθνικής ελευθερίας, καθώς δίνουμε καθημερινά τον καλύτερο εαυτό μας στην οικογενειακή ζωή, στη δουλειά και στην κοινωνία, καθώς αναρωτιόμαστε πώς εμείς και τα παιδιά μας θα δώσουμε νέα ώθηση στο Έθνος για άλλα 200 χρόνια ελευθερίας και προκοπής, θα μπορούσαμε να εμπνευστούμε από τον ενθουσιασμό της Βούλας και να αναφωνήσουμε μαζί της χωρίς περιττές συστολές:

«Για την Ελλάδα ρε γαμώτο»!

119 ...«ρε γαμώτο»! θα πρόσθετε ίσως η μικρή μαθήτρια Βούλα.

B.8.4. ΠΥΡΡΟΣ ΔΗΜΑΣ (Χειμάρρα 1971)

Ο Πύρρος είναι ίσως ο πιο αγαπημένος Έλληνας αθλητής, παρότι ασχολήθηκε με ένα άθλημα ελάχιστα θεαματικό. Δεν το πέτυχε αυτό επειδή κέρδισε τρία χρυσά Ολυμπιακά μετάλλια (στη Βαρκελώνη το 1992 στην κατηγορία των 82,5 κιλών, στην Ατλάντα το 1996 στην κατηγορία των 83 κιλών και στο Σίδνεϊ το 2000, στην κατηγορία των 85 κιλών), αλλά επειδή σε κάθε του προσπάθεια, μαζί με το βάρος που σήκωναν τα στιβαρά του μπράτσα, αυτός ένιωθε να σηκώνει μαζί και την αγαπημένη του Ελλάδα, την οποία λάτρευε κρυφά στα δύσκολα χρόνια του ολοκληρωτισμού.

Το «λιοντάρι της Χειμάρρας» γεννήθηκε στη Βόρεια Ήπειρο της Αλβανίας από Έλληνες γονείς με ακλόνητη εθνική συνείδηση. Για τον ίδιο και για τους γονείς του, η Ελλάδα ήταν ένα κρυφό ιδανικό όσο δεν υπήρχε δυνατότητα επικοινωνίας και μετακίνησης στη χώρα μας. Ο Πύρρος κατάφερε να έρθει στην Αθήνα, όταν πια αυτό έγινε εφικτό μετά το 1992 (είχε βέβαια αρχίσει να ασχολείται με την άρση βαρών από το 1978).

Μαζί με την υπόλοιπη ομάδα της άρσης βαρών, με αθλητές οι οποίοι είχαν επαναπατριστεί από τις χώρες του πρώην σοσιαλιστικού κόσμου μετά το άνοιγμα των συνόρων τους –χώρες με τεράστια αθλητική ανάπτυξη και υποδομή–, έκαναν την Ελλάδα πρώτη διεθνή δύναμη στην άρση βαρών. Το μεγαλύτερο αστέρι της ομάδας και πραγματικός της ηγέτης ήταν ο Πύρρος. Μαζί με τα μετάλλια και τα ρεκόρ, έφερε και το χαρούμενο πρόσωπό του, που χάριζε μια παράδοση «ελαφράδα» στο άθλημα με τα «βαρέα βάρη».

Είναι ο μόνος, μαζί με τον άλλο θρύλο της άρσης βαρών, τον Τούρκο Ναϊμ Σουλεϊμάνογλου, που έχει στεφθεί τρεις φορές χρυσός Ολυμπιονίκης. Πέρα από τα Ολυμπιακά χρυσά, κέρδισε επίσης τρεις παγκόσμιους τίτλους (1993, 1995 και 1998), ενώ κατέχει δύο παγκόσμια ρεκόρ από τους Ολυμπιακούς της Ατλάντα (180 κιλά στο αρασέ και 392,5 κιλά στο σύνολο), τα οποία θα παραμείνουν για πάντα δικά του, καθώς η κατηγορία των 83 κιλών έχει πια καταργηθεί. Είναι ακόμα κάτοχος του παγκοσμίου ρεκόρ στην κίνηση του αρασέ στην κατηγορία των 85 κιλών –με 180 κιλά–, επίδοση την οποία πέτυχε το 1999 στο Παγκόσμιο Πρωτάθλημα της Αθήνας. Τον Μάρτιο του 2005 στην Κωνσταντινούπολη βραβεύτηκε από την Παγκόσμια Ομοσπονδία Άρσης βαρών ως ο καλύτερος αρσιβαρίστας του αιώνα.

Ο Πύρρος είναι πραγματικός κολοσσός του παγκόσμιου αθλητισμού. Στο απόγειο της δύναμής του, τη δεκαετία του '90, ήταν ανίκητος στους μεγάλους αγώνες εξαιτίας της ηράκλειας δύναμής του, αλλά και του έξυπνου τρόπου με τον οποίο αγωνιζόταν. Τις επιτυχίες του τις όφειλε όμως και στο ηπειρώτικο πείσμα του και, ακόμα περισσότερο, στην πίστη ότι αγωνίζεται για τη δόξα της Ελλάδας.

Είναι κάπως παράδοξο, όμως την πιο μεγάλη αθλητική του στιγμή δεν την

έζησε όταν κέρδισε κάποιο από τα χρυσά μετάλλια, αλλά όταν κέρδισε το τελευταίο –χάλκινο αυτό μόνο– μετάλλιο στους Ολυμπιακούς της Αθήνας το 2004. Αν και έφτασε κοντά στο χρυσό, φάνηκε ότι τόσο οι τραυματισμοί που τον ταλαιπωρούσαν πριν τον αγώνα όσο και η ηλικία, δεν τον βοηθούσαν πια. Θέλοντας να ανταποδώσει την αγάπη των συμπατριωτών του, ο Πύρρος έσφιξε για μια τελευταία φορά τα δόντια, για να δώσει την τελευταία μάχη μπροστά τους. Δεν κατάφερε να σηκώσει τα 207,5 κιλά, καθώς τα γόνατά του λύγισαν. Κατάφερε όμως να κερδίσει τον θαυμασμό των νεότερων συναθλητών του για το σθένος και για το πνεύμα του νικητή που είχε ακόμη ακέραιο μέσα του. Έβγαλε αμέσως τα αθλητικά υποδήματα και τα απόθεσε στην άκρη του στρώματος, δείχνοντας έτσι ότι αυτό ήταν το τέλος –το δοξασμένο τέλος– πάνω στην ώρα της μάχης.

Όταν ο Πύρρος εμφανίστηκε στην τελετή βράβευσης στο κλειστό Γυμναστήριο της Νίκαιας, για να δαφνοστεφανωθεί για τελευταία φορά από ελληνικά χέρια και μπροστά σε Έλληνες, η Ελλάδα έζησε μια από τις πιο συγκινητικές στιγμές στην ιστορία του ελληνικού αθλητισμού. Όλο το στάδιο σηκώθηκε πάνω, φωνάζοντας χωρίς σταματημό: «*Ελλάς, Ελλάς*»!, «*Πύρρος, Πύρρος*»! Οι συναθλητές του στο βάθρο ανέμεναν ιπποτικά για ατέλειωτη ώρα τη σειρά τους για απονομή, εμπρός σε αυτή τη μοναδική στα παγκόσμια χρονικά έκφραση λατρείας των Ελλήνων προς τον ήρωα αθλητή.

Σαν αρχαίος Ολυμπιονίκης, ο Πύρρος Δήμας εκείνη την ώρα είχε ανεβεί στον Όλυμπο!

B.8.5. ΒΑΣΙΛΗΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗΣ (Τασκένδη 1954)

Ο «Βάσια» είναι ίσως ο μεγαλύτερος Έλληνας ποδοσφαιριστής. Γεννήθηκε στη Σοβιετική Ένωση από Κύπριο πατέρα πολιτικό πρόσφυγα και μάνα από την Κωνσταντινούπολη. Ξεκίνησε επίσημα το ποδόσφαιρο από τη Δυναμό Τασκένδης σε ηλικία 17 ετών και το 1972 πήγε στην Παχτακόρ, μέχρι το 1975 που ήλθε στην Ελλάδα για τον Ηρακλή Θεσσαλονίκης. Είχε ήδη διακριθεί στη Σοβιετική Ένωση όταν ο Ολυμπιακός ζήτησε να τον αγοράσει, για ένα μεγάλο για την εποχή ποσό. Ο Ηρακλής όμως κινήθηκε με μεγαλύτερη ταχύτητα και πιο ευέλικτα στα γραφειοκρατικά θέματα (οι αγορές αθλητών από τη Σοβιετική Ένωση απαγορεύονταν και μόνο επαναπατρισμός επιτρεπόταν). Έπαιξε επίσης μεγάλο ρόλο ότι στη Θεσσαλονίκη ζούσε η γιαγιά του, η οποία υπέγραψε για τον επαναπατρισμό.

Η υποδοχή που του επιφύλαξαν οι οπαδοί του Ηρακλή ήταν αποθεωτική (είχε ήδη γίνει γνωστός σε όλη την Ελλάδα ως τεράστιο ταλέντο και γι' αυτό τον περίμεναν 1.500 άτομα στον σταθμό). Ο Βάσια τούς αντάμειψε με το παραπάνω με τη συνολική αθλητική του προσφορά. Η πρώτη επιβράβευση ήλθε το 1976, όταν –σε έναν ιστορικό τελικό– ο Ηρακλής κατέκτησε το Κύπελλο Ελλάδας απέναντι στον Ολυμπιακό. Ο Χατζηπαναγής έβαλε 2 γκολ και πρόσφερε καταπληκτικό θέαμα, πρωτόγνωρο για τα ελληνικά γήπεδα. Στην παράταση το σκορ έγινε 4-4 και τελικά ο Ηρακλής κέρδισε στα πέναλτι.

Ο Ηρακλής πήρε μέρος σε δύο ακόμα τελικούς Κυπέλλου, το 1980 (έχασε από την Καστοριά με 5-2) και το 1987 (έχασε από τον ΟΦΗ στα πέναλτι). Το 1983-84 έφτασε στην τρίτη θέση του πρωταθλήματος, το οποίο διεκδικούσε μέχρι τα τελευταία δύο παιχνίδια. Μέχρι την τελευταία επίσημη εμφάνιση του Χατζηπαναγή με τον Ηρακλή, στον αγώνα για το Κύπελλο ΟΥΕΦΑ με τη Βαλένθια το 1990, ο Βάσια «ζωγράφιζε» στο γήπεδο, χωρίς όμως άλλες συλλογικές επιτυχίες. Εξαιτίας των περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων, ο Ηρακλής δεν κατάφερε να πρωταγωνιστήσει ξανά στο Πρωτάθλημα ή στο Κύπελλο και ο μεγάλος αυτός παίκτης δεν μπόρεσε να παίξει στην Ευρώπη σε αντάξιο του συλλογικό επίπεδο.

Ήταν δυστυχώς η λάθος εποχή για έναν τέτοιο αθλητή, καθώς τα συμβόλαια τότε ήταν καταχρηστικά για τους ποδοσφαιριστές και ο Χατζηπαναγής δεν μπόρεσε ποτέ να πάρει τη συγκατάθεση του Ηρακλή για μεταγραφή. Τον ζήτησαν μεγάλες ομάδες του εξωτερικού (Άρσεναλ, Στουτγκάρδη), προσφέροντας εκπληκτικά ποσά για το μέγεθος το ελληνικού ποδοσφαίρου. Για τον Ηρακλή όμως ήταν «σημαία». Ούτε η διοίκηση της ομάδας ούτε ο ίδιος μπορούσαν να παραβλέψουν την αγάπη του κόσμου. Ο Βασίλης ήταν κατηγορηματικός ότι δεν πέρασε ποτέ, ούτε στιγμή, από το μυαλό του να παίξει στο γήπεδο κατώτερα από τις δυνατότητές του ώστε να αναγκάσει τον Ηρακλή να τον αποδεσμεύσει.

Ο Χατζηπαναγής ήταν πολύ ξεχωριστή ποδοσφαιρική αξία και κυρίως ήταν καταπληκτικός ντριμπλέρ που «εξαφάνιζε» τη μπάλα σε ανύποπτο χρόνο

(μπορούσε, λέγανε χαριτολογώντας, να ντριμπλάρει μέσα σε τηλεφωνικό θάλαμο). Δεν ήταν επιτελικός παίκτης, ούτε παραγωγικός γκολτζής, έχει όμως ακόμη το ευρωπαϊκό ρεκόρ στα γκολ από απευθείας εκτέλεση κόρνερ (έξι συνολικά). Ήταν κυρίως ένας βιρτουόζος αθλητής, ένας καλλιτέχνης που μπορούσε να μαγέψει με μια μοναδική του έμπνευση της στιγμής. «Χόρευε» με τη μπάλα, γι' αυτό και τον ονόμασαν «*Νουρέγιεφ*».

Το 2003 η ΕΠΟ τον ανακήρυξε ως τον κορυφαίο Έλληνα ποδοσφαιριστή των τελευταίων 50 ετών. Σε αναγνώριση της μεγάλης του αξίας κλήθηκε το 1984 στην Νέα Υόρκη από την «*Μικτή Κόσμου*» (μαζί με τον Θωμά Μαύρο) σε φιλανθρωπικό αγώνα με την τοπική ομάδα «*Κόσμος*»¹²⁰. Από τους 40.000 θεατές οι 15.000 ήταν ομογενείς που πήγαν να δουν από κοντά τους δύο μεγάλους συμπατριώτες τους.

Η μεγάλη πίκρα του Βασίλη ήταν ότι δεν έπαιξε με την Εθνική της πατρίδας του. Η FIFA επέβαλε εκείνη την εποχή τον αυστηρότατο κανονισμό πως δεν μπορεί κάποιος παίκτης να παίξει σε δύο διαφορετικές εθνικές ομάδες. Ο ταλαντούχος νεαρός Βάσια πριν έρθει στην Ελλάδα είχε ήδη δυστυχώς παίξει ανεπίσημους αγώνες προετοιμασίας με τη Σοβιετική Ολυμπιακή Ομάδα για την Ολυμπιάδα του Μόντρεαλ. Κλήθηκε το 1976 στην Εθνική Ελπίδων Ελλάδος και μετά από αυτό στο φιλικό της Εθνικής Ανδρών με την Πολωνία. Όμως δεν μπόρεσε να παίξει σε κανέναν επίσημο αγώνα της Εθνικής Ελλάδος, κάτι που τον ζημίωσε και επαγγελματικά, καθώς δεν είχε την προβολή που προσφέρουν οι διεθνείς αγώνες. Αγωνίστηκε στην Εθνική Ελλάδος ξανά μόνο στις 14 Δεκεμβρίου 1999 –σε ηλικία 45 ετών– σε αποχαιρετιστήριο παιχνίδι που δόθηκε στο Καυτανζόγλειο Στάδιο προς τιμήν του (με την Εθνική της Γκάνα).

Ο χαρακτήρας του ήταν και παραμένει ο ορισμός της αντιβεντέτας: απλός, προσηνής, σεμνός και πρόσχαρος. Στο πάντα χαμογελαστό πρόσωπό του καθρεπτίζεται η απέραντη αγάπη που νιώθουν οι όπου γης ομογενείς μας για τη Μητέρα Πατρίδα.

120 Στη «*Νιου Γιорκ Κόσμος*» είχε παίξει και ο Πελέ από το 1975 μέχρι και το 1977.

B.9. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑ

Το ρήμα επιχειρώ (βάζω το χέρι πάνω) σημαίνει ότι προσπαθώ, ότι καταπιάνομαι και ξεκινώ κάτι σημαντικό. Στο οικονομικό πεδίο μια επιτυχής επιχείρηση προϋποθέτει στόχευση, μια γενική δηλαδή κατεύθυνση της δράσης, αλλά όχι απαραίτητα και λεπτομερή σχεδιασμό. Είναι απόρροια πρωτοβουλίας και ακολουθεί τη σύλληψη μιας –συνήθως καινοτόμου– ιδέας. Πάντως δεν νοείται χωρίς την προσμονή οφέλους, τόσο για τον κόπο της προσπάθειας όσο και για τον κίνδυνο της αποτυχίας. Η επιχειρηματικότητα βρίσκεται λοιπόν εκεί που όλα αυτά συνυπάρχουν.

Από τα χρόνια του πολυμήχανου Οδυσσέα, οι Έλληνες μηχανεύονταν έξυπνες και καινοτόμες λύσεις για τα πρακτικά ζητήματα της ζωής. Αρμένιζαν στη θάλασσα («εν πόρω») εμπορευόμενοι το κρασί και το λάδι που έβγαζε η φτωχή τους γη, αλλά και τα κεραμικά τους κομψοτεχνήματα. Για να κάνει όμως ο έμπορος την ευκαιρία επιτυχία, απαιτείται ταχύτητα και ευελιξία, πειστικότητα και διπλωματία στις συναλλαγές. Χρειάζεται εργατικότητα, οξυδέρκεια και άμεση ανταπόκριση στις ανάγκες της αγοράς. Προϋποθέτει επίσης εξ ορισμού έναν φιλόκερδο και φιλοκίνδυνο χαρακτήρα. Αυτά τα χαρακτηριστικά τα ονομάζουμε με χτυπητή υπερηφάνεια «εμπορικό δαιμόνιο» της Φυλής.

Λίγοι άλλοι λαοί, όπως οι Αρμένιοι, οι Εβραίοι, οι Σκωτσέζοι, οι Βάσκοι, έχουν να επιδείξουν παρόμοια παγκόσμια διασπορά μικρών κοινοτήτων και παρόμοια ατομικά και συλλογικά οικονομικά κατορθώματα. Ξεκινούν άλλωστε και αυτοί από αρχαίες, μικρές και φτωχές πατρίδες και με την ίδια πολύ ισχυρή αίσθηση εθνικής ιδιαιτερότητας.

Σε αυτή τη μικρή κατηγορία εθνών οι Έλληνες ήταν από τα αρχαία χρόνια πρωταθλητές, κυρίως λόγω της μόνιμης ένδειας του τόπου, της δημογραφικής πίεσης αλλά και της ασφυξίας των ανήσυχων πνευμάτων από τα εγκατεστημένα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Από τα αρχαία χρόνια ο Έλληνας έφευγε από την πατρίδα για χώρες και λιμάνια μακρινά, εκεί όπου το μέγεθος του χώρου και των αγορών δημιουργούσαν καταλληλότερες συνθήκες για την επιχειρηματικότητά του.

Αντίθετα με άλλα ισχυρότερα εμπορικά έθνη, οι Έλληνες δεν πήγαν ποτέ και πουθενά να επιβάλουν ανέντιμο εμπόριο με όρους ισχύος. Δεν είχαν άλλωστε ποτέ τέτοια «σκληρή» ισχύ ως έθνος. Ο Έλληνας πήγαινε μόνος του ως μετανάστης εργάτης και ως απλός έμπορος, χωρίς κρατική υποστήριξη και κεντρικό σχεδιασμό, είτε μοναχικός πρωτοπόρος είτε καλεσμένος από τον συγγενή και τον συγχωριανό. Ερχόταν ορεξάτος για δουλειά, με μάτια ανοιχτά, έτοιμος να αναγνωρίσει την εμπορική ευκαιρία.

Άλλες φορές πήγαινε εκεί που θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί την οργανωμένη και ανεπτυγμένη οικονομική, πολιτική και νομική υποδομή του τόπου (όπως στην Αίγυπτο του αρχαίου κόσμου, στην αρχαία Περσία και αργότερα στην Αυστροουγγαρία, ενώ στη σύγχρονη εποχή κατευθύνεται πιο συχνά προς τον ευρωπαϊκό και ειδικότερα τον αγγλοσαξονικό κόσμο).

Σε τέτοιες αναπτυγμένες οικονομίες ο ανταγωνισμός γίνεται με όρους

συμμόρφωσης προς τις υφιστάμενες δομές. Εδώ απαιτείται γρήγορη αφομοίωση της πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος και προσαρμογή στην μεγάλη εξειδίκευση που έχει εμφανιστεί στην οικονομία. Πιο εύκολα ξεκινά εκεί ο επιστήμονας, ο γιατρός, ο μουσικός, ο σκηνοθέτης που έχει ήδη καταφέρει να ξεχωρίσει στη χώρα του¹²¹. Οι περισσότεροι όμως Έλληνες μετανάστες προς τις αναπτυσσόμενες χώρες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά τον Πόλεμο ήταν χωρικοί και χειρώνακτες. Ήταν εργατικοί αλλά ανεξοικείωτοι με τις τεχνολογίες των θέσεων εργασίας που θα στελέχωναν.

Παρά τις αρχικές δυσκολίες που αντιμετώπισε η πρώτη γενιά του ανειδίκευτου εργάτη, παντού στις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου οι Έλληνες μετανάστες σύντομα προόδευσαν οικονομικά και κοινωνικά. Οι επόμενες γενιές βρίσκονται πλέον κυρίως στα μορφωμένα μεσαία και ανώτερα στρώματα, με σεβαστό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή των χωρών αυτών.

Άλλες φορές πάλι, οι πιο τυχοδιώκτες Έλληνες κατευθύνονταν σε λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες, εκεί όπου υπήρχε η ανεκμετάλλευτη ακόμη ευκαιρία. Σε τέτοιες χώρες πήγαινε ο ανειδίκευτος Έλληνας με το ανήσυχο και ευρηματικό μυαλό. Σπανιότερα, μπορεί να ήταν και ο επίδοξος χρυσοθήρας· κυρίως όμως ήταν ο ταβερνιάρης, ο ξενοδόχος, ο παντοπώλης, ο πλοηγός και πρώτιστα ο έμπορος. Όλοι αυτοί πίστευαν πως με την εξυπνάδα, την εργατικότητα και την προθυμία στην εξυπηρέτηση, με τη φιλικότητα και την ενάρετη επαφή με τους ντόπιους, γρήγορα θα κατάφερναν να προκόψουν.

Σε τέτοιες, σχεδόν παρθένες από την άποψη της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης χώρες, μπορεί κάποιος εργατικός ξένος να κερδίσει πολλά και μάλιστα γρήγορα, έστω και με ένα μικρό αλλά καινοτόμο ατομικό κατόρθωμα. Χρειάζεται ίσως να ανοίξει το μαγαζί του πριν τους άλλους και να το κλείσει τελευταίος, να βάλει το εμπόρευμα πιο έξυπνα μπροστά στα μάτια του πελάτη, να μάθει γρήγορα τις συνήθειες του τόπου, να αναγνωρίσει και να καλύψει πρώτος αυτός τις ντόπιες ελλείψεις και ανάγκες. Μπορεί να πρέπει να καταπιαστεί με αυτό που ο νωθρός αυτόχθων παραβλέπει ή αυτό που ο ντόπιος υπερόπτης περιφρονεί. Χρειάζεται ίσως να σταθεί αυτός πρωτοπόρος ως καπάτσος διαμεσολαβητής στο παντρολόγημα μεταξύ της υποτυπώδους προσφοράς και της ακόμη λανθάνουσας ζήτησης.

Θα αναφερθούμε παρακάτω σε Έλληνες μεγιστάνες του πλούτου που μετανάστευσαν τόσο στις αναπτυσσόμενες χώρες όσο και στις πιο «εξωτικές». Όλοι τους έκαναν περιουσία πρώτα και κύρια με την εξυπνάδα και την εργατικότητά τους. Μπορεί αυτοί οι ζάπλουτοι να είναι οι μεγάλες κορυφές, όμως από κοντά τους υπάρχουν μυριάδες άλλοι προκομμένοι Έλληνες του μόχθου που, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, κατάφεραν να φέρουν την Ελλάδα στα μήκη και στα πλάτη της Γης.

Με αυτή την ασχεδίαστη αλλά εργώδη διαδικασία (σαν τα ταπεινά μυρμήγκια που απλώνονται παντού όπου βρίσκουν την ευκαιρία), ο μικρός σε μέ-

121 Πολλές από τις προσωπικότητες που παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο, ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία.

γεθος και σε δημογραφία Ελληνισμός είχε αναπτύξει ένα θαυμαστό δίκτυο διασποράς σε όλα τα σημεία της γήινης σφαίρας. Με την κοινοτική αυτοδιοίκηση και την τήρηση του θρησκευτικού κύκλου ως συνεκτικούς θεσμούς, οι πάροικοι φύλαγαν την ελληνικότητα στην ψυχή και νοσταλγούσαν την ταπεινή ορεινή ή νησιώτικη πατρίδα με την ίδια λαχτάρα σαν του Οδυσσέα.

Όπως είπαμε πριν, για τον κίνδυνο που αναλαμβάνει και για την εφευρετικότητά του, ο επιχειρηματίας προσδοκά πρώτα και κύρια την υλική αμοιβή, το χρηματικό κέρδος. Μετά όμως την πρώτη αυτή κατάκτηση, ο καταξιωμένος επαγγελματίας επιδιώκει πλέον και μια ηθική αμοιβή: την κοινωνική αναγνώριση.

Οι μεγιστάνες του πλούτου, όντας μεγάλοι καινοτόμοι και πρωταθλητές της αποδοτικότητας, κερδίζουν στην αρχή περιουσία, επιχειρηματική φήμη και χρήματα. Όσοι από αυτούς όμως γίνονται και ευεργέτες, όσοι ανταποδίδουν στο κοινωνικό σύνολο μέρος του πλούτου τους συνεισφέροντας σε κοινωφελείς σκοπούς, αυτοί κερδίζουν και την ηθική αμοιβή.

Υπάρχουν εντυπωσιακά πολλοί Έλληνες ευεργέτες, οι οποίοι αφιέρωσαν μεγάλο μέρος ή ακόμα και όλη τους την περιουσία στην Πατρίδα. Μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι ίσως τόσο διαδεδομένη η έννοια της θεσμικής ευεργεσίας. Εκεί μάλιστα την αναφέρουν με την ελληνική λέξη «*philanthropy*».¹²²

Οι αιτίες που οδηγούν τους εύπορους Έλληνες προς την ευεργεσία, ιδιαίτερα αυτούς που πλούτισαν μακριά από τη φτωχή τους πατρίδα, είναι η νοσταλγία, η υπερηφάνεια της καταγωγής, αλλά και η ανάγκη όλων των ανθρώπων για δημόσια αναγνώριση.

Ίσως πάλι υπάρχει τέτοια ισχυρή κλίση των Ελλήνων προς τον ευεργετισμό γιατί τα ιδανικά της ελληνικής κοινωνίας ήταν –και παραμένουν– η κοινωνική συνοχή και η αλληλοβοήθεια.

Σε κάθε περίπτωση, η αναδιανομή μέσα από την ευεργεσία του επίμοχθα κερδισμένου ιδιωτικού πλούτου παραμένει μια μεγάλη παγκόσμια ηθική αξία, αλλά και μια ιδιαίτερη δόξα των Ελλήνων.

122 Για μας σήμερα η έννοια της φιλανθρωπίας έχει κάπως πιο στενό νόημα. Μέσα από το πρίσμα της χριστιανικής ηθικής, αναφέρεται στην υποχρέωση να προσφέρουμε όλοι μας –όχι μόνο οι πλούσιοι– τη βοήθειά μας προς τους αναξιοπαθούντες.

Β.9.1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΑΚΗΣ (Ψαρά 1745 – Ζάκυνθος 1825)

Ο Βαρβάκης είναι ο αρχηγέτης των Ελλήνων ευεργετών. Ο πατέρας του, Ανδρέας Λεοντής, ήταν Ψαριανός κουρσάρος, ένα επάγγελμα που ήταν τότε μια σχεδόν έντιμη ασχολία των νησιωτών του Αιγαίου. Κούρσευαν κυρίως γαλλικά και τουρκικά πλοία για λογαριασμό των Άγγλων και των Ολλανδών. Ο μικρός Λεοντίδης φαίνεται ότι ξεχώριζε για την ενεργητικότητα, τη σβελλάδα και το άγριο βλέμμα του, σαν αυτό του βαρβακιού, ενός είδους γερακιού. Γι' αυτό και του έδωσαν το παρωνύμι «*Βαρβάκης*». Το παρατσούκλι τού άρεσε και όταν μεγάλωσε το κράτησε με καμάρι για επώνυμο.

Από 17 χρονών είχε αποκτήσει το δικό του καράβι και δούλευε για λόγου του πια¹²³. Ήταν από τους πρώτους Έλληνες που έτρεξαν να ενωθούν με τον ρωσικό στόλο στα Ορλωφικά το 1770 και διακρίθηκε σε αποστολές αναγνώρισης και καταδρομής ως κυβερνήτης πυρπολικού. Με την τόλμη και την ορμητικότητα του έπαιξε κρίσιμο ρόλο στην αποφασιστική ναυμαχία του Τσεσμέ τον Ιούνιο του 1770, στην οποία πυρπολήθηκε ο τουρκικός στόλος. Σε αναγνώριση της συμβολής του, με έγγραφο υπογεγραμμένο από τη Μεγάλη Αικατερίνη, οι Ρώσοι τον ονόμασαν υπολοχαγό του Ρωσικού στρατού, μεγάλη τιμή για ξένο υπήκοο. Οι Τούρκοι από την πλευρά τους τον προέγραψαν.

Σαν τον κεφαλαιούχο που διπλασιάζει τις επενδύσεις μετά το πρώτο κέρδος, έτσι και ο Βαρβάκης εκποίησε όλη του την περιουσία –δανείστηκε και από πάνω– ναυπηγώντας προς το τέλος του πολέμου μια φριγαδέλα, ένα εντυπωσιακά μεγάλο καράβι για τα δεδομένα των Ψαριανών. Όμως ο πόλεμος έληξε ξαφνικά το 1774 με την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή.

Δεν θα ήταν η πρώτη φορά στη ζωή του που ο ριψοκίνδυνος κουρσάρος θα βρισκόταν στην κόψη του ξυραφιού. Κάθε φορά όμως αυτός απαντούσε στον κίνδυνο και στην πρόκληση ορμώντας «πρόσω ολοταχώς». Η Συνθήκη πρόσφερε άλλωστε προνόμια που μπορούσε να εκμεταλλευτεί με το επικερδές εμπόριο σιτηρών από τη Νέα Ρωσία, δηλαδή τις περιοχές της σημερινής νότιας Ουκρανίας που είχε κατακτήσει η Μεγάλη Αικατερίνη.

Έφυγε με τη φριγαδέλα του για την Κωνσταντινούπολη με σκοπό να την πουλήσει, αφού θα έδινε πρώτα το παρών στο ρωσικό προξενείο. Χωρίς να το καλοσκεφτεί, έμπαινε στο στόμα του λύκου χωρίς προφύλαξη. Οι Τούρκοι τον εντόπισαν και κατέσχεσαν το εντυπωσιακό καράβι του. Έμεινε από τη μια στιγμή στην άλλη κυριολεκτικά απένταρος, αλλά τουλάχιστον ζωντανός. Με τη βοήθεια του Ρώσου πρόξενου διέφυγε τη σύλληψη και μπάγκαρε μεταμφιεσμένος για να πάει να ζητήσει αποζημίωση και αποκατάσταση από την ίδια την Αυτοκράτειρα. Ήταν δείγμα του πώς χειριζόταν τις οριακές καταστάσεις.

Αποβιβάστηκε εκεί όπου αργότερα η Τσαρίνα θα ίδρυε το 1794 την ιστορική για το Έθνος μας πόλη της Οδησού. Ξεκίνησε μέσα στον ρωσικό χειμώνα

123 Τα ρωσικά αρχεία τον περιέγραφαν αργότερα ως «*αικίνητο κουρσάρο*».

για την Αγία Πετρούπολη με τρία μόνο ρούβλια στην τσέπη του. Επρόκειτο για φυσικό άθλο του αιγαιοπελαγίτη ναυτικού στον ξένο και παγερό τόπο, καθώς χωρίς ρουχισμό και χρήματα έκανε τα 5.000 χιλιόμετρα της απόστασης με τα πόδια! Μετά από μήνες έφτασε ρακένδυτος στην πρωτεύουσα, όπου ευτυχώς τον περιέθαλψε κάποιος Αρμένιος που ήξερε γι' αυτόν και ένας Έλληνας καταστηματάρχης που του έδωσε ρούχα να φορέσει¹²⁴.

Απότοτος, ξεκίνησε να βρει την ίδια την Τσαρίνα (!) που η αυλή της βρισκόταν ακόμα 50 χιλιόμετρα μακρύτερα, στο Τσάρσκογιε Σελό, τα θερινά ανάκτορα κοντά στην Αγία Πετρούπολη. Τρεις φορές προσπάθησε να εισέλθει και τρεις φορές του έκλεισαν την πόρτα οι αυλικοί. Μετά την αποτυχία του και κατά την επιστροφή στην πρωτεύουσα, στάθηκε αποκαμωμένος σε ένα πανδοχείο. Θυμωμένος όπως ήταν με την τύχη και τους αυλικούς, άρχισε να καταριέται και να βρίζει στα ελληνικά. Στο πανδοχείο όμως βρισκόταν και ο πρίγκιπας Ποτέμκιν, ο Ρώσος στρατηλάτης και παλιός εραστής της Τσαρίνας. Η τύχη του Βαρβάκη φαίνεται ότι γύρισε ξαφνικά, καθώς ο Ποτέμκιν –που είχε μελετήσει κλασικά έργα στην αρχαία ελληνική– είχε για γραμματεά έναν Έλληνα από τον οποίο ζήτησε να του συστήσει τον Βαρβάκη.

Αυτό ήταν. Την άλλη μέρα είχε ακρόαση με την Τσαρίνα, η οποία είχε ήδη μάθει ποιόν είχε μπροστά της. Με μεγαθυμία τού χάρισε τον τίτλο του ανθυποπλοιάρχου του Ρωσικού στόλου, το δικαίωμα της ατελούς αλιείας στην Κασπία, χίλια χρυσά ρούβλια για το καράβι που του κατέσχεσαν, όπως και τη ρωσική υπηκοότητα. Ήταν πια ο Ιβάν Αντρέγιεβιτς Βαρβάτσι. Λέγεται ότι η τύχη ευνοεί τους τολμηρούς και ο Βαρβάκης ήταν αξεπέραστος σε τόλμη και επιμονή. Κατευθύνθηκε στο Αστραχάν της Κασπίας για να στραφεί έτσι από τις κουρσάρικες επιχειρήσεις στις επιχειρηματικές δράσεις.

Αμέσως καινοτόμησε: σε μια εποχή που οι Ρώσοι ευγενείς είχαν «ψυχές» στη δούλεψή τους –δηλαδή δουλοπάροικους που είχαν δικαίωμα μόνο στην τροφή και στα λίγα προσωπικά τους υπάρχοντα– ο Βαρβάκης προσέλαβε στη δούλεψή του εργάτες με μισθό και με αμοιβή ανάλογη με την προσπάθειά τους. Έγινε πλούσιος με την αλιεία και το εμπόριο παστών ψαριών της Κασπίας αλλά και διάσημος για μια δική του ανακάλυψη. Μια μέρα που είδε έναν μουζικό να τρώει το ταπεινό του κολατσιό, κάτι μαύρα αυγά ψαριών που τα έβαζε πάνω στο ψωμί¹²⁵, ζήτησε να δοκιμάσει κι ο ίδιος. Κατάλαβε αμέσως –μαθημένος αυτός στις θαλασσινές γεύσεις– την αξία του εδέσματος.

Δεν έφτανε όμως η ανακάλυψη της γεύσης¹²⁶. Ο Βαρβάκης βρήκε και τον τρόπο να διατηρεί το χαβιάρι στην άλμη, μέσα σε βαρέλια από ξύλο τριανταφυλλιάς. Πέτυχε δηλαδή καινοτομίες στην παραγωγή, στην παρουσίαση, στη

124 Το περίφημο δίκτυο των Ελλήνων είχε ήδη αρχίσει να ξεδιπλώνεται.

125 Τα μαύρο αυγοτάραχο μέχρι τότε το έτρωγαν μόνο οι φτωχοί στη Ρωσία και αλλού, σαν αποφάγια από τα ψάρια που έτρωγαν οι πλούσιοι.

126 Οι Βυζαντινοί εκτιμούσαν το αυγοτάραχο της Αζοφικής από τον 10^ο αιώνα και κατά μία εκδοχή –Ετυμολογικό Λεξικό Μπαμπινιώτη– η λέξη χαβιάρι προέρχεται από το «ταριχαβν(ι)άριν», δηλαδή τα ταριχευμένα αβγά ψαριού.

διανομή τελικά στην τοποθέτηση ενός προϊόντος, την αξία του οποίου αυτός ανακάλυψε και την αγορά του οποίου αυτός δημιούργησε.

Έγινε σύντομα πάμπλουτος και πασίγνωστος. Ως ο πλουσιότερος ίσως άνθρωπος της Ρωσίας του καιρού, έγινε και πρόεδρος των ευγενών του Αστραχάν. Ήταν μια καταπληκτική διαδρομή που δεν μπορούσε να προβλέψει ο Ανδρέας Λεοντής όταν αντίκρουσε το νεογέννητο γιο του πριν πενήντα τόσα χρόνια, επιστρέφοντας στο ξερονήσι του μετά από καταδρομή στη Μπαρμπαριά!

Μετά το 1812 ο Βαρβάκης εγκαταστάθηκε στο Ταγκανρόγκ της Αζοφικής (εξελληνισμένα, Ταϊγάνι), όπου υπήρχε ακμαία ελληνική κοινότητα¹²⁷ και όπου το κλίμα ήταν καλύτερο από τα έλη της Κασπίας. Βρισκόταν στο ζενίθ της επιχειρηματικής του ζωής. Τον απασχολούσε πλέον πώς θα ξοδέψει για καλό σκοπό την περιουσία του, παρά πώς θα τη μεγαλώσει κι άλλο.

Οι ευεργεσίες του είχαν ήδη ξεκινήσει από το Αστραχάν, όπου έχτισε νοσοκομείο και μια γέφυρα. Κατάφερε ακόμα να διανοίξει μια ολόκληρη διώρυγα, κάτι που ο ίδιος ο Μέγας Πέτρος παλαιότερα είχε αποτύχει να κατασκευάσει¹²⁸. Χρηματοδότησε επίσης την ανέγερση διδακτηρίου στη Σινασό –την παλιά Ναζιανζό της Καππαδοκίας– πατρίδα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Είναι χαρακτηριστικό της εθνικής συνοχής, συνοχής –παρά την τεράστια γεωγραφική διασπορά του Ελληνισμού– ότι ένας Ψαριανός ξενιτεμένος στη Ρωσία ασχολούνταν με ευεργεσίες για τους Έλληνες της Καππαδοκίας. Η παρακίνηση ήταν βέβαια του Τσάρου Αλέξανδρου Α΄, ο οποίος τον παρασημοφόρησε γι’ αυτή τη χριστιανική ευεργεσία, δίνοντάς του τίτλο ευγενείας με το επίθετο «Κομνηνός Βαρβάκης», όπως και το δικαίωμα να φέρει δικό του οικόσημο.

Από το Ταϊγάνι ο Βαρβάκης χρηματοδοτούσε τον *Λόγιο Ερμή*, φιλολογικό περιοδικό που εκδιδόταν στη Βιέννη μεταξύ 1811 και 1821 με διευθυντή τον Άνθιμο Γαζή. Το σημαντικό αυτό έντυπο ήταν μια ιδέα του Κοραή και είχε σκοπό την ενίσχυση της επικοινωνίας μεταξύ του λόγιου Ελληνισμού της Διασποράς. Ο Βαρβάκης έγινε επίσης ένα από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας στη γειτονική Οδησό και βασικός της χρηματοδότης (ήταν ο μόνος ο οποίος αναφερόταν με το όνομά του στα αρχεία της Εταιρείας).

Στα ύστερα χρόνια της ζωής του ο νους του μεγιστάνα γύριζε όλο και πιο συχνά πίσω στην Πατρίδα. Όταν ζύγωσε η ώρα του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ο Βαρβάκης εξόπλισε με έξοδά του τους ομογενείς που πολεμούσαν με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Έστειλε επίσης αργότερα χρήματα στον Οικουμενικό Πατριάρχη για να εξαγοράσει Έλληνες αιχμαλώτους. Ο Βαρβάκης βοήθησε ιδιαίτερα τον αγώνα των συμπατριωτών του Ψαριανών. Μετά την πρώτη καταστροφή το 1822, έστειλε φορτία σιταριού και άλλα εφόδια στο νησί.

Δεν κρατιόταν όμως πια να μην ξαναδεί τον τόπο του και αποφάσισε να κατέβει ο ίδιος στην εμπόλεμη Ελλάδα. Πέρασε πρώτα από την Τεργέστη για να

127 Σημάδι της πρωτοπόρας παρουσίας της ελληνικής Διασποράς στις νέες περιοχές που κατέκτησε από τους Τατάρους η Μεγάλη Αικατερίνη, είναι ότι ο Δήμαρχος ήταν Έλληνας κεφαλόνιτικης καταγωγής και ονομαζόταν Τυπάλδος.

128 Αυτός όμως μεταχειριζόταν τους υπηκόους του σαν αναλώσιμους δουλπαρόικους.

εφοδιαστεί και μετά να μεταφέρει στα Ψαρά τα φορτία με ρουχισμό και εφόδια που αγόρασε για τους συμπατριώτες του. Φτάνοντας στην Ελλάδα το 1824 σε προχωρημένη ηλικία, έμαθε για τη δεύτερη καταστροφή του νησιού και έτσι αναγκάστηκε να κατευθυνθεί στη Μονεμβασιά, όπου είχαν βρει καταφύγιο οι περισσότεροι πρόσφυγες Ψαριανοί. Εκεί μοίραζε τα εφόδια που είχε προμηθευτεί γι' αυτούς με τα ίδια του τα χέρια.

Μετά πήγε στο Ναύπλιο, όπου δήλωσε στην Κυβέρνηση πως κατέθεσε χρήματα σε τράπεζα της Ρωσίας για την ανέγερση σχολείων στην Ελλάδα (ένα εκατομμύριο γαλλικά φράγκα, ποσό τεράστιο για την εποχή)¹²⁹. Κατά την παραμονή του στο Ναύπλιο, με ψήφισμα του Βουλευτικού ονομάστηκε «*Μέγας Ευεργέτης του Έθνους*». Πρόλαβε έτσι να τιμηθεί από την Πατρίδα εν ζωή.

Κατά την επιστροφή του στη Ρωσία πέρασε από την αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο και γνώρισε εκεί τον Σολωμό. Δυστυχώς για αυτόν και για την Πατρίδα, εκεί νόσησε από λοιμώδη νόσο και εξέπνευσε στο λοιμοκαθαρτήριο του νησιού στις 12 Ιανουαρίου του 1825.

Με τη διαθήκη του που είχε συντάξει δύο μέρες πριν, κληροδότησε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του στο Ελληνικό Δημόσιο για την ίδρυση Λυκείου (το περίφημο Βαρβάκειο), για την εξαγορά αιχμαλώτων, καθώς και για άλλους κοινωφελείς σκοπούς.

Ήταν ένα πραγματικό βαρβάκι: έβλεπε τον στόχο από μακριά, εστίαζε πάνω του με ένταση, αποφάσιζε γρήγορα και άσφαλτα για την κατάλληλη στιγμή της εφόδου και εφομούσε με τρομερή ταχύτητα πάνω του. Αυτός ο μεγάλος Έλληνας, ο κουρσάρος, ο πολεμιστής, ο επιχειρηματίας, ο ευεργέτης, είναι μια μυθιστορηματική σύνθεση τόλμης, ορμής και αντοχής, οράματος και εξυπνάδας, καινοτομίας και επιμονής. Επιπλέον και πάνω από όλα αυτά, ήταν φιλόπατρις και φιλόρθωπος.

Ο Βαρβάκης είναι ο αληθινός πατριάρχης των Ελλήνων μεγιστάνων του πλούτου και της μακριάς αλυσίδας των Ελλήνων Ευεργετών.

129 Απώτερος στόχος του ήταν να χρηματοδοτήσει εξ ολοκλήρου τον αγώνα ώστε να μη χρειαστεί η Κυβέρνηση να δανειστεί και με αυτόν τον τρόπο υποθηκεύσει την ανεξαρτησία του μελλοντικού Κράτους.

B.9.2. ΖΑΠΠΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΗΣ (Λάμποβο 1800 – Μπροστένι Ρουμανίας 1865) και ΖΑΠΠΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Λάμποβο 1814 – Μαντόν Νότιας Γαλλίας 1892)

Από τα δύο εξαδέλφια Ζάππα, ο Ευαγγέλης ήταν αυτός που έζησε τον πιο μυθιστορηματικό βίο και αυτός που πρώτος δημιούργησε την τεράστια περιουσία που έγινε η βάση των ευεργεσιών του προς το Έθνος. Ο Κωνσταντίνος από την πλευρά του, στάθηκε το δεξί του χέρι («μία ψυχή σε δύο σώματα» έλεγαν γι' αυτούς), ήταν αυτός που διατήρησε και επαύξησε την περιουσία του Ευαγγέλη, ενώ συνέχισε και επεξέτεινε το ευεργετικό έργο του Ευαγγέλη.

Φαντάζει εκ των υστέρων παράδοξο, όμως ο άνθρωπος που κατέληξε πάμπλουτος φιλειρηνικός κτηματίας και Μέγας Ευεργέτης της Ελλάδας και της Ρουμανίας ξεκίνησε ως ατίθασος λάτρης του τουφεκιού και του πολέμου. Γεννήθηκε στο χωριό Λάμποβο¹³⁰ της Βόρειας Ηπείρου και ο πατέρας του ήταν σημαντικός έμπορος στο Τεπελένι. Αυτός όμως δεν θέλησε να πάει στο σχολείο και έμαθε –αυτοδίδακτα– κάποια ελάχιστα γράμματα. Μόνο τα όπλα του άρεσαν και από 13 χρονών μπήκε στη φρουρά του Αλή Πασά στα Γιάννενα, όπου έμεινε μέχρι και τα 20 του χρόνια. Μετά την επίθεση των σουλτανικών στρατευμάτων κατά του Αλή, ο Ευαγγέλης προσχώρησε στο σώμα του Μάρκου Μπότσαρη. Διακρίθηκε για την πολεμική του αξία ανάμεσα στους σκληροτράχηλους Σουλιώτες, φτάνοντας να γίνει πρωτοπαλλήκαρο του Μάρκου. Αγωνίστηκε μαζί του μέχρι που αυτός σκοτώθηκε. Κατόπιν κατευθύνθηκε στο Μεσολόγγι μαζί με τους άλλους καπεταναίους και διαδοχικά πολέμησε μαζί με τους Ζέρβα, Βέικο, Γκούρα, Μακρυγιάννη και με τον Νάκο Πανουργιά. Το 1824 πήρε τον βαθμό του Ταξίαρχου και ανέλαβε τη διοίκηση των δυνάμεων στα Βλαχοχώρια των Σαλώνων.

Είναι σίγουρο ότι ήταν ήδη γνωστός και μισητός στον εχθρό, γιατί με διαταγή του ίδιου του Κιουταχή οι Τούρκοι συνέλαβαν τη μάνα του, λεηλάτησαν την περιουσία της και τη φυλάκισαν στα Γιάννενα μέχρι το 1829. Με τη λήξη των εχθροπραξιών ο Καποδίστριας τον τίμησε με τον βαθμό του Ταγματάρχη της Φάλαγγας και του απένειμε εθνικές γαίες σε αναγνώριση της συνεισφοράς του.

Φαίνεται όμως ότι ο Ευαγγέλης αρνήθηκε την αποζημίωση και έφυγε πρώτα για την ακόμη τουρκοκρατούμενη Βέροια και από εκεί για το Βουκουρέστι το 1831, φέρνοντας εκεί μαζί του τίποτε άλλο πέραν «της πεποιθήσεώς του εις την θείαν πρόνοιαν και εις την ιδία αυτού ικανότητα», όπως έλεγε αργότερα.

¹³⁰ Το Λάμποβο ήταν κέντρο Βορειοηπειρωτών, βλαχόφωνων Ορθοδόξων Ελλήνων. Σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1895, ο πληθυσμός του χωριού ήταν 701 κάτοικοι, ενώ το 1913 η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία αναφέρει 580. Κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας ίδρυσαν στο χωριό σχολικό συγκρότημα με δικές τους δαπάνες, που περιλάμβανε βιβλιοθήκη, αλληλοδιδασκτικό σχολείο, σχολείο θηλέων και σχολή υφαντουργίας.

Δεν ήταν τυχαία η μετακίνησή του στη Βλαχία, αφού η περιοχή είχε περάσει το 1829 στη Ρωσική επικυριαρχία με τη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως, αν και παρέμενε de jure μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το νέο καθεστώς αυτονομίας ευνόησε το εμπόριο και την οικονομία της γόνιμης χώρας, γεγονός που λειτούργησε σαν μαγνήτης για πολλούς Έλληνες, κυρίως από την Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Κεφαλονιά και την Κέρκυρα, ώστε χιλιάδες να εγκατασταθούν σταδιακά εκεί. Οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με το εμπόριο σιτηρών της παραδουνάβιας πεδιάδας, όπως και με τη ναυσιπλοΐα των ποταμόπλοιων στον μεγάλο ποταμό.

Ο Ζάππας μεταμορφώθηκε από αρειμάνιος πολεμιστής σε άνθρωπο του κόσμου, εκδηλώνοντας ιδιαίτερες κοινωνικές δεξιότητες. Αρχικά άσκησε την ιατρική ως πρακτικός, με ό,τι δηλαδή είχε μάθει στον πόλεμο. Αυτή η νέα ενασχόληση όμως τον έφερε σε επαφή με τους Έλληνες της περιοχής, στην πλειοψηφία τους μοναχούς των μοναστηριών της χώρας. Κέρδισε γρήγορα την εμπιστοσύνη τόσο αυτών όσο και άλλων ντόπιων ηγεμόνων, διότι ήταν *«προσηνής τους τρόπους, κόσμιος και αιδήμων την συμπεριφοράν»*.

Τόσο τα μοναστήρια (μετόχια των μονών του Αγίου Όρους, του Σινά και των Αγίων Τόπων) όσο και οι τοπικοί αριστοκράτες-γαιοκτήμονες, καλλιεργούσαν μέχρι τότε την εύφορη γη με απαρχαιωμένες μεθόδους. Χωρίς να είναι επαγγελματίας αγρότης και χωρίς γεωπονικές γνώσεις, ο Ζάππας παρατήρησε την έλλειψη αποδοτικότητας του συστήματος. Με προσεκτικό πειραματισμό, μελέτησε καινοτόμες λύσεις στα προβλήματα παραγωγής και τελικά ανέλαβε την εκμίσθωση κτημάτων, στην αρχή από κάποιο μοναστήρι. Οι βελτιώσεις στη μέθοδο καλλιέργειας (προφανώς, μαζί και στην επικερδή διάθεση των προϊόντων) έφεραν άμεσα αποτελέσματα και ο Ζάππας σύντομα έφτασε να μισθώνει έναν τεράστιο αριθμό κτημάτων. Αργότερα άρχισε να τα αγοράζει, μέχρι που σε τρεις δεκαετίες έγινε ο μεγαλύτερος ίσως ιδιοκτήτης γης στην τότε Μολδοβλαχία, με συνολικά 15.000 εκτάρια. Όλα αυτά τα πέτυχε και με τη βοήθεια του εξαδέλφου του, ο οποίος πλέον τον συντρόφευε σε κάθε εργασία και απόφαση, σε μια αρμονική συνεργασία σπάνιας ομοψυχίας.

Ήταν και οι δύο λιτοδίαιτοι και εργατικότατοι. Αποτελεί απόσταγμα σοφίας και παρακαταθήκη εργασιακού ήθους η νουθεσία τους προς κάθε συμπατριώτη που ερχόταν να ζητήσει βοήθεια ή συμβουλές από αυτούς: *«Εργαστείτε όπως ημείς, μιμηθείτε το παράδειγμα ημών, και είναι αδύνατον να μην κατασταθείτε δια του ιδρώτος του προσώπου σας εύποροι ή ίσως και ολβιώτεροι ημών. Διότι ημείς μεν και πάντη πένητες ήλθομεν εν τω τόπω τούτο, και πλην εκ της θείας πρόνοιας και της εκ των εγχωρίων νόμων, ουδεμίαν άλλην προστασίαν εύρομεν εν αυτώ, και πάντη άπειροι και αγράμματοι είμεθα, ότε αφίχθημεν ενταύθα»*.

Ήταν επίσης αφιερωμένοι και οι δύο στην αγαμία, μια και είχαν συνειδητά αποφασίσει να διαθέσουν τον τεράστιο πλούτο τους σε ευεργεσίες. Ο Ευαγγέλης ευεργέτησε πολλαπλά τη νέα του πατρίδα με συνεχή φιλανθρωπικά έργα, ανεγείροντας και πολλά δημόσια οικοδομήματα. Χρηματοδότησε

εκδόσεις λεξικών, γραμματικές της Ρουμανικής γλώσσας και έγινε βασικός χορηγός της Ακαδημίας του νεότευκτου Ρουμανικού έθνους (η προτομή του υπάρχει ακόμη στην αίθουσα συνεδριάσεων της).

Η μεγάλη του έγνοια όμως ήταν η ευεργεσία της Ελλάδας. Το πιο φιλόδοξο όνειρο του ανθρώπου που ξεκίνησε ως αγράμματος σωματοφύλακας στην αυλή του Αλή, ήταν η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Πρότεινε με επιστολή του την ιδέα στον Όθωνα το 1856 και προσφέρθηκε να τη χρηματοδοτήσει. Ο Ραγκαβής αντιπρότεινε στον Ζάππα όπως οι νέοι Ολυμπιακοί θεσπιστούν ως βιομηχανικός και καλλιτεχνικός διαγωνισμός, με τους αθλητικούς αγώνες στο περιθώριό τους μόνο. *«Σήμερα, έγραφε, τα έθνη δεν διακρίνονται έχοντας τους καλύτερους αθλητές και δρομείς, αλλά τους πρωτόπóρους της βιομηχανίας και της γεωργίας»*. Ο Ζάππας, πρωταθλητής αυτός της καινοτόμου γεωργίας και της επιχειρηματικότητας, δέχθηκε ευνοϊκά την πρόταση.

Τα πρώτα «Ολύμπια» με αυτό το περιεχόμενο έγιναν το 1859 και εγκαινιάστηκαν από τον Όθωνα και την Αμαλία, χωρίς όμως την παρουσία του Ζάππα, ο οποίος δεν επισκέφθηκε ποτέ την Αθήνα.

Δυστυχώς, πέθανε από διανοητική ασθένεια η οποία τον προσέβαλε μετά το 1863, μάλλον λόγω της υπερβολικής εργασίας. Στη διαθήκη του άφηνε την περιουσία του στην Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων, με επικαρπωτή και εκτελεστή τον εξάδελφό του. Εκεί έδινε εντολή να κτιστεί μέγαρο εκθέσεων στην Αθήνα και σε αυτό να εναποτεθεί η κεφαλή του (βρίσκεται σήμερα πράγματι εκεί, εντοιχισμένη στο Ζάππειο Μέγαρο, σύμφωνα με την επιθυμία του), ενώ το σώμα του έπρεπε να ταφεί στο σχολείο του Λαμπόβου. Ταυτόχρονα όριζε διάφορες χορηγίες σε σχολεία, εκκλησίες και ορφανοτροφεία στην Ελλάδα, αλλά και στη Φιλολογική Εφορεία των σχολείων του Βουκουρεστίου.

Τη διαθήκη του την εκτέλεσε ο Κωνσταντίνος Ζάππας, που έγινε και αυτός ίσος σε αξία επιχειρηματίας και Εθνικός Ευεργέτης. Πρώτα και κύρια έφτιαξε το Ζάππειο Μέγαρο –μεγάλη επιθυμία του Ευαγγέλη– το οποίο περατώθηκε το 1888. Μαζί με τα εγκαινία του Μεγάρου κηρύχθηκε και η έναρξη της Δ' Έκθεσης «Ολυμπίων», αυτή τη φορά με την παρουσία του ευεργέτη, ο οποίος αποθεώθηκε από τους παρόντες Αθηναίους.

Ο Κωνσταντίνος ίδρυσε επίσης το 1875 στην Κωνσταντινούπολη το Ζάππειο Παρθεναγωγείο. Οι οικογένειες της Πόλης, της Θράκης και του Μαυροθαλασσίτικου Ελληνισμού έδιναν αγώνα δρόμου μεταξύ τους για την τιμή να εισέλθουν και να αποφοιτήσουν οι κόρες τους ως *«Ζαππίδες»*. Τέτοια Ζάππεια παρθεναγωγεία και εκπαιδευτήρια ίδρυσε ο Κωνσταντίνος και στο Λάμποβο, στην Αδριανούπολη, στις Φερές, στις Φιλιάτες, στη Δρόβιανη, στο Δέλβινο και αλλού. Μαζί χορηγούσε και υποτροφίες για να εκπαιδεύονται Έλληνες σε γεωργικά σχολεία της Ευρώπης. Με τον τρόπο αυτό, οι ευεργεσίες των Ζαππαίων στην εκπαίδευση έγιναν η μεγαλύτερη και πιο μακροπρόθεσμη προσφορά τους στην πρόοδο του Έθνους.

Όταν πέθανε ο Κωνσταντίνος, άφησε και αυτός το μεγαλύτερο μέρος της «εξαδελφικής» περιουσίας σε χορηγίες και κληροδοτήματα για τη λει-

τουργία των διάφορων Ζάππειων ιδρυμάτων.

Ζήτησε επίσης να ενταφιαστεί αρχικά στην Αθήνα, όμως μετά την εκταφή του θέλησε να μεταφερθούν και τα δικά του οστά στον οικογενειακό τάφο στο Λάμποβο¹³¹. Ήταν η ίδια επιθυμία που διακατέχει τους περισσότερους Έλληνες που γεννήθηκαν σε μικρές και άσημες πατρίδες του βουνού, του κάμπου ή των νησιών: να αποθέσουν το φθαρτό τους σαρκίο στον τόπο που είδαν το πρώτο φως, κάνοντας την τελευταία –και γι' αυτό πιο συγκινητική– δήλωση ταυτότητας. Με αυτόν τον νόστο προσδοκούν την αιώνια ανάπαυση της ψυχής, του άφθαρτου εαυτού που τους συντρόφεψε στην σύντομη περιπέτεια της ζωής. Πιστεύουν ότι έτσι θα αγάλλεται, φτερουγίζοντας αιώνια πάνω από τον γενέθλιο τόπο.

ΥΓ.: Η τεράστια περιουσία των Ζαππαίων διεκδικήθηκε με πείσμα από το Ρουμανικό Κράτος, όπως επίσης και από διάφορους ανεψιούς του Κωνσταντίνου. Μάλιστα η διεκδικητική μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας οδήγησε στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών από το 1892 μέχρι το 1896. Η κατάσταση εξομαλύνθηκε τυπικά και ουσιαστικά μόνο με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913 και αφού οι δύο χώρες συμπολέμησαν ενάντια στους Τούρκους.

131 «Από τα μεγαλόπρεπα καστρόσπιτα, ένα του Ευαγγελή κι ένα του Κωνσταντίνου που ολοκληρώθηκαν το 1870, έχει μείνει σήμερα μόνο η λιθόκτιστη τοιχοποιία. Προτού πυρποληθούν τον Ιούνιο του 1944, λεηλατήθηκαν. Επί κομμουνιστικού καθεστώτος τα αρχοντικά μετατράπηκαν σε αποθήκες του γεωργικού συνεταιρισμού και του κράτους. Σ' αυτά στεγάζονταν από παραγωγές μέχρι ζώα. Η εγκατάλειψη ετών τα έχει οδηγήσει στην καταστροφή. Τα σπίτια αυτά ανήκαν σε ένα μεγαλύτερο συγκρότημα, που συμπεριελάμβανε ξενώνα, ναό, σχολείο υφαντικής και το Ζάππειο Παρθενοναγωγείο. Μετά από προσπάθειες του Έλληνα Προξένου στο Αργυρόκαστρο και ενέργειες των Υπουργείων Εξωτερικών και Πολιτισμού έγινε η αναστήλωση, η περιφράξη και η διαμόρφωση του δρόμου.» Από δημοσίευση της κας Μαρίας Δήμου, εκπαιδευτικού, Φεβ. 2018.

Β.9.3. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΒΕΡΩΦ (Μέτσοβο 1815 – Αλεξάνδρεια 1899)

Ο Γεώργιος Αυγέρος Αποστολάκας γεννήθηκε στο ορεινό Μέτσοβο της Ηπείρου. Ήταν βλάχικης καταγωγής και άλλαξε αργότερα στην ξενιτιά το αρχικό του όνομα σε Αβέρωφ. Ήταν το έβδομο και στερνό παιδί της οικογένειάς του. Όμοια με όλα σχεδόν τα παιδιά της ορεινής του πατρίδας, ξεκίνησε ως βοσκόπουλο, μαθαίνοντας τα βασικά γράμματα στο Ελληνοσχολείο του Μετσόβου.

Όπως οι περισσότεροι υστερότοκοι γιοι εκείνου του καιρού¹³², το 1837 και σε ηλικία 19 χρονών άφησε τις ποιμενικές ασχολίες και ξενιτεύτηκε για να πάει κοντά στον ήδη μετανάστη ετεροθαλή αδελφό του Αναστάση (από άλλο γάμο του πατέρα του με σύζυγο από το γένος Τσοίτσα). Ο τελευταίος είχε ήδη εγκατασταθεί στο Κάιρο, κοντά στον θείο του Ν. Στουρνάρα, ο οποίος ασχολούνταν με το εμπόριο βαμβακιού.

Εκείνη την εποχή η Αίγυπτος ήταν χώρα της ευκαιρίας, όπως και η Ρωσική Αυτοκρατορία και οι Παραδουνάβιες Χώρες. Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Αίγυπτο κατά την αντιβασιλεία του Μεχμέτ Αλή (πατέρα του Ιμπραήμ), ήταν από τους πρωτοπόρους που ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια και την εμπορία του βαμβακιού, την οποία προωθούσε ο Μεχμέτ Αλή για να τροφοδοτήσει τις κλωστοϋφαντουργικές μηχανές της βιομηχανικής επανάστασης¹³³. Ήταν επίσης οι πρώτοι που οργάνωσαν την καλλιέργεια σε επιστημονική βάση, πετυχαίνοντας αύξηση της παραγωγής και της ποιότητας του βαμβακιού, του νέου βιομηχανικού προϊόντος που τότε αποκαλούνταν «λευκός χρυσός».

Οι Έλληνες της Αιγύπτου πρωτοστατούσαν και στο χρηματιστήριο του βαμβακιού, όπως και στο εμπόριο των καπνικών προϊόντων. Η Αίγυπτος δεν ήταν παραγωγός χώρα –λόγω κλίματος– και τα καπνά ανατολικού τύπου εισάγονταν από τις ελληνικές και μικρασιατικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την επεξεργασία και κατόπιν την εξαγωγή των τελικών προϊόντων (σιγαρέτα).

Έλληνες ίδρυσαν επίσης τις πρώτες τράπεζες στην Αίγυπτο (την «Τράπεζα της Αλεξανδρείας», την «Αγγλοαιγυπτιακή Τράπεζα» και τη «Γενική Τράπεζα της Αλεξανδρείας»). Η οικονομική ενεργητικότητα της ομογένειας δημιούργησε τεράστιες περιουσίες και προσέλκυσε ακόμα περισσότερους συμπατριώτες

132 Σύμφωνα με τα πατριαρχικά κοινωνικά πρότυπα, στις παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες ο βασικός οικογενειακός κλήρος ή η κύρια παραγωγική περιουσία (κοπάδι, βιοτεχνία κ.λπ.) πήγαινε στον πρωτότοκο. Αυτό συνέβαινε για τη διατήρηση του μεγέθους της παραγωγικής βάσης. Αν ο κλήρος διαιρούνταν διαδοχικά και πάντα σε ίσα μέρη, σε λίγο δεν θα επαρκούσε για τη διατροφή ούτε μιας οικογένειας. Ούτε η μικρή βιοτεχνία και το μαγαζάκι μπορούσαν να διαιρεθούν, μια και η πελατεία του χωριού ήταν μικρή. Αυτό το εθμικό κληρονομικό δίκαιο, απόρροια της περιορισμένης οικονομικής δυνατότητας του μικρού τόπου, εξανάγκαζε τους δευτερότοκους σε αναζήτηση άλλης οικονομικής δραστηριότητας, ενός συμφερτικού γάμου για την προίκα, ή έστελνε στην αποδημία τους πιο ανήσυχους και πιο φιλοκίνδυνους εξ' αυτών.

133 Η άλλη μεγάλη περιοχή παραγωγής βαμβακιού ήταν ο Νότος των ΗΠΑ.

στην Αίγυπτο. Στην κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα της Αλεξάνδρειας του 19^{ου} αιώνα και μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η ελληνική κοινότητα ήταν φαινόμενο πλούτου και μόρφωσης και δραστήριας κοινοτικής ζωής.¹³⁴ Στην ομογένεια της Αλεξάνδρειας και του Κάϊρου διάσημες για τον πλούτο τους ήταν οι οικογένειες Σαλβάγου, Μπενάκη, Χωρέμη, Ροδοκανάκη, Τσανακλή, Κυριαζή κ.α.

Μετά τον πρόωρο θάνατο του αδελφού του Αναστάση, ο Γεώργιος ανέλαβε τις εμπορικές του επιχειρήσεις και το 1866 εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια. Κατάφερε να κάνει μεγάλη περιουσία όταν εξήγαγε μια τεράστια ποσότητα χουρμάδων στη Ρωσία, ενώ για την πληρωμή του –με αντιπραγματισμό– εισήγαγε μεγάλη ποσότητα χρυσοσημάτων (μπρισίμια). Τα νήματά του έγιναν σε λίγο ανάρπαστα, επειδή ήταν απαραίτητα για να ραφτούν τα φορέματα και οι στολές των καλεσμένων ενός κοσμικού γεγονότος της ανώτατης κοινωνικής τάξης της εποχής (ο γάμος ενός υψηλόβαθμου Πασά). Τα «*χρυσοσήματα του Αβέρωφ*» όπως αποκλήθηκαν του απέδωσαν τεράστιο κέρδος.

Είχε αποκτήσει πια το «*άγγιγμα του Μίδα*». Με διαδοχικές έξυπνες επιχειρηματικές κινήσεις ο πλούτος του αυξήθηκε αλματωδώς. Επένδυσε αργότερα τα κέρδη του την κατάλληλη στιγμή σε φθηνό βαμβάκι, η τιμή του οποίου εκτοξεύτηκε αμέσως μετά, λόγω της μείωσης της παγκόσμιας παραγωγής εξαιτίας του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου. Όταν σε μια επιδημία χολέρας οι υπόλοιποι ευρωπαίοι εγκατέλειψαν προσωρινά την Αίγυπτο, ξεπουλώντας όπως όπως, αυτός ριψοκινδύνευσε τη ζωή του παραμένοντας στην Αλεξάνδρεια. Με αυτόν τον τρόπο κυριάρχησε πλήρως στην αγορά βαμβακιού, πολλαπλασιάζοντας τον κύκλο εργασιών του.

Το 1870 ήταν πια ο μεγαλύτερος έμπορος της Αιγύπτου. Η περιουσία του αποτιμούταν στα 100 εκατομμύρια δραχμές της εποχής –τη στιγμή που ο πλουσιότερος Ελλαδίτης επιχειρηματίας δεν είχε πάνω από ένα εκατομμύριο– και συνέχιζε να αυξάνεται γεωμετρικά.

Ήταν η ώρα που ο Αβέρωφ ξεκίνησε γενναιόδωρα την αναδιανομή του πλούτου του σε ευεργεσίες και σε χορηγίες, τόσο προς τις ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου όσο και προς την Ελλάδα.

Υπάρχει ένα ισχυρό στοιχείο εθνικής ταυτότητας εδώ. Όπως και τόσοι άλλοι βλάχικης καταγωγής Έλληνες, η εθνική του συνείδηση ήταν ξεκάθαρη. Αυτό ήταν και το στοιχείο που δεν μπόρεσε ποτέ να καταπολεμήσει η Ρουμανική προπαγάνδα που δρούσε στους βλάχικους πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Για τους Αρωμάνους και τους Κουτσόβλαχους, η διαφορετική

134 Ο γενάρχης του νεότερου Ελληνισμού της Αιγύπτου ήταν ο Μιχαήλ Τσοίτσας, Μετσοβίτης και αυτός. Ο Τσοίτσας έγινε από το 1820 ο πρώτος διαχειριστής της περιουσίας του Μεχμέτ Αλή, προσωπικός του σύμβουλος και πρώτος κεντρικός τραπεζίτης της Αιγύπτου. Έγινε μεγαλογαιοκτήμονας και ο ίδιος και ήταν πρώτος μεγιστάνας της βαμβακοκαλλιέργειας. Από αυτόν ξεκίνησε το κίνημα των Μετσοβιτών ευεργετών (Ν. Στουρνάρας, Ελένη και Μιχαήλ Τσοίτσας, Γ. Αβέρωφ κ.λπ.), οι οποίοι ευεργέτησαν το περίφημο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, που από το 1844 συστάθηκε ως Ίδρυμα για την προώθηση των Βιομηχανικών και Καλών Τεχνών. Το Πολυτεχνείο απαθανατίζει στο όνομά του το ορεινό λίκνο των Ελλήνων ευεργετών, θυμίζοντας έτσι και όλες τις αμέτρητες άλλες ευεργεσίες τους.

γλώσσα δεν μετρίασε την αίσθηση του ανήκειν στον Ελληνικό Κόσμο, δείγμα της συνεκτικής ισχύος και της ακαταμάχητης έλξης του Ελληνισμού.

Αναφέρονται παρακάτω λίγες μόνο από τις πιο προβεβλημένες χορηγίες και ευεργεσίες του Αβέρωφ. Αποπεράτωσε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και έκτισε τη Σχολή Ευέλπιδων (εκεί όπου σήμερα είναι τα Δικαστήρια Αθηνών), έχοντας εντυπωσιαστεί από την οργάνωση της στρατιωτικής σχολής και πιστεύοντας ότι η Ελλάδα έπρεπε να είναι έτοιμη για την αναπόφευκτη αναμέτρηση με τους Οθωμανούς με στόχο την απελευθέρωση των ακόμη υποτελών ελληνικών πληθυσμών (όπως της ιδιαίτερης πατρίδας του της Ηπείρου).

Έκτισε επίσης το Εφηβείο Αβέρωφ, δηλαδή τις πρώτες φυλακές ανηλίκων. Παρακινήθηκε σε αυτό από την ευγενική ιδέα της Ελληνίδας εκπαιδευτικού και φεμινίστριας Καλλιόπης Κεχαγιά (1839-1905), η οποία απέβλεπε στον διαχωρισμό των εφήβων παραβατών από τους έγκλειστους ενήλικες, ώστε να τους δοθεί ένα καλύτερο πρότυπο για την ενήλικη ζωή τους. Αυτή η νοσηρή συνοίκηση έπαυσε με την λειτουργία του νέου ιδρύματος που ήταν ένα πρότυπο οργανωτικής λειτουργίας¹³⁵. Στο ίδρυμα –το οποίο κατάφερε να γίνει στην κυριολεξία «κατάστημα σωφρονισμού»– οι νεαροί παραβάτες παρακινούνταν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων για την επανένταξή τους στην παραγωγική οικονομική και κοινωνική ζωή.

Ο Αβέρωφ ανήγειρε επίσης τη Γεωργική Σχολή Λάρισας, ώστε να εφοδιάσει με επιστημονικές γνώσεις τους γεωργούς που θα καλλιεργούσαν τον Θεσσαλικό κάμπο, το νέο «χρυσόφορο» απόκτημα του Έθνους μετά το 1881. Ευεργέτησε επίσης το Ωδείο Αθηνών, το πρώτο και για χρόνια το εγκυρότερο ίδρυμα μουσικής παιδείας της χώρας.

Αναμαρμάρωσε το Παναθηναϊκό Στάδιο για τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες οι οποίοι θα διοργανώνονταν το 1896 στην Αθήνα, χαρίζοντας στην πρωτεύουσα ένα στάδιο που, με την κομψότητά του και τη λευκή μαρμάρινη λάμψη του, αποτελεί ακόμη και σήμερα ένα παγκόσμιο αρχιτεκτονικό στολίδι¹³⁶. Χρηματοδότησε επίσης τους ανδριάντες του Ρήγα Φεραίου στα Προπύ-

135 Διέθετε σχολείο, βιβλιοθήκη, εργαστήρια σε ειδικούς χώρους στα οποία εξασκούνταν οι τρόφιμοι, νοσοκομείο με αυτόνομους χώρους αναρρώσεως, μαγειρείο, τραπεζαρία και ναό. Πρότυπα θεωρούνται επίσης η διαφάνεια στην εξασφάλιση και διαχείριση των οικονομικών πόρων, η οργάνωση των εθελοντών, η αρχιτεκτονική του χώρου και ο εξοπλισμός του κτιρίου. Λίγα χρόνια όμως μετά την κατασκευή του, παρά το αρχικό όραμα και λόγω της ταραγμένης περιόδου του Εθνικού Διχασμού, το Εφηβείο μετατράπηκε παράτυπα σε φυλακές πολιτικών κρατουμένων, των αντιπάλων του εκάστοτε καθεστώτος. Τελικά τα κτίριά του κατεδαφίστηκαν το 1971.

136 Όταν το 1894 η Ελληνική Κυβέρνηση αντιλήφθηκε ότι η διοργάνωση των νεότερων Ολυμπιακών Αγώνων ξεπερνούσε τις δυνατότητες της χώρας, απευθύνθηκε στον Αβέρωφ που ήταν ίσως ο πιο πλούσιος Έλληνας της εποχής και ήδη γνωστός για τη γαλαντομία του. Ο ίδιος ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, ως Πρόεδρος της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων, έστειλε σε ειδική αποστολή τον Γενικό Γραμματέα της Επιτροπής Τ. Φιλήμονα στην Αλεξάνδρεια, ώστε να πείσει τον Αβέρωφ να συμβάλει στην οικονομική ενίσχυση της προσπάθειας. Ο Αβέρωφ ανταποκρίθηκε πέρα από κάθε προσδοκία, με το μυθικό για την εποχή ποσό του 1.000.000 δραχμών για την αρχική κατασκευή του Σταδίου, ενώ αργότερα διέθεσε με τη διαθήκη του το 20% της λουίτης περιουσίας του για την αποπεράτωση του έργου.

λαια του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ εμπρός στη Μητρόπολη Αθηνών.

Αμέτρητες είναι οι χορηγίες του στην Ελληνική Κοινότητα της Αλεξάνδρειας, της οποίας διετέλεσε Πρόεδρος προς το τέλος της ζωής του, με πιο προβεβλημένες από αυτές την ίδρυση Γυμνασίου, Παρθεναγωγείου και Νοσοκομείου για τις ανάγκες της ομογένειας.

Ο Γεώργιος Αβέρωφ πέθανε ανύπαντρος και άτεκνος στην Αλεξάνδρεια το 1899 και κηδεύτηκε μέσα στο γενικό πένθος του απανταχού Ελληνισμού. Η Ελληνική Κυβέρνηση το 1908 μετέφερε τη σορό του στην Ελλάδα με το εύδρομο «*Μιαούλης*», με την τιμητική ανακήρυξή του ως Μεγάλου Ευεργέτη του Έθνους, υψώνοντας τον μαρμάρينو ανδριάντα του εμπρός στα Προπύλαια του Παναθηναϊκού Σταδίου, ενώ το μαυσωλείο του Αβέρωφ ανεγέρθηκε στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών.

Το όνομά του όμως δεν βρίσκεται σήμερα στα χείλη των Ελλήνων λόγω όλων αυτών των εντυπωσιακών ευεργεσιών που προαναφέρθηκαν. Ο Αβέρωφ υποστήριζε τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη και πίστευε πως η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 θα είχε αποφευχθεί με μια άλλη πολιτική ηγεσία και με καλύτερα εξοπλισμένο και εκπαιδευμένο τον στρατό. Γι΄ αυτό και πέρα από την ανέγερση της Σχολής Ευελπίδων, συνέβαλε άμεσα στην ενίσχυση του Εθνικού Ταμείου Στόλου, το οποίο είχε συσταθεί μετά την ταπεινωτική ήττα του 1897. Στη διαθήκη του προέβλεψε το ποσό των 8 εκατομμυρίων δραχμών για τη ναυπήγηση πολεμικού πλοίου που θα έφερε το όνομά του και θα χρησιμοποιούνταν ως εκπαιδευτικό και μαζί και ως εκπαιδευτικό της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Το υπόλοιπο ποσό μέχρι τα περίπου 23,6 εκατομμύρια δραχμές που τελικά στοίχισε το πλοίο, καταβλήθηκαν από το Ταμείο το οποίο είχε δεχθεί και τις προσφορές πάμπολλων άλλων Ελλήνων, πλούσιων και μη.

Με αυτή τη σημαδιακή χορηγία, ο Μέγας Εθνικός Ευεργέτης ευτύχησε να πάρει το όνομά του το πλοίο-θρύλος του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, το περίφημο «*Θωρηκτό Γ. Αβέρωφ*». Ήταν το πλοίο που κατανίκησε τους Τούρκους στις ναυμαχίες της Έλλης και της Λήμνου, απελευθερώνοντας τα νησιά του Αιγαίου μετά από αιώνες υποταγής. Με την αποτρεπτική του παρουσία, το «*Αβέρωφ*» απέκοψε τη δια θαλάσσης μεταφορά τουρκικών στρατευμάτων στα μέτωπα και διασφάλισε έτσι την κυριαρχία του Ελληνικού Στρατού στη Μακεδονία και στην Ήπειρο.

Ακούγεται παράδοξο, αλλά μετά αυτήν τη νικηφόρο εθνική πολεμική περιπέτεια, στην οποία συνέβαλε η ευεργεσία του Αβέρωφ, το όνομα του μικρού βοσκόπουλου από το Μέτσοβο απαθανάτιστηκε όχι σε κάποια πετρόκτιστη κρήνη στα ηπειρώτικα βουνά, αλλά πάνω σε ένα ατσάλινο μεταλλικό πλεούμενο, το πιο δοξασμένο της νεότερης Ελλάδας.

B.9.α. ΝΑΥΤΙΛΙΑ: Αρχαία και σύγχρονη δόξα των Ελλήνων.

Η ναυτιλία από τα αρχαία χρόνια μέχρι και σήμερα αποτέλεσε καμάρι της επιχειρηματικής δραστηριότητας των Ελλήνων. Συνεχίζοντας την αρχαία παράδοση, η ελληνόκτητη εμπορική ναυτιλία άρχισε να αναδύεται από τον λήθαργο κατά τον 17^ο αιώνα. Με τα διαδοχικά ατομικά και συλλογικά κατορθώματα των Ελλήνων πλοιοκτητών και ναυτικών, έφτασε να είναι μετά τον Β΄ παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα, η πρώτη και κυρίαρχη παγκόσμια εμπορική δύναμη των θαλασσών.

Η θάλασσα ήταν πάντα –και θα παραμένει– η κύρια οδός μεταφοράς εμπορευμάτων. Σήμερα, πάνω από το 90% του παγκόσμιου εμπορίου γίνεται από τη θάλασσα. Η ναυτιλία –η μεταφορά φορτίων με πλοία– είναι συνεπώς ένα από τα θεμέλια της παγκόσμιας οικονομίας. Μεταφέροντας εμπορεύματα από χώρα σε χώρα, η καθεμιά από αυτές με διαφορετικά νομικά και εμπορικά συστήματα, η ναυτιλία ήταν αναγκαστικά, από την αρχαιότητα, ένας κατ'εξοχήν διεθνοποιημένος οικονομικός κλάδος, έντονα ανταγωνιστικός και ιδιαίτερα ευμετάβλητος.

Όταν μιλούσαμε παλαιότερα για ναυτιλία εννοούσαμε –κάπως ρομαντικά– τη διακυβέρνηση του πλοίου στη θάλασσα. Η ναυτοσύνη ξεκίνησε βέβαια από τον επιδέξιο και ριψοκίνδυνο καπετάνιο μαζί και με τον άξιο και ακούραστο ναύτη. Με βάση αυτό το αρχέτυπο της ναυτοσύνης, οι Έλληνες από την αρχαιότητα ήταν και παραμένουν –μαζί με μια χούφτα λαούς μόνο– κορυφαίοι όταν διευθύνουν το καράβι μέσα στα πέλαγα και τους ωκεανούς.

Η ναυτιλία όμως είναι όλο και περισσότερο η διαχείριση του επιχειρηματικού κινδύνου από τη στεριά. Τι πλοίο θα ναυπηγήσεις και με τι κόστος; Από πού και πότε θα βρεις τα χρήματα; Ποιους θα διαλέξεις για ναύτες, αξιωματικούς και καπετάνιο; Πώς θα το ναυλώσεις με επαρκές κέρδος; Πώς θα το αποσύρεις έξυπνα από τη θάλασσα, όταν βλέπεις τις «φουρτούνες» να έρχονται;

Σε αυτό το ρευστό περιβάλλον οι επιχειρηματικοί κίνδυνοι απαιτούν ταχύτητα και ευελιξία αποφάσεων, άμεση πρόσβαση σε κρίσιμη πληροφόρηση, οξυδέρκεια και ακριβή εκτίμηση για το μεσο-μακροπρόθεσμο μέλλον της διεθνούς οικονομίας. Είναι απαραίτητη η γενική εποπτεία της παγκόσμιας παραγωγικής βάσης και των κατά τόπους εμπορικών πλεονασμάτων και ελλειμμάτων. Από αυτά προκύπτει άλλωστε το αντικείμενο της μεταφοράς, το εμπόρευμα. Οι Έλληνες σήμερα αριστεύουν και σε αυτή τη σύγχρονη και συνθετότερη «στεριανή» ναυτιλία. Ή σωστότερα, πρωτεύουν και σε απόσταση μάλιστα από τους υπόλοιπους κορυφαίους.

Η νεότερη ελληνόκτητη ναυτιλία ξεκίνησε από τα μέσα του 17^ο αιώνα, αξιοποιώντας την αποκατάσταση του ενιαίου εμπορικού χώρου της Μεσογείου μετά την παύση των πολέμων μεταξύ Οθωμανών και Βενετσιάνων. Με την παρακμή των Ιταλών (Βενετία, Γένοβα, Αμάλφι), οι οποίοι διαχειρίζονταν παλαιότερα το μεσογειακό εμπόριο, οι Έλληνες ξαναθυμήθηκαν την πανάρχαια σχέση τους με τη θάλασσα. Ξεκινώντας από μικρομεταφορές, από νησάκι σε

νησάκι της «Άσπρης Θάλασσας»¹³⁷, άνοιξαν σιγά σιγά πανιά για τα μεγάλα λιμάνια της Μεσογείου (Μασσαλία, Τεργέστη, Λιβόρνο). Στα χνάρια του Ιάσονα και των Μιλησίων, διέπλευσαν ξανά τον Βόσπορο και γρήγορα κυριάρχησαν στο εμπόριο της «Μαύρης Θάλασσας» και στην ποταμοπλοΐα του Δούναβη. Ξανάγιναν έτσι οι πρώτοι σε ναυτοσύνη στη Μεσόγειο.

Ο νεότεροι αυτοί Έλληνες ναυτικοί ξεκίνησαν σε μια εποχή που εμπόριο και πειρατεία εναλλάσσονταν μεταξύ τους. Πέρασαν αργότερα στην ηρωική εποχή, όταν ο καπετάνιος ήταν μαζί και πλοιοκτήτης και θαλασσοπνιγόταν μαζί με το βιος του. Έφτασαν, τέλος, μέχρι τη σημερινή εποχή των σύγχρονων γιγάντιων παγκόσμιων ναυτιλιακών επιχειρήσεων με τα πολυάνθρωπα γραφεία στα μεγάλα λιμάνια και στα χρηματοοικονομικά κέντρα του κόσμου.

Σε όλη αυτή την ανοδική πορεία, η ναυτιλία απέδειξε ότι ήταν ένα προνομιακό οικονομικό πεδίο, που ταίριαζε στην ιδιαιτερότητα της ελληνικής επιχειρηματικότητας. Η ναυτιλία όπως είπαμε απαιτεί καπατσοσύνη, γρηγοράδα, ευελιξία, ριψοκίνδυνο χαρακτήρα. Σε αυτόν τον κρίσιμο για την παγκόσμια οικονομία χώρο οι Έλληνες αξιοποίησαν αυτές τις ιδιαίτερες ατομικές αρετές με τις οποίες τους προίκισε η Φυλή.

Αυτό όμως που έκανε τη διαφορά με τους άλλους ναυτικούς λαούς ήταν η ιδιόμορφη συλλογικότητα των Ελλήνων της Διασποράς, οι οποίοι από τον 18^ο αιώνα και μετά απλώθηκαν αρχικά σε όλο τον μεσογειακό χώρο, αργότερα και στα υπόλοιπα μεγάλα λιμάνια των ηπειρών. Δημιούργησαν παντού εκτεταμένα αλλά συνεκτικά επιχειρηματικά δίκτυα, τα οποία αυτο-οργανώθηκαν με βάση την κοινή καταγωγή. Κεφαλλονίτες, Θειακοί, Γαλαξιδιώτες, Χιώτες, Κασιώτες, Ανδριώτες, συνασπίζονταν αρχικά στον μικρό ναυτότοπό τους για να αρματώσουν καράβι. Σιγά σιγά δημιουργούσαν αντιπροσώπους και εγκαταστάσεις στα λιμάνια της Διασποράς: στην Πόλη, στην Οδησό και στο Ταϊγάνι, στη Μασσαλία, στο Λιβόρνο, στην Τεργέστη, στο Λονδίνο.

Αυτά τα δίκτυα επέτρεπαν σε κάθε ελληνικό πλοίο να βρίσκει σε όποιο λιμάνι έπιανε μια ελληνική κοινότητα έτοιμη να συνεργαστεί και να μοιραστεί πληροφορίες. Οι συμπατριώτες πρόσφεραν εκεί στον ξένο τόπο μια ελληνική συντροφιά στον ναυτικό που θαλασσοπνιγόταν για να στείλει πίσω στην οικογένεια τον μισθό από το ναύλο. Του πρόσφεραν ακόμα μια παρηγορητική κουβέντα στη γλώσσα του για αυτά που πάντα συνοδεύουν τη σκληρή ζωή του ναυτικού: τον συνεχή καθημερινό κόπο, τη στέρηση της ανθρώπινης επικοινωνίας, την αγωνία του ναυαγίου, τη νοσταλγία της πατρίδας και της οικογένειας.

Από την παράδοση συνεργασίας και την αίσθηση κοινότητας των ναυτικών βιωμάτων ξεκίνησαν αρχικά και μετά σταδιακά γιγαντώθηκαν τα σημερινά παγκόσμια έκτασης ελληνικά εφοπλιστικά δίκτυα, τα οποία έχουν τη βάση τους στον Πειραιά και στο Λονδίνο.

Η ελληνική ναυτιλία του 18^{ου} αιώνα είχε ακόμα μικρά αλλά σβέλτα πλοία, φτιαγμένα στον ταρσανά του νησιού. Συνέχισε τον 19^ο αιώνα με μπρίκια και γο-

137 Δηλαδή το Αιγαίο και οι νότιες μεσογειακές θάλασσες, σε αντιδιαστολή με τη «Μαύρη Θάλασσα», τον Εύξεινο Πόντο των αρχαίων. Οι όροι αυτοί καθιερώθηκαν από τους Οθωμανούς.

λέτες και αργότερα με τα ατμόπλοια. Σήμερα έχει καταλήξει στους ασφάλινους κολοσσούς, τα σημερινά υπερδεξαμενόπλοια (supertankers, VLCC), τα γιγάντια πλοία μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων (containterships) και τα πλοία μεταφοράς υγρού αερίου (LNG carriers). Χαρακτηριστικό δείγμα είτε του σωστού ενστίκτου είτε της έξυπνης εκτίμησης της παγκόσμιας οικονομίας, είναι η νέα πρωτοπορία των Ελλήνων στη ναυπήγηση των πλοίων που μεταφέρουν υγροποιημένο φυσικό αέριο. Οι Έλληνες πλοιοκτήτες είναι μακράν οι πρώτοι στον ανταγωνισμό για την πρωτοκαθεδρία και σε αυτήν την αναδυόμενη και εξαιρετικά κερδοφόρο αγορά.

Σε αυτή την πρόσφατη μεταπολεμική εποχή, όταν γινόταν το μεγάλο άλμα προς την κορυφή της παγκόσμια ναυτιλίας, τα δύο πιο προβεβλημένα –και πιο αμφιλεγόμενα– μέλη του ελληνικού εφοπλισμού ήταν ο Αριστοτέλης Ωνάσης και ο Σταύρος Νιάρχος.

Πρόκειται για δύο προσωπικότητες εντελώς διαφορετικές στην ιδιοσυγκρασία και άκρως ανταγωνιστικές μεταξύ τους, παρότι κάποτε ήταν σύγγαμποι! Ήταν αμφότεροι εξ ίσου αποφασισμένοι να φτάσουν στην κορυφή και μάλιστα με όσο πιο εντυπωσιακό τρόπο γινόταν. Αυτό άλλωστε το προέβησαν επιδεικτικά, τόσο με τις επιχειρηματικές τους επιλογές όσο και με την πολυτάραχη ζωή τους, η οποία τους κατέστησε παγκόσμιες επιχειρηματικές και κοσμικές διασημότητες.

Το μέγεθος της επιτυχίας τους έγινε θρυλικό στην Ελλάδα και χαρακτήρισε ολόκληρη την οψίπλουτη ελληνική μεταπολεμική επιχειρηματικότητα. Για την παγκόσμια αναγνωρισιμότητά τους, για την καινοτόμο επιχειρηματικότητα και για τις ευεργεσίες των επιγόνων τους προς την Ελλάδα, όταν αποτιμούμε σήμερα τα επιτεύγματα των κορυφαίων Ελλήνων για τα τελευταία 200 χρόνια, τα δύο αυτά ονόματα γίνονται ορατά ως μεγάλες κορυφές της ελληνικής δημιουργικότητας.

B.9.4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΩΝΑΣΗΣ (Σμύρνη 1906 – Παρίσι 1975)

Ο Αριστοτέλης Ωνάσης γεννήθηκε στη Σμύρνη από πατέρα με καταγωγή από τη Μουταλάσκη της Καππαδοκίας (λεγόταν αρχικά Ωνάσογλου), ο οποίος διατηρούσε μια ανθηρή εμπορική επιχείρηση καπνών και ήταν επικεφαλής του Χρηματιστηρίου της Σμύρνης. Έτσι ο νεαρός Αρίστος έζησε μια άνετη εφηβική ζωή στην κοσμοπολίτικη Σμύρνη, ασχολούμενος με τα σπορ και κυρίως με την ιστιοπλοΐα.

Τελείωσε την Ευαγγελική Σχολή και, αν δεν μεσολαβούσε ο ξεριζωμός, μάλλον θα αναλάμβανε να μεγαλώσει την πατρική επιχείρηση εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με έδρα του τη Σμύρνη.

Μετά την Καταστροφή όμως η οικογένειά του κατέφυγε στην Αθήνα. Μαζί τους έφεραν τα λίγα κεφάλαια που τους απέμειναν αλλά και την εμπορική πίστη και τις γνωριμίες που είχαν αποκτήσει από τη Σμύρνη. Ο πιο ανήσυχος της οικογένειας όμως, ο Αρίστος, δεν μπορούσε να παραδεχθεί ότι η μίζερη εικόνα της «επαρχιώτικης» Αθήνας και του Πειραιά της προσφυγιάς –μαθημένος αυτός από την κοσμοπολίτικη Σμύρνη– θα γίνονταν το όριο της ζωής του.

Έτσι έφυγε 17 ετών το 1923 για το Μπουένος Άιρες, όπου ήδη είχε εγκατασταθεί μια πολυάριθμη κοινότητα Μικρασιατών, με σκοπό να βρει εκεί την τύχη του. Δεν βρήκε εκεί όμως κάποια Θεά Τύχη για να τον υποδεχθεί φιλόξενα και να του χαρίσει την ευλογία της με το που θα έφτανε. Αντίθετα, την τύχη του τη δημιούργησε αυτός ο ίδιος αξιοποιώντας κάθε ευκαιρία που βρήκε, ξεπερνώντας κάθε αντίστοιχη δυσκολία.

Ξεκινώντας ως απλός χειριστής πίνακα σε τηλεφωνική εταιρεία (απαντούσε στις κλήσεις και συνέδεε τον έναν πελάτη με τον άλλο) ζήτησε να εργάζεται στη νυκτερινή βάρδια. Έτσι είχε χρόνο για να μάθει ξένες γλώσσες, ενώ άρχισε να απομνημονεύει τα ονόματα των πελατών του, μαθαίνοντας παράλληλα τις συνήθειες και τις ανάγκες τους. Όταν σε λίγο ήλθε στο Μπουένος Άιρες και ο εξάδελφός του Κονιαλίδης (ο «εξ Ικονίου» δηλαδή), ξεκίνησαν την εισαγωγή καπνών «ανατολικού τύπου» που έστειλε ο πατέρας του από την Ελλάδα.

Από εδώ και εμπρός τον οδήγησαν το δημιουργικό του μυαλό, αλλά και η προσωπική του γοητεία, αυτή που –αν και μάλλον σωματικώς κακοσχηματισμένος και άκομψος– τον συνόδευε μέχρι το τέλος της ζωής του. Τα ελληνικά καπνά ήταν ελαφρύτερα από τα κουβανέζικα που μέχρι τότε κάπνιζαν στην Αργεντινή και έτσι ήταν δύσκολο να βρεθεί πελατεία ανάμεσα στους ντόπιους «θεριακλήδες». Γι' αυτό την αγορά των καπνών που εισήγαγε τη δημιούργησε ο ίδιος ο Αρίστος μόνος του, καταφέροντας να φτιάξει ελαφριά τσιγάρα για ένα νέο καταναλωτικό κοινό, που μόλις τότε διεκδικούσε την κοινωνική χειραφέτηση και το δικαίωμα στην απόλαυση: ήταν οι φιλελεύθερες κυρίες της αστικής τάξης στην πόλη που τότε αποκαλούνταν «*Παρίσι της Νότιας Αμερικής*». Κυκλοφόρησε μάλιστα τα τσιγάρα του σε ροζ φίλτρο, για να ξεχω-

ρίζουν από μακριά. Το σημείο καμπής ήταν όταν κατάφερε να γίνει ο συνοδός μια ντίβας της Όπερας, η οποία κάπνιζε τα τσιγάρα του Αρίστου μέσα στα μεγαλοαστικά σαλόνια, μπροστά στους έκπληκτους μουσικόφιλους, κάνοντάς τα κοσμική μόδα.

Ο Ωνάσης πηγαينوερχόταν στην Αθήνα και κατάφερε να διοριστεί Υποπρόξενος της Ελλάδας στο Μπουένος Άιρες. Μέσα από αυτή την ιδιότητα ήλθε σε επαφή και με τον Θειακό Κώστα Γράτσο, ο οποίος του γνώρισε τον κόσμο της ναυτιλίας. Κατά τον Μεσοπόλεμο πολλά ελληνικά πλοία έκαναν τη διαδρομή Ευρώπη-Ρίο ντε λα Πλάτα-Ευρώπη, μεταφέροντας σιτηρά στη μία ρότα και κάρβουνο στην επιστροφή. Ο Ωνάσης άρχισε να παρατηρεί και να μελετά τις ανάγκες της ναυτιλίας και στις αρχές του '30 πήγε στο Λονδίνο για να γνωριστεί με τους εκεί Έλληνες εφοπλιστές.

Ξεπέρασε γρήγορα τους δασκάλους του: επωφελήθηκε από την κατάρρευση των τιμών των πλοίων λόγω της Μεγάλης Ύφεσης και, νιώθοντας έτοιμος πια, το 1932 όρμησε για τη νέα του περιπέτεια επενδύοντας τα κέρδη του από τον καπνό σε δύο πλοία που τα αγόρασε «κοψοχροσιά». Τηρώντας την παράδοση των Ελλήνων, τίμησε τους γονείς ονομάζοντας τα δύο πρώτα του πλοία «Σωκράτη» και «Πηνελόπη» αντίστοιχα.

Ο Ωνάσης δεν έμεινε φυσικά στα δύο πλοία. Στις παραμονές του Πολέμου είχε διαισθανθεί την αλλαγή του ανέμου. Μέχρι τότε το κάρβουνο ήταν το κύριο καύσιμο στις μηχανές των εργοστασίων, των τρένων και των πλοίων. Το πετρέλαιο όμως ερχόταν με ταχύτητα για να το αντικαταστήσει ως βασικό καύσιμο, ιδιαίτερα μετά τις μεγάλες ανακαλύψεις κοιτασμάτων πετρελαίου στην Μέση Ανατολή. Αγωγοί μεταφοράς δεν υπήρχαν και έτσι ο μαύρος χρυσός μόνο με δεξαμενόπλοια μπορούσε να μεταφερθεί από τις χώρες παραγωγής στις χώρες της μεγάλης κατανάλωσης.

Αν και τα πρώτα του πλοία είχαν ελληνική σημαία, ο Ωνάσης έγινε από τους πρώτους Έλληνες εφοπλιστές που έφυγαν προς τις «σημαίες ευκαιρίας» νηολογώντας τα πλοία του στον Παναμά και αντιδρώντας έτσι στις ρυθμίσεις (εργατικές, κανονιστικές, φορολογικές) που επέβαλλε η Ελληνική Κυβέρνηση για τα πλοία του ελληνικού νηολογίου. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό της διεθνούς φύσης της ναυτιλίας η ευκολία με την οποία μεταφέρεται τόσο το εφοπλιστικό κεφάλαιο όσο και το ίδιο το νηολόγιο (η «σημαία») προς την πιο συμφέρουσα νομική και φορολογική βάση ανά τον πλανήτη.

Ο Ωνάσης παράγγειλε στη συνέχεια τρία νέα δεξαμενόπλοια στη Σουηδία, αλλά πρόλαβε να παραλάβει μόνο το ένα από αυτά πριν τον Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια του Πολέμου αγόρασε όμως και άλλα δύο μεταχειρισμένα πλοία. Τα μίσθωσε αμέσως στην αμερικανική κυβέρνηση για τις ανάγκες του Πολέμου και άρχισε πλέον να πλουτίζει.

Μετέφερε την έδρα του στη Νέα Υόρκη, εκεί όπου γνώρισε τον κατοπινό πεθερό του, Σταύρο Λιβανό, παραδοσιακό εφοπλιστή και θρυλικό όνομα της ελληνικής ναυτιλίας. Ο Λιβανός ήταν χαρακτηριστικό παράδειγμα της ταχείας ανοδικής πορείας του ελληνικού εφοπλισμού: ξεκινώντας από το χωριό του (τα Καρδάμυλα της Χίου) και από το κατάστρωμα του πλοίου του, έφτασε

τελικά να ιδρύσει το πολυτελές ναυτιλιακό του γραφείο στην καρδιά της Νέας Υόρκης.

Τα της προσωπικής ζωής του Ωνάση τα έχουν αφηγηθεί άλλοι αμέτρητες φορές: το πώς χρησιμοποίησε τον νεοαποκτηθέντα πλοίο για να επιβληθεί στην αίγλη των παλαιών ονομάτων και της καταγωγής¹³⁸ το πώς χτυπήθηκε αργότερα συντριπτικά από τη μοίρα. Εδώ θα αναφερθεί μόνο το συναρπαστικό επιχειρηματικό του δαιμόνιο, αυτό που τον έκανε ξεχωριστό και πρωτόπορο. Θα περιγραφούν επίσης οι καινοτομίες του, οι οποίες άνοιξαν δρόμους και για τις επόμενες γενιές εφοπλιστών, Ελλήνων αλλά και ξένων.

Ήταν ο πρώτος των Ελλήνων εφοπλιστών ο οποίος, αν και ακόμη μέτριος σε πλούτο, σε φήμη και σε αριθμό πλοίων απέναντι στα παραδοσιακά ονόματα εφοπλιστών –όπως ο πεθερός του¹³⁸, οι Εμπειρικοί ή ο Κουλουκουντής–, αποφάσισε να παραγγέλνει στο εξής μόνο νεότευκτα πλοία. Ποτέ πια ο Ωνάσης δεν θα αγόραζε μεταχειρισμένα, όπως έγινε με τα δύο πρώτα του πλοία.

Τα μεταχειρισμένα πάντως είχαν σταθεί μέχρι τότε το βασικό εργαλείο της ανάπτυξης του ελληνικού εφοπλισμού, επειδή αγοράζονταν σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές και μετά εξαντλούσαν το όριο ζωής τους, εφαρμόζοντας την πιο αποδοτική διαχείριση του γερασμένου σκαριού και, κυρίως, αξιοποιώντας την επικίνδυνη και κοπιαστική εργασία των Ελλήνων ναυτικών.

Ο Ωνάσης ήταν επίσης ο πρώτος που δανείστηκε από τις μεγάλες αμερικανικές τράπεζες για τη ναυπήγηση πλοίων, εκχωρώντας τους τα μακροχρόνια συμβόλαια που είχε συνάψει με τις μεγάλες αμερικανικές πετρελαιοπαραγωγές εταιρίες. Αυτό ήταν μεγάλη καινοτομία, καθώς μέχρι τότε η ναυτιλία θεωρούνταν από τις αμερικανικές τράπεζες, κατ' επέκταση και από όλο το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα, ως ένας πολύ επικίνδυνος κλάδος και γι' αυτό μη δανειοδοτήσιμος (non-bankable).

Ο Ωνάσης καινοτόμησε και στη διαχείριση του ναυτιλιακού επιχειρηματικού ρίσκου, δημιουργώντας πρώτος αυτός τη σύγχρονη δομή των ναυτιλιακών επιχειρήσεων με τις «μονοβάπορες» εταιρίες (κάθε πλοίο και ξεχωριστή εταιρεία ιδιοκτησίας του πλοίου, ενώ διαφορετική είναι η εταιρία διαχείρισής του, αυτή που κάνει τις ναυλώσεις και εισπράττει τα έσοδα), οι μετοχές

138 Ο Λιβανός γεννήθηκε είτε το 1887 είτε το 1890 στα Καρδάμυλα και ήταν γιος και εγγονός ναυτικών. Ο πατέρας του κατάφερε να γίνει και εφοπλιστής αγοράζοντας το πρώτο του πλοίο το 1907. Ο ίδιος ο Σταύρος Λιβανός βγήκε στη θάλασσα για πρώτη φορά όταν ήταν περίπου 10 ετών. Αποφάσισε να σπουδάσει μηχανικός και σε ηλικία 19 ετών θεωρείται πως έγινε ο νεότερος αρχιμηχανικός της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας. Με το ξέσπασμα των Βαλκανικών πολέμων κατατάχθηκε εθελοντικά στο Πολεμικό Ναυτικό και συμμετείχε στην απελευθέρωση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου –μεταξύ των οποίων και η γενέτειρά του, Χίος–, ενώ τραυματίστηκε κατά την απελευθέρωση της Λέσβου. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο, όπου ίδρυσε την εταιρεία S. Livanos & Co. και υπήρξε σημαντικός αγοραστής πλοίων τα επόμενα χρόνια. Τον αποκαλούσαν «νονό» της ελληνικής ναυτιλίας –εννοείται, με την έννοια του πνευματικού πατέρα– και ήταν ονομαστός για τις καινοτόμες πρακτικές του και για τη φειδώ με την οποία επιχειρούσε.

των οποίων ανήκουν σε άλλες πολυεπίπεδες εταιρείες συμμετοχών¹³⁹.

Το απίστευτο επιχειρηματικό του θάρρος –θράσος το έλεγαν οι εχθροί του– τον έφερε στις αρχές του '50 στα πρόθυρα συμφωνίας με τον Βασιλιά της Σαουδικής Αραβίας για την αποκλειστική μεταφορά του σαουδαραβικού πετρελαίου από τα πλοία του Ωνάση. Οι Αμερικανοί όμως αντέδρασαν άμεσα και έντονα στην προοπτική να αποκτήσει ένας ιδιώτης –και μάλιστα ξένος– τέτοια κυρίαρχη θέση στη μεταφορά του στρατηγικού καυσίμου. Κατάφεραν να μην ολοκληρωθεί η συμφωνία και έκτοτε πολέμησαν τον Ωνάση με διάφορα νομικά και οικονομικά μέσα.

Άλλοι, λιγότερο χαλκέντεροι, θα λύγιζαν από την πανταχόθεν ασφυκτική πίεση της Αμερικανικής Κυβέρνησης. Όχι όμως και ο Ωνάσης, ο οποίος κατάφερνε πάντα να διαφεύγει την παγίδευση και να έχει ο ίδιος τη στρατηγική πρωτοβουλία κινήσεων. Μέχρι να αντιδράσουν οι γραφειοκράτες που τον εμπόδιζαν, αυτός είχε ήδη προχωρήσει πέρα από το οπτικό τους πεδίο. Με αυτόν τον τρόπο συνέχισε την ανάπτυξη του στόλου του και έγινε ο πιο προβεβλημένος Έλληνας εφοπλιστής (μαζί με τον Νιάρχο).

Σε αντίθεση με τους άλλους Έλληνες εφοπλιστές παλαιάς κοπής, ανεβαίνοντας στην κορυφή ο Ωνάσης ήθελε η επιτυχία του να φαίνεται και μάλιστα με τον επιδεικτικότερο τρόπο. Μάλλον αντιλαμβανόταν καλύτερα αυτός την τάση των ανθρώπων να εντυπωσιάζονται από τα μεγέθη, από τη χλιδή και την αστραφτερή ζωή. Μέσω αυτής της ανθρώπινης αδυναμίας αυτός μόχλευε την επόμενη επιχειρηματική του κίνηση.

Ξεκίνησε έναν πεισματώδη ανταγωνισμό μαζί με τον Σταύρο Νιάρχο, παραγγέλλοντας ολοένα και μεγαλύτερα δεξαμενόπλοια, μέχρι που το «Τίνα Οnassis» (από το όνομα της συζύγου του), το οποίο ναυπηγήθηκε το 1953 στη Γερμανία και νηολογήθηκε στη Λιβερία, έγινε το πρώτο «υπερδεξαμενόπλοιο» (supertanker), όπως ονόμασαν την κλάση αυτή των μεγαθηρίων της θάλασσας όσοι παρακολουθούσαν άναυδοι την κούρσα μεταξύ των δύο γαμβρών του Σταύρου Λιβανού. Ακολούθησαν μεγαλύτερα, και ακόμα μεγαλύτερα πλοία, τα οποία παραγγέλλονταν και από άλλους Έλληνες εφοπλιστές (έως το μέγιστο όλων όσων ποτέ ναυπηγήθηκαν, τον 650.000 τόνων γίγαντα Seawise Giant¹⁴⁰).

139 Η τακτική αυτή ακολουθείται ακόμη και σήμερα. Οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις είναι μέρος ενός πολύπλοκου δικτύου μετοχικών σχέσεων που κάνει δύσκολη τη ζωή κάθε τρίτου που προσπαθεί να αντιληφθεί πού βρίσκεται ο φορολογητέος πλούτος. Λόγω της διεθνούς του φύσης και των διασυνοριακών συναλλαγών, ο ναυτιλιακός κλάδος είναι πρωταθλητής στην ελαχιστοποίηση της φορολογητέας ύλης. Η πρακτική αυτή είναι νόμιμη –οι κυβερνήσεις προσφέρουν πολλαπλά κίνητρα για τη νηολόγηση των πλοίων, με κυριότερο τη χαμηλότερη φορολογία τους– και δεν πρέπει να συγχέεται με την παράνομη φοροδιαφυγή.

140 Παραγγέλθηκε αρχικά στα ιαπωνικά ναυπηγεία Sumitomo πριν την πετρελαϊκή κρίση, από ανώνυμο Έλληνα εφοπλιστή που δεν μπόρεσε να το εξοφλήσει. Η κατασκευή του τελικά ολοκληρώθηκε το 1979 για λογαριασμό εταιρείας από το Χονγκ Κονγκ και είχε μια εξίσου περιπετειώδη ναυσυλοία λόγω και του μεγέθους του: βλήθηκε από ιρακινό πύραυλο το 1988 στον Περσικό Κόλπο και βυθίστηκε στα ρηχά αλλά τελικά ανελκύσθηκε. Επισκευάστηκε και συνέχισε τη δραστηριότητά του μέχρι που τελικά αποσύρθηκε το 2009 στα διαλυτήρια πλοίων της Ινδίας. Παραμένει μέχρι σήμερα το μεγαλύτερο πλοίο που ναυπηγήθηκε ποτέ.

Μέχρι που η πετρελαϊκή κρίση του 1973 ανάγκασε αυτούς τους ενεργοβόρους ατσάλινους Λεβιάθαν να αποσυρθούν σταδιακά από τις θάλασσες.

Ο Ωνάσης έφτασε να έχει έναν από τους μεγαλύτερους στόλους στον κόσμο με 70 πλοία. Οι υπόλοιπες όμως επιχειρηματικές του δράσεις απέβλεπαν και στη διεθνή προβολή και τη διαφήμιση του ονόματός του. Αγόρασε την πλειοψηφία της εταιρείας του Πριγκιπάτου του Μονακό, η οποία είχε στην κατοχή της το σχεδόν χρεοκοπημένο τότε καζίνο του Μόντε Κάρλο και μαζί την ιδιοκτησία σχεδόν του ενός τρίτου της έκτασης του κρατιδίου. Ο Ωνάσης μετέφερε την έδρα του στο Μονακό –λόγω των προβλημάτων του με τους Αμερικανούς– και έκανε ξανά το γραφικό Πριγκιπάτο έναν επίγειο παράδεισο χλιδής και επίδειξης. Μέχρι που ήλθε σε σύγκρουση και με τον Πρίγκιπα Ρενιέ και γι' αυτό αποχώρησε από αυτή την επένδυση το 1967.

Είχε επίσης ιδρύσει από το 1957 στην Ελλάδα την Ολυμπιακή Αεροπορία, την οποία μετέτρεψε σε ζωντανή διαφήμιση της πατρίδας του αλλά και του ίδιου, προσφέροντας επίπεδα πολυτέλειας που ήταν καινοφανή, ακόμα και για τους εθνικούς αερομεταφορείς μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών.

Είχε επιβληθεί με την εξυπνάδα, τη διαίσθηση και την εργατικότητα, με την επιμονή και με τη μαχητικότητά του. Έγραφε από το 1947, μιλώντας για την τότε συμμαχία του με Νορβηγούς εφοπλιστές: *«Δεν καυχώμαι, αλλά εξηγούμαι: Γνωστή είναι η φοβερά προκατάληψις των βορείων λαών εναντίον μας. Αυτήν την προκατάληψιν την επολέμησα, την νίκησα, και σήμερα έχω όχι μόνο φίλους, αλλά και συνεταίρους από τους πλέον διακεκριμένους εφοπλιστάς των»*.

Τον μεθούσε ο ανταγωνισμός, ανθούσε κάτω από την πίεση και αντιδρούσε με ταχύτητα, αποφασιστικότητα και ευελιξία απέναντι στους αντιπάλους του. Η τάση του προς επίδειξη και πρόκληση έδειχνε ότι στο βάθος αισθανόταν να είναι ακόμη ο Σμυρνιός, αυτός που έπρεπε με πεισματώδη προσωπικό αγώνα ευστροφίας και ευελιξίας –οι αρετές του Μικρασιάτη– να ξεφύγει από την πίεση της εξουσίας. Με αυτές κατάφερε επίσης να κατακτήσει το σομπ δι-εθνές κατεστημένο του πλούτου, της πολιτικής δύναμης και της αριστοκρατίας.

Η ζωή του ήταν τόσο πλούσια και ποικίλη σε δράση, δημιουργία, γεγονότα και συναισθήματα όσο λίγων ανθρώπων στη σύγχρονη εποχή. Έζησε μέγιστες νικητήριες χαρές και συντριπτικές οικογενειακές λύπες. Σαν τραγικός Έλληνας γονιός, πέθανε υπέρπλουτος αλλά τσακισμένος από το οικογενειακό πένθος.

Τάφηκε στον Σκορπιό δίπλα στον αδικοχαμένο γιο, αυτόν που πίστευε ότι θα τον διαδεχόταν στα πάντα, όπως ήταν το όνειρο κάθε παραδοσιακού πατρι-αρχικού Ρωμιού, γιατί κατά βάθος παρέμεινε ένας παραδοσιακός Μικρασιάτης.

Το όνομα του γιου, που είχε ήδη δείξει ισάξιος ή και καλύτερος ακόμα από τον γονιό, στολίζει το Κοινωφελές Ίδρυμα που άφησε πίσω ο πατέρας και το οποίο έγινε η πιο ανθρώπινη και σημαντική κληρονομιά του προς τον Ελληνισμό: *«Κοινωφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης»*.

B.9.5. ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ (Αθήνα 1909 – Ζυρίχη 1996)

Ο Νιάρχος είναι ο δεύτερος πιο προβεβλημένος από τους νεότερους Έλληνες εφοπλιστές. Ήταν εξ ίσου πλούσιος, δραστήριος και παγκόσμιος, το ίδιο μεγαλεπήβολος στα σχέδια, το ίδιο αμφιλεγόμενος, όπως και ο σύγγαμβρός του, ο Ωνάσης. Είχε εμπλακεί με αυτόν σε έναν λυσσαλέο ανταγωνισμό για την κατάκτηση της πρώτης θέσης στην παγκόσμια ναυτιλία, στην παγκόσμια δημόσια προβολή, αλλά και

στην καρδιά της ίδιας γυναίκας.

Η καταγωγή των γονιών του ήταν από τη Λακωνία, περιοχή που στο γύρισμα του αιώνα είχε στείλει πολλούς Έλληνες στην Αμερική. Ο πατέρας του, Σπύρος, είχε βρεθεί και αυτός στο Μπάφαλο της πολιτείας της Νέας Υόρκης και έκανε μια σεβαστή για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής περιουσία ως έμπορος λαδιού και ως συντάξιμος σε εστιατόρια και ζαχαροπλαστεία. Η μητέρα του καταγόταν από την πλούσια οικογένεια του αλευροβιομήχανου Σταύρου Κουμάνταρου. Οι γονείς του επέστρεψαν από την Αμερική μόλις πριν τη γέννηση του Σταύρου (ήταν το δεύτερό τους παιδί) και ο πατέρας επένδυσε τα κέρδη από την Αμερική στην επιχείρηση των κουνιάδων του που είχαν αλευρόμυλο στον Πειραιά.

Ο Σταύρος φοίτησε στο Βαρβάκειο Αθηνών και προοριζόταν για να γίνει δικηγόρος, όταν ο πατέρας έχασε όλη την περιουσία του στο χρηματιστήριο. Η δραματική αλλαγή στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας και η διακοπή της φοίτησης στο Βαρβάκειο, προξένησαν στον νέο την τραυματική εμπειρία που αργότερα θα καθόριζε σε σημαντικό βαθμό και τις επιχειρηματικές του αποφάσεις. Έκτοτε, η επαρκής ασφάλιση απέναντι σε κάθε ενδεχόμενο ζημίας θα συνόδευε κάθε επένδυσή του.

Δεν είναι γνωστό αν αποφοίτησε από τη Νομική της Αθήνας αλλά λόγω της οικονομικής ανάγκης πήγε να δουλέψει στην επιχείρηση των θείων του. Εκεί ξεχώρισε γρήγορα για την οξυδέρκεια και την ικανότητά του. Αυτός ήταν που τους έπεισε να αγοράσουν δικά τους πλοία, ώστε να μεταφέρουν με χαμηλότερο κόστος τα σιτηρά τα οποία επεξεργάζονταν –έκαναν εισαγωγές κυρίως από την Αργεντινή.

Όταν ο ένας από τους θείους του μετανάστευσε στην Αμερική, ο Σταύρος τον ακολούθησε και έκανε εκεί την πρώτη του επαφή με τη ναυτιλία και τον εφοπλιστικό κύκλο. Αγόρασε το πλειοψηφικό πακέτο μετοχών στο ένα από τα έξι πλοία που είχαν αγοράσει οι θείοι του και σύντομα αυτονομήθηκε επιχειρηματικά. Ασφάλισε το πλοίο για το μέγιστο δυνατό ποσό (από πρόνοια, πληρώνοντας υψηλότατο ασφάλιστρο) και έτσι εισέπραξε το σύνολο της ασφαλισμένης αξίας όταν το πλοίο βυθίστηκε κατά την έναρξη του Πολέμου. Σύντομα ίδρυσε τη «Niarchos Group», αγοράζοντας ακόμα δύο πετρελαιοφόρα και πέντε φορτηγά (πάντα μεριμνώντας για τη μέγιστη δυνατή ασφάλισή τους) και κατόπιν μίσθωσε τα πλοία στους Συμμάχους.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου κατατάχθηκε και ο ίδιος ως Σημαιοφόρος

στο Πολεμικό Ναυτικό. Βρέθηκε να υπηρετεί για κάποιο διάστημα στη θάλασσα, ενώ διατηρούσε ταυτόχρονα και την επιχειρηματική του δραστηριότητα. Εισπράττοντας τις αποζημιώσεις από τη βύθιση των 6 από τα πλοία του από γερμανικά υποβρύχια, το τέλος του πολέμου τον βρήκε πλουσιότερο και πλέον έτοιμο να κάνει το μεγάλο άλμα προς τα εμπρός (όπως και ο Ωνάσης, εκείνη την εποχή ο Νιάρχος ήταν ακόμη ένας εφοπλιστής μεσαίου μεγέθους).

Αυτό συνέβη με την ευκαιρία της με προνομιακούς όρους μεταπολεμικής διανομής των περίφημων πλοίων Λίμπερτις (Liberties), των σχετικά μικρών πλοίων των περίπου 10.000 τόνων, τα οποία φτιάχτηκαν μαζικά από τους Αμερικανούς ώστε να μεταφέρουν πολεμικά εφόδια από την Αμερική στην Ευρώπη. Ήταν φτηνά και εύκολα στην παραγωγή και έτσι κατασκευάστηκαν ταχύτατα σε τεράστιους αριθμούς (καθελκύστηκαν περίπου 3.000 συνολικά), ώστε να αντιμετωπίσουν τα γερμανικά υποβρύχια. Η ανάγκη για ταχύτατη ναυπήγηση οδήγησε στο να κατασκευάζονται σε γραμμές παραγωγής εκτός της δεξαμενής του ναυπηγείου, ενώ συναρμολογούνταν με ηλεκτροσυγκόλληση αντί για την παραδοσιακή μέθοδο των πριτσινιών, ώστε να επιταχυνθεί η καθέλκυσή τους.

Μετά τις αρχικές δυσκολίες, που όμως εντοπίστηκαν και επιδιορθώθηκαν, τα πλοία αποδείχθηκαν αξιόπλοα. Έτσι έγιναν μήλον της έριδος μεταξύ των νικητών Συμμάχων, όταν μετά τον πόλεμο οι Αμερικανοί αποφάσισαν να δωρίσουν σε συμμαχικές χώρες το μεγαλύτερο μέρος του στόλου τους (απέμεναν ακόμα εκατοντάδες αβύθιστα). Μετά από επίμονο αγώνα του ηγέτη και συλλογικού εκπροσώπου του ελληνικού εφοπλισμού στις διαπραγματεύσεις, του Κασιώτη Μανώλη Κουλουκουντή –ικανότατου εφοπλιστή, παράδειγμα της παλαιάς παραδοσιακής ναυτιλίας–, οι Έλληνες εφοπλιστές κατάφεραν να παραλάβουν δωρεάν 98 Λίμπερτις. Αυτά αποτέλεσαν τη μαγιά του μεταπολεμικού ελληνικού στόλου και στάθηκαν αφετηρία για το μεγάλο μεταπολεμικό άλμα του ελληνικού εφοπλισμού.

Τόσο ο Νιάρχος όσο και ο Ωνάσης ήταν από αυτούς που πρωτοστάτησαν στον συλλογικό διαπραγματευτικό αγώνα των Ελλήνων εφοπλιστών και έτσι καρπώθηκαν μεγαλύτερο όφελος συγκριτικά με άλλους αποδέκτες. Οι Έλληνες μάλιστα επένδυσαν μαζικά ακόμα και στη δευτερογενή αγορά των Λίμπερτις (αγόραζαν δηλαδή αυτά που είχαν δοθεί σε άλλες χώρες), λόγω του χαμηλού κόστους κτήσης τους. Έτσι το 1966, από τα 722 Λίμπερτις που χάραζαν ακόμη ρότα στις θάλασσες του κόσμου, τα 603 ήταν ελληνικής πλοιοκτησίας.

Οι Αμερικανοί όμως «ανέκρουσαν πρύμναν» όταν αντιλήφθηκαν τη στρατηγική των Ελλήνων, που φαινόταν να τους οδηγεί στην πρωτοκαθεδρία της παγκόσμιας ναυτιλίας σε έναν τόσο κρίσιμο γεωστρατηγικά οικονομικό κλάδο. Από το 1947 και μετά αποφάσισαν ότι μόνο Αμερικανοί υπήκοοι μπορούσαν να αποκτήσουν πλοία με αμερικανική σημαία. Οι Έλληνες τότε, με τη συμβουλή Αμερικανών δικηγόρων, παρέκαμψαν τους νομικούς περιορισμούς δημιουργώντας πολύπλοκα μετοχικά σχήματα, όπου την ιδιοκτησία φαινόταν να την έχουν Αμερικανοί πολίτες, αν και τα πλοία τελικά ανήκαν σε Έλληνες. Αυτό έγινε αθόρυβα μεταξύ της ελληνικής εφοπλιστικής κοινότητας της Νέας Υόρκης και χωρίς η Αμερικανική Κυβέρνηση να ενδιαφέρεται –αρχικά τουλάχισ-

στον– να ελέγξει αυστηρά τη συμμόρφωσή τους με τη νομοθεσία.

Όταν όμως την εποχή του μακαρθισμού και του αποκλεισμού της Κορέας άρχισαν οι σοβαροί έλεγχοι –προφανώς, υπήρξαν περιπτώσεις παραβίασης του εμπορικού αποκλεισμού από Έλληνες πλοιοκτήτες– τότε επήλθε η οριστική ρήξη μεταξύ της Αμερικανικής Κυβέρνησης και του Ελληνικού εφοπλισμού, ο οποίος αντέδρασε μεταφέροντας μαζικά τις έδρες των ελληνόκτητων ναυτιλικών επιχειρήσεων στο Λονδίνο, καταφεύγοντας στις «σημαίες ευκαιρίας»¹⁴¹.

Ο Νιάρχος πρωτοστατούσε σε όλα αυτά και επωφελήθηκε τα μέγιστα από τη νέα πορεία της Ελληνικής ναυτιλίας. Είχε διαισθανθεί –πρώτος αυτός μαζί με τον Ωνάση– ότι το μέλλον βρισκόταν στα δεξαμενόπλοια και άρχισε έτσι να επενδύει μαζικά σε αυτά. Βρισκόταν σε μια διαρκή αναμέτρηση με τον σύγγαμπρό του (που είχε την αρχική της ρίζα στην αντιζηλία τους για το χέρι της Τίνας Λιβανού, το οποίο τελικά κέρδισε –πρώτος– ο Ωνάσης) για τη ναυπήγηση όλο και μεγαλύτερων δεξαμενόπλοιων. Οι δυο τους ουσιαστικά δημιούργησαν την κατηγορία των supertankers (υπερδεξαμενόπλοιων). Μόλις ο ένας ναυπηγούσε το μεγαλύτερο –μέχρι εκείνη τη στιγμή– πλοίο στον κόσμο, ο άλλος έδινε αμέσως παραγγελία για ένα ακόμα μεγαλύτερό του.

Όταν τα πράγματα δυσκόλεψαν με την Αμερικανική Κυβέρνηση και με την έναρξη των ελέγχων για το πραγματικό ιδιοκτησιακό καθεστώς των ναυτιλικών εταιρειών των Ελλήνων, τότε ακριβώς ξέσπασε και ο πόλεμος του Σουέζ, εκτινάσσοντας τους ναύλους αυτών των γιγάντιων πλοίων. Ως αποτέλεσμα, οι δύο νεόκοποι και φιλόδοξοι εφοπλιστές ανήλθαν απότομα στην κορυφή του πλούτου και της διεθνούς προβολής.

Ο Νιάρχος ξεπέρασε τον Ωνάση σε μέγεθος στόλου και γι' αυτό το εξώφυλλο του περιοδικού Time για το 1956 –η πιο επίζηλη θέση για τη διεθνή προβολή μιας πολιτικής ή επιχειρηματικής προσωπικότητας– του έδωσε το επίθετο «Ο Χρυσός Έλληνας». Ακολούθησε ένας ανταγωνισμός με τον Ωνάση σε κάθε πεδίο. Η Σπετσοπούλα του Νιάρχου έγινε νησί της χλιδής, σε ευθύ ανταγωνισμό με τον Σκορπιό, ενώ η υπερθαλαμηγός του «Ατλαντίς» ξεπερνούσε σε πολυτέλεια τη «Χριστίνα» του Ωνάση και υπολειπόταν σε μέγεθος και διάκοσμο μόνο αυτής της Βασίλισσας Ελισάβετ.

141 Ως σημαία ευκαιρίας ή σημαία ευκολίας (flag of convenience), χαρακτηρίζονται τα νηολόγια κάποιων χωρών οι οποίες επιτρέπουν χαλαρούς κανονισμούς στη διαχείριση των πλοίων, στην εργατική νομοθεσία και κυρίως στη φορολογία των ναυτιλιακών κερδών. Αρχικά αναφέρονταν στον διεθνή ναυτιλιακό χώρο ως «Πανολίμπτ» (Panamas, Hondura, Liberia = *Panhonlib*), αργότερα όμως και άλλες μικρές χώρες (π.χ. τα Νησιά Μάρσαλ της Μικρονησίας) ακολούθησαν το παράδειγμά τους. Η ιδέα είναι ότι αυτές οι χώρες με την ελάχιστη διεθνή πολιτική παρουσία, αποφεύγουν τις διεθνείς γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις που μπορεί να οδηγήσουν σε κατάσχεση των πλοίων τους, ενώ δεν επιβάλλουν τους εργασιακούς και κανονιστικούς περιορισμούς των μεγάλων χωρών. Κυριότερο ακόμα κίνητρο είναι το ευνοϊκό φορολογικό καθεστώς. Το φαινόμενο της μεταφοράς του νηολογίου σε σημαίες ευκαιρίας γιγαντώθηκε με τον Ψυχρό Πόλεμο και με την αυστηροποίηση της εργατικής νομοθεσίας στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο. Από το '60 και μέχρι σήμερα, οι χώρες αυτές κατέχουν –με κάποιες μεταξύ τους εναλλαγές– τις πρώτες θέσεις στο διεθνές νηολόγιο (π.χ. το 2009 το 40% του παγκόσμιου στόλου σε χωρητικότητα, μοιραζόταν μεταξύ Παναμά, Λιβερίας και Νήσων Μάρσαλ).

Σε αντίθεση με τον κάπως άκομφο και ακαλλιέργητο Ωνάση, ο Νιάρχος εμφανιζόταν πάντα κομψότατος, ενώ ήταν ένας από τους πιο οξυδερκείς και εκλεπτυσμένους επενδυτές έργων τέχνης. Απέκτησε μια τεράστια συλλογή πινάκων (που τη διατηρεί και την εμπλουτίζει σήμερα ο γιος του Φίλιππος), ενώ επένδυσε στην εκτροφή καθαρόαιμων ίππων, με τους οποίους κατέκτησε διάφορα τρόπαια και αγωνιστικές διακρίσεις στη Γαλλία και στην Αγγλία κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90.

Ήταν πάντοτε άνθρωπος της ποιότητας: τα πλοία του ήταν καλοσυντηρημένα και καλοασφαλισμένα, ενώ τα καταλύματα των πληρωμάτων και οι μισθοί τους ήταν πάντα ανώτερα από τον ανταγωνισμό. Από τη δεκαετία του '70 (πάλι ελπισόμενος επιτυχημένα ανάμεσα στις δυσκολίες της πετρελαϊκής κρίσης), είχε αρχίσει να μειώνει τις επενδύσεις του στη ναυτιλία μεταφέροντας το ενδιαφέρον του στον πιο κομψό κόσμο της τέχνης, των καθαρόαιμων ίππων και των διαμαντιών.

Στην Ελλάδα ο Νιάρχος κατασκεύασε τα Ναυπηγεία Σκαραμαγκά, τα οποία έγιναν τα μεγαλύτερα της Μεσογείου. Από το '80 και μετά όμως αποσύρθηκε σταδιακά από τις επενδύσεις του στην πατρίδα, ζώντας όλο και περισσότερο χρόνο στην έπαυλή του στο Σαιν-Μόριτς της Ελβετίας.

Πέθανε σε μεγάλη ηλικία, έχοντας ζήσει μια ζωή τόσο πλήρη όσο λίγοι άνθρωποι στη σύγχρονη εποχή. Πέτυχε στην επιχειρηματική δημιουργία πρακτικά εκ του μηδενός και έγινε παγκόσμια διασημότητα. Κατάφερε επίσης όχι μόνο την εισδοχή του αλλά και την παραδοχή του ως ίσου ανάμεσα στον κόσμο του πλούτου και της αριστοκρατίας. Αυτό δεν το κέρδισε σαν παρείσακτος νεόπλουτος αλλά εξαιτίας του γούστου και του εκλεπτυσμένου τρόπου ζωής του.

Υπάρχουν δυσερμήνευτα και σκοτεινά σημεία στην προσωπική του ζωή, όμως αυτά δεν απασχολούν την παρούσα διήγηση. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι η ασύγκριτη ικανότητα των Ελλήνων να εκτινάσσονται, πρώτοι αυτοί από όλους, στην κορυφή του παγκόσμιου εφοπλιστικού γίγνεσθαι. Διαπιστώνεται έτσι το ξεχωριστό τους ένστικτο, η μοναδική ικανότητα να διαισθάνονται γρήγορα και ορθά τους ανέμους του εμπορίου, στοιχεία που χαρακτηρίζουν το «εμπορικό δαιμόνιο» της Φυλής από τις απαρχές της ιστορίας της.

Οι ξεχωριστές ικανότητες του Νιάρχου τού απέφεραν αμύθητο πλούτο που, στο γέρμα της ζωής του, ακολουθώντας και αυτός τον δρόμο των άλλων Μεγάλων Ευεργετών της Πατρίδας, θέλησε να τον μοιραστεί με τους συμπατριώτες του Έλληνες. Την πνευματική αυτή διαθήκη του ηγέτη της οικογένειας την εκτελούν πιστά σήμερα οι απόγονοι του Σταύρου Νιάρχου μέσα από την ίδρυση του ομώνυμου Ιδρύματος, το οποίο προσφέρει σήμερα μέγιστο πολιτιστικό και φιλανθρωπικό έργο στη σύγχρονη Ελλάδα.

Β.10. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ

Το Σύνταγμα του 1844

Ο εκσυγχρονισμός
της Ελλάδας

Εθνική ομοψυχία
στους Βαλκανικούς Πολέμους

Κοινοβουλευτισμός

Ευρωπαϊκή Ένωση

Για τον Αριστοτέλη η ύψιστη τέχνη είναι αυτή του Νομοθέτη. Εννοεί ότι η διαμόρφωση μιας ευνομούμενης πολιτείας είναι η μεγαλύτερη πρόκληση μιας κοινωνίας ανθρώπων και το θεμέλιο της ευημερίας της. Ο Νομοθέτης είναι ο Οικοδόμος-Αρχιτέκτονας που, με σκοπό την ευδαιμονία της πόλης (του Κράτους για μας τους σύγχρονους), οφείλει να βρει τη βέλτιστη ισορροπία μεταξύ υποχρεώσεων και δικαιωμάτων των πολιτών –τους νόμους– γνωρίζοντας τα «καθόλου» και τα «καθέκαστα», δηλαδή τις γενικές αρχές και τις ειδικές συνθήκες που πρέπει να ικανοποιηθούν στον εκάστοτε τόπο και στη συγκεκριμένη περίοδο.

Από την 1 Ιανουαρίου 1822, όταν δηλαδή ψηφίστηκε στην Επίδαυρο το πρώτο Σύνταγμα –το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος»– και έως τη σημερινή δημοκρατική μας εποχή, οι πολιτικοί και οι Έλληνες βουλευτές-νομοθέτες προσπαθούν να βρουν την ισορροπία μεταξύ των «καθόλου» και των «καθέκαστα». Είναι εντυπωσιακό ότι στα πρώτα βήματα του νέου Ελληνικού Κράτους η ελληνική νομοθεσία βρέθηκε μπροστά από τον καιρό της, τουλάχιστον σε σχέση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά δεδομένα.

Εμπνεόμενοι από τις αρχές του Διαφωτισμού και μέσα από τη μελέτη της συνταγματικής εμπειρίας της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, οι πρώτοι νομοθέτες και πολιτικοί που είχαν έρθει από το εξωτερικό (Βιτσέ-

ντζο Γκαλίνα¹⁴², Μαυροκορδάτος, Νέγρης, Πολυζωίδης, Καποδίστριας) κατείχαν εντυπωσιακή θεωρητική γνώση των «καθόλου», τα πολιτικά ιδανικά δηλαδή, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη του καιρού τους.

Αντιλαμβάνονταν όμως πολύ διαφορετικά ο καθένας τα «καθέκαστα» του επαναστατημένου τόπου και τις δραματικές συνθήκες διαβίωσης του λαού: η πάντα φτωχή γη ήταν ακαλλιέργητη λόγω του πολέμου, παντού γίνονταν λεηλασίες, ακόμα και μεταξύ Ελλήνων, ο ενιαίος οικονομικός χώρος –προηγουμένως, μέρος μιας εκτεταμένης αυτοκρατορίας– συρρικνωνόταν τώρα σε ένα μικρό κρατίδιο, υπήρχε λειψανδρία κ.α.

Οραματίζονταν επίσης πολύ διαφορετικά το πολιτικό μέλλον που θα έφερνε η απελευθέρωση από τους Οθωμανούς και η ανατροπή των παραδοσιακών σχέσεων πολιτικής εξάρτησης: θα αποδυναμωνόταν η αυτοδιοίκηση σε όφελος της κεντρικής διοίκησης ή θα περνάγαμε σε ακόμα μεγαλύτερη τοπική αυτονομία; Θα προσδενόμασταν ή όχι στις Μεγάλες Δυνάμεις –και σε ποιες;– ή θα επιδιώκαμε την πραγματική ανεξαρτησία; Θα συνεχίζαμε τον πόλεμο για την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων ή θα ικανοποιούμασταν σε μια μικρή Ελλάδα στην άκρη της χερσονήσου του Αίμου;

Ήταν μαζί ευλογία και αδυναμία ότι οι πιο επιδραστικοί από τους πρώτους νομοθέτες –λόγω της γενικής τους μόρφωσης και της γνωριμίας με τα σύγχρονα πολιτικά ρεύματα του εξωτερικού– ήταν ετερόχθονες λόγιοι. Δεν είχαν ζήσει αυτοί από κοντά τη ζοφερή πολιτική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα που κληροδοτούσε η οθωμανική τάξη πραγμάτων στις απελεύθερες περιοχές.

Το ίδιο μη ισορροπημένες –από την αντίστροφη– ήταν οι προσλαμβάνουσες των αυτόχθονων νομοθετών, οι οποίοι προέρχονταν αναγκαστικά από τις τάξεις των προνομιούχων Ελλήνων της τουρκοκρατίας, άνθρωποι δηλαδή που έκλιναν προς πιο παραδοσιακές δομές εξουσίας και γνώριζαν λίγα από τη θεωρία της ευρωπαϊκής νομοθετικής πρωτοπορίας (συνταγματική διακυβέρνηση).

Αντιλαμβάνεται κανείς πόσο δύσκολο ήταν το έργο των πρώτων Ελλήνων νομοθετών, ετερόχθονων και αυτόχθονων, όταν έπρεπε να οριοθετήσουν

142 Ο Γκαλίνα ήταν Ιταλός δικηγόρος, ηγετική μορφή της επανάστασης των καρμπονάρων στη Ραβέννα, από όπου τον εξόρισε το 1821 η Αυστριακή αστυνομία. Ήλθε στην επαναστατημένη Ελλάδα μαζί με τον Μαυροκορδάτο, φέρνοντας μαζί του και ένα βιβλίο με τα πιο σύγχρονα συντάγματα της εποχής (μάλλον μια γαλλική έκδοση του 1815, η οποία αναφερόταν στα συντάγματα των ΗΠΑ και της Γαλλίας) και το οποίο συμβουλευόταν συνεχώς. Ο συγγραφέας και πολιτικός Ν. Σπηλιάδης, ο οποίος πήρε μέρος σε πολλές Εθνοσυνελεύσεις, αναφέρει στα απομνημονεύματά του για τον ρόλο του Γκαλίνα στο πρώτο Σύνταγμα: «Οι συντάξαντες το σύνταγμα αυτό ήσαν ο Αλεξ. Μαυροκορδάτος, Θ. Νέγρης, Π. Πατρών Γερμανός, Αθ. Κανακάρης, Π. Νοταράς, Ιω. Ορλάνδος, Αναγ. Μοναρχίδης, Π.Σ. Ομηρίδης, Γ. Αινειάν, Δρόσος Μανσώλας, Ιω. Κωλέττης και Φ. Καραπάνος, ωδηγήθησαν δε εις την σύνταξιν αυτού από τον φιλέλληνα Βικέντιον Γαλλίναν» και σε σημείωση λέγει: «Άνευ του Γαλλίνα, οι πλείότεροι νομοθέται δεν ήσαν ικανοί να νομοθετήσωσι διότι εστερουόντο τοιούτων γνώσεων πολιτείας...». Μετά την Ελλάδα, ο Γκαλίνα πήγε στην Αίγυπτο και αργότερα στη Συρία. Πέθανε στο Χαλέπι το 1842, σε ηλικία 47 ετών.

τη νέα ισορροπία μεταξύ κεντρικής εξουσίας και αυτοδιοίκησης, να ικανοποιήσουν όσους –δικαίως οι περισσότεροι– αξίωναν να αποζημιωθούν για τη συμβολή τους στον αγώνα, να διανείμουν τις εθνικές γαίες, να εμπεδώσουν νέα σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ της εξουσίας του νέου Κράτους και του Πολίτη.

Παρά τα μειονεκτήματα που τις περισσότερες φορές οφείλονταν στην πολυπροσωπία και στην ασαφή οριοθέτηση μεταξύ των τριών εξουσιών –Νομοθετικής, Εκτελεστικής, Δικαστικής–, τα Ελληνικά Συντάγματα του 19^{ου} αιώνα ήταν εναρέτως φιλόδοξα και αισιόδοξα ως προς τους στόχους της πολιτικής χειραφέτησης, πάντα σε σχέση με τις επικρατούσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες του νεοπαγούς Κράτους.

Ήταν επίσης πρωτοπόρα για την Ευρώπη, προωθώντας πολιτικές αρχές και ανθρώπινα δικαιώματα που ενώ σήμερα φαντάζουν αυτονόητα θεμέλια της κοινωνίας, τότε όμως προηγούνταν σε σύγκριση με τα περισσότερα πολιτικά συστήματα του ευρωπαϊκού χώρου¹⁴³ της εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, εγκαθιδρύονταν οι αρχές της αντιπροσώπευσης, της διάκρισης των εξουσιών, της ισονομίας, της αξιοκρατίας, απαγορευόταν η δουλεία και οι τίτλοι ευγενείας, χορηγούνταν το καθολικό δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι –για τους άντρες μόνο–, κατοχυρώνονταν τα ατομικά δικαιώματα του πολίτη (τιμή, ασφάλεια, ιδιοκτησία, θρήσκευμα). Όλα αυτά ήταν ήδη θεμελιώδη προτάγματα στα πρώτα δύο Συντάγματα της επαναστατημένης Ελλάδας (του 1822 και του αναθεωρημένου του 1823).

Κατά την περίοδο του Καποδίστρια και μετά, πολλές από τις πρώτες αυτές συνταγματικές κατακτήσεις ακυρώθηκαν, λόγω των έκτακτων μέτρων του Καποδίστρια και αργότερα με την επιβολή από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Βαυαρικής Αντιβασιλείας και κατόπιν της Βασιλείας του Όθωνα. Με έξωθεν παρέμβαση και με σκοπό κυρίως την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁴⁴ –και των δανειστών μας– εγκαταστάθηκε ένα υπερσυγκεντρωτικό καθεστώς, το οποίο όμως συμμορφωνόταν περισσότερο με το κυρίαρχο τότε απολυταρχικό υπόδειγμα διακυβέρνησης στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στην πράξη ακυρώθηκε η θεμελιώδης επιδίωξη των πρώτων Συνταγμάτων: να αυτοκυβερνηθούν οι Έλληνες ως ανεξάρτητο έθνος.

Ο νέος αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης μπορεί να προσομοιάζε με την επάρατη οθωμανική απολυταρχία, καταργούσε όμως παραδόσεις και θεσμούς της αυτοδιοίκησης που κατά την τουρκοκρατία προσέδιδαν στους χριστιανούς υπηκόους μια ανακουφιστική αίσθηση τοπικής αυτοδιοίκησης. Μπορεί το βαυαρικό πρότυπο να ίσχυε στον μικρότερο πλέον γεωγραφικό χώρο της απε-

143 Το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ευρώπης της εποχής διακυβερνούνταν ακόμη απολυταρχικά, χωρίς δικαίωμα αντιπροσώπευσης των πολιτών στα κέντρα εξουσίας. Η ιδιοκτησία της γης και τα φεουδαρχικά προνόμια των ευγενών παρέμεναν άθικτα, ενώ δεν υπήρχε γραπτή (συνταγματική) κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των υπηκόων.

144 Δεν υπήρξαν ποτέ «Προστάτιδες Δυνάμεις» της Ελλάδος, αφού δεν πήγαζε από πουθενά εντός των Συνθηκών το δικαίωμα παρέμβασής τους στα ελληνικά πράγματα, είτε τα εσωτερικά είτε τα εξωτερικά. Και μόνο η επικράτηση του όρου στο εγχώριο πολιτικό σύστημα, καταδεικνύει το βαθμό εξάρτησής του από αυτές τις Δυνάμεις. Βλ. Πηγή 7 σελ. 374.

λεύθερης Ελλάδας, ήταν όμως περισσότερο συγκεντρωτικό από το οθωμανικό παρελθόν (π.χ. υποβαθμιζόνταν οι δημογεροντίες, ενώ οι φόροι αποδίδονταν απευθείας στην κεντρική Κυβέρνηση). Δεν ανταποκρινόταν καθόλου στην προσδοκία των απελευθερωμένων περιοχών για περισσότερη ακόμα αυτοδιοίκηση, για ακόμα πιο φιλελεύθερη και συμμετοχική διακυβέρνηση του απελεύθερου Κράτους των Ελλήνων. Για την αύξηση των βαθμών ελευθερίας του ανθρώπου δεν έγινε άλλωστε η Επανάσταση;

Η δυσαρέσκεια που υπέβασκε εντάθηκε ακόμα περισσότερο με την ενηλικίωση του Όθωνα, ο οποίος ως χαρακτήρας ήταν άβουλος και με περιορισμένες δυνατότητες αντίληψης μιας πολύπτυχης και πολύπλοκης πραγματικότητας. Γι' αυτό και γινόταν δέσμιος των αυλικών του και της –αντίθετα με αυτόν– ισχυρής προσωπικότητας της συζύγου του, Αμαλίας. Ως αντίδραση στην αδυναμία χαρακτήρα, ο γενικά καλότροπος και αγαθός στις προθέσεις Όθωνας, έρεπε ακόμα περισσότερο προς την υπεραπλούστευση και τον αυταρχισμό.

Η αντιπαράθεση και το γενικό αίσθημα της αποξένωσης του λαού από τη νέα γραφειοκρατία, από την κεντρική εξουσία και από τον ίδιο τον Βασιλικό Οίκο, έφτασαν σε οριακό σημείο όταν, λόγω της αδυναμίας κάλυψης των οικονομικών υποχρεώσεων προς τις Μεγάλες Δυνάμεις¹⁴⁵, ο Όθων αναγκάστηκε να επιβάλλει δυσάρεστα αντιλαϊκά μέτρα εξοικονόμησης πόρων.

Ως συνέπεια της γενικής κοινωνικής δυσαρέσκειας στην πρωτεύουσα, οι Έλληνες στρατιωτικοί, με αρχηγούς τον Μακρυγιάννη και τον Δημήτριο Καλλέργη, επαναστάτησαν την 3η Σεπτεμβρίου του 1843. Απαίτησαν –και τελικά επέβαλαν στον Όθωνα– το Σύνταγμα του 1844¹⁴⁶.

Ήταν ο πρώτος γύρος στην αντιπαράθεση των κοινοβουλευτικών στοιχείων με τη Βασιλεία, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την αναδιανομή της εξουσίας προς τα νέα αστικά στρώματα αλλά και –σε έναν σοβαρό βαθμό– προς τους πλειοψηφικούς αγροτικούς πληθυσμούς της επαρχίας. Με το Σύνταγμα του 1844 η απόλυτη μοναρχία στην Ελλάδα εξέπνευσε οριστικά ως πρότυπο εξουσίας και ξεκίνησε η εποχή της Συνταγματικής Βασιλείας.

Από τότε και μέχρι σήμερα, η πορεία προς την αντιπροσωπευτικότερη διακυβέρνηση είναι μια τεθλασμένη που χαράσσεται με μεγάλους πολιτειακούς κλυδωνισμούς, με οξείες –ακόμα και αιματηρές– πολιτικές αντιπαραθέσεις, με ανατροπές και οπισθοδρομήσεις, στάσεις και επανεκκινήσεις. Στην πορεία αυτή προέκυψαν συχνά άγριες πολιτικές αντιπαλότητες, με την ελληνική κοινωνία να παρασύρεται στην ακραία πόλωση (πολιτικές αντιθέσεις έμφορτες αμοιβαίου μίσους, ακόμα και μέσα στην ίδια οικογένεια), ενώ ξένες δυνάμεις επενέβαιναν πάντα υστερόβουλα για να συνδουλίσουν τα πολιτικά πάθη και

145 Η πολιτική και οικονομική υποστήριξη κατά τον απελευθερωτικό Αγώνα έπρεπε τώρα να εξαρρωθεί με την ακύρωση των όποιων σκέψεων περί διπλωματικής ανεξαρτησίας, ενώ τα δάνεια που είχαν χορηγηθεί έπρεπε να εξοφληθούν μέσω της εκχώρησης όλων των βασιικών εσόδων του Κράτους (αλυκές, τελωνεία κ.λπ.).

146 Προηγήθηκαν οι εκλογές του Οκτωβρίου-Νοεμβρίου του 1843, από τις οποίες προέκυψαν οι Πληρεξούσιοι της Συντακτικής Συνέλευσης του 1843-1844.

για να κατευθύνουν τις αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων προς όφελός τους.

Σε περιόδους ακραίας πόλωσης (Εθνικός Διχασμός, Εμφύλιοι, Δικτατορίες), τα πολιτικά πάθη αποχαλινώθηκαν και οι πολιτικές παρατάξεις οδηγήθηκαν στη βίαια σύγκρουση μεταξύ τους, προκαλώντας αζεπέραστα κοινωνικά ρήγματα, αθεράπευτες ψυχικές πληγές από τους διωγμούς και τον διχασμό, ακόμα και πολυάριθμα θύματα.

Στη μεγάλη κλίμακα όμως των 200 χρόνων, ο απολογισμός είναι σαφέστατα θετικός ως προς τη διαδικασία σταδιακής διάχυσης της εξουσίας προς τον λαό και για την κατοχύρωση της ισονομίας μεταξύ των πολιτών. Σήμερα η χώρα μπορεί να υπερηφανεύεται ότι βρίσκεται στις πρώτες κατηγορίες των χωρών του κόσμου στη συμμετοχική δημοκρατία.¹⁴⁷

Σε αυτή τη διαδρομή ξεχωρίζουν τα μεγάλα πολιτικά άλματα προς τα εμπρός:

- η εκσυγχρονιστική προσπάθεια του Τρικούπη, ο οποίος πολέμησε τον μικροκομματισμό και είδε την πολιτική ως μακροπρόθεσμο συμβόλαιο με το Έθνος, αντί ως ευκαιριακή συναλλαγή με τους ψηφοφόρους του,
- η συνεργασία του Βενιζέλου με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο κατά τη διάρκεια των νικηφόρων Βαλκανικών Πολέμων που διπλασίασαν την Ελλάδα,
- η οριστική αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974, η προσχώρηση της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1980 και η παρουσία της ως ιδρυτικού μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1993 (στη Συνθήκη του Μάαστριχτ).

Αυτά μόνο αναφέρονται σε αυτό το βιβλίο, καθώς οι σημερινοί Έλληνες, σε συντριπτικό βαθμό, ομολογούν ότι μεγάλο μέρος της παρούσας ευημερίας οφείλεται σε αυτά τα κομβικά πολιτικά γεγονότα.

Παραβλέποντας τους δύο Παγκοσμίους Πολέμους που ταλαιπώρησαν – αλλά όχι εξ ίσου– τα περισσότερα έθνη του κόσμου, και παρά τη θέση της Ελλάδας σε δύσκολη και επικίνδυνη γειτονιά, η χώρα κατάφερε να ορθοποδήσει, ακόμα και μετά από βαριές πολεμικές ήττες (1897), από συγκλονιστικές εθνικές καταστροφές (1922), από εθνικούς διχασμούς (1915-1917), από τριπλή ξενική κατοχή (1941-1944), από αδελφοκτόνους εμφυλίους (1946-1949) και από εθνικούς ακρωτηριασμούς (1974).

Η σημερινή επίζηλη πολιτική θέση του Έθνους είναι συνεπώς ένα κατόρθωμα της ζωτικότητας που απελευθέρωσε η Επανάσταση του 1821 και της ελπίδας που καρποφόρησε από αυτή. Άλλα κράτη μπορεί να βρίσκονται –ακόμη– μπροστά από την Ελλάδα σε οικονομικά και πολιτικά επιτεύγματα, όμως το Ελληνικό Κράτος μπορεί να καυχείται σήμερα για τη δική του καταπληκτική πορεία προόδου στα 200 χρόνια της σύγχρονης ιστορίας του.

Μπορούμε όλοι να βοηθήσουμε ώστε η πρόοδος να συνεχιστεί, ο καθένας με τον ενεργητικό, δημιουργικό και συνεργατικό μας βίο.

147 Στην 39^η θέση με βάση τον δείκτη δημοκρατικότητας του Economist Intelligence Unit.

B.11. ΕΘΝΟΦΥΛΑΚΕΣ

B.11.1. ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ, Μακεδονικός Αγώνας (Μασσαλία 1870 – Στάτιστα, σήμερα Μελάς, 1904)

Ο Παύλος Μελάς ήταν γόνος παλιάς ονομαστής ηπειρώτικης οικογένειας που κρατούσε από τους βυζαντινούς Μελισσινούς. Ο μεγαλέμπορος παππούς του, Γεώργιος, ήταν Φιλικός, ενώ ο πατέρας του Μιχαήλ έκανε μεγάλη περιουσία εισάγοντας ρωσικό σιτάρι στο Λονδίνο και στη Μασσαλία¹⁴⁸. Η μητέρα του, Ελένη Βουτσινά, ήταν και αυτή κόρη εύπορου Κεφαλλονίτη εμπόρου από την Οδησσό.

Ο Παύλος παντρεύτηκε τη Ναταλία Δραγούμη, κόρη του πολιτικού Στέφανου Δραγούμη, ο οποίος ήταν Υπουργός Εξωτερικών του Χαριλάου Τρικούπη και ο οποίος το 1910 έγινε Πρωθυπουργός ο ίδιος. Αδελφός της Ναταλίας ήταν ο Ίων Δραγούμης, μεγάλη προσωπικότητα της σύγχρονης Ελλάδας και αυτός. Η μακεδονική οικογένεια Δραγούμη καταγόταν από το Βογατσικό Καστοριάς και θεωρούσε ιερή της αποστολή την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον τουρκικό ζυγό και μαζί την αποτροπή του εκσλαβισμού της. Οι οικογένειες Μελά και Δραγούμη ήταν επίσης από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας.

Ο Παύλος αναδείχθηκε σε έναν ανήσυχο και φιλόδοξο αξιωματικό του Πυροβολικού. Υπάρχει μια κακή εκκίνηση στη στρατιωτική του ζωή. Ήταν από τους ιδρυτές, το 1894, της αμφιλεγόμενης Εθνικής Εταιρείας, η οποία συστήθηκε από μέλη της ανώτατης κοινωνικής και πνευματικής τάξης στα πρότυπα της Φιλικής Εταιρείας της Οδησσού. Σκοπός της ήταν η προετοιμασία της αναπόφευκτης τελικής αναμέτρησης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στον δρόμο προς την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.

Παρά τα ευγενή κίνητρα και τα πατριωτικά ιδανικά στα οποία απέβλεπαν οι ιδρυτές της, η Εταιρεία συμπεριέλαβε στις τάξεις και ατίθασα εθνικιστικά στοιχεία, τα οποία πυροδότησαν πρόωρα τον καταστροφικό πόλεμο του 1897. Στις παραμονές του πολέμου, η πολιτική και κοινωνική πίεση για εφόρμηση της Ελλάδας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ξέφυγε από τον έλεγχο όταν ασυγκράτητα φιλόδοξοι, αμετροεπείς πολιτικοί και φιλοπόλεμοι αξιωματικοί ανέλαβαν την πρωτοβουλία από την επίσημη Κυβέρνηση, η οποία πλέον συρόταν από την κοχλάζουσα κοινή γνώμη.

Οι άνθρωποι της Εταιρείας –η οποία είχε σχεδόν υποκαταστήσει το επί-

148 Η αδελφή του Μιχαήλ είχε παντρευτεί τον Ανδρέα Βαλλιάνο, έναν από τους τρεις αδελφούς Βαλλιάνους οι οποίοι ορμώνον από το χωριό Κεραμειές της Κεφαλονιάς εγκαταστάθηκαν στη Ρωσία, τη Μασσαλία και το Λονδίνο αντίστοιχα, ιδρύοντας τον περίφημο ναυτιλιακό οίκο Vaglianos Bros. (Αφίο Βαλλιάνου). Ο ναυτιλιακός οίκος των Βαλλιάνων εγκαινίασε τη νέα εταιρική μορφή της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας (πριν ήταν ατομικές επιχειρήσεις). Ο Παναγής Βαλλιάνος έγινε Εθνικός Ευεργέτης συνεισφέροντας στην ανέγερση της Εθνικής Βιβλιοθήκης (1888).

σημο Κράτος— διέγειραν πρόωρα στο λαό το πνεύμα σύγκρουσης με την Τουρκία, χωρίς να έχει γίνει η απαραίτητη προπαρασκευή σε σχέδια, υλικά και εκπαίδευση, ούτε η πρόετοιμασία για την αναγκαία διπλωματική υποστήριξη. Η χώρα ετοιμαζόταν για επιθετικό πόλεμο μέσα σε έναν εθνικιστικό παροξυσμό και σε πείσμα του αρνητικού διπλωματικού κλίματος που είχε δημιουργηθεί, κυρίως από τη Γερμανία, η οποία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν ο βασικός σύμμαχος και οικονομικός εταίρος της παραπαίουσας Οθωμανικής αυτοκρατορίας¹⁴⁹.

Ο Μελάς ήταν από τους πρωταίτιους της κήρυξης του πολέμου¹⁵⁰ και συνενπώς και από τους βασικούς υπεύθυνους της ήττας, αν και ο ίδιος πολέμησε φιλότιμα. Ίσως λόγω τύψεων, όταν ο πατέρας του πέθανε από θλίψη μετά την εθνική ταπείνωση, ο Παύλος ορκίστηκε να δώσει τη ζωή του για την Πατρίδα. Η γνωριμία του κατά τη διάρκεια του πολέμου με τη σύζυγό του —συναντήθηκαν όταν νοσηλεύτηκε σε πλωτό νοσοκομείο, στο οποίο η Ναταλία υπηρετούσε ως εθελόντρια νοσοκόμα— έστρεψε αυτό το όραμα θυσίας προς τον δικό της τόπο καταγωγής, τη Μακεδονία, η οποία βρισκόταν στην πρώτη γραμμή του εθνικού αγώνα για την απελευθέρωση των ελληνικών της πληθυσμών και για την αποφυγή του εκβουλαρισμού τους.

Σε συνεργασία με τον γυναικαδελφό του, Ίωνα Δραγούμη, ο Μελάς πρωτοστάτησε στην —προσεκτική αυτή τη φορά— προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα, αποφασισμένος να μην πολεμήσει από τις τάξεις του τακτικού στρατού ως προνομιούχος αξιωματικός. Θα γινόταν αντάρτης, ντυμένος με τα ρούχα του Μακεδόνα χωρικού, συμμεριζόμενος τις κακουχίες, τη ζωή και τις στερήσεις των κατοίκων της Μακεδονίας.

Άφησε τη σύζυγό του, τα δύο τους παιδιά και την άνετη αστική ζωή, για να αναβαπτιστεί και να εξιλεωθεί μέσω του ένοπλου αγώνα. Εισήλθε τρεις φορές στη σκλαβωμένη Μακεδονία με το πολεμικό ψευδώνυμο (nom de guerre) Μίκης Ζέζας. Αντίπαλος των Ελλήνων στον Μακεδονικό Αγώνα ήταν περισσότερο οι ωμοί και εκδικητικοί εξαρχηκοί Βούλγαροι¹⁵¹, παρά οι πρακτικά αποχωρούντες Τούρκοι.

Η Μακεδονία περιελάμβανε τότε και πληθυσμούς με αδιαμόρφωτες ακόμη εθνικές συνειδήσεις. Ήταν γεμάτη αργυρώνητους καταδότες, ενδημι-

149 Η στενότερη και προνομιακή πολιτική, διπλωματική και οικονομική συνεργασία των δύο χωρών δεν διερράγη ποτέ έκτοτε (η Τουρκία ήταν σύμμαχος της Γερμανίας στον Α΄ ΠΠ και ευνοϊκά για την Γερμανία «ουδέτερη» στον Β΄ ΠΠ). Η ισχυρή οικονομική και διπλωματική τους σχέση παραμένει κομβική ακόμη και σήμερα.

150 Η Εταιρεία εξόπλιζε αδιάκριτα οποιοδήποτε φιλοπόλεμο ή περιθωριακό στοιχείο και προπαγάνδιζε εντατικά και με φανατισμό τον επιθετικό πόλεμο, ώστε να κάμψει τους δισταγμούς των πολιτικών. Ο Μελάς είχε πρωτοστατήσει στην προσπάθεια αυτή και συμμετείχε και ο ίδιος στην εισβολή ατάκτων εντός της τουρκικής μακεδονικής επικράτειας, σαν μέσο για να επιταχυνθεί —πρακτικά για να εκβιαστεί— η κήρυξη του πολέμου.

151 Ο βασικός διαχωρισμός των χριστιανικών πληθυσμών της Μακεδονίας δεν ήταν γλωσσικός αλλά εκκλησιαστικός, καθώς οι βουλγαρίζοντες πληθυσμοί ακολούθησαν τη Βουλγαρική Εξαρχική Εκκλησία, ενώ όσοι είχαν ελληνική εθνική συνείδηση, ακόμα και οι σλαβόφωνοι, διατήρησαν τη νομοφροσύνη τους προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

κούς λήσταρχους έτοιμους να εξυπηρετήσουν όποιον πλειοδοτούσε, άτακτους φανατισμένους κομιτατζήδες με εντολή να επιβάλλουν είτε την υποταγή είτε την εθνικάθαρση, αλλά και Τούρκους του τακτικού στρατού, οι οποίοι άφηναν τους αντιπάλους να αλληλοξεζοντωθούν πριν να επέμβουν οι ίδιοι για να αποτελειώσουν τον νικητή. Μέσα σε αυτή τη χαοτική κατάσταση ο Μελάς δυστυχώς προδόθηκε όταν πήγε να καταλύσει στο χωριό Στάτιστα της Καστοριάς. Οι Τούρκοι τον έζωσαν μαζί με τους συντρόφους του στο σπίτι όπου κατέφυγαν για να αμυνθούν. Μέσα στην τυφλή ανταλλαγή πυροβολισμών που ακολούθησε, ο Μελάς λαβώθηκε θανάσιμα.

Η σορός του τάφηκε αρχικά κρυφά από τους κατοίκους του χωριού, που είχε σλαβόφωνο μικτό πληθυσμό, εξαρχικό αλλά και πατριαρχικό. Μετά λίγες μέρες, ένας σύντροφος του Μελά επέστρεψε για να ανακτήσει το σώμα του. Πρόλαβε όμως να πάρει μαζί του μόνο το κεφάλι του παλληκαριού, γιατί μαθεύτηκε ότι οι Τούρκοι επέστρεφαν στο χωριό. Οι συναγωνιστές του Μελά έθαψαν ευλαβικά την κεφαλή σε άλλο τόπο (στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής στο Πισοδέρι), ενώ οι Τούρκοι μετέφεραν το ακέφαλο σώμα στην Καστοριά, όπου ο Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης –μεγάλη φυσιογνωμία του Μακεδονικού Αγώνα ο ίδιος– το αναγνώρισε και το έθαψε στο παρεκκλήσι των Ταξιαρχών, κοντά στη μητροπολιτική κατοικία.

Η είδηση για τον θάνατο του Μελά έφτασε γρήγορα στην Αθήνα, δημοσιεύτηκε στον τύπο και προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση (σε πολλές εκκλησίες τελέστηκαν μνημόσυνα).

Η καθαρή στρατιωτική συμβολή της σύντομης παρουσίας του στη Μακεδονία δεν ήταν τόσο σημαντική. Αντίθετα, ο αντικαταστάτης του Γεώργιος Τσόντος –ή καπετάν Βάρδας– κατάφερε να δημιουργήσει ένα σοβαρό στρατιωτικό αποτέλεσμα, κρίσιμο για την απόφαση των ντόπιων να στηρίξουν τον αγώνα. Στην ίδια την Ελλάδα όμως, η ρομαντική απεικόνιση του θανάτου του αγνού νέου πατριώτη έφερε το θέμα του Μακεδονικού Αγώνα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης, δημιουργώντας αντίστοιχα πίεση προς την Κυβέρνηση για δραστικότερη και ουσιαστικότερη παρέμβαση.

Η ιστορία της θυσίας του λεβέντη αξιωματικού εξαγνίστηκε μέσα από το βιβλίο της Πηνελόπης Δέλτα «Ο Μάγκας»¹⁵² και μέσα από το ποίημα του Παύλου «Παύλος Μελάς». Ο ένοπλος αγώνας του έγινε έκτοτε το ιδανικό πρότυπο της μέγιστης θυσίας για την Πατρίδα. Η Κυβέρνηση αναγκάστηκε να δράσει πιο αποφασιστικά, ενισχύοντας τον αγώνα με περισσότερα υλικά μέσα, έμπυχο δυναμικό και οργανωμένα σχέδια. Ο θάνατος του Μελά, μιας πανθομολογούμενα ευγενικής φυσιογνωμίας και ψυχής, ατσάλωσε επίσης το αγωνιστικό πνεύμα των ντόπιων και των εθελοντών Μακεδονομάχων.

Το σώμα του Παύλου Μελά, ακέραιο πια, αναπαύεται μαζί με αυτό της αφοσιωμένης συζύγου στον ναό των Ταξιαρχών της Καστοριάς, σε μια ελεύθερη και Ελληνική Μακεδονία, όπως την οραματιζόταν ο ίδιος.

¹⁵² Στο βιβλίο γίνεται περιγραφή των γεγονότων από αφηγήσεις που άκουσε η Δέλτα από την οικογένεια Δραγούμη.

B.11.2. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ, Μικρασιατική Εκστρατεία (Μορφοβού- νι Καρδίτσας 1883 – Αθήνα 1953)

Ο Πλαστήρας είναι το αρχέτυπο του Έλληνα στρατιώτη: λαϊκής καταγωγής, ορεσίβιος, λιτοδίαιτος, ανθεκτικός, δραστήριος, ρωμαλέος, γενναίος και πειθαρχημένος. Ως αξιωματικός ήταν επίσης προσιτός στην επικοινωνία με τους στρατιώτες του και απλοϊκός στους τρόπους. Είχε φήμη αυστηρού αλλά δίκαιου διοικητή των συμπολεμιστών του, ενώ ήταν ιπποτικός με τους εχθρούς και φρόντιζε για τους αμάχους και των δύο πλευρών. Ασκού-

σε τη στρατιωτική βία με κανόνες και με όριο, μέχρι να κατισχύσει στο πεδίο της μάχης –και μόνο εκεί–, προσφέροντας με μετριοπάθεια στον εχθρό έντιμη παράδοση. Δεν επέτρεπε στους στρατιώτες του βιαιοπραγίες και καταχρήσεις απέναντι στον άοπλο πληθυσμό. Ξεκίνησε και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του θυρικό αφιλοκερδής και ανιδιοτελής.

Πίστευε ότι μαχόταν ως φιλότιμος ένοπλος αντιπρόσωπος ενός μεγαλύτερου συνόλου, του Έθνους και της Πατρίδας. Δεν θεωρούσε τον εαυτό του μέρος μιας παράταξης, ενός κόμματος ή ενός μικρότερου συνόλου ομοϊδεατών. Δεν πολεμούσε από στρατιωτική φιλοδοξία και φιλαρχία. Ούτε ένιωθε τον εαυτό του σαν άτακτο μικροκαπετάνιο του παλιού καιρού, ανεξάρτητο από το ευρύτερο στράτευμα, σαν κάποιον που φρόντιζε –κατά τον αντάρτικο τρόπο– πρώτιστα για τη δική του ένοπλη ομάδα.¹⁵³ Αυτός ήταν υπερασπιστής της τιμής όλου του στρατεύματος και αγωνιζόταν για την ελευθερία του Έθνους και μόνο.

Του έλειπαν όμως οι αρετές του στρατηγού. Αυτός παραβλέπει –κάπως ανάλγητα έως άψυχα– την ανθρώπινη ατομικότητα «χάριν της μεγάλης εικόνας». Είναι δυσπρόσιτος, εποπτεύει το μεγάλο πεδίο, αποφασίζει για τον ευρύ χώρο και τον μακρύ χρόνο με το σχέδιο και τον υπολογισμό, όχι με το συναίσθη-

¹⁵³ Ο εκ διαμέτρου αντίθετος χαρακτήρας ήταν αυτός του συμπολεμιστή του στην εκστρατεία της Ουκρανίας και μετέπειτα επίσης δις Πρωθυπουργού και Δικτάτορα Γεώργιου Κονδύλη. «Ο Πλαστήρας εννοούσε να κάνει τη δουλειά του με το υλικό που του έδινε η υπηρεσία... Προσπαθούσε να εξυγιάνει το έμψυχον υλικό που του έδιναν...σε πάρα πολλούς επιτυχίαν τέλεια να τους κάνει Έλληνες και όχι κομματιζόμενους... Τακτικώτατα, μετά κάθε μάχη, μικρήν ή μεγάλην, ο Κονδύλης άρπαζεν ένα κατάλογο ΟΛΩΝ των βαθμοφόρων και έτρεχε στην έδρα της στρατιάς πριν πάψει η εντύπωση από τις επιτυχίες. Εκεί ριχνότανε στους διευθυντές υπηρεσιών ανωτέρων, τους έκανε να στείλουν στο υπουργείον εγκρίνοντας τις προτάσεις του για προβιβασμόν «επί διακεκριμένη πράξη εν μάχη» ΟΛΩΝ, από εαυτού μέχρι των υποδεκανέων του... Και έπειτα κυνηγούσε τη δημοτικότητα... γύριζε στα κέντρα, παντού όπου ήταν πλήθος, έδινε γεύματα σε δημοσιογράφους, καλλιεργούσε τη φήμη του... Ο Πλαστήρας μετά τις μάχες πήγαινε να δει τους τραυματίες του. Κορίτσι. Έπρεπε να τον ζητήσουν για να πάει να τον δουν οι ανώτεροί του και να τον συγχαρούν. Δεν έκανε προτάσεις προβιβασμού παρά μόνο για όσους τ' αξίζαν... Παλιokάρια κι οι δυό τους. Μα ο Κονδύλης δεν εξέχναγεν προσωπική προσβολή. Είχε δόγμα (μου το 'λεγεν ο ίδιος) «να υποστηρίζεις του δικούς σου με κάθε μέσον. Να κυνηγάς του αντιθέτους ως να ξεπατωθούν»... Ο Πλαστήρας θεό του είχε την φιλοπατρίαν. Ο Κονδύλης την φιλοπρωτείαν, το ατομικόν του συμφέρον... Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, «Πλαστήρας και Κονδύλης. Το τραγούδι της Ρουσίας», Βλέπε Πηγή 37, σελ. 589.

μα. Καθορίζει έτσι με ψυχρό και απρόσωπο τρόπο τη μοίρα στρατιωτών με τους οποίους δεν τον δένει προσωπικός και άμεσος ανθρώπινος δεσμός.

Ο Πλαστήρας δεν είχε ούτε τη στόφα του πολιτικού, ο οποίος κυβερνά τους ανθρώπους στην ειρήνη με τη ρητορεία μόνο και με επιδέξιους εξισορροπητικούς ελιγμούς ανάμεσα σε αντιπάλους και συμμάχους. Ο οραματιστής πολιτικός –όπως ο Χαρίλαος Τρικούπης– έχει ιδεολογία, πολιτικό σχέδιο και ενστικτώδη αντίληψη της ισορροπίας των κοινωνικών τάσεων και των κοινωνικών δυνάμεων. Ο επιτυχημένος πολιτικός έχει επίσης την ικανότητα να συνασπίσει και να κατευθύνει αυτές τις δυνάμεις προς τον ιδεολογικό και πολιτικό του στόχο.

Τόσο ο στρατηγός όσο και ο πολιτικός τα καταφέρνουν με την πολυπλοκότητα. Πετυχαίνουν τη συνεχή αναπροσαρμογή σχεδίων στις εναλλαγές των εξωτερικών συνθηκών και διασφαλίζουν το τακτικό κέρδος, αξιοποιώντας την εκάστοτε ρευστή ισορροπία μεταξύ προσπάθειας και οφέλους.

Ο Πλαστήρας ήταν ουσιαστικά ένας απλός στρατιώτης, που στο τέλος του πολέμου γινόταν αδέξιος πολιτικός. Αδυνατούσε να αναλύσει και να αναπροσαρμόσει τη θέση του απέναντι στις ευμετάβλητες διαθέσεις, τόσο των πολιτικών του αντιπάλων του όσο και των συμμάχων του. Αναπολούσε τη στρατιωτική ζωή, όπου το καλό και το κακό είναι μια ξεκάθαρη, ασπρόμαυρη και ντόμπρα επιλογή. Ως πολιτικός απέτυχε, ενώ ως στρατιωτικός αγαπήθηκε για το ανθρώπινο πρόσωπό του και όχι για τις κερδοφόρες μάχες του.

Γεννήθηκε στα βουνά των ανατολικών Αγράφων και κατατάχθηκε στο στράτευμα ως Δεκανέας Πεζικού το 1903. Από τότε και μετά η ζωή του έγινε ένα συνεχές πολεμικό ανδραγάθημα: Μακεδονικός Αγώνας, Κίνημα στο Γουδί, Βαλκανικοί Πόλεμοι –στη Μάχη του Λαχανά διακρίθηκε, παίρνοντας το τιμητικό προσωνύμιο «*Μαύρος Καβαλάρης*»– Βορειοηπειρωτικός Αγώνας, Μάχη του Σκρα, Ουκρανική Εκστρατεία. Εκεί, στην πολυεθνική εισβολή κατά των Μποσελβίκων, ανέλαβε ως Συνταγματάρχης τη διοίκηση του θρυλικού 5/42 Συντάγματος Ευζώνων, που τότε θεωρούνταν μονάδα επιλέκτων λόγω της φυσικής αντοχής και μαχητικότητάς τους. Μετά την αποτυχία της εκστρατείας και την απόσυρση του στρατεύματος από την Ουκρανία, κατευθύνθηκε μαζί με το 5/42 στο Μικρασιατικό Μέτωπο.

Παρά την αρχική καχυποψία με την οποία τον υποδέχθηκαν οι στρατιώτες του 5/42 κατά την εκστρατεία της Ουκρανίας –οι περισσότερες περιοχές στρατολόγησης ήταν συντηρητικές αγροτικές και έκλιναν προς τη βασιλική παράταξη, ενώ αυτός ήταν βενιζελικός–, με την ικανή και δίκαιη διοίκησή του σύντομα σφυρηλατήθηκε ένας σπάνιος δεσμός μεταξύ των ανδρών και του Διοικητή τους.

Το Σύνταγμα έδωσε αργότερα στη Μικρασία πολλές μάχες, με σχετικά λίγες απώλειες. Στις περιοχές που πολέμησε δεν έγιναν βιαιοπραγίες από τους στρατιώτες, ούτε λεηλασίες¹⁵⁴. Απέκτησε έτσι τον σεβασμό και των ίδιων

154 Αντίθετα, οι μονάδες που διοικούσε ο Κονδύλης έγιναν σκληροί τιμωροί του τουρκικού πληθυσμού, σε ανταπόδοση των βιαιοπραγιών κατά των Ελλήνων Μικρασιατών. Αυτός ανταπέδιδε στα ίσια τον τρόπο με τρόπο.

των Τούρκων, που τον ονόμασαν «Καρά-Πιπέρ» («μαυροπίπερο», λόγω του χρώματος της επιδερμίδας του), ενώ το 5/42 έγινε γνωστό ως «Σεϊτάν Ασκέρ» (Στρατός του Διαβόλου).

Ήταν η μόνη μονάδα που τρόμαζε τους Τούρκους, ακόμη και στην τελική προέλαση των Τσετών προς τη Σμύρνη. Εκεί και τότε απέκτησε το Σύνταγμα την πανελλήνια φήμη του, όταν η ενεργή άμυνα του Πλαστήρα έσωσε τη ζωή, την περιουσία και την τιμή πολλών Μικρασιατών, δίνοντάς τους χρόνο για να διαφύγουν προς τα παράλια. Διαφύλαξε τουλάχιστον τη στρατιωτική τιμή της Ελλάδας με τη συντεταγμένη του υποχώρηση, όταν σχεδόν το σύνολο του Ελληνικού Στρατού βρισκόταν υπό διάλυση και δεν θύμιζε πλέον τακτικό στρατό.

Οι στρατιώτες του τον λάτρεψαν, γιατί «ου Πλαστήρας», όπως τον αποκαλούσαν στα ρουμελιώτικα, ήταν ένας από αυτούς του ίδιους: αυστηρός αλλά και αμερόληπτος διοικητής αυτών των σκληροτράχηλων, ακατάβλητων ορεισίβιων του 5/42, στρατολογημένων από τα χωριά της τότε Φθιωτιδοφωκίδας και των Αγράφων. Τον ακολούθησαν παντού, τον αγάπησαν, τον υπάκουσαν και έδωσαν ψυχή και σώμα γι' αυτόν.

Σήμερα, σε όλα σχεδόν τα χωριά της ορεινής Φωκίδας, στην έρημη πλατεία ή στο προαύλιο της εκκλησιάς του χωριού, υπάρχει και ένα ηρώο για να θυμίζει τους λεβέντες που στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κλήθηκαν στα όπλα από την Πατρίδα, στους διαδοχικούς αγώνες των Βαλκανικών Πολέμων, του Α' ΠΠ και της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Πάνω στον ανθό της νιότης, «τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι», κίνησαν από τις δροσερές ραχούλες για να αφήσουν μαχόμενοι τα κόκκαλά τους σε κάποια μακρινά χώματα (Μακεδονία, Ουκρανία, Μικρασία). Πολλοί από αυτούς πολέμησαν κάτω από τις διαταγές του «Μαύρου Καβαλάρη».¹⁵⁵

Ο Πλαστήρας ήταν ένας από τους πολλούς αξιωματικούς που αναμίχθηκαν ενεργά στην πολιτική μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (Π. Κουντουριώτης, Θ. Πάγκαλος, Π. Κονδύλης, Γ. Λεοναρδόπουλος και Π. Γαργαλίδης, Ι. Μεταξάς κ.α.). Άλλοι το έπραξαν από φιλαρχία, άλλοι από άτσαλη και λανθασμένη αντίληψη του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η πολιτική. Αγανακτώντας για ό,τι ως στρατιωτικοί πίστευαν ότι είναι ανίκανη διοίκηση –με τα μέτρα στρατεύματος– οι περισσότεροι έκριναν ότι όφειλαν να καταργήσουν την πολιτική λειτουργία και να αναλάβουν αυτοί τα ηνία του Κράτους, για να εφαρμόσουν την αυταρχική στρατιωτική μέθοδο που επιβάλλει την τάξη μέσω πειθαρχίας και την υπακοή αντί της πολυγνωμίας. Όσο περίπλοκη όμως και αν είναι μια πολεμική επιχείρηση, παραμένει παιχνίδι μπροστά στην πολυπλοκότητα της

155 Το στρατιωτικό κλέος του 5/42 ακόμη αντηχούσε στην περιοχή της Φωκίδας, όταν πολλοί συμπατριώτες ξεσηκώθηκαν με την Εθνική Αντίσταση ενάντια στον νέο κατακτητή. Μπήκαν για άλλη μια φορά κάτω από τη σημαία του θρυλικού Συντάγματος, για να δώσουν μαζί με αγωνιστές από άλλες παρατάξεις, αλλά με τα ίδια εθνοκοσμοελευθερωτικά κίνητρα, ξανά τον «υπέρ Πατρίδος» αγώνα. Δεν πρέπει όμως να ξεαναοίγουμε πληγές, αθεράπευτες ακόμη για πολλές οικογένειες αγωνιστών από κάθε παράταξη η οποία αντιτάχθηκε στην ξένη κυριαρχία. Ας μείνει εδώ μόνο η διήγηση, σε αυτόν τον απολογισμό των 200 χρόνων ελευθερίας.

πολιτικής και της οικονομίας. Όπου και όταν αναμίχθηκε το στράτευμα με την πολιτική, το αποτέλεσμα ήταν τραγικό για τη χώρα.

Ανάμεσα στους άλλους φιλόδοξους στρατιωτικούς, ο Πλαστήρας ήταν τουλάχιστον σχετικά μετριοπαθής και ενωτικός. Ως δικτάτορας (σε τριανδρία μαζί με Συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά και τον Αντιπλοίαρχο Δημήτριο Φωκά, κατά το 1922-1924), αλλά και ως κοινοβουλευτικός Πρωθυπουργός (1945, 1950 και 1951-1952) απέτυχε πολιτικά πλήρως, καθώς δεν κατάφερε να εξομαλύνει τις οξείες αντιθέσεις των αντίπαλων παρατάξεων και να μετριάσει τα πάθη του Διχασμού και του Εμφυλίου.

Ούτε όμως ωφελήθηκε ο ίδιος από την πολιτική. Πέθανε ενδεής, στο στρατιωτικό ράντζο όπου κοιμόταν (ως άλλος Νικηφόρος Φωκάς), σε ένα νοικιασμένο σπίτι όπου ζούσε. Δεν διέθετε άλλωστε δικό του σπίτι, γιατί τον μισθό του τον μοίραζε σε άπορους και ορφανά. Ούτε φυσικά δέχθηκε να δανειοδοτηθεί όταν του το πρότειναν, ώστε να αγοράσει σπίτι.

Όταν πέθανε, ο γιατρός που υπέγραψε το πιστοποιητικό θανάτου μέτρησε 27 σπαθιές και 9 σημάδια από σφαίρες στο λιπόσαρκο κορμί του.

Ήταν και αυτός ένας από την ατέλειωτη σειρά των στρατιωτών-υπερασπιστών του Έθνους, από τους Ακρίτες του Βυζαντίου, ως τους Κλέφτες και τους Μακεδονομάχους.

B.11.3. ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΟΥ '40

Το φυλαχτό της μάνας

Ο αγώνας του '40 σωστά ονομάστηκε έπος, γιατί χαρακτηρίζεται από ατομικό ηρωισμό και συλλογική αγωνιστική προσπάθεια, από δραματικό και μαζί διδακτικό στοιχείο, όλα κορυφωμένα σε τέτοια ένταση και μέγεθος ώστε να αφήνουν βαθύ αποτύπωμα στην ιστορία και στον ψυχισμό του Έθνους.

Αυτή η αποτίμηση δεν είναι μια εθνοκεντρική αυτό-υμνογραφία των Ελλήνων. Η σημασία του αγώνα στα βουνά της Βόρειας Ηπείρου και στα Οχυρά αναγνωρίζεται εξίσου και από τους ξένους πρωταγωνιστές του Πολέμου.

Σύμμαχοι και εχθροί μίλησαν για τον ελληνικό αγώνα του '40 με θαυμασμό και σεβασμό. Ο Τσώρτσιλ μέσα στην πιο κρίσιμη ώρα της δικής του πολεμικής προσπάθειας, είδε μια αχτίδα ελπίδας να έρχεται από τα βουνά της Ηπείρου. Λέγεται ότι είπε: «Στο εξής δεν θα λέμε ότι οι Έλληνες πολεμούν σαν ήρωες, αλλά ότι οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες»¹⁵⁶. Αν οι Έλληνες νικούσαν τον Άξονα, παρά την αντιξοότητα και την ανισορροπία υλικής δύναμης, γιατί να μην τα καταφέρει και ο καταπληγωμένος βρετανικός λέων;

Ο στρατηγός Ντε Γκωλ, που τότε ηγούνταν των αντιστασιακών γαλλικών δυνάμεων, εξέφρασε τον θαυμασμό του για την ελληνική αντίσταση: «Στο όνομα του κατεχόμενου, πλην ακόμη ζωντανού γαλλικού λαού, η Γαλλία επιθυμεί να χαιρετίσει τον πόλεμο του ελληνικού λαού για την ελευθερία του. Η 25η Μαρτίου 1941 βρίσκει την Ελλάδα στην κορυφή ενός ηρωικού αγώνα και στην κορυφή της δόξας της. Η Ελλάδα δεν έχει δει τέτοιο μεγαλείο και τέτοια δόξα, σαν αυτή που σήμερα απολαμβάνει, από τον καιρό της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας.» Αν και η Γαλλία ηττήθηκε, παρά τον προπολεμικά μεγαλύτερο και καλύτερα εξοπλισμένο στρατό της Δυτικής Ευρώπης, η Ελλάδα δεν πτοούνταν.

Αλλά και ο ίδιος Φύρερ, που μέχρι τότε σχεδόν διασκέδαζε με τις εύκολες νίκες της καλοκουρδισμένης τευτονικής πολεμικής μηχανής, παραδέχθηκε από το βήμα του Ράιχσταγκ την 4η Μαΐου 1941, ότι στον Αγώνα των Οχυρών, οι αξιωματικοί του υποκλίθηκαν στο μαχητικό πνεύμα του αρχαίου λαού: «Χάριν της ιστορικής αλήθειας, οφείλω να διαπιστώσω ότι μόνο οι Έλληνες, εξ όλων των αντιπάλων οι οποίοι με αντιμετώπισαν, επολέμησαν με παράτολμο θάρρος και ύψιστην περιφρόνησιν προς τον θάνατον...».

Δεν το περίμεναν ούτε οι σύμμαχοι ούτε και οι εχθροί, ότι οι Έλληνες θα

¹⁵⁶ Δεν υπάρχει ούτε ηχητικό απόσπασμα ομιλίας ούτε γραπτό κείμενο του ίδιου του Τσώρτσιλ με τη σχετική φράση. Φαίνεται ότι είτε πρόκειται για δημοσίευση δημοσιογράφων είτε ανήκει σε άλλον στρατιωτικό (ίσως τον Γιαν Σματς). Ο Τσώρτσιλ δεν την αρνήθηκε ποτέ και μάλιστα φαίνεται να αρεσκόταν σε αυτή. Το ουσιαστικό είναι ότι οι σημερινοί Βρετανοί ενστερνίζονται το πνεύμα της φράσης (ανήμερα της Εθνικής Επετείου, στις 28/10/2018, η Βρετανίδα πρέσβης Κέιτ Σμιθ ανέφερε την επίμαχη φράση, αποδίδοντάς την πάλι στον Τσώρτσιλ, χωρίς όμως να παραθέτει ούτε αυτή κάποια σχετική τεκμηρίωση). Πηγή: <https://www.ellinikahoaxes.gr/2014/10/31/churchill-heroes/>

αντιμετώπιζαν τέσσερις αντιπάλους ταυτόχρονα (Ιταλούς, Αλβανούς, Γερμανούς και Βούλγαρους) και ότι θα αντιστέκονταν με θάρρος και με ουσιαστική επιτυχία. Δεν το περίμενε ίσως ούτε ο ελληνικός λαός ότι θα έβρισκε το σθένος να αμυνθεί με τέτοια ομοψυχία και τέτοια παράτολμη αποφασιστικότητα. Όμως, η ιστορική μαχητικότητα της Φυλής αποκλείει την ταπεινωτική παράδοση «άνευ αγώνος».

Για τους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς μας ηγέτες της εποχής δεν μέτρησε –ευτυχώς– η ορθολογική αποτίμηση των οικονομικών και των στρατιωτικών μας δυνάμεων (αναλόγως των δυνητικών αντιπάλων) και της επαρκούς ή όχι πολεμικής προετοιμασίας. Δεν πτοήθηκαν ούτε εκφοβήθηκαν από την επίδειξη της υπεροχής των δυνάμεων των εχθρών όταν αυτοί εμφανίστηκαν απειλητικοί μπροστά στα σύνορά μας ή όταν χτύπησαν θρασύδειλα, κρυμμένοι κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας. Γιατί οι τότε ηγέτες βρίσκονταν όχι κάτω από την πίεση της κοινωνίας για αντίσταση, αλλά σε σύμπνοια μαζί της· γιατί το ίδιο μαχητικό και ανεξάρτητο ελληνικό πνεύμα εξέφραζαν και αυτοί.

Για τον κάθε απλό Έλληνα ατομικά, η αντίσταση στον ξένο κατακτητή – όποιος και αν είναι αυτός– δεν είναι θέμα λογικής σκέψης. Είναι ενστικτώδης αντίδραση, όπως την αισθάνεται ο καθένας μας την ώρα που μας ζητάνε να δηλώσουμε την ταυτότητά μας, τα πιστεύω μας, την αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό και την καταγωγή μας. Η ευθεία και απλή απάντηση στο ερώτημα αν θα αντισταθείς είναι αυτονόητη: *«Εδώ γεννήθηκα, από αυτούς κατάγομαι και αυτό πάντα κάνει η Φυλή μου»*.

Όπως ο γονιός που την ώρα της μεγάλης προσπάθειας του παιδιού στηρίζει το ηθικό του και το ευλογεί με σιγουριά, καμάρι και ελπίδα, έτσι μίλησε μέσα στον καθένα και η φωνή των προγόνων εκείνο το πρωί της 28ης Οκτωβρίου 1940:

«Σήκω, ήλθε η ώρα σου» είπε ο πατέρας στο παλληκάρι. *«Έχετε και εσείς τα μαύρα έτοιμα, αν χρειαστεί»* γύρισε στη μάνα, στη σύζυγο, στην αδελφή, ετοιμάζοντάς τες για την αναπόφευκτη μοίρα κάποιων από αυτές. *«Ανασκουμπωθείτε να ξεπροβοδίσουμε τα παλληκάρια»*, αντιγύρισε σε όσους –σαν και αυτόν– τους βάραιναν πια τα χρόνια και ξέμεναν πίσω· αυτώνών ο καιρός της δύναμης και της αντοχής είχε πια περάσει. Μόνο θερμά λόγια και το δικό τους παράδειγμα μπορούσαν πια να συνεισφέρουν.

Έτσι ξεκίνησε ο Αγώνας, σύμφωνα με την ουσία της Φυλής και την παράδοση της Ιστορίας της, χωρίς αμφιβολίες και αμφιταλαντεύσεις. Με ένα φυλαχτό από τη μάνα και μια αγκαλιά από τη σύζυγο και την αδελφή. Είναι συγκινητική η εικόνα από τα τρένα που έφευγαν ξέχειλα για το μέτωπο, με τους φαντάρους να χαμογελάνε πλατιά στον φακό, σαν να 'ταν χαρούμενοι που πάνε στο άγνωστο, λες και δεν υπήρχε ο Χάρος να τους περιμένει πάνω στα χιονισμένα βουνά. Πίσω τους μάκραιναν οι συγγενείς και οι φίλοι, κουνώντας χέρια και καπέλα γεμάτοι υπερηφάνεια, λες και τους αποχαιρετούσαν καθώς πάνε σε χαρούμενη εκδρομή.

Όμως τα πράγματα στο μέτωπο ήταν πολύ διαφορετικά. Ο ποιητής είδε την κακουχία με τα δικά του μάτια και την ιστόρησε με τον δικό του βαρύ λόγο:

Ο Ελύτης στο μέτωπο

«Ξημερώνοντας τ' Αγιαννιού, με την αύριο των Φώτων, λάβαμε τη διαταγή να κινήσουμε πάλι μπροστά, για τα μέρη όπου δεν έχει καθημερινές και σκόλες. Έπρεπε, λέει, να πιάσουμε τις γραμμές που κρατούσανε ως τότε οι Αρτινοί, από Χιμάρα ως Τεπελένι. Λόγω που εκείνοι πολεμούσανε απ' την πρώτη μέρα, συνέχεια, κι είχαν μείνει σκεδόν οι μισοί και δεν αντέχανε άλλο. Δώδεκα μέρες κιόλας είχαμε μεις πιο πίσω, στα χωριά. Κι απάνω που συνήθιζε τ' αυτί μας πάλι στα γλυκά τριξίματα της γης, και δειλά συλλαβίζαμε το γάβγισμα του σκύλου ή τον αχό της μακρινής καμπάνας, να που ήταν ανάγκη, λέει, να γυρίσουμε στο μόνο αχολόι που ξέραμε: στο αργό και στο βαρύ των κανονιών, στο ξερό και στο γρήγορο των πολυβόλων. Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από τη λάσπη, όπου, φορές, εκαταβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μία μία εμοιραζόμασταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι απ' την κούραση ανυπόφερτο. Τέλος, κάποτε ακουγότανε στα σκοτεινά η σφυρίχτρα, σημάδι ότι κινούσαμε, και πάλι σαν τα ζα τραβούσαμε μπροστά να κερδίσουμε δρόμο, πριχού ξημερώσει και μας βάλουνε στόχο τ' αεροπλάνα. Επειδή ο Θεός δεν κάτεχε από στόχους ή τέτοια, κι όπως το 'χε συνήθειο του, στην ίδια πάντοτε ώρα ξημέρωνε το φως...», Οδυσσέα Ελύτη, «Αξιον Εστί: Η Πορεία προς το Μέτωπο», απόσπασμα.

Τέτοια ζοφερή πραγματικότητα έζησαν καλλιτέχνες, ποιητές και ζωγράφοι που βρέθηκαν στο μέτωπο, στρατευμένοι και αυτοί μαζί με τους άλλους φαντάρους. Τη συγκλονιστική τους εμπειρία τη μετουσίωσαν αργότερα σε τέχνη.

Είναι λιγότερο γνωστό ότι και ο Γιάννης Τσαρούχης υπηρέτησε στο μέτωπο, στην περίφημη 8^η μεραρχία του υποστράτηγου Κατσιμήτρου, του σύγχρονου ηπειρώτη Λεωνίδα. Ο Τσαρούχης έγινε μάρτυρας και πρωταγωνιστής ενός συμβάντος που έμεινε γνωστό ως «Η Παναγία της Νίκης».

Ένας υπασπιστής, καθώς περπατούσε το βράδυ γύρω στο στρατόπεδο, του φάνηκε πως είδε μια μαυροντυμένη γυναίκα που τον πλησίασε και του είπε πως είναι η Παναγία. Αυτός την πήρε στην αρχή για κατάσκοπο των Αλβανών και ύψωσε το πιστόλι να την πυροβολήσει. Όμως η γυναίκα με επιβλητική φωνή του δήλωσε ξανά πως είναι η Παναγία και του είπε να μη φοβάται. Προφήτευσε τη νίκη της Ελλάδας στον Πόλεμο και ότι μέχρι την Λαμπρή οι στρατιώτες θα είναι στα σπίτια τους.

Το νέο διαδόθηκε αστραπιαία στη Μονάδα και σύντομα και στην υπόλοιπη Μεραρχία. Αμέσως έγινε έρανος για να χτιστεί εκκλησάκι στην θέση που εμφανίστηκε η «Παναγία της Νίκης». Μέσα στη χαρμόσυνη αναταραχή και σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση, οι στρατιώτες φώναξαν και έναν ζωγράφο που

γνώριζαν –τον Τσαρούχη– για να την αγιογραφήσει. Αυτός ζωγράφιζε την εικόνα με τα χρώματα που χρησιμοποιούσε για καμουφλάζ στο αυτοκίνητο του Μεράρχου, πάνω σε καμβά από το καπάκι ενός κιβωτίου ρέγκας, που –όπως έλεγε– βρωμούσε ανυπόφορα. Η «Παναγία της Νίκης» του Τσαρούχη, αν και φιλοτεχνημένη με τόσο πρόχειρα υλικά, έγινε αμέσως αντικείμενο λατρείας της Μεραρχίας.

Ο Τσαρούχης στο μέτωπο κρατάει την «Παναγία της νίκης»

Ο ίδιος ο Τσαρούχης αφηγείται ένα παρεπόμενο περιστατικό: «Καθώς πηγαίναμε προς τον Διοικητή, έφραξαν σχεδόν τον δρόμο Έλληνες στρατιώτες από την Άρτα, που είχαν στρατοπεδεύσει εκεί κι είχαν πληροφορηθεί για την ύπαρξη της εικόνας. Ήδη το ταπεινό μου έργο, που δεν είχε στεγνώσει ακόμα, είχε αποκτήσει τη φήμη θαυματουργής εικόνας και οι στρατιώτες οι Αρτινοί, σε έξαλλη θρησκευτική έκσταση, απαιτούσαν η θαυματουργή εικόνα να μείνει ένα βράδυ τουλάχιστον στην κατασκήνωσή τους. Άκουγες φωνές, από παντού. Όλοι οι στρατιώτες φωνάζανε: «Η Παρθένα, η Παρθένα. Να την αφήσετε μια βραδιά». Εκείνη την ώρα βάρεσε

συναγερμός, δηλαδή ένας στρατιώτης με μια σάλπιγγα τυλιγμένη με ιμάντες από γκέτες από χακί ύφασμα εσάλπισε. Εγώ και ο μοτοσικλετιστής πέσαμε μπρούμυτα σύμφωνα με τις διαταγές που είχαμε. Κανένας Αρτινός δεν έκανε το ίδιο. «Βρε συνάδελφε», μου είπε ένας, «βαστάς την Παρθένα και φοβάσαι;». Ήταν η ανάγκη να πιστέψουνε οι στρατιώτες στο δίκαιο του αγώνα και στη θεϊκή προστασία.

Ένα άλλο συμβάν στο δεύτερο μέτωπο των οχυρών στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, εκεί όπου πολεμούσαν με πιο σκληρό αντίπαλο, δείχνει τη μαχητικότητα και την αποφασιστικότητα των Ελλήνων στρατιωτών. Ένα παλληκάρι από το κοντινό χωριό, την Άνω Ποροία Σερρών, ο βλάχικης καταγωγής Λοχίας Δημήτρης Ίτσιος, έστησε τα πολυβόλα του απέναντι στα ατσάλινα θηρία που ορμούσαν για να καταπατήσουν τη γη του χωριού του.

Στο πολυβολείο του στο Μπέλλες, ο Ίτσιος άντεξε την πίεση μαζί με άλλους πέντε στρατιώτες¹⁵⁷, παρά τις διαταγές που είχε για να το παραδώσει. Η πεισματώδης αντίσταση του Ίτσιου και των ανδρών του προκάλεσαν μεγάλη φθορά στους Γερμανούς και καθυστέρησαν την προέλαση της 6ης Ορεινής Μεραρχίας του Στρατηγού Φέρντιναντ Σέρνερ προς τη Ροδόπολη και από εκεί δυτικά προς τη Θεσσαλονίκη. Το γεγονός προκάλεσε τον θαυμασμό, αλλά και τον θυμό των Γερμανών.

Ο Δ. Ίτσιος και πυροβολείο στα οχυρά

Ο Διοικητής του II/91ου ΤΠ που έδρασε στο δυτικό Μπέλλες την πρώτη μέρα της γερμανικής επίθεσης (6/4/1941) και μαζί Διοικητής του Ίτσιου, Ταγματάρχης Στυλιανός Καλλονάς, ανέφερε στην Έκθεση Πολεμικής Δράσης του: «Τα Πολυβολεία Π7 και Π8 αμύνονται μέχρι εξαντλήσεως των πυρομαχικών των. Το Π8 μάλιστα αμύνεται μέχρι της 16 ώρας

157 Δύο από αυτούς, ο συγχωριανός του Ιωάννης Κοζάρτσης και ο Ευάγγελος Παπαβασιλείου από την Κέλλη Φλώρινας, παρέμειναν κοντά του.

και ο διμοιρίτης τούτων έφεδρος Λοχίας Ίτσιος Δημήτριος φρονέεται υπό του εξοργισμένου Ταγματάρχη των αντιπάλων, ως αιχμάλωτος πλέον». Η εκτέλεση του Ίτσιου, όντας αφοπλισμένος αιχμάλωτος των Γερμανών και άρα έξω από τους νόμους του πολέμου, αποτελεί την επίσημη θέση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού.

Ο Λοχίας Δημήτρης Ίτσιος ως αναπαύεται δαφνοστεφανωμένος από την Πατρίδα, η οποία μεταθανάτια του απέδωσε τον βαθμό του Επιλοχία, καθώς και το Αργυρό Αριστείο Ανδρείας. Μετά από χρόνια, στήθηκε αναμνηστική στήλη προς τιμήν του στην Ομορφοπλαγιά, κοντά στο πολυβολείο Π8 όπου έδωσε τον ύστατο αγώνα. Το στρατόπεδο της περιοχής πήρε επίσης την ονομασία «Στρατόπεδο Ίτσιου».

Η αποφασισμένη αντίσταση και η θυσία του Ίτσιου αποδεικνύουν το ακμαίο ηθικό και το μαχητικό πνεύμα του Ελληνικού Στρατού, παρά τη δεινή του θέση απέναντι σε έναν συντριπτικά ανώτερο –και μέχρι τότε νικηφόρο– αντίπαλο. Δηλώνει επίσης και το ατομικό πνεύμα θυσίας με το οποίο πολεμά ανά τους αιώνες ο Έλληνας στρατιώτης.

Ένας στρόβιλος ιστορικών γεγονότων πέρασε ορμητικά πάνω από την Ελλάδα, σε πυκνό χρόνο, αφήνοντας ανεξίτηλο ίχνος στην εθνική ιστορική συνείδηση: το αυθάδες τελεσίγραφο, το αποφασιστικό «Όχι» του Μεταξά¹⁵⁸, η εθνική ομοψυχία, η ταχεία και επιτυχής επιστράτευση, η συγκράτηση του μετώπου από τον Κατσιμήτρο στο Καλπάκι, η αντεπίθεση στην Πίνδο από τον Δαβάκη, η νικηφόρα προώθηση στη Βόρεια Ήπειρο, το βούλιαγμα στο χιόνι του χειμώνα, η κολασμένη αντίσταση στο ύψωμα 731, η συντριβή της εαρινής επίθεσης των Ιταλών, η ηρωική και απέλπιδα αντίσταση στα οχυρά, το δίπλωμα της σημαίας.

Μέσα σε λίγους μήνες, το ελατήριο της ελληνικής ψυχής συμπιέστηκε από την ξένη αλαζονεία και κατόπιν, αντλώντας από την προγονική παράδοση, εκτινάχθηκε θριαμβευτικά προς τον ουρανό της Ιστορίας, για να βρεθεί σύντομα ξανά κάτω από το καταθλιπτικό βάρος της ξένης κυριαρχίας.

Ο Χάρος όμως ζήτησε το μερτικό του –και το πήρε χορταστικά– πάνω στα βουνά της Ηπείρου, όπως και στη γραμμή των Οχυρών. Το σύνολο των απωλειών όλων των μετώπων και των μαχών του πολέμου ήταν 13.325 νεκροί, 62.663 τραυματίες και 1.278 εξαφανισθέντες. Μαζί με αυτούς υπέφεραν και οι οικογένειές τους από την ορφάνια και τη φτώχεια.

Οι υλικές ζημιές στις υποδομές ήταν για την Ελλάδα συντριπτικές για την οικονομία, η οποία κατέρρευσε. Ο συνδυασμός των καταστροφών, των κατασχέσεων από τους τρεις κατακτητές, καθώς και του ναυτικού αποκλεισμού των συμμάχων, έφερε τον χειμώνα του '41-'42 και τον φοβερό λιμό. Δεν είναι μόνο οι 100.000 νεκροί, αλλά περισσότερο το μαρτύριο της πείνας που στοίχισε το υποσυνείδητο των παιδιών που το έζησαν και όσων από αυτά επέζησαν να μας το διηγηθούν. «Πείνα-κατοχή» είναι οι λέξεις που τρομοκρατούν ακόμα και τις σημερινές γενιές, οι οποίες άκουσαν μόνο τις φοβερές διηγήσεις.

158 Η λέξη είναι δημοσιογραφικό κατασκευάσμα, καθώς η συνομιλία με τον Ιταλό Πρέσβυ έγινε στα γαλλικά και η φράση ήταν «alors, c'est la guerre», δηλαδή «λοιπόν, έχουμε πόλεμο».

Άξιζε τελικά τόσος αγώνας, όλος αυτός ο πόνος, η φοβερή στέρση, η αμετάκλητη απώλεια ζωής και υλικού; Δεν θα μπορούσε να είναι η Ελλάδα, αν όχι μια χώρα φιλική στον Άξονα του Κακού, έστω μια «επιτήδεια ουδέτερη»¹⁵⁹;

Όλα αυτά όμως δεν μπαίνουν σε ζυγαριά. Δεν ισχύει για τον Έλληνα ο νόμος κόστους-οφέλους όταν πρόκειται για την ταυτότητα του Έθνους και για την ελευθερία του. Το ερώτημα λοιπόν δεν έχει και πολύ νόημα, γιατί έχει ήδη απαντηθεί μονοσήμαντα πολύ πολύ πίσω στην ιστορία μας: δεν θα μπορούσαν να γίνουν τα πράγματα αλλιώς!

Υπάρχει λοιπόν ένα μάθημα εδώ που ξεπερνά το δικό μας Έθνος:

«...Από τη μια ο βαρύς οπλισμός της σύγχρονης τεχνοκρατίας, από την άλλη μέσα αναχρονιστικά στα χέρια ενός λαού μικρού που αγωνίζεται για την ύπαρξή του και για τις παραδόσεις του. Στον αγώνα αυτόν, ο ελληνικός λαός έδωσε το προσωπικό του ύφος, όμοιο σε γενικές γραμμές με του 1821. Η αναμέτρηση του 1940-1941 γίνεται ανάμεσα στη λιτότητα και το στόμφο, τη φιλοπατρία και τον ιμπεριαλισμό. Η τεχνοκρατία, χάρη στο σιδερένιο της όγκο, θα πετύχει για μια στιγμή να γονατίσει τη μαχόμενη ψυχή. Η αντιστροφή όμως θα έρθει γρήγορα και το μάθημα θα μείνει... Ηθικά η μάχη δόθηκε και κερδήθηκε...». Άγγελος Τερζάκης (Πηγή 30, σελ. 223).

159 Έτσι χαρακτηρίστηκε η στάση της Τουρκίας στον Πόλεμο. Βλ. και σημείωση στο Β.11.4.

B.11.4. ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Όταν κάποιος υποστεί μια μεγάλη ατυχία, μια μεγάλη απώλεια υγείας, περιουσίας, εργασίας, ή –ακόμα χειρότερα– ενός δικού του ανθρώπου, τότε μπορεί να καμφθεί ψυχολογικά και σωματικά, μπορεί να αγγίξει ακόμα και το όριο της πλήρους συντριβής.

Όσο και βαθιά να είναι όμως η λύπη, όσο βαριά και να είναι η απώλεια, αυτό που έχει σημασία είναι η ανασύνταξη και η αξιοπρεπής συνέχεια του βίου. Οι πιο δυνατοί άνθρωποι, οι πραγματικοί νικητές της ζωής, καταφέρνουν να πετύχουν ακόμα και την υπέρβαση της απώλειας –όχι τη λήθη–, επιτυγχάνοντας νέο ξεκίνημα προς νέα δημιουργικά επιτεύγματα¹⁶⁰.

Το Ελληνικό Έθνος άντεξε αιώνες την Οθωμανική σκλαβιά, μέχρι που επαναστάτησε, αγωνίστηκε και πέτυχε με συνεχείς αγώνες και θυσίες την ανεξαρτησία του, την προκοπή και την αξιοπρέπειά του. Δεν είχε ακόμη αναρρώσει πολιτικά από τον Εθνικό Διχασμό, ούτε οικονομικά από τη Μικρασιατική Καταστροφή, όταν τα μαύρα σύννεφα μιας νέας καταιγίδας, παγκόσμιας αυτή τη φορά, εμφανίστηκαν στον ορίζοντα απειλητικά.

Εικόνες ομοφυχίας
κατά την Εθνική
Αντίσταση

Η φασιστική ιδεολογία χώριζε τον κόσμο σε ανώτερους και κατώτερους λαούς με όρους φυλετικούς. Τα έθνη μπορεί να αυτοπροσδιορίζονται ως διαφορετικά μεταξύ τους, αλλά δεν μπορεί να διακρίνονται σε έθνη-αφέντες και έθνη-δούλους. Στο πλαίσιο όμως της φασιστικής ιδεολογίας, υπήρχε η ανώτερη φυλή, αυτή που θεμελιώνει την υπεροχή στο γενετικό υλικό παρά στην ατομική δημιουργικότητα, στη μόρφωση και στην εσωτερική αξία του κάθε ανθρώπου. Με τη μανιχαϊστική αντίληψη του καλού και του κακού, δεν μπορεί να ήσουν εβραίος και καλός μαζί, ούτε άριος και κακός. Με αλαζονική υπερηφάνεια, ο φασισμός εξήγγειλε τον υποχρεωτικό επιθετικό ιμπεριαλισμό, στοχεύοντας στη νομοτελειακή επικράτηση των ανώτερων εθνών πάνω στα κατώτερα. Απαιτήσε υποταγή προς τη Νέα Τάξη, έστω και με τη βία. Με αυτήν την ιδεολογία οδήγησε τον κόσμο στον γενικό πόλεμο.

Όταν αυτή η ιδεολογική πυρκαγιά άρχισε να κατακαίει τον κόσμο, αρκετές κυβερνήσεις ευρωπαϊκών εθνών αποδέχθηκαν τη συμπαράταξή τους με τον φασισμό. Ήταν ίσως μια συμφωνία με τον διάβολο, αλλά πάντως μια επικερδής συμφωνία: έναντι μιας σχετικά ήπιας υποτέλειας, το κυρίαρχο έθνος ανταπέδιδε στο κατ' όνομα μόνο πια ανεξάρτητο –αλλά προσκυνημένο– κράτος μια κάποια επωφελή θέση στον διεθνή καταμερισμό εργασίας που θα έφερνε η Νέα Τάξη. Απαιτούσε την πολιτική και στρατιωτική υποταγή των υποτελών εθνών και την αποδοχή της ηγεσίας του κυρίαρχου έθνους –ιδεολογικά, οικονομικά και στρατιωτικά– κατά τον αναπόφευκτο πόλεμο ενάντια

160 Πολλές προσωπικότητες που αναφέρονται σε αυτό το βιβλίο πέτυχαν ακριβώς τη δημιουργική υπέρβαση απωλειών και δυσκολιών.

στους φυλετικούς εχθρούς, είτε εξωτερικούς (τα κατώτερα έθνη) είτε εσωτερικούς (εβραίοι, τσιγγάνοι, κομμουνιστές κ.λπ.).

Σε αντίθεση με τον προηγούμενο Οθωμανό δυνάστη, ο νέος επίδοξος κυρίαρχος δεν ήταν για τους Έλληνες ούτε φυλετικά ξένος ούτε φανατικός αλλόθρησκος. Αντίθετα, στον χιλιόχρονο κόσμο που σχεδίαζε επεφύλασσε για την Ελλάδα μια θέση δευτερεύουσα, πάντως εξόχως τιμητική. Η «χορηγία» γινόταν όχι για οικονομικούς ή γεωγραφικούς λόγους –το Ράιχ αναζητούσε ζωτικό χώρο στις απέραντες σλαβικές χώρες– αλλά περισσότερο από σεβασμό προς τον αρχαίο πολιτισμό και προς τους απώτερους κοινούς προγόνους. Προσέβλεπε επίσης στην ευγνωμοσύνη των Ελλήνων για τη μεγαλόψυχη –όπως πίστευε– προσφορά, σαν υπερόπτης νεόπλουτος απέναντι στον ευγενή στην καταγωγή αλλά φτωχό πλέον συγγενή.

Πρώτα οι Ιταλοί φασίστες και μετά οι Γερμανοί ναζί, δεν περίμεναν ούτε αντίρρηση ούτε αντίσταση, όταν μάλιστα άλλοι γειτονικοί μας λαοί είτε υποτάχθηκαν οικειοθελώς (Βουλγαρία, Ρουμανία, Αλβανία), προσμένοντας μερίδιο από την πολεμική λεία, είτε προσφέρθηκαν να παίξουν τον τυχοδιωκτικό ρόλο του –σαφώς συμπαθούντα– «*επιτήδεια ουδέτερου*»¹⁶¹ (Τουρκία).

Οι σύγχρονοι επίδοξοι κατακτητές δεν σκέφτηκαν ότι οι Έλληνες δεν ένιωσαν ότι τους ζητείται απλά να παραδώσουν τη γη τους. Αυτό, από μόνο του, δεν συνέβη ποτέ στην ιστορία του Ελληνικού Έθνους: όπως το έμαθαν προηγούμενα Πέρσες, Ρωμαίοι, Άραβες, Σταυροφόροι και Οθωμανοί, οι Έλληνες δεν παραδίνουν αμαχητί ούτε γη και ύδωρ, ούτε βωμούς και εστίες.

Στην περίπτωση της φασιστικής επίθεσης όμως, οι Έλληνες ένιωσαν ότι πέρα από τη χώρα, τους ζητούνταν να παραδώσουν επιπλέον και την ψυχή τους την ίδια. Θα έπρεπε να απαρνηθούν την πίστη τους στα βασικά δικαιώματα όλων των ανθρώπων: της ισότητας και της ελευθερίας κάθε ατόμου να πραγματώνει τις ιδέες και τη δημιουργικότητά του, χωρίς διάκριση, θρησκευτική ή εθνική. Αυτά δηλαδή για τα οποία πολέμησαν το '21!

Ο δικός μας λαός είναι –πάντα ήταν– αριθμητικά μικρός. Είναι όμως αρχαίος και μακρόζωος, ίσον: ανθεκτικός. Κατάφερε τη μοναδική του ιστορική συνέχεια γιατί έχει ήθος, φυσικό σθένος και ψυχική αντοχή. Ξέρει να αμύνεται και να πολεμά για την απελευθέρωση των καταπιεσμένων αδελφών του, ενώ δεν επιτίθεται σε ξένους λαούς για οικονομικά και πολιτικά οφέλη¹⁶². Έχει συνείδηση της ιστορικής του πορείας και γι' αυτό διαθέτει υπερηφάνεια καταγωγής,

161 Ο όρος αποδόθηκε στη Τουρκία από τη διεθνή διπλωματία όταν, παρά τη δέσμευσή της από την Τριμερή Συμμαχία του 1939 με την Αγγλία και τη Γαλλία, δήλωνε από το '40 και μετά ουδέτερη, εξ αιτίας της ταχύτατης στρατιωτικής κατάρρευσης της τελευταίας. Η ουδετερότητα –ευνοϊκή για τους διαχρονικά φίλα προσκείμενους Γερμανούς– έληξε μόλις τρεις μήνες πριν το τέλος των εχθροπραξιών, όταν η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία, μόνο και μόνο για να καθίσει στην πλευρά των νικητών κατά τις μεταπολεμικές διευθετήσεις. Ο όρος έκτοτε χρησιμοποιείται αρνητικά, δηλώνοντας την έλλειψη είτε σεβασμού των αρχών του διεθνούς δικαίου είτε ηθικής στάσης, όταν τα γεγονότα σε καλούν να πας ξεκάθαρα είτε από την μία είτε από την άλλη πλευρά.

162 Θλιβερή εξαίρεση είναι η εκστρατεία της Ουκρανίας του 1919.

χωρίς όμως τον σωβινισμό των μεγάλων σε μέγεθος πληθυσμού και γεωπολιτικής δύναμης εθνών. Έχει επίσης αίσθηση του δικαίου και της αξιοπρέπειας.

Για όλα τούτα που τον χαρακτηρίζουν στη διάρκεια της Ιστορίας του, ο Έλληνας δεν δέχθηκε μια συναλλαγή που θα ζημίωνε, όχι τον ίδιο, αλλά αθώους τρίτους. Ξιφουλκώντας, στήθηκε παλληκαρίσια στα σύνορα της γης του, έτοιμος να δώσει μάχη: για το έδαφος, για την ιστορία και για τα πανανθρώπινα ιδανικά που βρίσκονταν σε κίνδυνο.

-«Μάταιο!» του μνηούσαν οι επιτιθέμενοι αλαζονικά από τα σύνορα, για να τον αποθαρρύνουν, δείχνοντας την παραταγμένη τους ισχύ.

-«Αδιάφορο», απαντούσε ο Έλληνας, «αυτό έκαναν πάντα οι πρόγονοι».

Γι' αυτό στάθηκε η Ελλάδα με τέτοια αποφασιστικότητα και σθένος απέναντι στην ιδεολογία του φυλετικά κυρίαρχου έθνους. Μάλιστα, κατά παράδοξη συγκυρία, η Ελλάδα είχε την ώρα εκείνη κυβέρνηση δικτατορική, υπερεθνικιστική και ιδεολογικά συγγενή με τον φασισμό. Ποιος λοιπόν στην Ευρώπη περίμενε να δώσει η Ελλάδα ένοπλο αγώνα και μάλιστα με τέτοια υλική ανισοροπία;

Ο πρώτος υπερόπτης πήρε το μάθημά του στα βουνά της Πίνδου. Τσαλακώθηκε αποφασιστικά και ταπεινώθηκε περίβλεπτα. Αλλά ακόμα και όταν ο δεύτερος και πολύ ισχυρότερος αλαζόνας κατέβηκε από τα βόρεια σύνορα και κατέκλυσε τη χώρα με έναν ποταμό ατσαλιού, ο Έλληνας δεν υποτάχθηκε, αλλά ετοιμάστηκε να διαχειμάσει μέσα στον παγερό χειμώνα της Κατοχής.

- «Έλληνες! Ο ραδιοφωνικός σταθμός της Αθήνας σε λίγο δεν θα είναι Ελληνικός, αλλά γερμανικός, και θα μεταδίδει ψέματα. Μην τον ακούτε!» Αυτό ήταν το τελευταίο ανακοινωθέν του ελεύθερου ελληνικού ραδιοφώνου κατά την ώρα που οι γερμανικές φάλαγγες εισέρχονταν στην Αθήνα. Ήταν η φωνή του ίδιου εκφωνητή που μερικούς μήνες πριν, όταν ο πρώτος εισβολέας άπλωνε τα χέρια πάνω στην άγια γη, μετέδιδε το λιτό, πυκνό σε νόημα και γεμάτο αξιοπρέπεια πρώτο ανακοινωθέν του Γενικού Στρατηγείου: «...αι ημέτεροι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους!».

Λίγοι μόνο, ηλίθια περίεργοι, περίμεναν να υποδεχθούν τον κατακτητή. Πού οι κοπελιές που τον ράντιζαν με άνθη σε άλλους τόπους; Πού οι ανοιχτές αγκαλιές και οι θερμές, υποτακτικές χειραψίες; Ελάχιστοι -μα βδελυροί αυτοί- βρέθηκαν να συνεργαστούν μαζί του. Ο κόσμος έκλεισε το στόμα του περιφρονητικά και ετοιμάστηκε για τη σκληρή επιβίωση. Όλοι το γνώριζαν, όλοι το περίμεναν ότι θα ερχόταν ξανά η λευτεριά:

*Τη Ρωμισούνη μην την κλαις, εκεί που πάει να σκύψει
με το σουγιά στο κόκκαλο, με το λουρί στο σβέρκο
Να τη πετιέται αποξαρχής, κι αντρείεύει και θεριεύει
και καμακώνει το θεριό, με το καμάκι του ήλιου.*

Οι Έλληνες οργάνωσαν δίκτυα αντίστασης στις πόλεις. Άλλοι διέφυγαν στο εξωτερικό για να πολεμήσουν τον ολοκληρωτισμό μαζί με τους Συμμάχους, όπου και όπως μπορούσαν. Οι πιο αντρειωμένοι ανέβηκαν στα βουνά,

αφήνοντας πίσω οικογένειες και παιδιά, αποφασισμένοι να πολεμήσουν μέρα και νύχτα, για μην πάρει ανάσα ο κατακτητής.

Πουθενά αλλού στην Ευρώπη –παρεκτός στη Γιουγκοσλαβία– δεν ήταν η Αντίσταση τόσο μαζική, τόσο σκληροτράχηλη, τόσο πετυχημένη. Η Ελλάδα σύντομα ανάσαινε ξανά ελεύθερα πάνω στα βουνά της, το παντοτινό καταφύγιο των ελεύθερων ψυχών. Μέχρι που ήλθε η ώρα και το θεριό κατατροπώθηκε, φεύγοντας πίσω από εκεί που ήλθε θανάσιμα λαβωμένο, με το «καμάκι του ήλιου» στα πλευρά του.

Δεν πρόλαβε δυστυχώς η Ελλάδα να χαρεί τη νίκη της Εθνικής Αντίστασης. Οι μαχητές γρήγορα διχογνώμησαν πληγώνοντας αδελφός τον αδελφό, αφού πρώτα είχαν συδαυλίσει τα πάθη τους οι ξένοι.

Οι πληγές του πολέμου με τον ξένο αντίπαλο, όσο επίπονες και αν είναι, παραμένουν σωματικές, είναι επιφανειακές και κλείνουν γρήγορα. Δυστυχώς όμως, οι πληγές του εμφυλίου είναι ψυχικές και μας ταλαιπωρούν για γενιές.

Ας ελπίσουμε ότι κάνοντας μια αναδρομή σε αυτά τα 200 χρόνια ελευθερίας, γενικής προκοπής και δημιουργίας, ο καθένας από μάς θα βοηθήσει για να επουλωθούν ταχύτερα τα τραύματα.

Β.11.5. ΟΙ ΑΚΡΙΤΕΣ

α. Η ΚΥΡΑ ΤΗΣ ΡΩ (Καστελόριζο 1890 – Ρόδος 1982)

Το «πνεύμα του ακρίτα» είναι η αίσθηση ότι έχεις ρίζες βαθιές σε έναν τόπο ιερό, που σε κρατάνε εκεί ζωντανό και μαζί ευτυχισμένο· είναι η απόφαση να είσαι ο πρώτος που αντιστέκεται, αλλά και ο τελευταίος που μένει πίσω· είναι το καθήκον απέναντι στο σύνολο, δίνοντας εσύ περήφανα τη μάχη της οπισθοφυλακής όταν οι άλλοι φεύγουν να σωθούν· είναι η συνείδηση ότι ορθώνεσαι περήφανα, ως σώμα και ως ψυχή, σε μιαν «άκρη» του χώρου.

Τέτοια ακρίτισσα, από αρχαία ψυχικά υλικά του Γένους, ήταν η Κυρά της Ρω, η Δέσποινα Αχλαδιώτη. Κάθε μέρα για σχεδόν 40 χρόνια ύψωνε την ελληνική σημαία, ώστε να τη βλέπουν τα διερχόμενα πλοία και να υπενθυμίζει στους Τούρκους την ελληνικότητα του νησιού.

Ήταν μόνη πια στο μικρό νησί της Ρω, εκεί όπου ξεκινώντας από τη Μεγίστη (Καστελόριζο) εγκαταστάθηκε με τον άντρα της το 1927 μαζί με μερικά ζώα, για να καλύπτουν τις καθημερινές τους ανάγκες διαβίωσης. Όταν οι άλλοι κάτοικοι έφυγαν προπολεμικά από το νησί, αυτοί έμειναν.

Η Κυρά της Ρω έμεινε ακόμα και όταν έχασε τον άντρα της το 1940. Έμεινε και όταν το ίδιο το Καστελόριζο εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του κατά τους βομβαρδισμούς των Γερμανών που ακολούθησαν την απελευθέρωσή του το 1943, όταν κατέπλευσε εκεί το αντιτορπιλικό «Ναύαρχος Κουντουριώτης».

Το σύμπλεγμα της Μεγίστης ήταν το πρώτο ελληνικό έδαφος όπου κυμάτιζε ξανά ελεύθερη η Ελληνική σημαία. Η Κυρά της Ρω δεν θα την άφηνε να υποσταλεί ποτέ πια.

Σε ένα περιστατικό που θυμίζει πολλά, Τούρκοι δημοσιογράφοι εκμεταλλεύτηκαν το 1975 την ολιγοήμερη απουσία της και πάτησαν στο νησί, υψώνοντας την Τουρκική σημαία. Η κυρά Δέσποινα το έμαθε και γύρισε γρήγορα, για να ανακαταλάβει μόνη της το νησί! Από τότε όμως και έπειτα βρίσκονται εκεί και ένοπλοι φρουροί της Πατρίδας.

Το όνομά της έγινε σύμβολο. Έφυγε για πάντα το 1982 τιμημένη από όλους τους Έλληνες, επίσημους και μη, για το χαμογελαστό της πρόσωπο και τη λεβεντιά της ψυχής της. Βρίσκεται πάντα θαμμένη στη Ρω, δίπλα από τον ιστό, παίρνοντας μαζί της και την ελληνική σημαία που ανέβαζε εκεί κάθε μέρα.

Β. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΜΠΙΔΟΥ-ΦΩΤΑΚΗ (Μεγάλο Ζαλούφι Ανατολικής Θράκης 1904 – Μαράσια Έβρου 2011)

Στην άλλη άκρη της Ελλάδας μια άλλη ακρίτισσα, η Βασιλική Λαμπίδου, έκανε το ίδιο πράγμα με τον ίδιο πατριωτισμό και με την ίδια επιμονή. Ξεριζώθηκε από την πατρογονική της εστία στην Ανατολική Θράκη με την ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Μαζί με άλλους πρόσφυγες από την Αδριανούπολη εγκαταστάθηκε στην άλλη πλευρά των συνόρων, στο χωριό Μαράσι¹⁶³ του Έβρου.

Παντρεύτηκε και έκανε 4 παιδιά, έχασε όμως τα τρία από αυτά σε νεαρές ηλικίες. Το μητρικό της ένστικτο την έκανε να αγαπήσει σαν δικά της παιδιά όλους τους στρατιώτες που έμεναν στο φυλάκιο δίπλα στο σπίτι της, μια ανάσα μόνο από τα σύνορα.

Η κυρά-Βασιλική τους μαγείρευε, τους έπλενε, τους μιλούσε σαν μάνα. «Αυτά είναι τα παιδιά μου, φορούν το χακί για την Ελλάδα μας, χαρά μου και καθήκον μου να τα φροντίζω» έλεγε η ίδια. Και έτσι την έβλεπαν και τα στρατευμένα παιδιά της Ελλάδας καθώς φύλαγαν τα σύνορα: σαν μάνα και γιαγιά.

Το σπίτι
της Βασιλικής Λαμπίδου

Κάθε μέρα η κυρά-Βασιλική ύψωνε τη σημαία στον ιστό δίπλα στο σπίτι της, «ώστε να την βλέπουν απέναντι, τα μέρη όπου γεννήθηκα και από όπου ξεριζώθηκα», όπως έλεγε. Όταν η ηλικία δεν της το επέτρεπε πια, το διπλανό στρατιωτικό φυλάκιο ανέλαβε την καθημερινή υποχρέωση να βρίσκεται η σημαία πάντα υψωμένη δίπλα στο ταπεινό της σπιτικό.

Μόνο που στις 19 Ιουνίου του 2011 η σημαία ανέβηκε μέχρι τη μέση του ιστού, πενθώντας την Ελληνίδα Μάνα που γεννήθηκε πριν 109 χρόνια στην άλλη πλευρά των συνόρων.

Έφυγε τιμημένη από την Ακαδημία Αθηνών το 2007 και κηδεύτηκε με τιμές εν ενεργεία Αξιωματικού του Ελληνικού Στρατού, με την παρουσία της ανώτατης ηγεσίας του, ενώ στον τάφο της κατατέθηκε στεφάνι από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας, Κωστή Στεφανόπουλο.

¹⁶³ Το Μαράσι ήταν ο τόπος καταγωγής του εμπόρου Γρηγόρη Μαρασλή (1780-1851), ενός από τους πρώτους οικιστές της Οδησού και πατέρα του ομώνυμου γιου (1831-1907), ο οποίος διετέλεσε Δήμαρχος της Οδησού από το 1878 και μέχρι το 1884. Ο Μαρασλής ήταν ίσως ο πιο επιτυχημένος Δήμαρχος στην ιστορία πόλης. Επί δημαρχίας του έκανε την Οδησό αληθινή σύγχρονη ευρωπαϊκή μεγαλούπολη. Παραμένει ονομαστός και σεβαστός ακόμα και στους σημερινούς της κατοίκους για τις αγαθοεργίες, τα δημόσια έργα και για το εκσυγχρονιστικό του πνεύμα. Παράλληλα με τη δημαρχία του, ο Μαρασλής συνέχισε και τις εμπορικές δραστηριότητες του πατέρα του. Με τον τεράστιο πλούτο που απέκτησε έκανε πολυάριθμες ευεργεσίες, τόσο στην Οδησό όσο και στην Ελλάδα (τη Μαράσλειο Εμπορική Σχολή Αθηνών –σήμερα Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών–, το Μαράσλειο Διδασκαλείο Αθηνών, κ.α.).

Β.12. ΞΕΡΙΖΩΜΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: Πλούτος ψυχής και προκοπή στο νέο Κράτος

Πόντος

Καππαδοκία

Μικρασία

Βόρεια Ήπειρος

Πόλη

Κύπρος

Ανατολική Ρωμυλία

Δεν θα μιλήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο για τους Έλληνες που μετανάστευσαν πρόσφατα μακριά από την Ελλάδα και αποτελούν τη νέα Ελληνική Διασπορά στην Αμερική (Βόρεια και Νότια), στη Γερμανία και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες ή στην Αυστραλία. Θα μιλήσουμε ακροθιγώς μόνο για όσους μετανάστευσαν ήδη από τον 19^ο αιώνα για την Αίγυπτο, την Αιθιοπία, την Ερυθραία, το Κονγκό και τη Νότια Αφρική και επιχείρησαν μια νέα ζωή εκεί, μακριά από την Ευρώπη και την πατρίδα. Αυτοί οι Έλληνες μετανάστες πήραν τον δρόμο της ξενιτιάς με δική τους πρωτοβουλία, όταν το Ελληνικό Κράτος είχε ήδη επανασυσταθεί. Για την οικονομική και κοινωνική τους πρόοδο, καθώς και για τη δημιουργικότητά τους έχουμε μιλήσει προηγουμένως.

Σε τούτο το κεφάλαιο ας θυμηθούμε μόνο όσους βρίσκονταν μακριά από τον ελλαδικό πυρήνα εδώ και γενιές ή ακόμη και από τα αρχαία χρόνια, αλλά και κάποιους που βρέθηκαν μακριά από τη Πατρίδα σπρωγμένοι από το στρόβιλο της Ιστορίας. Είναι όσοι για τον έναν ή τον άλλο λόγο δεν κατάφεραν ή δεν θέλησαν να αφήσουν τις μακρινές τους εστίες για να γίνουν πολίτες του νέου Κράτους, όταν αυτό ανασυγκροτήθηκε στην αρχαία κοιτίδα του Ελληνισμού. Αυτοί βρίσκονται ακόμη:

- στην Ουκρανία όπου παραμένει η πολυπληθέστερη συμπαγής ομάδα Ελλήνων του εξωτερικού (στα ελληνικά χωριά της Μαριούπολης και του Ντονμπάς, ενώ μικρότεροι μεμονωμένοι πληθυσμοί, λιγότερο συγκροτημένοι κοινοτικά υπάρχουν σε πολλές άλλες περιοχές κυρίως της κεντρικής και της ανατολικής Ουκρανίας).
- στη Ρωσία (ως μικροί συμπαγείς πληθυσμοί κυρίως στο Κρασνοντάρ του

- Καυκάσου, ενώ οι υπόλοιποι Έλληνες της Ρωσίας βρίσκονται διασκορπισμένοι σε όλη τη Ρωσική Ομοσπονδία),
- στη Γεωργία-Αμπχαζία (απομένουν ελάχιστοι πλέον στην Τσάλκα, στο Μπατούμ και στο Σοχούμ),
 - στο Καζακστάν, στο Ουζμπεκιστάν και αλλού στις ασιατικές χώρες της πρώην Σοβιετική Ένωση (είναι όσοι βρέθηκαν εκεί διωγμένοι από τον Στάλιν¹⁶⁴),
 - στη Βουλγαρία (στο Σλίβεν στα ριζά του Αίμου και ορισμένοι εναπομείναντες στα δυτικά μαυροθαλασσίτικα παράλια),
 - στη Ρουμανία (ελάχιστοι απόγονοι των εγκατεστημένων εκεί Ελλήνων που κάποτε κυριαρχούσαν στην ποταμοπολιούα του Δούναβη)¹⁶⁵,
 - στην Τουρκία (οι λιγοστοί πια Ρωμιοί της Πόλης),
 - στην Αλβανία (στη Χειμάρρα και στα μειονοτικά χωριά της Βόρειας Ηπείρου),
 - στην Κάτω Ιταλία (στη Magna Grecia, δηλαδή στα ελληνόφωνα χωριά της Απουλίας και της Καλαβρίας, οι οποίοι έχουν μια αμυδρή ανάμνηση από την απώτερη ελληνική τους καταγωγή, κυρίως μέσω της γλώσσας Γκρίκο που κάποιοι μιλούν ακόμα).

Θα μιλήσουμε τώρα για τρία περιστατικά γνωριμίας με τέτοιους Έλληνες που βρίσκονται μακριά μας αλλά διατηρούν ακέραιη την αίσθηση της ελληνικότητά τους.

Ρωμιός εν Ταύροις

Ήταν Γενάρης του 2012 όταν στην Γιάλτα της Κριμαίας άνοιγε το νέο Ελληνικό Προξενείο και ο τότε «Πρόξενος επί τιμή»¹⁶⁶ μάς κάλεσε μαζί με τη σύζυγό μου για να παραβρεθούμε στην τελετή. Στη δεξίωση που ακολούθησε ήταν και αρκετοί ελληνικής καταγωγής κάτοικοι της περιοχής. Οι περισσότεροι από

164 Ιδιαίτερη περίπτωση είναι όσοι βρέθηκαν εκεί λόγω του Εμφυλίου και έχουν παραμείνει.

165 Τόσο στη Βουλγαρία όσο και στη Ρουμανία συνάντησα μπροστά μου ανθρώπους με επώνυμα που είχαν σαφέστατα ελληνική ρίζα και μεταφράζονταν με άμεσο τρόπο στα ελληνικά. Αυτοί τους οποίους μπόρεσα να ρωτήσω για την σημασία του ονόματός τους –τόσο ξεκάθαρη σε εμένα–, είχαν μια σχετικά αόριστη ιδέα της ενδεχόμενης απώτερης ελληνικής τους ταυτότητας. Ήταν χαρακτηριστικό δείγμα του ότι η αφομοίωση των ελληνικής καταγωγής κατοίκων έχει προχωρήσει ταχύτατα μετά τον Πόλεμο σε όλες τις Βαλκανικές χώρες. Άλλωστε, η ομογενοποίηση με βάση την κυρίαρχη εθνική ομάδα ενθαρρύνθηκε παντού –και στην Ελλάδα–, ενώ σε μερικές χώρες σχεδόν την επέβαλαν καταπιεστικά, ιδιαίτερα στις πρώην κομμουνιστικές χώρες.

166 Πρόκειται για τον Λημιό στην καταγωγή Παντελή Μπούμπουρα, ο οποίος από το 1994 εργάζεται και επιχειρεί στην Οδησό. Εγκαταστάθηκε εκεί την δεκαετία του '90, αρχικά ως υπάλληλος της κατασκευαστικής εταιρείας ΜΗΧΑΝΙΚΗ Α.Ε. και αργότερα συνέχισε με τις δικές του κατασκευαστικές επιχειρήσεις, πάντα με βάση την Οδησό. Σε αυτόν τον ιστορικό τόπο είναι άξιος συνεχιστής μιας παράδοσης ευεργετών που φροντίζουν για την προβολή του Ελληνισμού, τόσο στην Οδησό όσο και στα ελληνικά χωριά της Μαριούπολης. Το Ίδρυμα Μπούμπουρα –μεταξύ άλλων ευεργεσιών– κατασκεύασε το θεματικό «Ελληνικό Πάρκο» στο κέντρο της Οδησού, δίπλα ακριβώς από τις ιστορικές «σκάλες του Ποτέμκιν».

αυτούς προέρχονται από ελληνικούς πληθυσμούς με σταθερή παρουσία στη χερσόνησο της Ταυρίδας –το αρχαίο της όνομα– για εκατοντάδες χρόνια τώρα.

Από τους Έλληνες που είδαμε εκεί δεν θα ξεχάσω έναν κοντόχοντρο, χαμογελαστό 50άρη. Ήταν ένας αγαθός μουστακαλής, από αυτούς που θα συναντούσες σε οποιοδήποτε χωριό της Ελλάδας. Δεν μιλούσε ελληνικά (όπως και όλοι οι υπόλοιποι παρευρισκόμενοι με ελληνική καταγωγή), όμως ήταν κατασυγκινημένος που έβλεπε μπροστά του «Έλληνες της Πατρίδας», εμάς δηλαδή. Μας μιλούσε ακατάπαυστα στα ρωσικά, με το χέρι στην καρδιά, δείχνοντάς μας έναν νεαρό καμιά εικοσαριά χρονών –τον γιο του, ίδιο μαυροτσούκαλο σαν τον πατέρα– με την ίδια ελληνική κοψιά. Δεν καταλαβαίναμε λέξη από όσα μας έλεγε καθώς έδειχνε τον γιο, αλλά το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: «*Να, και αυτόν Έλληνα τον έχω κάνει!*» Στο τέλος της βραδιάς με δυσκολία ξεμπλέξαμε από τις αγκαλιές.

Αυτή η συναισθηματική έκρηξη του Έλληνα της Διασποράς μού φάνηκε τότε κάπως υπερβολική. Βρέθηκα πάντως μπροστά έναν αυθεντικό ελληνικό χαρακτήρα παλαιάς κοπής: αυθόρμητο, χειμαρρώδη, φιλόξενο και εκδηλωτικό. Τόσο η όψη όσο και η συμπεριφορά του Έλληνα της Κριμαίας με έκαναν να νιώθω ότι βρίσκομαι στην Ελληνική επαρχία του '70. Αν τον έβλεπες με αυτή τη φυσιογνωμία, τις χειρονομίες και τις εκφράσεις στη Μόσχα ή στο Κίεβο, άσφαλτα θα τον πέρανες για Έλληνα. Αυτό από μόνο του ήταν συγκινητικό, αλλά τότε δεν εμβάθυνα περισσότερο.

Αργότερα μόνο, όταν περιδιαβάζοντας κάποια ντοκιμαντέρ στο Youtube έμαθα για τις διώξεις που πέρασαν οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης από την εποχή του Στάλιν και μέχρι το '50, μόνο τότε κατάλαβα την πραγματική αξία αυτής της συνάντησης.

Στην αρχή, το καθεστώς των Μπολσεβίκων σεβάστηκε τις περιουσίες, την πολιτιστική και γλωσσική ταυτότητα των Ελλήνων που κατοικούσαν στη Σοβιετική Ένωση. Όπως και σήμερα έτσι και τότε, ακόμη και σε εποχές ιδεολογικής όξυνσης και αθεΐας, οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί ένιωθαν έναν πνευματικό δεσμό και έναν ξεχωριστό σεβασμό για εμάς τους Έλληνες. Οι απλοί Ρώσοι και Ουκρανοί μάς θεωρούν περιούσιο λαό, νόμιμο κληρονόμο του Βυζαντίου και πνευματικό οδηγό της Ορθοδοξίας¹⁶⁷. Αργότερα όμως, όπως κάθε άλλη ομάδα της Σοβιετικής Ένωσης που διέθετε ισχυρή εθνική συνείδηση, οι Έλληνες στοχοποιήθηκαν, καταπιέστηκαν οικονομικά, υπέστησαν βίαιο πολιτιστικό και γλωσσικό εκρωτισμό και τελικά εκτοπίστηκαν ανατιολόγητα από τις εστίες τους¹⁶⁸.

167 Η επίσημη Ρωσική Εκκλησία και το επίσημο Κράτος βλέπουν πιο ανταγωνιστικά τον Ελληνισμό, όταν πρόκειται για τον ρόλο του ηγέτη του ορθόδοξου κόσμου, ίσως και δικαιολογημένα από την πλευρά τους, λόγω της βαθιάς τους πίστης και του πολυάριθμου των Ρώσων πιστών. Βλ. Πηγές 20, για μια άποψη του συγγραφέα για τις γεωπολιτικές και εκκλησιαστικές φιλοδοξίες της κρατικής Ρωσίας.

168 Αρνητικότατο ρόλο έπαιξε η τυχοδιωκτική εκστρατεία της Ουκρανίας του 1919 που ήταν προσωπική απόφαση του Βενιζέλου, ενδίδοντας στις εκμαυλιστικές υποσχέσεις των Συμμάχων. Ήταν από τις ακραία ριψοκίνδυνες αποφάσεις, πραγματικά «στην κόψη του ξυραφιού»: είτε το κέρδος είτε η ζημία θα ήταν τεράστια. Βλ. Πηγές 37 και 39.

Ψάχνοντας για τους Έλληνες της Κριμαίας στο διαδίκτυο, έμαθα ότι αυτός που γνωρίσαμε είναι πιθανότερο να προερχόταν από αυτούς που εκτοπίστηκαν με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και που επέστρεψαν στην Κριμαία μετά τη λήξη του σταλινισμού.

Τότε πλέον κατάλαβα γιατί ο Έλληνας μας είχε τόσο πολύ ενθουσιαστεί και συγκινηθεί. Για όσους Έλληνες έζησαν τις διώξεις και που παρά τις αντιξοότητες βρίσκονται ακόμη στις μακρινές πατρογονικές τους εστίες, όντας μια ελάχιστη πια μειοψηφία ανάμεσα σε νέες ισχυρές εθνικές πλειοψηφίες (Ρωσικές ή Ουκρανικές), το αίσθημα της εθνικής υπερηφάνειας παραμένει ανάλογο με αυτό των Ρωμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι διαφύλαξαν την ορθόδοξη πίστη και την ελληνικότητά τους στα χρόνια των εξισλαμισμών και των διώξεων. Από όμοιο καμίνι πέρασαν και οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης, επειδή ακριβώς ήταν Έλληνες· όμοια και αυτοί διατήρησαν ακέραη την πίστη στον Ελληνισμό· με τον ίδιο τρόπο βγήκαν από τη δοκιμασία και πάλι Έλληνες.

Ο Σαρακατσάνος του Αίμου

Παρόμοιο ενθουσιασμό από ένα άλλο –λιγότερο εκδηλωτικό όμως– Έλληνα εκτός συνόρων βίωσα και το 2018, όταν επισκεφτήκαμε για δουλειά το Σλίβεν της Βουλγαρίας, μια πόλη 100.000 περίπου κατοίκων στο μέσο της χώρας, στα ριζά της οροσειράς του Αίμου. Συναντήσαμε εκεί ένα 30άρη με σημαντική επιχειρηματική παρουσία στην περιοχή. Είχε εργοστάσιο ξηρών καρπών –ήταν ο μεγαλύτερος εισαγωγέας και διανομέας στη Βουλγαρία– καθώς και μια τεράστια σύγχρονη αγροτική επιχείρηση παραγωγής σιτηρών. Ήταν ψηλός, καστανόξανθος, με γκριζογάλανα μάτια και μας καλωσόρισε με εξαιρετικά ελληνικά.

Ήταν συνεχώς σοβαρός και λιγομίλητος και μας είπε ότι ήταν ένας από τους 20.000 περίπου Σαρακατσάνους της Βουλγαρίας. Οι περισσότεροι βρίσκονται σε αυτή την περιοχή του Σλίβεν και είναι απόγονοι όσων ξέμειναν με τα κοπάδια τους στην εκεί πλευρά των συνόρων, όταν αυτά έκλεισαν απότομα με την έναρξη του τελευταίου Πολέμου. Μας είπε επίσης ότι οι γονείς του μας περίμεναν στο σπίτι τους¹⁶⁹ για να μας καθίσουν φιλόξενα στο μεσημεριανό τους τραπέζι.

Ο ηλικιωμένος πατέρας είχε πρόσωπο σκαμμένο από τον ήλιο και από το κρύο γιατί στα νιάτα του ήταν βοσκός σε συνεταιρισμό και εργάτης. Μας υποδέχθηκε με παραδοσιακό τρόπο, σαν άρχοντας τσέλιγκας, μπροστά σε ένα τραπέζι με αρνί από τα δικά τους κοπάδια, όσα ακόμα βόσκουν ελεύθερα στα λιβάδια του Αίμου. Δεν θυμάμαι το όνομα του φαγητού, ήταν όμως μια τεράστια πιατέλα με κρέας, συκωταριά και ρύζι. Όπως μας είπε, με τα ίδια ελληνικά που θα άκουγες στα βουνά μας πριν πενήντα χρόνια, είναι γιορτινό φαγητό που φτιάχνουν οι Σαρακατσάνοι το Πάσχα. Ίδια πασχαλινή φαίνεται ήταν και η χαρά του να έχει Έλληνες της Πατρίδας στο σπίτι του.

169 Το εντυπωσιακό σπίτι –τσιμεντένιο, βαριάς αρχιτεκτονικής– βρισκόταν στο βουνό που δέσποζε πάνω από την πόλη και ήταν ένα από τα 20 κυνηγετικά «περίπτερα» που χρησιμοποιούσε παλαιότερα ο Τ. Ζίβκοβ. Η σαρακατσάνικη οικογένεια το αγόρασε σε πλειστηριασμό.

Για δυο ώρες μαςμίλαγε για τις ρίζες του και για τη ζωή του, με τον σοβαρό, ακριβό και χωρίς εξάρσεις σαρακατσάνικο λόγο. Υπήρχε μια πατριαρχική ατμόσφαιρα στο τραπέζι καθ'όσο μαςμίλαγε. Η γυναίκα του, ο γιος και η νύφη –μισή Σαρακατσάνα και αυτή–, όλοι σώπαιναν με σεβασμό και κοιτούσαν εμπρός και προς το τραπέζι. Μόνο όταν μας παρουσίασε τον εγγονό του άνοιξε το πρόσωπό του: «Είναι και αυτός Σαρακατσάνος» δήλωσε περήφανα, πάντα με αρχοντικό και συγκρατημένο τρόπο. Χωρίσαμε με γεμάτη, δυνατή και θερμή χειραψία, με το ροζιασμένο του χέρι να λιώνει κόκκαλα. Μας προσκάλεσε να ξανάρθουμε στο ετήσιο αντάμωμα των Σαρακατσάνων της Βουλγαρίας, το οποίο γίνεται κάθε χρόνο στα λιβάδια πάνω από το Σλίβεν.

Η ιστορία μιας Αγάπης

Όχι, δεν είναι η ιστορία κάποιου έρωτα, παρά μιας Ελληνίδας που την έλεγαν Αγάπη. Τη βρήκαμε –μας βρήκε μάλλον– όταν ζούσαμε στο Κίεβο το 2008. Τη μικρή μου κόρη –μόλις ενός χρόνου τότε– την πήγαινε βόλτα με το καροτσάκι στην όμορφη αλέα κοντά στο σπίτι μας η κυρία που τη φύλαγε –η Ταμάρα– κατά τις ώρες που εργαζόμασταν. Η Ταμάρα είχε ζήσει στην Ελλάδα και μιλούσε στη μικρή στα ελληνικά καθώς τη βολτάριζε. Σε ένα παγκάκι, από αυτά που κάθονταν συνήθως με τις ώρες οι συνταξιούχοι απόμαχοι της Σοβιετικής Πατρίδας, αναπολώντας έναν ουτοπικό κόσμο που χάθηκε οριστικά γι' αυτούς, καθόταν και η Αγάπη. Ήταν συνταξιούχος και αυτή, έχοντας εργαστεί στο Κίεβο μέχρι το '90, ως τεχνικός του κινηματογράφου.

Τα απλά ελληνικά της Ταμάρας ξύπνησαν μέσα της ακούσματα από τα παιδικά της χρόνια. Είχε καταγωγή από τα ορεινά χωριά της Καστοριάς και ήταν από τα παιδιά –μαζί με τον αδερφό της– που μεταφέρθηκαν κατά τον Ανταρτοπόλεμο πέρα από τα σύνορα. Πήγαν πρώτα με τον αδερφό της στα Σκόπια. Αυτός έμεινε και έκανε οικογένεια εκεί, ενώ η Αγάπη πήγε σχολείο στο Καζακστάν. Σπούδασε το '60 στο Κίεβο, όπου έμεινε και παντρεύτηκε έναν Ουκρανό συνάδελφό της, με τον οποίο έκαναν δύο παιδιά.

Ζήτησε από την Ταμάρα να μας συστήσει και έτσι εμφανίστηκε ένα απόγευμα στην πόρτα μας. Ήταν από τις πιο γλυκές και ευγενικές γυναίκες που συναντήσαμε ποτέ. Το ήμερο και ειλικρινές της πρόσωπο το φώτιζε μια παιδιάστικη ευτυχία. Με πολλή σεμνότητα εξομολογήθηκε ότι ήθελε τόσο πολύ να μας δει από νοσταλγία για την Ελλάδα.

Έγινε έκτοτε τακτική επισκέπτρια στο σπίτι, πάντα με ένα ταπεινό δώρο στο χέρι για τα παιδιά. Από εμάς ζητούσε μόνο να της μιλάμε στα ελληνικά, που τα θυμόταν αρκετά καλά, αν και ήταν φανερό ότι κάποιες λέξεις τις ανέσυρε αργά αργά, από τη βαθιά μνήμη (πρώτα μάς τις έλεγε στα ρωσικά, ώστε να βοηθά και η Ταμάρα). Ήθελε απλά να της φέρουμε κάποια ελληνικά βιβλία και εφημερίδες (οι σοβιετικοί πολίτες ήταν παγκόσμιοι πρωταθλητές της φιλιανγνωσίας). Της πήγαμε «Τα ψηλά βουνά» και το «Μάγκα» και έλαμψε από χαρά και ευγνωμοσύνη.

Όταν ήρθε η ώρα να φύγουμε από το Κίεβο, ζητήσαμε να τη δούμε, μαζί με τον σύζυγό της αυτή τη φορά. Τους συναντήσαμε στην ίδια αλέα όπου σύ-

χναζε πάντα. Ο σύζυγός της, ένας 70άρης λεβεντόκορμος και σοβαρός κύριος, ήταν ντυμένος φροντισμένα με μια πολυφορεμένη καμπαρτίνα και κασμιρένιο μπερέ. Ενσωμάτωνε όλη την ευγένεια και τη σιωπηρή αξιοπρέπεια του πολίτη ο οποίος τίμησε με φιλότιμη εργασία και με ήθος την αποστολή που του έταξε η Πατρίδα του.

Σαν δυο βαρκούλες που έκαναν το χρέος τους όταν το σκαρί τους ήταν γερό και φρεσκομπογιατισμένο, είχαν τώρα προσαράξει μαζί με την Αγάπη του, κάπως μελαγχολικά, σε ένα παράμερο και ήρεμο λιμανάκι, για να λικνίζονται τουλάχιστον μαζί, στον ελαφρύ κυματισμό των κοινών αναμνήσεων.

Αποχωριστήκαμε με πολλές ευχές αλλά μετρημένες διαχύσεις, με ένα κόμπιασμα στην καρδιά και από τις δυο πλευρές. Λόγω γλώσσας, δυσκολευτήκαμε να κρατήσουμε τηλεφωνική επαφή –μας είχε δώσει το αριθμό της κόρης της, αυτή όμως δεν ήξερε ελληνικά– όταν Πάσχα και Χριστούγεννα τηλεφωνούσαμε για ευχές. Όμως κάποια φορά καταλάβαμε, κουτσαά στραβά, κάποιες λέξεις που ξέραμε: «Αγκάπη, β μπαλνίτσε, βσιό χαρασσό», ήτοι: «στο νοσοκομείο, όλα καλά». Οι επαφές με την κόρη στα ρωσικά ήταν δύσκολες και από κάποια στιγμή και μετά –θες οι δικές μας ασχολίες, θες η δυσκολία να συνεννοηθούμε– δεν ξαναπήραμε. Είμαστε όμως σίγουροι ότι από όπου και αν βρίσκεται, η Αγάπη μάς στέλνει ακόμη τη δική της αγάπη, πάντα στα ελληνικά!

Οίκαδε

Γνωρίζουμε σχετικά λίγα με άμεσο τρόπο γι' αυτούς τους Έλληνες που παραμένουν πέραν των συνόρων, εκτός αν έχουμε επισκεφτεί τις εστίες τους (όπως τα περιστατικά που διηγήθηκα πριν). Γνωρίζουν όμως όλοι οι Ελλαδίτες πολλά για τους παλλιννοστούντες αυτών των πληθυσμών, όσους δηλαδή επέστρεψαν οριστικά στο Ελλαδικό Κράτος μετά τα δραματικά γεωπολιτικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο όρος «επιστροφή» αποκρύπτει το δράμα της παλιννόστησης. Οι συντριπτικά περισσότεροι εξ αυτών έφυγαν ανοικειοθελώς από τις αρχαίες εστίες, είτε διαφεύγοντας από τη φτώχεια που έφερε η κατάρρευση της έννομης και της οικονομικής τάξης στις χώρες τους είτε δραπετεύοντας από την πολιτική και πολιτισμική καταπίεση, είτε κατατρεγμένοι δραματικά και βίαια, γλυτώνοντας ίσως και τη σφαγή ακόμα. Αυτοί οι αδικημένοι είναι οι πρόσφυγες του Ελληνισμού:

- οι Μικρασιάτες, οι Καππαδόκες, οι Πόντιοι και οι Ανατολικοθρακιώτες, με τους διωγμούς που ξεκίνησαν από το 1914 και ως την Εθνική Καταστροφή του '22, ξεριζώθηκαν από την εκδικητικότητα των Νεότουρκων, τη μανία των Κεμαλικών και τις σφαγές των Τσετών,
- οι Κωνσταντινουπολίτες, λόγω των διοικητικών και οικονομικών διακρίσεων που επέβαλε εναντίον τους το σύγχρονο Τουρκικό Κράτος από το '50 και μετά, εξωθήθηκαν σε πώληση περιουσιών και φυγή,
- οι Έλληνες της βόρειας και ανατολικής ακτής του Εύξεινου Πόντου αποδεκατίστηκαν σχεδόν, από τις αναταραχές της Οκτωβριανής Επανάστα-

σης, τις μετεπαναστατικές διώξεις και τις αναιτιολόγητες σταλινικές εκτοπίσεις,

- οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας οδηγήθηκαν σε βίαιη έξωση στην αρχή του 20^{ου} αιώνα από τους διωγμούς και τις σφαγές των Βουλγάρων εθνικιστών,
- οι Βορειοηπειρώτες δραπετεύσαν στις αρχές του '90 από την μεσαιωνική εθνική, γλωσσική και θρησκευτική καταπίεση του καθεστώτος Χότζα,
- οι Πόντιοι της Γεωργίας και οι Έλληνες της Τασκένδης, έφυγαν όπως όπως μόλις άνοιξαν τα σύνορα, αφήνοντας πίσω το χάος και τη βία που επακολούθησε τον κατακερματισμό του μετασοβιετικού χώρου.

Μια διαφορετική κατηγορία παλλιννοστούντων ήταν όσοι Έλληνες για οικονομικούς λόγους μετανάστευσαν στις αφρικανικές χώρες στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έφυγαν μαζικά μετά από τη δήμευση των περιουσιών τους από τα καθεστώτα (εθνικιστικά, κομμουνιστικά ή στρατιωτικά), που ακολούθησαν την αποαποικιοποίηση. Αυτό συνέβη στους Αιγυπτιώτες Έλληνες από τον Νάσερ το '50, στους Έλληνες της Αβησσυνίας –σημερινή Αιθιοπία και Ερυθραία– από τη μαρξιστική χούντα το '70 και στους Έλληνες του Κονγκό με τις εθνικιστικές ταραχές του '60.

Όλοι οι πρόσφυγες και οι παλλιννοστούντες γύρισαν στην κοιτίδα του Ελληνισμού πρώτα και κύρια για ασφάλεια. Εδώ βρίσκεται η μέγιστη σημασία της ίδρυσης του νέου Ελλαδικού Κράτους, καθώς υπήρχε πλέον μια Ελλάδα κυρίαρχη και ανεξάρτητη, όπου η ισονομία και η ελευθερία της έκφρασης, της κοινωνικής και οικονομικής δράσης ήταν συνταγματικά κατοχυρωμένες.

Εκεί μπορούσε πλέον να βρει καταφύγιο ο κάθε Έλληνας, γεννημένος όπου γης, όταν τον κατέτρεχαν ακριβώς γιατί ήταν Έλληνας. Η νέα αρχή μπορεί να σήμαινε πρακτικές και οικονομικές δυσκολίες: μικρός ο γεωγραφικός χώρος, μικρές οι οικονομικές δυνατότητες της χώρας, λίγες αναγκαστικά και οι ευκαιρίες. Εν τούτοις, η ψυχολογική διαφορά της ασφάλειας για τους απανταχού Έλληνες, εντός και εκτός συνόρων, ήταν τεράστια. Μόνο οι Εβραίοι μπορούν να καταλάβουν τι σημαίνει αυτό, μετά την ίδρυση του δικού τους Ισραήλ.

Οι περισσότεροι παλλιννοστούντες από τις αφρικανικές και τις κομμουνιστικές χώρες γύρισαν οικονομικά κατεστραμμένοι, ταλαιπωρημένοι από την αυθαίρετη κατάσχεση και την κλοπή¹⁷⁰, πάντως σώοι. Οι δυστυχείς όμως πρόσφυγες που ήρθαν από τις χώρες της παλαιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεριζώθηκαν βάρβαρα από την πατρογονική τους εστία και έφτασαν στην Ελλάδα ενδεείς και ορφανεμένοι από τη σφαγή και τον διωγμό. Είναι αυτοί που

170 Βλέπε: Μαριάννας Κορομηλά, «*Ευτυχισμένος που έκανε το ταξίδι του Οδυσσέα*» (Πηγές 18). Εκεί γίνεται περιγραφή της καταπληκτικής ζωής του Γιάγκου Δανηλόπουλου, μαυροθαλασσίτη Έλληνα της τελευταίας γενιάς που έζησε τον Εύξεινο Πόντο ως ενιαίο, πολυεθνικό οικονομικό και ζωτικό χώρο. Ο Πόντος ήταν τόσο «ελληνικός» μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, που οι Έλληνες μπορούσαν να περνούν από τη μια παρευξείνεια πόλη στην άλλη και όμως να βρίσκουν παντού και πάντα γύρω τους άλλους ντόπιους Έλληνες να μιλάνε κάποια διάλεκτο της αρχαίας τους γλώσσας.

κοιτάνε πέρα από τα σύνορα με νοσταλγία τις «χαμένες πατρίδες», εκεί που βρίσκονται ακόμη, αλλά καταπατημένοι πια, οι βωμοί, οι εστίες και οι τάφοι των προγόνων.

Οι κοινότητες των Ελλήνων

Οι παλινοστούντες και οι πρόσφυγες ήταν προκομμένοι στους τόπους τους, είτε πλούσιοι αστοί ήταν είτε απλοί νοικοκυραίοι και αγρότες. Ήταν όμως μαζί και οι πιο προοδευτικοί Έλληνες, προικισμένοι με τις εμπειρίες της κοινοτικής ζωής και της συνεργατικής συμβίωσης μέσα στην ξένη πλειοψηφία. Φεύγοντας ξαφνικά και απότομα από τις εστίες τους, έχασαν σχεδόν όλοι τους περιουσίες χτισμένες με κόπους γενεών. Πολλοί, πάρα πολλοί δυστυχώς, έχασαν και τους δικούς τους ανθρώπους, όταν η καταπίεση έγινε διωγμός και στο τέλος σφαγή.

Όταν η Ελλάδα της «Ψωροκώσταινας» δεν μπορούσε ακόμη να ανοίξει δρόμους και να χτίσει σχολεία στα δικά της χωριά, οι Έλληνες του εξωτερικού είχαν συστήσει παντού, ακόμα και στις πιο μικρές πόλεις, από μίαν ανθούσα και συνεργατική ελληνική κοινότητα. Εξέλεγαν τους κοινοτάρχες αξιοκρατικά –συνήθως τους πιο επιτυχημένους οικονομικά και κοινωνικά–, ώστε αυτοί να αναλάβουν τον καθιερωμένο ετήσιο έρανο. Συνεισέφεραν όλοι για να φέρει η Κοινότητα δάσκαλο και παπά, για να χτίσει μετά μόνιμο Σχολείο και Εκκλησία και έτσι να διατηρηθούν η γλώσσα και η πίστη, οι δυο συνεκτικές ουσίες του Ελληνισμού της Διασποράς.

Ο κοινοτισμός διατήρησε τη συνοχή, ενίσχυσε την αίσθηση της ξεχωριστής ταυτότητας, βοήθησε την οικονομική συνεργασία και την ανάπτυξη της αλληλεγγύης, τόσο μέσα στην κοινότητα όσο και ανάμεσα στο δίκτυο των άλλων ελληνικών κοινοτήτων.

Οι πιο ακμαίες ελληνικές κοινότητες προσέλκυαν νέα μέλη και έτσι αυξάνονταν πληθυσμιακά. Όπου τα κατάφερναν δημογραφικά και οικονομικά, την Εκκλησία και το Δημοτικό Σχολείο τα ακολουθούσαν το Γυμνάσιο, το Παρθεναγωγείο, η Λέσχη, το Νοσοκομείο, ο αθλητικός Σύλλογος. Τα πλούσια σπίτια και τα κοινοτικά κοινωφελή ιδρύματα έφτασαν να γίνουν αληθινά μέγαρα¹⁷¹, δηλώνοντας την υλική και πνευματική υπεροχή των Ελλήνων, προκαλώντας τον θαυμασμό, πολλές φορές και το φθόνο των ντόπιων αλλοεθνών.

Νέα σπορά στην αρχική κοιτίδα

Οι παλινοστούντες και οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους πίσω στην Ελλάδα και όλα όσα τους έκαναν να προκόψουν για γενιές στην οικονομία και να αποκτήσουν το προβάδισμα από τους ντόπιους: την επιχειρηματικότητα, την εφευρετικότητα και τη μαστοριά στις τέχνες· την κουλτούρα της συνεργασίας, της τιμίας συναλλαγής και της ειρηνικής συμβίωσης με τους ξένους. Ήταν υπο-

171 Ήταν αρχιτεκτονικά στολίδια του τόπου και πολλά στέκουν εκεί μέχρι σήμερα, είτε παρατημένα είτε ανασκευασμένα ως δημόσια κτίρια από τους νέους ιδιοκτήτες –δίκην πολέμου και διωγμού–, μάρτυρες της ακμής ενός απόντος πια Ελληνισμού.

χρεωμένοι να γίνονται οι πιο άξιοι, γιατί μόνο με την αξία τους μπορούσαν να επιβιώσουν και να ξεχωρίσουν σε εκείνες τις ξένες πατρίδες.¹⁷²

Οι Έλληνες που ζούσαν για γενιές μαζί με τις διάφορες ντόπιες πλειοψηφίες, πήραν από αυτές και μπόλιασαν τα δικά τους έθιμα, τα φαγητά, τις φορεσιές, τα τραγούδια και τους χορούς τους. Η κοινωνική και πολιτιστική τους ζωή έγινε έτσι πιο πλούσια, πιο ποικίλη, πιο ανοικτόμουαλη και το πνεύμα τους πιο προοδευτικό.

Αυτόν τον πολύχρωμο και προοδευτικό πολιτισμό έσπειραν οι παλινοστούντες και οι πρόσφυγες στη νεοσύστατη Ελλάδα, κάνοντάς την ασύγκριτα πιο πλούσια, τόσο υλικά όσο και κοινωνικά και πνευματικά. Η μεγαλύτερη συνεισφορά τους στη σύγχρονη Ελλάδα είναι ακριβώς το ξεχωριστό μέταλλο επιβίωσης, η εμπειρία ειρηνικής συμβίωσης με το διαφορετικό και η ανεκτική τους πολυπολιτισμικότητα.¹⁷³

172 Το βιβλίο της Αλεξάνδρας Ζέκου-Γρυπάρη, το οποίο αναφέρεται στη βιογραφία του πατέρα της Μιχαήλ-Πολύδωρου Ζέκου, (βλ. Πηγές 38), περιγράφει με γλαφυρότητα τη ζωή ενός τέτοιου Έλληνα της Διασποράς. Η οικογένειά του (Χιώτες στην απώτερη καταγωγή) μετανάστευσαν και έζησαν για τρεις γενιές στην Αίγυπτο και στην Αιθιοπία, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι το 1975, όταν η περιουσία τους στην Αιθιοπία εθνικοποιήθηκε και αναγκάστηκαν να επιστρέψουν –εν μία νυκτί σχεδόν– στην Ελλάδα. Είναι μια καταπληκτική εικονογραφία της παρουσίας του Ελληνισμού στην Αίγυπτο, στο Σουδάν, στην Αβησσυνία (Αιθιοπία-Ερυθραία) και στη Γαλλική Σομαλία (Τζιμπουτί). Μου το χάρισε ο εξαιρετικός φίλος Πολύδωρος-Νικόλαος Ζέκος, που είναι ο ίδιος ενσάρκωση της πολυπολιτισμικότητας, της επιχειρηματικότητας και της φιλοπατρίας.

173 Παλιοελλαδίτης εγώ εκ μητρός και γενέθλιας πόλης, θαυμάζω καθημερινά αυτόν τον άλλο «αέρα» που φέρνουν οι συμρναίικες και πολιτικές ρίζες της οικογένειας της συζύγου.

B.13. Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΥ ΕΜΠΝΕΕΙ

B.13.1. ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ (Λονδίνο 1788 – Μεσολόγγι 1824)

Ο Βύρων είναι ο πρώτος διάσημος Ευρωπαίος που υποστήριξε την Επανάσταση και ο πιο γνωστός σήμερα φιλέλληνας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Οι Έλληνες αναφέρουν πάντα το όνομά του με σεβασμό και ευγνωμοσύνη. Στη δική του πατρίδα, με τον εκεί βίο και με την πολιτεία του, ο κορυφαίος ποιητής του ρομαντισμού στην Ευρώπη στάθηκε μια

εξαιρετικά αμφιλεγόμενη και αντιφατική προσωπικότητα.

Τα φιλελεύθερα κοινωνικά στοιχεία της Ευρώπης τον εξιδανίκευσαν, τόσο για την ποιητική του αξία όσο για την αντισυμβατική του ζωή, καθώς με τον προκλητικό και σκανδαλώδη του βίο συνέτριψε τους ηθικούς φραγμούς της εποχής, στοχεύοντας την ακραία πνευματική και σωματική εμπειρία. Η γοητευτική του προσωπικότητα έγινε σύμβολο αντίθεσης απέναντι στο κατεστημένο της εποχής.

Ως ποιητής στάθηκε μέγας. Με ρωμαλέους, ευφάνταστους και όλο φρεσκάδα στίχους διατράνωσε το δικαίωμα στην απόλαυση της ζωής, πέρα και πάνω από ηθικές συμβάσεις, ως δίκαιο και αναγκαίο ερέθισμα κατά την αναζήτηση των υψηλών πνευματικών ιδανικών. Ήταν ένας πραγματικός «αστέρας» της τέχνης, ο πρώτος διεθνής «σταρ». Δημιουργούσε συρμό στο ντύσιμο, στην αισθητική, συνολικά στη στάση ζωής μιας ολόκληρης διεθνούς τάξης νεαρών φιλελευθέρων αριστοκρατών και αστών.

Η επαναστατημένη Ελλάδα ωφελήθηκε τα μέγιστα από την επιλογή του Βύρωνα να πραγματώσει τα ουτοπικά του όνειρα στη χώρα του αρχαίου πνεύματος που, όπως την προσλάμβαναν οι φιλέλληνες, αγωνιζόταν για την απελευθέρωσή της από την ασιατική βαρβαρότητα. Η έλευση του Βύρωνα στην Ελλάδα ανέστρεψε τη φθίνουσα πορεία του φιλελληνικού ρεύματος, το οποίο εξασθενούσε μετά την αρχική έξαρση, λόγω των απογοητευτικών αναφορών των πρώτων ευρωπαίων που πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων. Οι δημοσιεύσεις τους ήταν αρνητικότερες για τη χαοτική εσωτερική πολιτική αλλά και για το ζοφερό τοπίο που παρουσίαζε η εμπόλεμη χώρα, με τα ήθη να έχουν αποχαλινωθεί (βία, σφαγές, λεηλασίες κ.λπ.), καθώς και εξαιτίας της εμφανούς επίδρασης των αιώνων της σκλαβιάς στον χαρακτήρα των επαναστατημένων Ελλήνων.

Κατά παράδοξο τρόπο, η Ελλάδα ωφελήθηκε λιγότερο από τη σύντομη παρουσία του Βύρωνα στη χώρα και περισσότερο από τον απροσδόκητο θάνατό του στο Μεσολόγγι, μια και η απώλεια του μεγαλύτερου ποιητή του καιρού και πάμπλουτου αριστοκράτη, παρουσιάστηκε ως θυσία για την ελευθερία των απογόνων του Περικλή.

Ας δούμε πιο λεπτομερώς τις δύο κύριες διαστάσεις της προσωπικότητας του Βύρωνα που ενδιαφέρουν εδώ, πρώτα του ποιητή με την τεράστια επιρροή στην ευρωπαϊκή τέχνη και μετά του φιλέλληνα.

Ο ποιητής

Ο Τζωρτζ Γκόρντον Μπάυρον ήταν γόνος αριστοκρατών αλλά πέρασε μια κακότυχη παιδική ζωή. Οι γονείς του χώρισαν πριν ακόμη γεννηθεί, ο πατέρας του χρεωκόπησε, διέφυγε στο εξωτερικό και αδιαφόρησε για τον γιο του, ενώ τα οικονομικά της μητέρας του ήταν πολύ κατώτερα του ονόματος της οικογένειας. Σε ηλικία δέκα χρονών όμως, ο Βύρων κληρονόμησε από έναν αδελφό του παππού του τον τίτλο του Βαρόνου Μπάιρον, μια θέση στη Βουλή των Λόρδων, μαζί και σεβαστή περιουσία.

Θα μπορούσε να απολαύσει τον πλούτο και τα κοινωνικά του προνόμια με τον καθιερωμένο για τους αριστοκράτες επικούρειο ευδαιμονισμό. Μολαταύτα, το έντονο ποιητικό του τάλαντο και ο αντισυμβατικός του χαρακτήρας τον οδήγησαν από νωρίς σε έναν διαφορετικό δρόμο. Μοναδικά προικισμένος πνευματικά και διανοητικά, ήταν ένας εξαιρετικά εκλεπτυσμένος νους αλλά και αθεράπευτα παρορμητικός. Ήταν επίσης φιλήδονος, σεξουαλικά υπερδραστήριος και άσωτος με τα χρήματα. Έμοιαζε με χείμαρρο σωματικής και διανοητικής ενέργειας και του άρεσε να δοκιμάζει εναλλάξ τα ακραία όρια της εγκράτειας και της ασυδοσίας. Εκκεντρικός από ένστικτο, διατηρούσε μια παιδιάστικη ελαφρότητα, ενώ διασκέδαζε αφάνταστα να προκαλεί τα κατεστημένα ήθη με λόγια και έργα.

Είχε εμμονή με την εμφάνισή του καθώς ήταν χλωός και μάλλον κοντός, ενώ είχε τάση προς την παχυσαρκία, κάτι που τον οδηγούσε σε εξαντλητικές μονοδίαιτες. Ήταν όμως πολύ όμορφος, με έναν σχεδόν θηλυκό τρόπο, όπως δήλωναν η διάφανη επιδερμίδα του και τα ευγενικά, λεπτά του χαρακτηριστικά. Όταν ήλθε στην Ελλάδα προσπάθησε να αποκτήσει μια πιο αρρενωπή όψη, αφήνοντας ένα ελληνότροπο μουστάκι. Ήταν πάντως ακαταμάχητα ερωτικός και αναστάτωνε τον γυναικείο πληθυσμό, όπου και αν πήγαινε. Λόγω της ασωτίας και των άσπαστων ερώτων του, η σύντομη ζωή του θα ήταν μια συνεχής καταδίωξη από εξαπατημένους δανειστές και απελπισμένες ερωμένες.

Ταυτόχρονα, ήταν εντυπωσιακά δημιουργικός ποιητής, με στίχους γεμάτους ζωντάνια και δυνατές εικόνες. Ο Πούσκιν –το ίδιο αντισυμβατικός, σκανδαλώδης και μέγας σε ποιητική αξία– υποκλινόταν στη δύναμη και στην επιρροή του βυρωνικού στίχου πάνω στη δική του ποιητική δημιουργία.

Ο Βύρων μπορεί να σκανδάλιζε πρώτιστα με τη φιληδονία του, αλλά διέθετε τέτοια προσωπική γοητεία και τόσο δυνατό στίχο, ώστε αντί αυτή η ακρότητα να εκλαμβάνεται ως αριστοκρατική παρέκκλιση, θεωρούνταν ως να έχει ενσυνείδητα κοινωνική και ηθική στόχευση. Προσλαμβάνονταν ως δήλωση ηχηρής άρνησης του κατεστημένου και ως ηρωική διακήρυξη του απεριόριστου δικαιώματος στην ομορφιά, στον έρωτα και στην απόλαυση της ζωής. Ο βυρωνικός ήρωας –τον οποίο σε μεγάλο βαθμό ενσάρκωνε ο ίδιος ο ποιητής– εμπνεόταν από το ιδανικό της πνευματικής ελευθερίας και η φιλήδονη πλευρά του ήταν μόνο μία εκδήλωση αυτής της ελευθερίας έκφρασης. Για τα προοδευτικά πνεύματα της Ευρώπης και για τους ανήσυχους νέους, αυτό σήμαινε κατ' επέκταση κήρυγμα αγώνα για κοινωνική και πολιτική ελευθερία.

Ο βυρωνικός άνθρωπος βρίσκεται σε ευγενή εσωτερικό πνευματικό αγώνα για τελειότητα, η οποία πραγματώνεται γύρω του στη συγκλονιστική ομορφιά

της φύσης. Σκοπεύει στην πραγμάτωση της ατομικής ευτυχίας, απολαμβάνοντας χωρίς αναστολές τη ζωή, προσπαθώντας να κατευθύνει τις δημιουργικές του δυνάμεις προς τον ευγενή σκοπό της απελευθέρωσης του πνεύματος. Είναι μια μάχη με τις εσωτερικές αντιφάσεις του ίδιου του ήρωα, καθώς αγωνίζεται να πειθαρχήσει τις αντίρροπες κλίσεις που τον κρατούν δέσμιο στην πεζότητα και στην αδράνεια και τον υποβάλλουν σε συμβιβασμό με τις έξωθεν κοινωνικές συμβάσεις. Πρόκειται για αγώνα μάταιο, τραγικά χαμένο εξ αρχής.

Ο βυρωνισμός, ως ρομαντική ιδεολογία, αφορά την ατομική θέση του ανθρώπου απέναντι στη ζωή. Δεν απέβλεπε σε κοινωνικές και ταξικές ανατροπές· ούτε απευθυνόταν σε συλλογικές και εθνικές συνειδήσεις. Ως ατομικό πρότυπο ζωής, υιοθετήθηκε από τη νεαρή ευρωπαϊκή αριστοκρατία του καιρού, που ένιωθε τον βυρωνισμό να την παρακινεί προς έναν ανεξερεύνητο ακόμη κόσμο πνευματικής και σωματικής εμπειρίας. Παρότι δεν ήταν ένα σάλπισμα κοινωνικών και εθνικών αγώνων, το ιδανικό της ασυμβίβαστης πνευματικής ελευθερίας υιοθετήθηκε από τα επαναστατικά ρεύματα σε όλη την Ευρώπη (Καρμπονάροι στην Ιταλία, Δεκεμβριστές στη Ρωσία, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των Πολωνών και των Ελλήνων).

Η θεματολογία και οι φόρμες του ποιητικού έργου του Βύρωνα γέννησαν έτσι ένα καλλιτεχνικό κύμα που σάρωσε την Ευρωπαϊκή διανόηση, επηρεάζοντας πολλούς άλλους γίγαντες της λογοτεχνίας (Ουγκώ, Λέρμοντοφ κ.α.), της μουσικής (Μπετόβεν, Τσαϊκόφσκι, Μπερλιόζ κ.α.) και της φιλοσοφίας (Νίτσε).

Η γνωριμία του με την Ελλάδα

Ο Βύρων είχε ταξιδέψει για πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1809, στο πλαίσιο ταξιδιωτικής περιοδείας ανά την Ευρώπη. Η πολύμηνη περιοδεία στις κύριες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (Grand Tour) ήταν αριστοκρατική συνήθεια των νέων της τάξης του, ώστε να γνωρίσουν από κοντά την Ευρώπη πριν αναλάβουν τα κοινωνικά και πολιτικά τους καθήκοντα πίσω στην πατρίδα. Όμως, λόγω των Ναπολεόντειων πολέμων, ο Βύρων κατευθύνθηκε προς την εξωτική «Ανατολή», η οποία στο μυαλό των Ευρωπαίων περιλάμβανε τότε και τα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Φτάνοντας στην Ήπειρο, επιδίωξε να συναντηθεί με τον Αλή Πασά. Επειδή αυτός βρισκόταν στην πατρίδα του στο Τεπελένι, ο Βύρων ταξίδεψε άλλες εννιά μέρες μέσα από τα ηπειρώτικα βουνά μέχρι να τον συναντήσει. Η επιβλητική φύση και η φιλοξενία από έναν τέτοιο γραφικό τοπικό ηγεμόνα, μαζί και το εξωτικό περιβάλλον με τις περίεργες ανατολίτικες συνήθειες, όλα αυτά προξένησαν στον Βύρωνα βαθύτατη εντύπωση, η οποία εκφράστηκε στο σημαντικό του έργο «*Το προσκύνημα του Τσάλιτ Χάρολντ*».¹⁷⁴

174 Ο Βυρωνισμός ερμηνεύει τα πράγματα από εξιδανικευμένη σκοπιά. Οι φυσικές ταλαιπωρίες του ταξιδιού, η αγριότητα των ηπειρώτικων βουνών, οι πρωτόγνωρες συνθήκες υγιεινής, διαίτας, φιλοξενίας, η τραχύτητα των κατοίκων, τα αουστηρά έως πρωτόγονα ήθη, όλα εξωραϊζόνταν ως άμεση εμπειρία με τον πυρήνα της φυσικής ομορφιάς και του ακατέργαστου, γι' αυτό και αυθεντικού, ανθρώπινου πολιτισμού. Αλλά, όταν είμαστε νέοι, δεν είμαστε όλοι βυρωνιστές;

Στην επιστροφή του πέρασε για πρώτη φορά και από το Μεσολόγγι, την Πάτρα και το Αίγιο. Κατόπιν διαπεραιώθηκε στη Σκάλα Σαλώνων από όπου κατευθύνθηκε στους Δελφούς. Κατέληξε στην Αθήνα που ήταν τότε μια κωμόπολη με αρβανίτικο κυρίως πληθυσμό. Το αρχαίο κλέος, για οποίο μάθαιναν οι Ευρωπαίοι στις κλασικές μελέτες, το μαρτυρούσαν μελαγχολικά τα διάσπαρτα και ερειπωμένα μνημεία της. Μετά από λίγο σάλπαρε για την Κωνσταντινούπολη, αφού πρώτα σταμάτησε στα Δαρδανέλια. Εκεί κατόρθωσε να διαπλεύσει τον Ελλήσποντο κολυμπώντας (ήταν από μικρός εξαιρετικός κολυμβητής), έναν άθλο για τον οποίο έκτοτε καυχόταν.

Επιστρέφοντας πάλι στην Αθήνα, έμεινε στην Ελλάδα ακόμα δέκα μήνες. Με ορμητήριο τη Μονή των Καπουτσίνων στην Πλάκα, έκανε εκδρομές για να γνωρίσει τους σύγχρονους κατοίκους της αρχαίας χώρας και για να εμπνευστεί από τα ερείπια του παρελθόντος¹⁷⁵. Αναμενόμενα, αγάπησε τους ντόπιους με ρομαντική διάθεση. Κάτω από την τραχύτητα και τις ανατολικές επιρροές στην εμφάνιση και στα ήθη, αυτός πίστευε ότι διέβλεπε την επιβίωση του αρχαίου υλικού. Γοητεύθηκε επίσης από την ομορφιά της αττικής φύσης (η φυσιολατρία βρίσκεται άλλωστε στον πυρήνα του ρομαντισμού).

Οι εντυπώσεις αυτές αποδόθηκαν ποιητικά στη συλλογή «Ανατολικές ιστορίες», όπου περιέχονται τα ποιήματα «Ο γκιαούρης», «Η νύφη της Άβυδου», «Ο Κουρσάρος», «Η πολιορκία της Κορίνθου», καθώς και στο ποίημα «Κόρη των Αθηνών»¹⁷⁶. Στο πλοίο με το οποίο επέστρεψε στην Αγγλία μεταφερόταν και μέρος των λεηλατημένων από τον Έλγιν γλυπτών του Παρθενώνα, παροξύνοντας έτσι τον θυμό που είχε ήδη νιώσει όταν, κατά την ξενάγησή του στον βράχο της Ακρόπολης, είδε να λείπουν οι μετόπες του ναού. Η οργή του αποτυπώνεται στο ποίημα «Η κατάρα της Αθηνάς».

Βύρων και ελληνική Επανάσταση

Ο Βύρων ήταν λοιπόν ήδη παλιός γνώριμος του ελληνικού χώρου όταν πήρε την απόφαση να ασχοληθεί με την τύχη της επαναστατημένης Ελλάδας το 1823. Η απόφασή του δεν ήταν ούτε αυθόρμητη ούτε ενθουσιώδης. Τον παρακάλεσαν πολύ από το Φιλελληνικό Κομιτάτο (η οργάνωση των Άγγλων ευγενών και των αστών του Λονδίνου που είχε συσταθεί με σκοπό την υποστήριξη της Ελληνικής Επανάστασης) πριν το αποφασίσει. Άφησε με δυσκολία την τότε ερωμένη του Τερέζα Γκουτσιόλι –η οποία είχε παρατήσει τον σύζυγό της γι' αυτόν– ώστε να εμπλακεί στην Ελληνική περιπέτεια. Στην πράξη απέδρασε άλλη μια φορά από το σκάνδαλο και τους δανειστές του, αναζητώντας τη «βυρωνική» εμπειρία στον απελευθερωτικό αγώνα που διαδραματιζόταν στον ελληνικό χώρο.

Ο αρχικός προορισμός του ήταν ο Μοριάς, το πολιτικό κέντρο της επανάστασης, ο Βύρων όμως έμεινε πρώτα για έξι μήνες στην αγγλοκρατούμενη

175 Σε μια εκδρομή του στο Σούνιο παραλίγο να αιχμαλωτιστεί από Μανιάτες πειρατές που ελόχευαν σε κάποιον όρμο εκεί κοντά.

176 Δεν μπορούσε να παραμείνει ούτε στιγμή χωρίς ερωτική εμπνευση. Το ποίημα αναφέρεται στον έρωτά του για την Τερέζα Μακρή, τη 12χρονη κόρη του Άγγλου Προξένου στην Αθήνα.

Κεφαλονιά, ως φιλοξενούμενος του κόμη Δελαδέτσιμα, φίλου του Μαυροκορδάτου¹⁷⁷, μέχρι να αποφασίσει πού και σε ποιους από τους αντιμαχόμενους Έλληνες θα κατευθυνθεί πρώτα.

Ο Μαυροκορδάτος γνώριζε προσωπικά και τον φίλο του Βύρωνα και επίσης μεγάλο ποιητή Πέρσυ Σέλλεϋ, όπως και τη συζυγό του -ποιήτρια και αυτή- Μαίρη Σέλλεϋ¹⁷⁸ (τους είχε γνωρίσει κατά τη διαμονή τους στην Πίζα). Ο πανέξυπνος Φαναριώτης αντιλήφθηκε αμέσως τη σημασία της παρουσίας του Βύρωνα στο δικό του στρατόπεδο και έτσι τον έπεισε να κατευθυνθεί στο Μεσολόγγι, έδρα τότε της δικής του τοπικής εξουσίας, ως Πρόεδρος της «*Συνελεύσεως της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος*» που ήταν. Είχε σκοπό να εκμεταλλευτεί αυτός και μόνο τη φήμη του ευπατρίδη ποιητή και τα θρυλούμενα εκατομμύρια που έφερε μαζί του. Πέτυχε ως φαίνεται τον σκοπό του, γιατί ο Βύρων τελικά έγινε –αθέλητα– όργανο της φατρίας των Κυβερνητικών του Μαυροκορδάτου¹⁷⁹.

Όταν ο Βύρων πάτησε θριαμβευτικά το πόδι του στο Μεσολόγγι, τον υποδέχθηκαν σαν σωτήρα, πανηγυρίζοντας με κανονιοβολισμούς, χορούς και τραγούδια. Όσο βρισκόταν στο Μεσολόγγι, ο Μαυροκορδάτος έστηνε γύρω του ένα καλοσχεδιασμένο σκηνικό εκμετάλλευσης της ματαιοδοξίας του Βύρωνα, με μαστοριά άξια της φαναριώτικης καταγωγής του: άρχιζε με τη δική του κομψή κολακεία και κατέληγε στις εκδηλώσεις υποτέλειας και θαυμασμού από τους ιθαγενείς, οι οποίοι είχαν διαταχθεί καταλλήλως προς αναμονή της περίφημης βροχής φιλοδωρημάτων του άμπλουτου Άγγλου αριστοκράτη. Ο Βύρων βρέθηκε αμέσως μέσα σε μια υπερβολή, απολαύοντας λατρεία άξια ενός μεσσία. Αυτό το θέατρο φαίνεται πως ανάδευε τη ματαιοδοξία του και τον δέσμευε ηθικά και πολιτικά στα σχέδια του σκηνοθέτη.

Οι πρώτοι που περικύκλωσαν τον Άγγλο Λόρδο ήταν οι Σουλιώτες, προσφέροντάς του –σχεδόν στανικώς– προστασία ως προσωπική του φρουρά. Τόσο αφόρητη ήταν η πίεσή τους και τόσο υψηλή η αμοιβή που ζητούσαν (προσδοκούσαν να τους πληρώσει και όσα τους χρωστούσε μέχρι τότε η Κυβέρνηση), ώστε ο Βύρων εξοργίστηκε. Τους σιχάθηκε –καθώς έγραφε– και τελικά τους διαολόστειλε, στην κυριολεξία!

177 Βλ. Πηγή 6, για τα γεγονότα των τριών μηνών της παρουσίας του Βύρωνα στο Μεσολόγγι.

178 Είναι η συγγραφέας του «Φρανκενστάιν: ή, Ο Σύγχρονος Προμηθέας» (Frankenstein: or, The Modern Prometheus), 1818.

179 Την επίζηλη εύνοια του Βύρωνα, προσπάθησε να την κατευθύνει προς την παράταξη των «Στρατιωτικών», ο συμπατριώτης του Τρελόνη (Edward John Trelawny), φιλέλληνας και αυτός, φίλος επίσης τόσο του Σέλλεϋ όσο και του Βύρωνα. Είχαν προηγουμένως ταξιδέψει μαζί με τον Βύρωνα μέχρι την Κεφαλονιά, αλλά καθώς ο πρώτος έμεινε στο νησί μέχρι να τον συμβουλέψει το Κομιτάτο πώς να χειριστεί τα θέματα των εσωτερικών ερίδων των επαναστατημένων, ο Τρελόνη προχώρησε στην ενδοχώρα. Εκεί συναντήθηκε με τον Κολοκοτρώνη και γνώρισε τους Σουλιώτες, οι οποίοι τον γοήτευσαν με την ανδροπρέπειά τους. Καθώς ο ίδιος ήταν στρατιωτικός της γραμμής, κατά φυσικό τρόπο έκλινε προς την παράταξη των «Στρατιωτικών», ενώ αντιπάθησε σφόδρα τον Μαυροκορδάτο. Έγινε συμπολεμιστής και γαμπρός του Ανδρούτσου, αλλά δεν κατάφερε τελικά να στρέψει τον Βύρωνα προς το μέρος των Στρατιωτικών.

Έχοντας πουλήσει το σπίτι του στην Αγγλία, έφερε μαζί του μόνο 20.000 λίρες. Το ποσό ήταν βέβαια σημαντικό για την εποχή, σε καμία όμως περίπτωση δεν ήταν ο αμύθητος πλούτος που είχαν στον νου τους οι Έλληνες κάθε τάξης και κάθε παράταξης, οι οποίοι τον τριγύριζαν υστερόβουλα και υποκλίνονταν μπροστά του σε κάθε του βήμα.

Η επικρατούσα μέχρι σήμερα αντίληψη για τη γενναιοδωρία του Βύρωνα προς την Επανάσταση δεν επαληθεύεται. Παρείχε μόνο δύο δάνεια στον Μαυροκορδάτο, ο οποίος κατάφερε να τον πείσει ότι εκπροσωπούσε την Κυβέρνηση. Το ένα αφορούσε 3.000 ισπανικά τάλλαρα, ώστε να πληρωθούν «τα καθυστερούμενα των Σουλιωτών», με υποθήκη τα εισοδήματα των αλυκών της λιμνοθάλασσας. Το άλλο ήταν ένα «δάνειο-γέφυρα», ξανά στον Μαυροκορδάτο, «για τις ανάγκες του αγώνα» –στην πράξη για δωροδοκίες που απαιτούσαν οι σχεδιασμοί του τελευταίου. Είχε επιτόκιο 4% και ήταν πληρωτέο μέσα σε έξι μήνες, από τα χρήματα του πρώτου Εθνικού Δανείου το οποίο αναμενόταν να χορηγηθεί στην Ελλάδα. Έτσι ο Βύρων είχε πλέον και προσωπικό κίνητρο για να μεσολαβήσει –ως εκπρόσωπος του Κομιτάτου– ώστε να εκδοθεί το βρετανικό Δάνειο.

Αυτά τα δύο δάνεια ήταν και η πιο άμεση υλική βοήθεια του Βύρωνα στην Επανάσταση –ή πιο σωστά στον Μαυροκορδάτο. Ακριβώς επειδή δόθηκαν στον συγκεκριμένο πολιτικό, τα βυρωνικά δάνεια είχαν μακροχρόνιες συνέπειες για την ελεύθερη Ελλάδα. Με τα χρήματα αυτά ο Μαυροκορδάτος προσεταιρίστηκε τους Σουλιώτες, την πιο αξιόμαχη αλλά και φιλοχρήματη δύναμη¹⁸⁰ του Αγώνα. Με αυτά τα δάνεια χρηματοδότησε τον αγώνα κατά των πολιτικών του αντιπάλων και έγινε έκτοτε ο κύριος εργολάβος της εδραίωσης της αγγλικής κυριαρχίας, αρχικά στην επαναστατημένη και κατόπιν στην ελεύθερη Ελλάδα.

Τα λεφτά που ξόδευε ο Βύρων για την καθημερινή του διαβίωση σπαταλούνταν σε μια φανταχτερή επίδειξη του αλλοπρόσαλλου: φρουρούνταν από 40 καλοπληρωμένους πλέον Σουλιώτες, ενώ μια κουστωδία «αυλικών» τον συνόδευε στις εξόδους του, ντυμένοι όλοι με ακριβές λιβρέες τις οποίες παράγγειλε ειδικά να έρθουν από την Κέρκυρα. Το αλλόκοτο θέαμα ήταν μαγνήτης για τους φτωχούς ραγιάδες που, βλέποντας την επίδειξη χλιδής γύρω από τον Εγγλέζο λόρδο, επιζητούσαν να μπουν και αυτοί με κάποιον τρόπο στη μισθοδοσία του, έστω για κάποια ψυχία της υποτιθέμενης γενναιοδωρίας του. Όμοια, όλοι οι επίδοξοι αρχηγοί και αρχηγίσκοι της περιοχής, πολιορκούσαν τον Λόρδο για να τον πείσουν ότι διέθεταν αρκετό στρατιωτικό κύρος και προοπτική, ώστε να κατευθύνει και προς αυτούς κάποιες από τις προσδοκώμενες χορηγίες του. Εννοείται, η «αυλή» από την οποία περνούσαν προς έγκριση τέτοια αιτήματα ήταν ο ίδιος Μαυροκορδάτος.

Όσο ματαιόδοξος και να ήταν ο Βύρων, η υπερβολική εκδήλωση γύρω του υποτέλειας, ραγιαδισμού, διχόνοιας και φορτικής ζητιανιάς, άρχισε να του

180 Οι άλλοι επίσης αξιόμαχοι πολεμιστές, οι Μανιάτες, αλλά και οι Υδραίοι ναυτικοί, εξαργύρωναν την πολεμική τους εμπειρία ακριβώς με τον ίδιο τρόπο: ως επαγγελματίες μισθοφόροι του πολέμου ή ακόμα ως πειρατές (βλ. και Β.9.1.).

δημιουργεί αποστροφή. Αηδιασμένος, δήλωνε σε επιστολή του: «*Καθώς ήρθα εδώ για να υποστηρίξω όχι μια φατρία, αλλά ένα έθνος και για να συνεργαστώ με τίμιους ανθρώπους και όχι με κερδοσκόπους ή καταχραστές (κατηγορίες που ανταλλάσσονται καθημερινά ανάμεσα στους Έλληνες), θα χρειαστεί πολλή περίσκεψη για να αποφύγω τη μομφή ότι μεροληπτώ και αντιλαμβάνομαι ότι αυτό θα είναι πολύ δύσκολο, γιατί έχω ήδη λάβει προσκλήσεις από περισσότερα του ενός από τα αλληλοσπαρασσόμενα κόμματα, πάντα με τη δικαιολογία ότι αυτοί είναι οι γνήσιοι εκπρόσωποι του έθνους*».

Δεν πρόλαβε τελικά ούτε να διαμεσολαβήσει μεταξύ των Ελλήνων ούτε να πρωτοστατήσει στην ήσσοнос στρατιωτικής σημασίας εκστρατεία για την απελευθέρωση της Ναυπάκτου που του πρότεινε ο Μαυροκορδάτος. Ο Βύρων είχε άλλωστε πειστεί εύκολα να χρηματοδοτήσει αυτή την «προσωπική» εκστρατεία, καθώς οραματιζόταν τον εαυτό του στη θέση του στρατιωτικού της αρχηγού (ενσάρκωση των βυρωνικών ιδανικών).

Πέθανε όμως πρόωρα από υψηλό πυρετό, πριν να καταπιαστεί με την εκστρατεία του. Η αιτία ήταν μάλλον η αφροσύνη του, διότι φαίνεται ότι βράχθηκε άσχημα κατά τη διάρκεια μιας εξόρμησης ιππασίας (ήταν η αγαπημένη του καθημερινή ασχολία και ήταν εξαιρετικός ιππέας). Αμέσως μετά ανέβασε υψηλό πυρετό. Όταν η κατάστασή του επιδεινώθηκε απότομα, οι παριστάμενοι γιατροί φαίνεται ότι τον αποτελείωσαν με τις συνεχείς αφαιμάξεις που διέταξαν. Η γενική σωματική του κατάσταση δεν βοήθησε, καθώς το 36χρονο κορμί του εμφάνιζε σημάδια προϊούσας κατάρρευσης λόγω των συνεχών καταχρήσεων. Η ήδη φθίνουσα γενική του υγεία φαίνεται ότι δεν ήταν επαρκής ώστε να αντέξει τον συνδυασμό αρρώστιας και ιατρικής ασεχτοσύνης.

Αποτίμηση

Η ξαφνική είδηση του θανάτου του συγκλόνησε την Ελλάδα και ακόμα περισσότερο την Ευρώπη. Η πανευρωπαϊκή συγκίνηση για τον νεαρό ευπατρίδη ποιητή, που θεωρούνταν ότι έδωσε την ψυχή του και το σώμα του για την ελευθερία των Ελλήνων, δημιούργησε γιγάντιο κύμα φιλελληνικής συμπαραστάσης, τόσο στην Αγγλία όσο και στους ανώτερους κοινωνικούς κύκλους της λουπής Ευρώπης.

Οι άνθρωποι αυτής της τάξης, οι οποίοι διέθεταν καθοριστική πολιτική επιρροή, συγκινήθηκαν βαθιά από το θάνατο του ποιητή. Βοήθησαν με την σειρά τους να κλίνουν οριστικά υπέρ του αγώνα οι αναποφάσιστες συνειδήσεις των πολιτικών ανδρών της εποχής. Με αυτόν τον τρόπο έπαυσαν οι επαμφοτερίζοντες διπλωματικοί υπολογισμοί των Άγγλων και η πλάστιγγα της αγγλικής πολιτικής, αντί της προηγούμενης υποστήριξης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έγερνε καταληκτικά υπέρ της Ελλάδας. Αυτή ήταν και η μεγαλύτερη –έμμεση– συμβολή του Βύρωνα στην απελευθέρωση της Ελλάδας.

Μετά τη «θυσία» του, το πνευματικό υπόβαθρο της οποίας είχε προετοιμάσει με το λογοτεχνικό του έργο, η υστεροφημία του Βύρωνα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη εκτοξεύτηκε στα ύψη. Ήταν αναπόφευκτο η παρουσία του μεγάλου ρομαντικού ποιητή στη «δίκαια επαναστατημένη Ελλάδα» και ο αδόκητος

θάνατός του, εκεί στο πεδίο, να ιδωθούν σαν ένα βυρωνικό φωτοστέφανο, ως ανιδιοτελής προσφορά του ήρωα προς το ιδανικό της ελευθερίας. Μέχρι σήμερα, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι και σχεδόν όλοι οι Έλληνες, με αυτή τη ρομαντική προδιάθεση προσλαμβάνουν την περιπέτεια των τριών μηνών και δέκα ημερών από την αποβίβαση μέχρι τον θάνατο του Βύρωνα στο Μεσολόγγι.

Τα ελατήρια του ανθρώπου μπορεί να ήταν όμως περισσότερο προσωπικά (η επιδίωξη της δόξας και της εξωτικής εμπειρίας) και λιγότερο αλτρουιστικά (ο αγώνας για την ελευθερία ενός ξένου έθνους). Ο ίδιος φαίνεται να αγάπησε ειλικρινά και με αγνές προθέσεις την Ελλάδα. Οι όποιες δε επικριτικές του εξάρσεις κατά των Ελλήνων πρέπει να ιδωθούν μέσα στο πλαίσιο της ασφυκτικής πίεσης που δεχόταν πανταχόθεν για παροχή χρημάτων και πολιτικής εύνοιας.

Σε μια ειλικρινή αγαπητική σχέση, τα αισθήματά μας είναι εξωστρεφή και δοτικά. Τέτοια πρέπει να ήταν τα αισθήματα για την Ελλάδα του ερωτικότατου αυτού ανθρώπου. Γι' αυτό και οι Έλληνες συνεχίζουν να τον τιμούν πάντα σαν τον μέγιστο των Φιλελλήνων.

Σχεδόν 200 χρόνια μετά τον άτυχο και πρόωρο θάνατό του, εμείς σήμερα μπορούμε να τον κρίνουμε νηφάλια και μεγαλόψυχα, αλλά χωρίς τις προηγούμενες εξιδανικεύσεις.

B.13.2. ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ (Μπεζανσόν 1802 – Παρίσι 1885)

Ο Ουγκώ είναι ο δεύτερος, μετά τον Βύρωνα, γίγαντας του πνεύματος και της λογοτεχνίας ο οποίος υποστήριξε ενεργά την Ελληνική Επανάσταση με τη λογοτεχνική και με την πολιτική του επιρροή. Συνέχισε να υποστηρίζει με συνέπεια το απελευθερωμένο Ελληνικό Κράτος και στους επόμενους γύρους του αγώνα με την ασιατική απολυταρχία.

Πέρα από συγγραφέας παγκόσμιας φήμης, ο Ουγκώ ήταν επίσης εξέχων πολιτικός άνδρας στη χώρα του, με διαρκή και ενεργό συμμετοχή στα πολιτικά και κοινωνικά πράγματα της Γαλλίας. Τα άρθρα και οι παρεμβάσεις του είχαν αποφασιστική επιρροή στην κοινή γνώμη των συμπατριωτών του, σε τέτοιο βαθμό που αποκλήθηκε «*η συνείδηση της Γαλλίας*». Ο φιλελληνισμός ενός τέτοιου Γάλλου πατριώτη ήταν ανιδιοτελής και ολόψυχος. Ο Ουγκώ υπήρξε ένα από τα μεγάλα ηθικά ερείσματα της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή «κοινή γνώμη» της εποχής, η οποία ήταν στην πράξη ο κύκλος των εγγράμματων και των λογίων της μέσης και ανώτερης αστικής τάξης.

Για το έργο του Ουγκώ δεν χρειάζεται κανείς να πει πολλά, γιατί τα μυθιστορήματά του «*Παναγία των Παρισίων*» και «*Άθλιοι*» είναι πασίγνωστα και κορυφαία επιτεύγματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Είναι από τα πιο πολυδιαβασμένα έργα σε όλο τον κόσμο και συνεχίζουν διαχρονικά να βοηθούν γενιές και γενιές αναγνωστών. Ας μιλήσουμε λοιπόν στη συνέχεια μόνο για τον φιλελληνισμό του.

Το φιλελληνικό κίνημα εμφανίστηκε αρχικά στις τάξεις των φοιτητών, των απόστρατων αξιωματικών των ευρωπαϊκών πολέμων και των «επαγγελματιών επαναστατών» (καρμπονάροι, τέκτονες, κ.λπ.), δηλαδή σε φιλελεύθερα αλλά μάλλον περιθωριακά στοιχεία της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Ο εναγκαλισμός όμως της ελληνικής υπόθεσης από τους μεγάλους ρομαντικούς της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας διεύρυνε εντυπωσιακά την απήχησή της στις μέσες και στις ανώτερες μορφωμένες τάξεις. Οι ρομαντικοί ποιητές όπως ο Βύρων, ο Ουγκώ και ο εξίσου μεγάλος Πούσκιν, είχαν τεράστια συμβολή στην επιτυχία του φιλελληνικού κινήματος, τόσο στις χώρες τους όσο και πανευρωπαϊκά.

Αυτή η θερμή θετική απεικόνιση της Επανάστασης στη λογοτεχνία και ακολούθως στον τύπο της εποχής, επηρέασε αποφασιστικά τον τρόπο με τον οποίο γινόταν η θέασή της από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία διαμόρφωναν τα πολιτικά και τα διπλωματικά δεδομένα στην Ευρώπη.

Ο Ουγκώ εξέφραζε την περήφανη πίστη της Γαλλίας ότι αυτή έχει αναλάβει την ηγεσία στον αγώνα του διαφωτισμού των εθνών, μέσα από τις σπουδές των κλασικών και μέσα από το δημοκρατικό πολιτικό της μοντέλο, το οποίο εμπνεόταν από τα προτάγματα της Γαλλικής Επανάστασης. Ως ο κατ' εξοχήν ρομαντικός εκπρόσωπος της Γαλλικής λογοτεχνίας, εκκινούσε από την πνευματική και πολιτική σχέση της δικής του πατρίδας με την Ελλάδα. Η Γαλλία θεωρούσε τη δική της Επανάσταση απότοκο του δημοκρατικού πνεύματος της

Αρχαίας Αθήνας. Η διακήρυξη «*Ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα*» ήταν ο σύγχρονος απόηχος των συζητήσεων στην Πνύκα, στον οποίο οι δημοκράτες Γάλλοι πίστευαν ότι προσέδωσαν ένα οικουμενικότερο και δικαιότερο μήνυμα.

Για τον κατεξοχήν εκπρόσωπο αυτών των ρομαντικών ιδεών ως προς τη σχέση της Γαλλίας με την σύγχρονη Ελλάδα, η Ελληνική Επανάσταση ήταν ένας δίκαιος και ευγενής αγώνας υπέρ της ελευθερίας ως ιδέας, έξω από τη γεωπολιτική θεώρηση εθνικών συμφερόντων. Οι σκλαβωμένοι Έλληνες ήταν ο πνευματικός συγγενής τον οποίο τα φωτισμένα ευρωπαϊκά έθνη έπρεπε να υποστηρίξουν στον απελευθερωτικό του αγώνα ενάντια στην οθωμανική τυραννία. Ο Ουγκώ συμπυκνώνει την αίσθηση αυτού του πνευματικού χρέους στους στίχους: «...*Ελλάδα του λόρδου Μπάιρον, Ελλάδα του Ομήρου, εσύ γλυκιά αδελφή, εσύ δική μας Μάνα*».

Συγκινήθηκε με την πτώση του Μεσολογγίου, γράφοντας το 1826 το ποίημα «*Οι κεφαλές στο Σεράι*», όπου σε μια δραματική εικόνα εμπνευσμένη από την Έξοδο, μεταξύ των 6.000 κεφαλών που στάλθηκαν ως τρόπαια από τους βάρβαρους νικητές στο Σεράι, συνομιλούν μεταξύ τους οι αποκομμένες κεφαλές του Μάρκου Μπότσαρη, του Κωνσταντίνου Κανάρη και του Επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ.

Το 1827 συνέθεσε το ποίημα «*Ναβαρίνο*», εμπνευσμένο από την ομώνυμη ναυμαχία, στην οποία η Γαλλία έδωσε αποφασιστικό χτύπημα στον βάρβαρο δυνάστη: «...*η Γαλλία μπαίνει στη μάχη, η τύχη αλλάζει...*», γράφει με υπερηφάνεια ο Ουγκώ. Ακολούθησαν τα ποιήματα «*Ενθουσιασμός*», «*Κανάρης*», «*Λαζάρα*» και το πιο πολυδιαβασμένο, το «*Ελληνόπουλο*» ("*L' enfant*") όπου, εμπνευσμένος από την καταστροφή της Χίου το 1822, απεικονίζει ένα παιδί, θύμα της καταστροφής, να αναφωνεί αγανακτισμένο:

*Τούρκοι διαβήκαν. Χαλασμός, θάνατος πέρα ως πέρα,
Η Χίος τ' όμορφο νησί, μαύρη απομένει ξέρα...
...Φτωχό παιδί, που κάθεται ξυπόλητο στις ράχες
Για να μην κλαις λυπητερά, τ' ήθελες τάχα να 'χες...
...-Διαβάτη, μου κράζει το Ελληνόπουλο με το γαλάζιο μάτι:
Βόλια, μπαρούτι θέλω. Να.*

Απόσπασμα, σε μετάφραση του Κ. Παλαμά

Τα ποιήματα αυτά περιλήφθηκαν στη συλλογή «*Ανατολικά*», τα οποία εντάσσονταν στο πλαίσιο του ρεύματος της ευρωπαϊκής τέχνης της εποχής προς τον οριενταλισμό¹⁸¹. Μαζί με το ενδιαφέρον για την εξωτική Ανατολή, αναβίωνε έτσι και η θύμηση για τη σκλαβωμένη Ελλάδα, η οποία βρισκόταν ακριβώς πάνω στη μεθόριο όπου δινόταν ο αγώνας μεταξύ του προοδευτικού Δυτικού πολιτισμού και της οπισθοδρομικής Ανατολής, μεταξύ των αξιών του φιλελευθερισμού και της απολυταρχίας.

181 Ευρωπαϊκό λογοτεχνικό και πνευματικό κίνημα με ενδιαφέρον για την φιλοσοφία, τη λογοτεχνία και για τη ζωγραφική απεικόνιση εξωτικών σκηνών της Ανατολής (σκλαβοπάζαρα, χαρέμια κ.λπ.), παρμένες κυρίως από την Εγγύς Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική του Ισλάμ.

Ο φιλελληνισμός του Ουγκώ εκδηλώθηκε πάλι θερμότετος και κατά την Κρητική Επανάσταση του 1866-1869, με τη δημοσίευση τριών ανοικτών επιστολών υποστήριξης, στις οποίες παρουσίαζε τον αγώνα αυτόν ως πάλη για την ιδέα της ελευθερίας. Η παρέμβασή του είχε και πάλι τεράστια απήχηση στην κοινή γνώμη και επηρέασε για άλλη μια φορά τη διπλωματική ισορροπία υπέρ της Ελλάδας.

Μαζί με την πατρίδα του τη Γαλλία, η οποία τον τίμησε με ταφή στο Πάνθεον, δίπλα στις άλλες μεγάλες δόξες του Γαλλικού έθνους, ο Βικτώρ Ουγκώ απολαμβάνει στο διηνεκές και την τεράστια ευγνωμοσύνη και την αγάπη του Έθνους των Ελλήνων, σε ανταπόδοση της αγάπης και της αποφασιστικής στήριξης που προσέφερε στους αγώνες για τη δική τους απελευθέρωση.

B.13.3. ΕΎΝΑΡΔΟΣ (Λυών 1775 – Γενεύη 1863)

Ο Βύρων και ο Ουγκώ πρόσφεραν στον Αγώνα κρίσιμη ηθική υποστήριξη. Η ευμενής παρέμβασή τους υπέρ των Ελλήνων λειτούργησε αποφασιστικά ώστε να δημιουργηθεί η αναγκαία θετική δημοσιότητα, διογκώνοντας το ρεύμα του φιλελληνισμού¹⁸². Ο Εϋνάρδος όμως ήταν αυτός που στήριξε υλικά τόσο την Επανάσταση όσο και το νεοπαγές Κράτος περισσότερο από κάθε άλλον φιλέλληνα. Μέσα από την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας το 1841, που αυτός πρώτος οραματίστηκε και την οποία στήριξε σε οργάνωση, τεχνογνωσία και κεφάλαια, υπήρξε ο θεμελιωτής της τραπεζικής πίστης στην Ελλάδα. Με την εισαγωγή αυτού του απαραίτητου χρηματοπιστωτικού θεσμού, ο Εϋνάρδος συνέβαλε καθοριστικά στην οικονομική ανάπτυξη του νέου Κράτους.

Η υγιής ανάπτυξη της υλικής πλευράς της κοινωνίας, δηλαδή η αφθονία παραγωγής αγαθών και η ικανοποιητική προσφορά υπηρεσιών, εξαρτάται θεμελιωδώς από την εμπιστοσύνη μεταξύ των συναλλασσόμενων, αυτό δηλαδή που ονομάζουμε εμπορική πίστη. Στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, συμβαίνει συνήθως πρώτα να παράγεις ή πρώτα να εργάζεσαι και μετά μόνο να εισπράττεις το αντίτιμο από τον αγοραστή ή τον μισθό από τον εργοδότη. Στον ενδιάμεσο χρόνο, που μπορεί και να είναι ιδιαίτερα μακρύς ανάλογα με το είδος του αγαθού ή της υπηρεσίας, κάποιος πρέπει να παρέχει τα χρηματικά μέσα για την εκκίνηση της παραγωγής (πρώτες ύλες, κτίρια, μηχανήματα κ.λπ.), αλλά και για την ίδια την επιβίωση των ανθρώπων της εργασίας (ημερομίσθια).

Η τραπεζική λειτουργία γεφυρώνει αυτό το χρηματικό κενό, συλλέγοντας πρώτα αποταμιεύσεις από όσους έχουν πλεόνασμα χρημάτων. Η τράπεζα δηλαδή αγοράζει «πίστη», υποσχόμενη ασφάλεια και αποδοτικότητα –το καταθετικό επιτόκιο– στους αποταμιευτές. Ακολουθώντας, χορηγεί δάνεια στους παραγωγούς προϊόντων και υπηρεσιών. Η τράπεζα τότε προσφέρει «πίστη», με όρους κερδοφορίας –το δανειακό επιτόκιο– που να εξισορροπούν τους κινδύνους επιστροφής των χρημάτων.

Η εμπορική πίστη είναι λοιπόν η υπόσχεση ασφάλειας και αποδοτικότητας, η οποία ανταλλάσσεται καθημερινά μεταξύ των αντισυμβαλλόμενων στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών, με την τράπεζα ως ενδιάμεσο μόνο. Δεν ανταλλάσσεται φυσικό ή νοητό χρήμα, αλλά «πίστη». Η οικοδόμηση αυτής της θεμελιώδους και απαραίτητης για κάθε οικονομική δραστηριότητα εμπορικής εμπιστοσύνης, είναι το καθαυτό αντικείμενο της τραπεζικής δραστηριότητας.

Η διαλυμένη οικονομία του νέου Ελλαδικού Κράτους –στην κυριολεξία χώρα ερειπίων και καμένης γης– δεν μπορούσε να παράγει ούτε τα αναγκαία

182 Η φήμη των Ελλήνων στην Ευρώπη είχε πληγεί –αλλά ευτυχώς όχι ανεπανόρθωτα– από τη σφαγή που ακολούθησε την άλωση της Τριπολιτσάς και από τις απογοητευτικές –ως καταγγελτικές– διηγήσεις των πρώτων φιλελλήνων που διαπίστωσαν ότι τα ήθη και ο βίος των επαναστατημένων Ελλήνων είχαν εκτραχυνθεί και προσομοιάζαν με αυτά των Τούρκων.

τρόφιμα για να θρέψει τον πληθυσμό του. Οι παλιές σχέσεις παραγωγής μεταξύ γαιοκτημόνων και καλλιεργητών είχαν διαρραγεί. Χρηματική οικονομία και εμπορική πίστη απλά δεν υπήρχαν. Το εμπόριο γίνονταν με αντιπραγματισμό¹⁸³, το μεταλλικό χρήμα είχε εξαφανιστεί (είχε αποθησαυριστεί λόγω ανασφάλειας, ως τελευταίο μέσο επιβίωσης) και τα τραπεζογραμμάτια¹⁸⁴ ήταν άγνωστα.

Ανάμεσα στους υπόλοιπους στόχους του τιτάνιου έργου ανόρθωσης το οποίο ανέλαβε, ο Καποδίστριας προσπάθησε να αντιμετωπίσει άμεσα και αυτές τις παθογένειες, αντιλαμβανόμενος ότι χωρίς αυτάρκη και υγιή οικονομία, η Ελλάδα ήταν καταδικασμένη σε ταπεινωτική οικονομική εξάρτηση και τελικά στην επαναφορά της διεθνούς υποτέλειας με άλλους όρους. Δηλαδή θα οδηγούνταν στην ακύρωση του ίδιου του Αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία. Ο μεγαλύτερος και πιο ειλικρινής βοηθός του σε αυτή την προσπάθεια ήταν ο Εϋνάρδος.

Ο μέγας ευεργέτης της Ελλάδας γεννήθηκε στη Λυών της Γαλλίας, σε αριστοκρατική οικογένεια με καταγωγή από την Γενεύη της Ελβετίας. Ως τέκνο μιας πόλης που ακόμη και σήμερα φημίζεται για τις τράπεζές της, ανδρώθηκε με τις αξίες του χρηματιστικού και δημοκρατικού της περιβάλλοντος. Γαλουχήθηκε με τις αρχές της σύνεσης, της εχεμύθειας, της οργανωτικότητας, αλλά και της φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης. Κατά την πρώτη του νεότητα εγκαταστάθηκε στη Γένοβα, όπου εργάστηκε ως χρηματοοικονομικός σύμβουλος τοπικών κυβερνήσεων¹⁸⁵ ανασυγκροτώντας τα δημόσια οικονομικά πολλών ιταλικών κρατιδίων. Αυτή την εμπειρία προσπάθησε αργότερα να εφαρμόσει και στην Ελλάδα.

Επιστρέφοντας το 1810 στη Γενεύη, ήταν ήδη τόσο πλούσιος και αξιοσέβαστος, ώστε να κληθεί να αντιπροσωπεύσει την Ελβετία το 1814 στο Συνέδριο της Βιέννης. Γνώριζε τον Καποδίστρια από το 1813, όταν είχαν συναντηθεί στο Παρίσι στη «Συνδιάσκεψη των Νικητών» των Ναπολεόντειων Πολέμων. Από τότε κιόλας είχαν αναγνωρίσει ο ένας τις αρετές του άλλου. Απέκτησαν βαθιά αμοιβαία εκτίμηση και συνδέθηκαν μεταξύ τους με ειλικρινή και ανιδιοτελή φιλία. Εμπνέονταν από την ίδια ισορροπημένη, δικαιοκρατική και λογική προσέγγιση των πραγμάτων. Συνεργάστηκαν αρμονικά στα παρασκήνια του Συνεδρίου της Βιέννης για να επιτευχθεί τελικά η «*Συνομοσπονδιακή Συμφωνία*» της Ελβετίας, δηλαδή το Σύνταγμα του σημερινού Ομοσπονδιακού Κράτους¹⁸⁶.

183 Ο αντιπραγματισμός είναι η ανταλλαγή των αγαθών (υλικών και άυλων) χωρίς τη διαμεσολάβηση χρήματος, π.χ. ένας τενεκές λάδι για ένα φόρεμα. Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τις δυσκολίες των καθημερινών συναλλαγών σε ένα τέτοιο πρωτόγονο εμπορικό περιβάλλον.

184 Τα χάρτινα χρήματα που εκδίδει συνήθως η Κεντρική Τράπεζα ενός κράτους και τα οποία φέρουν την υπογραφή του Διοικητή της, ως εγγύηση για την αγοραστική τους αξία («πληρωτέα επί τη εμφανίσει»).

185 Μέχρι την ενοποίηση του 1861, η Ιταλία αποτελούνταν από ξεχωριστά κρατίδια.

186 Ο Καποδίστριας είχε την εντολή από τον Τσάρο να δημιουργηθεί μια ουδέτερη Ελβετία, που να μην κινδύνευε να απορροφηθεί από την μεγάλη γείτονά της, την Γαλλία –δεν υπήρχε άλλωστε ενοποιημένη Γερμανία πριν την ενοποίηση του Μπίσμαρκ το 1871. Βλ. και Α.7.

Ο δεύτερος συντελεστής της θεμελίωσης της εμπορικής πίστης στην Ελλάδα, ήταν ο Γεώργιος Σταύρου¹⁸⁷ ο οποίος, εξ Ιωαννίνων ορμών, εργαζόταν στις εμπορικές δραστηριότητες του πατέρα του στη Βιέννη. Εκεί γνωρίστηκε και αυτός με τον Καποδίστρια κατά την εποχή του Συνεδρίου. Ο Σταύρου, που ήταν άνθρωπος παροικιόδους εντιμότητας, έγινε μέλος της «Φιλομούσου Εταιρείας» του Καποδίστρια και αργότερα Φιλικός. Το 1824 κατέβηκε στην Ελλάδα για να συμμετάσχει στην Επανάσταση και έκτοτε συνέδεσε την τύχη του με το νέο Κράτος¹⁸⁸. Ο Καποδίστριας μεσολάβησε και για τη μεταξύ των δύο φίλων του γνωριμία (Εϋνάρδου και Σταύρου), οι οποίοι συνδέθηκαν και με δική τους ξεχωριστή φιλία.

Λόγω της σχέσης του με τον Καποδίστρια, ο Εϋνάρδος ήταν από τους πρώτους και τους πιο ενεργούς φιλέλληνες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Διέθεσε τεράστια ποσά από την περιουσία του, στέλνοντας σημαντικά φορτία εφοδίων για την υλική στήριξη του Αγώνα. Αργότερα, όταν ο Κυβερνήτης κατέβηκε στην Ελλάδα, έγινε ο βασικός του σύμβουλος για τις οικονομικές υποθέσεις (αξιοποιώντας την εμπειρία του στην Ιταλία) και πιστός βοηθός του. Όταν το πρώτο φορτίο της περίφημης «πατάτας του Καποδίστρια» καταστράφηκε, ήταν ο Εϋνάρδος που ανέλαβε να βρει άμεσα και να στείλει επείγοντως, με δικά του έξοδα, τα εξωτικά γεώμηλα που έκτοτε στήριξαν διατροφικά τους εξαθλιωμένους Έλληνες.

Βοήθησε αποφασιστικά στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη του Αγγλο-Γαλλο-Ρωσικού «Συμφώνου του Λονδίνου» του 1827, που de facto αναγνώριζε για πρώτη φορά την ανεξαρτησία των επαναστατημένων περιοχών. Για τις συνολικές υπηρεσίες του στον Αγώνα, η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας τον ανακήρυξε «*Επίτιμο Πολίτη της Ελλάδας*».

Ο Κυβερνήτης μαζί με τον Εϋνάρδο σχεδίασαν από κοινού την πρώτη απόπειρα εισαγωγής της εμπορικής πίστης στον ελλαδικό χώρο, με συμπαραστάτη και όργανο διοίκησης τον Σταύρου, στον οποίο ο Καποδίστριας είχε ήδη αναθέσει σημαντικά καθήκοντα στους νεοσύστατους οικονομικούς θεσμούς του Κράτους. Η ίδρυση όμως της «*Εθνικής Χρηματιστηριακής Τράπεζας*» το 1828, με πρώτο Διοικητή τον Σταύρου, τελικά ατύχησε.

Η διάλυση των παραδοσιακών εμπορικών δεσμών είχε εκχωρήσει ζωτικό χώρο στην καταχρηστική τοκογλυφία. Οι κεφαλαιούχοι (στη Σύρο και αλλού), είδαν ανταγωνιστικά την προσπάθεια δημιουργίας θεσμικού δανειστή με χαμηλότερα επιτόκια και γι' αυτό δεν κατέθεσαν χρήματα στο κεφάλαια της Τράπεζας. Ούτε ο πληθυσμός άλλωστε εμπιστευόταν την αξία της εγγυητικής υπογραφής του άγνωστου Διοικητή της Τράπεζας, τη μόνη δηλαδή αξία που έχει ένα χαρτονόμισμα. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, δυστυχώς, το όλο εγχείρημα έχασε και την πολιτική του υποστήριξη.

187 Γιος του Ιωάννη Σταύρου, «υπουργού οικονομικών» του Αλή-Πασά.

188 Πέρα από την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας, πολλές ήταν και οι προσωπικές του ευεργεσίες, ως άξιου μέλους της μεγάλης παράδοσης των Γιαννιωτών ευεργετών.

Παρά τη συντριβή που ένιωσε ο Εϋνάρδος για την απώλεια του ανεκτίμητου φίλου του και παρά την απογοήτευση για τη διχόνοια των Ελλήνων, δεν έχασε την αγάπη του για την Ελλάδα. Συνέχισε την προσπάθεια για την ανόρθωση της οικονομίας της παροτρύνοντας τον Όθωνα, πλέον, για τον ίδιο όμως σκοπό: την επιβίωση του νέου Κράτους και τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας του πάνω σε υγιείς οικονομικές βάσεις.

Κατάφερε να ξαναθέσει σε κίνηση τον μηχανισμό ίδρυσης πιστωτικού ιδρύματος, αυτή τη φορά της «*Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος*», ξανά με πρώτο Διοικητή τον Σταύρου. Βλέποντας τη διστακτική στάση του Όθωνα, καθώς θα δημιουργούνταν πολιτικό και διπλωματικό πρόβλημα με την εθνικότητα των πιθανών μετόχων της νέας τράπεζας, ο Εϋνάρδος εισήγαγε ο ίδιος 300.000 φράγκα για την ίδρυση γραφείου προεξόφλησης εμπορικών γραμματίων, εμπιστευόμενος τον Σταύρου –ποιον άλλον;– για τη διεύθυνσή του. Με την επιτυχία αυτού του δεύτερου πειραματικού πιστωτικού εγχειρήματος, ο δρόμος για την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας άνοιξε πλέον οριστικά.

Ο Εϋνάρδος βοήθησε σε όλα τα στάδια της συγκρότησης της νέας Τράπεζας: στην κατάρτιση Καταστατικού της, στην εξεύρεση μηχανών εκτύπωσης για τα πρώτα της τραπεζογραμμάτια, ακόμα και στον δανεισμό του Ελληνικού Κράτους για τη χρηματοδότηση της ίδιας της κρατικής συμμετοχής στο μετοχικό της κεφάλαιο. Στην πλειοψηφία τους τα κεφάλαια της Τράπεζας ήταν ιδιωτικά¹⁸⁹ και το μίγμα των μετόχων ήταν προσεκτικά επιλεγμένο, ώστε η λειτουργία και η διοίκηση της Τράπεζας να είναι ισορροπημένη και αποδείχθηκε τελικά υποδειγματική για όλους τους θεσμούς του νέου Κράτους. Ήταν ένα δείγμα ότι η Ελλάδα περνούσε από τη φάση της χαώδους αναταραχής στη φάση της απόκτησης εμπιστοσύνης στον ίδιο της τον εαυτό.

Ο Εϋνάρδος δεν σταμάτησε εκεί τις ευεργεσίες του προς την Ελλάδα. Ξαναβγήκε μπροστά με το διεθνές του κύρος για να εξομαλύνει τις διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ελλάδας και των Άγγλων πιστωτών της σχετικά με το δάνειο του 1832. Ξόδεψε 500.000 φράγκα από τη δική του περιουσία για να πληρώσει ο ίδιος τα καθυστερημένα χρέη και για να αποσοβήσει έτσι τον διεθνή διασυρμό της χώρας.

Ο φιλελληνισμός του ήταν αγνότατος γιατί δεν συνδεόταν αποκλειστικά με τον χαμένο φίλο του. Ήταν ένας φιλελληνισμός ανιδιοτελής, ανεξάρτητος από τις όποιες θετικές συνέργειες στη δική του επιχειρηματική δράση. Ούτε έβλεπε στην Ελλάδα –όπως άλλοι ιδεαλιστές– μόνο κάποιο ιδανικό του παρελθόντος, το οποίο συνάρμοζε με την προσωπική του ιδεολογία ή με την ποιητική του έμπνευση.

189 Το Ελληνικό Κράτος συμμετείχε με 1.000 μετοχές από τις 3.402. Άλλοι μεγάλοι μέτοχοι ήταν ο Νικόλαος Ζωσιμάς με 500 μετοχές, ο Εϋνάρδος με 300, ο Βασιλιάς Λουδοβίκος Α΄ της Βαυαρίας με 200, ο Κωνσταντίνος Βράνης με 150, ο Αδόλφος Γραφ με 146 και ο Θεόδωρος Ράλλης με 100. Η τράπεζα «*Rothschild Frères Paris*» αγόρασε μόνο 50 μετοχές, ενώ άλλες 50 αγόρασε ο Εϋνάρδος στο όνομά της, για να τονώσει με αυτή τη συμμετοχή το κύρος της νέας τράπεζας.

Ο Εϋνάρδος θεωρούσε τα πράγματα από τη λογική τους πλευρά. Θέλησε να βοηθήσει με πρακτικό τρόπο στη φιλοδοξία, αλλά και στην υποχρέωση του νέου Κράτους, να χαρίσει σε όλους τους πολίτες του την από αιώνες χαμένη αίσθηση ασφάλειας, καθώς και την προοπτική ισότιμης ευημερίας και προκοπής τους.

Αντί να βλέπει από μακριά και εξιδανικευμένα την προσπάθεια της Ελλάδας να ανοίξει τα φτερά της, αντί να την εξυμνεί μόνο μέσα από την ποίηση και τη λογοτεχνία –χωρίς όμως αντίστοιχη πρακτική συμβολή στην αντιμετώπιση των δεινών της καθημερινής πραγματικότητας– αυτός τη βοηθούσε με πρακτικά μέσα: με χορηγίες από την περιουσία του, με το διεθνές του κύρος και με την τραπεζική και δημοσιονομική εμπειρία του. Έγινε έτσι αυτός που βοήθησε να σταθεί ο νεοσσός στα πόδια του, μέχρι να αποκτήσει την απαραίτητη αυτοπεποίθηση πριν την πρώτη του πτήση.

Είναι ο μεγαλύτερος μη-Έλληνας δωρητής της Ελλάδας, γι' αυτό και του είχε δοθεί από τότε το επίσημο προσωνύμιο «Φίλος της Ελλάδας». Η Ελλάδα σήμερα ευγνωμονεί τον μεγάλο της «Φίλο» και υποκλίνεται στη μεγάλη αυτή –αλλά άγνωστη ακόμη στους πολλούς Έλληνες– προσωπικότητα.

B.13.4. ΠΑΤΡΙΚ ΛΗ ΦΕΡΜΟΡ (Λονδίνο 1915 - Λονδίνο 2011)

Ο «Πάντι», όπως το έλεγαν οι κοντινοί του φίλοι, είναι σήμερα πολύ περισσότερο γνωστός για το ειδυλλιακό του σπίτι στην Καρδαμύλη της Μάνης, που πλέον λειτουργεί ως μουσείο¹⁹⁰, παρά για το λογοτεχνικό του έργο και τον περιπετειώδη βίο του.

Γεννήθηκε στο Λονδίνο από πατέρα που ήταν διάσημος γεωλόγος. Σύντομα μετά τη γέννηση του Πάτρικ, ο πατέρας του κλήθηκε για εργασία στις Ινδίες και η μητέρα του τον ακολούθησε, αφήνοντας τον μικρό σε κάποια άλλη οικογένεια, ώστε να μεγαλώσει και να πάει σχολείο στην Αγγλία. Ο Πάτρικ εκδήλωσε όμως έναν υπερκινητικό και πολύ ατίθασο χαρακτήρα, γι' αυτό και οι γονείς του τον έγραψαν σε ειδικό σχολείο για «δύσκολα» παιδιά. Αργότερα θα αποβληθεί από το περίφημο King's School του Καντέρμπουρου¹⁹¹. Η τελευταία αναφορά του σχολείου τον περιγράφει ως «επικίνδυνο μίγμα εκλέπτυνσης και παράτολμης απροσεξίας».

Ήταν πνεύμα ανήσυχο και ριψοκίνδυνο, ένας σπάνιος συνδυασμός καλλιτεχνικής ευαισθησίας και φιλομάθειας· ένας ακατάβλητος εραστής της περιπέτειας, ο οποίος λάτρευε τις εκτός δρόμου διαδρομές και τα δύσβατα μονοπάτια (κατά κυριολεξία, όπως ακριβώς τα περιγράφει στα βιβλία του κατά τις περιηγήσεις του σε δυσπρόσιτα μέρη).

Στα 18 του χρόνια είχε εκδηλώσει μια σπάνια φιλιανγνωσία, αν και δεν διέθετε την απαραίτητη πνευματική και ηθική πειθαρχία ώστε να προσαρμοστεί ομαλά στις απαιτήσεις της ακαδημαϊκής ζωής. Αντί για το πανεπιστήμιο λουπόν, αποφάσισε να προετοιμαστεί για τη στρατιωτική σταδιοδρομία, η οποία ήταν η συνηθισμένη εναλλακτική οδός για τους ατίθασους και φιλοκίνδυνους Βρετανούς. Ούτε όμως αυτό τον έθελγε ειλικρινά. Νιώθοντας το αδιέξοδο και αισθανόμενος περιορισμένος στην Αγγλία, άρπαξε λίγα ρούχα και μερικά βιβλία κλασικών, μαζί και κάποιες συστατικές επιστολές, και διέπλευσε τη Μάγχη με σκοπό να φτάσει περπατώντας (!) μέχρι την Κωνσταντινούπολη (έτσι την έλεγε πάντα).

Ξεκινώντας από το Άμστερνταμ, συνέχισε στη Γερμανία και τελικά έφτασε στην Πόλη, με σημαντική όμως καθυστέρηση σε σχέση με τον αρχικό σχεδιασμό. Είχε διασχίσει την Κεντρική Ευρώπη περίπου κατά τον ρου του Δούναβη

¹⁹⁰ Λόγω του αρχιτεκτονικού και σκηνικού ενδιαφέροντος της οικίας και της περιοχής, οι παρουσιάσεις σε περιοδικά και εφημερίδες συνήθως εξαντλούνται στη λειτουργία του χώρου ως ησυχαστηρίου του αρχικού ιδιοκτήτη. Αυτός το δώρισε με τη διαθήκη του στο Μουσείο Μπενάκη, για να χρησιμοποιηθεί ως χώρος φιλοξενίας πνευματικών ανθρώπων. Ανακαινίστηκε με δωρεά του Ιδρύματος «Σταύρος Νιάρχος» και σήμερα λειτουργεί ως φιλόξενος χώρος έμπνευσης και πνευματικής συγκέντρωσης για καλλιτέχνες, ερευνητές και συγγραφείς.

¹⁹¹ Είναι το παλιότερο σε συνεχή λειτουργία σχολείο στον κόσμο. Η διδασκαλία συνεχίζεται εκεί χωρίς διακοπή από το 597 μ.Χ.

μέχρι τη Βουλγαρία και μετά νότια, κάνοντας μεγάλες παρεκκλίσεις προς τα αραιοκατοικημένα βουνά και προς τις άγνωστες στους συμβατικούς περιηγητές κοιλάδες των παραποτάμων του. Εμφανιζόταν μπροστά στους απορούντες ντόπιους σαν ένας «παράξενος ταξιδιώτης» από κάποια μακρινή χώρα. Όπως γράφει, μερικοί χωριάτες δεν είχαν καν υπόψιν τους πού βρισκόταν η Αγγλία. Κοιμόταν όπου βράδιαζε, ακόμα και σε αχυρώνες, στάνες ή σε καλύβια που του παραχωρούσαν οι χωρικοί. Πολλές βραδιές προτιμούσε απλά τον ελαφρύ υπαίθριο ύπνο.

Αλλά τις περισσότερες φορές, χάρη στο ευγενικό του παρουσιαστικό, στην ευγλωττία και στο επικοινωνιακό του χάρισμα, κατάφερνε να φιλοξενείται με κάθε τιμή και άνεση σε πλουσιόσπιτα της πρωτεύουσας, σε μέγαρα τοπικών γαιοκτημόνων, σε πύργους των μελών της επαρχιακής αριστοκρατίας ή και σε μοναστήρια. Ο καθένας από τους ευγενείς οικοδεσπότες του, γοητευμένος από τον ευρυμαθή και πνευματώδη νεαρό, τού έδινε με προθυμία και μια συστατική επιστολή για τον επόμενο σταθμό.

Με τόση προσαρμοστικότητα στα πρακτικά ζητήματα, με τόσα ενδιαφέροντα και με τόσες προτάσεις φιλοξενίας από διακεκριμένους οικοδεσπότες, παρέτεινε απρογραμμάτιστα το ταξίδι, φτάνοντας στον προορισμό του μετά από σχεδόν δύο χρόνια (1935). Οι αναμνήσεις του από την αυτοσχέδια διαδρομή, γεμάτη σκηνικές εικόνες και αυθεντικές εμπειρίες με τους ντόπιους όλων των εθνών και των κοινωνικών τάξεων που γνώρισε, αποτυπώθηκαν στα διάσημα περιηγητικά του έργα «*Η εποχή της Δωρεάς*» (1977) και «*Ανάμεσα στα Δάση και τα Νερά*» (1986). Η τριλογία έκλεισε με το έργο «*Ατέλειωτος δρόμος*», που εκδόθηκε μετά τον θάνατό του και αφορούσε το τελευταίο τμήμα της διαδρομής.

Από την Κωνσταντινούπολη κατευθύνθηκε στην Ελλάδα περνώντας πρώτα από το Άγιον Όρος, απαραίτητο σταθμό για κάθε λάτρη του παρθένου τοπίου, του διαλογισμού και της θρησκευτικής εμπειρίας. Με τη βοήθεια των μοναχών καταπιάστηκε εκεί με τη μάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας, βασιζόμενος στα αρχαία ελληνικά τα οποία γνώριζε επαρκώς. Είχε άλλωστε μια καταπληκτική ευκολία απομνημόνευσης του βασικού λεξιλογίου κάθε γλώσσας την οποία συναντούσε στη διαδρομή του. Του αρκούσαν μερικές ημέρες σε έναν τόπο ώστε να αρχίσει να επικοινωνεί με επάρκεια στην τοπική γλώσσα για τις βασικές του ανάγκες και για να ικανοποιεί τη φιλομάθειά του.

Μετά τον Άθω δανείστηκε ένα άλογο από έναν Έλληνα γαιοκτήμονα και άρχισε να γυρίζει στη Μακεδονία, τη βόρεια επαρχία της χώρας που αυτός ονόμαζε «*Ρούμελη*» και η οποία ξεκινούσε από τη Στερεά και κατέληγε στην Ανατολική Θράκη (κάλυπτε δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού και νότιου ευρωπαϊκού χώρου της άλλοτε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας).

Ταξιδεύοντας αργότερα με τα δύσκολα μεταφορικά μέσα της εποχής, κατά τη συνήθειά του εκτός της «πεπατημένης», έφτασε να δει από κοντά επαρχίες και τοπικές κοινωνίες ελάχιστα γνωστές στους ίδιους τους Έλληνες. Γνώρισε όσο λίγοι ξένοι – αλλά και Έλληνες – τη ζωή και τα ήθη των νομάδων Σαρακατσάνων, των χωρικών της Μακεδονίας και των χωριών των Κραβάρων.

Η ταξιδιωτική του εμπειρία στον ευρύτερο ελληνικό χώρο καταγράφεται στο ομότιτλο έργο του «Ρούμελη».

Μετά τις αναζητήσεις του στη Μακεδονία κατέληξε στην Αθήνα, όπου συνάντησε τον έρωτα στο πρόσωπο της ζωγράφου Μπαλάσα Καντακουζηνού. Ήταν μεγαλύτερή του, πανέμορφη, με αγάπη για τις ανατολίτικες ενδυμασίες και απόγονος της μεγάλης βυζαντινής οικογένειας, από κλάδο της εγκατεστημένου από γενιές στη Ρουμανία. Απόλαυσαν τον έρωτά τους αντισυμβατικά, περνώντας το καλοκαίρι σε έναν νερόμυλο απέναντι από τον Πόρο, αυτή ζωγραφίζοντας και αυτός γράφοντας.

Καθώς τα χελιδόνια πετούσαν το φθινόπωρο προς τον Νότο, αυτοί αντίθετα αποδήμησαν προς τον Βορρά, για να ζήσουν μαζί δύο ανέμελα χρόνια –τα πιο όμορφα της ζωής του όπως έλεγε ο ίδιος– στο μέγαρο της Μπαλάσα στην Μολδαβία. Εκδρομές, διάβασμα, ζωγραφική και έρωτας, ήταν η ειδυλλιακή ζωή που έζησαν μαζί οι δύο εραστές. Μέχρι που μέσα από την αγκαλιά της Αφροδίτης τον αποτράβηξε ο Άρης.

Όταν ξέσπασε ο Πόλεμος το 1939, ο Πάντι κατατάχθηκε στον Βρετανικό Στρατό. Λόγω γνώσης της ελληνικής γλώσσας, έγινε σύνδεσμος των Βρετανών με τους ντόπιους, αρχικά στην Αλβανία και μετά στην Κρήτη. Μετά την κατάληψη της τελευταίας από τους Γερμανούς, στάλθηκε ξανά εκεί για να οργανώσει την τοπική αντίσταση και για να κατασκοπεύει τον εχθρό. Με την ακόρεστη όρεξή του για κίνδυνο και περιπέτεια, ο Πάντι ζήτησε να πάει στην Κρήτη και μάλιστα πέφτοντας με αλεξίπτωτο (φυσικά, τα κατάφερε).

Έζησε δύο χρόνια στα βουνά της Κρήτης με τους ντόπιους αντάρτες και βοσκούς, οι οποίοι τον αποκαλούσαν «Μιχάλη» ή «Φιλεντέμ»= φίλε μου Αδάμ. Είχε την αρχική ιδέα, και κατόπιν ανέλαβε να οργανώσει και να εκτελέσει επιτυχώς το 1944, μαζί με Έλληνες αντάρτες, τη μοναδική περίπτωση απαγωγής Γερμανού στρατηγού στην Ευρώπη¹⁹².

Μετά τον πόλεμο ταξίδεψε στην Καραϊβική. Το βιβλίο των ταξιδιωτικών αναμνήσεων από αυτό το ταξίδι τον έκανε διάσημο. Επέστρεψε στην Ελλάδα μαζί με τη σύντροφό του και εξαιρετική φωτογράφο Τζόαν Ελίζαμπεθ Ράινερ, με την οποία παντρεύτηκαν το 1968. Μαζί με την Τζόαν επισκέφτηκε δύσβατες και άγνωστες στους ξένους γωνιές της ελληνικής γης. Γνώρισαν, θαύμασαν, φωτογράφησαν και περιέγραψαν μια άσημη και άγνωστη στους πολλούς επαρχιακή Ελλάδα, η οποία μεταπολεμικά μεταμορφωνόταν ταχύτατα. Αυτή

192 Ήταν η απαγωγή του Διοικητή Κρήτης Κράιπε, που συντελέστηκε κατά την έξοδό του από το σπίτι του Έβανς στην Κνωσό, το οποίο είχε γίνει σπίτι του εκάστοτε Γερμανού Διοικητή του νησιού. Η αρχική επιχείρηση στόχευε τον προηγούμενο Διοικητή Στρατηγό Μύλλερ, ο οποίος ήταν διαβόητος εγκληματίας πολέμου. Εκδόθηκε μετά τον πόλεμο στην Ελλάδα, δικάστηκε για τα ολοκαυτώματα της Βιάννου και του Κέντρου στο Αμάρι, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 20 Μαΐου 1947 στο Χαϊδάρι. Επειδή ο Μύλλερ πρόλαβε να μετατεθεί πριν να εκτελεστεί η επιχείρηση εναντίον του, ο στόχος έγινε ο αντικαταστάτης του. Η ανθρωπινή και σύμφωνη με τους στρατιωτικούς κανονισμούς μεταχείριση του Κράιπε από την ομάδα απαγωγής, τον έκανε να συμπιλωθεί μεταπολεμικά με τους απαγωγείς του, τους οποίους μάλιστα συνάντησε ξανά το 1972 σε μια ελληνική τηλεοπτική εκπομπή που αναφέρονταν στα γεγονότα.

αποτύπωσε με τον φακό της και αυτός με την πένα του ένα παρόν που έφθινε γρήγορα μπροστά τους και που σύντομα θα χανόταν για πάντα.

Ο Πάτρικ ήταν οξυδερκής, ιδιαίτερα παρατηρητικός και εγκυκλοπαιδικά μορφωμένος. Ήταν προικισμένος με καταπληκτική μνήμη, η οποία του επέτρεπε να ανασυνθέτει στο έργο του σκηνές και διαλόγους από βιώματα και περιπέτειες που έζησε πριν δεκαετίες. Παραδεχόταν βέβαια ότι σε κάποιο βαθμό, αναγκαίο για την οικονομία της διήγησης, οι διάλογοι και οι περιγραφές εικόνων και διαλόγων μπορεί να είχαν υποστεί κάποια δημιουργική επεξεργασία. Συνολικά όμως, το ταξιδιωτικό του έργο δίνει μια καταπληκτικά λεπτομερή και εκτεταμένη αναπαράσταση εικόνων, χαρακτήρων και συναισθημάτων από τα βιώματα των ταξιδιών του, μαζί με σκέψεις και σχόλια ιστορικού, καλλιτεχνικού, εθνολογικού, γλωσσολογικού και κοινωνικοπολιτικού περιεχομένου.

Εστίασε τη μεγαλύτερη προσοχή του στην Ελλάδα, όπου έζησε το κύριο και πιο μεστό μέρος της ζωής του και στους σύγχρονους του Έλληνες. Διέθετε οξεία διαίσθηση, ευρύ απόθεμα ιστορικών γνώσεων –το οποίο συνεχώς επαύξανε–, μαζί και σοβαρή αναλυτική ικανότητα. Έτσι μπόρεσε να διακρίνει τα συστατικά της διττής και αλληλοσυγκρουόμενης κληρονομιάς των Ελλήνων.

Από τη μια βρισκόταν η ανάμνηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία στοίχειωνε το υποσυνείδητο των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατία. Αυτή η ανάμνηση έθρεφε τη Μεγάλη Ιδέα (η οποία έστρεφε το βλέμμα προς την Πόλη), ενώ η μικρή ελεύθερη Ελλάδα γινόταν το έρεισμα του αλύτρωτου Ελληνισμού. Φορέας αυτής της ευγενούς ανάμνησης είναι για τον Πάντι ο «Ρωμιός», ο οποίος κουβαλά μαζί του και τα ανακλαστικά της λάθρας επιβίωσης απέναντι στην καταπιεστική εξουσία της τουρκοκρατίας, η οποία μετενσαρκωνόταν σε έναν βαθμό από τη γραφειοκρατία του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους.

Από την άλλη, αναδυόταν προοδευτικά η συνείδηση του «Έλληνα», του νόμιμου κληρονόμου ενός κλασικού ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος τον συνέδεε ξανά με τον σύγχρονο κυρίαρχο δυτικό κόσμο. Αυτή η μεταμόρφωση συντελούνταν μπροστά στον Πάντι, με φορείς τους δυτικόστροφους αστούς Έλληνες, που ανακτούσαν προοδευτικά την επαφή με το ευρωπαϊκό πνευματικό και κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι.

Ο λάτρης αυτός της Ελλάδας μπόρεσε να αντιληφθεί το περίπλοκο πεδίο του ψυχισμού των σύγχρονών του Ελλήνων, εκεί όπου αντιπαρατίθενται: η υπερηφάνεια για το βυζαντινό μεγαλείο με την αίγλη της αρχαίας καταγωγής· η ανάμνηση του Οικουμενικού Κράτους με τον πεισματώδη τοπικισμό της μικρής γενέθλιας πατρίδας· η ενορατική πλευρά της Ορθοδοξίας με το εμποροκρατικό πνεύμα· η αταβιστική αίσθηση του υπηκόου και η συναλλακτική διάθεση με τη γραφειοκρατία· οι εξάρσεις επαναστατικότητας ενάντια στην όποια εξουσία και μαζί η ενστικτώδης δυσφορία προς την οργάνωση.

Το θέμα αυτό θα τον απασχολήσει έκτοτε συνεχώς, εξωθώντας τον σε μια προσπάθεια για να διακρίνει ποια πλευρά της ιδιοσύστασης των σύγχρονών του Ελλήνων υπερισχύει κάθε φορά στις κοινωνικές συμπεριφορές, στα ήθη και στις πεποιθήσεις τους, στις ατομικές και συλλογικές τους επιδιώξεις, στα πολιτικά οράματα του λαού και των ηγετών του.

Πέρα από το ενδιαφέρον του ερευνητή, αυτό που τον γοήτευσε περισσότερο στην Ελλάδα ήταν ένα βασικό στοιχείο που παρατήρησε ότι διατρέχει την κοινωνική ζωή των Ελλήνων: η αμεσότητα και η ειλικρίνεια της ανθρώπινης επικοινωνίας. Βρήκε τις ανθρώπινες σχέσεις αποκαλυπτικά αδιάφορες προς τις κοινωνικές συμβάσεις, αντίθετα από ό,τι συνέβαινε στην πατρίδα του, αλλά και σε πολλές άλλες χώρες από όπου πέρασε, καθώς τρυγούσε τις ταξιδιωτικές του εμπειρίες. Λάτρεψε αυτή την αυθεντικότητα και την ανθρώπινη διάσταση των Ελλήνων, γράφοντας χαρακτηριστικά στη «Ρούμελη»: «*Είχα αρχίσει να καταλαβαίνω μια από τις μεγάλες άνευ όρων χαρές της Ελλάδας. Στην περίπτωση μου, ένα δώρο πριν ενηλικιωθώ: ένα άμεσο και αυτόματο δέσιμο, φιλικό και ίσο κι από τις δύο μεριές, ανάμεσα στα ανθρώπινα πλάσματα, κάτι που διαλύει τα εμπόδια της ιεραρχίας, της καταγωγής, των χρημάτων και, αν εξαιρέσεις μερικές φυλετικές και ιστορικές διαμάχες, της πολιτικής, και της εθνικότητας επίσης. Δεν είναι κάτι που λειτουργεί ενάντια στις συμβάσεις, αλλά με μια σχεδόν εδεμική άγνοια της ύπαρξής τους...*».

Υπάρχει βέβαια κάποια εξιδανίκευση εδώ, αφού και εδώ στην Ελλάδα, όπως και σε κάθε άλλο έθνος και σε κάθε κοινωνία, οι ανθρώπινες σχέσεις διαπλάθονται με βάση τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ των ανθρώπων (οικονομικές, κοινωνικές, μορφωτικές, πολιτιστικές κ.λπ.). Ο βαθμός όμως κοινωνικής διαφοροποίησης και διαστρωμάτωσης φαίνεται να ήταν στην Ελλάδα μικρότερος από ό,τι αλλού¹⁹³, ιδίως στην Αγγλία, που ήταν το βασικό μέτρο σύγκρισης του Πάντι. Είναι τουλάχιστον βέβαιο ότι οι επικοινωνιακοί φραγμοί στην Ελλάδα είναι και σήμερα ακόμη χαμηλότεροι από ότι στις Δυτικές χώρες.

Τα αίτια είναι ίσως ο μεγάλος βαθμός γλωσσικής ομοιογένειας, το πρόταγμα της κοινωνικής συνοχής, της συγχώρεσης και της παρηγορίας, στοιχεία που πηγάζουν από την ορθόδοξη παράδοση, όπως και ο διαχρονικά κοινωνικός και κοινοτικός χαρακτήρας του ελληνικού τρόπου ζωής.

Ο Πάντι αγάπησε επίσης πολύ και την Κύπρο, ταξιδεύοντας εκεί ακόμα και σε στιγμές που η αντίθεση της δικής του πατρίδας στην Ένωση είχε ερεθίσει τα πνεύματα των Κυπρίων. Διχασμένος ανάμεσα στις δύο του αγάπες, αναγνώρισε το δίκαιο των Κυπρίων και τελικά τους υποστήριξε, γιατί –όπως έγραψε– τού θύμισαν το πνεύμα των Κρητών συντρόφων του στον αγώνα για την απελευθέρωση από τον ξένο κατακτητή.

Το 1962 αγόρασε μια έκταση σε μια γοητευτική γωνιά της Μάνης, όπου έχτισε ένα λειτουργικότερο και αρμονικά ταιριαστό με το φυσικό περιβάλλον σπίτι. Έκτοτε θα ζούσε μεταξύ της Αγγλίας και –όλο και περισσότερο– της Μάνης. Αγναντεύοντας τη θάλασσα μέσα στο μεσογειακό φως, έβρισκε εκεί την έμπνευση και την ησυχία για να συγγράψει τα βιβλία του. Χαιρόταν όμως ιδιαίτερα την άμεση και απλή επικοινωνία με τους γείτονές του και φρόντιζε να γιορτάζει πάντα την ονομαστική του γιορτή με ανοικτές τις πόρτες, σύμφωνα με το ελληνικό έθιμο.

193 Είναι ακόμη; Βλέπε κάποιες σκέψεις και στο Γ.3.

Παρά την αγάπη του για την Ελλάδα, παρέμεινε ένας πραγματικός Άγγλος και λάτρης της ρουτίνας. Ξεκινούσε τη μέρα του πάντα με το ίδιο, τυπικά αγγλέζικο πρωινό, συνεχίζοντας με τσάι το απόγευμα και κλείνοντας με ουίσκι το βράδυ, όλα αυτά σε συγκεκριμένες ώρες. Μέχρι την τελευταία μέρα, έτρωγε με όλους τους επίσημους τύπους, σε καλοστρωμένο και φροντισμένο τραπέζι. Διατηρούσε μέχρι τα μεγάλα του χρόνια την ευχάριστη, ευγενική και ευσταλή του εμφάνιση, καθώς και μια αρχοντική σοβαρότητα που δεν θύμιζε σε τίποτε τον ατίθασο Πάντι των παιδικών του χρόνων.

Αισθανόμενος το τέλος του, ζήτησε να επισκεφτεί για μια τελευταία φορά τους φίλους του στην Αγγλία σκοπεύοντας να γυρίσει μετά στην Μάνη για να ταφεί. Δεν πρόλαβε όμως να ξαναδεί το φως της μανιάτικης γης και αναπαύθηκε στην δική του γενέθλια γη.

Τα στρατιωτικά του μετάλλια και οι λογοτεχνικές και συγγραφικές του διακρίσεις («Ιππότης» στη Μ. Βρετανία –αλλά δε δέχθηκε τον τίτλο του Sir–, «Ιππότης των Γραμμάτων» από τη Γαλλία, «Μεγαλόσταυρος του Φοίνικα» από την Ελληνική Δημοκρατία), επιβράβευσαν μια υπέροχη ζωή, μοναδικά πλούσια σε βιώματα και εμπειρίες, γεμάτη φιλία, έρωτα, δράση και δημιουργία. Το BBC τον αποκάλεσε «*διασταύρωση Τζέιμς Μποντ, Ιντιάνα Τζόουνς και Γράχαμ Γκρην*».

Στην επιτάφια στήλη του στην Αγγλία έχει χαραχθεί η λιτή γραφή του Καβάφη, η οποία συμπυκνώνει την αναγνώριση που αναζητούσε προς το τέλος της ζωής του: «*Υπήρξεν έτι το άριστον εκείνο. Ελληνικός*».

B.13.5. ΖΥΛ ΝΤΑΣΣΕΝ (Μίντλταουν Κονέκτικατ, ΗΠΑ 1911 - Αθήνα 2008)

Είναι πολύ σπάνια η περίπτωση όπου ένας εξαιρετικά ευφυής, δημιουργικός και πετυχημένος άνδρας επισκιάζεται από τη φήμη και την ακτινοβολία της συζύγου του. Αυτή είναι η περίπτωση του Ντασσέν και της Μελίνας (αναφέρεται από όλους πάντα με το μικρό της μόνο, δείγμα της οικειότητας που αισθανόταν ο κόσμος μαζί της). Εδώ όμως θα μιλήσουμε για τον μεγάλο φιλέλληνα μόνο.

Ο Ζυλ ήταν γιος –ένα από τα οκτώ παιδιά– ενός Ρωσοεβραίου κουρέα μετανάστη από την Οδησό και μεγάλωσε στο Χάρλεμ της Νέας Υόρκης. Παρότι πήγε σε καλό σχολείο στη συνοικία Μπρονξ, η οικογένειά του αντιμετώπισε σοβαρά οικονομικά προβλήματα και ο προικισμένος μαθητής δεν κατάφερε να το τελειώσει.

Συνδέθηκε όμως γρήγορα με την κουλτούρα Γίντις¹⁹⁴, τόσο στην εκπαίδευση όσο και στα πρώτα βήματά του στο Θέατρο. Μετακόμισε στο Χόλιγουντ από το 1940, όπου έγινε γνωστός για το προσωπικό του στυλ στα αστυνομικά φιλμ νουάρ που σκηνοθέτησε. Ήταν ήδη ονομαστός σκηνοθέτης όταν εκδιώχθηκε από το Χόλιγουντ λόγω των αριστερών πολιτικών του πεποιθήσεων κατά την περίοδο του μακαρθισμού, το '50.

Χωρίς να μπορεί να βρει δουλειά πουθενά, έφυγε για τη Γαλλία το 1952, όπου γύρισε το φιλμ «Ριφιφι» (1955), δημιουργώντας ένα νέο είδος ταινιών που ασχολείται με την υψηλού-προφίλ κλοπή. Η ταινία κέρδισε το πρώτο βραβείο στο Φεστιβάλ των Καννών.

Στις Κάννες γνώρισε και τη χαρισματική Μελίνα, η οποία βρισκόταν εκεί για την προβολή της «Στέλλας». Ήταν ένας θρυλικός έρωτας που κράτησε μια ολόκληρη ζωή¹⁹⁵. Η Μελίνα τον έφερε σε επαφή με το έργο του Καζαντζάκη, ως μια εξπρεσιονιστική απεικόνιση της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας. Από εκεί ο Ζυλ εμπνεύστηκε την κινηματογραφική διασκευή του «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» (1957).

Εγκαταστάθηκε με τη Μελίνα στην Ελλάδα το 1957. Καταγοητευμένος από την επικοινωνιακή αμεσότητα και την απλότητα του ελληνικού τρόπου ζωής, όπως τον γνώρισε δίπλα στη Μελίνα, γύρισε το 1960 το γνωστότερό του έργο: «Ποτέ την Κυριακή». Παρότι η Μελίνα κέρδισε τον «Χρυσό Φοίνικα» των Καννών για τον Α' γυναικείο ρόλο, ήταν η μουσική του Χατζιδάκι που κέρδισε το Όσκαρ με «Τα παιδιά του Πειραιά», πρωτοτραγουδισμένο από την ίδια την Μελίνα. Επρόκειτο για το πρώτο Όσκαρ που απονεμήθηκε για τραγούδι μη αγγλικής γλώσσας. Με άπειρες έκτοτε διασκευές, παραμένει σήμερα το πιο αναγνωρίσιμο ελληνικό τραγούδι παγκοσμίως, μαζί με τον «Χορό του Ζορμπά» του Θεοδωράκη.

194 Γλωσσική και πολιτιστική κίνηση των Ασκεναζίμ Εβραίων, οι οποίοι προέρχονται από την Ανατολική Ευρώπη και η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στις περιοχές της σημερινής Πολωνίας, Λευκορωσίας και Δυτικής Ουκρανίας.

195 Ο Ζυλ χώρισε το 1962 την πρώτη του σύζυγο Μπεατρίς, με την οποία έκαναν τον διάσημο, αξιαγάπητο, αλλά και πρόωρα χαμένο τραγουδιστή Τζο Ντασσέν.

Με τη Μελίνα πρωταγωνίστρια ή και με άλλους μεγάλους ηθοποιούς, ο Ντασσέν γύρισε τις ταινίες «Φαίδρα» (Αντονι Πέρκινς, 1961), «Τοπ Καπί» (Πίτερ Ουστίνοφ, Μαξιμίλιαν Σελλ, 1963), «10:30 ένα καλοκαιρινό βράδυ» (Ρόμι Σνάιντερ, 1966). Το 1967 σκηνοθέτησε στο Μπρόντγουεϊ το μιούζικαλ «Ίλια Ντάρλινγκ», ως θεατρική μεταφορά του «Ποτέ την Κυριακή».

Λόγω της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών που τους βρήκε στην Αμερική, ο Ντασσέν και η Μελίνα εγκαταστάθηκαν από το 1967 στη Γαλλία. Με τη φήμη και τη διεθνή προβολή των προσώπων τους, έγιναν και οι δύο σύμβολα του αντιδικτατορικού αγώνα. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, ο Ντασσέν ξανάρχισε τη θεατρική σκηνοθεσία ανεβάζοντας την «Όπερα της πεντάρας» με τον Νίκο Κούρκουλο, καθώς και άλλα κλασικά έργα της παγκόσμιας θεατρικής δημιουργίας. Το 1980 σκηνοθέτησε την τελευταία του ταινία «Στα 16 γνώρισα τον έρωτα» με τον Ρίτσαρντ Μπάρτον.

Ο Ντασσέν μπορεί να ήταν ένας διάσημος σκηνοθέτης με έργα σταθμούς στην παγκόσμια κινηματογραφική και θεατρική δημιουργία, το όνομά του όμως έγινε ακόμα πιο γνωστό, πέρα από το κοινό του κινηματογράφου και του θεάτρου, επειδή δίπλα του βρέθηκε η φωτοβόλα Μελίνα. Όταν ανακοινώθηκε ότι θα παντρευτούν, η γαλλική εφημερίδα Παρί Ζουρ (Pari Jour) έγραψε: «Η Μελίνα Μερκούρη, 38 ετών, είναι η χαρά της ζωής, η ελευθερία, το απρόοπτο. Ο Ντασσέν 52 ετών είναι η διακριτική διάνοια, το ταλέντο, ο μη κραυγαλέος αντικομφορμισμός». Έντονος θα λέγαμε αλλά συμπληρωματικές μεταξύ τους αντιθέσεις.

Η Ελληνίδα φαίνεται να τον ξεπέρασε σε παγκόσμια φήμη και δημοφιλία. Ακόμη και τόσα χρόνια μετά τον θάνατό της το 1994, η επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα παραμένει μια υπόθεση την οποία, στη συνείδηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης, την ξεκίνησε η Μελίνα και, κατά κάποιο μαγικό τρόπο, τη συνεχίζει ακόμη η Μελίνα!

Ο Ντασσέν, ως πρόεδρος του Ιδρύματος που φέρει το όνομά της, δήλωσε: «Αν υπάρχει ένα πράγμα για το οποίο θέλω να με θυμούνται, αυτό είναι ότι εκπλήρωσα το όνειρο της Μελίνας», συμπυκνώνοντας έτσι σε μια φράση τον διπλό έρωτά του για τη Μελίνα και την Ελλάδα. Μπορεί η Μελίνα, ο Ντασσέν και η Ελλάδα να μην τα κατάφεραν ακόμη, αλλά ο δρόμος της επιστροφής έχει ήδη ανοιχτεί αμετάκλητα.

Ο «Τζούλης» όπως τον έλεγε η Μελίνα, είχε Ρωσικές ρίζες αλλά γεννήθηκε και μεγάλωσε ως Αμερικανός. Λόγω της κορύφωσης του δημιουργικού του έργου κατά την περίοδο που εγκαταστάθηκε στη Γαλλία, θεωρήθηκε πλέον Γάλλος και εκεί το όνομά του απέκτησε τη γαλλική του προφορά. Αυτός όμως τελικά αισθάνθηκε Έλληνας και καταχώρησε στη δική του συνείδηση την Ελλάδα ως πνευματική του πατρίδα. Το όνομά του βρίσκεται σε αυτό το βιβλίο εδώ ανάμεσα στους διασημότερους σύγχρονους φιλέλληνες, ακριβώς γιατί ήταν μια δύσκολη «νίκη» της Ελλάδας (ή της Μελίνας;) απέναντι σε τόσο σημαντικές πατρίδες που επίσης τον διεκδικούσαν.

Ο ίδιος έλεγε: «Ήμουν Έλληνας πριν να γνωρίζω την Μελίνα». Φαίνεται όμως ότι η Μελίνα τον έκανε και «πιο Έλληνα» ακόμα, φέρνοντάς τον πιο κοντά στη δική της, αυθεντικά ελληνική ιδιοσυγκρασία.

Γ. Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΜΑΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ

Στο έργο, στις σκέψεις και στο ήθος κάθε ανθρώπου απεικονίζονται η οικογενειακή ανατροφή και όλες οι κοινωνικές του εμπειρίες: το παιχνίδι και η σχολική ζωή μαζί με τους συνομήλικους, η επαφή με τους γείτονες και με τους συναδέλφους στο επάγγελμα, η παρουσία στους γάμους και στο ξόδι συγγενών και φίλων, η συμμετοχή στη λατρευτική ζωή, στην ομαδική άθληση, στις φιλικές παρέες, στα πολιτιστικά δρώμενα, στα πανηγύρια, στις συλλογικές οργανώσεις και δράσεις.

Όλα όσα βιώνουμε σε κοινωνία με τους συνανθρώπους μας επηρεάζουν και προσδιορίζουν τις προσλαμβάνουσες, τους στόχους και τις πράξεις μας. Ο καθένας δέχεται και αφομοιώνει ένα σύνολο συνεισφορών, δωρεών και εμπειριών από τον ευρύτερο οικογενειακό και κοινωνικό μας κύκλο. Αντίστροφα, λειτουργούμε και εμείς επιδραστικά στους γύρω.

Με αυτή την αλληλεπίδραση μεταξύ των κοινωνικών κυττάρων εξυφαίνεται ο ιστός της μικροκοινωνίας μας και, σε πιο μεγάλη κλίμακα, αυτός του Έθνους. Το τελικό ύφασμα, το από γενιές συσσωρευμένο άθροισμα δράσεων, σκέψεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών των Ελλήνων είναι ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός μας.

Από τότε που εμφανίστηκε διακριτός και διακεκριμένος (Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Νέα Εποχή), ο ελληνικός πολιτισμός εξελίσσεται. Αλλάζει ενδογενώς, μέσα από τις αλληλοαναφορές των Ελλήνων, αλλά και εξωγενώς, μέσα από τις οικονομικές και πολιτιστικές επαφές με άλλα έθνη.

Σ' αυτή την πορεία συμμετέχουμε ισότιμα όλοι οι Έλληνες, είτε μεγάλο και ευδιάκριτο είναι το δημιουργικό μας ίχνος είτε είναι άσημο, απλό και συνηθισμένο. Είναι ακριβώς η συνεισφορά κάθε Έλληνα της καθημερινότητας –αγράμματος ή πεπαιδευμένου, εργάτη ή αγρότη, εμπόρου ή ναυτικού– η οποία συνθέτει την οικονομική και την κοινωνική βάση από την οποία, συνειδητά ή μη, πηγάζει η αριστεία του Έλληνα του πνεύματος, του πρωταθλητή, του επιχειρηματία. Σε κάθε βιογραφικό σημείωμα που παρατίθεται στο βιβλίο γίνεται προσπάθεια να διακριθούν και να αναφερθούν αυτές οι σεμνές καταβολές της αριστείας.

Αναγνωρίζουμε λοιπόν ότι το ατομικό μας έργο εδράζεται σε προηγούμενα *συλλογικά επιτεύγματα*, σε όλες τις θεσμικές, εκπαιδευτικές, πολιτιστικές, οικονομικές και νομικές κατακτήσεις που πέτυχαν με σχέδιο, μόχθο και μεράκι οι προηγούμενες γενιές των Ελλήνων.

Είναι χρέος μας –όπως και κάθε μετανάστη στο τόπο μας– να εμπλουτίσουμε φιλότιμα τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό με τις όποιες δυνάμεις μας, μικρότερες ή μεγαλύτερες, ατομικές ή συλλογικές, ώστε να βρουν και οι επόμενες γενιές Ελλήνων ένα ακόμα πλουσιότερο κληροδότημα.

Γ.1. Η ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Ένα έθνος δεν αξιολογείται λοιπόν μόνο από τα επιτεύγματα των κορυφαίων του δημιουργών. Βασικό κριτήριο αξίας είναι κατά πόσο η συνολική υλική και πνευματική του κληρονομιά προκύπτει από τον έρανο όλων των κυττάρων του εθνικού σώματος, το καθένα μέσα από την επιδίωξη της βέλτιστης προσπάθειας, κατά το μέτρο των δυνάμεών του. Λειτουργώντας μάλιστα ως ισχυρά κίνητρα αυτοβελτίωσης, η αριστεία και η δημιουργική άμιλλα επαυξάνουν την ατομική συνεισφορά στο σύνολο.

Ως Έθνος και ως ελληνική κοινωνία γαλουχηθήκαμε για αιώνες με το ηθικό πρόταγμα του «*αιέν αριστεύειν*»¹⁹⁶. Με αυτή την ομηρική νουθεσία, που γινόταν εσωτερικό κίνητρο μέσω της οικογενειακής ανατροφής, του κοινοτικού παραδείγματος και των παραγγελμάτων της παιδείας, οι Έλληνες αρίστευσαν υλικά και πνευματικά, πάντοτε και παντού όπου βρέθηκαν.

Η παρά φύσιν εξίσωση προσώπων και καταστάσεων οδηγεί τουναντίον στη γενική μετριότητα και στην ηθική αποτελμάτωση. Η οικογένεια, η κοινωνία, η επίσημη Παιδεία και η Δημόσια Διοίκηση οφείλουν να προσανατολιστούν ξανά προς την επιδίωξη και την επιβράβευση της βέλτιστης προσπάθειας, ώστε να δρέψουμε πάλι τους καρπούς της στην οικονομία, στην τέχνη, στην επιστήμη και στον αθλητισμό. Τέτοιοι καρποί, αυτούς που μας πρόσφεραν γενναιόδωρα οι προηγούμενες γενιές, περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο.

Η ατομικότητα έχει όμως όριο την κοινωνική ειρήνη. Οι δυνάμεις της κοινωνικής συνοχής και της αλληλεγγύης φροντίζουν ώστε ο ατομικισμός να μην καταντά κενόδοξο αυτοσκοπό.

Παλαιότερα, η κοινωνική συνοχή και η αλληλεγγύη ήταν ηθικά παραγγέλματα που μεταδίδονταν κυρίως έξω από κρατικούς θεσμούς (επίσημη Παιδεία, Δημόσια Διοίκηση). Εκπέμπονταν και ενισχύονταν μέσα από την οικογένεια και μέσα στη μικροκοινωνία (γειτονιά, ενορία, χωριό, συντεχνία κ.λπ.). Ήταν επίσης βασική διδαχή της Ορθοδοξίας.

Στον μεταπολεμικό Δυτικό Κόσμο ωστόσο, την επιμελητεία καταμερισμού των κοινωνικών πόρων και τον ρόλο ρυθμιστή των κοινωνικών συμπεριφορών στη ροπή ανάμεσα στην ατομικότητα ή τη συλλογικότητα, τον ανέλαβε το περίφημο «Κράτος Προνοίας». Στην απέναντι πλευρά του «Υπαρκτού Σοσιαλισμού», στο όνομα της ισότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης, το Κράτος προέβαλλε την απόλυτη κυριαρχία του συλλογικού πνεύματος, αποθαρρύνοντας την ατομικότητα. Στις δε χώρες του «Τρίτου Κόσμου», η απουσία θεσμών και δομών κρατικής πρόνοιας – χαρακτηριστικό της οικονομικής υπανάπτυξης – άφηνε την κοινωνική αλληλεγγύη ακόμη στη φροντίδα της θρησκείας ή των μικρότερων πυρηνικών κοινωνικών μονάδων της οικογένειας ή της φυλής.

196 «*Αιέν αριστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων, μηδέ γένος πατέρων αισχυνέμεν*» (Ιλιάδα, Ζ, 208), δηλαδή «*Πάντα να αριστεύεις, να είσαι ο καλύτερος και να μην ντροπιάσεις τους γεννήτορές σου*». Είναι η συμβουλή που δίνει ο Ιπόλλαχος από τη Λυκία στο γιο του Γλαύκο αλλά και ο Πηλέας στον δικό του γιο, Αχιλλέα, όταν και αυτός φεύγει για την Τροία (Λ, 784).

Από το '90 και μετά, με την ταλάντωση του εκκρεμούς της Ιστορίας προς έναν μετα-ιδεολογικό κόσμο, η απάντηση στο ερώτημα για την αξία των εθνών δεν δίνεται από ιδεολογίες και νομοτέλειες. Η ανάπτυξη ή η υστέρηση των εθνών μετριούνται τεχνοκρατικά, με δείκτες οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας όπως η αφομοίωση και χρήση των νέων τεχνολογιών στην οικονομική καθημερινότητα και στη δημόσια διοίκηση, το ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη νεοφυών επιχειρήσεων, η κατανομή του κοινωνικού μερίσματος ασφάλειας, η πρόσβαση στην υγεία και στην παιδεία, η ελευθεροτυπία, η λειτουργικότητα της δικαιοσύνης κ.λπ.

Τα επιτυχημένα έθνη δεν κρίνονται από τον μεγάλο πληθυσμό, τη στρατιωτική ισχύ ή την ατομική επιτυχία λίγων ξεχωριστών πολιτών στην οικονομία, στην τέχνη, στην επιστήμη ή στον αθλητισμό. Δεν γνωρίζουμε π.χ. πολλούς διάσημους Φινλανδούς –σχεδόν κανέναν– αλλά η αραιοκατοικημένη Φινλανδία, παρά τον μικρό της πληθυσμό, βρίσκεται στην κορυφή των δεικτών που προαναφέραμε, ως διεθνές πρότυπο παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας της οικονομίας της και ως παράδειγμα κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η καταξίωση μιας δίκαιης και ισότιμης κοινωνίας πρέπει να προκύπτει όχι από το μέγεθος του συσσωρευμένου υλικού και πνευματικού πλούτου, αλλά από το κριτήριο της *συμμετοχής*, τόσο στον πολυσυλλεκτικό σχηματισμό του όσο και στον δίκαιο επιμερισμό του μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων και μεταξύ των γενεών. Σημασία έχει η ευρύτερη δυνατή δημιουργική συμβολή των πολιτών και η διάχυση των οικονομικών και πολιτιστικών επιτευγμάτων στο σύνολο του κοινωνικού σώματος.

Με αυτή τη λογική, δεν έχει πολλή σημασία να υπερηφανεύεται ένας Έλληνας για τη Μαρία Κάλλας, ένας Κολομβιανός για τον Μάρκες¹⁹⁷ ή ένας Αιθίοπας για τον Αμπέμπε Μπικίλα¹⁹⁸. Αυτό που δίνει αξία σε ένα έθνος είναι –κατ'αντιστοιχία– να έχει ο μέσος πολίτης μουσική παιδεία, εκφραστικό και πλούσιο λόγο, υγιές και ασκημένο σώμα.

Τα επιτυχημένα έθνη προικοδοτούν και ενισχύουν το πνεύμα δημιουργικής πρωτοπορίας. Μεριμνούν ώστε το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας να ωφελείται από την αριστεία των διακεκριμένων όλου του κόσμου –όχι μόνο των

197 Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες (1927–2014): Κολομβιανός συγγραφέας –Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1982– γνωστός και αγαπητός παγκοσμίως για τον «μαγικό ρεαλισμό» των μυθιστορημάτων του, όπου το φανταστικό και το αλλόκοτο εμφανίζονται ως κάτι κοινό, καθημερινό, πραγματικό. Τα πιο πολυδιαβασμένα έργα του είναι: «*Εκατό χρόνια μοναξιά*» (1967) με το οποίο έγινε παγκόσμια γνωστός, «*Το φθινόπωρο του Πατριάρχη*» (1975), «*Χρονικό ενός προαναγγεληθέντος θανάτου*» (1981) και «*Ο έρωτας στα χρόνια της χολέρας*» (1985).

198 Abebe Bikila (1932–1973): Αιθίοπας μαραθωνοδρόμος ο οποίος με τις νίκες του στους Ολυμπιακούς της Ρώμης και του Τόκιο υπήρξε ο πρώτος μαύρος Αφρικανός χρυσός Ολυμπιονίκης και ο πρώτος που κέρδισε δύο συνεχόμενες φορές τον ολυμπιακό Μαραθώνιο Δρόμο (μέχρι την εμφάνισή του οι Αφρικανοί δρομείς αποστάσεων ήταν σχεδόν άγνωστοι στον παγκόσμιο αθλητισμό). Την πρώτη νίκη του στη Ρώμη την πέτυχε τρέχοντας ξυπόλυτος –αφού τον στένευαν τα παπούτσια που του έδωσαν– ενώ στο Τόκιο κέρδισε τρέχοντας 40 μόνο μέρες μετά από εγχείρηση για αφαίρεση σκωληκοειδίτιδας. Έκτοτε, το όνομά του αποτελεί θρόλο στα αγωνίσματα δρόμου αντοχής και για τον Αφρικανικό αθλητισμό γενικότερα.

ομοεθνών τους. Φροντίζουν επίσης να μην ξεμένουν πίσω αβοήθητοι οι αναξι-οπαθούντες.

Επιτυχημένο δεν είναι το Κράτος-Πατέρας που βρίσκεται πότε πάνω και πότε πίσω από τον Πολίτη, παρέχοντας εναλλάξ ασφυκτική πατρωνία ή εκμαυλιστικές επιδοτήσεις για τη διατήρηση μιας ευημερίας χωρίς κόπο¹⁹⁹. Το κλειδί βρίσκεται στην καλλιέργεια φιλοπρόοδου πνεύματος σε όλους τους πολίτες, εξισορροπημένου με την αίσθηση της κοινωνικής και πολιτικής ευθύνης για το σύνολο· στην εμπέδωση του αξιώματος ότι ατομική επιτυχία χωρίς κόπο δεν υπάρχει· στην εγκαθίδρυση της αίσθησης δικαίου, με την έννοια της αναλογικής αμοιβής και της αναλογικής τιμωρίας.

Με αυτή τη συλλογιστική, η αξιολόγηση των επιτευγμάτων και του δικού μας Έθνους προκύπτει μόνο *μερικώς* από τις επιτυχίες των διακεκριμένων Ελλήνων, για τις οποίες όλοι δίκαια υπερηφανευόμαστε –ακριβώς γιατί υπάρχει μέσα σε αυτές και η δική μας αφανής συμβολή. Η αξία και του δικού μας Έθνους παράγεται κυρίως από τις *βασικές αρετές* (ή τα ελαττώματα) που χαρακτηρίζουν τον αντιπροσωπευτικό τύπο του απανταχού Έλληνα, τον απλό άνθρωπο του καθημερινού βίου, τον ανώνυμο πολίτη.

Γ.2. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Η Ελλάδα είναι χώρα μάλλον φτωχή σε υλικούς πόρους²⁰⁰, ενώ έχει πολύ ιδιόμορφη τοπογραφία, τέτοια που κάνει πολυέξοδη τη λειτουργία ενός συγκεκριμένου κράτους. Βρίσκεται σε εξαιρετική γεωγραφική θέση, αλλά αυτή η ευλογία έρχεται μαζί με τη δύσκολη γειτνίαση με λαούς με τους οποίους βρίσκεται ιστορικά σε γεωπολιτική και πολιτισμική αντιπαράθεση.

Παρά τις δύσκολες συνθήκες, ο Ελληνισμός επαναστάτησε το 1821, απελευθέρωσε την ιστορική του κοιτίδα και κατάφερε να ιδρύσει ένα ανεξάρτητο Κράτος, το οποίο κατόρθωσε να συνεχίσει νικηφόρα την Επανάσταση για ακόμη 100 χρόνια σχεδόν, διευρύνοντας την επικράτειά του και συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών όπου οι Έλληνες ζούσαν πλειοψηφικά.

Η σύσταση του Ελλαδικού Κράτους ήταν μέγα επίτευγμα του Ελληνισμού, διότι για όποιον ανήκε στο Έθνος –με την ευρεία έννοια, όχι της υπηκοότητας– υπήρχε πλέον ένας ασφαλής εθνικός χώρος για καταφυγή και νέα προκοπή. Καθώς το ελεύθερο Ελλαδικό Κράτος μεγάλωνε βαθμηδόν σε έδαφος και ισχύ και μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια, την τιμή και την ισονομία των πολιτών του, υποδεχόταν στον απελεύθερο τόπο και όσους παλιννοστούντες του ευρύτερου Ελληνισμού αντιμετώπιζαν κινδύνους και διακρίσεις από την άνοδο του εθνικι-

199 Αλήθεια, πόθεν οι επιδοτήσεις πάρεξ εκ φόρων (που βαραίνουν τη σημερινή γενιά) ή εκ δανείων (που βαραίνουν τις επόμενες γενιές);

200 Μεγάλο ερωτηματικό παραμένει ακόμη η ύπαρξη υδρογονανθράκων και η δυνατότητα οικονομικής τους εκμετάλλευσης, ιδιαίτερα στις δύσκολες γεωπολιτικές συνθήκες της ΝΑ Μεσογείου, αλλά και λόγω της προοπτικής της «πράσινης μετάβασης» (βλ. και κεφάλαιο Δ.2.1).

σμού στις πατρογονικές τους εστίες, χώρες όπου ο Ελληνισμός ήταν άλλοτε –στις περισσότερες περιπτώσεις– μια ακμάζουσα μειονότητα.

Αυτή δυστυχώς ήταν η μοίρα του νεότερου Ελληνισμού: να επιδιώκει την εδαφική του ολοκλήρωση είτε με επιθετικό πόλεμο είτε με υποδοχή και ενσωμάτωση στο Ελλαδικό Κράτος των παλλινοστούντων ετερόχθονων αδελφών²⁰¹.

Μέχρι το '22, η μεγαλοϊδεατική αποστολή του Κράτους ήταν αυτονόητη, τόσο για τους πολίτες του όσο και για την πολιτική ηγεσία. Δεν υπήρξε αντίθετη άποψη –έστω μειοψηφική– που να είναι κοινωνικά αισθητή ή πολιτικά οργανωμένη. Στο γύρισμα προς τον 20^ο αιώνα, υπήρχε ποτέ περίπτωση να τεθεί το δίλημμα στους Ρουμελιώτες ή στους Μωραΐτες αν θα δέχονταν στον τόπο τους τούς παλλινοστούντες Έλληνες που διέτρεχαν κίνδυνο αφανισμού; Ήταν πλήρης η ομοφροσύνη, ενστικτώδης η εθνική αλληλεγγύη, απόλυτη η αίσθηση κοινότητας με τους ελληνικούς πληθυσμούς που ακολούθησαν για αιώνες διαφορετική ιστορική πορεία, σε άλλες αρχαίες πατρίδες του οικουμενικού Ελληνισμού, μακριά από την αρχική κοιτίδα του Έθνους.

Οι αλύτρωτοι Έλληνες είχαν επίσης από τη μεριά τους ακέραιη τη συνείδηση της ελληνικότητάς τους ως πολιτισμική, πνευματική, θρησκευτική, γλωσσική ενότητα, παρά τη γεωγραφική διασπορά²⁰².

Ήταν μέγιστο κοινωνικό κατόρθωμα ότι στη χειρότερη στιγμή του, τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο νεότερος Ελληνισμός κατάφερε να επιβιώσει, ακριβώς εξαιτίας της έντονης αίσθησης της μεταξύ μας κοινότητας και ταυτότητας. Το ίδιο το Κράτος –ανέλπιστα– έκανε υποδειγματικά το καθήκον του ως υποδοχέας των ετερόχθονων αδελφών. Αναδεικνύοντας αναπάντεχη εσωτερική δύναμη, με πρωτόγνωρα οργανωμένη προσπάθεια και κάνοντας την αλληλεγγύη από θεωρία πράξη, αντί η Ελλάδα να καταρρεύσει οικονομικά και να διαρραγεί κοινωνικά από το προσφυγικό κύμα, κατάφερε να εντάξει τους πρόσφυγες επιτυχώς στην οικονομία²⁰³ και ισότιμα στην πολιτική ζωή (ίσα συνταγματικά δικαιώματα). Το καλωσόρισμα γινόταν με το αυτονόητο αίσθημα ευθύνης για τη φροντίδα των αδελφών. Οι κατά τόπους δυσκολίες ήταν αναπόφευκτες, λόγω της πλήρους ανατροπής της οικονομικής, χωροταξικής, κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στους χώρους όπου οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μαζικά. Για τις όποιες τριβές –υπαρκτά φαινόμενα, αλλά προσωρινά και μεμονωμένα– δεν μπορεί κανείς να ψέξει ούτε τους

201 Το Σύνταγμα του Ελληνικού Κράτους του 1844 αναγνώριζε ακριβώς τη δυνατότητα των ετερόχθονων (γενικά, πιο καταρτισμένων στα διοικητικά και πιο μορφωμένων) να κατέχουν δημόσια αξιώματα, δηλαδή επίζητες μισθοδοτούμενες θέσεις. Η παραχώρηση αυτή είναι δείγμα του ανοικτού, δεκτικού και προοδευτικού χαρακτήρα του Ελλαδικού Κράτους ήδη από τη γέννησή του.

202 Περισσότερο και από τη γλώσσα, οι Έλληνες αυτοπροσδιορίζονταν με βάση την ορθοδοξία τους και την καταγωγή τους εκ του ύστερου εξελληνισμένου Βυζαντίου. Για παράδειγμα η ποντιακή διάλεκτος («το ποντιακόν τη λαλίαν») είχε μείνει προσκολλημένη στο ιωνικό της υπόστρωμα και ήταν δύσκολα κατανοητή εκτός του Πόντου, ενώ αρκετοί συμπαγείς Καππαδοκικοί πληθυσμοί είχαν γίνει τουρκόφωνοι, διατηρώντας όμως την ορθοδοξία τους, τα ήθη και τα έθιμα του Ελληνισμού.

203 Οι πρόσφυγες συνετέλεσαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας στη Μακεδονία και στη Θράκη και στην ανάπτυξη της βιομηχανίας στα αστικά κέντρα.

αυτόχθονες του Ελλαδικού Κράτους ούτε τους αναξιοπαθούντες πρόσφυγες²⁰⁴.

Στον στρατιωτικό τομέα, η Μικρασιατική Καταστροφή ήταν στην πράξη η μόνη αμετάκλητη στρατιωτική αποτυχία από το '21 μέχρι σήμερα. Στάθηκε κατόρθωμα ότι η Ελλάδα κατάφερε να δημιουργήσει έναν στρατό ικανό να απελευθερώσει δια των όπλων την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θράκη, την Κρήτη και το Αιγαίο. Με τον στρατό της η Ελλάδα συμμετείχε ενεργά και στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους –με τρομερό κόστος στη δεύτερη περίπτωση–, επιλέγοντας ορθά τη συμπαρατάξη με την πλευρά των νικητών, κερδίζοντας τον έπαινο για το θάρρος, τη μαχητικότητα και το ηθικό των στρατιωτών της. Αλλά και η σημερινή στρατιωτική μας ισχύς –μικρότερη βέβαια σε σχέση με παγκόσμιες δυνάμεις πρώτης γραμμής– είναι αξιοζήλευτη με βάση τα μεγέθη του πληθυσμού και της οικονομίας, σεβαστή από τους συμμάχους και επίφοβη για τους αντιπάλους.

Στον διπλωματικό τομέα, η Ελλάδα κατάφερε να γίνει βασικό ή και ιδρυτικό μέλος των πιο ισχυρών και έγκυρων διεθνών γεωπολιτικών και οικονομικών θεσμών (ΟΗΕ, ΟΟΣΑ, ΝΑΤΟ, ΔΝΤ, ΕΟΚ). Συμμετέχει έτσι ισότιμα σε διακρατικές διαδικασίες αποφάσεων, μαζί με άλλες χώρες μεγαλύτερου πληθυσμιακού και οικονομικού ειδικού βάρους.

Αν αντιπαραβάλλουμε την πρόδοό μας με τα αντίστοιχα επιτεύγματα των γειτόνων και κυρίως με αυτά του ιστορικού αντιπάλου, η Ελλάδα βρίσκεται μπροστά σχεδόν σε κάθε δείκτη πολιτικής ελευθερίας, οικονομικής προόδου και κοινωνικής συνοχής, ενώ κατέχει την επίζηλη θέση του πιο οικονομικά αναπτυσσόμενου –με όρους δικαιότερης κατανομής του συνολικού πλούτου στους πολίτες της– και του πιο διεθνώς καταξιωμένου κράτους της περιοχής²⁰⁵.

Κάνοντας λοιπόν συνολική αποτίμηση των ατομικών και συλλογικών επιτευγμάτων των απανταχού Ελλήνων για τα τελευταία 200 χρόνια, θα βρούμε τον απολογισμό εντυπωσιακά θετικό.

Αν μάλιστα αναλογιστούμε ποιες τραγικές εσωτερικές συγκρούσεις μάς ταλαιπώρησαν κοινωνικά και πολιτικά και ποιες εξωτερικές οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές πιέσεις δέχθηκε το Έθνος σε αυτή τη διαδρομή, τότε καταλαβαίνουμε ότι η σημερινή ελληνική κοινωνία της ευμάρειας, της ασφάλειας, της δικαιοσύνης και της ισονομίας, αποτελεί θαυμαστό εθνικό επίτευγμα, ακόμα και σε παγκόσμια βάση σύγκρισης.

Γ.3. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ

Η ανάδυση ενός Ελλαδικού Κράτους μετά τη μακραίωνη δουλεία του Γένους και η αναρρίχσή του στην ανώτερη βαθμίδα των ευημερούντων

204 Οι Έλληνες δείχνουν την ίδια αλληλεγγύη για τους σημερινούς αλλοεθνείς πρόσφυγες πολέμου. Οι παράνομοι μετανάστες είναι άλλη συζήτηση.

205 Η Τουρκία, παρά το γεωγραφικό, οικονομικό και στρατιωτικό μέγεθός της και παρά τη γεωστρατηγική της αξία, την οποία εξαργυρώνει έξυπνα και ακριβιά, δεν έχει αποδώσει στους πολίτες της ένα οικονομικό και κοινωνικό μέρισμα αντίστοιχο με αυτό που απολαμβάνουν οι Έλληνες.

σύγχρονων κρατών έγινε δυνατή επειδή το Έθνος ευτύχησε να έχει ανθρώπους εφευρετικούς και εξωστρεφείς, συμμετοχικούς και εργατικούς, φιλοπρόόδους και φιλόξενους.

Ως προς το ηθικό τους υπόβαθρο, οι Έλληνες διακρίνονται για τη *συγχωρητική* τους κοσμοθεωρία –βασική διδαχή και παρακαταθήκη της Ορθοδοξίας– σε αντίστιξη με τον τιμωρητικό και λογοκρατικό δυτικό πολιτισμό. Την ώρα της συλλογικής κρίσης –οικονομικής ή κοινωνικής– αντί του φιλοτομαρισμού οι Έλληνες εκδηλώνουν ανακλαστικά συνοχής.

Διαθέτουν επίσης ένστικτο συμπάθειας και παράδοση *συνδρομής* προς την ξένη δυσκολία, μια δραστήρια κοινωνική αλληλεγγύη που εκδηλώνεται και ενισχύεται ηθικά στο επίπεδο της οικογένειας, των φίλων, της γειτονιάς, της επαγγελματικής ομάδας, της κοινότητας και του Έθνους συνολικά.

Η ελληνική κοινωνία δεν είναι αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνικά, ούτε ο πλούτος δημιουργεί αδιαπέραστα στεγανά.²⁰⁶ Δείγμα της *κοινωνικής κινητικότητας* είναι ότι μέσα σε μια δυο γενιές, η κοινωνική και οικονομική μας θέση μπορεί να ανεβοκατεβαίνει σχετικά εύκολα στους λιγοστούς διαθέσιμους «ορόφους» (και αυτό το ολιγάριθμο έχει τη σημασία του). Αυτό δεν συμβαίνει σε άλλες δυτικές χώρες με μεγαλύτερη κατακόρυφη κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση. Σε αρκετές από αυτές υπάρχουν ακόμα κληρονομικοί τίτλοι ευγενείας, κάτι που στην Ελλάδα απαγορεύει το Σύνταγμα, καταργώντας και όσους είχαν παραχωρήσει στα Επτάνησα οι Βενετσιάνοι.

Οι Έλληνες ξεχωρίζουμε για τη φανατική μας *αφοσίωση στην οικογένεια*, όπως δηλώνεται με το σέβας προς τους γονείς (π.χ. το έθιμο να δίνουμε στα παιδιά μας το όνομα του γονιού), με την προσήλωση στην πρόοδο των απογόνων (μέσα από τα «γράμματα»), με το έντονο πνεύμα οικογενειακής αποταμίευσης (ώστε να «γράψουμε» στα παιδιά μια κάποια περιουσία, όχι μόνο για ένα καλό δικό τους ξεκίνημα αλλά –αν γίνεται– και για αυτό των δικών τους παιδιών ακόμα), με τη "στενή" μας επίσης συγγένεια με τα δεύτερα, τα τρίτα –και βάλε– ξαδέρφια! Αυτά δεν είναι αυτονόητα στη σύγχρονη δυτική κουλτούρα –τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό.

Η ελληνική οικογένεια είναι επίσης λιγότερο πατριαρχική –στην πράξη είναι *μητριαρχική*–, ενώ μέσα στην οικογένεια είμαστε όλοι ίσοι στη συνεισφορά και στην ανταμοιβή, στη λύπη και στη χαρά. Ούτε αυτό είναι κεκτημένο για έθνη όπου οι γυναίκες επιβαρύνονται ασύμμετρα –σωματικά και ψυχολογικά– ενώ τα παιδιά διαχωρίζονται ως προς τα δικαιώματα και τις προοπτικές τους ανάλογα με το φύλο.

Ιδιαιτερότητα είναι επίσης ο έντονος *νόστος*, ως αγάπη για τη μικρή τοπική μας πατρίδα (απότοκος της ιδιόμορφης ελληνικής τοπογραφίας). Από την αρχή της ιστορίας μας η τοπικιστική υπερηφάνεια παραμένει μέγα κάυχημα, ενώ για τον ταξιδιώτη και τον μετανάστη η σκέψη της σεμνής γενέτει-

206 Κάποιοι από τους διακεκριμένους Έλληνες και τις Ελληνίδες που είδαμε σε αυτό το βιβλίο είχαν μια άνετη οικονομική και κοινωνική αφετηρία. Όμως, αν ανατρέξει κανείς μια δυο γενιές πριν, και στις δικές τους οικογένειες θα βρει μια ρίζα ταπεινή και δυναμική μαζί.

ρας του βουνού ή του νησιού γίνεται μέγα άλγος²⁰⁷.

Τέλος, μας διακρίνει η *φιλοπατρία* ως αίσθηση υπερηφάνειας για το μεγάλο εθνικό σύνολο και για ό,τι το συνοδεύει: για την ομορφιά της γης όπου κατοικούμε, για την αντοχή μας στον χρόνο, για την περίβλεπτη ιστορία μας. Αυτή η φιλοπατρία ως αίσθημα κληρονομιάς και συνευθύνης, κάνει τη θυσία για κάτι υπερ-ατομικό και ιδεατό όπως η Πατρίδα να φαίνεται φυσική και ενστικτώδης επιλογή, άσχετη με υπολογισμούς και λογική επεξεργασία.

Το αίσθημα του «ανήκειν» στη μικρή ή μεγαλύτερή μας κοινότητα εμπνέει τους Έλληνες από την αρχαιότητα. Ο *κοινοτικός μας βίος* εντός κάποιας συλλογικότητας, μικρότερης ή μεγαλύτερης (οικογένεια, γειτονιά, συντεχνία, ενορία, πόλη, έθνος), μας προσδιορίζει και μας ταυτοποιεί. Ο κοινοτικός βίος μάς αποτρέπει από τη μικροπρέπεια και μας προτρέπει σε ενάρετες πράξεις. Εξαιτίας της κοινοτικής μας ζωής, ενδιαφέρει εξόχως τι θα πουν οι άλλοι για μας: οι συγγενείς, οι γείτονες, οι συνεργάτες, οι φίλοι.²⁰⁸

Με αυτό το αίσθημα κοινότητας και συνευθύνης αποκτούσε νόημα παλαιότερα η παρέμβαση των έμπειρων της ζωής προς τους νεότερους, όταν οι τελευταίοι παρεξέκλιναν από τα παραδοσιακά ήθη. Έβλεπες κάποιον νεότερο καθιστόν στο αστικό λεωφορείο και του ζητούσες να παραχωρήσει τη θέση στον πρεσβύτερο. Άκουγε ο περαστικός τα άγνωστα παιδιά να ασχημονούν στον δρόμο και αμέσως παρενέβαινε, τότε με νουθεσία τότε πιο δραστικά, σαν να ήταν και δική του υπόθεση η συμπεριφορά τους. Είναι το ίδιο πνεύμα κοινότητας που μας εμπνέει εμπιστοσύνη καθώς τα παιδιά μας παίζουν στην πλατεία του χωριού· ακόμα και αν δεν τα παρακολουθεί ο γονιός προσωπικά, όλο και κάποιο μάτι θα προσέχει για την ασφάλειά τους και για τη μεταξύ τους συμπεριφορά. Στην πράξη, δεν υπάρχουν στην Ελλάδα «ξένα παιδιά», γιατί είναι όλα δικά μας!

Οι φραγμοί που υποσυνείδητα έθεταν στη συμπεριφορά μας η οικογένεια, η γειτονιά, το εργασιακό περιβάλλον κ.λπ., ήταν στο παρελθόν εντονότατοι, έχουν όμως πια υποχωρήσει. Έως σήμερα πάντως, ο ετεροπροσδιορισμός του Έλληνα μέσα από τις κοινότητες στις οποίες ζει παραμένει ιδιαίτερα έντονος. Αντίθετα, ο μέσος Ευρωπαίος ή Αμερικανός έχει χαλαρότερους δεσμούς με τα κοινωνικά σύνολα στα οποία συμμετέχει, ακόμα και με τη στενότερη οικογένεια· προτιμά να αυτοπροσδιορίζεται, να κρατά απόσταση ατομικότητας.

Η ισχυρή σύνδεση με κάποια κοινότητα που είναι θεμελιώδης για την ταυτότητά μας μπορεί όμως να γίνει κοντόθωρη, όταν το κοινό όφελος για το οποίο πασχίζουμε είναι ζημία για μια άλλη κοινότητα Ελλήνων. Συμβαίνει να αγωνιζόμαστε για την ευημερία της στενής μας οικογένειας, παραβλέποντας μερικές φορές το ευρύτερο κοινωνικό συμφέρον (ζητώντας π.χ. διακριτική με-

207 Στη σύγχρονη εποχή αυτά τα αισθήματα έχουν υποχωρήσει για όσους έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην υδροκέφαλη Αθήνα.

208 Η αιδώς γενικά, ως αναστολή που σχετίζεται με την εξωτερική μας εικόνα, μετριάζει την αυθόρμητη εκδήλωση των ατομικών ροπών στη σκέψη και στη συμπεριφορά. Στην ακραία της όμως έκφανση, η χαλιναγωγήση αυτή μπορεί να φτάσει στην αυτο-καταστολή.

ταχείριση από το Κράτος). Είμαστε φανατικά περήφανοι για το χωριό μας και μαζί έτοιμοι να αντιπαραθεθούμε πεισματικά με το διπλανό χωριό πάνω σε κάθε μικροζήτημα τοπικιστικού κύρους ή ωφέλειας. Αυτό είναι ίσως το μεγάλο ελάττωμά μας, αυτό που κάνει δύσκολη τη συνεργασία μεταξύ των ελληνικών μας κοινοτήτων.

Με τον ίδιο τρόπο, ας είμαστε προσεκτικοί όταν συγκρίνουμε το έθνος των Ελλήνων με τα άλλα έθνη. Γιατί και οι άλλοι λαοί έχουν φιλοπατρία: και αλλού έχει πρωταρχική σημασία η οικογένεια: και σε άλλα έθνη βρίσκεται ψηλά η αλληλεγγύη και η συλλογικότητα. Δεν είναι όλα αυτά αποκλειστικά ελληνικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο ο ελληνικός λαός –όπως και κάθε λαός– μπορεί να καυχείται δικαιωματικά για τη δική του ιδιοπροσωπία, για την αίσθηση ιδιαιτερότητας από το γύρω περιβάλλον. Διαφέρουμε όχι στα συστατικά αλλά στο χαρμάνι.

Αναγνωρίζουμε συνεπώς ότι κάθε άλλο έθνος –μικρό ή μεγάλο, αρχαίο ή νεότερο– είναι το ίδιο αξιόλογο, το ίδιο ιδιαίτερο. Εμείς οι Έλληνες μπορούμε όμως δίκαια να περηφανευόμαστε για την *αντοχή* μας στον χρόνο, δείγμα συνέχειας των συστατικών μας στοιχείων, όσα δημιούργησαν τα επιτεύγματα της Αρχαιότητας, του Βυζαντίου και του νεότερου Ελληνισμού.

Αυτή η *συνέχεια* στον χρόνο είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή γιατί στις περισσότερες περιόδους της Ιστορίας μας οι Έλληνες δεν ζήσαμε –ως προνομίοι– χι της Γεωγραφίας– μαζεμένοι σε έναν ασφαλή, συμπαγή και πλούσιο τόπο. Το αντίθετο μάλιστα, ήμασταν μέχρι πρόσφατα πολύ διεσπαρμένοι. Όταν περιγράφει κανείς την εικόνα που συνθέτει τον ελληνικό ιδιοχαρακτήρα, θαυμάζει την ομοιογένεια των αξιών και των συμπεριφορών σε όλο το σώμα του Ελληνισμού. Είναι ακριβώς η *συνοχή* στον χώρο –τον πολιτισμικό, όχι τον γεωγραφικό– που μας προσδιορίζει: Θρακιώτες και Κρητικοί, Μακεδόνες και Κυκλαδίτες, Μοραΐτες και Δωδεκανήσιοι, Ηπειρώτες και Μικρασιάτες, Ρουμελιώτες και Πόντιοι, Κύπριοι και Θεσσαλοί, Επτανήσιοι και Καππαδόκες, είμαστε πολύ περισσότερο ίδιοι παρά ξεχωριστοί. Θεωρούμε αυτονόητο ότι είμαστε όλοι όμοιοι ως προς την ελληνικότητά μας, ίδια πατριώτες, ίδια συμπολίτες: φτάνει να συναντηθούν δυο Έλληνες στο εξωτερικό για να φέξει το πρόσωπό τους, για να φωνάξουν μέσα στον ξένο κόσμο: «Γειά σου Πατρίδα»!

Είμαστε σαν όργανα μιας ορχήστρας που παίζει τις ίδιες νότες (την ελληνική λαλιά) και μόνο η χροιά αλλάζει. Πολλές φορές ανταγωνιζόμαστε αναμεταξύ μας σε ένταση, παράγοντας κακοφωνία. Παίζουμε όμως πάντα στο ίδιο μουσικό κλειδί, στην ίδια τονικότητα και μάλιστα χωρίς μαέστρο. Γιατί ο αρχιμουσικός είναι η κοινή μας καταγωγή, η πολιτισμική μας παράδοση και η κοινή ιστορική μνήμη.

Ας καυχηθούμε λοιπόν δικαιωματικά: τις λέξεις *Πατρίδα* και *Πατριωτισμός* οι Έλληνες τις ζούμε πολύ έντονα. Με αυτόν τον βιωματικό τρόπο τις νιώσαμε, τις πλάσαμε και τους δώσαμε κεντρικό νόημα στη ζωή μας. Μετά, τις χαρίσαμε στις υπόλοιπες γλώσσες του κόσμου.

Γ.4. ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΧΘΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Θάλασσα

Βουνό

Λιομάζωμα

Χωριό

Μετανάστες

Τέχνη

Οικοδομή

Εργοστάσιο

Ιεραποστολή

Μιλήσαμε πριν για τον αξιακό ιστό που εξύφαναν αναμεταξύ τους οι Έλληνες και κυρίως οι απλοί Έλληνες του καθημερινού μόχθου. Πάνω σε αυτό το πυκνό και ανθεκτικό πλέγμα στηρίζεται η δημιουργική προσπάθεια κάθε Έλληνα. Με αυτές τις αρετές και τις παραδόσεις οι απλοί Έλληνες κατάφεραν το καθημερινό δημιουργικό τους έργο:

- Οι έμποροι καθιερώνονταν στις διεθνείς αγορές με συνεργατικότητα και τίμια συναλλαγή.
- Οι ναυτικοί όργωναν τις θάλασσες του κόσμου με τόλμη, πείσμα και εξυπνάδα, φτάνοντας γρήγορα ξανά στην κορυφή της παγκόσμιας ναυτοσύνης.
- Οι τεχνίτες και οι αργυροχόοι, οι ταμπάκηδες και οι σαμαρτζήδες έπαιρναν την πρώτη ύλη και την έκαναν πράγμα όμορφο και χρήσιμο, παντρεύοντας την καλαισθησία με το πρακτικό πνεύμα.
- Οι αγρότες στον μικρό οικογενειακό κλήρο εσόδευαν κάθε χρόνο από τη γη το σάρι, το λάδι, το κρασί, τα μύγδαλα και τα ρόδια της χρονιάς: φτωχό συνήθως το χώμα, μεγάλος πάντα ο μόχθος.
- Οι τσοπαναράιοι, Βλάχοι και Σαρακατσαναίοι, βρισκονταν μέρα νύχτα στο κοπάδι με την κάπα στον ώμο και την γκλίτσα στο χέρι, αψηφώντας τον καιρό, σε ένα απaráλλαχτο ετήσιο δρομολόγιο: ανεβαίνοντας το βουνό του Αη Γιωργιού, κατεβαίνοντας του Αη Δημήτρη.
- Οι άντρες που φύγαν από το χωριό και την αγροτική ζωή αναζητώντας μια καλύτερη ζωή στην πόλη, δούλευαν φιλότιμα στο γιαπί, φορτώνονταν το πηλοφόρι και παίρναν το μυστρί²⁰⁹.

209 Καθώς το τραγούδι παραγγέλνει: «η δουλειά κάνει τους άντρες»!

- Οι γυναίκες τους, αφήνοντας πίσω στο χωριό τη ρόκα και τον σπιτικό αργαλειό, εργάζονταν καρτερικά εμπρός στη βιομηχανική ραπτομηχανή, δίπλα ή μια στην άλλη. Είναι οι ηρωίδες της Ελλάδας: εργάτριες, σύζυγοι και μανάδες μαζί.
- Όσοι πήγαιναν στα ξένα για μια καλύτερη ζωή μοχθούσαν το ίδιο σκληρά, μόνο που τώρα εργάζονταν σε τόπους πιο πλούσιους, πιο μεγάλους ή πιο παρθένους: σχεδόν όλοι τα κατάφεραν και έγιναν η μαγιά της νέας Διασποράς.
- Η Εξωτερική Ιεραποστολή της Εκκλησίας της Ελλάδος κήρυσσε σε τόπους μακρινούς, φτωχούς και δύσκολους την Ορθοδοξία, μαζί και την ελληνική φιλανθρωπία, με την πιο κυριολεκτική και ευρεία σημασία της: σε κάθε ιεραποστολικό Ναό, δίπλα στον Σταυρό κυματίζει και μια Ελληνική Σημαία.

Στις λίγες αυτές εικόνες διακρίνει κανείς την αφοσίωση στο επίμοχθο έργο, την ειρηνική κατάφαση στην πράξη της ζωής, τον ηρωισμό του ανώνυμου Έλληνα στον καθημερινό του βίο. Είναι οι γενιές που αιώνες τώρα γαλβανίζουν επάξια το μέταλλο της επιβίωσης του Ελληνισμού.

Δ. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, Η ΚΡΙΣΗ (;) ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΜΑΣ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

Οι πολιτικές, θεσμικές και οικονομικές κατακτήσεις της περιόδου από τη Μεταπολίτευση και ένθεν (σταθερή ειρήνη με τους γείτονες –παρά την περιστασιακή ένταση–, ευρωπαϊκό κεκτημένο, οικονομική ανάπτυξη, θεσμική σταθερότητα) αποτελούν τεράστιο άλμα προόδου σε σύγκριση με το ταραγμένο πολιτικό παρελθόν της περιοχής μας. Έφεραν την ασφάλεια των συνόρων, την κοινωνική ειρήνη, καθώς και την ευμάρεια που είναι μοιρασμένη –ανισομερώς ακόμη, πάντως μοιρασμένη– σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Παρά την κρίση στην αυγή του τρέχοντος αιώνα και καθώς βαδίζουμε πια στην τρίτη εκατονταετηρίδα από την Επανάσταση, οι Έλληνες γευόμαστε πρωτοφανή υλική αφθονία σε σχέση με τις γενιές του περασμένου αιώνα, μέσα σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο ραγδαίας αύξησης του πλούτου των εθνών.

Απολαμβάνουμε τις ευκολίες της καθημερινής ζωής από την επιταχυνόμενη ανάπτυξη της τεχνολογίας²¹⁰, σε βαθμό που ασθμαίνουμε προσπαθώντας να την κατανοήσουμε και να αντιληφθούμε τις άμεσες και τις μεσοπρόθεσμες συνέπειές της στην ατομική και στην κοινωνική μας ζωή.

Επωφελούμαστε από τη δραματική αύξηση της εμβέλειας και της ταχύτητας της επικοινωνίας μαζί με την ευκολία πρόσβασης στη γνώση που έφερε το διαδίκτυο. Ο κάτοικος της Ελλάδας βγαίνει έτσι οριστικά από τη δυσκολία που επέβαλλε μέχρι σήμερα η κατακερματισμένη τοπογραφία του ελληνικού πελάγους και του ελληνικού βουνού.

Με τις σύγχρονες τεχνολογικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις, αυξάνεται η αλληλεπίδραση της ελληνικής κοινωνίας με άλλα έθνη και κυρίως με τη νέα Ευρώπη, η οποία αναδύεται μέσα από το πολλά υποσχόμενο πολιτικό πείραμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξαιρετικά φιλόδοξο, αλλά ακόμη αμφιλεγόμενο ως προς τον σχεδιασμό του.

Καθώς μεταβάλλεται το πολιτισμικό έδαφος και το γεωπολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ευδοκίμωσε ο Ελληνισμός, αλλάζουν και οι εμπειρίες και οι συνθήκες που διαμορφώνουν τον ατομικό μας χαρακτήρα. Αλλάζουν συνάεργα οι συνθήκες της κοινωνικής μας ζωής και η συνισταμένη των ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών. Αναδιατάσσονται εκ θεμελίων οι σχέσεις του Έλληνα με τον συν-Έλληνα, καθώς και του Έλληνα με τον υπόλοιπο κόσμο.

²¹⁰ Η οποία τεχνολογία παράγεται –δυστυχώς– κυρίως μακριά μας, με μικρή σχετικά συμβολή του ελληνικού δημιουργικού τάλαντου σε αυτή την παγκόσμια προσπάθεια. Η αιτία είναι η υποχώρηση της εφευρετικότητας και της επιχειρηματικότητας των Ελλήνων από το δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα και μετά, λόγω της επανάπαυσης που έφερε η αφθονία. Η πρόσφατη κρίση που πέρασε η ελληνική κοινωνία έχει πάντως ξυπνήσει τα αρχέγονα ένστικτα. Ας ελπίσουμε λοιπόν ότι ο πολυμήχανος Έλληνας θα ξαναβρεί σύντομα τη δημιουργικότητα και την ανταγωνιστικότητά του.

Δ.1. ΝΕΑ ΣΥΝΟΛΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Για τις προηγούμενες γενιές τα παραδοσιακά σύνολα αναφοράς ήταν η οικογένεια, η πατρίδα και η θρησκεία. Στη νεότερη μεταπολιτευτική εποχή και κυρίως μετά την ένταξη στην ΕΟΚ²¹¹ το 1981, τα παραδοσιακά σύνολα αναφοράς εμπλουτίστηκαν ή αντικαταστάθηκαν. Ήρθαν άλλα που προέκυψαν από την ιδεολογία (κόμματα, πολιτικές οργανώσεις κ.λπ.), από τις δυνατότητες που παρέχει η εξωστρέφεια και η διεθνοποίηση της οικονομίας (πολυεθνικές επιχειρήσεις), καθώς και από τα υπερεθνικά όργανα παραγωγής πολιτικής (Ευρωπαϊκή Ένωση).

Στον τρέχοντα αιώνα έγινε ακόμα μεγαλύτερη αλλαγή μέσα από την κοσμογονία του διαδικτύου. Η ζωή αναδιαμορφώθηκε πλήρως, εξαιτίας της επιρροής των εικονικών κοινωνικών δικτύων και της παγκοσμιοποίησης των δικτύων διανομής εμπορευμάτων, ειδήσεων και πολιτιστικών αγαθών.

Ως αποτέλεσμα, έχουμε πλέον προσπεράσει τις παραδοσιακές απαντήσεις στα θεμελιώδη ζητήματα της ταυτότητας (ποιοι είμαστε, τι θέλουμε να γίνουμε, πού να ενταχθούμε) ή της καθημερινότητας (τι φοράμε, πώς περνάμε τον χρόνο μας, με ποιους συνορτάζουμε). Προηγουμένως οι απαντήσεις δίνονταν αυτόματα, μέσα από την εκ γενετής ένταξή μας στη μεγάλη ελληνική οικογένεια (το εκτεταμένο σόι), στο εθνικό σώμα (στράτευμα), στη θρησκεία (ορθόδοξο εκκλησίασμα), αλλά και με την επιλεκτική ένταξή μας στα σύνολα που σχετίζονται με την εργασία (συνδικάτα), την ιδεολογία (κόμματα), τα πολιτιστικά δρώμενα (σύλλογοι, αθλητικές ομάδες, χορευτικοί όμιλοι κ.λπ.).

Τώρα πια διαθέτουμε την πολυτέλεια να αυτοπροσδιοριζόμαστε σε μεγαλύτερο βαθμό, μέσα από τη συμμετοχή μας σε μικρότερες ομάδες οι οποίες ασχολούνται με πολυποίκιλα και κατατμημένα ενδιαφέροντα. Από τα πολυπληθή σύνολα μεγάλης τοπικής ή εθνικής εμβέλειας περάσαμε στις ολιγομελείς φυσικές ή και «εικονικές» συναθροίσεις (των φίλων μιας ράτσας γάτας, των κυνηγών ορχιδεών, των εξερευνητών εξωπλανητών).

Σίγουρα, είναι πρόοδος να ταυτιζόμαστε και να ασχολούμαστε με ό,τι εμείς οι ίδιοι επιλέγουμε, ανακαλύπτοντας με μεγαλύτερη ελευθερία τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά μας. Δεν παύουμε ωστόσο και σήμερα να ετεροπροσδιοριζόμαστε, μόνο που τα σύνολα αναφοράς είναι μικρότερα, ποικιλότερα, διάσπαρτα, πολλές φορές και δυσδιάκριτα.

Είναι κεφαλαιώδες να μην ξεχνάμε ότι τα μεγάλα σύνολα αναφοράς και συμμετοχής που προαναφέραμε δεν έπαψαν να είναι αναγκαία, αφού συνεχίζουν να προσδιορίζουν τα θεμελιώδη ζητήματα εθνικής κυριαρχίας, ηθικών επιλογών, ατομικής ασφάλειας, κοινωνικής δικαιοσύνης, νομοθεσίας και οικονομικής επιβίωσης. Η πολυτέλεια να συμμετέχουμε σε μικρότερα σχήματα, τα οποία χαρίζουν έκφραση στις ποικίλες ψυχικές και γνωστικές μας ανάγκες, υπάρχει μόνο αφού έχουν κατοχυρωθεί τα πρωτεύοντα εθνικά, κοινωνικά, οι-

²¹¹ Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) μετεξελίχθηκε στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ).

κονομικά και νομικά μας δικαιώματα. Συνεπώς, η αναζωογόνηση και η ανανοηματοδότηση της συμμετοχής μας και στα μεγάλα συναθροίσματα που προαναφέραμε είναι απαραίτητο και κρίσιμο στοιχείο για τη διατήρηση των κεκτημένων του Έθνους και της κοινωνίας.

Σε αυτή τη διαδικασία επαναπροσδιορισμού και αυτογνωσίας, για να μη γίνουμε έρμαιο της εφήμερης μόδας και του α-εθισμού, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τις συντεταγμένες του σημείου εκκίνησης, την ελληνική μας πολιτισμική ταυτότητα. Επωφελούμαστε πολλαπλά αναγνωρίζοντας την αφετηρία και γνωρίζοντας καλύτερα την αξία της, γιατί όσα νέα σημεία αναφοράς και αν αποκτήσουμε αυτή διατηρεί πάντα την καθοριστική της σημασία.

Δ.2. ΝΕΕΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ

Οι ευδιάκριτες κάθετες γραμμές με βάση τη γλωσσική ομάδα, το έθνος και το θρήσκευμα οι οποίες διαφοροποιούσαν προηγουμένως το πλαίσιο σκέψης και συμπεριφοράς, έχουν αρχίσει να αντικαθίστανται από άλλες διασυνοριακές, οριζόντιες γραμμές διαφοροποίησης, με βασικότερες τις ακόλουθες:

- *Το είδος των ακαδημαϊκών σπουδών.* Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι πλέον προσβάσιμη σε περισσότερους Έλληνες, τόσο εντός των ελληνικών ακαδημαϊκών ιδρυμάτων όσο και εκτός της χώρας. Η διεθνής τάση είναι οι τριτοβάθμιες σπουδές να προσομοιάζουν με το αγγλοσαξονικό πρότυπο, ως προς την ακαδημαϊκή μέθοδο και τη θεματολογία, ακόμα και ως προς την κουλτούρα της φοιτητικής ζωής και τους εξωτερικούς της τύπους (τελετές αποφοίτησης, ενδυμασία κ.λπ.). Το πρότυπο αυτό δημιουργεί νέες υπερεθνικές ελίτ και επηρεάζει αποφασιστικά τη δυνατότητα συμμετοχής μας στη διεθνή οικονομική και πολιτική ζωή. Δύο «μαστεράδες» από αγγλόφωνο πανεπιστήμιο κάπου στην Κεντρική ή Ανατολική Ευρώπη (!)²¹², άλλος από την Ισπανία και άλλος από την Αφρική, έχουν περισσότερα κοινά με έναν Έλληνα απόφοιτο Σκωτσέζικου πανεπιστημίου, από ό,τι με τους χωρίς ακαδημαϊκή μόρφωση ομοεθνείς τους. Αν και το μορφωτικό επίπεδο ήταν πάντοτε ευδιάκριτο κοινωνικό σύνορο εντός του εθνικού σώματος, τώρα πλέον η συνάφεια ή ο διαχωρισμός με βάση την ακαδημαϊκή εμπειρία σε ένα συγκεκριμένο διεθνές πρότυπο, διαπερνά οριζοντίως τα όρια των εθνικών κρατών.
- *Η αντίθεση εντός και εκτός της σύγχρονης υπερ-πόλης*²¹³. Τα υπερμεγέθη αστικά κέντρα των δεκάδων εκατομμυρίων κατοίκων συγκεντρώνουν όχι μόνο τους κατοίκους της υπαίθρου αλλά –με επιταχυνόμενο

212 Η τάση να ιδρύουν όλες οι χώρες αγγλόφωνα Πανεπιστήμια έχει περισσότερο πολιτικο-οικονομικό παρά εκπαιδευτικό κίνητρο. Εννοείται, αυτή η τάση έχει βαθύτατες πολιτικές και πολιτισμικές συνέπειες.

213 Οι σύγχρονοι αγγλικοί όροι είναι megalopolis, megapolis, supercity.

ρυθμό— και αλλοεθνείς μετανάστες. Οι υπερ-πόλεις λειτουργούν σαν γιγαντιαίες υψικάμινι, που μέσα σε μισή γενιά καταφέρνουν να λιώνουν τα κάποτε ανθεκτικά μέταλλα των πολιτισμών που κουβαλούν μαζί τους οι μετανάστες. Εδώ μεταπλάθεται μια νέα ταυτότητα κατοίκου, ένα κράμα με χαλαρή ή και ανταγωνιστική σχέση με τον «εκτός τειχών» φθίνοντα δημογραφικά χώρο, όπως επίσης και με τον πολιτισμό της εθνικής παράδοσης.

- *Η κουλτούρα της παγκοσμιοποίησης.* Κυριαρχούν τα παγκοσμιοποιημένα μέσα διανομής πολιτιστικών αγαθών, ιδεών, αισθητικών και κοινωνικών προτύπων: στη μουσική, στον κινηματογράφο, στις διαφημίσεις, στην ενημέρωση, στον σχεδιασμό —design— τυποποιημένων προϊόντων. Η μουσική παράγεται κυρίως σε αμερικάνικα studios και διανέμεται στιγμιαία σε παγκόσμια εμβέλεια μέσα από το διαδίκτυο, (πού οι αυθόρμητες συναυλίες της «γενιάς των λουλουδιών», πού το Σαν Ρέμο και πού το κλασικό γαλλικό τραγούδι;). Οι ταινίες του Χόλιγουντ, με έμφαση στα εφέ και στον εντυπωσιασμό, κατακλύζουν τις κινηματογραφικές αίθουσες, την τηλεόραση και τις ψηφιακές πλατφόρμες (Netflix), οδηγώντας στον αφανισμό του ευρωπαϊκού κινηματογράφου (Γαλλικού, Ιταλικού, Τσέχικου, κ.λπ.). Οι διαφημίσεις ακόμα και τοπικών προϊόντων, κατά το πρότυπο της Coca-Cola, παρουσιάζουν νέους όλων των φυλών του πλανήτη να χαίρονται πανηγυρικά τον καταναλωτισμό τους (πού ο Ακάκιος και πού η νοικοκυρά που απλώνει τα λευκά της με φόνο το Αιγαίο;). Η διεθνής μας ενημέρωση, αν δεν είναι απευθείας από το BBC και το CNN, προκύπτει από ανταποκριτές τους οποίους μπορούν να χρηματοδοτήσουν μόνο δίκτυα ενημέρωσης παγκόσμιας εμβέλειας, συνήθως αγγλόφωνα. Η είδηση έρχεται σε εμάς δευτερογενώς, μέσα από κάποιον συνεργαζόμενο ελληνικό δημοσιογραφικό οργανισμό ή ιστότοπο. Τα δε έπιπλα από το IKEA είναι απαραίτητο —must— στοιχείο για τον νέο φοιτητή, που μαζί με τις σπουδές φιλοδοξεί να διεθνοποιήσει την αισθητική και την καθημερινότητά του.

Τα μηνύματα της παγκοσμιοποίησης εκπέμπονται υπόρρητα²¹⁴ και με χαμηλή ένταση, ώστε να παραμένουν δυσδιάκριτα. Πάντως έρχονται από όλες τις κατευθύνσεις και συνεχώς²¹⁵. Προβάλλουν ένα πρότυπο ιδεολογίας, συμπεριφοράς και κατανάλωσης με όλο και λιγότερες αναφορές στην εντοπιότητά μας.

Δεν είναι όμως η βιαστική ομογενοποίηση —η οποία σε ένα βαθμό είναι

214 Όταν π.χ. στις περισσότερες διαφημίσεις για προϊόντα ευρείας κατανάλωσης υπάρχουν εκπρόσωποι τουλάχιστον των τριών βασικών φυλών —καυκάσιανοί, έγχρωμοι και ασιάτες— το μήνυμα είναι ότι η εθνικά ομοιογενής κοινωνία είναι πια ξεπερασμένη.

215 Σαν τις λεγόμενες «επιθέσεις κορεσμού», όπου ένας μεγάλος και καλά φυλαγμένος στόχος —ένα πλοίο ή ένα στρατηγείο— μπορεί να αμυνθεί επιτυχώς ενάντια σε έναν μικρό αριθμό επιθέσεων από μεγάλα, ευδιάκριτα και ισχυρά βλήματα. Οι αμυνόμενοι δεν μπορούν όμως να αντέξουν την ψυχολογική καταπόνηση από την πανταχόθεν και συνεχή επίθεση με χαμηλής ισχύος επιθετικά όπλα.

αναπόφευκτη λόγω της συχνότερης και εντονότερης επαφής μεταξύ των ανθρώπων— αυτή η οποία δημιουργεί την έλλειψη εμπιστοσύνης στο αφήγημα της παγκοσμιοποίησης, δίνοντας βάση σε θεωρίες συνωμοσίας.

Το πρόβλημα είναι ότι, λόγω της πανίσχυρης τεχνολογίας διαχείρισης των δεδομένων που αναφέρονται στον καθένα μας, η οικονομική και η πολιτιστική δραστηριότητα βασίζονται πια στην ταχύτητα της προώθησης και όχι στην ποιότητα της παραγωγής. Δεν θα ψάξεις πλέον για το αθλητικό παπούτσι που θα σου άρεσε, κάνοντας χαλαρά μια βόλτα στα μαγαζιά. Θα σε βρει αυτό, αυτόματα, με διαφήμιση στο κινητό σου, αμέσως σχεδόν αφού πάτησες «like» σε κάποια φαινομενικά άσχετη ανάρτηση στα κοινωνικά δίκτυα. Είναι το παπούτσι που αγοράζουν οι περισσότεροι «ίδιοι» με σένα ως προς την ηλικία, τα ενδιαφέροντα, τα σωματικά στοιχεία κ.λπ., έστω και αν αυτοί οι «ίδιοι» βρίσκονται σε άλλες ηπείρους. Επειδή οι έλεγχοι της καταλληλότητας, της ποιότητας και των εναλλακτικών που ταιριάζουν στην ιδιαιτερότητά μας (το ξεχωριστό μας γούστο) και στην εντοπιότητά μας (η μόδα στην άμεση γειτονιά μας) παίρνουν πολύ χρόνο, συνήθως επιλέγουμε ό,τι προσφέρεται άμεσα και άκοπα. Μέσω αυτο-συσχέτισης, συγκλίνουμε άθελά μας σε κάποιο παγκόσμιο πρότυπο δημιουργημένο αρχικά ερήμην μας, που όμως είναι και δικό μας πλέον συν-δημιούργημα.

Τα προηγούμενα όρια που έθεταν η γλώσσα, η θρησκεία, τα τοπικά ήθη, τώρα σαρώνονται στο όνομα της στιγμιαίας και απανταχού κυκλοφορίας υλικών και άυλων αγαθών. Η ταχύτερη ροή αγαθών λόγω της παγκοσμιοποίησης κάνει το επακόλουθο οικονομικό όφελος προφανές, απτό και καλοδεχούμενο. Για τους περισσότερους ανθρώπους του πλανήτη είναι πρόσδος: για τους φτωχότερους λαούς είναι ευκαιρία, ενώ για τους ευπροσάρμοστους των πλουσιότερων εθνών είναι δημιουργική πρόκληση.

Ελλοχεύουν όμως και πολιτικοί και πολιτισμικοί κίνδυνοι. Αν για παράδειγμα κάποιος αποκτήσει δεσπόζουσα επιρροή σε αυτό το χωρίς φραγμούς δίκτυο άμεσης διανομής, τότε μπορεί να αποκτήσει δυνατότητες κατεύθυνσης της αισθητικής, των ιδεών και των σκέψεών μας προς ένα δικό του προ-αποφασισμένο πρότυπο. Επίσης, όπως στη φύση η ποικιλότητα των ειδών είναι θεμέλιο της οικολογικής σταθερότητας, το ίδιο ζωτική και κρίσιμη ανάγκη είναι και η πολιτισμική ποικιλότητα του κόσμου μας.

Εύλογο λοιπόν είναι να δημιουργούνται αντιδράσεις στην παγκοσμιοποίηση, είτε σε κρατικό-εθνικό είτε σε θρησκευτικό, είτε σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο. Κάτω από αυτό ακριβώς το πρίσμα πρέπει να αναλύσουμε την πρόκληση της παγκοσμιοποίησης και για τον ελληνικό μας πολιτισμό.

Δ.2.1. ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ: ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΜΕΡΟΛΗΨΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ

Υπάρχει η θεωρία, η οποία για ορισμένους γίνεται πεποίθηση, ότι τα πρότυπα για την ατομική ζωή, την εθνική κοινωνία και τον πλανήτη γενικότερα, διαμορφώνονται σε απόμακρα πολυεθνικά κέντρα αποφάσεων, χωρίς τη δια-

φάνεια και τον έλεγχο που επιβάλλει η δημοκρατία, που εξ ορισμού σημαίνει συμμετοχή, αμεσότητα και εμπιστοσύνη μεταξύ πολίτη, δημόσιου λειτουργού και πολιτικής ηγεσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πιο παγκοσμιοποιημένο και μαζί το πιο ζωτικό πρόβλημα του πλανήτη: το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής.

Δεν χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς –εκτός αν είναι οπαδός της συνωμοσιολογίας και αρνητής της λογικής– για την αναγκαία ενεργειακή μετάβαση μακριά από την καύση κάρβουνου και υδρογονανθράκων. Ο χρονισμός ωστόσο, η ταχύτητα και το πραγματικό κόστος της «πράσινης μετάβασης», όπως και ο υπολογισμός της πραγματικής οικολογικής αξίας των εναλλακτικών προτάσεων (κυρίως Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας), διαμορφώνονται από υπερεθνικά κέντρα –από γραφειοκράτες, ουχί τεχνοκράτες– που προχωρούν σε σχεδιασμό αυτόνομα, χωρίς δημοκρατικό ή τεχνικοοικονομικό έλεγχο είτε των άμεσων είτε των μακροπρόθεσμων συνεπειών.

Οι εναλλακτικές επιλογές φαίνεται να γίνονται όχι με κριτήριο την οικολογική ισορροπία του πλανήτη και την ισομερή κατανομή οφέλους και κόστους μεταξύ όλων των εθνών, αλλά με βάση τα οργανωμένα διεθνή οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Χαρακτηριστικό είναι ότι η δοκιμασμένη τεχνολογία της πυρηνικής ενέργειας είναι «εκτός συρμού», αν και είναι σημαντικά ασφαλέστερη από ό,τι στο παρελθόν και εξασφαλισμένα βιώσιμη μακροπρόθεσμα. Οι ΑΠΕ είναι αντίθετα «μοδάτες», γι' αυτό οι και πολιτικοί τις προωθούν ακρίτως. Δεν γνωρίζουμε όμως –ή δεν μας επικοινωνείται– αν για να κατασκευαστούν, να τοποθετηθούν και να συντηρηθούν κάμποσα μαζί αιολικά πάρκα ισοδύναμης ισχύος με ένα πυρηνικό εργοστάσιο, δημιουργείται τελικά μεγαλύτερο ρυπογόνο αποτέλεσμα και μεγαλύτερη όχληση στη φύση.

Σε αναλογία με τη σύγκριση μεταξύ αεροπορικού και αυτοκινητιστικού δυστυχήματος, η εκτίμηση της πιθανότητας και των επιπτώσεων ενός πυρηνικού ατυχήματος πρέπει να αντιπαραβληθεί με τους πιο δύσκολα μετρήσιμους οικολογικούς κινδύνους από την εξόρυξη και επεξεργασία υλικών για την κατασκευή ΑΠΕ (σπάνιες γαίες), καθώς και με την οικολογική διαταραχή από την αλόγιστη διασπορά των ΑΠΕ σε ερήμους, βουνά και θάλασσες.

Η σπουδή για «καθαρή ενέργεια» δημιουργεί επίσης αντικίνητρο για τις επενδύσεις σε υφιστάμενες «ακάθαρτες» πηγές, οι οποίες θα διαφυλάξουν την ενεργειακή επάρκεια μέχρι οι ΑΠΕ να αναλάβουν το κύριο βάρος της παραγωγής ενέργειας (και της αποθήκευσής της). Η ταχύτητα μετάβασης στις ΑΠΕ αποφασίστηκε παρορμητικά, ερήμην της οικονομίας, από λαϊκιστές –πάντως «μοντέρνους»– πολιτικούς και η εφαρμογή της ανατέθηκε κατόπιν σε άβουλους εντολοδόχους γραφειοκράτες. Με αναμενόμενο τρόπο, οι παραγωγοί των ορυκτών καυσίμων σταμάτησαν απότομα τις επενδύσεις προς ανάπτυξη νέων κοιτασμάτων, ακόμα και για τη συντήρηση των υφιστάμενων παραγωγικών εγκαταστάσεων. Το άμεσο αποτέλεσμα ήταν η πτώση της προσφοράς. Αφού η ζήτηση συνεχίζει να αυξάνεται –κυρίως στον αναπτυσσόμενο κόσμο–, αυξήθηκε ραγδαία η τιμή, με αποτέλεσμα την εξαθλίωση των φτωχότερων πληθυσμών παγκοσμίως (της πλειονότητας των κατοίκων στις αναπτυσσόμενες χώρες και

των στρωμάτων χαμηλότερου εισοδήματος στις αναπτυσσόμενες χώρες). Ποιος τους ρώτησε ποτέ;

Είναι προφανές ότι η ενεργειακή μετάβαση δεν αποφασίστηκε –τουλάχιστον στην πρώτη της εκδοχή– με όρους οικονομικά βιώσιμους για το σύνολο των ανθρώπων του πλανήτη. Οι γενικές κατευθύνσεις προκρίθηκαν ή απορρίφθηκαν κυρίως με βάση το γεωπολιτικό όφελος κάποιων ισχυρών και με βάση τον πολιτικό συρμό στις ανεπτυγμένες χώρες. Δεν ήταν πρωτεύον κριτήριο η οικολογία, η δίκαιη κατανομή κόστους και οφέλους, ο ορθολογικός συνυπολογισμός της παγκόσμιας χωροταξίας στην παραγωγή και στην κατανάλωση ενέργειας.²¹⁶

Ο γηραιός κάτοικος του ορεινού χωριού ή του κυκλαδίτικου νησιού (πλην συγκεκριμένων τουριστικών περιοχών φυσικά) δεν θα ερωτηθεί για την ανεμογεννήτρια που θα ξεφυτρώσει μπροστά του, ούτε θα λάβει κάποιο απτό όφελος από τις κιλοβατώρες που παράγει αυτή. Αυτές πάντως τροφοδοτούν την οθόνη του «έξυπνου» κινητού του αστού επισκέπτη που «ποστάρει» μια «σέλφι»²¹⁷ από την εφήμερη επαφή του με τη φύση.

Η κοσμοϊστορική ενεργειακή μετάβαση έχει –αναγκαστικά– ξεκινήσει. Όσοι λίγοι επωφελούνται άμεσα και στο σήμερα (εργασιακά, επενδυτικά, πολιτικά), στην πράξη μεταφέρουν έναν λογαριασμό που είναι δύσκολο να προϋπολογιστεί, είτε στις επόμενες γενιές είτε στους πολλούς που είναι ακόμη παγιδευμένοι στην «παλαιά οικονομία».

Δ.2.2: Η ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Τα προαναφερθέντα για την κλιματική αλλαγή και για την ενεργειακή μετάβαση δεν σημαίνουν ότι δεν πρέπει να υποστηριχθεί η τεχνολογική πρόοδος, η οποία έτσι και αλλιώς έχει τη δική της ενδογενή δυναμική. Ούτε ότι πρέπει το τοπικό συμφέρον να υπερισχύσει του πλανητικού, στο πιο κρίσιμο ερώτημα για το μέλλον της ανθρωπότητας. Εξηγούν όμως πώς προκύπτουν τα νέα ρήγματα εμπιστοσύνης μεταξύ υπερεθνικών οργανισμών και εθνικών πλειοψηφιών (ή μειοψηφιών), οι οποίες υφίστανται τις συνέπειες των αποφάσεων. Εξηγούν την αντίθεση συμφερόντων μεταξύ των λίγων προνομιούχων με το ορατό σημερινό όφελος και των πολλών που πληρώνουν τον λογαριασμό, οι οποίοι μένουν με τη θολή μόνο υπόσχεση κάποιου μελλοντικού οφέλους, ασύμμετρου ίσως με

216 Προσοχή, δεν μιλάμε εδώ για συνομωσίες. Καταδεικνύουμε όμως τον κακό υπολογισμό χάριν πολιτικού οφέλους, καθώς και την παρορμητική –πάντως φανερή– διαδικασία αποφάσεων πριν να υπάρξει η απαραίτητη δημοκρατική ανατροφοδότηση.

217 Η λέξη «σέλφι» δεν μεταφράζεται εύσημα στα ελληνικά και έτσι υιοθετείται εδώ. Όμως αντί για «ποστάρω», θα έπρεπε άνετα να λέμε αναρτώ. Πέρα από την άκοπη υιοθέτηση ξενικών όρων ακόμα και εκεί που η γλώσσα μας υπερτερεί νοηματικά και αισθητικά, υπάρχει και το ακόμα χειρότερο και υπονομευτικό για τη γλώσσα μας φαινόμενο των greeklish (γραφή των ελληνικών με αγγλικούς χαρακτήρες).

το κόστος το οποίο επιμερίστηκαν οι ίδιοι. Ποιος άλλωστε μπορεί να το υπολογίσει σωστά;

Με βάση τις νέες διαμορφούμενες υπερεθνικές διαχωριστικές γραμμές που προαναφέρθηκαν, η νέα παγκοσμιοποιημένη μας ταυτότητα αναδύεται και εδώ στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, ο σύγχρονος Έλληνας που εργάζεται στον χρηματοοικονομικό τομέα στο City²¹⁸ έχει περισσότερα κοινά στοιχεία ταυτότητας με τον Βρετανό ή τον Ινδό συνάδελφο του διπλανού γραφείου, παρά με τον πρώτο του ξάδερφο που εργάζεται στην ελληνική επαρχία.

Το απογοητευτικό είναι ότι όσοι βαυκαλίζονται πως αποτελούν μέλη της νέας παγκοσμιοποιημένης ελίτ (με διαπιστευτήρια ένα πτυχίο σε κάποιο αγγλοσαξωνικό ή έστω αγγλόφωνο πανεπιστήμιο, μαζί με έναν δυο ενεργούς λογαριασμούς στα κοινωνικά δίκτυα), συνήθως απαξιώνουν πλήρως όσους δεν έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν τις ίδιες «μοντέρνες» προσλαμβάνουσες –λόγω τόπου κατοικίας, ηλικίας ή παιδείας– ή όσους δεν τις συμμερίζονται από πεποίθηση. Πρόκειται για σύγχρονη, αλλά το ίδιο αυταρχική, εκδοχή του αλήστου μνήμης «Δεν δικαιούσθε δια να ομιλείτε».

Η αίσθηση υπεροχής από τη συμμετοχή στον νέο τρόπο ζωής, συμβατού με τις επιταγές της παγκοσμιοποίησης, εκφέρεται σήμερα με παρόμοια απαξία για το παραδοσιακό και το ξεπερασμένο, ακριβώς όπως και κατά τη διάρκεια του κύματος της ελληνικής αστυφιλίας²¹⁹. Σε πλήρη αναλογία, οι μη κοινωνούντες το νάμα των νέων τεχνολογιών και του μοντέρνου τρόπου ζωής, όσοι δεν μπορούν να ακολουθήσουν από ανάγκη ή όσοι δεν το θέλουν από επιλογή, ανταποδίδουν την περιφρόνηση με τόκο: εκτοξεύουν φωναχτά θυμό, απαξιώνουν ισοπεδωτικά κάθε εξέλιξη, αγκιστρώνονται στο παρόν, κηρύσσουν επιστροφή σε ένα ουτοπικό παρελθόν, πιστεύουν σε συνομωσίες.

Στις εκλογικές αναμετρήσεις του 2016 στην Αμερική –νίκη Τραμπ– καθώς και στο δημοψήφισμα του Brexit στη Βρετανία, εμφανίστηκαν με δραματικό τρόπο τα νέα κοινωνικά ρήγματα: μεταξύ υπαίθρου και πόλης, μεταξύ ακαδημαϊκά μορφωμένων και μη, μεταξύ μεταναστών και ντόπιων, μεταξύ οπαδών και πολέμιων της παγκοσμιοποίησης. Στις δημοκρατικές χώρες τουλάχιστον, τα μη προνομιούχα στρώματα εκφράζουν την καταπιεσμένη τους δυσφορία με ψήφο. Ενίοτε και κερδίζουν, εξοργίζοντας τους ανά τον πλανήτη «προοδευτικούς» των κυρίαρχων μέσων ενημέρωσης. Οι ηγέτες που εκφράζουν αυτές τις αντιδραστικές ψήφους –γιατί για αντίδραση πρόκειται– παρουσιάζονται σταθερά ως γραφικοί και λαϊκιστές. Μπορεί να είναι και έτσι, αλλά αυτή η περιφρονητική αντιμετώπιση κάνει τους οπαδούς τους να περιχαράκωνονται όλο και πιο φανατικά στην αντίθεσή τους.

218 Πρόκειται για το ιστορικό κέντρο του Λονδίνου όπου συγκεντρώνονται οι μεγάλες πιστωτικές και χρηματιστικές επιχειρήσεις με παγκόσμια εμβέλεια και επιρροή.

219 Η αντίθεση μεταξύ του κοινωνού ή όχι της νέας παγκοσμιοποιημένης ταυτότητας –ως προς το θάμπος από τη νέα πραγματικότητα, ως προς το δέλεαρ της συμμετοχής στο νέο γίνεσθαι– μοιάζει με αυτή μεταξύ νεόκοπου πρωτευουσιάνου και παραδοσιακού επαρχιώτη, ο οποίος απαρνήθηκε την αστυφιλία. Ωστόσο, ήταν και τότε ο κόσμος της επαρχίας που έφθινε αμετάκλητα.

Πρόκειται δυστυχώς για την «κουλτούρα της ακύρωσης» (cancel culture), την οποία φορτικά επιβάλλουν οι ισχυροί πομποί της μετάλλαξης προς την παγκοσμιοποίηση. Η όποια «μόδα» –και μιλήσαμε για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα– δεν μπορεί να γίνεται εξ ορισμού «πολιτικά ορθή» θέση –όταν μάλιστα στερείται ορθολογισμού–, να βαπτίζεται «πρόοδος» και να αξιώνει συμμόρφωση. Αντί να απαξιούμε και να στιγματίζουμε την αντίθεση στον συρμό, οφείλουμε να αντιληφθούμε γιατί οι «παραδοσιακοί» δεν πείθονται να συμβαδίσουν με τον ορθολογισμό, εκεί όπου αυτός πραγματικά υπάρχει.

Αυτό που μένει δυστυχώς είναι η περιφρόνηση και η τοξικότητα με την οποία παρουσιάζεται δημοσίως η αντίθετη άποψη (ένθεν και ένθεν). Ο νέος διαχωρισμός, ο οποίος διχάζει τις κοινωνίες παντού ανά τον πλανήτη, διατρέχει με τον ίδιο τρόπο και το ελληνικό κοινωνικό σώμα, πολώνοντάς το επικίνδυνα: είναι ο διαχωρισμός μεταξύ «ψεκασμένων» και «νεο-φιλελέ», μεταξύ «ευρωλιγούριδων» και «σκοταδιστών»²²⁰.

Πρόκειται στη βάση του για νεο-ταξικό διαχωρισμό, καθώς αφορά όχι πλέον την ιδιοκτησία βιομηχανικών μέσων παραγωγής και τη χρήση βιομηχανικών αγαθών, αλλά την πρόσβαση στα σύγχρονα ψηφιακά μέσα παραγωγής και της διαχείρισης της πληροφορίας, της επικοινωνίας και της γνώσης.

Δ.3. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΣΜΟΣ

Η σημερινή έντονη συνείδηση ατομικότητας διεκδικεί τον διαφορισμό μας απέναντι σε κάθε παλαιότερο βασικό άξονα που κάποτε προσδιόριζε τη θέση μας στον κόσμο (φύλο, φυλή, εθνικότητα, θρήσκευμα, γλώσσα). Ο ακραίος δικαιωματοπισμός, ως καταξίωση της οποιασδήποτε ατομικής συμπεριφοράς, χωρίς να συναρτάται με την άποψη και τα δικαιώματα της πλειοψηφίας, οδηγεί σε εκφυλισμένη εκδοχή της δημοκρατίας. Τα θεμελιώδη δικαιώματα της ισονομίας, της ελευθερίας λόγου και της συγκεντρώσεως, διεκδικούνται πλέον αντίστοιχα από την οπτική της μειοψηφίας ή της μικρο-ομάδας:

- το δικαίωμα της διαφωνίας γίνεται καύχημα άρνησης του νόμου (οι «ηρωικοί» αρνητές των εμβολιασμών, των απογραφών, των διοδίων, των σημάτων οδικής κυκλοφορίας κ.λπ.),
- ο λόγος εκφέρεται ατιμωρητή διχαστικός, συκοφαντικός, υπονομευτικός, αρκεί να επικροτείται οπαδικά από κάποια μικροομάδα «φίλων» στα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα,
- η όποια μικρο-ομάδα ή μικρο-παρέα αξιώνει να συγκεντρώνεται κατά βούληση σε όποιον χώρο ή χρόνο, ανεξαρτήτως της αισθητικής ή της όχλησης ή και του κινδύνου των περιοίκων («Δικαίωμά μου να βρίσκομαι όπου θέλω, ό,τι ώρα θέλω») και φυσικά «να κάνω επίσης ό,τι θέλω»).

220 Όλοι αυτοί διαξιφίζονται με οξύτητα σε μάχες του πληκτρολογίου –έναν προς έναν, ένας προς όλους, όλοι με όλους– μαζί με τους οπαδούς τους, όλοι στα ψηφιακά κάγκελα, έτοιμοι να αρπαχθούν σε διαδικτυακούς καυγάδες αντάξιους «γαλατικού χωριού».

Δεν είναι εκφυλιστικός δικαιωματισμός να διαμαρτύρεται κάποιος ότι η εθνική παρέλαση της 25^{ης} Μαρτίου δημιουργεί ηχητική ενόχληση και παράπλευρα κυκλοφοριακά προβλήματα; Όταν η Εκκλησία, για θρησκευτικούς λόγους, δεν αποδέχεται τις επιλογές μιας ομάδας με ιδιαιτερότητα (διαφορετικού εμφυλικού αυτοπροσδιορισμού), χρειάζεται η δική τους επιδεικτική παρέλαση μπροστά στο ναό την ώρα του εκκλησιασμού;

Τα παραδείγματα είναι βεβαίως υποθετικά, εσκεμμένα ακραία και ιδωμένα από την πλευρά της παραδοσιακής πλειοψηφείας, για να καταδειχθεί ότι κάπου πρέπει να οριοθετείται μια γραμμή σεβασμού μεταξύ πλειοψηφείας και μειοψηφείας, ένα αυτορρυθμιζόμενο σύνορο για την αποφυγή της πρόκλησης μεταξύ αντίθετων απόψεων. Οι παραδοσιακές πλειοψηφίες αισθάνονται ότι αυτό το όριο μετακινείται βίαια σε βάρος τους –ίσως και κατά σχέδιο, λένε ορισμένοι.

Η δογματική ατομικότητα και η άκριτη συμμόρφωση είναι οι δύο αντίθετοι και κοινωνικά βλαπτικοί πόλοι του φάσματος. Στο ένα άκρο, η ατομικότητα γίνεται αντικοινωνικός εγωκεντρισμός, οδηγώντας σε παραλυτική α-νομία. Στο άλλο άκρο, η συμμόρφωση γίνεται ασφυξία, εμποδίζοντας την πρόοδο.

Ο υπερτονισμός της ατομικότητας απαιτεί υπερβολικά δικαιώματα, ενώ η προσήλωση στη συμμόρφωση δημιουργεί καταπιεστικές υποχρεώσεις. Η έμφαση στα δικαιώματα δημιουργεί ανθρώπους νωθρούς, απροσάρμοστους και εγωιστές. Αντίθετα, οι υπέρμετρες υποχρεώσεις πλάθουν πολίτες αδρανείς και σκλάβους²²¹.

Η ιδιαιτερότητα και η ομοιομορφία δεν είναι όμως αμοιβαία ακυρωτικές. Η ισορροπημένη τους σχέση, η διαλεκτική ενότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, δημιουργούν αντίθετα τις προϋποθέσεις του ενεργού ανθρώπου και του δίκαιου πολίτη.

Για να βρεθεί βέβαια το σημείο ισορροπίας του εκκρεμούς χρειάζεται νηφαλιότητα, ανεκτικότητα και λογική εξήγηση, ιδίως από αυτούς που υπερέχουν μορφωτικά. Η αλαζονεία τους αντίθετα λειτουργεί καταστροφικά, κυρίως για τους ίδιους.

Σήμερα πάντως, έχοντας ξεκινήσει από τη σφιχτή δομή του παραδοσιακού ελληνικού προτύπου, το εκκρεμές της ελληνικής κοινωνίας τείνει ορμητικά προς την ατομικότητα, με ό,τι αρνητικό μπορεί αυτό να συνεπάγεται.

Δ.4. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΑΣ ΦΙΛΟΤΙΜΟ

Η νουθεσία «να έχεις το κούτελο καθαρό» δεν αναφέρεται στον γραπτό, στον επίσημο νόμο. Σημαίνει ότι δεν θα αδικήσεις κανέναν και ότι την ώρα της κρίσης θα κάνεις το σωστό, ακολουθώντας τον άγραφο κανόνα της ενάρετης συμπεριφοράς. Σημαίνει να μη δίνεις δικαιώματα για να σε κρίνουν μίζερο, ανέντιμο και ασυνείδητο.

²²¹ Ή...επαναστάτες. Η καταθλιπτική ανισορροπία μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ήταν άλλωστε και η βασική αιτία της Ελληνικής Επανάστασης.

Δεν ζητάει φορτικά ο νοικοκύρης το καθυστερημένο νοίκι του άνεργου φαμελιάρη, αλλά συμμερίζεται την κακοτυχία του· πρώτα δείχνοντας υπομονή, αργότερα κάνοντας σκόντο. Δηλώνει συμπαράσταση στον αναξιοπαθούντα αλλά σιωπηρά μόνο, καλημερίζοντάς τον σαν να μη συμβαίνει τίποτε, χωρίς να θίξει την αξιοπρέπεια αυτού που υποφέρει διπλά, οικονομικά και ηθικά. Πέρα από το αλισβερίσι στην επιφάνεια, στη βάση τους οι ανθρώπινες σχέσεις έχουν το βαθύτερο νόημα της αλληλεγγύης στο δράμα της ζωής²²².

Δεν γίνεσαι φυγόστρατος όταν η Πατρίδα σε καλεί να υπηρετήσεις στον ένοπλο αγώνα, με διακύβευμα τη ζωή σου την ίδια. Ακόμα και αν σε περιμένουν λαμπρές σπουδές και έργα μεγάλα (πόσους από τους μεγάλους δημιουργούς που συναντήσαμε εδώ, δεν τους είδαμε να βρίσκονται στα μέτωπα του πολέμου στην ώρα της έσχατης ανάγκης;). Ήταν σίγμα βαρύ παλαιότερα ο «απαλλαχθείς» από τη στρατιωτική θητεία. Σήμαινε ότι η Στρατολογία σε είχε βρει ανεπαρκή σωματικά ή πνευματικά. Μέχρι σήμερα –ευτυχώς– θεωρείται μομφή η αποφυγή της θητείας. Είναι ακόμη καμάρι να έχεις στην οικογένεια ένα παλληκάρι που είναι ηθικά και σωματικά έτοιμο να σταθεί «στο ύψος των περιστάσεων», άξιος συνεχιστής πανάξιων προγόνων. Γιατί δεν είναι η ατομική ζωή το ύψιστο αγαθό αλλά κάτι που εδράζει έξω από τον εαυτό. Είναι η υπόληψη των άλλων και η προσφορά στην Πατρίδα.

«Καθαρό κούτελο» σημαίνει να επιδιώκεις την επιτυχία με την εργασία, την εξυπνάδα και τη συνεργασία, εκεί που το «μέσον» και η κομπίνα θα σε πήγαιναν στα γρήγορα και χωρίς κόπο. Είναι η χαρά του ορειβάτη που φτάνει στην κορφή του βουνού μετά από κοπιαστική ανάβαση. Μαζί με την κορυφή καταφέρνει να κατακτήσει δικαιωματικά και τη γεύση της νίκης στον εσωτερικό αγώνα με την κούραση, ενάντια στη διχογνωμία για τον σωστό δρόμο, την υπέρβαση της αμφιβολίας για τη δύναμη και για τα όρια του εαυτού του.

Το «καθαρό κούτελο» δηλώνει την αντίσταση στην υποθήκευση της ανεξαρτησίας σου, εξαιτίας της εύνοιας που θα ζητούσες στα κρυφά. Σημαίνει να αρνείσαι τη μόνιμη πια αίσθηση ηθικής μειονεξίας που θα ακολουθούσε το ηττοπαθές σκύψιμο του κεφαλιού στην ώρα της ανάγκης.

Είναι επίσης το χουβαρνταλίκι του φτωχού που, στις μετρημένες και γι' αυτό πολύτιμες στιγμές χαράς, κερνάει το διπλανό τραπέζι ό,τι και αν του κοστίζει. Επειδή για να μπορείς να χαρείς πραγματικά και ολόψυχα πρέπει να είναι και οι γύρω σου χαρούμενοι και έτσι τις όποιες οικονομίες δεν έχει νόημα να τις κρατάς για τον εαυτό σου μόνο.

Η φιλοτιμία, ως μέριμνα για την εξωτερική μας εικόνα, σημαίνει να συγκρατείς την ορμή για ικανοποίηση του άμεσου και αποκλειστικά προσωπικού

²²² Οι Έλληνες συμμερίζομαστε την αίσθηση ότι, στο βάθος, κανένας δεν φταίει για την ατομική του συμφορά. Από την αρχαιότητα οι Έλληνες θεωρούσαν ότι ο άνθρωπος δεν ήταν αντιμέτωπος μόνο με τον εαυτό του, αλλά ότι τον συν-καθορίζει κάτι υπεράνθρωπο, ακαταμάχητο και γι' αυτό τραγικό. Αργότερα, η Ορθοδοξία ήρθε να φέρει την ελπίδα ότι υπάρχει πάντα ο χρόνος και ο χώρος στην ψυχή για συμπόνια και συγχώρεση. Στη σημερινή εποχή, μετά τη Φιλοσοφία των Αρχαίων και τη Θεολογία των Βυζαντινών, έρχεται και η Επιστήμη για να βοηθήσει τον Άνθρωπο απέναντι στα θεμελιώδη υπαρξιακά ερωτήματα.

οφέλους. Σε βάζει να διαλέγεις και τον σκοπό αλλά και τα μέσα. Και ως φιλότιμος άνθρωπος επιλέγεις τόσο τους σκοπούς όσο και τα μέσα που ορίζει η «τιμή»· όχι όπως την μετράς εσύ ο ίδιος, αλλά όπως τη μετρά ο γύρω κόσμος, αυτός που βρέθηκε εδώ πριν από σένα και –μακάρι– όπως θα τη μετρήσει αυτός που θ' ακολουθήσει.

Το «φιλότιμο» δεν λεξικογραφείται μονοσήμαντα και ακριβόλογα. Απλά το βλέπεις μπροστά σου, το νιώθεις εκεί όπου εμφανίζεται. Είναι να κάνεις το σωστό χωρίς μέτρημα ή –πιο σωστά– παρά το μέτρημα. Είναι εσωτερική παρόρμηση για αρετή, δεν στοχεύει στον έξωθεν έπαινο. Οδηγεί στην κατάκτηση της εσωτερικής σου αξιοπρέπειας και αυτό το συναίσθημα σε κάνει να λάμπεις, φωτίζοντας και τους γύρω με το έργο και το ήθος σου. Γιατί αυτή η ακτινοβολία γίνεται αισθητή από όλους, δημιουργεί παράδειγμα, επιβάλλει την υπόληψη και τον σιωπηρό θαυμασμό, όσο ταπεινός και καθημερινός και αν φαίνεται εξωτερικά ο φιλότιμος άνθρωπος.

Η λάμψη αυτή μπορεί να καταξιώνει τη ζωή κάθε απλού Έλληνα, όσο στερημένος και αν είναι από υλικά μέσα και από τυπική παιδεία. Το φιλότιμο άλλωστε δεν κερδίζεται με τον παρά, ούτε διδάσκεται στο σχολείο. Πηγάζει μόνο μέσα από την εθνική παράδοση, το κοινωνικό παράδειγμα και την οικογενειακή διδαχή.

Στις παραπάνω σκέψεις παρατέθηκε μια μικρή μόνο ανθολογία από σκηνές και συμπεριφορές που χαρακτήριζαν τον βίο των Ελλήνων, όπως τον έζησαν μέχρι σήμερα οι γενιές των πατέρων και των παππούδων μας. Την ώρα που οι Έλληνες συμμετέχουμε στο γίνεσθαι ενός ευρύτερου παγκοσμιοποιημένου κόσμου, όπως αυτός διαμορφώνεται κάτω από τον ήλιο σήμερα, ας αναρωτηθούμε: συνεχίζουμε να διαφυλάσσουμε και να επαυξάνουμε τον κληροδοτημένο θησαυρό ή μήπως το πολύτιμο «ηθικό γενετικό υλικό» έχει πλέον μεταλλαχθεί αμετάκλητα;

Δ.5. Η ΦΥΣΙΚΗ ΜΑΣ ΥΓΕΙΑ

Παλαιότερα οι υγιεινές μας διατροφικές συνήθειες περιλάμβαναν την κατανάλωση ντόπιων τροφίμων, σε συμφωνία με τον εποχικό τους κύκλο. Ο πατροπαράδοτος εβδομαδιαίος διαιτητικός ρυθμός προέβλεπε εναλλαγή λιτότητας και ευωχίας: τα όσπρια της Τετάρτης και της Παρασκευής, το ψάρι του Σαββάτου, η μετρημένη κατανάλωση κρέατος στο γιορτινό κυριακάτικο τραπέζι. Η τήρηση των νηστειών ήταν απαραίτητο προοίμιο πριν την κλιμάκωση κατά τη θρησκευτική γιορτή. Απόλαυση ήταν τότε από μόνη της η εστίαση, η καθημερινή οικογενειακή συντροφιά στο τραπέζι, παρά το λιτό του γεύματος.

Οι διαιτητικές ελληνικές συνήθειες, σοφά καθιερωμένες από την Ορθόδοξη Εκκλησία, αντικαταστάθηκαν από την καθημερινή πανδαισία, μέσα σε πλημμύρα των εισαγόμενων γεύσεων. Για τους έχοντες, η απόλαυση αναζητείται σήμερα στη διαρκή εναλλαγή εξεζητημένων εισαγόμενων τροφών και στην

επιτηδευμένη μαγειρική. Για τους οικονομικά ασθενέστερους –με πολύ χειρότερο τρόπο– η τέρψη βρίσκεται στις επεξεργασμένες και χαμηλής διατροφικής αξίας τροφές, κακά συνδυασμένες μεταξύ τους. Ενώ ξέρουμε ότι είναι επιβλαβείς, δεν μπορούμε εντούτοις να τους αντισταθούμε, γιατί προβάλλονται με δελεαστικά και φορτικά μέσα από τις οθόνες μας²²³.

Δεν είναι αναγκαστικά αξιολογούμενη η απομάκρυνση από την παράδοση στη δίαιτα και στις νηστείες. Η επιδίωξη του συνεχούς γευστικού ερεθισμού δεν θα έπρεπε κανονικά να μας απασχολεί. Ποιος θα είχε ποτέ αντίρρηση στον εμπλουτισμό της γευστικής εμπειρίας; Έπειτα, ποια άλλη φυσική αίσθηση εκτός από τη γεύση χαρίζει απόλαυση από την πρώτη μέχρι και την τελευταία στιγμή της ζωής του ανθρώπου;

Οι σύγχρονες διατροφικές τάσεις μάς ανησυχούν για την επικίνδυνη αποξένωση από την οικολογική ισορροπία και για την καταστροφική υπονόμηση της υγείας μας. Γιατί από το '80 και μετά είναι πιο πιθανό να πεθάνεις στην Ελλάδα από χοληστερίνη παρά από αστιία. Αν η πείνα της Κατοχής θέρισε τον πληθυσμό και οδήγησε μια γενιά στην καχεξία, η σημερινή υπερτροφία και η κακοτροφία είναι το άλλο καταστροφικό άκρο του φάσματος για τη σωματική υγεία του Έθνους. Και δυστυχώς –κατά παράδοξο τρόπο– η υπερκατανάλωση τροφίμων με ταυτόχρονη τροφοπενία, φέρνει μαζί της την ίδια κοινωνική αδικία όπως η πείνα, διότι η ανθυγιεινή διατροφή αφορά κυρίως τους οικονομικά ασθενέστερους.

Δ.6. ΤΑ ΧΡΕΗ ΜΑΣ

Μας άρεσε παλαιότερα όχι να χρωστάμε, αλλά να μας χρωστάνε. Αυτό δεν αναφέρεται στη χρηματική, στη νομική, ας πούμε διάσταση της σχέσης χρεώστη και οφειλέτη. Αναφέρεται στο πνεύμα οικονομίας και αποταμίευσης, δηλαδή στο να καταναλώνουμε σήμερα λιγότερα από όσα παράγουμε, είτε μεταθέτοντας την απόλαυση των κόπων μας για αργότερα, είτε χαρίζοντας το πλεόνασμα στην επόμενη γενιά, για να γίνει μαγιά της δικής της προσπάθειας.

Η αιτία που οδήγησε στη χρεωκοπία της Ελλάδας το 2010 είναι διαφορετική από τις αιτίες των προηγούμενων χρεωκοπιών του Ελλαδικού Κράτους (και υπήρξαν αρκετές στα 200 χρόνια της ανεξαρτησίας). Αυτή τη φορά δεν είναι η χρηματοδότηση ενός υπερφιλόδοξου προγράμματος εκσυγχρονιστικών υποδομών (όπως η χρεωκοπία επί Τρικούπη). Ούτε είναι –μόνο– η συγκυριακή διόγκωση των δημόσιων δαπανών (όπως στην εποχή του Όθωνα). Τέτοιες χρεωκοπίες μπορούν να ξεπεραστούν σχετικά γρήγορα, με αυστηρές κρατικές οικονομίες και πρόσθετους φόρους, έστω και αν αυτοί επιμερίζονται άδικα, σε όσους στις καλές εποχές δεν ωφελήθηκαν ανάλογα από την κρατική γαλαντομία. Ένα

223 Με την είσοδό μας στην ΕΟΚ, βομβαρδιστήκαμε ανηλεώς από διαφημίσεις που εμφάνιζαν τις λογής μαργαρίνες σαν απαραίτητο συστατικό για τη νοστιμιά των φαγητών μας. Ευτυχώς, το πατροπαράδοτο ελληνικό λαδάκι κέρδισε με την αξία του έναν μάλλον άνισο πόλεμο.

ορθολογικά σχεδιασμένο πρόγραμμα εξοικονόμησης²²⁴ θα μπορούσε σύντομα να οδηγήσει στην μακροοικονομική εξισορρόπηση και στην ανάκαμψη.

Τα προβληματικά μακροσκοπικά οικονομικά μεγέθη της πρόσφατης χρεωκοπίας δεν ήρθαν από τις συνήθεις ενδογενείς (κακός επιμερισμός δαπανών, αναντιστοιχία με τα έσοδα κ.λπ.) ή τις εξωγενείς αιτίες (π.χ. κάποια απότομη διακύμανση χρηματιστηρίων ή εμπορευμάτων μέσα στον κύκλο της παγκόσμιας οικονομίας –έναν μόνο κύκλος θα ήταν τότε, που με τον χρόνο αντιστρέφεται). Δυστυχώς, ήρθαν εξ αιτίας της παρακμής των μη μετρήσιμων ηθικών αξιών της κοινωνίας μας, αυτών που βρίσκονται στα θεμέλια του παραγωγικού και κοινωνικού προτύπου της Μεταπολίτευσης. Γιατί ακόμα και αν μετά το 2010 διαγραφόταν –με έναν μαγικό τρόπο– αυθημερόν και στο σύνολό του το χρέος της Ελλάδας, σύντομα θα ξαναγεννιόταν από την αρχή.

Με επίπονο τρόπο –και δυσοίωνα ίσως– πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι η βασική αιτία τούτης της πτώχευσης είναι πρώτιστα η ασφαλιστική δαπάνη που δημιουργήθηκε από τις δυσανάλογες των εισφορών πρόωρες συντάξεις²²⁵ και –κυρίως– από τη δημογραφική συρρίκνωση. Αυτά με τη σειρά τους έχουν ηθική αιτία, που είναι η επιλογή της σημερινής γενιάς να προτάξει την κατανάλωση του σήμερα έναντι της ευημερίας των επόμενων γενιών.

Το στρεβλό καταναλωτικό πρότυπο που ακολούθησε τη Μεταπολίτευση, προβλήθηκε –σχεδόν επιβλήθηκε– με τη συμμετοχή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η σύγκλιση με το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο ευημερίας βιάστηκε να επιτευχθεί με δανεικά, με την καταστροφική συνέργεια τόσο των δανειζόμενων όσο και των δανειστών. Η καινοφανής ευημερία επιτεύχθηκε τόσο άκοπα, ώστε χάθηκε από το υποσυνείδητό μας το παραδοσιακό πνεύμα οικονομίας και αποταμίευσης. Ατόνησε η ευεργετική ροπή προς την εργατικότητα, η πεποίθηση ότι η κοπιαστική εργασία και η αριστεία είναι αναγκαίες προϋποθέσεις της υλικής ευημερίας.

Δύο ή τρεις γενιές πριν, ο Έλληνας δεν σχεδίαζε τη ζωή του σαν συνταξιούχος κατά την ώρα της σωματικής και εργασιακής του ακμής. Ο αγρότης, ο τεχνίτης, ο ιδιωτικός υπάλληλος, ο επιχειρηματίας, οραματίζονταν έναν επαγγελματικό βίο διαρκούς και φιλότιμης εργασίας, μιας συνεχούς –μέχρι τελευταίας– δημιουργικότητας και οικονομικής προσφοράς προς την οικογένεια και την κοινωνία. Η ζωή του απόμαχου –αν προλάβαινε κανείς να φτάσει εκεί– προβλεπόταν να είναι σύντομη και ξεκινούσε μόνο όταν το σώμα αδυνατούσε οριστικά να συνδράμει το πρόθυμο πνεύμα.

Αυτό το πρότυπο δεν ισχύει πια και αυτό δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο. Στην Ελλάδα της χρεωκοπίας ωστόσο, εμφανίστηκε με τον πιο ανισόρροπο και πιο ξεχειλωμένο τρόπο, ακριβώς γιατί το καταναλωτικό άλμα από τη σπάνη προς την αφθονία ήταν πιο απότομο, πιο μεγάλο και πολύ πιο άκοπο από ό,τι αλλού. Νομοτελειακά, η προσγείωση ήταν επίσης και η πλέον ανώμαλη.

224 Ναι, σωστά, «Μνημόνιο» ονομάζεται κάτι τέτοιο.

225 Δεν μπορεί να κατακρίνει κανείς τους πολίτες που έκαναν χρήση των πλουσιοπάροχων όρων συνταξιοδότησης. Το πολιτικό όμως σύστημα πλειοδοτούσε σε γαλαντομία.

Στην πράξη, η ξέφρενη κατανάλωση από τη δεκαετία του '80 ως το 2010 –διαδρομή μια ολόκληρης γενιάς–, η οποία χρηματοδοτήθηκε με χρέος προς τους ξένους, υποθήκευσε το μέλλον των επόμενων γενιών. Αυτές είναι που θα αναγκαστούν να ξεπληρώσουν. Ακόμα και αν ως άτομα ή ως οικογένεια ακολουθήσαμε το πατροπαράδοτο συνετό πρότυπο της αποταμίευσης για τα παιδιά και τα εγγόνια μας, καμιά πλέον ελληνική οικογένεια δεν θα ξεφύγει από το βάρος της συνολικής αποπληρωμής μέσω της μελλοντικής φορολογίας.

Το υπερβολικό χρέος προς τους ξένους έχει επίσης υπονομεύσει και την εθνική μας ανεξαρτησία, μειώνοντας στο ελάχιστο τους βαθμούς ελευθερίας της διπλωματίας, αναιρώντας τη δυνατότητα χάραξης αυτόνομης ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Δεν είναι βέβαια η πρώτη φορά που αλυσοδενόμαστε από το κρατικό χρέος. Αντίθετα μάλιστα, το Ελληνικό Κράτος χρεώθηκε στους ξένους ακόμη και πριν τα γεννοφάσκια του: κατασπαταλώντας σε εμφύλιες συγκρούσεις τη νόμιμη λεία πολέμου (τις εθνικές γαίες και τις περιουσίες των Τούρκων που έφυγαν, βλ. και για τον Καποδίστρια στο Α.7.), είχε για τον ίδιο λόγο υποθηκεύσει την ανεξαρτησία του υπέρ των ξένων «προστατών», εκχωρώντας τους υλικούς του πόρους ήδη με τα πρώτα αγγλικά Δάνεια του 1824 και του 1825²²⁶.

226 Η φράση «Χρωστά τα δάνεια της Αγγλίας» παραμένει και σήμερα δηλωτική του καταχρεωμένου και εξαπατημένου οφειλέτη. Τα δύο πρώτα Δάνεια που σύναψε η επαναστατική και μη αναγνωρισμένη διεθνώς ακόμη Κυβέρνηση, έμειναν στη μνήμη του Έθνους ως όνειδος για τους καταχρηστικούς τους όρους: το πρώτο του 1824 ήταν ύψους 800.000 λιρών, από τις οποίες –μετά από την αφαίρεση προμηθειών, χρεωλυσίων και προκαταβολών τόκων– έφτασαν στην Ελλάδα μόνο 298.000 λίρες (το 37%!)). Το δεύτερο του 1825, μετά από παρόμοια καταστροφική διαπραγμάτευση της ίδιας «επιτυχημένης» ομάδας –Ι. Ορλάνδος και Α. Λουριώτης, ως εντολοδόχοι των Μαυροκορδάτου και Κουντουριώτη–, έφτασε στις 2.000.000 λίρες. Αφού αφαιρέθηκαν ξανά προμήθειες και αφού προκαταβλήθηκαν οι τόκοι και μέρος των χρεωλυσίων, μαζί και τα χρεωλύσια του πρώτου Δανείου, από το καθαρό ποσό που απέμεινε, μόνο 392.000 λίρες περίπου κατευθύνθηκαν σε παραγγελίες στρατιωτικού εξοπλισμού. Λόγω των επονείδιστων συμβάσεων με τους κατασκευαστές και τους προμηθευτές στην Αμερική και στην Αγγλία, ούτε το ένα τρίτο των παραγγελιών σε πλοία και όπλα δεν έφτασε στην Ελλάδα. Από το ονομαστικό ποσό των 2.000.000 του χρέους, τελικά μόνο 232.558 στερλίνες καταβλήθηκαν σε μετρητά στα χέρια της Ελληνικής Κυβέρνησης. Ήταν ωστόσο αρκετές για να εξαγοραστούν συνειδήσεις, για να οπλιστούν τα χέρια Ελλήνων κατά Ελλήνων και για να κερδίσουν έτσι τον Εμφύλιο και την εξουσία οι παραλήπτες των Δανείων. Με τα Δάνεια εδραιώθηκε οριστικά η Αγγλική επικυριαρχία στην Ελλάδα, οδηγώντας νομοτελειακά στην «επιστολή υποτέλειας» προς την Αγγλία, η οποία υπογράφηκε από τους τρομοκρατημένους αγωνιστές στις 24 Ιουλίου 1825, υπό το παραλήρημα φόβου που τους προκάλεσε η άφιξη του Ιμπραήμ στον Μοριά. Μέχρι και ο Κολοκοτρώνης την υπέγραψε, τσακισμένος ψυχικά από τον εμφύλιο που του στέρησε τόσο τον γιο του Πάνο (τον δολοφόνησαν οι αντίπαλοί του σε ενέδρα) όσο και το αξίωμα του Αρχιστράτηγου (η Κυβέρνηση Υδραίων/Μαυροκορδάτου μάλιστα τον φυλάκισε στην Ύδρα σαν προδότη). Το κατάπτυστο κείμενο μαυροκορδάτειας έμπνευσης έγραφε: «...Το Ελληνικόν Έθνος, δυνάμει της παρούσης πράξεως, θέτει εκουσίως την ιεράν παρακαταθήκην της αυτού Ελευθερίας, Εθνικής Ανεξαρτησίας και πολιτικής αυτού υπάρξεως υπό την μοναδικήν υπεράσπισιν της Μεγάλης Βρετανίας...». Η σύγκριση εθνικού φρονήματος και οράματος της αποφράδας επιστολής υποτέλειας, με την επιστολή του Υψηλάντη –που επίτηδες της αντιπαραθέτουμε– περιττεύει.

Ο αγνός πατριώτης Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο πικραμένος και αδικοχαμένος Αρχηγός της Φιλικής, προειδοποιούσε για τα δεινά της ξένης βοήθειας ήδη από την ώρα που οργάνωνε την Επανάσταση στην Ισμαηλία. Ως Γενικός Επίτροπος της Αρχής, γράφοντας προς τους μνημένους Φιλικούς και Προεστούς του Έθνους, τους απηύθυνε λόγια αποτρεπτικά, φλογερά και προφητικά:

«Πανιερώτατοι και σεβασμιώτατοι Αρχιερείς, ευγενέστατοι Άρχοντες και Προεστώτες και πάντες οι Προύχοντες του Γένους, οι απανταχού εις τας νήσους του Αρχιπελάγους διατρίβοντες. Άνδρες φιλοπάτριδες.

...Εξεύρω ότι εις όλων τας καρδίας είναι ριζωμένη η ματαιία εκείνη πρόληψις, ότι ποτέ μόνοι μας δεν εμπορούμεν να ελευθερωθώμεν, αλλά πρέπει να προσμένωμεν από ξένους την σωτηρίαν μας...

Έχετε πάντοτε προ οφθαλμών, ότι ποτέ ξένος δεν βοηθεί ξένον χωρίς μεγαλώτατα κέρδη. Το αίμα, το οποίον θέλουσι χύσει οι ξένοι δι' ημάς θέλομεν το πληρώσει ακριβότατα. Και ουαί εις την Ελλάδα, όταν συστηματική δεσποτεία ενθρονιστεί εις τα σπλάχνα της. Όταν όμως μόνοι μας αποσεισωμε τον ζυγόν της τυραννίας, τότε της Ευρώπης η πολιτική θέλει βιάσει όλας τας ισχυράς δυνάμεις να κλείσωσι με ημάς συμμαχίας και επιμαχίας αδιαλύτους. Χαίρετε.»

*Ισμαήλ την 8^{ην} Οκτωβρίου 1820.
Το παρόν μου εσφραγίσθη και εδόθη.
Αλέξανδρος Υψηλάντης (Τ.Σ.).*

Και όμως, παρά την προειδοποίηση του Υψηλάντη, η σύγχρονη Ελλάδα ζει από γεννησιμιού της, ήδη 200 χρόνια τώρα, με βαρύ πάνω της το εξωτερικό χρέος. Το ότι οι Έλληνες κατάφεραν τόσα πολλά, αυτά όσα αναφέρθηκαν σε αυτό το βιβλίο, παρά το άχθος στην πλάτη του Έθνους, σημαίνει ότι το Ελλαδικό Κράτος εισερχόταν στην εποχή του σύγχρονου Ελληνισμού με τεράστια αποθέματα ψυχικής δύναμης. Την αντλούσε από την ανάμνηση του ένδοξου παρελθόντος και από την ηθική δέσμευση να απελευθερώσει όλο τον υπόδουλο Ελληνισμό, για να δημιουργήσει ένα νέο μέλλον, αντάξιο του παρελθόντος.

Η ελπίδα σήμερα είναι να βρει το Έθνος νέες ζωογόνες δυνάμεις και αντοχές –παρά το νέο χρέος– καθώς πορεύεται μέσα έναν ακόμα πιο ανταγωνιστικό, πιο σύνθετο και παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Δ.7. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΑΣ

Εξαιτίας της απαιτητικής επαγγελματικής ζωής των περισσότερων νέων Ελλήνων, ο χρόνος που αφιερώνεται σήμερα από τους γονείς στην οικογένεια και στην ανατροφή των παιδιών μπορεί να φαίνεται λίγος. Δεν είναι ωστόσο αναγκαστικά λιγότερος από ό,τι σε προηγούμενες γενιές, ούτε τα σημερινά επαγγέλματα είναι επαχθέστερα από τα παλαιότερα.

Σε πολύ πιο δύσκολες εποχές μπορεί και οι δύο γονείς να αγωνίζονταν ξωμάχοι στο χωράφι, σύζυγοι κατά κυριολεξία, ζεμένοι οι δυο τους υπομονετικά και αγαπητικά κάτω από τον ίδιο ζυγό. Αλλού, μπορεί ο πατέρας να έφευγε εργάτης πριν το χάραμα για να έρθει πίσω κατάκοπος το σούρουπο και μόνο. Η μάνα ίσως ξενοδούλευε και αυτή ή να πήγαινε βάρδια στο εργοστάσιο. Μπορεί να ήταν πολυτέλεια η φροντίδα των παιδιών από τους παππούδες, αν υπήρχαν και αυτοί (μην ξεχνάμε ότι μέχρι κάποιες γενιές πριν, ο πολύς κόσμος εκμετρούσε το ζην πριν προλάβει να γεράσει). Αν δεν υπήρχε μάνα ή γιαγιά ολημερίς στο σπίτι, τα παιδιά μεγάλωναν το περισσότερο από μόνα τους ή κάτω από το βλέμμα της γειτόνισσας, της μεγαλύτερης αδελφής και του δασκάλου. Μεγάλη ήταν η σημασία του ιερέα της ενορίας για την κατήχησή τους· όπως και η σημασία του νονού, ο οποίος δεν εμφανιζόταν μόνο στις γιορτές για τα δώρα, αλλά εννοούσε να είναι κοντά στο παιδί ως φυσική παρουσία, πραγματικός ανάδοχος και πνευματικός γονιός των βαφτισμιμών.

Ο διαθέσιμος χρόνος και τότε λίγος ήταν, αλλά υπήρχε μεγαλύτερη όρεξη για επαφή με την οικογένεια, τη γειτονιά και το σόι, στις καθημερινές και στις γιορτές, στις σχόλες και στις διακοπές. Γονείς και παιδιά μπορεί να πέραναν λιγότερο χρόνο μαζί, αλλά τον βίωναν πιο έντονα. Οι γονείς ίσως δεν μπορούσαν να δώσουν εξειδικευμένες και επιστημονικές συμβουλές για τα σωματικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν μεγαλώνοντας τα παιδιά τους, αντλούσαν ωστόσο από ένα πολύτιμο απόθεμα παραδοσιακής σοφίας για το δασκάλεμα της νέας γενιάς.

Όχι πως δεν ήταν πάντα υπόθεση πρώτιστα των γονιών η καθημερινή πρακτική φροντίδα των παιδιών, η ανατροφή τους, η διάπλαση χαρακτήρα, η κοινωνική αγωγή και η ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο. Ήταν όμως συνάμα και ασχολία του κοντινού κοινωνικού περιβάλλοντος, αυτού στο οποίο συμμετείχαν παππούδες και γιαγιάδες, μαζί και γείτονες και «θείοι»²²⁷, όλοι όσοι βρίσκονταν έναν γύρο παντού.

Σήμερα οι γενιές δεν διαβιώνουν στην ίδια στέγη. Η γειτονιά επίσης έπαψε να υπάρχει ως μικροκοινωνία, ως ένας εφαιπτόμενος καθημερινός βίος γειτόνων. Ο χρόνος όλων ξοδεύεται σήμερα μακριά από τη γειτονιά, στους διάσπαρτους χώρους εργασίας. Ο πολυπληθής κόσμος των «θείων» περιορίστηκε στις ολιγάριθμες φιλικές σχέσεις, όσες επιτρέπει το σύγχρονο πρόγραμμα ζωής και μόνο.

227 Στις παλαιότερες γενιές, οι οικογενειακοί φίλοι, οι γείτονες, οι άνθρωποι της αγοράς όπου ψώνιζε η οικογένεια, αντί για «κύριος» και για «κυρία», συστήνονταν στα παιδιά ως «θείοι». Ήταν τα μέλη μιας ευρύτερης «οικογένειας», στην οποία οι μικρότεροι όφειλαν σεβασμό και με την οποία αισθανόσυν την ίδια οικειότητα όπως με τους εξ αίματος συγγενείς, ή και μεγαλύτερη ακόμα. Σε κούρευε ο «θείος» Γιώργος, με τον οποίο ο πατέρας έπαιζε χαρτάκι στο καφενείο· σε φίλευε γλυκό η γειτόνισσα, η «θεία» η Τασία, που πρώτη καλημέριζε τη γιαγιά σου κάθε πρωί. Σε έβλεπε στον δρόμο και σε κέρναγε κουλούρι ο «θείος» Κώστας, συνάδελφος του πατέρα στην υπηρεσία, στο εργαστήρι ή στο μαγαζί. Κατά το απόγευμα «αλλάζαμε επισκέψεις» με φίλους και γειτόνους («θείους» και «θείες»), έτσι για κουβέντα μόνο και για καφεδάκι.

Η συρρίκνωση του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος που συμεριζόταν σε χρόνο, κόπο και λόγο την ανατροφή και τη νοθεσία των παιδιών, δυστυχώς αφήνει σήμερα στους γονείς ακόμα μεγαλύτερο βάρος για την επιμέλεια των παιδιών τους. Επιλέγοντας μια εκτός οίκου εργασία και για τους δυο τους, ξοδεύοντας χρόνο στις διαρκείς μετακινήσεις από και προς τον τόπο εργασίας, οι γονείς μεταφέρουν αναγκαστικά τη φροντίδα σε τρίτους επ' αμοιβή.

Πρόκειται για φαύλο κύκλο αλλοτρίωσης της σχέσης γονιού και παιδιού: εργάζεται η μητέρα σε υπαλληλικό ωράριο για να εσοδεύει τόσα όσα στοιχίζει η φροντίδα του ανήλικου από ξένη γυναίκα· εργάζονται οι γονείς όλο και πιο εντατικά για να μπορέσουν να χρηματοδοτήσουν μοντέρνες εξωσχολικές δραστηριότητες (μουσική, αθλοπαιδιές, κ.λπ.), όταν άλλοτε ήταν το παιχνίδι στη γειτονιά που έχτιζε κοινωνικότητα, σώμα και ήθος.

Προσβλέποντας μόνο σε ένα δεκαπενθήμερο διακοπών²²⁸, σε μια αγχωτική αναζήτηση τρίτων προσώπων για να επιβλέπουν τα παιδιά τους καθ' όσο αυτά σχολάζουν το καλοκαίρι, οι γονείς δουλεύουν ακόμα περισσότερο, ώστε να μπορέσουν να στείλουν τα παιδιά σε μπάνια με το σχολικό, σε κατ' όνομα «κατασκηνώσεις» μόνιμων εγκαταστάσεων και σε τόσα άλλα αξιόλογα και ακριβοπληρωμένα κέντρα ολόημερης φροντίδας και δημιουργικών δραστηριοτήτων.

Με την πρώτη ένδειξη έντασης στις σχέσεις των παιδιών είτε με τους γονείς είτε με τους συνομήλικους, με την πρώτη απόκλιση συμπεριφοράς, απευθυνόμαστε στους παιδοψυχολόγους και αυτοί συνταγογραφούν –απαράλλαχτα– αγάπη, φροντίδα και «ποιοτικό χρόνο». Ό,τι δηλαδή γνωρίζουμε ως συνταγή ήδη από τους παππούδες μας· ό,τι ακριβώς αντιλαμβανόμαστε πως λείπει, αλλά δυσκολευόμαστε πλέον να το προσφέρουμε.

Το μέγάλωμα των παιδιών δυσκολεύεται λοιπόν αντικειμενικά σήμερα από τις εξωτερικές υλικές συνθήκες (χρόνος και μέσα). Αλλά ακόμα και εκεί που χρόνος και μέσα αφθονούν (όπως σε κάποιες προηγμένες χώρες με υποδειγματική οικονομική και κοινωνική μέριμνα για τις νέες μητέρες), υπάρχουν ωστόσο βαθύτεροι λόγοι που κάνουν τη δημιουργία οικογένειας «βάρους» για τους σύγχρονους νέους²²⁹.

Όσα είπαμε για τη στροφή προς την ατομικότητα και τη ροπή προς άμεση κατανάλωση, έχουν επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό και τη διάθεση των νέων ανθρώπων να δημιουργήσουν οικογένεια. Αλλά και όταν η σύγχρονη οικογένεια υπάρχει, έχει αλλάξει ο επιμερισμός του διαθέσιμου χρόνου και του οικογενειακού εισοδήματος. Παλαιότερα, κάθε στέρηση των γονιών προς μελλοντικό όφελος των παιδιών ήταν αυτονόητη αξία και καθολικό πρότυπο. Μπορεί τότε αυτό να ήταν ακραίο, πάντως σήμερα οι σύγχρονοι γονείς στερούνται τη ζωή λιγότερο από ό,τι πριν.

228 Και αυτό πλέον αγχωτικό και στερημένο, καθώς με τη νέα τεχνολογία η επαφή με τη δουλειά συνεχίζεται ακόμη και στις διακοπές.

229 Το βάρος έχει το αντικειμενικό του μέτρο (τη βαρύτητα), έχει όμως και υποκειμενική υπόσταση, ανάλογα με την αντοχή αυτού που το κουβαλάει.

Στις σύγχρονες –λιγότερες, φευ!– ελληνικές οικογένειες, η παρούσα ευδαιμονία, η απόλαυση της ζωής στο παρόν, διεκδικούν την καταξίωσή τους εκεί που άλλοτε ήταν αυτονόγη η απόλυτη εξοικονόμηση προς κληροδότημα των απογόνων. Ταξίδια, ρούχα, διασκέδαση, όλα παλαιότερα θυσιάζονταν για να αγοραστεί ένα μικρό οικοπέδο, να βρουν τα παιδιά να χτίσουν σπίτι. Σήμερα, αν και προτεραιότητα παραμένουν πάντα τα παιδιά μας, εμείς οι γονείς επιμερίζουμε πολύ διαφορετικά το διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα από ό,τι έκαναν για εμάς οι δικοί μας γονείς.

Γενικότερα, η πρόταξη της προσωπικής μας θεωρίας στη ζωή και των προσωπικών μας αναγκών, οριοθετεί γύρω μας έναν αδιαπραγμάτευτο προσωπικό χώρο και διαμορφώνει έναν πιο ιδιοτελή τρόπο ζωής. Όλο και πιο δύσκολα αποδεχόμαστε να επαναπροσδιοριστούν αυτά τα «κεκτημένα» και να συμβληθούν με τα αντίστοιχα ενός ή μιας συζύγου. Όλο και πιο συχνά ο Έλληνας και η Ελληνίδα απομένουν ξέχωρα, μόνος και μόνη καθένας τους. Αλλά καθώς ο βίος προχωρά, ο «μοναχικός ζυγός» βαραίνει ασύμφορα και ασύμμετρα προς τη φύση του ανθρώπου.

Το αποτέλεσμα των αλλαγών, είτε έρχονται έξωθεν είτε μέσα από την κοινωνία μας, οδήγησε στο μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η σημερινή Ελλάδα και το οποίο απειλεί το ίδιο το μέλλον του Ελληνισμού: το δημογραφικό! Πρόκειται για το θεμελιώδες υπαρξιακό πρόβλημα της Ελλάδας. Από την τροπή που θα πάρει, θα καθοριστούν και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά, κοινωνικά και διπλωματικά ζητήματα του Έθνους: η ειρήνη με τους γείτονες, η σύγχρονη ταυτότητά μας (σε συνάρτηση με την ένταση των μεταναστευτικών ροών από αλλόφυλες και αλλόθρησκες χώρες), η αρμονική συμβίωση των γενεών, οι κοινωνικές και ταξικές εντάσεις, η θέση μας στην παγκόσμια κατανομή εργασίας, ακόμα και τα ίδια τα γεωγραφικά σύνορα του Ελληνισμού.

Δ.8. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Η πρόσφατη παγκοσμιοποίηση που ξεκίνησε τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα με την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, εντάθηκε στον 21^ο αιώνα μέσω της αλματώδους ανάπτυξης της τεχνολογίας (διαδίκτυο, «έξυπνα» τηλέφωνα, κοινωνικά δίκτυα) και πλέον υπερβαίνει το πεδίο της οικονομίας.

Επιταχύνει τη δημιουργία του «παγκόσμιου χωριού», όπου οι άνθρωποι από κάθε γωνιά του πλανήτη μοιράζονται καταναλωτικές συνήθειες, λογισμικό, μόδα, γλωσσικό ιδίωμα, μουσική και εικόνες. Πρόκειται για έναν συγκρητισμό που αναδιαμορφώνει την πολιτική και πολιτισμική βάση των εθνών και ο οποίος σταδιακά απαλείφει τα διακριτά πολιτισμικά όρια της εθνικής ταυτότητας, στο απώτερο μέλλον, ίσως και τα γεωγραφικά.

Η παγκοσμιοποίηση φέρνει σε όλους, στην Ελλάδα και παντού αλλού, την εύλογη απορία ως προς τη σχετικότητα των ηθικών αξιών. Προβληματιζόμαστε και εμείς οι Έλληνες για τη διαχρονικότητα και τη μελλοντική αντοχή των ελληνικών αξιών που προαναφέραμε.

Υπήρξαν βέβαια και άλλες εποχές όπου ο Ελληνισμός βρέθηκε μπροστά σε παρόμοια συνάντηση με ισχυρά ξενόφερτα ρεύματα αλλαγής (στις ιδέες, την αισθητική, την οικονομία κ.λπ.), με πιο χαρακτηριστική την εποχή της Γενιάς του '30. Τότε η παγκοσμιοποίηση αφορούσε περισσότερο τα στρώματα των διανοούμενων και όσων είχαν την οικονομική δυνατότητα να αποκτήσουν διεθνείς εμπειρίες στην τέχνη, στην επιστήμη, στην οικονομία. Ωστόσο, η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση αφορά το σύνολο της κοινωνικής πυραμίδας και προβληματίζει όλο το εθνικό σύνολο.

Οι διακεκριμένοι Έλληνες που συναντήσαμε εδώ ήταν όλοι καινοτόμοι. Το έργο τους συνιστά έναν ποιοτικό αναβαθμό σε σχέση με το παρελθόν, μια τομή στην παράδοση της σκέψης, της πράξης, της επιστήμης ή της τέχνης. Ως εξέχοντες δημιουργοί συνιστούν περίβλεπτες ατομικότητες, διακριτές μέσα στο σώμα του Ελληνισμού.

Ο διαφορισμός τους όμως από την παράδοση, η ρήξη με το παρελθόν, η αποστασιοποίηση από την πλειονότητα, η διάκριση της αριστείας, δεν γίνονταν με συγκρουσιακό τρόπο. Αντίθετα, στάθηκαν όλοι διαλεκτικά απέναντι στην παράδοση και στην ελληνικότητά τους. Δεν απομακρύνθηκαν από την ελληνική κληρονομιά, μόνο δέχθηκαν με σέβας την προσφορά της, την επεξεργάστηκαν και την προσάρμοσαν με ό,τι συμβατό ανακάλυψαν στο γύρω περιβάλλον, επαυξάνοντας έτσι το δικό τους κληροδότημα προς τον ελληνικό και τον παγκόσμιο πολιτισμό.

Οι Έλληνες αυτοί της αυτοπεποίθησης και της υπερηφάνειας βημάτιζαν ελεύθερα, εξερευνώντας ορεκτικά τον γύρω χώρο. Ξεκίνησαν ως Έλληνες και παρέμειναν Έλληνες: υπέροχοι και ισότιμοι με τους μεγάλους του κόσμου, αλλά περήφανα διακριτοί ως Έλληνες. Έτσι αντιμετώπισαν τα διλήμματα της δικής τους παγκοσμιοποίησης ο Σεφέρης, ο Τσαρούχης, ο Κουν, ο Καραθεοδωρή, η Φλέμινγκ, ο Χατζιδάκις, ο Θεοδωράκης.

Έχοντας το παράδειγμα των μεγάλων Ελλήνων, αλλά και των άσημων προγόνων μας, όσων εξασφάλισαν τη διαχρονία του λαϊκού μας πολιτισμού και οι οποίοι στη νεότερη εποχή δημιούργησαν την οικονομική, θεσμική και πολιτιστική βάση του σύγχρονου Ελληνισμού, μπορούμε και εμείς να αντιμετωπίσουμε τη σύγχρονη πρόκληση της παγκοσμιοποίησης με δικαιολογημένο αίσθημα αυτοπεποίθησης και υπερηφάνειας.

Η όποια απογοήτευση από την πρόσφατη κρίση του μεταπολιτευτικού προτύπου στην οικονομία και στη δημόσια διοίκηση καθώς και των ηθικών αξιών στη βάση του, ό,τι δηλαδή ανέδειξε η πρόσφατη κρίση χρέους, δεν μπορεί να ακυρώσει τα τεράστια επιτεύγματα των σύγχρονων Ελλήνων και του Ελληνικού Κράτους. Δεν θα καταλήξει σε κρίση μειονεξίας, στην αντίληψη ότι ο Έλληνας υστερεί σε προσαρμοστικότητα, σε ανταγωνιστικότητα και εργατικότητα. Γιατί αυτές οι αρετές βρίσκονταν πάντα στον πυρήνα του ελληνικού χαρακτήρα.

Δεν εξυμνείται εδώ υπέρμετρα η ελληνική ιδιοσυγκρασία. Δεν είναι κύρια οι εξωτερικές πιέσεις, τα συμφέροντα τρίτων που μας κράτησαν πιο πίσω από εκεί όπου μπορούσαμε να έχουμε φτάσει. Γιατί κοντά στις θετικές μας ιδιαιτερότητες υπάρχουν και οι αρνητικές, όσες μας οδήγησαν σε στρατιωτικές ήτ-

τες, εθνικούς διχασμούς, εθνικές καταστροφές και εμφυλίου. Υπάρχουν πλευρές του χαρακτήρα μας που αποτέλεσαν τροχοπέδη στην ταχύτερη και λιγότερο αιματηρή απελευθέρωσή μας από τους Οθωμανούς, στην ακόμα μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη, στην ομαλότερη θεσμική μας πρόοδο, στην δικαιότερη κατανομή του μερίσματος εθνικής ελευθερίας.

Αυτές οι προβληματικές πλευρές του εθνικού μας χαρακτήρα έδωσαν τροφή στην ξενόφερτη ιστορική και πολιτική σχολή που έχει πολλούς εγχώριους οπαδούς –κατά την εποχή της Επανάστασης ήταν ολιγάριθμοι, πάντως ισχυροί, σήμερα όμως ανθούν σε αριθμό και πολιτική επιρροή–, ότι τάχα η Ελλάδα οφείλει την κρατική της υπόσταση στην έξωθεν βοήθεια. Ότι δεν μπορεί και σήμερα ακόμη να αρθρώνει αυτοδύναμο και ανεξάρτητο λόγο στη διεθνή σκηνή. Ότι χρωστά εκ γενετής –χρήματα, στρατιωτική και διπλωματική βοήθεια–, συνεπώς είναι πάντα υποχρεωμένη να επιζητά την εύνοια ή την ευμένεια των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής.

Αυτό το βιβλίο επιδιώκει ακριβώς να δείξει προς την άλλη κατεύθυνση: μπορεί να σκοντάψαμε στη σύγχρονη ιστορική μας διαδρομή και να μας στήριξαν οι ξένοι –τους ευχαριστούμε, όποιος και αν ήταν ο σκοπός τους–, όμως είναι οι δικές μας δυνάμεις που μας έφτασαν ως εδώ, σε πείσμα όσων δεν καλοείδαν από την αρχή το δυναμικό μας και όσων συνεχίζουν να μας εμποδίζουν να το αναπτύξουμε.

Το ήθος, το όραμα και η οργάνωση της Φιλικής έκαναν την Επανάσταση δυνατή με τις εσωτερικές δυνάμεις του Ελληνισμού και μόνο, όταν όλα τα γύρω ήταν ενάντια, όταν ακόμα και οι ταγοί του Έθνους δίσταζαν. Όποια και αν ήταν τα αντίθετα συμφέροντα των ξένων αρχικά, η δύναμη των αγωνιστών και η καρτερία του λαού τα έκανε να αλλάξουν και να συνταυτιστούν με τα δικά μας. Τότε μόνο μας βοηθήσαν. Γι' αυτό, ακόμα και αν αυτό το πρώτο ξεκίνημα δεν τελεσφορούσε, ήταν ζήτημα χρόνου να απελευθερωθεί ο Ελληνισμός με τις δυνάμεις του και μόνο.

Προκλήσεις του Μέλλοντος - Επίμετρο

Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι –με κάποιο μεταφυσικό τρόπο– είμαστε περιούσιος λαός, ότι *υπερέχουμε* σε σχέση με τους άλλους σε ηθική αξία ή σε δημιουργικότητα. Αυτό που μπορούμε να υπερηφανευτούμε είναι ότι είμαστε *το ίδιο* δημιουργικοί, *το ίδιο* άξιοι για κάθε μεγάλο υλικό, θεσμικό και πολιτιστικό επίτευγμα.

Αν λοιπόν είμαστε *και* ίσοι *και* διαφορετικοί, δεν μπορούμε να αυτοδιалуθούμε ως Κράτος και ως κοινωνία παραιτούμενοι της ιστορίας μας με τη χωρίς όρους αφομοίωση σε υπερεθνικές ή α-εθνικές πολιτικές δομές, μέσα στις οποίες άλλα Κράτη ή άλλες διεθνείς ομάδες συμφερόντων επιδιώκουν πεισματικά, με ζήλο και μαχητικότητα τα δικά τους συμφέροντα. Η κοινότητα αξιών με τους Εταίρους μας δεν σημαίνει την πολιτιστική και γλωσσική αυτο-ακύρωσή μας. Είμαστε *επώνυμοι* και δεν θα γίνουμε ανώνυμοι. Είμαστε *επίτιμοι* και θα

παραμείνουμε *ισότιμοι*.

Η ιστορία μας, η σχέση μας με τους αρχαίους και τους βυζαντινούς προγόνους, είναι πηγή υπερηφάνειας. Δεν είναι ούτε λόγος καταθλιπτικής σύγκρισης ούτε και αλαζονείας. Δεν έχουμε ούτε σύμπλεγμα κατωτερότητας ούτε ανωτερότητας, μόνο πίστη στην αξία της διαφορετικότητας και της διαχρονίας μας.

Η ορθόδοξη παράδοση, με το μήνυμα ελπίδας και τα προτάγματα της φιλανθρωπίας και της συγχώρεσης, δεν είναι ψυχικό βάρος που πρέπει υποχρεωτικά να αποτινάξουμε για να ενσωματωθούμε σε μια δυτικότροπη κουλτούρα αμοιβής και τιμωρίας, αυστηρά λογοκρατούμενης, στεγνής και μετρητικής.

Η γλώσσα μας είναι η βάση του σύγχρονου παγκόσμιου πολιτισμού²³⁰. Θα συνεχίσουμε να την εμπλουτίζουμε με νέες εισαγόμενες λέξεις και εκφράσεις, όπως κάνουμε τουλάχιστον τρεις χιλιάδες χρόνια τώρα. Αλλά θα συνεχίσουμε να τη μαθαίνουμε, να τη μιλάμε και να τη γράφουμε σωστά.

Ο Ελληνισμός μπορεί να αντισταθεί στην απομίμηση προτύπων και συμπεριφορών. Έχει τη δύναμη να επεξεργάζεται με θάρρος και φρόνημα την αφομοίωση στον ελληνικό μας πολιτισμό των ξένων επιρροών στη γλώσσα, στις ιδέες, στην οικονομία, στη διατροφή.

Το ζητούμενο δεν είναι η αγκίστρωση στην παράδοση ούτε η απαγκίστρωση από αυτήν, αλλά η διατήρηση του παλαιού και δοκιμασμένου αξιακού πυρήνα του ελληνικού χαρακτήρα, με τον παράλληλο εμπλουτισμό του με νέες ικανότητες. Αυτή η προσαρμοστικότητα είναι το μυστικό της τρισχιλιετούς επιβίωσης του Ελληνισμού.

Αν όλα αυτά ακούγονται σαν νοσταλγία, ηθικολογία και εθνοκεντρισμός, ας γυρίσουμε το βλέμμα στην άλλη πλευρά του Αιγαίου όπου η δημογραφική, οικονομική, στρατιωτική και γεωπολιτική ισχύς του ιστορικού αντιπάλου απειλούν να ακυρώσουν τα επιτεύγματα που ξεκίνησαν με τους Αγωνιστές του '21 πριν από 200 χρόνια.

Η δημογραφική κατάρρευση, η δυσκολία ενσωμάτωσης μεταναστευτικών ροών και η αυτο-αναίρεσή μας εντός της χοάνης του παγκόσμιου πολιτισμικού συγκρητισμού, απειλούν να οδηγήσουν σε συρρίκνωση της επικράτειας, στη μείωση του βιοτικού επιπέδου των επόμενων γενεών και στην απώλεια της διακριτής ταυτότητας του Ελληνισμού.

Οι πρόγονοί μας Επαναστάτες δεν ονειρεύτηκαν την αυτονομία σε μια στενόχωρη οθωμανική επαρχία, ούτε ένα μικρό και εξαρτημένο προτεκτοράτο των Μεγάλων Δυνάμεων.

Αγωνίστηκαν για να αναστήσουν ένα Κράτος που να θρέφει και να εμπνέει έναν ισχυρό, οικουμενικό Ελληνισμό, αντάξιο της ιστορίας του. Οραματίστη-

²³⁰ Αυτό ακούγεται απόλυτο αλλά είναι αληθές, τουλάχιστον εάν ο σημερινός παγκόσμιος πολιτισμός είναι στη βάση του «δυτικός». Χαρακτηριστικά, δεν υπάρχει καμία κινεζική λέξη –πλην του «φενγκ σουι» ίσως;– που να χρησιμοποιείται ευρέως στη σημερινή παγκόσμια τεχνολογία, τέχνη, επιστήμη. Αντίθετα, η ελληνική γλώσσα είναι η απώτερη πηγή τόσο των γλωσσικών όρων που εναρθρώνουν την ανώτερη αφαιρετική σκέψη όσο και της ίδιας της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτισμικής βάσης (αρχές της λογικής, της φιλοσοφίας, της τέχνης και της επιστήμης).

καν ένα Κράτος ισχυρό, που να εγγυάται ασφάλεια, ελευθερία και συνθήκες δημιουργίας στους Έλληνες, όπου γης.

Για το όραμα αυτό αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν γενιές Ελλήνων έκτοτε. Η πρόκληση για εμάς –και όσους έρχονται μετά από εμάς– είναι να τους δικαιώσουμε.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο σύγχρονος Ελληνισμός είναι ένα σμήνος αστεριών, το καθένα με την ξεχωριστή του λάμψη. Κάποια από αυτά φωτίζουν υπέρλαμπρα και γίνονται ορατά και από άλλους μακρινούς «εθνικούς» γαλαξίες. Κάποια άλλα –τα περισσότερα– στέλνουν καθημερινά το συνηθισμένο αλλά θερμό τους φως στην άμεση γειτονιά τους και μόνο.

Αν παλαιότερα το ελληνικό αστρικό σμήνος βρισκόταν απλωμένο σε ένα ευρύτερο διάστημα («...και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά, ως μέσα στην Βακτηριανή την πήγαμεν, ως τους Ινδούς...»), σήμερα τα περισσότερα αστέρια του λάμπουν γύρω από το νέο εθνικό βαρυτικό κέντρο που γεννήθηκε πριν 200 χρόνια.

Πριν την Επανάσταση το κέντρο του Ελληνισμού ήταν ιδεατό, ως ψυχικό βίωμα μόνο, με όρια στον χώρο το Βυζάντιο και στον χρόνο την Αρχαιότητα. Η κεντρομόλος δύναμη του Ελληνισμού ήταν τότε το αίσθημα κοινής καταγωγής, η κοινή γλώσσα, η κοινή θρησκεία, ο κοινός βίος των εθίμων και των ηθών²³¹.

Μετά την Απελευθέρωση αναγεννήθηκε –δια του πυρός και δια του σιδήρου– ένας νέος και ανθεκτικός ελκτικός πυρήνας, το σύγχρονο Ελλαδικό Κράτος, με μικρά στην αρχή χωρικά όρια κοντά στην ιστορική βάση της Αρχαίας Ελλάδας. Είχε την ελπίδα να επανέλθει δικαιωματικά στη μέγιστη έκτασή του, ενσαρκώνοντας τη Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού: με την Πόλη στο κέντρο και με όλους τους αλύτρωτους Έλληνες των αρχαίων πατρίδων γύρω από τον περίλαμπρο φάρο της, απελεύθερους πια.

Παρά τα όνειρα που άντεξαν για έναν αιώνα, στα 200 τόσα χρόνια από τον Ευαγγελισμό του '21, η άμπωτις και η πλημμυρίδα της Γεωγραφίας και της Ιστορίας διαμόρφωσαν τελικά τα σημερινά όρια της Ελλάδας, της «Ελληνικής Δημοκρατίας» όπως είναι το επίσημο όνομα του Κράτους. Με την αντοχή του λαού και το αίμα των μαχητών, ο σημερινός χώρος έφτασε να είναι πιο μεγάλος από ό,τι στο ξεκίνημα, πιο μικρός ωστόσο από αυτό που ονειρεύτηκε η Μνήμη και δικαιούνταν η Καταγωγή.

Μετά τα δραματικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα, την Καταστροφή και τους μεγάλους πολέμους των Ιδεολογιών, οι περισσότεροι Έλληνες μαζεύτηκαν πλέον γύρω από την αρχική κοιτίδα. Ο χώρος του Ελληνισμού έτσι σμικρύνθηκε, μπορεί να έχασε πολλά από τον προηγούμενο οικουμενισμό και την πολυμορφία του, κέρδισε ωστόσο σε αίσθημα ασφάλειας. Ελπίζουμε να διατηρήσει και στο μέλλον την ακτινοβολία, τη θελκτικότητα και την αφομοιωτική του δύναμη.

Μέσα από τη γνωριμία με τις καταβολές, το περιβάλλον, τον βίο, την πολιτεία και το δημιουργικό έργο των διακεκριμένων Ελλήνων, όσων ενδεικτικά επιλέξαμε εδώ, είδαμε να αναδεικνύεται ένας σύγχρονος Ελληνισμός, ανθεκτικός, δημιουργικός και εκ νέου λαμπερός.

231 Κατά τον Ηρόδοτο: «Το Ελληνικόν εστί, όμαιμον τε και ομόγλωσσον και Θεών ιδρύματα κοινά και θυσίαι ήθεά τε ομότροπα» (Θ' 144).

Ο Ελληνικός Πίνακας που συνθέτουν οι άριστοι των Ελλήνων μαζί με τους αμέτρητους Έλληνες του μόχθου αναδημιουργείται συνεχώς τα τελευταία 200 χρόνια, μέσα από τα *επιτεύγματα της ελευθερίας των Ελλήνων*, αυτά που τον έκαναν φωτεινότερο και ομορφότερο.

Μπορούμε και εμείς, με τις δυνάμεις του ο καθένας, να τον ομορφύνουμε ακόμα περισσότερο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Είμαι υπόχρεος για την άψογη συνεργασία με το ΑΡΧΕ-ΤΥΠΟ. Οι προτάσεις και οι ιδέες των εκεί φίλων και συνεργατών έκαναν δυνατή την επαγγελματική και καλαίσθητη εικόνα τόσο του εξωφύλλου όσο και του εσωτερικού του βιβλίου.

Η Επιμελήτρια κα Ευαγγελία Τσονάκα έφερε σε πέρας την επιμέλεια του κειμένου με επαγγελματισμό και μεράκι. Η εργασία της ξεπέρασε το τυπικό γραμματολογικό πλαίσιο και βοήθησε να αποκτήσει το βιβλίο μεγαλύτερη συνοχή και συνέπεια στο ύφος και στις έννοιες. Πολλές από τις παρατηρήσεις και τα σχόλιά της με έκαναν να ξαναδώ τη γραφή πιο ορθολογικά, να επισκεφτώ το θέμα από διαφορετική οπτική γωνία και να εμπλουτίσω το κείμενο σε πολλά μέρη. Την ευχαριστώ ως σημαντική συν-τελέστρια του βιβλίου.

Ο κος Ιωάννης Μπούγας, νυν Βουλευτής του Νομού Φωκίδας, ανταποκρίθηκε άμεσα στην πρόσκλησή μου για τον πρόλογο του βιβλίου. Θυμάμαι τον άριστο γραπτό του λόγο ήδη από τη μαθητεία του στο «Γιάγτζειο-Δελμούζειο», όταν το τετράδιό του της Έκθεσης ελάχιστα «κοκκίνιζε» από τυχόν διορθώσεις της αυστηρής του καθηγήτριας. Τον ευχαριστώ ιδιαίτερα για τα ευγενικά του λόγια, τόσο για το βιβλίο όσο και για τους γονείς μου.

Ευχαριστώ τέλος τις κόρες μου για την υπομονή και ανοχή τους και ακόμα περισσότερο την υποστηρικτική και ανεκτική σύζυγο, καθώς οι ώρες της έρευνας, της μελέτης και συγγραφής αφαιρέθηκαν αναγκαστικά από τον οικογενειακό χρόνο. Ευτυχώς άντεξαν όλες και προσπέρασαν με χιούμορ τις πολλές αρρυθμίες στη διάθεση και στο οικογενειακό πρόγραμμα.

Τα δικά μου χρέη

Νιώθω χρέος για όσους ανώνυμους εργάστηκαν για την ανεξαρτησία της Πατρίδας και ιδιαίτερα για όσους στην ώρα της μάχης αγωνίστηκαν για την υπεράσπιση της ελευθερίας της, όχι μόνο με λόγια, αλλά και με συγκεκριμένες πράξεις αντίστασης, επικίνδυνες για τη ζωή τους και επιζήμιες για τα παιδιά και για τα εγγόνια τους ακόμα.

Μέσα από τις αναμνήσεις και τις διηγήσεις των γονιών μου, που έζησαν ως παιδιά τον Μεγάλο Πόλεμο στη Ρόδο και στη Ρούμελη αντίστοιχα, αντηχούν ακόμη ζωντανά τα λόγια και τα έργα αυτών των μαχητών. Έμαθα έτσι από πρώτο χέρι για τον αγώνα και τη θυσία και των δικών μου παππούδων εκείνη την κρίσιμη ώρα.

Σεμνύνομαι για τον πάππου²³² μου, παπα-Κλήμη Διακομανώλη, ο οποίος τηρώντας μια παράδοση αιώνων, δίδαξε την ελληνική γλώσσα στο Κατηχητικό στη Μονόλιθο της Ρόδου. Ήταν ο μόνος χώρος όπου μπορούσαν να μάθουν την Ελληνική Ιστορία οι μικροί μαθητές του χωριού, καθώς η ιταλική Κατοχή

²³² Ο τόπος στα Δωδεκάνησα είναι στην παραλήγουσα.

είχε απαγορεύσει τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας από το 1936 και είχε επιβάλει με κάθε τρόπο τον διοικητικό και πολιτιστικό εξιταλισμό του νησιού. Ο παπα-Κλήμης ήταν η ψυχή της αντίστασης του χωριού και βασικός σύνδεσμος για το κλιμάκιο κατασκόπων που δρούσε στην περιοχή υπέρ των Συμμάχων. Μαχόταν και αυτός μαζί με τους συμπατριώτες του, για να ξανακάνουν τα Δωδεκάνησα μέλος της Ελληνικής Πατρίδας, μετά από σχεδόν επτά αιώνες σκλαβιάς. Ευτύχησε να δει τον θείο μου, Αντώνη, να βρίσκεται στην πρώτη κλάση Δωδεκανήσιων νέων που κλήθηκαν να υπηρετήσουν στον Ελληνικό Στρατό μετά την Ενσωμάτωση του 1947. Η υπερηφάνεια με την οποία περιέγραφαν οι αδερφές του πατέρα μου στο χωριό αυτή τη συμβολική πράξη επανεισδοχής στο κύριο σώμα της Ελλάδας, αποδεικνύει τη μακραίωνη αντοχή του Ελληνισμού και τη φιλοπατρία των Δωδεκανησίων.

Οι γονείς μου μού έδωσαν το όνομα του άλλου παππού, του Ευαγγέλου Πριγγή, όνομα τιμημένο από την Πατρίδα με μετάλλια ανδρείας από τον πόλεμο στη Μικρά Ασία και τις μάχες του 5/42 κατά των κατακτητών στα βουνά της Φωκίδας. Παραιτήθηκε από σίγουρο επάγγελμα και ανέβηκε στο βουνό σε μεγάλη ηλικία για αντάρτη, αφήνοντας πίσω τα μικρά παιδιά και τη σύζυγό του, γνωρίζοντας ότι μπορεί να μη γυρίσει πίσω. Και δυστυχώς, δεν γύρισε.

Η γιαγιά μου Ελένη, η οποία με μεγάλωσε κατά το παλιό πρότυπο της συνεκτικής ελληνικής οικογένειας –χήρα από τα νιάτα της– καθώς και η μάμμη μου, η πρεσβυτέρα Σταματία, στάθηκαν άξιες απόγονοι της αρχετυπικής Ελληνίδας γυναίκας σε σωματικό σφρίγος, σε ψυχική δύναμη και σε υπερηφάνεια. Άντεξαν με καρτερία και αξιοπρέπεια τις δεινές πρακτικές και ηθικές δυσκολίες που επέφερε στις οικογένειές τους η συμμετοχή των παππούδων στην Αντίσταση.

Κλείνω την αναφορά χρέους σε αυτούς στους οποίους οφείλω το «ζην» μαζί και το «ευ ζην»: ευγνωμονώ τη φροντίδα και την ευλογία που μας χαρίζουν από παιδιά μαζί με την αδελφή μου· τόσο σε αυτόν τον ορατό όσο και από έναν άλλο, αόρατο κόσμο πια.

Περί επιμέλειας

Κάτι από τον ρόλο του Σάντσο στο πλευρό του Δον Κιχώτη έχει η δουλειά του επιμελητή κειμένων. Ενώσω ο συγγραφέας κυνηγά το άπιαστο της τελειότητας στη γραφή του, ο επιμελητής καλείται να ασχοληθεί με την πεζή πραγματικότητα: αναλαμβάνει να εφαρμόσει κανόνες, να διορθώσει λάθη, να θεραπεύσει αστοχίες. Συχνά καλείται να φέρει τον υγιή αντίλογο που άλλοτε θα οδηγήσει τον συγγραφέα στο να αναθεωρήσει και άλλοτε στο να υπερασπιστεί με μεγαλύτερο σθένος την αρχική του θέση. Γίνεται το alter ego του· ο πιστός φίλος και συνοδοιπόρος που συνειδητά προσφέρει τον εαυτό του ολόψυχα και ταυτόχρονα τον αφήνει σε δεύτερη μοίρα, καθώς όλες του οι δυνάμεις επιστρατεύονται προκειμένου να υπηρετηθεί και να πραγματοποιηθεί το όραμα ενός άλλου ανθρώπου.

Κάπως έτσι μπορώ να περιγράψω και τη συμπόρευση με τον συγγραφέα των *«Επιτευγμάτων της Ελευθερίας»*, κ. Ευάγγελο Διακομανώλη-Πριγγή, από τότε που, με προτροπή του κοινού μας φίλου, κ. Αποστόλη Αρτινού, μου εμπιστεύθηκε την επιμέλεια του πονήματός του. Τον ευχαριστώ για τη δεκτικότητα στις προτάσεις μου, για τη φιλομάθειά του, την υπομονή του στις απαιτητικές ώρες εργασίας μου αλλά και για την κατανόηση και την υποστηρικτικότητα στις δυσκολίες που συνάντησα προσπαθώντας να ανταποκριθώ στο έργο που μου ανέθεσε. Τον ευχαριστώ, τέλος, για τους ορίζοντες που ένιωσα να μου ανοίγονται μέσα από την επαφή με το έργο του κι εύχομαι η ίδια αίσθηση του ταξιδιού και της ανοιχτωσιάς να συνοδεύει τους αναγνώστες σε κάθε περιδιάβαση στις σελίδες του βιβλίου.

Ευαγγελία Τσονάκα
Φιλολόγος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ - ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Τα αξιολογικά στοιχεία του βιβλίου είναι η δική μου οπτική για το έργο, την επιρροή και τον χαρακτήρα του κάθε προσώπου. Εννοείται, η άποψή μας για καθετί προκύπτει σε μεγάλο βαθμό από δάνεια στοιχεία, από τις γνώμες και τις κρίσεις άλλων. Στο τέλος όμως όλα αυτά πρέπει να αφομοιωθούν, να ανασχηματοστούν στο μυαλό μας και να γίνουν νέο δημιούργημα με προσωπική προστιθέμενη αξία. Κατόπιν, χρειάζεται να αρθρωθούν με τα δικά μας εκφραστικά μέσα και τη δική μας αισθητική.

Αυτή την –προσωπική πια– γνώμη την υπογράφουμε και είμαστε έτοιμοι να την υποστηρίξουμε, έχοντας πλέον κατασταλαγμένη γνώση και δικά μας επιχειρήματα. Αυτό προσπάθησα να κάνω με τις αξιολογικές κρίσεις που περιέχονται εδώ. Όπου τα αξιολογικά στοιχεία μεταφέρονται αυτούσια από άλλους, τότε αυτό αναφέρεται ρητά.

Οι βασικές βιβλιογραφικές πηγές ήταν σχετικά λίγες, λόγω της αδυναμίας πρόσβασης σε δημόσιες βιβλιοθήκες κατά τις συνθήκες εγκλεισμού που επικρατούσαν όταν γράφτηκε το μεγαλύτερο μέρος των κειμένων. Άλλωστε οι επαγγελματικές μου υποχρεώσεις δεν θα επέτρεπαν τέτοιες επισκέψεις, ακόμα και σε κανονικές συνθήκες. Αναγκαστικά λοιπόν περιορίστηκα σε βιβλία που ήδη βρίσκονταν στη βιβλιοθήκη μου ή τα οποία απέκτησα κατά την περίοδο της συγγραφής.

Βασική πηγή σε όλα τα λήμματα ήταν επίσης η Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα». Ξέροντας πόσο μου άρεσε ο εγκυκλοπαιδισμός, ο πατέρας μου τη μάζευε με συγκινητικό τρόπο, τόμο τόμο κάθε εβδομάδα, από κάποια προσφορά εφημερίδας πριν από είκοσι χρόνια. Κάθε φορά που την ανοίγω, τον ευγνωμονώ και τον μνημονεύω.

Τα περισσότερα άλλα στοιχεία (και όλες τις φωτογραφίες) τα βρήκα να είναι ελεύθερα διαθέσιμα από το Διαδίκτυο. Αυτό είναι ενδεικτικό της σημερινής εποχής, κατά την οποία μια απειρία πληροφοριών είναι ελεύθερα προσβάσιμη, χωρίς καταβολή χρηματικού κόστους ή νομικές δεσμεύσεις.

Καθώς δεν υπάρχει «δωρεάν γεύμα», το ακριβό αντίτιμο αυτής της δωρεάν πλοήγησης στον ωκεανό των διαθέσιμων πληροφοριών είναι ο σημαντικός χρόνος που απαιτείται για τον εντοπισμό της κατάλληλης πηγής: από την ιεράρχηση και την επιλογή μέσα από την πληθώρα των αποτελεσμάτων της αναζήτησης, μέχρι τον έλεγχο –μέσω διασταυρώσεων– της αξιοπιστίας και της αυθεντικότητας των πληροφοριών.

Επισκέφτηκα σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τον ιστότοπο της «Βικιπαίδεια/Wikipedia», στην Ελληνική, Αγγλική, Γαλλική και Ρωσική της έκδοση (με αυτή τη σειρά συχνότητας), καθώς ανάλογα με την προς έρευνα προσωπικότητα, στις διαφορετικές κατά τη γλώσσα δημοσιεύσεις μπορεί να βρει κανείς διαφορετικά βιογραφικά στοιχεία, ακόμα και διαφορετικές αξιολογικές κρίσεις για το ίδιο πρόσωπο.

Από τις συνήθειες μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου βρήκα αμέτρητα άρθρα για την κάθε προσωπικότητα. Με έκπληξη διαπίστωσα ότι, στις περισσότε-

τερες περιπτώσεις, τα ίδια κείμενα επαναλαμβάνονται –σχεδόν αυτούσια– από διαφορετικούς ιστότοπους ή έστω με μεγάλα κομμάτια να είναι απλά αντίγραφα μεταξύ τους, χωρίς να μπορεί κανείς πια να διακρίνει πού βρίσκεται το νήμα που οδηγεί στο αρχικό άρθρο ή στον αρχικό ερευνητή-συγγραφέα. Φαίνεται ότι υπάρχει μια εκτεταμένη πρακτική «αντιγραφής και επικόλλησης» στο διαδίκτυο, η οποία φορτώνει με ιστορικά και βιογραφικά άρθρα –δωρεάν– διάφορους ιστότοπους που φιλοδοξούν να προσελκύσουν φιλομαθείς αναγνώστες. Αυτό προφανώς γίνεται με νομικά αμφίβολο τρόπο. Μέσα σε αυτή τη χαοτική κατάσταση δεν μπόρεσα τις περισσότερες φορές να διακρίνω κάποιο πρωτότυπο. Προσπάθησα τουλάχιστον να αφομοιώσω το περιεχόμενο και να το εντάξω στο βιβλίο πλήρως ή μερικώς αναμορφωμένο με τη δική μου αξιολογική κρίση και με τη δική μου έκφραση.

Πολύ πιο συνεπείς θεματικά και επαρκώς αξιόπιστοι ως προς περιεχόμενο είναι οι ιστότοποι «www.sansimera.gr» και «www.mixanitouxronou.gr», οι οποίοι έχουν τουλάχιστον ως βασικό θέμα τις βιογραφίες σημαντικών προσώπων (άλλα όχι μόνο).

Μεγάλη χαρά ήταν η ανακάλυψη μέσα από αναζητήσεις στο διαδίκτυο της πύλης <https://cognoscoteam.gr>, όπου μπορεί να βρει κανείς εντυπωσιακά εκτενή εγκυκλοπαιδική γνώση και εξαιρετικής ποιότητας άρθρα για την ιστορία, τη φιλοσοφία, ιδιαίτερα για την ποίηση (για τους ποιητές κυρίως την επισκέφτηκα), καθώς και για ποικίλη άλλη σοβαρή θεματολογία.

Για το έργο των ποιητών και των πεζογράφων επισκέφτηκα επίσης την πύλη <https://www.greek-language.gr> του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, η οποία περιέχει ένα τεράστιο απόθεμα κειμένων, πηγών, μελετών για την ελληνική γραμματεία, από την αρχαία μέχρι τη σημερινή.

Πρωτογενείς και αξιόπιστες πληροφορίες για πολλά πρόσωπα και γεγονότα προέκυψαν μέσα από αναζήτηση στο Youtube, μιας και εκεί πολλές φορές τα ίδια τα αναφερόμενα πρόσωπα ήταν οι πρωταγωνιστές των σχετικών βίντεο (ντοκιμαντέρ όπου περιέχονταν ζωντανές συνεντεύξεις, ηχογραφήσεις με αυτοβιογραφικά στοιχεία, εξομολογήσεις, κ.λπ.). Αλλού πάλι, υπάρχουν στο Youtube αφιερωματικές παρουσιάσεις του συνόλου του έργου κάποιων δημιουργών. Αναγκαστικά, ξόδεψα πολύ χρόνο διασταυρώνοντας τις πληροφορίες από αυτές τις «ζωντανές» πηγές και από τις ειδικές παρουσιάσεις με τα όσα διάβαζα από τις γραπτές πηγές. Για την παρουσίαση προσωπικοτήτων και γεγονότων θα ξεχωρίσω ξανά ως ιδιαίτερα περιεκτικά και πρωτότυπα –αν και πολλές φορές μεροληπτικά– τα επεισόδια της σειράς «*Μηχανή του Χρόνου*».

Επισκέφτηκα επίσης τη διαδικτυακή πύλη της Βουλής των Ελλήνων για την αναδρομή στην ιστορία των Ελληνικών Συνταγμάτων.

Πολύτιμη ήταν η παρακολούθηση των διαδικτυακών μαθημάτων από την εξαιρετική σε οργάνωση και σε εκπαιδευτική προσφορά πλατφόρμα του «*Mathesis*» (mathesis.cup.gr) και ειδικότερα τα μαθήματα:

- του Καθηγητή κου Παύλου Κόντου για την Αριστοτελική Ηθική. Εκεί έμαθα με αριστοτελικούς όρους τη σημασία της πολιτικής και της νο-

μοθεσίας για την ευδαιμονία της πόλεως (του Κράτους της σημερινής εποχής). Αυτή η εργαλειοθήκη με βοήθησε να κατανοήσω το μέγεθος του επιτεύγματος της επαναστάσεως ενός νέου βιώσιμου Ελλαδικού Κράτους.

- της ιστορικού Καθηγήτριας κας Μαρίας Ευθυμίου για τη σύγχρονη Ελληνική Ιστορία. Κατά τη γνώμη μου, η σεβαστή Καθηγήτρια έχει μια τάση προς την υπεραπλούστευση της ιστορικής γνώσης, καθώς απευθύνεται σε μεγάλα ακροατήρια. Λόγω αυτής της εκλαϊκευσης, η δημοφιλία της είναι εντυπωσιακή. Αλλά για τους ακροατές που μένουν αποκλειστικά στη δική της παρουσίαση, υπάρχει ο κίνδυνος να καταχωρηθεί στη σκέψη τους ως βασική εκδοχή η δική της μόνο άποψη για ανθρώπους και γεγονότα όπως π.χ. η πολύ αρνητική της άποψη για το ήθος και την πολιτεία του Οδυσσέα Ανδρούτσου, σε αντίστιξη με την πολύ θετική της άποψη για τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Οι άνδρες αυτοί, που ανήκουν στους δύο αντίθετους πόλους του πολιτικοκοινωνικού φάσματος της Ελληνικής Επανάστασης, έχουν κριθεί πολύ διαφορετικά από άλλους ιστορικούς.
- της Καθηγήτριας κας Τζελίνας Χαρλαύτη για την Ελληνική Ναυτιλία, η οποία με δίδαξε πολλά για τη δοξασμένη αυτή σύγχρονη –όσο και αρχαία– ελληνική δραστηριότητα, εκεί όπου οι σύγχρονοι Έλληνες διδάσκουν την τέχνη του επιχειρηματικού πρωταθλητισμού στον παγκόσμιο στίβο.

Τα βιβλία (κάποια αναφέρονται στο κείμενο ως Πηγές) τα οποία διάβασα για να συμπληρώσω τις γνώσεις μου ή τα οποία επισκέφτηκα ξανά μετά από χρόνια για να τις ανανεώσω, είναι:

1. Arnold Toynbee, «Οι Έλληνες και οι κληρονομίες τους», Ινστιτούτο του Βιβλίου, Μ. Καρδαμίτσα, 1992
2. Mark Mazower, *“The Greek Revolution”*, Penguin, 2021 (e-book)
3. Γιώργου Καραμπελιά, «Φιλική Εταιρεία: Ήταν ώριμη η Επανάσταση;», Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2020
4. Μανώλη Καλομοίρη, «Η ζωή μου και η τέχνη μου», Νεφέλη, 1988
5. Διδώς Σωτηρίου, «Ματωμένα χρώματα», Κέδρος, 2008
6. Δημοσθένη Παναγόπουλου, «Τα Ψιλά Γράμματα της Ιστορίας», Ενάλιος, 2009
7. Αθηνάς Κακούρη, «1821, η αρχή που δεν ολοκληρώθηκε», Πατάκη, 2013
8. Πάτρικ Λη Φέρμορ, «Ρούμελη», Μεταίχμιο, 2020
9. Πάτρικ Λη Φέρμορ, «Καιρός του σιγάν», Μεταίχμιο, 2022
10. Άρτεμις Κούπερ, «Πάτρικ Λη Φέρμορ, Μια Περιπέτεια», Μεταίχμιο, 2013
11. Τ. Βουρνά, «Αρματολοί και Κλέφτες», Εταιρεία Λογοτεχνικών Εκδόσεων, 1958
12. Τ. Βουρνά, «Σύντομη ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης», Πατάκης, 2009
13. Κλωντ Σαρλ Φωριέλ, «Τα Ελληνικά δημοτικά τραγούδια», Έκδοση 1956

14. «Έλληνες Ποιητές», Εκδόσεις Ίκαρος & Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Καθημερινές Εκδόσεις Α.Ε., 2014
15. Λόρδου Βύρωνος, «Ο Γκιάουρ», μετάφραση Αικατερίνη Κ. Δόσιου (Σ.Σ., κόρη του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου), Παρασκήνιο, 1997
16. Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, «Μουσείο Φιλικής Εταιρείας, Οδησός», 1994
17. Δημήτρη Γιάκου, «Μορφές της Ελληνικής Λογοτεχνίας», Φιλιππότη, 1982
18. Μαριάννας Κορομηλά, «Ευτυχισμένος που έκανε το ταξίδι του Οδυσσέα», Άγρα, 2008
19. Μαριάννας Κορομηλά, «Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα», Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα, 2001
20. Αλέξανδρου Μασσαβέτα, «Η Τρίτη Ρώμη», Πατάκη, 2019
21. Πηνελόπης Δέλτα, «Ο Μάγκας», Εστία, 2010
22. Ναταλίας Π. Μελά, «Παύλος Μελάς», Πελασγός, 2015
23. Δημήτρη Στεφανάκη, «Μέρες Αλεξάνδρειας», Πατάκη, 2008
24. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών, 1975
25. Μανώλη Ανδρόνικου, «Το χρονικό της Βεργίνας», ΜΙΕΤ, 1999
26. Ζαχαρία Παπαντωνίου, «Τα ψηλά βουνά», Μίνωας, 2011
27. Δημήτρη Νανόπουλου, «Στον τρίτο βράχο από τον Ήλιο», Πατάκη, 2016
28. Μάκη Δελαπόρτα, «Μεγάλοι Ηθοποιοί του Θεάτρου – Κατίνα Παξινού», Καθημερινές Εκδόσεις, 2021
29. «Μελετώντας την παρουσία του Συρράκου στο χώρο και το χρόνο», Δήμος Βόρειων Τζουμέρκων, 2014
30. Άγγελου Τερζάκη, «Ελληνική Εποποιία 1940-1941», Αθήναι 1964
31. Ν. Γκριμπάτση, «Η Στενωπός Ρούπελ», Ομματώ, 2009
32. John Carr, «Θωρηκτό Αβέρωφ. Κεραυνός στο Αιγαίο», Ψυχογιός, 2015
33. Πρωτοπρεσβύτερου Εμμανουήλ Α. Γιαννούλη, «Ταξίδι στην Ιστορία», Εκδόσεις Α. Σταμούλη, 2013
34. Σπύρου Μελά, «Ο Γέρος του Μοριά», Μπίρης, 1957
35. Σόλωνος Γρηγοριάδη, «Οδ. Ανδρούτσος», Εκδόσεις Μπούζα
36. «Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1941-1945», Πανελλήνια Συνομοσπονδία Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων, 2001
37. Στρατηγού Κωνσταντίνου Ξ. Νίδερ, «Η Εκστρατεία της Ουκρανίας», επιμέλεια-σχολιασμός Φίλιππος Δρακονταειδής, Κέδρος, 2015.
38. Αλεξάνδρα Ζέκου-Γρυπάρη, «Αόρατες Αλυσίδες, Βιογραφία του Μιχαήλ Πολύδωρου Ζέκου», Αθήνα 2017, Αυτοέκδοση.
39. Ν.Ν. Ιωαννίδη, «Οι Έλληνες της Αμπχαζίας», Παπασωτηρίου, Αθήνα 2013.
40. Γιόργγου Καραμπελιά, «1821-2021, Ρέκβιεμ ή Αναγέννηση;», Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2021.

